

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

Nyolcvankilencedik évfolyam

Nyolcasok a magyar
történelemben

MAGYAR NEMZETI
LEVÉLTÁR

E SZÁMUNK SZERZŐI

Andreides Gábor, történész (NEB); **Bodnár Krisztián**, segédlevéltáros (MNL BAZML, Sátoraljaújhelyi Fiókleveletár); **Brandl Gergely**, mb. előadó (SZTE ÁOK), ösztöndíjas (SZTE BTK ÚNKP), külsős munkatárs (MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport); **Deák András Miklós**, nyugalmazott főiskolai docens, diplomata; **Ekler Péter**, főlevéltáros, mb. könyvtárvezető (MNL OL); **Farkas Péter**, levéltáros (MNL SML); **Fejérdy Gergely**, történész, egyetemi adjunktus (PPKE BTK), vezető kutató (KKI); **Gaálné Barcs Eszter**, főlevéltáros (MNL PML); **Garadnai Zoltán**, történész, főlevéltáros (MNL OL); **Hatos Pál**, egyetemi docens, dékán, intézetigazgató (KE RRMK), igazgató (NKE KEK); **Hámori Nagy Zsuzsanna**, történész (PPKE BTK); **Horváth Sándor**, történész, tudományos főmunkatárs, témacsoport-vezető (BTK TTI); **Juhász Krisztina**, történész, tudományos segédmunkatárs (MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport); **Kádár Tamás**, középkortörténész; **Kiss András**, főlevéltáros-történész (MNL OL); **Kovács Máté Gergő**, építész, turkológus, PhD-hallgató (BME); **Kruppa Tamás**, történész, tudományos főmunkatárs (MTA–PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport); **Martí Tibor**, történész, tudományos munkatárs (BTK TTI); **Matiasz, Irina**, tudományos főmunkatárs (Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete); **Mészáros László**, történész-muzeológus (Thorma János Múzeum); **Miklós Dániel**, segédlevéltáros, honlapszerkesztő (MNL OL); **Molnár András**, főlevéltáros, főtanácsos, igazgató (MNL ZML); **Molnár Antal**, történész, tudományos tanácsadó, igazgató (BTK TTI), habilitált egyetemi docens (ELTE BTK); **Novák Ádám**, történész-segédmuzeológus (Déri Múzeum), rovatszerkesztő (Újkor.hu – A velünk élő történelem); **Oross András**, levéltári delegátus, kirendeltség-vezető (Bécsi Magyar Levéltári Kirendeltség); **Ö. Kovács József**, történész, megyei főigazgató-helyettes (MNL), egyetemi tanár (PPKE BTK); **Pók Attila**, történész, ny. tudományos tanácsadó (BTK TTI), tudományos tanácsadó, (FTI); **Romsics Ignác**, történész, az MTA rendes tagja, egyetemi tanár (Eszterházy Károly Egyetem); **Somorjai Ádám OSB**, pannonhalmi bencés, emeritus vatikáni levéltáros; **Schmidt Anikó**, oszmanista, főlevéltáros (MNL OL); **Szabados János**, egyetemi adjunktus (SZTE BTK), tudományos segédmunkatárs (MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport); **Vargháné Szántó Ágnes**, főlevéltáros (MNL BaML); **Völgyesi Zoltán**, történész, főlevéltáros (MNL OL); **Wencz Balázs**, főlevéltáros, igazgató (MNL KEML); **Zinner Tibor**, jogtörténész

Angol fordítás: Miklós Dániel, Takács Ábel

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

NYOLCVANKILENCEDIK ÉVFOLYAM

MAGYAR NEMZETI
LEVÉLTÁR

Budapest, 2020

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

Archival Publications
Revue des Archives

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Közleményei

Journal of the National Archives of Hungary
Revue des Archives Nationales de Hongrie

Nyolcvankilencedik évfolyam

Főszerkesztő
Szabó Csaba

Szerkesztőség
Csetz Balázs, Fiziker Róbert, Germuska Pál, Kulcsár Krisztina,
L. Balogh Béni (felelős szerkesztő),
Németh László Sándor, Ö. Kovács József, Rácz György

Szerkesztőbizottság
Romsics Ignác, Valuch Tibor

Székhely (postacím):
1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
(1250 Budapest, Pf. 3.)

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

HU ISSN 0024–1512

A kiadásért felelős a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója
A borítót tervezte: Nagy Attila
Műszaki szerkesztő: Máté István
Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt., Budapest
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató
Megjelent 29,25 (B/5) ív terjedelemben

TARTALOM

Nyolcasok a magyar történelemben

Pók Attila: Nyolcas évek a huszadik századi magyar történelemben	9
Hatos Pál: Az őszirózsás forradalom mostoha köztársasága	13
Romsics Ignác: 1938: az utolsó békeév	29
Ö. Kovács József: 1948 a fordulat éve? 1945 értelmezése a társadalomtörténeti események tükrében	41
Horváth Sándor: 1968: remény, csalódás és politikai szerepvállalás	57

Követi jelentések, hangulatjelentések

Hámori Nagy Zsuzsanna: Francia követ Erdélyben 1625-ben	67
Brandl Gergely – Szabados János: A Janus-arcú diplomata – Marino Tudisi raguzai kalandor életútja supplicatioja tükrében	85
Gaálné Barcs Eszter: Hangulatjelentések kommentárral	103
Wencz Balázs: Komárom megyei hangulatjelentések az új gazdasági mechanizmus első hónapjairól	115

Magyarsággép a 20. században

Fejérdy Gergely – Garadnai Zoltán: A francia követek és nagykövetek szerepe a Magyarországról alkotott kép változásában (1944–1994)	133
Miklós Dániel: Stockholmból jelentik – A csehszlovák és magyar fél tevékenysége Svédországban 1943–1944 folyamán diplomaták jelentései alapján	151
Deák András Miklós – Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Mindszenty bíboros és a magyar koronázási ékszerek témája az amerikai diplomaták levelezésében (1957–1970)	161
Kiss András: Magyarság- és jövőkép. Dokumentumok Kővágó József hagyatékából	181

Levéltári kutatások – módszertan és gyakorlat

Völgyesi Zoltán: Az ellenforradalom tudatlan szekértolója? A bűnös konstruálása egy 1956 utáni politikai perben	205

Középkori hungarikák, pecsétek, címerek és oklevelek

Novák Ádám: Középkori Hungarikák és pecsétek Kassa Város Levéltárában (Archivum Secretum)	227
Ekler Péter: Zrednai (Vitéz) János pecsétgyűűi és címerének illuminált kódexekben található ábrázolásai	249

Kádár Tamás: Középkori oklevelek, levelek, gazdasági iratok és egyéb levéltári források publikálása Magyarországon 2005–2016 között (Szövegkiadások és regeszták)	265

Műhely

Schmidt Anikó: A ciprusi hadjárat (1570–1573) muszlim indoklása	329
Kruppa Tamás: A pápai hadsereg felvonulása a magyarországi hadszíntérre 1595-ben. Egy kora újkori példa a szállítás nehézségeire	339
Juhász Krisztina: „...gyümölcse pedig semmi nem volt”. Esterházy Miklós véleménye 1642. február 28-án a szőnyi béke(tervezet) pontjairól	353
Molnár András: Deák Antal jellemzése az országgyűlések résztvevőiről, 1825–1833	367
Vargháné Szántó Ágnes: „Az iskola a népé lett!”. Iskolaállamosítás Baranya vármegyében (1948–1950)	391
Irina Matiasz: Az Ukrán Népköztársaság budapesti diplomáciai képviseletének története, 1919–1924	403

Irodalom

Festschrift Zombori István 70. születésnapjára (Laborator assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése. Szerk. Somorjai Ádám OSB – Somorjai Gabi) <i>Molnár Antal</i>	423
A fraknoi koronázási zászlók története (Pálffy, Géza: Die Krönungsfahnen in der Esterházy Schatzkammer auf Burg Forchtenstein. Die Geschichte der Krönungsfahnen der Länder der Stephanskronen vom Spätmittelalter bis Anfang des 20. Jahrhunderts) <i>Martí Tibor</i>	427
Monumentális kataszter az „oszlák” történeleméről (Michael Hochedlinger – Martin Krenn – Simon Peter Terzer [Hg.]: Verzeichnis der Familienarchive und persönlichen Schriftennachlässe zur österreichischen Geschichte 1500–2000) <i>Oross András</i>	430
Egy reformkori zalai liberális köznemes pályafutása kapcsolatai tükrében (Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére. Szerk. Kiss Gábor – Molnár András) <i>Bodnár Krisztián</i>	434
A proletárdiktatúra ezer arca. Forráskiadvány a magyarországi Tanácsköztársaság időszakából (Proletárdiktatúra alulnézetben. Válogatott levéltári dokumentumok a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakából. „És rendszeresítettnek az összes ballépések”. Az iratokat válogatta, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta: Csonka Laura – Fiziker Róbert) <i>arkas Péter</i>	436
A nemzetközi kapcsolatok szolgálatában? (Diplomácia – Hírszerzés Állambiztonság. Szerk. Andreides Gábor – M. Madarász Anita – Soós Viktor Attila) <i>Garadnai Zoltán</i>	440

Az amerikai Mindszenty-dokumentumok két repertóriuma (The Cardinal Mindszenty Documents in American Archives. A Repertory of the six Budapest Mindszenty Boxes – Mindszenty bíboros budapesti amerikai követségi tartózkodásának dokumentumai. Repertórium. Ed. by Adam Somorjai; Duty Log – Cardinal Mindszenty in the American Legation at Budapest 1956–71 – Az ügyeletes tiszt kézikönyve – Mindszenty bíboros az amerikai követségen. Ed. by Ádám Somorjai) <i>Deák András Miklós</i>	445
„Imperilizmus...” (Kommunista kiskirályok. Szerk. Majtényi György – Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba) Andreides Gábor	447
Egy alföldi mezőváros a 20. század második felében (Kiskunhalas története 4. Tanulmányok Kiskunhalasról a 20. század második feléből. Szerk. Ö. Kovács József – Szakál Aurél) <i>Mészáros László</i>	451
Párizsból szeretettel? (Trócsányi László: Párizsi napló, avagy ami a nagyköveti jelentésekből kimaradt... 2010. július – 2014. június) <i>Garadnai Zoltán</i>	453
A magyarországi és oszmán-török kapcsolatok évszázadai (Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri. Török–magyar kapcsolatok az Oszmán Birodalomtól napjainkig a levéltári dokumentumok tükrében. Szerk. Schmidt Anikó – Sz. Simon Éva – Mümin Yıldıztaş) <i>Kovács Máté Gergő</i>	456
Díjazottak	
Pro Archivo Regni-díj, 2018: Künstlerné Virág Éva	461
Pro Archivo Regni-díj, 2019: Konrád Aranka	462
In memoriam	
Kovácsné Éltes Éva (1962–2018)	463
Dr. Simon István (1960–2019)	463
Dr. Szabó Erzsébet (1943–2018)	464
Rövidítések	467

TABLE OF CONTENTS

Dates with eights in the Hungarian history

Attila Pók: Dates with eights in twentieth-century Hungarian history	9
Pál Hatos: Harsh republic of the Aster Revolution	13
Ignác Romsics: 1938: The Last Year of Peace	29
József Ö. Kovács: 1948 the year of change? Interpretation of 1945 in the light of events in social history	41
Sándor Horváth: 1968: hope, disappointment and political activity	57

Diplomatic reports, reports on mood

Zsuzsanna Hámori Nagy: French envoy to Transylvania in 1625	67
Gergely Brandl — János Szabados: The Janus-faced Diplomat — The life of the Ragusan adventurer, Marino Tudisi on the basis of his supplicatio	85
Eszter Gaálné Barcs: Mood reports with commentary	103
Balázs Wencz: Reports from Komárom about the first months of the New Economic Mechanism	115

The image of the Hungarians in the 20th century

Gergely Fejérdy — Zoltán Garadnai: The role of the french envoys and ambassadors in the image changing of Hungary (1944–1994)	133
Dániel Miklós: Reports from Stockholm — Czechoslovak and Hungarian activities in Sweden during 1943–1944, according to diplomatic reports	151
Miklós Deák András — Ádám Somorjai OSB — Tibor Zinner: Cardinal Mindszenty and the Holy Crown — crown jewels — in the correspondence of American diplomats (1957–1970)	161
András Kiss: A vision of future — a picture of Hungarians. Documents from the legacy of József Kővágó	181

Archival research — Methodology and practice

Zoltán Völgyesi: The ignorant catalyst of the counter-revolution — The construction of a guilty person in a policital trial after 1956	205

Hungaricae, seals, crests and diplomas from the Middle Ages

Ádám Novák: Hungaricae and seals from the Middle Ages in the Archiv mest a Košice (Archivum Secretum)	227
Péter Ekler: The seals of Johannes de Zredna and his coat of arms in illuminated codices	249

Tamás Kádár: Publication of medieval diplomas, letters, business records and other archival resources in Hungary between 2005 and 2016 (Publications and abstracts)	265

Workshop

Anikó Schmidt: The Muslim justification of the Cyprus campaign (1570—1573)	329
Tamás Kruppa: The deployment of the Papal Army to the Hungarian theatre in 1595. An example of transport difficulties from the early modern period	339
Krisztina Juhász: "...and its fruit was nothing". Miklós Esterházy's Opinion about the Points of the Peace Treaty of Szőny on 28 February 1642	353
András Molnár: Antal Deák's portrayals of the Participants of the Diets between 1825—1833	367
Ágnes Vargháné Szántó: "The School has acquired by the people!" Nationalization of schools in Baranya county (1948—1950)	391
Irina Matiasz: History of the diplomatic representation of the Ukrainian People's Republic in Budapest 1919—1924	403

Book reviews

Festschrift to the 70th birthday of István Zombori (Laborator assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése. Szerk. Somorjai Ádám OSB – Somorjai Gabi) <i>Antal Molnár</i>	423
The history of the coronation flags in Forchtenstein (Pálffy, Géza: Die Krönungsfahnen in der Esterházy Schatzkammer auf Burg Forchtenstein. Die Geschichte der Krönungsfahnen der Länder der Stephanskronen vom Spätmittelalter bis Anfang des 20. Jahrhunderts) <i>Tibor Marti</i>	427
A monumental cadaster about the "Austrian" history (Michael Hochedlinger – Martin Krenn – Simon Peter Terzer [Hg.]: Verzeichnis der Familienarchive und persönlichen Schriftennachlässe zur österreichischen Geschichte 1500–2000) <i>András Oross</i>	430
The career of a liberal gentry from Zala county during the Reform era regarding his connections (Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének 225. évfordulója tiszteletére. Szerk. Kiss Gábor – Molnár András) <i>Krisztián Bodnár</i>	434
The thousand faces of the Proletarian dictatorship. Published sources from the period of the Hungarian Soviet Republic. (Proletárdiktatúra alulnézetben. Válogatott levéltári dokumentumok a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakából. „És rendszeresítettnek az összes ballépések”. Az iratokat válogatta, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta: Csonka Laura – Fiziker Róbert) <i>Farkas Péter</i>	436

In the service of the international relations? (Diplomácia – Hírszerzés – Állambiztonság. Szerk. Andreides Gábor – M. Madarász Anita – Soós Viktor Attila) <i>Zoltán Garadnai</i>	440
Two repertories of the American Mindszenty Documents (The Cardinal Mindszenty Documents in American Archives. A Repertory of the six Budapest Mindszenty Boxes – Mindszenty bíboros budapesti amerikai követségi tartózkodásának dokumentumai. Repertórium. Ed. by Adam Somorjai; Duty Log — Cardinal Mindszenty in the American Legation at Budapest 1956—71 – Az ügyeletes tiszttel kézikönyve – Mindszenty bíboros az amerikai követségen. Ed. by Ádám Somorjai) <i>András Miklós Deák</i>	445
“Imperializmus...” (Kommunista kiskirályok. Szerk. Majtényi György – Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba) <i>Gábor Andreides</i>	447
A market town on the Great Plain during the second part of the 20th century (Kiskunhalas története 4. Tanulmányok Kiskunhalasról a 20. század második feléből. Szerk. Ö. Kovács József – Szakál Aurél) <i>László Mészáros</i>	451
From Paris with love? (Trócsányi László: Párizsi napló, avagy ami a nagyköveti jelentésekből kimaradt... 2010. július – 2014. június) <i>Zoltán Garadnai</i>	453
The centuries of the Hungarian Ottoman-Turkish relations (Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri. Török–magyar kapcsolatok az Oszmán Birodalomtól napjainkig a levéltári dokumentumok tükrében. Szerk. Schmidt Anikó – Sz. Simon Éva – Mümin Yıldıztaş) <i>Máté Gergő Kovács</i>	456
Awards	
Pro Archivo Regni Prize, 2018: Éva Künstlerné Virág	461
Pro Archivo Regni Prize, 2019: Aranka Konrád	462
Necrology	
Éva Kovácsné Éltes (1962—2018)	463
István Simon, PhD (1960—2019)	463
Erzsébet Szabó, PhD (1943—2018)	464
Abbreviations	467

NYOLCAS ÉVEK A HUSZADIK SZÁZADI MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN

Intellektuális játék vagy szokatlan, de tudományosan értékelhető elemzési szempont a történész számára, ha napjaink perspektívájából a 20. század négy, nyolcas számjegyre végződő évének eseményeit hasonlítja össze? Nyilván hat a történészre is a kerek évfordulók sajátos, a politikát és a közgondolkodást a tudománynál intenzívebben mozgósító hatása, a kerek számok mérlegkésztetésre, elemzésre, a jelen és a múlt összekapcsolására késztetnek. Érdekes emlékezetpolitikai forrás lehet például fontos események kerek évfordulóira készült megemlékezések összehasonlítása: hogyan elevenítette fel a politika, a közgondolkodás, a tudomány e nyolcas évek emlékét 5, 10, 20, 25, 50 év távlatából. Egyáltalán: mi az, ami egy-egy nevezetes, nyolcas számjegyre végződő évből az adott jelenek perspektívájából kiemelkedik vagy elhalványul. A magyar történelemben a nyolcas számjeggyel végződő évek különben érdekes módon igencsak gazdagok sorsfordító eseményekben, gondoljunk csak néhány példára, így 938-ra (a kalandozások során elszenvedett vereség, 1038 (Szent István halála), 1568 (tordai országgyűlés, drinápolyi béke), 1688 (Nándorfehérvár bevétele), 1848, 1868 (horvát–magyar kiegyezés), 1908 (a *Nyugat* indulása) és a *Nyolcak* festőművész-csoportosulása is megemlíthető, még ha ez utóbbi nem is évszámot jelent. Ez lehet az egyik értelme a nyolcasok számbavételének: mi a fontos a 21. század második évtizedének végén 1918, 1938, 1948, 1968 eseményeiből?

Kiindulhatunk abból, hogy a polgári Magyarország születési évének tekinthető 1848 óta 20–25 évnél nem tartottak tovább a konszolidáltak nevezhető periódusok, és legalább öt fontos, fordulópontnak nevezhető év 8-as volt. 1918 a szétesés, a tragédia, a válság és a rövidéletű remény éve, a „kizökkenő idő”, a történelmi pillanat, amikor évszázadokon át megváltozhatatlannak tűnt államjogi keretek, társadalmi struktúrák, szokásrendszerek omlanak össze. A vér, könny és remény hónapjait Hatos Pál a gondos forráskritikával elemző történész és a gazdag megjelenítési eszközrendszert mozgósítani képes szépíró módszereit egyesítve a szelíd ironiájú és megkérdőjelezhetetlen humanizmusú mai értelmiségi habitusával tárja elénk. 1938, a hosszútávúnak hit konszolidáció utolsó békeéve eseményeinek összefoglalása más ábrázolásmódot követel: Romsics Ignác igen világos szerkezetű esszéje tūpontosan vázolja fel az év magyarországi viszonyait meghatározó nemzetközi körülményeket és az év fő belpolitikai témáit. Szóhasználata, megfogalmazásmódja ugyanakkor a visszatekintve vihar előtti csendnek is minősíthető év feszültségforrásait is jól láttatja. Így például azt, hogy a módosított választási rendszer a szésojobboldali politikai irányzatokat juttatja a korábbinál kedvezőbb helyzetbe. 1948 a magyar kollektív

emlékezetben egy újabb alapvető átrendeződés éve, Ö. Kovács József írása azonban ezt erőteljesen cáfolja. Gyarmati György többször kifejtett véleményéhez hasonlóan szerinte is már 1945-ben kezdődik az akkor még leplezett kommunista diktatúra; 1948 jelentősége abban áll, hogy a kommunista és a szociáldemokrata párt kikényszerített egyesülésével a leplezetlen diktatúra időszaka kezdődik. Meggyőzően bizonyítja az írás, hogy a korszak legalapvetőbb társadalomtörténeti kérdése a föld tulajdona és használata volt. Ebből a perspektívából nézve pedig korántsem 1948, hanem 1945 a fordulat éve.

1968 értelmezése talán a legnehezebb, a legkomplexebb a négy év közül. 1967 szilveszterén a koccintók aligha gondoltak arra, hogy az új év során a hidegháborús világ mindkét pólusán elszabadulnak a szenvedélyek. 1950-ben születtem, az érettségire készülve nem éreztem magam a mára kutatási témává érett 1968-as, utólag „nagyinak” minősített generáció tagjának. Horváth Sándor elemzése az 1968-as identitás fő elemének a sokszínű kulturális tevékenység kibontakozását tartja, annak ellenére, hogy mint bevezetőjében jelzi, *„Magyarországon 1968 politikai szempontból elsősorban az új gazdasági mechanizmus januári bevezetését és az ehhez fűzött reményeket, valamint a »prágai tavaszra« adott katonai választ, az augusztusi csehszlovákiai bevonulást és az ebből fakadó mérhetetlen csalódást jelentette.*” E generáció tagjaként tapasztaltam tézise igazságát: 1968 kiemelkedő jelentőségű esztendő az 1958 és 1973 közötti időszakban, mind Keleten mind Nyugaton az akkori tinédzserek és 20–25 évesek a politikai szerepvállalás új, minden autoritást megkérdőjelező formáit alakítják ki. E generáció számos tagja valóban önálló entitásként, a civil társadalom reprezentánsaként jelentkezett és vállalt szerepet 1989/90 bonyolult folyamataiban is.

Valamennyi írás törekszik a nagy történeti folyamatok és a mikroszintű fejlemények párhuzamos megjelenítésére; nehéz lenne olyan családot találni Magyarországon, amelynek életében ne jelentettek volna törést vagy legalábbis érdemi változást ezek az évek. A fontos nyolcas évek sora folytatható: 1978-at gyakran hívják (a széleskörű nemzetközi és hazai elismerés okán) Kádár János legjobb évének, 1988 minősíthető a Kádár-korszak lebontása első évének, 1998-ban alakul meg az első FIDESZ-kormány, 2008-ra a gazdasági válság miatt emlékezünk.

Milyen gondolatokat ébreszthet a huszadik század nyolcas éveinek mérlegelése a történész olvasóban? A válaszhoz lépünk ki a szakma szabályai szabta keretektől, és Rosta Erzsébet munkái segítségével hívjuk segítségül a számmisztikát. A nyolcas igen gyakran a befejezettség, az utolsó ítélet száma, de értelmezhető a megújulás jelképeként is, hiszen Krisztus a nyolcadik napon támadt fel, a zsidóknál a fiúgyereket nyolcnaposan metélték körbe, ez történt Jézussal is. Ha más kultúrákra tekintünk, az ősi kínai mitológikus elképzelésekben az égnek nyolc tartóoszlopa van, az indiaiak szerint világmindenségünkre nyolc elefánt felügylet, és a nyolcszögletű fallosz nyolcfajta ölelésben adhat gyönyört.

A múlt és a múlt egyes eseményeit történetekké formáló történelem között tehát számos úton mozoghatunk. Múltértelmezéseink során a számunkra magán-

emberként, egy kisebb vagy nagyobb csoport tagjaként fontos kérdésekből indulhatunk ki és kereshetünk értelmezési keretet. Ez a kérdés pedig nem feltétlenül a nagypolitika egy-egy kérdése, hanem magán-, mikrotörténelmünk dilemmája. Apró kisebbség az, amely a tudományhoz fordul ilyen esetekben útmutatásért, sokkal többen mérlegelnek vallásos vagy politikai hitvallásuk alapján, vagy a misztika sokarcú világához fordulnak segítségért. A tudomány rideg racionalitáson alapuló világa sem nélkülözheti a sokirányú ihletettséget, miért is ne gondolkozzunk el a számok hatalmán?

ATTILA PÓK

DATES WITH EIGHTS IN TWENTIETH-CENTURY HUNGARIAN HISTORY

This short introductory text ponders about the possible interpretations of the years ending in an 8. It is remarkable that since 1848 at least five '8-er years' were of great significance in Hungarian history: 1918, the end of World War One and a revolution, 1938, the most successful year between the two World Wars, 1948, the year of the communist takeover, 1968, the year of the introduction of a market-oriented economic policy and involvement in the invasion of Czechoslovakia. 1988 brings about the beginning of the dismantling of the Kádár-regime. It concludes by referring to some myths involving number 8 and suggests that occasionally serious scholarship can also address the power of numbers.

AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM MOSTOHA KÖZTÁRSASÁGA

„Miért nem ragyog mindenki arcán a történelem?” – kérdezte naplójától keserűen 1919. november 16-án a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének alapítója, Ritoók Emma – korábban Ernst Bloch, Lukács György és Balázs Béla barátja, a Vasárnapi Kör alapítója. Ekkor viszont már Horthy Miklóst és katonáit várta, de bántotta, hogy a „bűnös városba” bevonuló fővezér lovának csattogására csak gyér éljen volt az utca felelete, a Nemzeti Hadsereg alakulatait, s vele az ellenforradalom győzelmét „az emberek meglepően közönyösen fogadták.”¹ Másfél évvel később egy alföldi megye főispánja azt írta rezignáltan Csánki Dezső, az Országos Levéltár főigazgatója sürgető felszólítására, hogy a „középosztály” a hétköznapi és a megélhetési küzdelem fásultságában él, s nem sok hajlandóságot mutat arra, hogy megörökítse a proletárdiktatúra tragikus közelmúltját. „Az elrabolt kétharmad Magyarország idemenekült hivatalnokai annyira benne vannak a menekülésben, hogy minden berendelés dacára... pánikszzerűen menekülnek a munkától.”²

A fáradtság és fásultság érthető, 1914 augusztusban a Nagy Háború rettenetes szenvedéseibe ragyogó tapsok között mentek a magyar bakák, Tisza István egy pillanatra a legnépszerűbb magyar politikus lett.³ 1918. október 31-én százezres utcai karnevállal ünnepelték meg a magyar függetlenséget és a háború végét, s 1919. március 21-én nem volt ellenhang, amikor Garbai Sándor szocialista vezér a Budapesti Munkástanács ülésén azzal indokolta meg a szociáldemokrata-kommunista fúziót s a proletárdiktatúra kikiáltását, hogy „Nincs más utunk: – Amit a demokratikus Nyugatról nem kaptunk meg, azt a diktatórikus Keletről akarjuk megkapni.”⁴ A magyar társadalomnak 1918 ősze és 1919 ősze között csalódnia kellett abban a reményben, hogy az Ausztriától független magyar állam megőrizheti

¹ Ritoók Emma: *Évek és emberek*. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, f. 473. II. 123.

² Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánjának 1921. február 28-i levele Csánki Dezsőnek, az Országos Levéltár főigazgatójának, az ún. Tanácsköztársaság történeti adatainak gyűjtésére szervezett Országos Bizottság elnökének. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Miniszterelnökségi Levéltár, Miniszterelnökség, Tanácsköztársaság Történeti Adatait Gyűjtő Országos Bizottság (K 46), PTI 605. f. I/b.

³ A mámor józanabb percei. Részletek Dánielné Lengyel Laura naplójából (1914. augusztus 16 – szeptember 5.) Közzéteszi Komáromi Csaba. *Holmi*, 2014. november, 1309.

⁴ Garbai Sándor emlékezései. I. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban: PIL), VI. 810. f. 1. ő. e. IV. k. 503–504.; Vincze Sándor: *Az erdélyi forradalom*. I–II. [1920]. Kézirat. PIL, VI. 965. f. 1. ő. e. II. 410. Vö. Buchinger Manó: *Tanúvallomás. Az Októberi Forradalom tragédiája*. Budapest, 1936, 137.

történeti határait. Arra, hogy a független Magyarország küszöbéről a történelmi Magyarország sírgödrébe lehet csak lépni, csak azután gondolt bárki is a '48-asok közül, amikor már nem volt visszaút.⁵ Éppígy csalódott a „keleti orientációban,” sem Lenin, sem az orosz bolsevizmus nem sietett Magyarországot megmenteni „imperialista” szomszédai kapzsi étvágyától, még ha a Tanácsköztársaság 1919. május–júniusi északi hadjárata, – ahol a világforradalom zászlaját nacionalista magyar katonatisztek hordozták a terület-visszaszerzés reményében, – rövid néhány hétre újra valósággá tette a magyar–lengyel közös határt. A proletárdiktatúra ámokfutását sem nemzeti regeneráció állította meg, hanem román szuronyok, s a bevezetőben idézett Ritoók Emma a rosszul lovagoló, szedett-vedett öltözékű román tiszteket a büszke magyar fővárosban látva, a szégyent érezte: „*Ó boldog nemzetek, akiknek a fővárosába egy Napóleon vonult be.*”⁶ De hogy is kezdődött ez az ősztől őszig tartó forradalom és csalódás?

*

1918. október 31-én a „vértől és boldogságtól sáros” pesti utcát egyszerre vette át a mámor és a felfordulás.⁷ A hideg esőben együtt várakozott a jól öltözött belvárosi kereskedő a lábadozó munkásköltővel, „mert jó volt a tömegben együtt lenni”.⁸ A Kossuth Lajos utcát és a Rákóczi utat csaknem egy kilométernyi hosszúságban hatalmas, örvénylő, éljenző tömeg zárta el. A tömeg a magyar himnuszt és a Kossuth-nótát, illetve ez utóbbinak Károlyira átírt változatát énekelte. A 14 éves Arthur Koestler, aki apja irodája elől figyelte az eseményeket, ujjongva érezte magát magyar hazafinak.⁹ A forradalmak évszázados koreográfiájának megfelelően a börtönökből kiszabadították a foglyokat. Politikaiakat, mint a galileistákat, köztük Tisza István sikertelen merénylőjét, Lékai Jánost, de köztörvényes bűnözőket is. Budapesten 233 elítéltet engedtek szabadon az első nap tanácstalan zavarában, a köztörvényeseket alig lehetett később összefogdosni.¹⁰ Lékait, mint Táncsics Mihályt egykoron, vállán hozta ki a Markó utcai börtönéből a nép, s ő rövid szonoklatban arról beszélt, hogy miért kellett Tisza István ellen, „a háború földidézőjének bűnöse” ellen merényletet elkövetni és miért áll fönn még most is ennek a szükségessége. Az erőszakra nem kellett különösen buzdítani, mindenfelé katonák és matrózok száguldoztak elrekvirált autókon, s ahogy Bécsben és Zágrábban az előző napokban, a katonák letépték sapkáikról az uralkodó monogramját tartal-

⁵ Apáthy István: Erdély az összeomlás után. *Új Magyar Szemle*, 1920. 2–3. sz. 149.

⁶ Ritoók: i. m. II., 96.

⁷ Nádas Sándor: Pesti kövezet. *Pesti Napló*, 1918. november 3., 8.

⁸ Kassák Lajos: *Egy ember élete*. Budapest, Digitális Irodalmi Akadémia, 2010, II. kötet, 429.

⁹ Arthur Koestler: *Nyilvessző a végtelenbe*. Budapest, 1996, 67.

¹⁰ Schönwald Pál: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései*. Budapest, 1969, 37.

mazó sapkarózsát, s helyette őszirózsát tettek. Őszirózsák öntötték el a várost – írták az újságok forradalmi lírával. Nem mindenki látta azonban ilyen gyöngédnek a forradalom szimbólumát. „A katonák mindenkit megállítanak az utcán és megkérdezik, hogy békepárti-e, és ha nem felel, azonnal agyonlövők!” – hangzott a számos rémhír egyike, ami, ha nem volt is igaz, mégis hű képet ad a katonaság és az utca hangulatáról. A béke fegyverrel és puskaropogással érkezett. A békevágy mögött ott parázslott a bosszú érzése – s akik erre játszottak rá, azok lettek a történelem „csinálói”. Az antimilitarizmus harcba vagy éppen polgárháborúba szólította híveit. Lenint mindenki bolondnak hitte, amikor 1917 áprilisában arról szózkodott elképedt hallgatóságának, hogy a történelmet a lövészárkokban alakítják, ahol a háború rémképeitől gyötört katonák szuronyaikat tisztjeikbe döfik, majd tehervonatok tetején hazaszökve első dolguk lesz, hogy tüzes csóvát dobjanak szülőfalujuk urasági kastélyára.¹¹ Leninnek magyar viszonylatban is igaza lett, 1918 őszén a magyar politikát a leszerelt katonák csinálták, a novemberi „parasztforradalomban” legalább százezer ember vett részt, Linder Béla ezért nem akart katonát látni. 1918. november elején égtek az urasági kastélyok, a zsidó kereskedők boltjai, menekült jegyző, boltos, uraság, például Bethlen István és családja is a nádason keresztül mentette életét. Budapesten október 31-én este megölték Tisza Istvánt, rajta kívül még tizenhárman vesztették életüket az őszirózsás forradalom első napján, jórészt fosztogató katonaszökevények és a külvárosok desperádói. A karhatalmat szakszervezeti vezetők, pacifista újságírók és az a Balázs Béla szervezte, aki a háborút 1915-ben még úgy ünnepelte, mint „hazatérést a férfiak közé”.¹²

Budapesten is volt lincshangulat az ünnepbe vegyülően. S a hangulatból egy-egy esetben valódi lincselés fejlődött ki. Az egyik bulvárlap naturalisztikus részletekkel örökítette meg azt, ahogy a Nagymező utcában egy katona megszólított egy fiatal huszárfőhadnagyot, hogy a rozettáját vegye le. A huszárfőhadnagy meglepetve tiltakozott a felszólítás ellen: „Nem veszem le. Én felesküdt katonája vagyok Őfelségének. A katona revolvert rántott elő, s a következő pillanatban a huszárfőhadnagy élettelenül roskadt az utca aszfaltjára. A holttest körül izgatott csoport verődött össze: a köztársaságot éltette. A hullát végül a mentők vitték el.”¹³ Az esetenek Kassák Lajos is szemtanúja volt: „A Nagymező utcában láttam, hogy egy katona megszólított egy huszárfőhadnagyot, akinek a gallérján még fönt voltak a csillagok. A két ember hangosan vitázott, pillanatok alatt összecsődült körülöttük a tömeg. Revolverlövés, egy dühödt, hosszúra nyújtott kiáltás, s a huszárfőhadnagy ott feküdt holtan az utca kövezetén.”¹⁴ Kassák későbbi leírása rövidebb, drámaibb, mégis hiányzik belőle a kortárs pillanat egy fontos metszete: az erőszak spontán módon

¹¹ Idézi Eelco Runia: Into Cleanness Leaping: The Vertiginous Urge to Commit History. *History and Theory*, 2010. 1. sz. 1.

¹² Balázs Béla: *Lélek a háborúban*. Balázs Béla honvédtizedes naplója. Gyoma, 1916, 53–54.

¹³ A szabadság napjának feltételei. *Friss Újság*, 1918. november 1. 5.

¹⁴ Kassák: i. m. II. kötet, 432.

ideológiát talált a köztársaság ősi eszméjében. Ez a momentum pedig rávilágít arra, hogy mennyire különbözött a köztársaság szinte a semmiből feltörő jelszava a politikai elit elképzeléseiben és az elszabaduló tömeghangulat használatában. A köztársaság követelése a megszűnt lojalitást fejezte ki – IV. Károly az olasz front felbomlásának pillanataiban szerencsétlen módon megszavaztatta a csapatokat is, többségük a Monarchia ellen szavazott, sok helyütt tisztek, legénység egyaránt. A köztársasági eszme hirtelen felbukkanása azonban nem új politikai szervezőelv elfogadását jelentette, hanem a mindent elöntő elégedetlenség kifejezése lett. Abban volt *pillanatnyi* egyetértés a bukás anarchikus forgatagában, hogy a korábbi politikai rend meghalt. A republikanizmus Magyarországon hosszú, a 18. század végi magyar jakobinus mozgalomig érő hagyományra tekinthetett vissza ugyan, de elsöprő támogatottsága sohasem volt a magyar közvéleményben. Még Kossuth Lajos sem merte proklamálni a köztársaságot az 1849-es debreceni trónfosztás után, bár kormányát „republikai irányúnak” hívta.¹⁵ Az időről időre magányos értelmiségiek és marginális politikai csoportok által felvetett köztársasági gondolat tartalma jórészt kimerült a hagyományos Habsburg-ellenességben, a ’49-es függetlenségi hagyományok és a radikális Kossuth-kultusz ápolásban. A kiegyezés Magyarországon azonban „Ferencjóska” tisztelete békésen megfért „Kossuth apánk” kultuszával. Nagy György fiatal székely ügyvéd és függetlenségi országgyűlési képviselő 1910-es évek elején kibontott köztársasági mozgalma nem volt több egy látványos *one man show*-nál. Egyszemélyes színház, amely – a Viharsarok és a Székelyföld protestáns gazdarétege kivételével – nem mozgatott meg számottevő választói csoportokat. A Nagy által alapított Magyar Köztársasági Párt és vörösrös fedelű folyóirata, a már 1911-ben megindított *Magyar Köztársaság* nem az eredeti politikai gondolatoknak, inkább az eredetieskedésnek volt a terepe. Lapjain „thurzó szittyák és székely szittyák” küzdöttek a halszagú finnugorság gondolata ellen, s minden skrupulus nélkül, plebejusan voltak sovíniszták és kurucok.¹⁶ Nagy György az 1868-as Eötvös József-féle nemzetiségi törvényt például szerencsétlen, oktan nagylelkűségnek tartotta, amelyet rég el kellett volna törölni, s úgy gondolta, a magyar jövő útja „az imperiális uralmon nyugvó köztársaság” lehet.¹⁷ 1913-ban pártját betiltották, de ez sem vert különösebb hullámokat. A szociáldemokraták és Nagy György sem voltak szövetségesek. Amikor a Függetlenségi Párt vezére, Justh Gyula meghalt, temetésén Nagy György azért szólalt fel Kunfi Zsigmond után, hogy ne csak nemzetközieskedő szocialista pártvezérek parentálják el Kossuth küzdelmeinek utolsó mohikánját. Hasonló ellenérzés kísérte a köztársasági mozgalmat a magyar progresszívek részéről. Bár Ady kiállt mellette, Jászi Oszkár Nagy Györgyöt és a köztársasági pártot lenézően „kis csomó lateiner”

¹⁵ Mezey Barna: Az első magyar köztársaság. 1849 republikája. In: Feitl István (szerk.): *A köztársaság a modern kori történelem fényében*. Budapest, 2007, 181.

¹⁶ Lásd Bónis György: *Nagy György és az 1914 előtti magyar köztársasági mozgalom*. Budapest, 1962, 88.

¹⁷ Uo. 23.

mozgalmának titulálta, s az államforma kérdését másodrendű közjogi kérdésnek.¹⁸ 1918-at megelőzően a köztársaság nem volt olyan vonzó ideológiai gondolat, hogy azzal akár a függetlenségi-nacionalista ellenzék vagy a magyar progresszívek „szabad szocializmusa” komolyan számolt volna.

A köztársaság forгатókönyvét így az őszirózsás forradalomban inkább a történelem szédülete diktálta, mintsem régóta készülődő szereplők. 1918. október 31-én délelőtt még sokak számára úgy tűnhetett: az egész forradalmi folyamat kimenetele egy parlamentáris nemzeti királyság lesz megifjodott és megmagyarosodott Habsburgokkal. És hát persze Szent István érintetlen birodalmával, a megmaradt történelmi Magyarországgal. A győztes forradalom pillanatában Ottó királyfi és testvérei Gödöllőn, a királyi kastélyban aludtak, álmukat senki sem zavarta. A király azt tervezte, visszatér Budapestre. Hock János, a Nemzeti Tanács elnöke Vörösmartyt idézte a Károlyi-palota erkélyéről, amikor azt mondta, hogy a legelső magyar ember a király.¹⁹ A konzervatív *Pesti Hírlap* vezércikkírójának is Vörösmarty jutott eszébe, amikor abban reménykedett, hogy a Habsburg-dinasztia magyar nemzeti királysággá alakul, s miután mindenét elvesztette, megéri és megfogadja, hogy a nagyvilágon e kívül nincsen számára hely.²⁰ A századelőn született magyar birodalmi gondolatból, amely Budapesten képzelte el a jövő birodalmi fővárost, a háború végével csak Vörösmarty pesszimista dacossága maradt. Az újságok az első napokban azzal biztattak, hogy az antant ejtette Erdély elszakításának tervét. De a félelem már kézzelfogható volt. Nyitra város közgyűlése arról határozott, hogy nem akar cseh uralmat. Eperjesen falhoz állították az október 31-én hajnalban fellázadt 67-es közös gyalogsági ezred szlovák katonáit, de már cseh katonák törtek be Malackára „rendet csinálni”. Nem maradt idő arra, hogy „az ideális népkirályság” eszméje írja meg a Szentkorona-tan újabb fejezetét, sem arra, hogy Szent István palástja óvón takarja be a fenyegetett Magyarország testét.

Előbb a királyság intézménye omlott össze. Károlyi és kormánya 1918. október 31-én még felesküdött a királynak, de a Várból már úgy tértek vissza, hogy az utca a köztársasági követelésektől harsogott. Ez a fordulat a Nemzeti Tanács vezetését váratlanul érte. Sem Jászi, sem Garami, sem Károlyi nem tudott róla, Kunfi is csak igen óvatosan említette az október közepi szociáldemokrata kongresszuson az államforma kérdését. Október 31-én este Károlyi kijelentette, hogy a „túlízgatott” hangulatra tekintettel a perszonáluniót már nem lehet a kormányprogramba foglalni, de „*Öfelsége nekünk királyunk, s kijelentjük, hogy nincs kifogásunk az ellen, hogy rajtunk kívül más országoknak is uralkodója legyen, de Magyarország teljes függetlenségének sérelme nélkül*”.²¹ November 1-jén egész nap ülésezett a kormány,

¹⁸ Uo. 95.

¹⁹ Lengyel József: *Visegrádi utca*. Budapest, 1957, 70.

²⁰ *Pesti Hírlap*, 1918. november 1. 1.

²¹ MNL OL, Miniszterelnökségi levéltár, Miniszterelnökség, Minisztertanács jegyzőkönyvek (a továbbiakban: K 27), 1918. október 31., 5.

s tagjai arról tanakodtak, hogy visszaadják megbízatásukat. Végül a király, elsősorban arisztokrata minisztereinek, gróf Károlyinak és gróf Batthyáynak a könyörögésére, felmentette minisztereit a neki tett hűségesküjük alól, miután délután a Tisza Kálmán téren (ez lesz majd 1946-ban a Köztársaság tér), majd onnan a Conti utcába, a *Népszava* szerkesztősége elé vonuló csepeli és újpesti munkástömegek már a Nemzeti Tanács felborításával fenyegetőztek. Amiről, úgy tűnik, Kunfi Zsigmond előre nem is tudott, ő ugyanis még nem látta elementáris erejűnek a közvéleményt, s azt mondta, csupán a Nemzeti Tanács „hisztériás rohamáról” van szó.²² Kunfinak akár igaza is lehetett volna. Az elementáris erejű közvélemény Pesten valójában néhány ezer ember volt. Négyezer munkás, akik szó szerint leordították a *Népszava* szerkesztőségi ablakából az őket lecsendesíteni kívánó Garbai Sándort, elegendőnek bizonyult arra, hogy az államforma kérdése eldőljön a kormányülésen.²³ Ráadásul megérkeztek a hírek arról, hogy Temesváron a helyőrség parancsnoka, Bartha Albert alezredes is kikiáltotta az autonóm Bánátot a Magyar Köztársaság részeként, a temesvári munkássággal. Nagyváradon és máshol is köztársasági megmozdulások voltak.²⁴

Esküjük alól Károly király november 1-jén este telefonon felmentette minisztereit, lemondani viszont nem volt hajlandó. József főherceg – alig néhány napja még Wekerléék nádorjelöltje – viszont Károlyit siettetete, vajon nem lesz-e baj és bolsevizmus abból, ha nem sietnek a köztársaság kikiáltásával. A főherceg forró hazafiassággal ajánlotta magát a nemzet szolgálatára. Ennek egyik szinte komikus megnyilvánulása volt, hogy szabadulni kívánt a hirtelen rossz hangzásúvá lett Habsburg családnévtől.²⁵ A Habsburg-ellenesség a következő napokban és hetekben konjunktúráját élte, a királyi gyermekeket elszállították Gödöllőről, a királyt lebeszélték arról, hogy Pozsonyba költözzön Bécsből. Rendszerváltás Magyarországon nincs szobordöntés nélkül. Buda vára 1849-es osztrák parancsnokának, Hentzi tábornagynak a szobra régóta szálla volt az ellenzéki ifjúság szemében. Most kalapáccsokkal verték szét, s a hírt a pesti színházak aznap esti előadásán is bejelentették.²⁶ A színházak egyébként is érzékenyen reagáltak a gyors változásokra. A Nemzeti Színház óvatos igazgatója, Ambrus Zoltán levette Szomory Dezső sikerdarabját a műsorról, mert az II. Józsefről – egy Habsburgról szólt.²⁷ A sajtó hangja kiélesedett. A *Népszava* publicistája Svájcba küldte az uralkodócsaládot, mondván, menjenek vissza, ahonnan jöttek. Hamarosan elkészültek a Habsburg-

²² Schönwald: i. m. 33.

²³ Biermann István vallomása a Népbiztosok perében. Idézi: *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai*. 5. kötet. Szerk. Erényi Tibor et al. Budapest, 1956, 301. Lásd még Lengyel: i. m. 71–73. Lengyel tévesen november 5-re datálja a tüntetést.

²⁴ Népuralmat, köztársaságot! *Népszava*, 1918. november 2. 3–4.

²⁵ *Magyarország*, 1918. november 19. 10.

²⁶ A Hentzi-szobor végzete. *Világ*, 1918. november 3.

²⁷ II. József császár és a köztársasági kormány. *Az Újság*, 1918. november 22. 9.

ház bűneit bemutató pamfletek is. A tomboló forradalmi mámor közepette már november 2-án is anakronisztikusan hatott, hogy a református egyház vezetői Baltazár Dezső tiszántúli püspök kezdeményezésére és megfogalmazásában hosszú körlevélben álltak ki a királyság fenntartása mellett: „*a nép az erő, a korona a fék. A féktelen erő sírja önmagának.*”²⁸ (A katolikusok jobban mérték fel a helyzetet, Csernoch János hercegprímás november 1-jei körlevelében a Nemzeti Tanács támogatására szólított fel, s *Te Deumot* tartott az ország visszanyert függetlenségért.)²⁹

Nemcsak azért hatott anakronisztikusan a kálvinista vezetők királypártisága, mert azokban a napokban senki más nem vállalta ezt nyilvánosan, hanem azért is, mert a Habsburg-ellenesség főleg a református többségű Alföldön talált visszhangra. De nem hiányzott a Habsburg-ellenesség a nagybirtok dominálta Dunántúl magyar falvaiból sem. Esterházy Miklós gróf (az író Esterházy Péter dédapja) szerint a köztársaság gondolata már az első 48 órában valóságos rohammal ragadta meg Magyarország egész népességét.³⁰ A köztársaság a rend elleni lázadás volt, de nem „huszonöt zsidó” összeesküvése – mint azt már ezekben a napokban terjesztette a suttogó antiszemita propaganda. (Menekülnie a zsidó Vázsonyi Vilmosnak és a kikeresztelkedett Sztérenyi Józsefnek kellett október 31-én, mert hűek voltak a királyhoz és ellenzői a forradalomnak.) A lázadást és felfordulást az addig lojális magyar parasztság csinálta, sőt a hűséges öreg cselédség. Csákváron a rendbontókban Esterházy gróf a szolgálatában megöszült benső cselédeinek harcterről visszavert fiait ismerte fel, akik kilőtték vadállományát és köztársasági tanácsokat alakítottak a katolikus legényegyleti épületekben. A gróf úgy emlékezett, hogy aligha képzelhető el nagyobb öröm, „*mint amit a magyarok éreztek ezeréves országuk és kultúrájuk összeomlásán*”, még a leglojálisabb hadirokkantak is letépték tisztí rendfokozatukat és kitüntetéseiket.³¹

A frontkatonák könnyebben, Károlyi Mihály azonban nehezebben szabadult öröklött monarchikus ösztöneitől. Nem volt hajlandó azonnal proklamálni a köztársaságot – végül a Nemzeti Tanáccsal, amely előtt november 1-jén este letették új esküjüket a miniszterek, a kormány abban állapodott meg, hogy hat héten belül az általános, titkos, egyenlő és nőkre is kiterjedő alkotmányozó gyűlés fog dönteni az állam- és kormányforma kérdéseiről. A következő hetekben azonban felgyorsultak az események, Németország november 9-én, Ausztria november 12-én proklamálta a köztársaságot, az új csehszlovák állam pedig november 13-án. Az antanthatalmak között, amelyek elismerését Károlyi kereste, ott volt a republikánus Francia-

²⁸ Lásd Baltazár Dezső: *A próbáltatások idejéből*. Debrecen, 1920, 92–95.

²⁹ Persián Ádám kormánybiztos visszaemlékezései. PIL, VI. 704. f. 12. ő. e. 9.

³⁰ Esterházy Miklós: *Emléklapok 1918. nov. 1-től 1919. augusztus 2-ig terjedő időkből*. Budapest, 1921, 14.

³¹ Uo. 12., 18. Esterházy leírja, hogy a király arcképét egy budapesti szocialista asztalos mentette meg saját falujának földműves katonáitól.

ország és a republikánus Egyesült Államok, a november 13-án aláírt belgrádi katonai konvenciót pedig Károlyi, Jászi és kormányának többi tagja igyekezett úgy értelmezni, mint kormányuk *de facto* elismerését. (Erről szó sem volt.) Károlyi Mihály később – saját perében – úgy nyilatkozott, hogy főleg külpolitikai érdekek-re figyelemmel járult hozzá a köztársasági államformához.³² Károlyi kérésére – más elbeszélések szerint saját kezdeményezésükre – magyar arisztokraták utaztak a királyhoz Eckartsauba, hogy rábeszéljék a lemondásra. Az uralkodó hosszas ellenkezés után saját kezűleg írt egy rövid nyilatkozatot: visszavonul uralkodói jogainak gyakorlásától s eleve elismeri azt a döntést, amely Magyarország jövőendő államformáját meghatározza. Ezzel a homályos megfogalmazású lemondással elkerülte a trónfosztás megalázó aktusát, s egy kiskaput is hagyott magának.

November 13-án a kormány végre elhatározta a köztársaság kikiáltását. A minisztertanács határozata „függetlenül a király elhatározásától” megállapította, hogy „*Habsburg Károly nem uralkodója az országnak*”.³³ Igaz, ezekben a napokban a kormány nem talált ellenzékre állásfoglalásában. „*Jelen pillanatban nagyon népszerű nálunk a köztársaság gondolata. Sőt gyanúsán népszerű*” – írta a filozófus Lukács György, aki ekkor még nem volt kommunista.³⁴ Budapesten nem csupán a kispolgárság, hanem a nagypolgárság is a köztársasági államformában látta a jövőt. Jászi szerint Lipótváros pénzemberei azon gúnyolódtak, hogyan volt képes Károlyi a forradalom hatalomra jutása ellenére a királynak felesküdni.³⁵ De a régi rendszer politikusai is „átálltak” – vagy úgy tettek. Olyan meggyőződéses legitimista politikus, mint Pallavicini György örgróf is úgy nyilatkozott: „*Tényleges köztársaság vagyunk, a királyság megszűnt. A köztársaság a nemzet érdeke*.”³⁶ A keresztényszocialista Huszár Károly, aki másfél hónappal korábban *A mi királyi családunk* címmel írt hódolatteljes könyvet a királyról és királynéről, igyekezett gyorsan kivonni a forgalomból a díszes albumot. De a konzervatív értelmiség fiatalabb nemzedékeit szintén magával sodorta a hirtelen jött republikánus áradat. Hóman Bálint, a Horthy-korszak későbbi emblematisz kultúrpolitikusa – ekkor ambiciózus fiatal történész – forradalmi szakszervezetet alapított munkahelyén, az Egyetemi Könyvtárban, s az „elmúlt történelemhez” sorolta egy rövid brosúrában a régi dinasztikus rendszert.³⁷ Kollégája, későbbi szerzőtársa, Szekfű Gyula szintén lehetőséget látott a trónok hullásában – akár egy „szocialista köztársaságba” is szívesen

³² Károlyi-per, előkészítő irat. Budapest Főváros Levéltára, A jogszolgáltatás területi szervei, Polgári peres iratok (VII. 2. c.), 1921-36537_0626.

³³ MNL OL K 27, 1918. november 13. 2. pont.

³⁴ Lukács György: A köztársasági propaganda. *Világ*, 1918. november 10. 17.

³⁵ Jászi Oszkár: *Magyar kálvária, magyar feltámadás*. Budapest, 1989, 65.

³⁶ Andrássy helyzete a forradalmi átalakulásban. *Az Est*, 1918. november 14. 4.

³⁷ Vértessy Miklós: Hóman Bálint és Szekfű Gyula 1918-ban. *Valóság*, 1972. 7. sz. 57–58.

hazajön, ha az európai és nem „Balkánország” lesz.³⁸ November 14-én a budapesti tudományegyetem jogi karának a küldöttsége Károlyi Mihálynál járt. Írásban is elkészített véleményük egyértelműen fogalmazott: a trón üresnek tekintendő, a trónöröklés feltételei sem állnak fent, mivel megszűnt a *Pragmatica Sanctio*ba foglalt alkotmányos előfeltételek mindegyike, nevezetesen a társországok elszakadtak, s egyikben sem uralkodó már a király, s a kölcsönös védelmi kötelezettség sem teljesíthető.

Ez a szinte egyik napról a másikra fellobbanó és az egész társadalmat átjáró köztársasági láz visszaigazolta a kormány tagjainak előremenekülő politikáját. Mert előremenekülés volt ez inkább, mint tudatos politikai stratégia. Jászi barátja, az államtitkári funkciót vállaló Bíró Lajos ki is mondta, ha IV. Károly okosabban kezelte volna a forradalom előtti válságos heteket, *„akkor ma Magyarországon sokkal több érvet lehetne a monarchia mellett és egy nagy és talán döntő érvet nem lehetne a köztársaság mellett felhozni”*.³⁹ A filozófus Lukács György pedig arra figyelmeztetett, hogy a köztársaság önmagában semmit sem jelent, ha nem kapcsolódnak hozzá radikális szociális és gazdasági reformok. A Nemzeti Tanács körtáviratban fordult a megyei közigazgatás szerveihez, a főispánokhoz és törvényhatóságokhoz, valamint a vidéken ekkor már százasával létrejött helyi Nemzeti Tanácsokhoz, amelyben kérték, hogy nyilatkozzanak a köztársaság mellett. Ezek a válaszok szinte egyöntetűen támogatóak voltak. Fehér holló volt az olyan távirat, mint Késmárk Nemzeti Tanácsáé, amely nem tartotta magát jogosultnak arra, hogy e kérdésben az „összes lakosság” véleményét képviselje, hanem azt kívánta, hogy az általános, egyenlő és titkos választójog alapján az összpolgárság döntsön az államforma kérdésében, vagy Kismartoné, amely egyszerűen hallgatott az államforma kérdéséről.⁴⁰ Sőt, a köztársaság ezekben a napokban egyfajta csodafegyvernek tűnt. A múlttal való megbékélés, a lázongó katonaság megnyugtatása, a nemzetiségek elvesztett lojalitásának visszaszerzése, a történelmi Magyarország területi integritásának megtartása mind a köztársaság kikiáltásától függött. Ahogy Esztergom szociáldemokrata Nemzeti Tanácsának vezetője írta: *„Nemzeti tanácsaink azzal a hazafias indítvánnyal állnak elő, hogy a köztársaság haladéktalanul kikiáltassék, mert ezzel ez a bűnben fogant parlament kiengesztelné bűneit és elkerülhetővé válnék egy csonka alkotmányozó gyűlés, ha az elszakadni kívánó nemzeteink passzív rezisztenciát tanúsítanának. Más államforma el sem képzelhető, mert a katonaság volt itt az első, mely a köztársaságot követelte, és a mi meggyőződésünk az, hogy ez az egyedüli módja lenne ezeknek a nemzeteknek egy népköztársaság keretében való megtartásának. A köztársaság kikiáltása hatalmasan szolgálhatná az*

³⁸ Szekfű Gyula levele Gábor Andornak, 1918. november 14. Idézi Dénes Iván Zoltán: *A történelmi Magyarország eszménye. Szekfű Gyula a történetíró és ideológus*. Budapest, 2015, 189.

³⁹ Bíró Lajos: *Fegyelem! Világ*, 1918. november 3. 1.

⁴⁰ Topperczer Rezső elnök távirata. MNL OL, Országgyűlési Levéltár, Nemzeti Tanács (a továbbiakban: K 440), X 1511, 6994.

ország területi integritásának égető vágyát, mert befejezett tény jelentene, mely az elszakadni akarók lelkében megerősítené a tényleges megújulásba vetett reményeket és felmentené őket a külön kis államszervezetek megalakításának majdnem megoldhatatlan problémájától. És még ha ezeket meg is oldhatnák, adva lenne azon gyúpon, mely köré tömörülhetnének anélkül, hogy kifelé kellene gravitálniuk és a bizonytalanság rémével küzdeniük.”⁴¹

A megfogalmazás a wilsonista illúzió elsőprő erejét mutatja, ami ekkor több volt, mint politika: szinte eszkatológikus reménység. A nemzetiségi vidékekre szánt magyar propaganda-kiadványok a köztársaságot egyfajta Eldorádóhoz hasonlították. Egy több tízezres példányszámban osztogatott kétnyelvű röpirat például a magyar Alföld fehér kenyerét ígérte a felvidéki szlovákoknak, ha a republikánus Magyarországot választják a csehekkel szemben.⁴² Hatástalanul, mint ahogy a román nacionalizmus sem hajolt meg a köztársaság zászlaja előtt. A köztársaság gondolata semmilyen pozitív hatást nem váltott ki a nemzetiségi vezetőkben, sem a nemzetiségi tömegekben. Az al-dunai Orsova kisvárosának német–magyar–román nemzeti tanácsa azt jelezte, sajnálják, hogy egy ilyen fontos kérdés megoldása nem a népre bízott, kinyilvánítva, hogy a román nemzeti tanács sem a tanácskozásban, sem a határozathozatalban nem vett részt. „A Magyar Köztársaság turulmadara előtt mi is meghajtjuk a zászlónkat, kik a keleti határ vérzivatarait magyarként álljuk” – írták Gyergyószentmiklósról, de a veszélyeztetett székely végeken a magyar nemzeti öntudat köztársasági formában sem lett vállalható identitás. A gyergyószentmiklósiak táviratának idején a román csapatok már átjöttek a Kárpátok hágóin, s december elején Gyergyót megszállva, egyik első dolguk volt a magyar Nemzeti Tanács felszámolása, és vezetőjének, Vákár Artúrnak, a fentebb idézet távirat szerzőjének a letartóztatása. A demokrata köztársaság melletti kiállítás volt a gyulafehérvári magyar nemzeti tanács utolsó üzenete is, mielőtt a románság teljesen átvette volna a városban az ellenőrzést, hogy két héttel később itt mondják ki Erdély elszakadását Magyarországtól.⁴³ Voltak, akik sejtették, hogy így lesz. De éltetette őket a remény: ha a Magyar Köztársaság elbukik, akkor majd az egyesült Európa fogja a fájó sebeinket orvosolni: „Nemzeti Tanácsaink természetesen a területi integritás elvén állnak, ezt mindenképpen kívánják, azonban ha ez nem sikerülne, nem esnek kétségbe, mert az európai egyesült köztársaságok gondolatában rejlő vigasztaló eszme az eddigi országhatárok megszűnésének félelmes terét esetleg elviselhetővé tehetné.”⁴⁴ A magyar intelligencia már az első világháború

⁴¹ Katona Sándornak, az Esztergom megyei és városi Nemzeti Tanács elnökének üdvözlő levele és beszámolója az országos Nemzeti Tanácsnak. MNL OL K 440 X 1511, 6994. doboz.

⁴² A népköztársaság és a szabad tót nép. MNL OL, Miniszterelnökségi Levéltár, Miniszterelnökség, Központilag iktatott és irattározott iratok (K 26), 1918–XLI–639.

⁴³ Gyulafehérvár Nemzeti Tanácsa demokrata köztársaságot akar. 1918. november 13. MNL OL K 440 X 1511, 6994.

⁴⁴ Katona: i. m.

éveiben is érzékenyen reagált minden európai föderalista eszmére. A Naumann-féle *Mitteuropa* terve, s vele a vám- és egyéb akadályok nélküli közös gazdasági tér fellianyozta Jászi Oszkárt és Szabó Ervint is, annak ellenére, hogy a porosz junkerek hazájából, a vilmosi Németországból érkezett – Kunfi Zsigmond meg is róttá őket ezért. 1918 őszén már mindenki eltemette ezt az elképzelést, de az egységes Európa eszméjét korántsem. Az összeomlaskor a magyar értelmiség krémje egy rövid ideig a Monarchia népeinek „morális alapokon nyugvó államszövetségében” bízott, ahol „*egyik nemzet sem akar ura lenni a másiknak*” és ahol történeti határok nem lesznek többé gátjai a gazdasági és kulturális érintkezés korlátlan szabadságának. „*Mert szent a haza, de még szentebb az emberiség!*” – írta a kiáltvány szerkesztője, a katolikus Babits félreérthetetlen messianizmussal.⁴⁵ 1918 „nemzetellenes” pacifista messianizmusa zsidó és keresztény gyökerekből egyaránt táplálkozott. A szabadkőműves *Világban* közzétett kiáltvány aláírói között Ady Endrétől Harsányi Zsoltig, Csók Istvántól Rippl-Rónai Józsefig, Lukács Györgytől Fogarasi Béláig és Bartók Bélától Kodály Zoltánig a magyar művészet, zene, irodalom és filozófia megelőző és következő évtizedeinek legfontosabb alkotói találhatók, későbbi kommunisták és katolikusok, szabadgondolkodók és reformátusok egyaránt.

*

Ilyen körülmények között került sor 1918. november 16-án a Magyar Népköztársaság proklamálására az Országház kupolacsarnokában. Az eseményt megelőzte a régi képviselőház utolsó, alig negyedórás ülése, ahol a képviselők egyhangúlag megszavazták a képviselőház felosztását, majd rövidesen a főrendiház mondta ki, hogy „berekeszti” üléseit. Ezután következett a Parlament kupolacsarnokában a Nemzeti Tanács 1000 fős kibővített ülése, amelyen ott voltak a kormány tagjai, ott volt az egyházi méltóságok többsége, sőt még néhány negyvennyolcas honvéd is. Először Hock János tartott szónoki hírnevéhez méltó nagy hatású beszédet. A „kihúlt mellel” Volhínia mocsaraiban fekvő halott magyar katonák hősi áldozatára hivatkozott, majd patetikusan az emelvényhez vezetett '48-as honvédagastyánnak is azt mondta, nem lett rokkant és elnyomott vértanú hiába – a köztársaság új életet ad majd a jövődő magyarság millióinak. Ennek zálogául Hock javaslatának értelmében rögtön két új nemzeti ünnepet kreáltak a jelenlévők: október 31-ét, a diadalmas forradalom napját, s november 16-át, amelyből még alig a fele telt el. Kevés nemzeti ünnepről mondható el, hogy még le sem játszódtak az eseményei, de már „örök időkre szóló nemzeti ünnepként” proklamálták az Országház Kupolacsarnokában. Április 11-ét és a többi „királycafrangos” ünnepet pedig a lomtárba küldte Hock szónoki hevülete. Hock ezután bejelentette a király lemondását, a képviselőház és főrendiház feloszlását, hozzáfűzve, hogy ha ezen lemondások és feloszlások meg nem történtek volna, „*a forradalom erejével ezeket mi*

⁴⁵ A magyar intelligenciához. *Világ*, 1918. november 3. 12.

megszüntettük volna”.⁴⁶ Ezután következett Magyarország önálló és független népköztársaságként való államiságának kimondása, illetve annak elfogadása, hogy Magyarország alkotmányát az új választójog alapján összehívandó alkotmányozó gyűlés határozza meg. A hivatalos elnevezés tehát a népköztársaság lett, de a szónokok ezzel egyenértékűként használták előtag nélkül is, jelezve, mennyire cseppfolyós és kialakulatlan volt az államformaváltás ideológiai tartalma. A határozatot Nagy György, az újjáalakult Köztársasági Párt vezére olvasta fel, s a jelenlevők alkotta Nagy Nemzeti Tanács vagy nemzetgyűlés úgynevezett Néphatározatban rögzítette. (A jegyzőkönyv Nagy Nemzeti Tanácsról szólt, de a szónokok, „Tisztelt Nemzetgyűlés!” megszólítással fordultak a jelenlevőkhöz.) Minden természetesen közfelkiáltással ment, ahogy az a határozat is, hogy a választásokig az állami főhatalmat a Károlyi Mihály elnöke alatt álló népkormány gyakorolja, a Magyar Nemzeti Tanács intézőbizottságának támogatásával. A néphatározat kimondta, hogy a népkormány alkosson sürgősen néptörvényeket az általános, titkos, egyenlő, közvetlen és a nőkre is kiterjedő nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról, a sajtószabadságról, a nép esküdtbíráskodásáról, az egyesülés és gyülekezés szabadságáról, a földműves népnek földhöz juttatásáról. E célból a nemzetgyűlés az összes államhatalmat a kormányra ruházta át, a Nemzeti Tanács intézőbizottságának támogatásával és azzal a korlátozással, hogy a határozati javaslatban felsorolt törvényeket azonnal bocsássák ki, és azok végrehajtásáról mielőbb gondoskodjanak.

Ez a fajta forradalmi törvényhozás példátlan volt addig a magyar történelemben, mivel a Nagy Nemzeti Tanács nem választott testület volt, de kétségtelenül nagy támogatottsággal bírt. Ez a támogatottság kifejeződött a csatlakozások és hűségnyilatkozatok százaiban, amit nem csupán az egyházak és az egyházi szervezetek teljes köre tett meg sokszor ünnepélyes formában, hanem a magyar gazdasági élet teljes vezérkara, a nagybirtokosokat tömörítő Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) ugyanúgy, mint a nagyipar és banktőke szervezetei, a Magyar Kereskedelmi Kamara vagy a Gyáriparosok Országos Szövetsége (GYOSZ). S persze a társadalmi élet legkülönbözőbb testületei. Sőt az ellen-Nemzeti Tanácsnak indult Nemzetvédelmi Szövetség is beszüntette tevékenységét és behódolt. Vezetője, a jezsuita Bangha Béla folyóiratában, a *Magyar Kultúrában* publikált vezércikkben jelentette ki, hogy a régi rend a maga bűneivel, mulasztásaival s korhadtságaival nemcsak a demokráciának állt útjában, hanem legalább ugyanolyan mértékben a keresztény etika érvényesülésének s a hitélet szabad fejlődésének is.⁴⁷ Prohászka Ottokár pedig személyesen vállalt tisztséget a Fejér megyei Nemzeti Tanácsban.⁴⁸ Néhány nap múlva a Katolikus Nagygyűlésen azt fejtette, hogy a

⁴⁶ Országgyűlési Könyvtár, Országgyűlési naplók, irományok, Képviselőházi napló (a továbbiakban: KN), 1910 XLI. kötet, Függelék, 457–458.

⁴⁷ Bangha Béla: A demokrácia győzelme. *Magyar Kultúra*, 1918. november 20. 354.

⁴⁸ Tengely Adrienne: *Magyar egyházak a forradalmak korában*. Eger, 2011, 86.

katolikus egyháznak nem lesz nehéz a szociális és demokratikus eszmék útján járnia, mert az evangélium tele van demokratikus ideálokkal.⁴⁹ Mindezen csatlakozások tarka kavalkádján túlmenően a legfontosabb mégiscsak az volt, hogy a vidéken alig két hét alatt létrejött nemzeti tanácsok százai (több helyen a plébános vagy a lelkész vezette őket) mintegy a közvetlen demokrácia letéteményeseiként lojalitásukról biztosították a Nemzeti Tanácsot és a köztársasági államformát. A néphatározat így alkotmányosság és forradalmiság között lebegett, de az ambivalenciát ekkor elfedte az eufórikus hangulat. Kétszázezer ember várta kintről a proklamációt, budapesti polgárok, illetve az elővárosok és külvárosok nagyüzemeinek szervezett munkásai. Az ünnepség koreográfiája erősen 1848-ra hajazott, a kápolnai csata utolsó életben lévő hőseivel, Budapest összes cigányzenekarának felvonulásával, nemzeti zászlókkal és a szüntelenül felsíró kuruc és '48-as dalokkal. A Kossuthnóta strófáit átköltötték, s Károlyi Mihállyal helyettesítették. Transzparenszek tömege jelezte, hogy a köztársaság elnöke Károlyi Mihály. A nemzetiszínű zászló mellett már észrevehető tömegben ott voltak a vörös lobogók is, az ünnepség impozáns tömegeit jórészt a fegyelmezett munkások alkották. (Ezekben a hetekben a szakszervezetek tagsága hetenként tízezzrel emelkedett.)

Károlyi arról beszélt, hogy széjjel kell tépni a múltat. Később szemére hányták azt, amivel *akkor* mindenki egyetértett – Prohászka Ottokártól Jászi Oszkárig. Károlyi beszédének a fontosabb része viszont annak az utópiának a hosszas kifejtése volt, amely szerint a pacifizmus a jövő politikája Európában. Károlyi meg volt arról győződve, hogy a lövészárkok tapasztalata nem széjjelválasztotta, hanem összehozta az embereket, s a frontbarátkozásokhoz hasonlóan „*a pacifista program a jövőben össze fogja foglalni az összes népeket, amely a jövőben biztosítani fogja minden népnek a függetlenségét, biztosítani fogja minden nemzetnek önállóságát és biztosítani fogja minden polgárnak szabad fejlődését, mert ez a pacifista program ma [...] világprogram.*”⁵⁰ Károlyi, aki 1916 augusztusában „tigrisként” akarta védeni Erdélyt a románoktól, akit a király még egy hónappal korábban is „ultracionalistának” tartott, akit a nemzeti színekkel lobogós forradalom juttatott hatalomra október 31-én, most, bő két héttel később azt gondolta, hogy a nacionalizmusnak leáldozott. Elődeivel szemben Károlyi megértette a háborús kimerültség pszichológiáját, azzal azonban nem számolt, hogy a lövészárkok pacifizmusa egy hullámzó és eldöntetlen küzdelem rövid szavatosságú terméke volt. Az összeomlás után egyszerre kirajzolódott: győztesek és vesztesek állnak szemközt egymással. Károlyi ekkor, a köztársaság proklamációjakor szakított végleg azokkal, akik – mint Milotay István – „az önző és mély nacionalitás kultuszában” látták a sikert és boldogulást.⁵¹ Beszédében a köztársaság nemzeti jellegének már néhány frázissal sem adózott, de ez később végzetes tévedésnek bizonyult. Deficitje ugyanis csak a

⁴⁹ 8 órai Újság, 1918. november 26. 8.

⁵⁰ KN 1910 XLII. kötet, Függelék, 458.

⁵¹ Milotay István: Forradalom után. Új Nemzedék, 1918. november 9. 1.

vesztések nacionalizmusának volt. Károlyinak tudnia kellett, hogy a győztesek nacionalizmusa a demokratikus és föderalista magyar politikát a magyar imperia-
lizmus álruhájának vélte. Buchinger Manó, a szociáldemokrata párt jól tájékozott
külügyese 1918. október legutolsó napjaiban Svájcban járva megdöbbenten
tapasztalta, mennyire hatalmába kerítette a nacionalista mámor a magukat győz-
tesnek érző cseh, román és délszláv munkásmozgalmi vezetőket: „*Shylock nem követeli nagyobb rártartisággal a velencei nemes testéből neki kijáró font húst, mint ahogy ezek a nemzetek bíróságától mindazt, amire az antant-hatalmaktól állítólag már ígéretet is kaptak.*”⁵² Varga Jenőt, a kiváló gazdasági szakértőt Prágába küldte
ugyanezekben a napokban a szociáldemokrata pártvezetőség, s ő is elutasítással
tért vissza: csak akkor ismerik el a Magyar Nemzeti Tanácsot, ha az kifejezetten
elismeri szlovák lakosságú területeinek Csehországhoz való csatolását népszavazás
nélkül – azaz homlokegyenest ellenkezőleg a wilsoni önrendelkezés elveivel.⁵³
Hasonló tapasztalatokról számolt be a polgári radikális Supka Géza, aki már a
Károlyi-kormány hivatalos kiküldöttje volt Prágában: a csehek be fognak vonulni
a Felvidékre, Prágában a győzelmes antant-láza viharzik.⁵⁴ Jászi Oszkár „Keleti
Svájca” pedig a november 13–14-i aradi tárgyalásain kapott kosarat a román nem-
zetiségi vezetőktől. A nemzetiségi munkásvezérek már az 1918. októberi 13-i szo-
ciáldemokrata kongresszuson érzékeltették, hogy az alakuló nemzeti utódállamok-
kal fognak tartani, sem Károlyi, sem Jászi „Keleti Svájca” iránt nem mutattak elfo-
gadást, ez utóbbit a horvát sajtó „magyar tragikomédiának” minősítette.⁵⁵ Jászi
Oszkár vagy Babits Mihály föderalizmusának Európa más országaiban is voltak
értelmiségi hívei, nem is csekély számban, de csak Magyarországon alakult ki
olyan hatalmi vákuum, ahol ez a program ortodox meggyőződéssel képviselt kor-
mányprogrammá lett. Ugyanakkor 1918. november közepén még akkorra volt
Károlyi tekintélye, hogy szinte mindenki esélyt adott Károlyi egyoldalú békepoli-
tikájának, hisz Károlyi és kormánya minden pacifizmusa ellenére sem tagadta meg
a korábbi magyar politika sarokkövét, a magyar területi integritást. A Magyar
Népköztársaság tehát születésének pillanatában is a pacifizmus magányos és para-
dox politikája volt, amely nem tagadta meg a célt, amiért elődei világháborúba
mentek. Míg Hock János az önálló nemzeti fejlődés zálogát, Károlyi pedig a paci-
fizmus világprogramjába való beilleszkedést látta november 16-án, a köztársasá-
gi ünnepség utolsó szónoka, Kunfi Zsigmond szocialista pártvezér és népjóléti
miniszter már „a szegénység és gazdagság nagy küzdelmében” akart döntő ered-
ményt elérni: „*Nekünk a politikai demokrácia csak eszköz arra, hogy a munkanél-
küli jövedelmeket kiküszöböljük a társadalomból.*” Bizonyos mértékig mégis ő volt
a legrealisabb. Tudta, hogy az élelmiszerellátás, a fűtés kulcsfontosságú lesz az új

⁵² Buchinger Manó: Az események és Svájc. *Szocializmus*, 1918. december, 552.

⁵³ Varga Jenő: Forradalmi impressziók Csehországban. *Szocializmus*, 1918. december, 554.

⁵⁴ Hajdu Tibor (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése*. III. kötet. 1925–1930. Budapest, 1991, 835–837.

⁵⁵ Kövágó László: *A magyarországi délszlávok 1918–1919-ben*. Budapest, 1964, 67.

rendszer túléléséhez. Ezért az angol, francia és a cseh munkásvezérektől a nemzetközi proletárszolidaritás nevében teljesen konkrét dolgot kért, szentet: „*ne akadályozzák meg azt, hogy ide bejusson az a szén, melyre az élelmezés, a katonák hazaszállítása és a munka produktivitása szempontjából egyaránt szükség van.*”

A parlamenti ünnepség diadallal fejeződött be, a vezetők fürödtek a tömeg ünneplésében, még további beszédek hangoztak el Károlyitól, Jászitól, Bokányi Dezsőtől, sőt egy rövid és komor biztatás a pesszimista Garami Ernőtől is. Csak egy momentum volt zavaró, a parlament felett repülőgépek jelentek meg vörös színű röplapokkal, Lenin és Szverdlov üzenetével, amelyben „Magyarország katonáit, parasztjait és munkásait” szólították fel a szocialista köztársaság kikiáltására. Kun Béla még csak úton volt Magyarország felé, de az anarchista forradalmi szocialisták beépített embereik révén már megszerezték a csepeli szikratávíró által vett orosz üzenetet, amely a tőkésekkel való leszámolásra szólított fel, munkás és katonatanácsok alakítására, azaz a frissen létrejött polgári rend megdöntésére. A kommunizmus ekkor ért kulturális befolyásának zenitjére szerte Európában, de leginkább ott terjedt sikeresen, ahol a nacionalizmus csődöt mondott céljaiban, tehát a háborús vereség sújtotta Németországban, Ausztriában és Magyarországon.⁵⁶ Magyarországon 1918. november közepén még csak a forradalmi szocialisták anarchista értelmiségének szűk csoportjai voltak fogékonyak a világforradalmi illúzióra, de hamarosan a szociáldemokrata vezetés sorait is kezdte megbontani a marxista eszkatológia azonnali megvalósítását ígérő bolsevik politika. Ez a fejlemény aztán a következő hónapokban végzetesen kisiklatta a magyar köztársaság vereségben fogant baloldali pillanatát. „Holt-tenger” lett, ahogy Illyés Gyula máig aktuálisan megírta a *Kora tavasz* kezdő oldalain.

PÁL HATOS

HARSH REPUBLIC OF THE ASTER REVOLUTION

On October 31, 1918, Hungarian independence and the end of the war were celebrated in Budapest with a street carnival of hundred thousand people. The newly appointed prime minister, Mihály Károlyi, proclaimed a unilateral peace policy, but despite all his pacifism, he did not deny the cornerstone of former Hungarian politics, the territorial integrity of the country. In the coming weeks, the idea of a republic seemed like a kind of magic weapon. Many people believed that reconciliation with the past, reassuring the rebellious military, regaining the lost loyalty of nationalities, and preserving the territorial integrity of historic Hungary all

⁵⁶ Leszek Kołakowski: A kommunizmus mint kulturális jelenség. 2000, 1989. 1. sz. 8–12.

depended on the proclamation of the republic. However, this proved to be an illusion, as the proclamation of the Hungarian People's Republic on November 16, 1918, could not save the historic Hungarian borders. At that time, only a narrow social group was susceptible to the revolutionary illusion of the world, but soon the Bolshevik policy of promising the immediate realization of Marxist ideas began to break down the Social Democratic leadership. This development, in the following months, faded away the left-wing momentum of the Hungarian Republic conceived in defeat.

1938: AZ UTOLSÓ BÉKEÉV

A történészek között kialakult konszenzus alapján a II. világháború kezdőévének 1939-et, induló eseményének pedig Lengyelország német–szovjet lerohanását és ezt követő felosztását tartjuk. Ebből következőleg a két világháború közötti utolsó békeév: 1938. Persze – mint Albert Einsteintól tudjuk – minden relatív, és pedig nemcsak a fizikában és a természetben, hanem az emberek világában is. Az I. világháborút lezáró 1919–1922-es Versailles–washingtoni békeszerződések és érdekszféra-elhatárolások által teremtetett enyhültebb légkört valójában már az 1930-as évek elejétől az ellenségeskedések fegyveres konfliktusokban is testet öltő kiújulása kezdte felváltani. Ezek megelőzésére és a támadó fél büntetésére az ilyen céllal létrehozott nemzetközi szervezet, a Népszövetség tökéletesen alkalmatlannak bizonyult, és hatástalan diplomáciai lépések megtételénél többre az egyes nagyhatalmak sem vállalkoztak. Messzemenően igazuk volt tehát azoknak a kortársaknak, akik az 1920-as és az 1930-as éveket már akkor, a maguk korában sem a béke, hanem egy hosszú nyúlt fegyverszünet korszakaként jellemezték.

*

Először az évtizedek óta belső ellentétektől gyengített Kína és Japán között robbant ki háború. A támadó fél ezúttal is Japán volt, amely nem elégedett meg Korea 1910-es annektálásával és a volt német gyarmatok 1919-es megszerzésével, hanem újabb kínai területek bekebelezésére törekedett. A felkelő nap országának csapatai 1931-ben kezdték meg a beszivárgást Mandzsúriába. A következő évben a tartomány Mandzsukuo néven névleg önálló, valójában azonban japán bábállammá alakult. Kormányzója, majd 1934-től uralkodója az utolsó kínai császár, PuYi (1906–1967) volt, akit a kínai forradalmárok hétéves korában, 1912-ben fosztottak meg a trónjától.

Az Egyesült Államok, amely csendes-óceáni pozícióit féltette, élesen tiltakozott az agresszió ellen, és közös akcióra hívta fel Nagy-Britanniát és Franciaországot. Az európai nagyhatalmak azonban ódzkodtak ettől, és inkább a Népszövetségre bízták az ügyet. A Népszövetség 1933-ban jogtalannak bélyegezte Japán eljárását, mire az kilépett a szervezetből. 1937-től kezdődően Japán újabb kínai területekre tette rá a kezét.

Az európai hatalmak közül Olaszország tért vissza először a fegyveres hódítás politikájához. Az olasz imperializmus első számú célpontja Abesszínia, vagyis Etiópia volt. Az afrikai ország magas hegyei közé zárt termékeny fennsíkokkal Mussolini az olasz szegényparasztság földéhségét kívánta enyhíteni. A háború

1935 őszén kezdődött, és 1936 tavaszáig tartott. Az addig független állam Olaszország része lett, és az olasz király felvette az Etiópia császára címet. Ezúttal Nagy-Britannia háborodott föl leginkább, s most őt hagyták cserben a többiek. A Népszövetség elítélő határozatára Olaszország azzal válaszolt, mint korábban Japán: kilépett a szervezetből.

Németország, amely már 1933-ban hátat fordított a Népszövetségnek, először azzal sértette meg szerződéses kötelezettségeit, hogy 1935-ben bevezette az általános hadkötelezettséget, és erőteljes fegyverkezésbe kezdett. A helyi lakosság népszavazása alapján ugyanebben az évben német fennhatóság alá került a Saar-vidék. 1936-ban Hitler felmondta a nyugati határokat rögzítő locarnói egyezményeket, és a német csapatok bevonultak a rajnai demilitarizált övezetbe. Németország még ugyanebben az évben szövetségre lépett Olaszországgal (Berlin–Róma tengely) és Japánnal (antikomintern paktum). 1937-ben az utóbbihoz Olaszország, majd más államok is csatlakoztak.

Az antikomintern paktum a nemzetközi kommunista mozgalom, illetve a mögötte álló Szovjetunió ellen irányult. A Szovjetunió ezért az 1930-as évek közepétől a nyugati államok felé közeledett. Franciaországgal és Csehszlovákiával 1935-ben kölcsönös segélynyújtási szerződést is kötött. Nagy-Britannia ugyanakkor inkább Németország megbékítésére (*Appeasement*) törekedett.

Az 1930-as évek közepén létrejött nemzetközi szerződésekkel ismét megkezdődött a nagyhatalmak tömörülése két szembenálló szövetségi rendszerbe. Felgyorsult a fegyverkezési verseny is. Ennek ütemét Németország diktálta. Az első erőpróbára Spanyolországban került sor, ahol 1936-tól 1939-ig véres polgárháború dúlt. A köztársaságokat a nyugati hatalmak és különösen a Szovjetunió, a monarchistákat Németország és Olaszország támogatta. A harc a jobboldali erők győzelmével végződött. Vezetőjük, Franco tábornok 1939 márciusában vonult be Madridba.

Az 1930-as évek utolsó harmadától Németország egyre nyíltabban törekedett a versailles-i rend megváltoztatására. A német csapatok Olaszország tudtával 1938. március 12–13-án bevonultak Ausztriába, amely ezzel a Harmadik Birodalom részévé vált (*Anschluss*). Az osztrákok jelentős része örömmel fogadta Hitler lépését, a nyugati hatalmak pedig tudomásul vették Ausztria beolvasztását a Harmadik Birodalomba.

A német terjeszkedés következő célpontja Csehszlovákia volt, amelynek nyugati peremterületein, az ún. Szudéta-vidéken több mint 3 millió német élt. Ezek elégedetlenségét kihasználva a német politika sikeresen destabilizálta Csehszlovákiát. Eközben a nyugati hatalmakkal elhitette, hogy a németajkúak által lakott 30 ezer négyzetkilométernyi terület átengedése esetén további követeléseket nem fog támasztani. Bár a Szovjetunió készségét fejezte ki közös katonai ellenlépések megtételére, Románia és különösen Lengyelország érthető okokból hallani sem akart a területüket érintő szovjet csapatmozgásokról – egyébként viszont a Vörös Hadsereg nem juthatott el Csehszlovákiába –, a megbékéltetési politika nyugati képviselői pedig megegyezésre hajlottak. Szeptember 29-én így került sor

Bajorország fővárosában az ún. müncheni egyezmény aláírására. Neville A. Chamberlain (1869–1940) brit és Édouard Daladier (1884–1970) francia miniszterelnök, valamint Olaszország képviselőiben Mussolini ebben hozzájárultak ahhoz, hogy a kért területeket Németország magához csatolhassa.¹

A müncheni döntést megelőzően, 1938 augusztusában Hitler bizalmas megbeszélésre invitálta a magyar vezetőket, s a Szlovákia elleni katonai támadás fejében felajánlotta nekik a régi Felső-Magyarország egészét. Nem nagyon ismert, hogy sem a kormányzó, sem Imrédy Béla miniszterelnök nem vállalta az *agent provocateur* szerepét. Később, amikor a revízió valóban napirendre került, és a magyar vezetés elégedetlenkedett az elért eredményekkel, Hitler szemrehányóan mindig azt emlegette, hogy annak, aki az asztalhoz akar ülni és enni akar, a főzésből is ki kell vennie a részét.²

A magyar katonai akció elmaradása miatt Csehszlovákia feldarabolása helyett Hitlernek meg kellett elégednie azzal, hogy egyelőre csak a németek lakta cseh területeket (Szudétaföld) csatolja a birodalomhoz. A müncheni konferencia, ahol erről döntöttek, Magyarországgal, illetve a csehszlovákiai magyar kisebbséggel közvetlenül nem foglalkozott. Az egyezményhez csatolt záradék viszont javasolta, hogy a magyar és a csehszlovák kormány egyezzen meg egymással a magyar kisebbséggel kapcsolatos vitás kérdésekben. Arra az esetre, ha ez három hónapon belül nem sikerülne, a négy hatalom újabb közös tanácskozást és döntést helyezett kilátásba.³

A magyar–szlovák tárgyalások 1938. október 9-én kezdődtek Komáromban. A magyar külügyminiszter, Kánya Kálmán először az egész magyarlakta határmenti sáv átadását követelte, valamint azt, hogy a szlovákok és a rutének lakta vidékeken rendezzenek népszavazást a hovatartozás kérdéséről. A szlovák küldöttek először viszont csak a magyar területek autonómiáját, s a második fordulóban is csak Csalólóköz átengedését ajánlották fel. A további tárgyalások során a két álláspont jelentősen közeledett egymáshoz. A magyar fél a határ menti magyar sávra korlátozta igényét, amelynek túlnyomó részét – 11 300 km²-t – végül a szlovák delegáció is jogosnak ismert el. Továbbra sem tudtak azonban megegyezni a magyar nyelvhatár északi peremén fekvő városok – Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár, Munkács – és ezek közvetlen környékének hovatartozásáról, ahol az 1910-es magyar népszámlálás általában abszolút vagy relatív magyar többséget, az 1930-as csehszlovák census viszont mindenütt szlovák többséget mutatott ki. A müncheni megállapodás értelmében ezek után nagyhatalmi konferenciának kellett volna következnie, ám miután ezt Hitler elutasította, Anglia és Franciaország pedig érdektelenséget nyilvánított az ügyben, német–olasz döntőbíráskodásra került sor.

¹ Diószegi István: *Két világháború árnyékában. Nemzetközi kapcsolatok története 1919–1939.* Budapest, 1974, 160–323.

² Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945.* 3. kiadás. Budapest, 1988, 186–195.

³ Halmosy Dénes (szerk.): *Nemzetközi szerződések 1918–1945.* Második kiadás. Budapest, 1983, 442–446.

Az 1938. november 2-án Bécsben meghozott határozat, az ún. I. bécsi döntés a még vitatott kérdésekben kompromisszumos álláspontot foglalt el. Pozsonyt, Nyitrát és e két város környékét Szlovákiánál hagyta, Kassát, Ungvárt, Munkácsot és környéküket viszont Magyarországnak adta. Ezzel 11 927 km²-nyi terület került vissza Magyarországhoz 1 millió 50 ezer főnyi lakossággal. Az 1941-es magyar népszámlálás szerint a lakosság 84%-a, az 1930-as csehszlovák népszámlálás szerint viszont csak 57%-a volt magyar anyanyelvű, illetve nemzetiségű. E nagy különbség részben az időközben lezajlott népmozgásokkal, részben a bizonytalan vagy kettős identitású népcsoportok alkalmazkodásával, továbbá maguknak a népszámlálásoknak az eltérő technikájával magyarázható. A döntés etnikai korrektségéhez mindazonáltal még a csehszlovák népszámlálási adatokból kiindulva sem fért kétség.⁴

Az I. bécsi döntést és a volt Felvidék déli szegélyének visszatérését a magyar közvélemény kitörő lelkesedéssel fogadta. Nemcsak a hivatalos Magyarország ünnepelt, hanem annak ellenzéke is. A sovinizmussal vagy elvakult nacionalizmussal egyáltalán nem vádolható Babits Mihály például versben üdvözölte az eseményt. Az örömmámorba ugyanakkor némi keserűség is vegyült: Szlovákia és Kárpátalja nem magyar részei nem kerültek vissza. A „mindent vissza!” büvkörében szocializálódott emberek számára ez csalódást okozott. Nemcsak Márai Sándor cikkezett arról, hogy „a Felvidék a maga egészében történelmi egység”, és „a kassai határt mi nem tekintjük véglegesnek”.⁵ Az etnikai elvű megosztás még egy olyan nagy realitát is, mint amilyen Bethlen István volt, csalódással töltött el, s arra sarkallta, hogy éles szemrehányásokban részesítse Németországot a „magyar érdekek” semmibevételéért. Hitler viszont, aki a Belvedere-palotában csak néhány percre jelent meg, maliciózan úgy válaszolt a kritikákra, hogy a magyarok „túl sokat akarnak” és „túl olcsón”.⁶

A bécsi döntés körülményei nyilvánvalóvá tették, hogy a további revízióhoz Németország támogatása elengedhetetlen. Az Imrédy Béla vezette kormány 1938 és 1939 fordulóján ezért több lépéssel igyekezett demonstrálni németbarátságát. November végén engedélyezte a német kisebbség náci jellegű szervezetének, a *Volksbund*nak a megalakítását, majd januárban bejelentette Magyarország kilépési szándékát a Népszövetségből és csatlakozási óhaját az antikomintern paktumhoz. Erre válaszul a Szovjetunió hazarendelte budapesti követét, majd átmenetileg, a Németországgal való 1939. augusztusi „megbékélésig”, megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal.⁷

⁴ Romsics Ignác: *Magyar sorsfordulók 1920–1989*. Budapest, 2012, 62–72.

⁵ Márai Sándor: *Ajándék a végzettől*. Budapest, 2004, 161.

⁶ Gróf Bethlen István: Az új esztendő küszöbén. *Pesti Napló*, 1939. január 1.

⁷ Juhász: i. m. 200–210.

A nemzetközi és ezen belül az európai fejlemények alapján számolni lehetett, sőt kellett azzal a lehetőséggel, hogy a revizionista nagyhatalmak étvágyát nem lesz lehetséges vég nélkül kielégíteni, és így az államközi ellentétek előbb vagy utóbb térségünkben is fegyveres konfliktusokba fognak torkollani. A trianoni békeszerződés előírásai következtében Magyarország egy ilyen konfliktusra messzemenően felkészületlen volt. Az 1937-ben 80–85 ezer fős honvédség meghatározó alakulatai továbbra is a gyalogság és a lovasság voltak, és gyorsan mozgó egységeknek az 1930-as évek első felében felállított kerékpáros zászlóaljak számítottak. A hadsereg egyetlen harcokocsiszázada a sivatagi hadviselésre tervezett *Ansaldo* típusú olasz kisharcokocsiból állt, amely egy páncélgépkocsi századdal és egy gépkocsizó zászlóaljjal együtt alkotta a magyar haderő gépkocsi csoportját. A lövegeket zömmel még lovak vontatták, s a légierő gépeinek száma nem érte el a 200-at.⁸

A magyar kormány, amelyet 1938 májusáig Darányi Kálmán vezetett, ezért egyik legfontosabb feladatának a hadseregfejlesztést tartotta. Ezt a célt szolgálta az 1938. március 5-én Győrben meghirdetett program, amely 5 esztendő alatt 1 milliárd pengőt, azaz az egy évi átlagos költségvetés 110–120%-át kívánta részben fegyverkezésre, részben az infrastrukturális háttér fejlesztésére fordítani. A valószínűleg 1,6 milliárd pengőt költöttek ilyen célokra, s a programot két év alatt, 1940 őszére végrehajtották. A ráfordítások igen tetemes részét, összesen 600 millió pengőt attól a 27 ezer természetes és jogi személyiségű adófizetőtől szedték be, akik, illetve amelyek 1938. február 28-án 50 ezer pengőnél nagyobb vagyonnal rendelkeztek. A hozzájárulás mértéke a vagyon nagyságának függvényében általában 5 és 14%, az ipari tőke esetében pedig 5 és 20% között progresszíve nőtt. A győri program számos nehézipari üzem kapacitását növelte, gyorsította a MÁV, valamint a telefon- és távíróhálózat fejlesztését, hozzájárult a csepeli kikötő korszerűsítéséhez, s számos új munkahelyet teremtve jelentősen csökkentette az ipari munkanélküliséget. A legjelentősebb hatást azonban természetesen a hadsereg gyakorolta.⁹

Az 1936–37-ben még 80–85 ezer fős hadsereg 1940-re 107 ezer főre duzzadt. Az ún. Huba-hadrend szerint a legénység 21 dandárt, illetve három hadseregbe szervezve hét, majd később nyolc, s 1940-től kilenc hadtestet alkotott. Az ütegek löveg-számának megduplázásával megerősítették a tüzérséget, a repülőgépek számát pedig 247-re növelték, s felállítottak egy ún. gyorshadtestet. Az alapvetően továbbra is gyalogságból álló hadtestektől eltérően ez két gépkocsizó és két lovasdandárból tevődött össze. A gyorshadtest a magyar hadsereg egyetlen modern és viszonylag gyorsan mozgó alakulata volt. Támadó hadjárat esetén rá várt az a feladat, hogy az ellenséges területre mélyen behatolva utat nyisson a lassabban mozgó alakulatok számára. Az ilyen feladatok ellátásához szükséges harcértéket azonban még a gyorshadtest összetétele és felszereltsége sem biztosította maradéktalanul.

⁸ Dombrády Lóránd – Tóth Sándor: *A magyar királyi honvédség*. Budapest, 1987, 98–203.

⁹ Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérése. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon 1919–1944*. Harmadik kiadás. Budapest, 2016, 210–215.

Különösen a közepes harckocsik hiányoztak. Az *Ansaldo*ók, amelyeknek hadrendből való kivonását el is határozták, tulajdonképpen csak páncélozott géppuskafészeknek számítottak, s a Magyarországon gyártott Csaba páncélgépkocsik és Toldi könnyűharckocsik 13 mm-es páncélzata és géppuskából álló fegyverzete sem felelt meg a modern páncélosokkal szemben támasztható követelményeknek. A kétségkívül számottevő mennyiségi és minőségi fejlődés ellenére tehát a magyar hadseregnek még 1940-re sem sikerült lemaradását behozni és a korszerű követelményeknek megfelelő, modern háború viselésére alkalmas ütőerővé válni.¹⁰

A hadseregfejlesztés mellett 1938 három másik központi belpolitikai témájának, illetve eseményének az első zsidótörvény, a XXXIV. Eucharisztikus Kongresszus május végén Budapesten megrendezett ünnepségsorozata és a választójog reformja számított.

Az 1938. évi XV. törvénycikk „A társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatásosabb biztosításáról” címet viselte. E mögött az az akkorra széles körökben elterjedt nézet húzódott meg, hogy az üzleti és szellemi életben a zsidóság aránytalanul és elfogadhatatlanul túlképviselt. Ezt elfogadva és ebből kiindulva a törvény ezért úgy intézkedett, hogy a különböző értelmiségi pályákon és a 10 főnél több személyt foglalkoztató vállalatoknál a zsidó vallásúak arányát le kell csökkenteni 20%-ra. Ebbe a 20%-ba nem lehetett beszámítani a hadirokkantakat, a tűzharcosokat, továbbá az I. világháborúban hősi halált halt katonák özvegyeit és gyermekeit. Be kellett viszont számítani azokat, akik 1919. augusztus 1. után tértek ki, és csatlakoztak valamelyik keresztény felekezethez. A törvényt elvileg nem azonnal, hanem öt, illetve egyes esetekben tíz év alatt kellett végrehajtani.¹¹

A parlamenti képviselők és a felsőházi tagok túlnyomó többsége – köztük Serédi Jusztinián hercegprímás, Raffay Sándor evangélikus és Ravasz László református püspök – a törvényt megszavazta, s nem kifogásolta Horthy kormányzó sem, akinek pedig jogában állt volna kétszer hat hónapra visszaküldeni a javaslatot. Tiltakoztak viszont a szociáldemokraták, a liberálisok és egy-két legitimista képviselő, továbbá Lázár Andor igazságügyminiszter, aki egyet nem értésének jeleként meg is vált tárcájától. És elfogadhatatlannak tartotta Bethlen István is, hogy – mint hangsúlyozta – a polgári jogegyenlőség elvén vallási alapon sérelem essék, és zsidó vallású személyeket erőszakkal tegyenek ki állásaikból.¹² Tiltakozott a törvény ellen 59 keresztény magyar író, művész és közéleti személyiség is, köztük Bartók Béla, Kodály Zoltán, Móricz Zsigmond és Zilahy Lajos, miközben nagyon sokan hallgatásba burkolódtak.¹³ A zsidótörvény ellen felszólalni – indokolta

¹⁰ Dombrády – Tóth: i. m. 111–125.

¹¹ A törvényt közli Romsics Ignác (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény, 1914–1999*. I. kötet. Budapest, 2000, 289–291.

¹² Uő: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, 2019, 272.

¹³ A tiltakozók névsorát közli Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Budapest, 2001, 142.

hallgatását Shvoy Kálmán kormánypárti képviselő – „nem lehetett, mert az öngyilkosság lett volna”.¹⁴

Az I. zsidótörvény május 29-ei kihirdetése egybeesett az Eucharisztikus Kongresszus május 25-én kezdődött ünnepségsorozatának befejező aktusaival. Ennek az először 1874-ben, Franciaországban megrendezett zárandoklatnak az volt a célja, hogy elmélyítse a katolikus hívők hitéletét és különösen az oltáriszentség tiszteletét. Az ezt követően megrendezett, egyre inkább nemzetközi jelleget öltő kongresszusok előadásokból, szentmisékből, szentségimádásból és elmélkedésekből álltak, amelyek ünnepélyességét körmenetek emelték. Az 1938-as budapesti eseménysorozatnak külön hangsúlyt adott, hogy egybeesett Szent István halálának 900. évfordulójával, és így alkalmas volt a magyar katolicizmus közel egy évezredes hagyományának a felmutatására és tudatosítására is. A kongresszus első napján a Hősök terén tartott szentmisén mintegy 300 ezren vettek részt. Ugyancsak több százezren kísérték május 29-én az Oltáriszentséget a Bazilikától az Andrássy úton át a Hősök teréig. Itt a pápai legátus, Pacelli bíboros – egy év múlva XII. Pius néven pápa – mutatott be ünnepi szentmisét, amelyen mintegy félmillió hívő vett részt és végezte el a szentáldozást. Az ünnepségsorozat méretei és pompája emlékeztettek az 1896-os milleniumi megemlékezésekhez, és sikeresen idézték fel az ezeréves magyar királyság régi dicsőségét. A kongresszus himnusza, amelyet a magyar katolikusok azóta is énekelnek, a népek és nemzetek békéjéről és a „szeretet Istenéről” szólt – némiképp ellentmondva mindannak, ami a világban, Európában és ezen belül Magyarországon is zajlott.¹⁵

A választójogi reform ügye a zsidóellenes diszkriminációkhoz hasonlóan évek óta napirenden volt. Az ellenzék – sokáig elsősorban a baloldali ellenzék – fő kifogása ezzel kapcsolatban nem az volt, hogy a vagyoni és műveltségi cenzus miatt az összlakosságnak 1922-ben csak 30, 1926-ban 27, 1931-ben 29 és 1935-ben 34%-a szavazhatott. Ennél többen ugyanis néhány nyugat-európai országban, például Belgiumban (31%), Franciaországban (28%) vagy Svájcban (26%) sem voksolhattak. Fő kifogásuk abban állt, hogy Bethlen 1922-es rendelete óta Nagy-Budapest és 10 (később 7) vidéki törvényhatósági jogú város kivételével minden körzetben nyíltan szavaztak. Ez azt jelentette, hogy a választóknak csak kicsit több mint 20%-a nyilváníthatott véleményét titkosan, és a 245 képviselő közül 199-et nyílt szavazással választottak. Ez példa nélkül állt a korabeli Európa parlamentáris országai-
ban; egyedül Jugoszláviában alkalmazták az 1920-as évek végétől. Eredményét jól mutatja, hogy a konzervatív kormánypárt 1922-ben az összes mandátum 58%-át, 1926-ban 69%-át, 1931-ben 64%-át és 1935-ben 69%-át szerezte meg.¹⁶

¹⁴ Perneki Mihály (szerk.): *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata 1918–1945*. Budapest, 1983, 166.

¹⁵ Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Budapest, 1997, 232–235.

¹⁶ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Negyedik kiadás. Budapest, 2010, 222–226.

Ennek a rendszernek a fenntartását Bethlen azzal indokolta, hogy a mechanikus többségi elv, azaz az alsóbb társadalmi rétegek egyenlő politikai jogokkal való felruházása a „nyers tömegek uralmához” vezet, és „*azok az országok, ahol a tömegek uralma válik úrrá az egész nemzet felett, a pusztulásnak vannak kitéve*”. A teendő ehelyett a történelmi elit, azaz „a magyar arisztokrácia és birtokos nemesség” befolyásának a biztosítása. Azé a történelmi elité, „*amely – mint írta – ma is [...] az ország legvagyonosabb, legfüggetlenebb, legműveltebb, nyelvismereténél fogva megfelelő külföldi összeköttetések fölött rendelkező és legtágabb látókörrrel bíró rétegeihez tartozik*”, s amelynek részvétele „*...a közügyek intézésében a nemzet jövője és egészséges fejlődése, a közélet stabilitása szempontjából erős garancia és mindenképpen óhajtandó.*”¹⁷

A bethleni választási rendszerrel szemben az 1930-as évek elejétől egyre fokozódó társadalmi és politikai elégedetlenség alakult ki. Az 1930-as évek közepétől, amikor immár nemcsak a baloldal, hanem a megerősödött szélsőjobboldal is a titkosság általánossá tételét követelte, a reform elodázhatatlanná vált. A konzervatívok azonban ehhez csak bizonyos korrektívumok elfogadása esetén járultak hozzá. Ilyen volt a kormányzói jogkör és a felsőház jogkörének a kiterjesztése. Miután a Darányi-kormány 1937 folyamán ezeknek eleget tett, sor kerülhetett a választójogi reformra is, amelyet 1938. június 3-án hirdettek ki. Ennek értelmében az országgyűlési képviselők száma 245-ről 260-ra emelkedett. Ebből 135 helyet egyéni, 125-öt listás választókerületben lehetett megszerezni. A szavazás mindenhol titkos és kötelező volt, ám a választójogosultság kritériumait szigorították. A választók aránya így az összlakosság 34%-ról lecsökkent annak 28–30%-ra. Az új rendszer egyértelmű nyertesei a radikalizmusban és demagógiában felülmúlhatatlan szélsőjobboldali pártok lettek, amelyek 1935-től képest az 1939-es választásokon megnégyszerezték képviselői helyeiket. Összesen 49 mandátumot szereztek meg, ami az összes hely csaknem 20%-át jelentette. A szociáldemokrata és liberális demokrata képviselők száma ugyanakkor lecsökkent 5–5 főre, s az agrárdemokrata kisgazdáknak is csak 14 hely jutott. A választójog demokratikus reformjának nyertese tehát egyértelműen az antidemokrata szélsőjobboldal lett. És ez annak ellenére történt így, hogy Szálasi Ferencet a Darányi-kormány 1938. július 6-án felforgató tevékenysége miatt 3 évi fegyházbüntetésre ítélte.¹⁸

Ezek voltak azok a kül- és belföldi események, amelyeket napjaink történészei 1938 emlékezetére méltó, fontos eseményeinek tartanak. De vajon hogyan élték át, illetve utóbb hogyan emlékeztek mindezekre a társadalom különböző csoportjai? Annak a tucatnyi naplónak és memoárnak¹⁹ a tükrében, amelyek az évek során könyvtáramba kerültek, a következő megállapítások tehetők:

¹⁷ Bethlen István: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerkesztette: Romsics Ignác. Budapest, 2000, 121–122., 155.

¹⁸ Püski Levente: *A Horthy-rendszer*. Budapest, 2006, 108–117.

¹⁹ Barcza György: *Diplomataemlékeim 1911–1945*. I. kötet. Budapest, 1994; Bene János – Szabó Péter (szerk.): *Lázár Károly testőr altábornagy visszaemlékezései*. Nyíregyháza, 2007; Füst Milán: *Napló*

1. A számvetések túlnyomó többségében a belpolitikai események dominálnak. A külpolitika ezekhez képest markánsan alulreprezentált, s ha mégis megjelenik, akkor kimerül az *Anschluss* és a müncheni szerződés értékelésében. Világgopolitikai összefüggésekre mindössze ketten utaltak: Barcza György londoni követünk, aki-nek ez hivatása volt, és Füst Milán. Ám Füst is megállt Abesszíniánál, amely végső soron az európai politika függvénye volt. Ez igazolni látszik azt a vélekedést, hogy a magyar politikai gondolkodás perspektívája hagyományosan „a béke alteste” felé konvergált, és csak kivételes esetekben látott túl az országot, s még ritkábban Európa határait.

2. A győri program, amely a magyar hadsereg modernizálását megalapozta, még ilyen mértékben sem rögzült az emlékezőkben. Egyedül Kádár Gyula vezérkari ezredes utalt rá, mások nem. Még a volt tábornok, Shvoy Kálmán és a kormányzó, Horthy Miklós sem. Ennek egyik valószínű oka, hogy egyikük sem tartozott bele abba a nagyon vagyonos felső rétegbe, amelyet megsarcoltak. A másik: a hadseregfejlesztés nagyrészt a színpalak mögött zajlott, az újságok és a híradók érthető módon nem foglalkoztak eredményeivel. Még meglepőbb, hogy a választójog reformját, noha a szélsőjobboldal előretörésével többen foglalkoztak, senki sem említette meg. Ez – talán – azzal magyarázható, hogy a reform hatása csak 1939-ben mutatkozott meg.

3. 1938 a napló- és memoáírók szemében, illetve emlékezetében három szempontból tűnt fontosnak: az I. bécsi döntés, az I. zsidótörvény és az Eucharisztikus Kongresszus miatt. E három esemény a legtöbb szövegben szerepel, ám korántsem egyforma hangsúllyal. A keresztény középosztály reprezentánsai számára a Felvidék magyarok lakta déli sávjának visszakерülése minden mást felülírt. Számukra ez volt az igazság első pillanata, amikor „megkezdődött az elrabolt területek visszaszerzése”,²⁰ amikor „Magyarország megmámorosodott”,²¹ s amely „természetesen óriási lelkesedést váltott ki”.²² Valamennyien említik az Eucharisztikus Kongresszust is, ám Lázár Károly testőraltábornagy kivételével, aki tisztségénél fogva minden fontos eseményen részt vett, és Pacelli bíboros ezért ki is tüntette, csak jóval kisebb terjedelemben. Még inkább érvényes ez az I. zsidótörvényre, amelyet ebből a csoportból négyen meg sem említenek, s akik ezt megteszik, mint például Shvoy és Jalsoviczky Zoltánné, ők is csak röviden, noha elítélően utalnak

II. Budapest, 1976; Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Második kiadás. Toronto, 1974; Jalsoviczky Zoltánné – Bárczay Róza: *Amit a XX. században láttam és megéltem*. Edelény, 2010; Kádár Gyula: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Budapest, 1978; Kállai Gyula: *A magyar függetlenségi mozgalom 1936–1945*. Budapest, 1978; Litván József: *Ítéletidő*. Budapest, 1991; Marosán György: *Tűzes kemence*. Budapest, 1967; Perneki: i. m.; Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni: *Napló 1935–1946*. I. kötet. Budapest, 2014; Trajánovits Lajos dr.: *Emlékiratok*. Debrecen, 1993.

²⁰ Trajánovits: i. m. 73.

²¹ Kádár: i. m. 302.

²² Barcza: i. m. 385.

rá. A szabályt erősítő kivétel Kádár Gyula, akinek személyes oka volt a törvénnyel részletesen foglalkozni: felettese, Vörös János vezérkari ezredes, a Honvéd Vezérkar későbbi Főnöke ugyanis azt terjesztette róla, hogy „*zsidó az anyja*”. A terjedő pletyka méregfogát kihúzandó, Kádár anyakönyvi kivonatokkal igazolta szülei „árja” származását.²³

A zsidó származású szerzőknél fordított tematikai tendencia érvényesült. Az I. zsidótörvény sokkja esetükben minden mást felülírt. Egyikük, Litván József gyárigazgató 1938 kapcsán emlékezéseiben nem is foglalkozik mással, mint a 20%-os kvóta okozta bonyodalmak kezelésével, amit különösen nehézzé tett az a körülmény, hogy a kiküldött kormány megbízott nem 5 év, hanem hetek alatt akarta elérni a 80:20-as arányt.²⁴ Füst Milán naplójában ugyancsak a zsidótörvény a központi téma, egy-két mondatban kontrasztba állítva az Eucharisztikus Kongresszus megbékélést és szeretetet hangsúlyozó propagandaszólaival. Félmondatos utalás erejéig ugyanebben az összefüggésben jelenik meg az I. bécsi döntés is, merthogy „*ha a Magyar Hazának jó sora lesz, mit fog ehhez szólni a szétszedett Csehország?*”²⁵

Az elithez vagy a középosztályhoz tartozó keresztény és zsidó vagy zsidó származású kortársak emlékezetének szelektív jellegzetességei úgy gondolom magától értetődnek: a keresztények többsége nem mert vagy nem akart szolidaritást vállalni a zsidókkal, a diszkriminált zsidók pedig – eltérően a keresztényektől – nem igen tudtak örülni a revíziónak. Radnóti Fanni, akinek terjedős naplójában a tárgyalta közéleti események közül a központi helyet ugyancsak a zsidótörvény és a mindennapok zsidóellenes hangulata foglalja el, ezt őszintén meg is írta. Hozzák a hírt – jegyezte fel november 2-án –, „*hogy mi mindent kaptunk vissza területben. Valahogy sajnos nem tud megrendíteni kellő mértékben, csak úgy lassan, fokozatosan érzem át, hogy milyen jó ez a táulás, és mit jelent egy pár új város, a legrégebb kultúrájúak, és hogy újabb tájak lettek ezzel elérhetőek könnyebben. De hát mit jelent ez nekünk? A filléres vonatok még mindig igen drágák és fárasztóak. Azután mi vár a visszakapott emberekre, nagyon kétséges. És nem lehet, hiába, nem lehet egészen felülről, a magunk kikapcsolásával nézni a dolgokat, hazugság volna ezt állítani.*”²⁶

4. Az elit és a középosztály emlékezetétől teljesen elütő módon tárgyalja az eseményeket két munkásmozgalmi aktivista, majd 1945 utáni vezető: a szociáldemokrata Marosán György és a kommunista Kállai Gyula. Az Eucharisztikus Kongresszus helyett, melyet nem is említ, Marosán a szombathelyi munkásdalostalálkozóról ír részletesen, a müncheni konferencia és az I. bécsi döntés által előállt helyzet pedig nem lelkesedéssel, hanem elkeseredéssel töltötte el. „*Egyre féktelenebb a nacionalista demagógia. A trianoni sebekben vágkál mindenki. Komoly*

²³ Kádár: i. m. 296–298.

²⁴ Litván: i. m. 45–46.

²⁵ Füst: i. m. 377.

²⁶ Radnóti Miklósné: i. m. 342–343.

emberek válnak sovínisztákká. A rádió egész nap harsog, a lapok az első oldaltól az utolsóig tele vannak a legocsmányabb ösztönökre építő, felcsigázó lelkesedéssel: új Európa, új Magyarország! Bevonulás Kassára! Fehér lovon, díszmagyarban.” Ennél csak az keserítette el jobban, hogy a „nacionalista móté” a Szociáldemokrata Pártba is behatolt, és „eddig komolynak hitt emberek” is azzal a programmal lépnek fel, hogy „cserbenhagyni az internacionalizmust és nemzeti alapra helyezkedni”. A nagyváradi születésű Marosán számára ez elfogadhatatlan volt. „A nacionalizmus és az opportunizmus elleni harc a mozgalom élethalálkérdése” – írta. Ugyanilyen hévvel kelt ki a zsidóellenes intézkedések, valamint zsidóellenes hangulat ellen is, és családtagjai tanácsa ellenére 1938 nyarán egy szegény zsidó lányt vett feleségül.²⁷ Ha lehet, még vehemensebben és elítélőbben nyilatkozott a bécsi döntésről és általában a revíziós politikáról Kállai Gyula; e politikának – mint írta – egyetlen célja, hogy a magyar uralkodó körök „elnyomó és kizsákmányoló uralmukat kiterjesszék a szomszéd népekre”. Mindez a „német imperializmus világuralmi terveit szolgálja, Magyarországot pedig a fasiszta Németország vazallusává teszi”. Ezzel összefüggésében ő is bírálta azokat a „jobbboldali szociáldemokratákat”, például Peyer Károlyt, akik „Dél-Szlovákia Magyarországhoz csatolását a felemelkedés útján fontos határkönek tekintették”.²⁸

IGNÁC ROMSICS

1938: THE LAST YEAR OF PEACE

By the consensus among the historians, the beginning year of the World War Two is 1939, and the starting point of the event is the German—Soviet invasion and later partition of Poland. Consequently, the last year of peace between the two world wars is 1938. As we know by Albert Einstein — everything is relative; and not only in the physics and in the nature, but in the world of the humanity. The Peace Treaties of Paris-Washington after the Great War in 1919—1922 demarcated the spheres of influence, and created a milder atmosphere; actually, the latter was changed from the beginning of the 1930s with the recrudescence of the armed hostilities. The international organization to prevent these conflicts and to punish the aggressors, the League of Nation has proven inadequate, and some Great Powers barely made more than ineffective diplomatic steps. Those contemporaries had right who described the 1920s and 1930s as a long period of ceasefire and not as peace period.

²⁷ Marosán: i. m. 463–466.

²⁸ Kállai: i. m. 72–73.

1948 A FORDULAT ÉVE? 1945 értelmezése a társadalomtörténeti események tükrében

„Nem túlzás tehát a fordulat évéről beszélni. Ennek az esztendőnek az eseményei győzték meg a dolgozó magyarság zömét arról, hogy a népi demokrácia nem átmeneti állapot, hanem maradandó.”

Rákosi Mátyás, 1948. április 11.¹

Nemzedékek sorát arra tanították, hogy 1948 a „fordulat éve” volt. Valójában ez is a Magyar Kommunista Párt (MKP) által kialakított politikai mítoszok egyike, hasonlóan az 1945. évi „földreformhoz”. Tézisszerűen megfogalmazott írásomban arra törekszem, hogy az előbbi állításokkal szemben kérdéseket tegyek föl és a vidéktörténeti kutatásaink, a kortársi elsődleges tapasztalatokat tükröző levéltári történeti források alapján nyújtsak egy másik értelmezési lehetőséget.² Állításom lényege az, hogy ha ragaszkodunk a „fordulat éve” kifejezéshez, akkor főként a földelkobzás és földosztás tapasztalattörténeti elemzésének tükrében 1945 tekinthető a tényleges fordulatnak, a leplezett kommunista diktatúra kezdetének. Ehhez képest 1948-tól a leplezetlen diktatúra időszakát számíthatjuk.

Analikus fogalmak és a szovjetizálás történeti forrásainak dekódolása

Általában is érvényesíthető történetkutatói közelítésmódnak tekintem, hogy retrospektív, a „mindentudásból” kiinduló nézőpontunk mellett kísérletet kell tennünk az akkori, tehát a vizsgált történeti időszak jelenfelfogásainak és jövőhorizontjainak értelmezésére is.

1917 óta ismert kortársi tapasztalatnak számított a szovjetizált diktatúrában a közjavak és a szolgáltatások magántulajdonként való kisajátítása, tehát a felhalmo-

¹ Rákosi Mátyás: Előszó. In: uő: *A fordulat éve*. Budapest, 1948.

² A tanulmány elsősorban a *Váltóállítás* című kötetben olvasható hosszabb, részletes levéltári forrásbázist felsorakoztató írásomra és az ottani tanulmányok (Csetz Balázs, Káli Csaba, Horváth Gergely Krisztián, Szűts István Gergely) módszertanára és eredményeire is támaszkodik. Ö. Kovács József: Földindulás. A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben. In: Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. Budapest, 2017, 19–65.

zás állami ellenőrzése révén a kapcsolatilag is átszótt politikai tőkeformák váltak elsődlegessé.³ Másrészt tekintettel kell lennünk arra is, hogy az államosítási, az erőforrásokat központosító folyamatokban a beleszületett nemzedékek sokszor azért sem kérdőjelezték meg az állam parancsait, mert az állam maga jelölte ki az észlelés, az emlékezés szabályozott módjait. Ez az alárendelődés sajátos, testbe vésett jelensége.⁴

A cél tehát az, hogy ne csupán az események, a lezárult történések perspektívájából közelítsünk a történésekhez, hanem elsősorban a kortársi életvilágok, az akkori életesélyek számbavétele alapján értsük meg a különböző struktúrákat és folyamatokat, egyéni és kollektív döntéseket, cselekvéseket, vagy éppen sodródást.

Az analitikus fogalmak sorából itt azokat állítom középpontba, amelyek szerves módon kapcsolódnak tárgyunkhoz. Az egyik a háború értelmezésének kérdése. A történések a háború kategóriájában ideáltipikus módon megtalálhatják az intézményesített kollektív erőszakot és a tömegességet, mint amilyen például a kollektív mobilizáció és az erőszak megszervezése, az anyagi kár, az ellenség megölése, az erőszak dicsőítése, az áldozatok szenvedése iránti közömbösség, az erőszak gépiesítése, az idő reorganizálása, az akció kiszámíthatatlansága, a mindennapi élet dramatizálása.⁵ Ha ez a probléma- és jelenségcentrikus, a társadalomtudományi logika alapján formálódott szempont erőteljesebben jelen lenne a magyar történetírásban, akkor sok esetben másként, életszerűbben és árnyaltabban lehetne magyarázni történelmünket. Mindez nézőpont- és léptékváltást követelne meg: elszakadást a csak államközpontú, a külpolitikára, az individuumokra, a vezető pártpolitikussokra és a szűk értelemben vett politikára koncentráló ábrázolásoktól.

Az előzőekhez hasonlóan a II. háború kezdettől fogva különböző mértékben, de minden család testi valóságába behatolt: front- és munkaszolgálat, sebesülés, halál, deportálás, éhezés, betegség, az egyéni és társadalmi traumák általi érintettség, majd a háború végén kezdődő „új” kollektív büntetéspolitika, a jóvátétel, az infláció, – mind olyan társadalomformáló tényezőkké váltak, amelyek hosszú távra meghatározták történelmünket.

A háború, a háborús társadalom fogalmát bizonyos értelemben kiterjesztve használom az 1945 utáni időszakra is, hiszen további „miniháborúkat” láthatunk a szovjetizálás, az államosítás folyamataiban. Az országban 1947-ig hivatalosan is megszálló idegen erőként viselkedő Vörös Hadsereg katonái megragadták azt, ami

³ Bourdieu, Pierre: Társadalmi tér és szimbolikus tér. In: uő: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Budapest 2002, 27.

⁴ Uő: Államszemlélet. A bürokratikus mező eredete és struktúrája. In: uő: *A gyakorlati észjárás...* 108–109.

⁵ Trotha Trutz: Forms of Martial Power: Total Wars, Wars of Pacification, and Raid. Some Observations on the Typology of Violence. In: Georg Elwert – Stephan Feuchtwang – Dieter Neubert (eds.): *Dynamics of Violence. Processes of Escalation and De-Escalation in Violent Group Conflicts*. Berlin, Beihefte/Supplements to „SOCIOLOGICUS”, 1999, 42.

és aki a látókörükbe került.⁶ A háború intézményesült erőszakához, a német megszálláshoz hozzáidomult társadalom újabb sokkal szembesült, azzal, hogy a Vörös Hadsereg, a szovjet parancsnokság alatti Szövetséges Ellenőrző Bizottság kettős játékot űz velük.⁷ Az idegen erők propagandájukban felszabadítást hirdetnek, miközben módszeresen kivonják a magyarországi emberi és anyagi erőforrásokat.⁸

A másik, az értelmezésem alapjául szolgáló kifejezés a társadalomtörténeti esemény.⁹ A politikai diktatúrák világából származó történeti források feltárása és elemzése alapján sokunk tapasztalata lehet, hogy ezeket akkor tudjuk igazán hatékonyan felhasználni egy tudományos elemzésben, ha két dolgot szem előtt tartunk olvasás közben. Először is azt, ami hiányzik ezekből a hivatalos szövegekből. Másodszor pedig állandó „fordítási”, tömörítési, dekódolási műveletet kell végeznünk, ahogyan ezt az írásom mottójában olvasható Rákosi-idézet esetében is célszerű megtennünk. Úgy látom, hogy ennek egyik egyszerűbb módja, kulcsa az, ha az írott és hallott hivatalos szövegekben a mondanivalót elsősorban a megfogalmazó gondolkodásmódjára és nem a megcélzott tárgyra, embercsoportra vonatkoztatjuk.¹⁰

Magyarán ezek a megfogalmazások rendszerint inkább az illetők pozicionális helyzetéről, funkcionárius mivoltáról, szocializációjáról, iskolázottságáról, még inkább annak hiányáról szólnak. Ennek legnyilvánvalóbb történelmi példái a rezsim „ellenségeire” (a kulákoktól az egyházi személyekig) vonatkozó minősítések és leírások. Ahogy már láthattuk, a „varázsszavak” mágikus használata ezekben a szövegekben szinte mindig megelőzi a szemantikai funkciót.¹¹

A fenti, elsősorban a hivatalos pártállami megnyilatkozások mögöttes struktúráinak elméleti, dekódolási lehetőségei után célszerű a mindennapok története és a tapasztalattörténet nézőpontjából is megvizsgálni a kérdéskört. A politikai hatalmat és az uralmat hirdető kérdésekre adott válaszok sokszor azért tükröznek félreértést, mert ebben az esetben az ember csak az intézményekre, a hatalmi elitre és az ideológiára koncentrál, és kevésbé vesz tudomást a társadalmi reakciókról. Több hozadéka van ezzel szemben annak az eljárásnak, amely a politikai hatalmat/uralmat és a társadalmat nem pusztán ellentétként és nem egy rangsor elemeként fogja

⁶ Lásd bővebben L. Balogh Béni (szerk.): *„Törvényes” megszállás. Szovjet csapatok Magyarországon 1944–1947 között.* Budapest, 2015.

⁷ Kárász Artúr, az MNB elnöke, parasztpárti politikus későbbi emigrációban írt megfogalmazása: *„Az egyik oldalon az ország kíméletlen kifosztása, a másik oldalon folytonos szölamok az új, keleti barátságról.”* Kárász Artúr: *80 év a Föld körül.* Budapest, Párizs, 1990, 80.

⁸ Borhi László: A kreml kalmárok. A magyarországi szovjet terjeszkedés okai. In: Borhi László: *A vasfüggöny mögött. Magyarország nagyhatalmi erőterében 1945–1968.* Budapest, 2000, 31.

⁹ Bővebben lásd Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965.* Budapest, 2012.

¹⁰ Szabó Márton: Az ellenség neve (Előszó). In: uő (szerk.): *Az ellenség neve.* Budapest, 1998, 10.

¹¹ Ernst Cassirer: A modern politikai mítoszok technikája. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia.* Budapest, 1997, 41.

fel. Ebben a megközelítésben fontosabbak lesznek azok a formák és gyakorlatok, amelyekben a cselekvők, a társadalom tagjai tudomásul veszik saját valóságukat, azt, ahol és ahogyan viselkedniük kell.¹² A mikrovilágok felé fordulással azt is el kell fogadnunk, hogy nem az ország, hanem annak különböző miliőiben élt emberek történeteit elemezzük. Ez a megközelítésmód az államon belüli élet „értelmére” kérdez rá, amihez képest az emberek úgymond mérték magukat és életstratégiájukat.¹³ A kortársi cselekvéseket és történéseket ezekben a társadalmi erőterekben célszerű értelmezni.

Az utókor szemében fokozottan irracionális döntések és jelenségek leltárát csak akkor lehet életszerű közelségbe hozni, az adott térben és időben felhalmozott tapasztalat súlyát mérlegelni, ha egyfajta „laboratóriumként” tekintünk a második világháború utáni szovjetizálás és a diktatúra időszakára.¹⁴

Magyarországon az 1940-es évek második felétől a kommunista párt mind a központjában, mind pedig a területi, lokális egységeiben azon elv szerint igyekezett működni, amit ténylegesen és közismerten a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) 1948. évi programjában fogalmaztak meg.¹⁵ Mindez, sajátos „magyarosítás”, önszovjetizálás révén illeszkedett a kelet-európai szovjetizálás általános folyamataihoz, amelyek alapvetően a Szovjetunióban kialakult intézményesülési formák és módszerek importálását jelentették. Ennek kétféle aspektusát célszerű kiemelni, egyrészt a szovjet területszerzési, uralmi gyakorlatot, másrészt a modernizáció szovjet, sztálinista típusú stratégiáját.¹⁶

Összefoglalva a fentiekben írtakat, az egyik fő állításom az, hogy 1945 többszörös értelemben is olyan társadalomtörténeti esemény, amelyhez elsődleges előzményként a háború összes tényezője hozzátartozik. Miért volt a háború vége, az új idegen hatalom által felszabadulásnak beállított új megszállás megrázó, újabb traumatizálódásokat okozó eseménysorozat? Miért volt mindez tömeges tapasztalat, és végül miért vált hosszú távra meghatározó, struktúráváltató tényezővé? Ezen három kategória (megrázó, tömeges és hosszú távú hatású) mentén olyan lokális, regionális és „országos” léptékben értelmezhető esetekre támaszkodom, amelyek,

¹² „Az uralom társadalmilag teremtett – a társadalom és az egyének uralmilag formálják” – mondja Alf Lüdtke, akinek a fogalomhasználatához a fenti sorokban hozzáillesztettem a politikai hatalom kategóriáját. Alf Lüdtke: *Die DDR als Geschichte. Aus Politik und Zeitgeschichte. Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. 36B. 1998, 3–4.

¹³ Thomas Lindenberger: *Die Diktatur der Grenzen*. In: uő (Hrsg): *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*. Köln, Weimar, Wien, 1999, 18.

¹⁴ Martha Lampland: *The Object of Labor. Commodification in Socialist Hungary*. Chicago, London, 1995, 16–23.

¹⁵ Habuda Miklós – Rákosi Sándor – Székely Gábor – T. Varga György (szerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956*. Budapest, 1998, 15–32.

¹⁶ E. A. Rees: *The Sovietization of Eastern Europe*. In: Apor Balázs – Apor Péter – E. A. Rees (eds.): *The Sovietization of Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period*. Washington DC, 2008, 1–3.

megítélésem szerint, sok eddigi torzítással szemben a vidéki Magyarország hiteles és dominánsan jelen lévő történeteit képezik. A kérdésekre adott válaszok közül itt csak a földosztás történeti összefüggéseivel foglalkozhatom.

A földreform politikai mítosza és a földelkobzás, földosztás társadalmi gyakorlata

A Vörös Hadsereg jelenlétében a szovjetizálás egyik legláthatóbb pillére a belügyminisztériumi, rendőrségi pozíciók elfoglalása volt.¹⁷ Ezzel párhuzamosan tervszerűen megcélzották a kommunista párt létszámának növelését.¹⁸ A kommunista párthoz való csatlakozás egyben az „újnemességhez”, mindenesetre az új kiváltságos réteghez való csatlakozási formára emlékeztet.¹⁹ A háború, pontosabban a harci cselekmények befejezése utáni kaotikus állapotban még láthatóbbak a helyi klientúrák szerveződésai. Az ország különböző pontjáról idézett példák a közvetlen lokális tapasztalatok tükrében érzékeltetik, hogy az „új hódítás” kezdeti időszakában milyen miliőben és milyen módon formálódott az új döntéshozói kör. Ebben a történeti szituációban lehet értelmezni a kommunista párti jelszót: „Az új magyar demokrácia nagy harcának ma fő frontja a falu!”²⁰

Mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy a föld és a földpolitika miért olyan fontos történeti tényező?²¹ A földpolitika elméletileg a földmérték, a földminőség és a földhasználat célirányos állami befolyásolása. A földet a mezőgazdaságban termelési célból használják, a föld az iparban telephelyet jelent, a tercier szektor számára pedig főként a lakáshelyzet alakulásában van nagy súlya. Továbbá a föld nyers-

¹⁷ Vas Zoltán: *Akkori önmagunkról. Önéletírás II.* Budapest, 1982, 15.; Palasik Mária: *A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949.* Budapest, 2000, 17., 42., 84–93.; Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből*, 1. Budapest, 2009; Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből*, 2. *Az Államvédelmi Osztály.* Budapest, 2015.

¹⁸ Csöngé Attila: *A Magyar Kommunista Párt Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében 1944–1946.* In: *Zounuk 20. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve.* Szolnok, 2005, 185.

¹⁹ Orlando Figes: *A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891–1924.* London, 1996, 683.; Szabó Márton: *A rendi „szocializmusról”.* In: Tóth András (szerk.): *Rendiség és polgárosodás.* Budapest, 1991.

²⁰ *Szabad Nép*, 1945. március 25. Szakács Sándor: *Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában 1945–1948.* Budapest, 1964, 47.

²¹ Ihrig Károly a következő választ adja: „A termőföldnek gazdasági szempontból fontos tulajdonságai: a) az elpusztíthatatlanság, b) a helyhezköttöttség és c) a korlátolt mennyiség.” Ihrig Károly: *Agrárgazdaságtan. I. A közgazdaság szerkezete. II. A nemzetgazdaság. III. Termelési politika. IV. Agrárpolitika.* Budapest, 1941, 131.

anyagforrás, valamint környezeti szempontból is rendkívüli jelentőségű (pihenés, vízháztartás, klíma, a hulladék felvevőhelye).²²

Ha mindezen tényezőket mérlegre tesszük, akkor elég világosan látszik, hogy a földhasználat különösen a 20. században miként válhatott a szűk források elosztásának az alapproblémájává.²³ Érdemes azt is megfontolni, hogy ideális esetben a földpolitika és a gazdasági fejlődés milyen módon kapcsolódik össze. A sajátos tapasztalat az, hogy a mezőgazdasági föld és földtulajdon rendszerint alárendeltje lett az éppen zajló strukturális változásoknak.²⁴

A földreformprogramok néhány történeti összefüggésével is foglalkoznunk kell. Jogi értelemben, és részben gyakorlatilag is, a földreform politikai és gazdasági okokból kiindulva a tulajdon- és birtokviszonyok, valamint a földhasználat átalakítását jelenti. A 19–20. századi előzmények sorából kiemelendő liberális földreformmozgalom a családi gazdaságok létesítését célozta meg a nagybirtokok felosztása és a birtokspekuláció visszaszorítása érdekében.²⁵ A birtokmonopólium megszüntetésével a társadalmi problémákat akarták megoldani. A második típusú földreformmozgalom lényegét a szocialista, kommunista jellegű jelentette, tehát nagyrészt mindaz, amit a szovjet kollektivizálás során végrehajtottak.

Az 1945. évi magyarországi „földreformrendelet” végrehajtásának, a társadalmi gyakorlatnak az átfogó alapkutatása máig nem készült el. A kérdéskör tárgyalását alapvetően továbbra is a politikai értékelések és a politikatörténet uralja.²⁶ Éppen a kortársi társadalmi tapasztalat szempontjából hangsúlyozom, hogy a létező társadalmi konfliktusok lehetséges kezelése feltételezte, megkívánta a tényleges föld-

²² *Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft. Zugleich Neuauflage des Handwörterbuchs der Sozialwissenschaften.* Hrg. Willi Albers et al. Zweiter Band. Stuttgart – New York, 1980, 47.; Czettler Jenő: *Agrárpolitika*. III. kötet. *Mezőgazdasági szociálpolitika*. Budapest, 1947, 43–51.

²³ „[...] a föld, épen [sic!] korlátozt mennyiségénél fogva, mindig politikai hatalmat ad tulajdonosának, és pedig nagyobb, mint a tőke.” Ihrig: i. m. 193.

²⁴ Czettler Jenő: *Agrárpolitika*. I. kötet. *Alapvetés*. Budapest, 1946, 131–140.

²⁵ Elisabeth Meyer-Renschhausen – Hartwig Berger: *Bodenreform*. In: Diethart Kerbs – Jürgen Reulecke (Hrsg.): *Handbuch der deutschen Reformbewegungen 1880–1933*. Wuppertal, 1998, 265–276. Mindenesetre elmondható, hogy a „földreform” a francia forradalom korától a használati és tulajdonlási jogok átfogó megváltoztatását, a föld újraosztását jelentette. Ugyanakkor a világháborúk utáni időszakokban a tényleges agrárreformok nem, vagy kevésbé voltak már politikai napirenden, azok valójában egyre erősebb mértékben más politikai célok eszközei lettek. A „földreformot” nagyon sok esetben az etnikailag homogén nemzetállamok kialakításának céljából eszközként használták. Lásd Karl-Peter Krauss: *Einführung*. In: Karl-Peter Krauss (Hrsg.): *Agrarreformen und ethnodemographische Veränderungen. Südosteuropa vom ausgehenden 18. Jahrhundert bis in die Gegenwart*. Stuttgart, 2009, 7–23.

²⁶ A következő, példaként kiválasztott köteteknek vannak ma is hasznosítható részei, de érthetően nem abban a „marxista–leninista történettudományi” értelmezési keretben, amely a publikálás nyelvét meghatározta. Ezek a művek sok esetben inkább a személyes életpálya és a „kádári legitímációs” politika egy-egy elemét, metszéspontját érintik. Orbán Sándor: *Két agrárforradalom Magyarországon. Demokratikus és szocialista agrárátalakulás 1945–1961*. Budapest, 1972; Donáth

reformot. Ezt az igényt azonban nem szabad egy olyan szükségszerű normává avatni, amely illegitimé nyilvánítja a földosztás történeti vizsgálatát. Hogy valóban mit jelentett a „földreform”, azt annak társadalmi gyakorlata mutatja meg. Sajátos paradoxon jellemzi az ideologikus közelítésmódokat, a történetileg érthető elfogultságokat. A szerintem meg nem valósult „földreform”, az egyfajta „sikeres” tabusítás, sok évtizedes sikeres emlékezetpolitikai hatásaként értelmezhető az is, hogy a kérdéskör forrásokon alapuló vizsgálata jellegzetes elutasítást is kiváltott.²⁷ Ezzel kapcsolatban továbbra is a történeti források „vétőjogát”, az analitikus vizsgálatok és a történeti helyzetek életszerű ábrázolásának feladatát tartom szem előtt.

Más részdiszciplínák szempontjait is érvényesítve, a történetkutatásban fel lehetne tártani, hogy a politikai mítoszképzés részét képező „földreform” korabeli tartalmi jelentése nem felel meg egy reform kritériumainak. Egy valódi reform a hosszú távú gazdasági-társadalmi hatásokra figyelő és a jogi normákat biztosító intézményesültséget feltételez. Maga a kifejezés a radikális politikai célt, a gazdasági alapjától, az egzisztenciájától megfosztott, megroppantott korábbi elitek és az egyházak, valamint intézményrendszerük társadalmi kiiktatását leplezte.

A „polgári demokratikus földreformnak” általában két ismervét szokták megemlíteni. Az első a polgári értékminta szerint a „munkaszervezet és a tulajdon elkülönülését a földhasználat és a földtulajdon alanyi egységének helyreállításával megszünteti úgy, hogy a földet – mint termelőeszközt – működő tulajdonként a termelőnek adja”. A második ismerv szerint hosszú távú agrár- és földpolitikát követnek, amely a tulajdonos megélhetését garantálja.²⁸ Ennek tükrében elmondható, hogy az 1945-ös földosztás során családi munkaerőn alapuló kisparaszti mezőgazdaságot hoztak létre úgy, hogy azt nem követte agrárreform.²⁹

A történetkutatásban lényegében nem került sor a társadalmi hatások – vesztesek és „nyertesek” helyzete szerinti – vizsgálatára, a publikációk meghatározó része akarva-akaratlanul nagyrészt a kommunista párt egykori elvárásainak alapján született meg. Elmaradt a „földreform” politikai mítoszának analitikus ábrázolása, a gazdasági és társadalmi összefüggések értékelése. Számos kötet és tanulmány született a „földreformról”, amelyek persze lényeges összefüggéseket homályban hagyva, részben „igaz történeteket” ábrázolnak. Például arról, hogy mekkora arányban és hol osztották ki a földeket, milyen nehézségekkel néztek szembe az újjgazdák.

Ferenc: *Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945–1975.* Budapest, 1977; Romány Pál: *Az Agrárpolitikai Tézisektől a Nemzeti Agrárprogramig, 1957–1997.* In: Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig.* Budapest, 1998.

²⁷ Lásd a *Rubicon* 2015. évi online vitarovatát.

²⁸ Tanka Endre: *Föld és elsajátítás. Sorskérdések földviszonyaink múltjában és jelenében.* Budapest, é. n. 148–149.

²⁹ Ihrig Károly – Nagypataki Béla: *A magyar mezőgazdaság és a békekötés.* Budapest, 1946, 47–48.

Több probléma is van azonban ezekkel az ábrázolásokkal. Az egyik az, hogy arról lényegében nem esik szó: az 1945. évi földügy nem, vagy nem pusztán egy agrártörténeti kérdés, hanem a már említett hatalomtechnikai eljárás döntő eszköze volt háborús állapotok közepette.³⁰ Az abban résztvevők is tudhatták ezt, de a földhöz jutás vágya, mohósága, kényszerűen gyors pártpolitikai döntések, a magántulajdon szentségének elvét félresöpörő kommunista propaganda és erőszakos gyakorlat hatása erősebb volt. Az sem feledhető, hogy a zsidótörvények már a korábbi években fellazították az alapvető jogi és társadalmi normarendszert.

Abból a kutatási előfeltevésből indultam ki, hogy a második világháború végén a kommunista projekt ideológiai alapvetéseire támaszkodó sztálini hatalomtechnikai eszközök legdöntőbb, az egész társadalmat radikálisan érintő eseménye a földelkobzás, majd a földosztás volt.³¹ A földkérdés az MKP számára nyilvánvalóan az egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb hatalmi kérdés volt, tehát olyan eszköz, amellyel radikális társadalmi-hatalmi átrendezést vihettek véghez. Olyan társadalomtörténeti eseményről van szó, amely a kommunista párt hatalombirtoklásának alapfeltétele volt hosszú időre. A földreformrendelet kiadásának egyik oka az idegen, megszálló hadsereg politikai és hadvezetésének taktikai megfontolása volt.³² Ugyanakkor az ebből következő radikális változás, annak végrehajtása, társadalmi gyakorlata már más értelmezési lehetőséget és feladatot ad.³³

A moszkvai irányítással tevékenykedő MKP vezetésének a célja nyilvánvalóan az volt, hogy a politikai hatalom minél gyorsabb megszerzése érdekében kiiktassák, illetve ellenőrizzék a rivális ellenpolitikai bázist.³⁴ Ennek gyakorlatáról a korábbi oroszországi, szovjetunióbeli tapasztalatuk megvolt, amiről persze a nyilván-

³⁰ Az ideiglenes államszervezet szakasza az 1945. évi novemberi választásokig tartott, amely idő alatt a már említett társadalomtörténeti események megtörténtek.

³¹ A kommunista párti belső miliőt felidéző Kállai Gyula szerint a földreform volt a „mérce”. Kállai Gyula: *Két világ határán*. Budapest, 1984, 155. A kommunista párt 1944. október 9-én rendezett orosházi gyűlésén a „Szovjetunió küldötteként” bemutatott Vas Zoltán és mások hangsúlyozták, hogy „A kolhozok a Szovjetunióban kitűnően beváltak, de mivel a magyar földmunkásság földet akar, elosztjuk közöttük a nagybirtokot.” Szabó István: *Agrárforradalom a Viharsarokban (1945–1947)*. Budapest, 1976, 36., 38.

³² Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. I. kötet. Budapest, 1990, 143–145.; Vas: i. m. 88–89.; Hogy miért lett az eredeti törvénytervezetből végül Vorosilovék akarata alapján földreformrendelet, lásd: Korom Mihály: Nagy Imre és az 1945-ös földreform koncepciójának, kormányrendeletnek kidolgozása. *Múltunk. Politikátörténeti folyóirat*, 1996. 1. sz. 123–124.

³³ „Amikor tehát egy jelenség magyarázatához fogunk, külön kell feltárunk a ható okot, amely kiváltotta, és a funkciót, amelyet betölt.” Émile Durkheim: *A szociológia módszertani szabályai*. In: uő: *A társadalmi tények magyarázatához. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1978, 113–114.

³⁴ Orlando Figes számos munkájában igen érzékletes példákkal szemléltette ezt a folyamatot. Természetesen nem gondolom, hogy mindez a Vörös Hadsereg által megszállt országokban, tehát más szociokulturális körülmények között mechanikusan ugyanúgy történt volna, mint a Szovjetunióban. Orlando Figes – Boris Kolonitskii: *Interpreting the Russian Revolution. The Language and Symbols of 1917*. New Haven – London, 1999, 3., 32., 127.

vánosság előtt nem beszéltek. A két ellenpolitikai bázis az egyéni agrárgazdaságok és a vidéki miliőket több szálon átszövő egyházközségek világa volt.³⁵ Ha figyelmen kívül hagyjuk az 1945. március 15-i földreformrendelet szövegét és a végrehajtás történeteit, akkor igazolható, hogy a „földreformnak” nevezett földelkobzás, földosztás valójában az egész társadalmat érintő olyan terv végrehajtása volt, amely a Vörös Hadsereg mindennapi jelenlétével együtt elegendő volt a kommunista párti diktatúra kialakításához. Ezért is fontos, hogy a „földreform” máig tartó emlékezteti kultúráját elhelyezzük a konkrét történeti kontextusokban.³⁶

A tendenciózusan csak pozitívnak ábrázolt „földreform” „nagysága” ma már elég távolról szemlélhető.³⁷ Nem mindegy azonban, hogy megfigyelési pozíciókat a hegytetőn vagy a hegy lábánál jelöljük ki. Ezt döntő történelemformáló tényezőnek tartom, hiszen azok személyes és társadalmi emlékezete a hivatalossággal, a hivatalos emlékezettel szemben is hat. A hallgatás kultúrájának kiszélesedése az állami erőszak kiterjedését jelzi. Így például a magyar társadalmi emlékezetből alapvetően kimaradt az arisztokráciának a mindennapok világában megragadható, életszerű képe.³⁸ Továbbra is alapvető kérdés marad, hogy miként lehet földreformnak nevezni a néhány nap alatt, a frontharcok áprilisi befejezése előtt radikálisan végrehajtott tulajdoncserét. Mi volt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB), így Magyarország sorsát is a kezükben tartó szovjet diktátorok célja a megszállt területen? Saját racionalitásuk szerint kézenfekvőnek tűnt az új politikai berendezkedés, a már elfoglalt kulcspozíciók (a nemzetgyűléstől a belügyminisztériumi, rendőrségi pozíciókon keresztül a földigénylő bizottságok kommunista hegemoniájáig) biztosítása mellett a gazdasági eszközök révén kialakítani. A „földreform” moszkvai kidolgozói a „szovjet jogot” is alapul vették, amelyből, az orosz joghagyomány miatt is, hiányoztak a római jog tulajdonra vonatkozó elemei. A kommunista doktrínát követő, Moszkva rezidenseiként működő Rákosiék a gazdasági dik-

³⁵ Dean S Rugg: *The Geography of Eastern Europe*. Lincoln – Nebraska, 1978, 50–54.; Jason Wittenberg: *Crucibles of Political Loyalty. Church Institutions and Electoral Continuity in Hungary*. Cambridge, 2006, 40–41.

³⁶ Lásd például Püski Levente: Adatok kérdőjelekkel – a debreceni földosztás. In: Varga Zsuzsanna – Pallai László (szerk.): *Föld – parasztság – agrárium. Tanulmányok a XX. századi földkérdésről a Kárpát-medencében*. Hajdúnánás, 2015; Ritter György: „Itt csak a vagyon köllött.” A földreform és következményeinek élménye az észak-dunántúli németek emlékezetében. In: Varga – Pallai: i. m.

³⁷ Hosszú távú hatásaira, az alulnézeti közelítésmód egyik példájára lásd Daniel Brett: Taking the Long View? Polish and Romanian Agrarianism in comparison. In: Dietmar Müller – Angela Harre (Hrsg.): *Transforming Rural Societies. Agrarian Property and Agrarianism in East Central Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries. Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes*. Innsbruck – Wien – Bozen, 2010.

³⁸ Gudenus János – Szentirmai László: *Összetört címerek. A magyar arisztokrácia sorsa és az 1945 utáni megpróbáltatások*. Budapest, 1989, 107–109.; Püski Levente: Ellenségből bűnbak. Az MKP arisztokrácia-képe 1945 után. In: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Pécs – Budapest, 2013.

tatúrát a legszélesebb keretek között alkalmazták.³⁹ A céljuk az volt, hogy az „új Magyarország” lakóinak anyagi léte elsősorban az általuk formált hatalmi struktúra szolgálatától vagy pedig az ahhoz való alkalmazkodás minőségétől függjön.⁴⁰

A földelkobzásokkal az úgynevezett „úri” birtokosok teljesen önkényes kategorizálása révén a magyarországi nemesi társadalmat, a polgárosodást szívéosan szem előtt tartó középrétegeket, továbbá a maradék arisztokráciát s az egyházközségek minden települést érintő hálózatát alapjaiban rendítették meg. A polgári kori jogértelmezések szerint, kárpótlás nélkül, „tilos erőhatalommal, jogtalan vagyonekobzás” ment végbe.⁴¹ Hogy mindezt mennyire csak a politikai szempontok határozták meg, azt az is igazolja, hogy a magánvállalkozások követeléseit harmadik személlyel szemben az államra átszálltak, a terheket azonban az állam nem vállalta.⁴² Rendszerint az is feledésbe merül, hogy a jogi normák, jogszokások ekkori, ilyen mértékű áthágása önmagában is hosszú időre társadalomformáló tényező lett.

A moszkvai irányítással elindított földosztás a kommunista párthoz kötődő tömeglojalítás kényszerítését, megteremtését is szolgálta. Georgi Dimitrov „viccelődése” szerint a szabad prédát, az ingatlanokat a helyi kommunisták most valóban feloszthatták, ahogyan ezt jól nyomon követhetjük az egyes lokális történetekben.⁴³ Maga a kampány, a földterületek felosztása a „helyi erők” bevonásával a modern diktatúrák propagandájára jellemző társadalmiasítás volt. A társadalmiasítás azt jelenti, hogy egy sajátos társadalmi részvételre buzdították, kényszerítették a társadalom tagjait, amely érintettség nagyban hozzájárult az öntabusítás növeléséhez.⁴⁴

A súlyos történelmi örökségből fakadó földéhség, a birtoklási vágy kielégítése, a bosszú jelentős történelem- és társadalomformáló tényezővé vált ekkor is. Nyilvánvaló tömeges jogtalanságok, traumák, újabb konfliktusok keletkeztek, így például megemlíthető a kollektív módon fasisztának minősített svábok kitelepítése,⁴⁵ és a házból, ingatlanból való kibillentés újabb önkénnyel járó összevonása a föld-

³⁹ Ennek a politikának a kortársi megfigyelésére is lásd: Kárász: i. m. 80.

⁴⁰ Pierre Bourdieu: A „szovjet” változat és a politikai tőke. In: uő: *A gyakorlati észjárás...* 27.

⁴¹ Beliznay Kinga – Horváth Attila – Zlinszky János: A magyar magánjog története. In: Mezey Barna: *Magyar jogtörténet*. Osiris Kiadó, Bp., 1997, 197–198.; A magántulajdon védelme az emberi társadalom kialakulása óta létezett: Hannes Siegrist – David Sugarmann (Hrsg.): *Eigentum im internationalen Vergleich (18–20. Jahrhundert)*. Göttingen, 1999.

⁴² Beliznay – Horváth – Zlinszky: i. m. 197–198.

⁴³ Martin Mevius: *The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism 1941–1953*. Oxford, 2005, 108.

⁴⁴ Ö. Kovács: *A paraszti társadalom felszámolása...* i. m.

⁴⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Országos Földbirtokrendező Tanács, Tárgyalótanács jegyzőkönyvei (XVII-1-a), 1. doboz; Gonda Gábor: *Kényszmigráció, nemzetiségpolitika és földreform németek által lakott Dél- és Nyugat-dunántúli településeken 1944–1948*. Szerk. Bánkuti Gábor. Pécs, 2014, 43–49.

osztással, a „földreformrendelet” pontjainak negligálása, a különböző zsarolások. Mivel az említett történések a közvetlen testi cselekvéssel és a hétköznapi valósággal voltak összefüggésben, ezért azok jelentőségét a lokális életvilágokban kell értelmeznünk.

A következő forrásrészletek igen szemléletesen kifejezik a földosztás társadalmi gyakorlatát:

„A szabotázs letörésére azonban a legjobb eszköz a gyors cselekvés, befejezett tények teremtése. [...] A földigénylő bizottságok esetleges hibáit később is ki lehet javítani, lehet ellenük fellebbezni a megyei és országos szervhez, de a fellebbező birtokon kívül fellebbezzen.”⁴⁶

„[...] a földigénylő bizottságok az elkobzandó birtokokról szóló határozataikban nincsenek kötve népbírószági ítéletekhez vagy igazoló bizottsági döntésekhez, hanem kizárólag saját belátásukra és jogérzékükre támaszkodva kimondhatják, hogy a községben kit tekintenek hazaárulónak, háborús vagy népellenes bűnösnek.”⁴⁷

„[...] a bizottság elnöke, Bessenyei János bányász többször kijelentette, hogy földet csak annak ad, akinek vörös könyvecskéje van.”⁴⁸

Az első szövegrész szóhasználata a tanult bolsevik terminológiának megfelelően „szabotázsnak” minősíti a kommunista párt céljaival szembeni megnyilvánulást, de még fontosabb az a rész, amely egyértelműen utal a birtokok gyors elvételeire, a kész helyzet elé állításra. A radikális tett általában felülírta az egyébként az MKP által is hivatalosan elfogadott jogi normákat. Ennek jelentőségét azért is szem előtt kellene tartanunk, mert a levéltárak földosztással kapcsolatos dokumentációi tévedésben tarthatják a kutatót. A kommunista párti elvárásoknak megfelelő történeti ábrázolásoktól napjainkig terjedően hosszas tanulmányokat lehet olvasni és majd írni a földosztás végrehajtásának mennyiségi és minőségi jellemzőiről. A ránk maradt hatalmas mennyiségű irattömeg az elkobzásban, juttatásban részesültek fellebbezéseit, sérelmeit, panaszait tartalmazza. Gyakran azonban elfelejtjük, hogy ezek a beadványok a társadalmi reakciókról, az alkalmazkodás, bizonyos mértékig a szembenállás, a kisebb „előnyök” megszerzéséről is beszélnek, a lényegen azonban nem változtattak. A földbirtok köré szerveződő hagyományos életvilágokat, társadalmi-gazdasági egységeket és hagyományos jövőképeket széttörték. A fellebbezések évekig elhúzódtak, miközben a birtok más kezén volt, majd pedig

⁴⁶ Az MKP jászberényi szervezetének helyiségében megtartott járási titkári ülés, 1945. április 4. Csöngé: i. m. 182.

⁴⁷ Az MKP KV irányelvei a pártszervezetek számára a földreform végrehajtásával kapcsolatban, Debrecen, 1945. március 22. (Megjelent a *Néplap* 1945. március 27-i mellékletében.) In: Rákosi Sándor – Szabó Bálint: *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948*. Budapest, 1967, 69.

⁴⁸ MNL OL, Földművelésügyi Minisztérium, Földbirtokpolitikai (Földrendezési) Főosztály (XIX-K-1-y), 948. doboz, FM 1950. 8123. F/23. Például Somogy megyében a kommunista párt a földreformrendelet mellé a „belépési nyilatkozattal egybekötött röpcédulát is nyomtatott”. Kanyar József: *Elsikkasztott földreform, megvalósult földreform Somogyban (1920, 1945)*. Budapest, 1964, 73.

átfogóan a kolhozosítás révén államosították azt. A fent megfogalmazott praktikus célok, a fogalomhasználat folyton tükröződik a helyi forrásokban is: „*a paragrafusokat nem kell szó szerint venni, mert ha a nép érdekeit képviseljük, akkor nincs az a törvény, vagy kormányrendelet, amely ezt keresztül tudná húzni. [...] Népi demokráciában a nép érdekében történő intézkedések mindig törvényerőre emelkednek.*”⁴⁹

A Vörös Hadsereg tisztjei és magyar követői alapvetően úgy jártak el, ahogy arra a pártiskolákban nevelték őket. Végrehajtották azt, ami a cári uralom felszámolásával a Szovjetunióban megtörtént: a hagyományos privát gazdaságokat minimalizálták, egyelőre a területüket, majd a számukat. A Lenin által oly részletesen kifejtett program szerint működtek. A földbirtoklás magántulajdonának államosítása és a tulajdonnak úgymond a „proletárállamnak” juttatása volt az ő elgondolása szerint a „szocialista forradalom” egyik legfontosabb intézkedése.⁵⁰ A parasztság kulcsszereplő volt ebben az átalakításban, hiszen az egyházközségi kapcsolatokon keresztül egyrészt politikai veszélyt jelentett, másrészt a termelési potenciálja (élelmiszer, ipari munka és tőke) nélkülözhetetlen volt.⁵¹

A szovjet katonai teherautóval érkező és működésbe lépő kommunista párti megbízottak parancsai átfogók és meghatározók voltak. A katonai hadműveleti logikának megfelelően, a földosztás során a terror verbális, szimbolikus elemei rendszerint elegendőek voltak a kívánt cél eléréséhez, ahhoz, hogy a szovjet katonai parancsnokok által irányított helyi földosztás a kiszabott időben és módon megtörténjen.⁵² A parancsnokok többször arra is hivatkoztak a földelvételek során, hogy nincsenek magyar törvények, csak a Szovjetunió akarata számít.⁵³

A moszkvai évek alatt, majd később közvetlenül a SZEB elnöke, Vorosilov marsall irányításával tevékenykedő MKP vezetése dokumentálható módon igyekezett megteremteni a „demokratikus földreform” politikai mítoszát, s elsősorban azt, hogy mindez a kommunista pártnak köszönhető.⁵⁴ Az MKP Központi Vezetősége kezdettől fogva kézben tartotta a földosztás kampányát, annak végrehajtására

⁴⁹ Az MKP jászberényi szervezetének helyiségében megtartott járási titkári ülés, 1945. április 4. Csöngé: i. m. 182.

⁵⁰ Constanze Paffrath: *Macht und Eigentum. Die Enteignungen 1945–1949 im Prozeß der deutschen Wiedervereinigung.* Köln etc., 2004, 51–59.

⁵¹ Rugg: i. m. 54.

⁵² „Szükséges tehát a gyorsaság, hogy kirántsuk a talajt a földbirtokos osztály alól.” Az MKP jászberényi szervezetének helyiségében megtartott járási titkári ülés, 1945. április 4. Csöngé: i. m. 180.

⁵³ „Jelentem, hogy a járási orosz katonai parancsnokság rendelkezésére községünkben a földosztást végrehajtottuk a magyar rendeletek figyelmen kívül hagyásával.” Andornaktálya község jegyzőjének jelentése a mezőkövesdi járási főjegyzőnek a szovjet parancsnokság utasítása szerinti földosztásról. Andornaktálya, 1945. július 23. MNL OL, Országos Földhivatal, Általános iratok (XIX-K-11-a), 1. doboz, 108/1945. A Dunántúlon is dokumentálható az előbbihez hasonló eljárás mód. Kanyar: i. m. 149.

⁵⁴ Izsák Lajos – Kun Miklós (szerk.) 1994: *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948.* Budapest, 1994, 11–16., 58–61.; Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz.* Első kötet. 1896–1953. Budapest, 1996, 266–267.

vonatkozóan a sajtóban is közzétette a „hivatalosan csak” a párttagjainak szóló utasítást, amely tételesen felsorolta a célokat, eszközöket és módszereket. A közvetlen személyes akaratérvényesítést a vidékre küldött kommunista párttagok jelenlétével is biztosítani igyekeztek.⁵⁵ 1945 márciusában hetvenegy főt, majd folyamatosan növekvő számban küldtek kommunista párttagokat vidéki helyszínekre.⁵⁶ Az 1945-ben készült fotók „ünnepélyes gyűléseinek” jelenetei szintén egy megtervezett központi koreográfia lokális variánsai. A bolsevik módszertan oroszországi gyakorlatát átvéve, a földművesek körében egyébként nagy hatásúnak gondolt – és annak is számító – vizualításra építve, a „kastélyban vagy az úrilakban” tartott „ünnepélyes lakomával” akarták elérni azt, hogy „*a falu népének ilyen külsőségek révén is látnia kell az idők változását, hadd érezze, hogy most ő az úr.*”⁵⁷

A földéhség, a „történelmi igazságszolgáltatás” iránti igény már hosszú ideje rendkívül nagy volt, amelynek azonban érdemes egy másik összefüggésére is utalni, amit szintén sok kortársi megfigyelő észrevett: „*a földéhes és hirtelen földhöz jutott kisembernek igen sok esetben nehéz megmagyarázni, hogy barátom, hibásan kaptad a földet.*”⁵⁸ Ez az 1945. évi kijelentés egy politikus szájából hangzott el, hat évvel később egy Fejér megyei belső pártjelentés megfogalmazója az előbbihez hasonló megállapítást tett: mivel a „földreform” során egy családra átlagosan 6 hold jutott, ezért szerinte „*Ez az oka annak, hogy népgazdaságunk rohamos fejlődésének a mezőgazdaság elaprózottsága a felszabadulás után három évre már igen nagy mértékben kerékkötőjévé vált.*”⁵⁹

Hogy 1945 óta mi történhetett egyes falvakban, milyen módon szabták át a társadalmi és gazdálkodási határokat, azt jól illusztrálja az igazságügyi minisztériumi államtitkár 1948 júliusában megfogalmazott feljegyzése, miszerint több községben a telekkönyvi és a tényleges állapot messze nem egyezik. Önkényes döntésekről, foglaltsokról írt, arról, hogy az egyik településen „*1469 birtokrészlet közül csak kb. 110 birtokrészletet birtokolt a telekkönyvi tulajdonosa, a többi kb. 1350 birtokrészletet a telekkönyvi tulajdonostól különböző más személy tartotta birtokában [...] a birtokállapot terén is bizonytalanságot és zavart okoztak. Így ezekben a községekben nyugalmi helyzet nem alakulhatott ki és az állandó bizonytalanság folyományaképp-*

⁵⁵ L. Balogh: i. m. 456.

⁵⁶ A földreform végrehajtására kiküldött megbízottak jelentései és azok mellékletei, 1945. április – május. 36. l. Debrecen, 1945. április 1. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban PIL), 274. fond, MKP Központi Vezetőség, 13. csop. 19. ő. e.

⁵⁷ Az MKP KV irányelvei a pártszervezetek számára a földreform végrehajtásával kapcsolatban (Debrecen, 1945. március 22. Megjelent a *Néplap* 1945. március 27-i mellékleteként). Rákosi – Szabó: i. m. 71.

⁵⁸ Füzesséry István (Független Magyar Demokrata Párt) kijelentése. Balogh Sándor (szerk.): *Földet, köztársaságot, állami iskolát! Víták a magyar parlamentben 1944–1948.* Budapest, 1980, 130.

⁵⁹ Jelentés a tagosítások előkészítéséről és végrehajtásáról (1949. február 12. – 1951. augusztus 6.) 1951. augusztus 6. Szig. biz. ir. MNL Fejér Megyei Levéltára, MDP-iratok, 9. f. 2. f. cs. 97. ő. e.

pen előfordult több esetben az is, hogy ugyanazt az ingatlant két, sőt három személy vetette be más-más vetőmaggal.”⁶⁰

Összegzés

A kommunista párt stratégiája a hatalom megszerzésének és megtartásának régi hagyományára támaszkodott, tehát ekkor sem számított újnak az, hogy a politikai támogatásért jutalmat osztottak. 1945-ben ez a „jutalom” a földjuttatás volt.⁶¹ Mindez azonban az ekkor leplezett cél, a taktikai okokból halasztott kolhozosítás érdekében alkalmazott eszköz volt.⁶²

A magyarországi társadalmi reakciókról is elmondható, hogy azok régióktól és az agrártársadalmi összetételtől függően is változtak. Ahol erős belső kötelékek voltak a faluban, ott megfontolva, félve vették át más földjét, tulajdonát.⁶³ Joggal feltételezhetjük, hogy a kollektív módon ellenségnek kikiáltott németek és arisztokraták földjét ilyen módon inkább gátlások nélkül vették használatba.⁶⁴

A földelkobzással együtt járó korábbi elitek kiiktatását azzal is magyarázhatjuk, hogy a második világháború mint a világtörténelem legvéresebb konfliktusa után minden államban további „miniháborúk” zajlottak. A földelkobzás és földosztás a lokális társadalmakban az MKP-diktatúra alapjait teremtette meg. A patológus szovjetizálás élcspataként viselkedő kommunisták pozíciószerezése és szerepvállalása, befolyása a társadalmi gyakorlatban hegemoniát jelentett már 1945-ben. A háború befejező szakaszában történt földelkobzások és helyi földosztások tapasztaltörténeti, a levéltári dokumentációt a mindennapi történések perspektívájából elemző vizsgálataink szerint 1945 tekinthető a „fordulat évének.”

⁶⁰ „A helyzet ezen a téren sok kívánni valót hagy maga után, mert birtokháborítás esetén, amint azt az egyik községi vezető jegyző előadta, a sértett fél nem tud megfelelő jogorvoslatot találni: a rendőrség elutasítja azzal, hogy a földbirtokreformmal kapcsolatos ügyek nem tartoznak a hatáskörébe, a község jegyzője pedig karhatalom nélkül nem tud kellően intézkedni. A bírói eljárás aránylag sok ideig tart, elhúzódhat, ezért ilyen esetekben nem célravezető.” MNL OL XIX-K-1-y, 1949, 750. doboz, 8122/69/1949.

⁶¹ Péter László: Miért éppen az Elbánál hasadt szét Európa? In: uő: *Párbeszéd Magyarországgal. Nyugat-európai és tengerentúli magyar tanulmányírók*. Budapest, 1991, 246.; Bódy Zsombor: Az 1945-ös átalakulás értelmezési kánonjairól. In: Balázs Eszter – Koltai Gábor – Takács Róbert (szerk.): *Homoklapátolás nemesércért – a hetven éves Ständeisky Éva tiszteletére*. Budapest, 2018, 44–58.

⁶² Mevius: i. m. 28., 48–53.; Arnd Bauerkämper: Kontinuität und Auflösung der bürgerlichen Rechtsordnung. Landwirtschaftliches Bodeneigentum in Ost- und Westdeutschland (1945–1990). In: Siegrist – Sugarmann: i. m. 131.

⁶³ Siegrist – Sugarmann: i. m.

⁶⁴ A birtokbavétel „tanácsalanságtól” a „kapzsiságig” terjedő jellemzésére példa: Nagy Károly miniszteri megbízott jelentése az FM-nek, Pestszenterzsébet, 1945. április (11.). PIL, 274. fond, MKP KV ir. 13. csop. 19. ő. e. 152. l.

JÓZSEF Ö. KOVÁCS

1948 THE YEAR OF CHANGE?

Interpretation of 1945 in the light of events in social history

The main point of the author's argument is that by the communist created political myths 1948 was called "the year of the turn". By the regional historical research, based on the archival sources, which are mirroring the primary experiences of the contemporaries, another interpretation can be justified. The essence of this is that if we insist to the term "year of change", 1945 can be regarded as the real turning point, the beginning of the covered communist dictatorship, in the light of the analysis of the history of personal experiences regarding the collectivization and distribution of lands. Compared to this, we can count the period of uncovered dictatorship from 1948. The strategy of the Communist Party was based on the old tradition of gaining and retaining the power, thus it was not a new method to reward political support. In 1945, this "reward" was the land donation. The confiscation and redistribution of the fields in the local societies laid the foundations for the dictatorship of the MKP (Magyar Kommunista Párt = Hungarian Communist Party). The positioning, engagement and influence of the Communists, who acted as the vanguards of the sovietisation, meant hegemony as soon as 1945.

1968: REMÉNY, CSALÓDÁS ÉS POLITIKAI SZEREPVÁLLALÁS

1968 olyan szimbólum, amelyhez számos jelentés társul szerte a világban, mégis egy év történései önmagukban alig magyaráznak meg valamit. Sőt, globális és tematikailag szerteágazó jellege miatt koherens története sincs azoknak az eseményeknek,¹ amelyeket 1968 szimbolizál, vagy amit az ezt körülölelő – nagyjából 1958-tól 1973-ig tartó – hosszú évtizedhez köt a szakirodalom.² Mindenesetre 1968 érthetőbbé tehető, ha nem csupán egy év, hanem egy bő évtized történeti kontextusában vizsgáljuk azokat a változásokat, amelyek megváltoztatták a társadalmat, a politika és a kultúra mindennapjait, a politikai részvétel formáit és azokat a merev társadalmi normákat, amelyek a társadalmi csoportok és a nemek közötti hatalmi viszonyokat szabályozták. Mivel 1968 elsősorban a politikai szerepvállalás értelmezésének és lehetőségeinek megváltozását jelentette, és ezt szimbolizálja nem csupán a magyar, hanem az európai értelmiség számára is. Ez volt az első olyan év a második világháborút követően, amely nemzetközi szinten és hazánkban is az újfajta politikai szerepvállalásból fakadó (pozitív vagy negatív) tapasztalatok megélését, a háború után született generáció politikai öntudatra ébredését jelentette.³

Magyarországon 1968 politikai szempontból elsősorban az új gazdasági mechanizmus januári bevezetését és az ehhez fűzött reményeket, valamint a „prágai tavaszra” adott katonai választ, az augusztusi csehszlovákiai bevonulást és az ebből fakadó mérhetetlen csalódást jelentette.⁴ A nagyközönség számára kevésbé ismert, hogy a vezető pártapparátus gazdasági életért felelős tagjai számára ekkor vált világossá, hogy az új mechanizmus ellenére, vagy éppen emiatt, a mezőgazdasági termelésnövekedés 1968-ban felülmúlja az iparit, és e tendencia a következő években

¹ Vö. Rainer M. János: Hatvannyolcról, -ről. *Mozgó Világ*, 2007. 9. sz. 27–31.

² A „hosszú hatvanas évek” történeti periodizációjáról: *The Sixties. From Memory to History*. Ed. David R. Farber. Chapell Hill, 1998; *The Sixties Revisited: Culture, Society, Politics*. Eds. Jürgen Heideking – Jörg Helbig – Anke Ortlepp. Heidelberg, 2001; Detlef Siegfried: Understanding 1968: Youth Rebellion, Generational Change and Postindustrial Society. In: *Between Marx and Coca-Cola. Youth Cultures in Changing European Societies, 1960–1980*. Eds. Axel Schildt – Detlef Siegfried. New York, 2006, 59–81., 62.

³ A téma hazai szempontból is egyik legfontosabb tudományos feldolgozása: *Europe's 1968. Voices of Revolt*. Eds. Robert Gildea – James Mark – Anette Warring. Oxford, 2013. Ezen belül a háború után született generáció politikai öntudatra ébredéséről: 21–45. Bár 1956-nak kiemelkedő nemzetközi jelentősége volt, korántsem tekinthetők globálisnak az 1956-os magyarországi élmények.

⁴ Vö. Heller Ágnes visszaemlékezését az elvesztett „remény évére”: Heller Ágnes: 1968. *Beszélő*, 1997. 11. sz. 70–79.

is folytatódott részben a nemzetközi konjunktúra miatt.⁵ Ha a magyar belpolitikai kontextust a nemzetközihez hasonlóan 15 év távlatában vizsgáljuk dióhéjban, akkor nem sok változás látszik a politikai berendezkedésben a korábbi sztálinista évekhez képest: 1956 utáni megtorlás, majd amnesztiák, erőszakos kollektivizálás, „kádári konszolidáció”, felhorgadó gazdasági reformtervek, a szellemi életben a diszkrimináció lassú enyhülése, majd visszazárás, „társadalmi kiegyezés” a fogyasztás lassú, de biztos növekedése és a társadalombiztosítás kiterjesztése révén.⁶ Majd 1968 augusztusa után lassú visszarendeződés 1973-ig, mintha megállt volna az idő.

Mégis, korántsem mondhatjuk, hogy alig történt számottevő változás ebben a másfél évtizedben, és ami történt, az is részben éppen annak köszönhető, hogy a hosszú hatvanas évek és 1968 lebontották vagy elmosódottabbá tették a társadalmi határokat, és még a vasfüggöny egy részét is a fejekben. Emiatt az imént felsorolt „köztörténeti események” akár zárójelbe is tehetők 1968 kapcsán, mivel az év szimbolikus jelentését nem 1968-ban, 1969-ben vagy azután nyerte el, hanem az azt követő évtizedekben.⁷ Mindez olyan mélyreható változásokat indított meg, hogy jelentőségéről mind a mai napig intellektuálisan izgalmas vagy politikailag is silány viták robbannak ki szerte a világban, rendre évfordulókhoz kapcsolódva.

Ennek oka pedig az, hogy 1968 globális jelenség volt, akárcsak előtte a második világháború vagy a gyarmati világ felszámolása, vagyis az egykori szocialista országokban is hatottak azok a társadalmi mozgalmak, amelyek miatt egy generációnak közös nyelve, zenéje, filmjei, művészei, szimbólumai, társadalmi és földrajzi terei alakultak ki.⁸ 1968 éppen nemzetközisége miatt bírt identitásképző funkcióval: ezért éppúgy beszélhetünk 1968-as generációról az egykori szocialista országokban, mint a nyugati világban. Azonban ez a nemzetközi hatás korántsem írható le a rockzene, a kóla vagy a farmer hazai megjelenéséről vagy a táncdalfesztiválokról nosztalgizáló, se szeri, se száma visszaemlékezések révén, ennél jóval összetettebb és mélyrehatóbb folyamatról van szó.

Melyek azok a főbb jellegzetességek, amelyek az 1968-hoz köthető jelenségeket megkülönböztetik a korábbiaktól? Az 1968-ról és a hosszú hatvanas évekről szóló, lassan könyvtárnyi nemzetközi szakirodalomban néhány kérdésben konszenzus látszik körvonalazódni. A globális jellegen kívül ide sorolható, hogy ezekben az években a *politikai szerepvállalás új formái* alakultak ki, és *politikai jelentést* kapott

⁵ Varga Zsuzsanna: *Az agrárlobbi tündöklése és bukása az államszocializmus időszakában*. Budapest, 2013, 155–157.

⁶ A fogyasztás és a bérek növekedéséről: Valuch Tibor: *Magyar hétköznapiak. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig*. Budapest, 2013, 39., 43–44., 153–156., 308. A társadalombiztosítás kiterjesztéséről: Tomka Béla: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában*. Budapest, 2003, 89.

⁷ Vö. Klaniczay Gábor: *Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években*. Budapest, 2003, 334.

⁸ Vö. Rainer M. János: A „hatvanas évek” Magyarországon. (Politika)történeti közelítések. In: *„Hatvanas évek” Magyarországon*. Szerk. Rainer M. János. Budapest, 2004, 11–30., 26.

számos új társadalmi vagy kulturális jelenség, új társadalmi csoportok új módon váltak politikailag aktívvá nem csupán a nyugati demokráciákban, hanem az egykori szocialista országokban is. Mindez abból is fakadt, hogy a háború utáni *baby boom* idején született *új generáció kétségbe vont majd' minden autoritást*, ami a fiatalok befolyásának és szerepvállalásának növekedéséből is következett. Nem csupán a '68-as politikai mozgalmak, hanem a '68-hoz kötött *kulturális termékek is nemzetközivé váltak*, szinte mindenütt hasonlóképpen fogyasztottak a fiatalok – legyen szó filmekről, zenéről vagy irodalomról –, akik először a második világháború után másképp fordultak a múlt vagy a különböző társadalmi csoportok felé.⁹

A múlt újfajta kezelése nem csupán azért fontos, mert például ekkortól vált egyre szélesebb körben elfogadott tétellé, hogy a múlttal való foglalkozás nem egyszerűen a politikusok vagy a férfiak történetét jelentheti, hanem a társadalom, a kultúra vagy a nők története éppúgy figyelmet, sőt, kitüntetett helyet érdemelhet a történetírásban,¹⁰ hanem azért is, mert magában foglalta az értelmiség társadalmi szerepvállalásának lehetőségét is. Az 1968-hoz kapcsolható társadalmi szerepvállalás lehetőségei miatt kezdtek például egyre szélesebb körben egyetemi diákok vagy történészek munkásokkal interjúkat készíteni, sőt, a mindennapok történetének analitikus megismerési vágya is az 1968-hoz köthető „politikai öntudatra ébredésből” fakadt.¹¹ 1968 nem véletlen szimbolizálja azt a hitet, amely szerint a társadalom jobbá és igazságosabbá tehető, ezért a diákmozgalmak zöme nem kis korabeli meglepetésre az újbóloldal köntösében jelent meg. Nem csupán az újbóloldali eszmék, hanem a fiatalok politikai aktivitása lepte meg leginkább a korabeli társadalomkutatókat, mivel a korabeli ifjúsági kutatások alapján számos országban a fiatalok konformistának tűntek a hatvanas évek közepéig mind politikai, mind fogyasztási mintáik tekintetében, hiszen alapvetően növekvő jólétben nőttek fel.¹²

A fiatal értelmiségiek szerepvállalása azért is volt kulcsfontosságú, mert az egyetemi/felsőoktatásban tanuló diákok száma szerte a világon dinamikusan növekedett, ami nagymértékben megváltoztatta a társadalom tagjainak önképét. A konzervatív társadalmi határok (osztályok, csoportok, rétegek, nemek között) eltűntek vagy átalakultak. Nem csupán az egyetemi professzorok és diákok között változtak meg a választóvonalak (az egyetemi mozgalmaknak kulcsszerep jutott mindenütt),

⁹ Ezek összefoglalását lásd Robert Gildea – James Mark: Conclusion: Europe's 1968. In: *Europe's 1968. Voices of Revolt...* 326–338.; Arthur Marwick: Youth Culture and the Cultural Revolution of the Long Sixties. In: *Between Marx and Coca-Cola...* 39–58.

¹⁰ Vö. Gyáni Gábor: Keleti és nyugati hatvannyolc: különbözőség és egység. *Mozgó Világ*, 2008. 8. sz. 29–34.; *Europe's 1968. Voices of Revolt...* 333.

¹¹ A mozgalmi jelleg kritikai megközelítését alkalmazó és az *oral history* módszertanának hiányaira elsőként között Ronald J. Grele, a Columbia Egyetem Oral History Research Office igazgatója mutatott rá. Ronald J. Grele: Movement Without Aim. Methodological and theoretical problems in oral history. In: Uő: *Envelopes of Sound: The Art of Oral History*. New York, 1985, 126–154. (Első megjelenés 1975-ben.)

¹² Siegfried: i. m. 66.

hanem a diákok társadalmi mobilitásuk (más szavakkal társadalmi identitásaik, származásuk) miatt másképp kezdtek beszélni nyilvánosan a „munkásokról” vagy a „nőkről”, sőt, a munkások és a nők is egyre nagyobb számban jutottak szóhoz, hogy a maguk nevében beszéljenek.

A fejekben a társadalmi határok eltűnése vagy elmosódása Magyarországon is 1968 élményéhez kapcsolható, ami az igen korai, az állampárt által is támogatott nosztalgikus visszaemlékezésekben is megjelent. Ennek egyik jellemző példája az Ifjúsági Park körül kialakult legenda, amely olyan közösségi térként ábrázolja a KISZ Budapesti Bizottsága által 1961-ben alapított Ifiparkot, mintha az a korabeli ifjúság egyik olvasztótégelye lett volna, mintha ott bárki bárkivel találkozhatott volna.¹³ Az állampárt által kezdetektől táplált és propagált mítosz az állampárt ifjúsági szervezete által üzemeltetett Ifiparkot helyezte a visszaemlékezések közép-pontjába az 1980-as évektől, mint a szocialista tömegkultúra terét, nem pedig az Orfeót vagy a balatonboglári kápolnát, mint az állam által betiltott vagy egy ideig éppen csak megtűrt nyugatias ellenkultúra szimbólumait.¹⁴ Ennek az igen korán kezdődő, az állampárt által is táplált '68-as nosztalgiának az elsődleges funkciója az volt, hogy a nyolcvanas években legitimálja a fennálló rendet, és bizonyítsa, miszerint a Kádár-rendszer lehetővé tett számos, korábban nyugatiasnak minősülő fogyasztási formát. Persze csak szigorú állami ellenőrzés mellett.

Az 1956-os megtorlást követő évek és az amnesztiák után Magyarország is látványosan nyitottabbá vált többek között az utazási szabályok változása, a nyugati turisták megjelenése, a nyugati hírek hozzáférhetősége és a tömegmédia nagyobb elterjedése miatt. Az ellenkultúra fogalma is ismertté válhatott, éppen 1968 miatt, sőt, a fiatal értelmiségiek egy része a szellemi megváltást Nyugatról remélte. Generációs élménnyé vált az értelmiségiek körében, hogy kíváncsian figyelték, *„melyik tiltott kultúrgyümölcsöt sikerül valakinek – ügyes csomagolásban – becsempésznie és forgalomba hoznia a közgondolkodás államilag ellenőrzött piacán”* – emlékezett vissza Klaniczay Gábor.¹⁵

A múlt évszázad egyik legismertebb generációjának imázsa óhatatlanul olyan válaszsémákat ad az emlékezők számára, amelyektől igen nehéz szabadulniuk. Emiatt már önmagában az, hogy a korszakra milyen keretek között emlékezik valaki, meghatározza, miként fogja a korszakot ábrázolni. Ehhez nagymértékben hozzájárult a két világrend (a szocializmus és a kapitalizmus) közötti retorikai versengés, amely az 1960-as évektől egyre fontosabb szerepet kapott a kommunista állami propagandában. *„Az 1960-as években a szocialista elit a »Nyugat« árnyaltabb képét alakította ki: a kapitalista rendszer ugyan továbbra is állandó kritika tár-*

¹³ Schuster Lóránt visszaemlékezése. In: *Volt egyszer egy Ifipark*. Szerk. Sebők János. Budapest, 1984, 100.

¹⁴ Ezekről bővebben: *Kulturális ellenállás a Kádár-korszakban. Gyűjtemények története*. Szerk. Apor Péter – Bódi Lóránt – Horváth Sándor – Huhák Heléna – Scheibner Tamás. Budapest, 2018.

¹⁵ Klaniczay: i. m. 140.

gya maradt, a fiatalabb nemzedék »progresszív Nyugatjában« azonban fölfedezték a vasfüggöny mögötti, ígéretes új szövetséget.¹⁶ A Nyugat képe barátságosabb lett hivatalosan: már nem csupán a hódító Amerikát kellett vagy lehetett látni benne, hanem a barátságos és kulturálisan fontos Európát is.

A nyugati diákmozgalmak kezdetben az állampárt szövetségesének tűntek, hiszen a „kapitalista rendszer” ellen lázadtak. A *Népszabadság* 1969 februárjában még cikksorozatot is indított a nyugati diákmozgalmakról, és minden héten híreket közöltek a nyugati diákok és a rendőrök összecsapásairól.¹⁷ Ennek az volt az oka, hogy a kapitalista rendszert kritizáló fiatalok kapóra jöttek ahhoz, hogy a két rendszer közül a szocializmus tűnjön fel humanistább vagy jobb rendszernek. Azonban míg a kapitalizmus ellen lázadó nyugati fiatalokkal a szocialista sajtó egyetértett (hiszen a szocializmusnál hivatalosan rosszabb kapitalizmus ellen harcoltak), a hazai lázadókat inkább már deviánsként igyekezett ábrázolni, hiszen miért lázadtak volna a létező világok legjobbjika ellen? Az ifjúságkutatás azonban éppen az ezekre a mozgalmakra adott állampárti válaszként is értelmezhető: 1970-től a párt határozata nyomán megkezdődött a téma középtávú programjának kidolgozása.¹⁸ Sőt, 1971-ben ifjúságkutatató-részleg is alakult az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetében.¹⁹ Ennek rejtett üzenete az volt, hogy a szocialista rendszer meg akarja érteni az ifjúságot, míg a kapitalista rendszerben üldözik őket. Persze amikor valódi kutatások indultak, azok eredményeit már kevésbé akarták megismerni az állami bürokrácia tagjai, mivel már nem a propagandisztikus céljait szolgálták.

Mindennek oka pedig az volt, hogy a szocialista állami propaganda azt igyekezett igazolni, miszerint humánusabb világrendet hozott létre, mint a kapitalizmus. Számos nemzetközi kutatásból kiderül, hogy szülők és a fiatalok között korántsem volt olyan erős a generációs konfliktus, mint ahogy azt a korabeli sajtó vagy a rendőrség előszeretettel ábrázolta.²⁰ A fiataloknak elsősorban az állami intézményekkel, nem pedig a szülőket képviselő rendőrséggel voltak konfliktusaik, szüleik sokkal elfogadóbbak voltak lázadásukkal szemben. A Nyugat által képviselt lázongó fiatalokhoz és szimbólumaikhoz pedig éppen azért igazodhatott egy korabeli fiatal Magyarországon, mert a nyugati ifjúsági lázadást a szocialista propaganda a kapitalizmus elleni lázadásként értelmezte, és így az alkalmas volt arra, hogy a szocializmus jobbnak tűnjön, mint a kapitalizmus. A fogyasztói társadalommal szemben

¹⁶ Apor Péter – James Mark: Sajátos viszony: a „Nyugat” és Magyarország reprezentációja a politikai, az értelmiségi és az alternatív kultúrában, 1963–2015. 2000, 2017. 1. sz. 3–31., 3.

¹⁷ Diákmozgalmak Nyugaton. *Népszabadság*, 1969. február 4., 6., 1969. február 12., 6. Pl. „Heves összetűzések voltak a kaliforniai Berkeleyben.” *Népszabadság*, 1969. február 6., 2., 1969. február 19., 6.

¹⁸ Gazsó Ferenc: A hazai ifjúságkutatás fejlesztési programjáról. *Szociológia*, 1974. 1. sz. 104–109.

¹⁹ Pál Zoltán: *Politikai döntéshozókészítés és valóságismeret a Kádár-korban. Az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete (1966–1989)*. ELTE BTK PhD-disszertáció kézírata. Budapest, 2018, 232.

²⁰ Vö. Siegfried: i.m. 68–70.

kritikus nyugati fiatalok a kommunista propagandában a kapitalizmus elleni lázadást képviselték: ezért cikkek jelenhettek meg a nyugati hippikről, az egyetemfoglalásokról vagy a társadalomból kivonuló fiatalokról.

A hatvanas évek közepétől világszerte elszaporodó ifjúsági kutatások evidenciaként kezelték, hogy a fiatalok szubkultúrái valami ellen irányulnak, vagyis ellenkultúrák. Az ellenkultúra-diskurzus megteremtette a maga intézményeit és a fiatalokról szóló közbeszédet. Hovatovább természetessé vált, hogy bármiféle megnyilvánulást (a hosszú hajtól a rockzenéig) a szülők elleni lázadásként értelmeztek. A helyzetet bonyolítja a „nagy generáció” élményeinek sajátos magyarországi reprezentációja, mivel a hatvanas évek „ifjúsági lázadásának” emlékezte lehetőséget adott egy egész generáció tagjainak arra, hogy 1956 után ismét a múlt aktív résztvevőiként ábrázolhassák magukat.

1968 jelentésének és emlékezetének magyar sajátossága, hogy számos, az ún. „nagy generációhoz” tartozó visszaemlékező kifejezetten 1956 gyermekkori élményéhez kötötte az alternatív életformák megtapasztalását. A kamaszok többsége gitárt szeretett volna, és az elektromos gitárok eszkábálása közben új identitást is barkácsolt magának, amely részben a zenében öltött testet. 1956-ról és mindarról, amit jelképezett, apáik generációjának tabu volt beszélni, a rockzenéről nem. A generáció identitásának megteremtésében fontos elem, hogy azt nem csupán 1956-hoz, hanem az akkor „nyugatiasnak” vélt tapasztalatokhoz is kötötték már az első visszaemlékezők. Annak ellenére tették ezt, hogy bevallják: azok a rendezvények, amelyek az 1960-as években Magyarországon sok fiataalt vonzottak, a KISZ szervezésében valósultak meg. *„Az egyetemen szerveztem az Illés-bulikat, tehát ugyanúgy benne voltam mindenféle kultúrbizottságban, mint korábban. Ugyanis az összes ifjúsági rendezvény a KISZ égisze alatt futott. A KISZ feladata volt megfogni a fiatalságot. Mivel lehetett megfogni a hatvanas évek végén, ha nem az Illéssel? Nagy bunyók voltak a bejutásért egy-egy várbeli bulira. Vannak fényképeim is. Volt az a film: Ezek a fiatalok. Nahát, annak a forgatásán is, a Várban, természetesen ott voltunk, ott lehetett látni, hogy milyen volt a 68-as bulihangulat. Mindenki nyakendőben, fehér ingben, fekete zakóban, de az Illésék olyan zenét játszottak, hogy a tánc megállt. Amikor saját számokat adtak elő, nem táncoltunk, hanem elkezdődött a csápolás. 1966-ban volt talán az első magyar szám. És egyre több volt a saját szám, és egyre kevesebb volt az, amire táncoltunk.”*²¹ A visszaemlékező Pelcz József, akinek édesapja börtönben ült 1956-os tevékenysége miatt, emlékképeit az 1967-es film ecsetelésével párhuzamosan mesélte el 2003-ban.²² Mintha a korabeli film –

²¹ Interjú Pelcz Józseffel (2003–2004). Készítette: Lénárt András. OSZK 1956-os Intézet Oral History Archívuma (OHA), 773. 1966-ban adták ki az Illés első magyar számát („Rohan az idő”), amely 1965-ben a Magyar Televízióban is elhangzott.

²² Hasonlóan Pelczhez, Bródy János is 1956 gyermekkori élményéhez köti a hatvanas évekbeli emlékeit 1979-ben. Dám László interjúja Bródy Jánossal és Szőrényi Leventével, 1979. Elhangzott a Magyar Rádió „Zenemalom” című adásában. In: Dám László: *Rockszámla*. Budapest, 1987, 315.

amely a „nagy generáció” egyik jelképes reprezentációjává vált – és az emlékek egymásra épülnének.

A film éppen azt a generációt teremtetten meg, amelyre már a hetvenes években is bevett gyakorlattá vált úgy visszaemlékezni, mint valami egészen új jelenségre.²³ A visszaemlékezők a „nagy generáció” imázsát megteremtő korabeli alkotásokat (pl. *Zabriskie Point*, *Szelíd motorosok*) olyan közös történelmi tapasztalatként említik, mint amelyek nélkül nem olyan lenne ez a generáció, mint amilyen lett.²⁴ Mintha néha a filmvászon alapján emlékeznének vissza arra, hogy milyenek is voltak egykor.

A háború előtti generáció ebben az értelmezésben a megalkuvást, a hatalomnak történő behódolást, a megfélemlítettséget, a diktatúra által rákényszerített „kettős beszédet” és hazugságokat képviselte. Ez azonban megfelelt a Kádár-korszak azon állampárti célkitűzéseinek is, miszerint a hatalom elhatárolta magát a Horthy-korszaktól és a Rákosi névvel fémjelzett „ötvenes évektől”. A korábbi generációval történő szembenállás emlékezetére nyugati minták is hatottak. Ennek nyomán előszeretettel ábrázolták a hatvanas években felnövő generációt egy morálisan új minőséget képviselő nemzedékként. 1968 ebben az összefüggésben az akkori múltnak, a történelemnek az értelmezését és tapasztalatát is megváltoztatta, ami együtt járt egyfajta életforma-forradalommal is.²⁵

A múlt értelmezését megváltoztató szereplők emiatt egyfajta morális vállalkozóként is felléphettek, legyen szó az ifjúság nevelését célul kitűző intézmények munkatársairól vagy éppen a rockzenészekről. A hatvanas évek emlékezetében is rendre előfordul, hogy a korabeli fiatalok olyan erkölcsi értékeket képviseltek, mint se előtte, se utána. *„Annak idején, amikor hatvankettő környékén elkezdttük, akkor a divatnak elkönyvelt valamivel kapcsolatosan kérdezték meg, hogy vajon meddig tovább, és akkor mi még félve és óvatoskodva válaszoltunk erre a kérdésre. Aztán kiderült, hogy ez nemcsak divat, hogy annál jóval több, hogy tartalmaz olyan értékeket is, amelyek teljes joggal tarthatnak igényt arra, most az egész műfajra értem, hogy maradandóbbak legyenek, mint egy-két év”* – mesélte Sztevanovity Zorán 1982-ben a Petőfi adón a „Beatnemzedék egyénisége” cím és plakett átvétele kapcsán.²⁶ (Maga a cím létezése 1982-ben is jelzi, hogy a „beatnemzedék” megalkotása már az 1980-as években, a Kádár-korszak utolsó évtizedében is javában zajlott.) Ez

²³ *Ezek a fiatalok* (1967). Rendezte: Banovich Tamás. A generáció identitásának és emlékezetének megteremtésében éppúgy fontos szerepet játszott Kovács András *Extázis 7-től 10-ig* című filmje, amelyet 1969-ben mutatott be a televízió, valamint az 1973-as miskolci „I. Magyar Popfesztivál”.

²⁴ A „hatvanas évek” emlékezete: az *Oral History Archívum* gyűjteményéből. Szerk. Molnár Adrienne. Budapest, 2004.

²⁵ „Olyan világról ábrándoztunk, amelyet a saját értékeink uralnak.” Heller Ágnes és Vajda Mihály vitája Mihancsik Zsófia közreműködésével 1968-ról és ami utána jött (előtte volt). *Mozgó Világ*, 2008. augusztus, 3–17.

²⁶ Dám: i. m. 392.

a sajátos erkölcsiség 1989 után rendre a hatalommal való szembenállásként jelenik meg, a múltat egyúttal úgy ábrázolva, mintha az 1960-as évek beatzenéje és rockzenekarai csak elvétve élvezték volna a hatalom által létrehozott intézmények pártfogását.

Az 1968-ra és a „nagy generáció” történeteire épülő, már az 1980-as évektől használt forradalmi elbeszélésmódnak fontos szerepe volt a generációs identitás megteremtésében. A szocialista propaganda számára ráadásul fontos volt, hogy magát jobbnak ábrázolja, mint a kapitalizmust, ahol „bezzeg a fiatalok” rendre összetűznek a rendőrséggel. Így az 1980-as években sem a korábbi, sem a későbbi nemzedékek nem kaptak olyan szerepet az emlékezetben, mint az 1960-as évek fiataljai, amiben nagy szerepe volt az egyre jobban hozzáférhetővé váló tömegmédia funkcióinak. Ennek nem csupán a forradalmi retorika – néha tudatosnak tűnő – használata volt az oka, hanem az a társadalmi kontextus is, amelyben ez a generáció önálló entitásként megjelenhetett. A nyolcvanas években 1956-ról tabu volt beszélni, az 1960-as évek ifjúsági lázadásáról nem, mivel azzal a hatvanas évekbeli desztalinizációt lehetett megjeleníteni. Így már az 1980-as években megkezdődött a „nagy generációról” szóló elbeszélés megteremtése, ami egyúttal alkalmas volt arra, hogy a Kádár-korszak kezdete ne csupán az „elnyomás” és a „közömbösség”, hanem a társadalom tagjainak önálló cselekményei vagy a szolidaritás történeteiként is elmesélhetővé válják.

Az 1968-as generáció – nyugati mintát is követő – emlékezeti megteremtésének az egyik legfontosabbnak tűnő funkciója, hogy a Kádár-korszak történetét ne csupán úgy lehessen elmesélni, mint a „hatalom” és az „elnyomottak” történetét, hanem elbeszélhető legyen egy alternatív múlt is. Egy olyan történet, amelyben egy generáció tagjai önállóan is cselekedhettek, így a történelemnek nem csupán elszenvedői, hanem résztvevői is lehettek. Ez úgy tűnik, érvényes volt a keleti blokk más országaiban is. Václav Havel írta 1976-ban nagyon plasztikusan az 1968-as generációs élményről (kapcsolódva a csehszlovákiai invázió tapasztalatához): *„nem csupán az 1968-as karneváli márnak szakadt vége, de összeomlott az egész addigi világ is, az a világ, amelyben már oly jól meghonosodtunk, s amelyben olyan jól tudtunk mozogni, az a világ, amely minket, ahogy mondani szokás, dajkaként felnevelt [...]. Végérvényesen befellegzett a tréfának, kezdett a dolog nagyon komolyra fordulni. [...] Kezdett a dolog közlőről érinteni mindnyájunkat.”*²⁷

A remény elvesztése és az ehhez kapcsolódó újfajta politikai szerepvállalás generációs élménye azonban súlyos ideológiai kihívást is jelentett. A hatvanas évek fiataljai az állampárt által létrehozott burokokban éppen a nyugati kultúrát és értékeket képviselték a hetvenes-nyolcvanas években, azaz egy szocializmussal szembeni világrendet. Ez meghatározta azt is, milyen viták alakuljanak ki 1968 jelentőségéről a következő évtizedekben és 1989 után, melyek a fentiek fényében korántsem meglepőek. Az 1960-as évek hetvenes-nyolcvanas években megteremtett emlékezeti

²⁷ Václav Havel: *Életemből*. (1976). In: Uő: *A kiszolgáltatottak hatalma*. Budapest, 1991, 85.

keretei a mai napig meghatározzák az 1968-as generációról szóló politikai vagy kulturális hitvitákat, legyen szó a nyugati diáklázadásokról, a társadalmi mobilitás miatt a társadalmi határok megváltozásáról, vagy a politikai szerepvállalás új formáiról Nyugaton és Keleten.

SÁNDOR HORVÁTH

1968: HOPE, DISAPPOINTMENT AND POLITICAL ACTIVITY

The study explores why the year 1968 has become an important historical symbol, what it meant to the contemporaries and reminiscences, and how various institutions of the communist party sought to create a myth for themselves based on 1968. This year was important not only because symbolised a new kind of political activity for the generation which was born after the World War 2, but also because the primary function of the Party backed nostalgia about 1968 was to legitimate the existing regime in the 1980s. In addition, the opposition or student movements, which associated to 1968 at first seemed to be as allies of the Party, because they revolted against the “capitalist system”. Due to this, they were made widely known in Hungary. The reason for all of this was that the propaganda of the socialist state was trying to justify that they created a more humane world order than capitalism.

FRANCIA KÖVET ERDÉLYBEN 1625-BEN¹

A 19. századi magyar történetírásban² már ismert volt az a tény, hogy 1625 telén Boccourt de Montealto személyében francia követ járt Bethlen Gábor udvarában, akivel a fejedelem közölte azokat a feltételeket, amelyek alapján hajlandó lenne megtámadni II. Ferdinándot. E követség részleteit jobban megvilágító források egészen a 21. századig lappangtak, vagy csak a külföldi történetírásban, közelebb-ről a lengyel szakirodalomban³ voltak megemlítve. Az a néhány forrás, amelyre a korábbi történetírók támaszkodtak, mára jórészt elfeledett forráskiadványokban⁴ jelent meg, miközben egy nemrég – részben újra – felfedezett levélrészlet⁵ sem vált széles körben ismertté. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a szórványosan felbukkanó források eddigi összességére támaszkodva bemutassam Sebastien de Breyant de Montalto követségét Erdélyben 1625 legelején. Bár a sorsát és tevékenységét illetően jórészt továbbra is csak hipotetikusán lehet fogalmazni, a homályos képet a tanulmány végén közölt levélrészletek, valamint a korábban kiadott források újraértelmezése árnyalja.

A többféle névváltozatban⁶ említett francia követ származása sajnos ismeretlen, de a kettős név és a *de* előtag nemesi családra utal. A párizsi *Bibliothèque nationale* címeres gyűjteménye, a *Cabinet de d'Hozier* sem ad meggyőző felvilágosítást egyik névváltozat ügyében sem. A francia vidéki nemességet listázó kötetek elsősorban a 17. század végére vonatkoznak, ráadásul a hasonlóan írt vezetékevek esetében a Sebastien keresztnév hiányzik. A követ nemigen állhatott rokonságban a nagyhírű, itáliai Montaltóból származó, és a város nevét melléknévként viselő Peretti család-

¹ Krakkói és párizsi kutatásaimat a Campus Mundi, illetve a Klebelsberg ösztöndíj segítségével folytattam 2018 júliusában és októberében.

² Gindely Antal – Acsády Ignác: *Bethlen Gábor és udvara 1580–1629*. Budapest, 1890, 122.

³ Urszula Augustyniak – Wojciech Sokołowski: „*Spisek orleański*” w latach 1626–1628. 1990.

⁴ Óváry Lipót (szerk.): *Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez. A velencei állami levéltárban Mircse János által eszközölt másolatokból*. Budapest, 1886; Ioan Hudiță: *Recueil de documents concernant l'histoire des Pays Roumains tirés des archives de France, XVIe et XVIIe siècles*. Iași, 1929; Gindely Antal: *Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez*. Budapest, 1890.

⁵ Dénes Harai: *Gabriel Bethlen: Prince de Transylvanie et roi élu de Hongrie (1580–1629)*. Paris, 2013, 246. Ugyanezt a levelet részleteiben már közölte Hudiță: i. m. (35–37.) is, de a Montaltóról szóló néhány mondat nélkül.

⁶ Sebastianus Boecourt / Breyant de Monte Alto, Montespin(a), Montesfrin. Utóbbi azonban valószínűleg egy forrásközlésben előforduló átírási hiba. Vö. Hudiță: i. m. 50.

dal sem,⁷ akik közül a 16. században V. Sixtus pápa származott, az 1620-as évek elejéig pedig Alessandro Peretti di Montalto bíboros mint Lengyelország protektora működött.⁸ A Montespin névváltozat sem vezet pontos eredményre: e Savoyában található uradalmat a kora újkorban egy Aymonnak nevezett család birtokolta, akik a hercegi ház tisztviselői voltak, és akiknek nem volt Sebastien nevű leszármazottjuk.⁹ Sajnos a családnévek különböző változatainak (Breyand, Beaucours, Beaucourt, Baucourt) vizsgálata sem bizonyult eredményesnek.¹⁰

Családjával ellentétben, a követ rangjára vonatkozóan fennmaradtak információk: mivel igyekezett titokban tartani a nevét, Montalto magára egy katonai tisztséggel hivatkozott. Ez Pázmány Péter latin nyelvű levelében¹¹ őrződött meg: az itt szereplő *magister campi*, franciául *mestre de camp* kifejezés magyarul az ezred élén álló parancsnokot jelöli. A gyalogság esetében e magas katonai tisztségre Franciaországban még IV. Henrik korában is személyesen jelölték ki választottjukat a királyok, míg a parancsnokok és a kapitányok a többi hadseregnem posztjaira a *Colonel général* kinevezésével kerültek. Ugyanakkor a 17. században bevett – és a hadsereg esetében tiltott – gyakorlat volt a tisztségek megvásárlása is.¹² Mint később látható lesz, Montalto minden bizonnyal a lovasság kötelékébe tartozott, de anyagi helyzetét tekintve nem valószínű, hogy lett volna pénze ilyen magas tisztséget vásárolni magának. Katona voltában azonban nem szükséges kételkedni annak ellenére sem, hogy később a kereskedő álcáját választotta. Ha ugyanis a katonai pályát és a Montespin nevet együtt vizsgáljuk, érdekes összefüggéseket találhatunk.

Elsőként az 1610-es évek moldvai fejedelmi trónharcaihoz kell visszanyúlni. 1620-ban jelent meg a Charles de Joppecourt lotaringiai nemes visszaemlékezéseinek alapuló história Párizsban,¹³ amely a moldvai trónharcok mellett elsősorban a

⁷ Bibliothèque nationale de France (a továbbiakban: BnF), Cabinet d'Hozier 242. A gyűjtemény a Montalto városnevet Montalte családnévként kezeli.

⁸ Barbara Przybyszewska-Jarmińska: Music in Poland under Bishops' Patronage at the Turn of the 17th Century, In: *Italian Music in Central-Eastern Europe. Around Mikołaj Zieleński's »Offertoria« and »Communiones« (1611)*. Eds. Tomasz Jez – Barbara Przybyszewska-Jarmińska – Marina Toffetti. Venezia, 2015, 13–29.

⁹ *Histoire de Bresse et de Bugey [...] Troisième partie*. Par Samuel Guichenon [...]. Lyon, 1650, 8–9.

¹⁰ BnF, Dossiers bleus 133 és 70. Carré d'Hozier 71. Cabinet de d'Hozier 30.

¹¹ Pázmány Péter levele II. Ferdinándnak. Nagyszombat, 1625. február 12. Közli: Gindely: *Okmánytár...* 407–409.

¹² Olivier Chaline: *Les armées du Roi: le grand chantier XVIIe – XVIIIe siècle*. Paris, 2016, 20–21., 41–43.

¹³ *Histoire sommaire des choses plus mémorables advenues aux derniers troubles de Moldavie [...]* Composée par M. Jacques Baret Avocat en Parlement sur les mémoires de Charles de Joppecourt Gentilhomme Lorrain, qui portoit les armes durant ces troubles à la suite des Princes Polonois. Paris, chez Toussaint du Bray, 1620.

Movilă család rokonaként¹⁴ érdekelt Samuel Korecki lengyel koronahetman kalandos életére: Ecaterina Movilával kötött házasságára, konstantinápolyi fogságából való szökésére koncentrál. A Porta által támogatott II. Ștefan Tomșa elleni véres harcokban Korecki jövendő sógora, Alexander Movilă 1615–1616 fordulóján került rövid időre hatalomra. A francia nyelvű história megemlékezik trónfoglalásáról és Iași-ba való bevonulásáról, amelynek alkalmával Samuel Korecki és Michał Wiśniowiecki lengyel arisztokratákon kívül egy 60 fős francia lovascsapat is kísért, ennek kapitánya bizonyos Montespín volt. A leírás szerint a kapitány vitézül harcolt a lengyel nemesek vezetése alatt nemcsak az Alexander Movilă trónra kerülését megelőző Tătăreni-Tăutești-i csatában 1615 novemberében,¹⁵ hanem a fejedelem bukásakor is. A moldvai lengyel befolyás megtörésére és Tomșa trónra ültetésére 1616 nyarára felvonultak Iszkender boszniai pasa seregei, és augusztus letelején, Drăcșani-nál döntő csapást mértek a Movilă-pártra. A francia nyelvű krónika szerint Montespín 60 fős csapatából csak tizenketten, hét lengyel és öt francia katoná maradt életben, köztük a kapitány is. A hadjárat eredményeképpen a Movilă-párt híveire és a rabokra konstantinápolyi fogság vagy gályarabság várt, azonban Tomșa megkegyelmezett Montespínnek és szabadon engedte, hátha még jó szolgálatot tehet neki.¹⁶

Ha a históriáról lefejtjük a túlzásokat, akkor is feltűnő, hogy vajon mi járatban volt egy francia katonai kontingens Moldvában, az 1610-es évek derekán. Minden valószínűség szerint Samuel Korecki zsoldjában állva kerültek Alexander Movilă kíséretébe és harcoltak a fejedelemért, mivel a herceg már 1610-ben, az orosz fronton folyó harcokra zsoldjába fogadta a francia alakulatot.¹⁷ Az sem kizárható, hogy a számos francia, lotaringiai és vallon nemes megmozgató tizenötéves háború után maradtak a térségben.¹⁸ Véleményem szerint a lengyel zsoldba szegődés és a

¹⁴ A moldvai fejedelmi család házasságpolitikája révén szorosan beépült a lengyel nemesség körébe is, hiszen Alexander lánytestvérei mind lengyel főnemsekhez mentek hozzá. A lengyel–moldvai összefonódásoknak és eseményeknek Bethlen Gábor fejedelemségére gyakorolt hatásáról lásd Borbély Zoltán: *A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez*. In: *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Szerk. Dáné Veronka, Horn Ildikó et al. Kolozsvár, 2014, 303–307.

¹⁵ *Histoire sommaire...* 65–66. A lengyel–moldvai közös hadviselésről lásd Florin Pintescu: *Considerații privind cooperarea militară moldo–polonă în timpul dinastiei Movilă (1595–1616)*. *Revista de Istorie a Moldovei*, 2005. sz. 1–2. 105–106.

¹⁶ Mindeközben Bethlen Gábor olyan szorult helyzetbe került ezen oszmán hadjárat alkalmával, hogy csak Lippa átadása árán kerülhetett el a török seregek Erdélyen való átvonulását. A részletekről lásd Sudár Balázs: *Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem*. *Századok*, 2011. 4. sz. 984–986.

¹⁷ Az orosz és svéd fronton is szép számmal megtalálható francia zsoldosokról további adatokat közöl Joppecourt krónikájának készülő kritikai kiadásában Emmanuel Antoche. Ezúton is köszönöm a szerző előzetes információit.

¹⁸ Legalábbis felveti ezen összefüggések lehetőségét Uő: *Le gentilhomme lorrain Charles de Joppecourt et l'histoire de la principauté de Moldavie dans la deuxième décennie du XVIIe siècle*. In: *Combattre, gouverner, écrire: études réunies en l'honneur de Jean Chagniot*. Paris, 2003, 69, 8. l.

harc az oszmánok ellen eredetileg feltételezett némi ideológiai elkötelezettséget is, legalább a katonák egy részéről. Nem tudni, hogy a fenti krónikában szereplő Montespin, miután túlélte a drăcsani-i csatát, visszatért-e Franciaországba (és ha igen, mikor), vagy pedig újra Lengyelországban keresett pártfogót. Ha pedig a személye megegyezik a Bethlen Gábornál járó Montaltóval, és valóban a moldvai trónharcokban edződött, akkor mindez bizonyára jó ajánlólevél lehetett számára XIII. Lajos szolgálatát keresve, és nem csoda, hogy pont őt választották az erdélyi fejedelemhez, majd Lengyelországba szóló küldetésre. Ugyanakkor – mint majd később látható lesz – a katolikus vallásában való állhatatosság mégsem volt a legjellemzőbb tulajdonsága.

Majdnem tíz év telt el a moldvai események óta, amikor Sebastien de Breyant de Montalto XIII. Lajos követeként Erdélybe érkezett. Érkezésével kapcsolatban számos kérdés merül fel: mindjárt a pontos dátum, a követ viselkedése, útvonala, és egyáltalán az is bizonytalannak tűnik, hogy valóban először járt-e Bethlen Gábor udvarában. A követség pontos időpontja azért sem állapítható meg teljes biztonsággal, mert minden forrás mást említ. Míg a Bornemissza nevű levélíró – aki egyébként személyesen nem volt jelen a francia követ érkezésekor – a megelőző év, tehát 1624 karácsonyára,¹⁹ addig a fejedelem alább közölt levele december 31-ére utal. Végül pedig Szeller Márton a velencei tanács előtt tartott beszámolójában 1625. január 2-ára tette a francia követ Erdélybe érkezését.²⁰ Bár vélhetően a fejedelmi udvar által megadott dátum a mérvadó, talán az a megfogalmazás a legcélszerűbb, hogy Montalto 1624–1625 fordulóján járt Gyulafehérváron, ahol mintegy három hetet töltött.

A francia követ viselkedését és jellemét illetően a Bornemissza által, hallomás alapján lejegyzett információk²¹ állnak rendelkezésre, amelyek meglehetősen sötét képet festenek Montaltóról. Az erdélyi levélíró nem valódi követnek, hanem egyenesen „csaló”-nak tekintette a franciát, aki a beszámolók alapján „szükséget szenvedő, pénz nélküli személy” benyomását keltette, és különböző – nem részletezett – indokokkal magyarázta szorult helyzetét. Bornemissza azt is feljegyezte, miszerint sem életmódja, sem viselkedése alapján nem hitte el, hogy valóban XIII. Lajos

¹⁹ Erdélyi úr levele Philippe de Harlay de Césy konstantinápolyi francia követnek. Fogaras, 1625. március 15. Lásd az 5. lábjegyzet hivatkozásait. A levélíró Ióan Hudiță Bornemissza Ferencként azonosította, míg Bornemissza Jánosként Harai Dénes: *A francia–erdélyi kapcsolatok titkos útjain. Bornemissza Ferenc és János diplomáciai tevékenysége az 1620-as években.* In: *Széljegyzetek Magyarország történetéhez.* Szerk. Illik Péter. Budapest, 2016, 34–73. A Bethlen Gábor szolgálatában álló kolozsvári Bornemissza családnak azonban nem volt ilyen nevű tagja. Dáné Veronka: *Egy cubicularius klán ismeretlen ága: a kolozsvári Bornemiszák.* Előadásként elhangzott az MTA BT TTI és az Erdélyi Múzeum Egyesület közös, *Hivatalnok-értelmiség a kora-újkor Erdélyben II.* című konferenciáján 2016. október 25-én. Köszönöm Dáné Veronkának, hogy rendelkezésemre bocsátotta az előadás szövegét. A levélíró pontos kilétének kérdésére jelenleg nem térek ki.

²⁰ Szeller Márton a velencei tanács előtt, 1625. október 9. Közli Óváry: i. m. 159.

²¹ Bornemissza levelét idézi és elemzi Harai: *A francia–erdélyi kapcsolatok...* 49–51.

küldte volna Montaltót Bethlenhez, annak ellenére sem, hogy a francia uralkodó megbízólevelével érkezett Gyulafehérvárra. Az elvben a legkeresztényebb király szolgálatában járó követet még gyanúsabbá tette az erdélyi szemében, hogy az európai Habsburg-ellenes körök, név szerint Heinrich Matthias von Thurn gróf és Pfalzi Frigyes leveleit is magával hozta; továbbá az is, hogy kezdetben katolikusnak vallotta magát, de amint megtudta, hogy a fejedelem milyen vallású, elhagyta katolikus hitét. Levele végén mindenesetre címzettje, a konstantinápolyi francia követ megítélésére bízta az ügyet, mondván, ő bizonyára jobban ismeri XIII. Lajos futárait, valamint azt is, miért üzenne az uralkodó Erdélybe, különösen a számára stratégiai fontosságú Valtellina völgy²² „visszafoglalása” után.

Bethlen Gábor alább közölt levele a fenti gyanúval szemben megerősíti, hogy Montalto valóban XIII. Lajos követe („internuntius”) volt. A fejedelmi udvartól korábban távol lévő Bornemissza ekkor még valószínűleg nem tudott a felszínen spanyolbarát francia külpolitika azon fordulatáról sem, amely 1624–1625 során titkos kapcsolatokat keresett a protestáns német fejedelmekkel, valamint a Habsburg-ellenes uralkodókkal.²³ Ebben a kontextusban fordultak az erdélyi fejedelem felé is azzal a reménnyel, hogy katonai diverziót támaszthat a császár hátában. Jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé a formálódó, ám végül csak húsz évvel később, a munkácsi szerződés²⁴ révén megvalósuló erdélyi–francia szövetség részleteinek megvilágítását, azonban fontos kijelenteni, hogy annak gyökerei, főbb pontjai mind Sebastian de Breyant de Montalto követségéhez és Bethlen Gábornak az erre adott rezolúciójához²⁵ nyúlnak vissza.

²² Franciaország a Velencével és Savoyával létrehozott lyoni liga (1623) által igyekezett beleszólni abba a konfliktusba, amely a Svájcban található Valtellina völgy feletti szuverenitást gyakorló protestáns Grisons/Graubünden kanton és a spanyolok által támogatott katolikus alattvalóik között folyt. A sikeres katonai tevékenység ellenére Franciaország 1626-ban a spanyolok számára előnyös békét kötött, mivel az időközben kirobbant hugenotta felkelés angol támogatása idején szüksége volt a spanyolok barátságára. A francia külpolitika ezen szakaszáról röviden lásd Geoffrey Parker: *The Thirty Years War*. London, 1984, 63–64.; 69–70.; Robert Bireley: *The Jesuits and the Thirty Years War: Kings, Courts, and Confessors*. Cambridge University Press, 2003, 63–64.

²³ A protestáns államok felé való nyitást Charles de La Vieuville márki kezdeményezte, majd kegyvesztettsége után Richelieu bíboros folytatta. A hatalomváltásról részletesen lásd Jean-Christian Petitfils: *Louis XIII*. Paris, Perrin, 2008, 352–369.

²⁴ A munkácsi szerződés okmányai. Közli Szilágyi Sándor: *Okmánytár I. Rákóczy György svéd és francia szövetségeseinek történetéhez*. Budapest, 1873.

²⁵ A Montalto által hozott francia ajánlatra csak következtetni lehet a korábban már idézett Pázmány-levél alapján, miszerint Bethlent felkérték a formálódó Habsburg-ellenes konföderációhoz való csatlakozásra, a császár elleni hadviselésre török segítséggel, valamint 200 ezer tallér kifizetését ajánlottak fel Velencében, ha elköteleződik a szövetség mellett. Lásd a 10. lábjegyzetben említett levelet. További adatok találhatóak a fejedelem válaszában egy másolatában, amelyet Pfalzi Frigyesnek küldött bizonyos Johannes Castner nevű embere által, és amelyet újabban Kármán Gábor talált meg Münchenben – ezúton is köszönöm a dokumentum megosztását. Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Kasten Blau 122/3c. Fol. 163–164. Véltetően megegyezik azzal, amelyre Gindely Antal hivatkozik mint „Müncheni állami levéltár. Azon föltételek, melyek mellett Bethlen

Bornemissza levele további érdekességeket is tartalmaz, mégpedig Montalto útvonalát illetően, amely az erdélyi úr szempontjából további bizalmatlanságot szült a francia követ felé. Állítása szerint ugyanis Bécs, Lengyelország, Konstantinápoly és Velence is felmerült mint lehetséges úti célja, majd végül Lengyelország felé távozott. E kérdésben szintén Pázmány Péter már említett levele jelent némi fogódzót: eszerint Montalto a fejedelemtől visszatértében áthaladt Bécsen és szintén Konstantinápoly felé indult volna tovább, valójában azonban Lengyelországba ment. Úgy tűnik tehát, hogy a feltűnően sok úti cél hangoztatásával a követ – és / vagy Bethlen Gábor²⁶ – a valós irányt igyekezett eltitkolni a császári oldal elől, láthatóan nem sok sikerrel. A francia követnek a régióban való átutazása ráadásul másoknak is feltűnt. A bécsi velencei követ, Marc Antonio Padavin az éppen formálódó, a Habsburg és az Oszmán Birodalom közötti gyarmati békétárgyalások kontextusába helyezte, amikor úgy fogalmazott: a császári oldal az inkognitóban járó francia követ áthaladása miatt még az erdélyi fejedelem békétárgyalásokba való bevonására is hajlandónak mutatkozott, hogy még jobban el ne idegenítse.²⁷ A követ jelleméről és viselkedéséről mondottakból tehát e kérdéskör nem feltétlenül Montalto alkalmatlanságát bizonyítja, bár felmerül a gyanú, hogy nem a saját könnyelműségéből derült-e fény útvonalára és a fejedelemmel való alkudozásaira. Vallásának hirtelen elhagyásáról azonban elmondható, hogy arra minden bizonynyal Bethlen Gábor és udvara könnyebb megnyerése érdekében került sor, bár sokakban éppen az ellenkező hatást válthatta ki. Vélhetően nem maradt tartósan protestáns, hiszen Pázmány levele „*vir catholicus*”-ként utal rá, így feltehető, hogy Bécsbe érkezve ismét katolikusnak mondta magát. Eljárása nem véletlenül kelthetett visszatetszést a gyulafehérvári udvarban, még annak ellenére is, hogy úgy tűnik, maga a fejedelem szívélyesen fogadta és nagy gonddal bocsátotta útjára XIII. Lajos emberét.

Bethlen Gábor külpolitikai gyakorlatának jellemző vonása volt, hogy többnyire hitelt adott az udvarába érkező külföldi diplomatáknak, olykor kalandoroknak, mivel minden lehetséges személyt megmozgatott európai diplomáciájában.²⁸ Viselkedésbeli hiányai ellenére a XIII. Lajos megbízólevelével érkező Montalto így még a kevésbé gyanúsak közé tartozhatott. Az alábbiakban egy olyan hipotézist szeretnék felvázolni, amely szerint nem csak ez az általános indok, hanem az búj-

kész volt a szövetséghez csatlakozni s melyeket Boccourt de Montealtoval közölt.” Gindely – Acsády: i. m. 154. l.j. Lásd továbbá Frigyes választát e rezolúcióra, Hága, 1625. március 31. Közli Gindely: *Okmánytár...* 409–411.

²⁶ A fejedelem még azt is titkolni igyekezett a császári oldal felé, hogy egyáltalán választ adott volna a Montalto által hozott francia javaslatokra. Frankl Vilmos: *Pázmány Péter és kora. Második kötet (1622–1631)*. Pest, 1869, 113.

²⁷ Padavin levele a velencei dózsénak. Bécs, 1625. február 1. Közli Óváry: i. m. 364.

²⁸ A megbízhatatlan diplomaták és kalandorok alkalmazásának elterjedtségéről lásd Kármán Gábor: *Külföldi diplomaták Bethlen Gábor szolgálatában*. In: *Bethlen Gábor és Európa*. Szerk. Kármán Gábor – Kees Teszelszky. Budapest, 2013, 166–169.

hatott meg a fejedelem bizalma mögött, hogy Montalto már korábban is járhatott Erdélyben. Ennek keretében pedig egy kis kitérőt kell tenni egy másik kalandor diplomata tevékenységének vázlatos bemutatásával.

1630-ban egy bizonyos Nicolas Martin francia nyelvű levéltöredékében az olvasható, hogy egy „*Montesfrin nevű franciát, aki itt házasodott meg, Farensbachhal együtt Bethlen Gábornál járván, a fejedelem Franciaországba küldött a királyhoz.*”²⁹ Kézenfekvő lenne úgy magyarázni ezt a mondatot, mintha 1624–1625 fordulóján Montalto a Volmar Farensbach nevű kalandor társaságában érkezett volna a fejedelemhez, aki visszaküldte őt Franciaországba. A levélíró által használt múlt idejű mellékevi igenév („*envoyé*”) azonban a küldésre vonatkozik; Volmar Farensbach gróf, a kurlandi származású kalandor katona és diplomata pedig 1623–1625 között többször is megfordult Erdélyben, ahová Lengyelországból érkezett. Utóbbi eredetileg a lengyel király alattvalója volt, majd Riga svéd ostromakor és megszállásakor tanúsított, svédekkel konspiráló magatartása miatt árulóként kezelték. Később állítólag velencei, francia, erdélyi, császári, svéd, majd utoljára ismét császári szolgálatba állt.³⁰ Esetleges franciaországi tevékenységéről sajnos nem rendelkezem adatokkal, ugyanakkor lengyelországi kéziratári források alapján elmondható, hogy Farensbach szolgálatában álltak francia csapatok az 1610-es évek végétől kezdve, mégpedig Rigában elkövetett hatalmaskodással vádolták őket,³¹ amelyért a város elégtételt követelt.³² 1623 őszén pedig, amikor Bethlen Gábor szolgálatába állt,³³ egy háromszáz fős francia csapatot említett III. Zsigmond lengyel királynak írt levelében.³⁴

²⁹ „*Un français qui est marié icy nommé Montesfrin estant avec Monsieur de Farensbach aupres de Betlin Gabor, il fut envoyé en France par le dit Betlin au Roy.*” Nicolas Martin levele ismeretlennek, 1630. május 8. A mondatot kontextusából kiragadva és hely megjelölése nélkül közli Hudítz: i. m. 49–50. Montespin neve hibás átírásban szerepel. A román történész megállapítása szerint az „*itt*” Erdélyre utal. A levélíró vélhetően annak a francia aranyművesnek lehetett a társa, aki harmadmagával Erdélyben ragadt a Bethlen Gábor halálát követő hatalmi válság idején. Lásd az Aubry nevű aranyműves Konstantinápolyba írott levelét. Gyulafehérvár, 1629. szeptember 23. Uo. 48–49.

³⁰ Svéd szolgálatban 1629-ben járt Erdélyben. Erről a megbízatásáról bővebben lásd Kármán Gábor: II. Gusztáv Adolf és Erdély fejedelmei. *Századok*, 2018. 4. sz. 736–738. Karrierje rövid összefoglalását lásd Uő: *Külföldi diplomaták...* 168. Életrajzi adatai és további szakirodalom megtalálhatók a svéd életrajzi lexikonban, a *Riksarkivet* honlapján: Wolmar Farensbach, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/15147> (Utolsó letöltés ideje: 2018. szeptember 14.)

³¹ A rigaiak oratóija a varsói országgyűlésen, 1618. március 15. Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie (a továbbiakban: B. Cz.), Rkp. 350. Akta za Zygmunta III. 1586–1626. 791. Riga proconsuljai levele a „*controversio Farensbaciana*” ügyében Jakob Zadzik krakkói előljáró részére, 1619. október 19. B. Cz. Rkp. 1180. Oryginały 1445–1748. Pisma literackie i korespondencye z Tad. Czakim. 514.

³² A porosz rendek instrukciói a varsói országgyűlésre, 1618. január 24. B. Cz. Rkp. 975. *Lauda et acta terrarum Prussiae 1599–1626*. 387. old. Az instrukciók között a 393. oldalon sorolják fel, hogy Riga városa a Farensbach által elkövetett sérelmek miatt kapjon elégtételt, utóbbi pedig büntetést.

³³ Georg Kraus: *Erdélyi krónika, 1608–1665*. Ford. Vogel Sándor. Csikszereda, 2006, 136.

³⁴ Volmar Farensbach levele III. Zsigmondnak. Varsó, 1623. november 4. B. Cz. Rkp. 115. 343.

Bethlen Gábor szolgálatába szegődve Farensbach feladata minden valószínűség szerint az volt, hogy Lengyelországban katonaságot toborozzon az erdélyi fejedelem zsoldjába. Minderről, valamint arról, hogy francia kapitányai párhuzamosan akár Bethlen Gábor szolgálatában is állhattak, egy különös eset árulkodik. 1624 tavaszán ugyanis egyik – meg nem nevezett – francia kapitányát Gdanskban fogták el, amikor éppen katonákat fogadott volna. III. Zsigmond ebben az ügyben írt levelének³⁵ érdekessége, hogy visszautal korábbi parancsaira, amelyekben elrendelte, hogy fogják el Farensbach embereit, ha Bethlen Gábor számára katonákat toboroznának. Ezzel szemben a gdanskiak az uralkodó tisztviselőjének kérésére mégsem voltak hajlandók a kapitányt letartóztatni, arra hivatkozva, hogy nem Farensbach, hanem Bethlen Gábor emberéről van szó. Érvelésük azonban hasztalannak bizonyult, mivel a lengyel király emlékeztette őket, hogy Farensbach korábban az erdélyi fejedelemhez tért, és az ő zsoldjában állva az uralkodó tudta és beleegyezése nélkül gyűjt seregeket. III. Zsigmond tehát rendelkezett az összegyűjtött katonaság feloszlataásáról, valamint a francia³⁶ elfogásáról és Varsóba küldéséről, bárkinek a nevében is fogadott hadsereget. Ez az eset jól megvilágítja, hogy a korszakban milyen képlékeny volt valakinek vagy valakiknek a szolgálatában állni, mind a diplomaták, mind a katonák esetében.

Az eddig leírtak alapján nem tartom kizártnak, hogy moldvai küldetése után a korábban Montespin néven említett francia kapitány kapcsolatba került Volmar Farensbach-hal, és általa akár már 1624–1625 fordulójánál hamarabb Erdélybe (vagy a felső-magyarországi hadszíntérre) érkezhett, majd Bethlen Gábor utasítására Franciaország felé vette az irányt. A fejedelem ugyanis igen korán, 1623 elején tervbe vette, hogy követet küld XIII. Lajoshoz. Erről a szándékaról elsőként Philippe de Harlay de Césy konstantinápolyi francia követet³⁷ értesítette Thurn grófon keresztül, aki a cseh tartományok ügyét képviselte ekkor a Portán. A fejedelem terveinek részleteit Toldalagi Mihály portai követ instrukciói tartalmazták,³⁸ amelyek szerint Bethlen Gábor szeretett volna előre tájékozódni, hogyan fogadnák követküldését a francia udvarban. Toldalagi – aki a jelek szerint a Balkán felé tett kitérővel utazott vissza Erdélybe – 1624 januárjában Belgrádban találko-

³⁵ III. Zsigmond levele a gdanskiaknak. Varsó, 1624. május 1. Biblioteka Jagiellońska (a továbbiakban B. J.), Rkp. 214. Miscellanea, quae regnum Sigismundi III., annos praesertim 1589, 1624, 1625 et alia spectant. Fol. 16r.

³⁶ Bár ez a levél nem közölt nevet, a kötetben következő, szintén III. Zsigmond által a gdanskiakhoz címzett, lengyel nyelvű írás említ egy bizonyos Carmensi kapitányt, aki valószínűleg az elfogott személlyel azonos. III. Zsigmond levele a gdanskiaknak. d. n. [1624.] B. J. Rkp. 214. Fol. 16v.

³⁷ Césy levele XIII. Lajosnak. 1623. május 14. BnF, Fonds français 16145, Fol. 166. Téves, május 4-i dátummal közli Eudoxiu Hurmuzaki: *Documente privitoare la istoria românilor*. Suplement I. Vol. 1/1. 1518–1780. Documente culse din Biblioteca Natională din Paris de Gr. G. Tocilescu, din Archivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu. București, 1885, 209.

³⁸ Bethlen Gábor instrukciói Toldalagi Mihálynak. Szamosújvár, 1623. június 15. *Török–Magyarkori Állam-Okmánytár*. Első kötet. Szerk. Szilády Áron és Szilágyi Sándor. Pest, 1868, 392.

zott erdélyi követtársával, a Velencéből hazatérő Hatvani Istvánnal, aki Louis Gédoy, posztjára igyekvő aleppói francia konzul társaságában tette meg az odáig vezető utat.³⁹ A két erdélyi ekkor közös diplomáciai offenzívába kezdett, és lelkesen igyekeztek tolmácsolni francia kollégájuknak uruk szándékait, amelyek célja az volt, hogy XIII. Lajossal „szövetségre lépjen titkos és álcázott személyeken keresztül.”⁴⁰ Márpedig Montalto Erdélyben való megjelenése – amennyiben ez 1624–1625-nél korábban történt – éppen kapóra jöhetett Bethlen Gábornak e szándéka megvalósításához, később pedig követsége titokzatossága és kétes vonásai együtt tökéletesen megfeleltek ennek a közvetetten a fejedelem által adott leírásnak.

Természetesen mindezt feltételes módon, hipotetikusan kell érteni, hiszen nem áll rendelkezésre döntő bizonyíték az ügyben, hogy Montalto eredetileg Bethlen Gábor megbízásából utazott volna Franciaországba. A továbbiakban viszont még érdemes kitérni az 1625 eleji követségének utóéletére, esetleges erdélyi szolgálatba állására is. A konstantinápolyi velencei bailo (rezidens követ) levelei őrizték meg az utókornak, hogy a francia követ 1625. április 10-ei levelében értesítette Bethlen Gábort a Párizsba való szerencsés visszatéréséről. Azonban a fejedelem nem örülhetett felhőtlenül e hírnak, mivel Montalto levele nem tartalmazott utalást tárgyalásokra, és XIII. Lajos sem válaszolt az elküldött feltételekre.⁴¹ Minden valószínűség szerint a levelet az a gyorsfutár vihette, akinek erdélyi útjáról Césy konstantinápolyi francia követ számolt be társainak 1625 nyarán, és aki Kölnön keresztül utazott vissza Franciaországba.⁴²

A XIII. Lajos képviselőtében teljesített első küldetése után Montalto tovább rótt a Franciaország–Erdély–Lengyelország körutat. Egy későbbi, lengyelországi forrás arra utal, hogy 1625 legvégén meglehetősen balszerencse érte: III. Zsigmondot ugyanis a császár értesítette bizonyos, a lengyel trónutódlással kapcsolatos külföldi tárgyalásokról, „amelyekkel Montespinát gyanúsította, aki a francia király megbízásából érkezett, de végül kiderült, hogy más ügyben tárgyalt, a lengyel király pedig

³⁹ Úti kalandjaikról, amelyek során Hatvani egyszer megmentette Gédoy életét, utóbbi naplója számol be: *Journal et correspondance de Gédoy »le Turc«, consul de France à Alep (1623–1625): Ouvrage publié pour la Société d'histoire diplomatique par A. BOPPE*. Paris, 1909. A napló Toldalagi mint Konstantinápolyból elégedetlenül visszatérő követre utal, a neve említése nélkül.

⁴⁰ „[...] on eut agréable d'entrer en confédération avec lui par l'entremise de quelques personnes discrètes et déguisées.” Gédoy levele Pierre Brûlard de Puysieux külügyi államtitkárnak. Belgrád, 1624. január 26. Uo. 46–47. Gédoy naplójának tanúsága szerint mindvégig terhesnek érezte Hatvani, majd a két követ együttes megnyilvánulásait az erdélyi–francia kapcsolatfelvételtől, mivel nem volt felhatalmazása ilyen ügyekben eljárni.

⁴¹ Zorzi Giustiniani levele a dózsénak és a szenátusnak, 1625. augusztus 9. Közli Óváry: i. m. 581–582.

⁴² Simon Contarini és Zorzi Giustiniani levele a dózsénak és a szenátusnak, 1625. június 4. Uo. 569.

⁴³ Giovanni Lancelotti lengyelországi pápai nuncius levele Francesco Barberini bíboros államtitkárnak. Varsó, 1627. április 7. Közli Augustyniak – Sokołowski: i. m. 153–156. Az 1626. decemberi toruói szejmen merült fel – Gusztáv Adolf és Bethlen Gábor neve mellett – XIII. Lajos öccsének,

letartóztatta annak ellenére, hogy nem volt indoka rá.”⁴³ Montalto körülbelül két hónapot tölthetett fogságban, mivel immár mint Bethlen Gábor futárja érkezett meg Párizsba 1626. március 19-én este, és még április folyamán is a francia fővárosban tartózkodott.⁴⁴ Bár e források csak az erdélyi fejedelem emberét említik, Montaltóval való azonosítása azért lehetséges, mivel a későbbiekben XIII. Lajos és Césy levelei az ekkor hozott propozíciókra mint Montespin instrukcióira utalnak. Így a francia uralkodó arról tájékoztatta konstantinápolyi követét, hogy válaszával együtt megküldte számára a fejedelem instrukcióinak másolatát,⁴⁵ amelyre válaszul Césy – immár visszavonulva Bethlen Gábor portai diplomáciájának támogatásától – egyenesen meghazudtolta a fejedelem által a francia parancsnoknak adott instrukciók közül azokat, amelyeket az oszmán főméltóságokkal kellett volna meg tárgyalni.⁴⁶ E levélrészletekből nem csak a francia külpolitika fordulatára, hanem arra is lehet következtetni, hogy Montalto volt az, aki 1626 májusában XIII. Lajos üzenetét vitte Erdélybe: a franciaországi hírek érkezéséről maga Bethlen Gábor számolt be sógorának, a brandenburgi választónak, a követ megnevezése nélkül.⁴⁷

Az alább közölt, Montespinnek adott fejedelmi instrukciókra vonatkozó utalások legfőbb tanulsága abban áll, hogy Montalto nemcsak XIII. Lajos, hanem ugyanakkor Bethlen Gábor szolgálatában is állt. Küldetése minden esetben az erdélyi–francia kapcsolattartásra vonatkozott, más kontextusban nem bukkant fel a neve. Ezt bizonyítja, hogy II. Ferdinánd és III. Zsigmond gyanúja a lengyel trónutódlással kapcsolatos közvetítő tevékenysége ügyében alaptalannak bizonyult a követ elfogásakor. A fentebb már idézett, a Nicolas Martin nevű levélíró által megfogalmazott félmondat alapján akár még az is lehetséges, hogy a francia ezredparancsnok végül Erdélyben állapodott meg. Hogy tartósan a fejedelem szolgálatába állt-e, nem tudni, de ottani szolgálatvállalásához és esetleges megtelepedéséhez talán hozzájárulhatott a befogadás szimbolikus gesztusa is: míg a már említett francia nyelvű, vagy Lengyelországból írt forrásokban – vélhetően korábbi katonai

Gaston orléans-i hercegnek a lengyel trónra való jelölése, amelynek érdekében Krzysztof Radziwiłł litván nagyhetman titkos levelezést folytatott. A témával kapcsolatos leveleket a fenti kötet tartalmazza. A toruńi szejmen felmerülő utódlási problémákkal, valamint az említett személyek lengyel trónjelöltségével kapcsolatban lásd még Jan Serejka: *Sejm w Toroniu z 1626 roku*. Wrocław, 1966, 91–96.; Gebei Sándor: *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*. Szeged, 2007, 58–62.

⁴⁴ Raymond Phélipaux d’Herbault külügyi államtitkár levelei Césynek. Párizs, 1626. március 20. és április 17. Archives nationales (a továbbiakban An), KK1363, Fol. 193v–194r, 258v.

⁴⁵ Sajnos e melléklet nem maradt fenn a francia udvartól íródott levelek között. XIII. Lajos levele Césynek. Párizs, 1626. május 1. Uo. Fol. 332v–333r.

⁴⁶ Montalto Franciaországba szóló instrukcióiban a fejedelem állítólag ígéretet tett a tatárok Lengyelország elleni támadásának bátorítására, valamint arra, hogy a Portán éppen tárgyalt spanyol–oszmán béke megkötése ellen fog eljárni követi révén. Césy levele XIII. Lajosnak, 1626. július 12. BnF, Fonds français 16150, Fol. 535. E levélben Césy Montespinnek nevezi Montaltót. Az instrukciókat tartalmazó melléklet sajnos Césy kiterjedt levelezésében sem maradt fenn.

⁴⁷ Bethlen levele Brandenburgi György Vilmosnak. Gyulafehérvár, 1626. július 5. Közli Szilágyi Sándor: *Bethlen Gábor fejedelem levelezése*. Budapest, 1887, 340.

karrierje miatt – Montespín(a)ként ismerték, addig a láthatóan önelnevezésként használt Monte Alto vagy Montalto nevet egyedül az erdélyi fejedelmi udvar használta. Ki tudja, talán a katonából diplomatává avanszált kapitány, majd ezredparancsnok előkelőbbnek tartotta nevének ez utóbbi, latinus formáját. Az 1625 eleji Erdélybe érkezésekor tapasztalt látványos pénztelensége ugyanakkor azt mutatja, hogy még ha két úr szolgálatában állt is egyszerre, az sem jelentett elegendő, pláne nem kétszeres jövedelmet számára. Mivel nem valószínű, hogy lett volna pénz megvásárolni magas katonai tisztségét, azt kell feltételezni, hogy érdemei és kapcsolatai révén nevezhették ki ezredparancsnokká; vagy esetleg azt, hogy nevéhez hasonlóan a beosztását is megszépítette követként – ennek megállapításához azonban ismerni kellene XIII. Lajos megbízólevelének pontos tartalmát, amely jelenleg sajnos nem áll rendelkezésre.

*

Összességében elmondható, hogy Sebastien de Breyant de Montalto 1624–1625 fordulóján tett erdélyi követségének elemzése több kérdést vet fel, mint amennyi választ nyújt az erdélyi–francia diplomáciai kapcsolatok vizsgálatával kapcsolatban. Személyére és karrierjére vonatkozólag a rendelkezésre álló mozaikokból egyelőre csak hipotetikus képet lehet alkotni. Ha a felsejlő kép helytálló, akkor egy olyan katonáról lehet szó, aki eredendően nem a francia király hadseregében, hanem külföldi zsoldban állva, több különböző háborúban szerzett tapasztalatot a kelet-európai frontokon, és a korszak számos kalandorához hasonlóan mindig más úr szolgálatát kereste, akik közül XIII. Lajos vagy Bethlen Gábor csak az egyik, és valószínűleg nem is az utolsó volt. Francia–erdélyi viszonylatban tett utazásai és diplomáciai szolgálatai után lehetséges, hogy Erdélyben telepedett le végleg. Ennek ellenére a róla szóló források és levéltöredékek lappangása, valamint szétszórt volta miatt személye eddig a homályban rejtőzött. A jövő kutatásai számára azonban kiemelten fontos, hogy ismertté váljon tevékenysége, hiszen Montalto volt az, aki megnyitotta azon katonák és diplomaták hosszú sorát, akiknek egészen a 18. század első feléig az volt a feladata, hogy a francia uralkodó megbízásából és annak pénzsegélyét ígérve, a Habsburgok elleni támadásra serkentsék az erdélyi fejedelmeket.

Dokumentumok

1.

Sebastien de Breyant de Montalto levele Rafał Leszczyński részére

1625. február 13.

A Bethlen Gábor által írt levélből Leszczyński meg fogja tudni, hogy miért küldte hozzá a fejedelem. Azonban nem találta otthonában a lengyel főurat, pedig több dologról is szeretett volna vele tárgyalni. Végül két napot a Bazanova nevű helységben töltött, ahol a tisztviselői mindennel ellátták. Egyikük elkíséri arra a helyre, ahol Leszczyński gyermekei tartózkodnak. A főúr biztos lehet az erdélyi fejedelem és saját ura, a francia király hálájában, amiért megvendégelte, és rendelkezésére bocsátotta egyik emberét. Leszczyńskinek a fiaihoz küldött embere példájára Montalto is kereskedőnek álcázva folytatja útját, amihez a főúr jóváhagyását kéri: ha valaki zaklatná út közben, akkor ismerje el mint az ő megbízásából utazó kereskedőt.

Sebastiani de Breyant, Legati Gallici ad B. G.⁴⁸

Illustrissimo Domino Raphaëli Comiti de Lessno Palatino Belzensi Dubinenesi Horodiensi et Capitaneo, Domino meo observandissimo.

Monseigneur,

Par celle que le Prince de Transilvanie escript à Vostre Seigneurie Illustrissime elle apprendra le subjeit pourquoy j'ay pris mon chemin par Vostre maison. Je m'estois promis l'honneur de conferer avecq Vostre Seigneurie Illustrissime sur plusieurs subjeitz. Mais vostre absence m'a privé de ce contentement, qui me fera une occasion de reprendre mon chemin une autres⁴⁹ fois par deçà, affin de jouir de ce bonheur. J'ay sejourné deux jours à Bazanova,⁵⁰ ou voz officiers m'ont gratifié de voz biens, et donné ung de vostres pour me conduire droict ou sont Messieurs voz enfans, ausquelz en passant j'iray offrir mon tres-humble service. Je supplie Vostre Seigneurie Illustrissime trouver bon le sejour que j'ay fait en vostre ville, et de ce que j'emmene ung de vostres, et croire qu'outre que le Prince de Transilvanie vous en remerciera, vous obligez une personne qui vous en fera remercier par le Roy son Maistre et qui en toutes occasions se dira estre à vostre / service, comme des à present j'en prendz la qualité marchant par le pays comme l'un des domestiques de Vostre Seigneurie Illustrissime envoyé expres par vous par devers Messieurs

⁴⁸ Lapszéli számozása: X.

⁴⁹ Autre.

⁵⁰ Vélhetően Leszczyński vajdai székhelye, Belz városa a mai Ukrajnában.

voz enfans. Vous aurez agreable s'il vous plaist que je me reclame tel, et vous supplie de m'advouer vostre en cas que je soys arresté ou inquieté par qui que ce soit. Et soiez asseuré que je seray toute ma vye, Monseigneur, vostre tres humble tres obeissant et fidelle serviteur.

Sebastianus de Breyant de Monte Alto

à Zbigniewiez,⁵¹ le 13me Febvrier 1625.

Az irat jelzete: Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, Rkp. 367. Akta za Zygmunta III. 1611–1636. Raphaelis comitis in Leszno Leszczyński palatini Belsensis, Hrubiensovensis etc. capitanei et quae ad eum sunt epistolae 1611–1636, Fol. 112–113. Másolat.

2.

Bethlen Gábor levele Rafał Leszczyński részére

Gyulafehérvár, 1625. január 18.

Válaszával visszabocsátja XIII. Lajos követét, Sebastien de Breyant de Montaltót, aki 18 nappal korábban érkezett hozzá, miután a francia király meggyőződött hűségéről és hitlevelével látta el. A megtárgyalt ügy nagyobb biztonsága miatt irányítja Leszczyńskihez. Nem kétséges a nagylelkű francia király hálája a segítségnyújtásért.

[...] Denique, remittimus Generosum Sebastianum à Breyant, Dominum à Montealto, Serenissimi Galliarum Regis ad Nos expeditum internuncium: Is ante 18. dies, cum Regis sui, super adhibenda ipsi fide, literis testimonialibus appulerat, cui de rebus, diti Regis sui nomine propositis, responso dato, reditus sui iter ad illustrissimam Dominationem Vestram (nihil de Christiano ejus affectu diffisi) majoris securitatis causa, directum volumus, amice eam requirantes, tuta cum comitiva in Marchionatum, pro communi bono promovendo, deduci curet, ne qua sit ad Regem Christianissimum perveniendi remora; quod ipse etiam Rex Serenissimus, animo estra omne dubium gratioso, de Illustrissima Dominatione Vestra erit cogniturus. Eidem de reliquo omnem prosperitatem comprecan... Datum in Civitate Nostra Alba Julia, die 18. Januarii, Anno Domini 1625. Illustrissimae Dominationis Vestrae Amicus et Vicinus benevolus,

Gabriel.

⁵¹ E helységet sajnos nem sikerült közelebbről beazonosítanom.

Az irat jelzete: *Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, Rkp. 367. Akta za Zygmunta III. 1611–1636. Raphaelis comitis in Leszno Leszczyński palatini Belsensis, Hrubiensovensis etc. capitanei et quae ad eum sunt epistolae 1611–1636, Fol. 117.*⁵² Másolat.

3.

**Raymond Phélipaux d’Herbault külügyi államtitkár levele
Philippe de Harlay de Césy konstantinápolyi francia követnek**

Párizs, 1626. március 20.

Megkapta a január 12-ei levelét, amelyet Ville-aux-Clercs-nek küldött. Megmutatta a királynak is, aki helyeselte indokait, amiért nem tárgyalt az erdélyi ügynökkel, valamint követtel. A király egyelőre semmit nem válaszol rá, mivel várják a további híreket arról, hogy Bornemissza vagy az Erdélybe küldött embere miről fognak tárgyalni a fejedelemmel. Éppen akkor tudta meg, hogy előző nap a városba érkezett a fejedelem futárja, aki még nem adta át a magával hozott leveleket, de ha megtudják belőlük a fejedelem szándékait, értesíteni fogják Césyt, mi a teendője.

Monsieur, vostre depesche du 12e du mois de janvier⁵³ adressée à Monsieur de la Ville aux Clercz⁵⁴ a esté mise en mes mains, et je l’ay fait voir au roy qui a approuvé les considerations qui vous ont retenue de traitter avec l’agent⁵⁵ du prince de Transilvanie, non plus qu’avec son ambassadeur⁵⁶ des affaires dont vous aviez esté chargé par depesches du mois d’octobre, surquoy Sa Majesté m’a commandé vous faire scavoir

⁵² A 116. folión kezdődő levél lapszámi sorszáma: XV. A következő megjegyzés kíséri: *Inserendae hae erat superius post num. VIII.*

⁵³ Césy levele Ville-aux-Clercs-nek. Konstantinápoly, 1626. január 12. Archives diplomatiques (a továbbiakban Ad), 133CP3, Correspondance et documents divers 1620–1628, Fol. 193–194. A levélben Césy tájékoztatja a külügyi államtitkárt, hogy mivel az erdélyi rezidens információkat szivárogtat ki a császár követének, ezért inkább saját tolmácsát küldi Erdélybe tárgyalni.

⁵⁴ Henri Auguste de Loménie de Brienne, Ville-aux-Clercs uradalmának birtokosa, többek között a levantei ügyekért felelős külügyi államtitkár 1624 februárjától 1626 elejéig, majd általános külügyi államtitkár 1643–1663 között. Életéről és karrierjéről lásd L. Lévêque: *Le comte de Brienne (1595–1666). Revue historique*, 104 (1910), 40–57., 241–264. Külügyi államtitkári tevékenységéről lásd *Dictionnaire des Ministres des Affaires étrangères 1589–2004*, sous la direction de Lucien Bély, Laurent Theis, Georges-Henri Soutou, Maurice Vaisse. Paris, 2005, 53–63.

⁵⁵ Valójában nem ügynök, hanem a konstantinápolyi rezidensként funkcionáló erdélyi követ (kapti), Balásházy László.

⁵⁶ Keresztesi Pál főkövet. Bethlen Gábor vezér Mehemet pasának, Keresztesi Pál követét titkos dokkalkal küldi a portára. Szathmár, 1625. szeptember 30. *Török-magyarkori Állam-okmánytár...* 436–437. Bethlen Gábor Césynek szóló ajánlólevele. Várad, 1625. szeptember 20. *Történelmi Tár*, 9. évfolyam, Budapest, MTA, 1886, 633.

qu'elle n'avoit rien / de particulier à repondre, attendant nouvelles de vous sur ce que M. de Bournemisse⁵⁷ ou celuy⁵⁸ que vous aviez depesché en Transilvanie aura negocié avec ledit prince suivant les ordres qui vous avoient esté donnez, ce que je puis vous dire, est, que je viens presentement d'apprendre qu'il arriva hier au soir en cette ville un courrier de ce prince, avec quelques depesches de sa part que ledit courrier n'a point encores rendües, j'estime que nous y pourrons estre esclairciz de ses intentions, sur lesquelles Sa Majesté prendra sa resolution dont je vous donneray part, et vous enverray l'ordre que Sa Majesté desirera que vous gardiez.

Az irat jelzete: Archives nationales (Paris), Série KK Monuments historiques 1363 Dépêches de d'Herbault, secrétaire d'État aux Affaires étrangères, 1626. Fol. 193v-194r. Másolat.

4.

**Raymond Phélipaux d'Herbault külügyi államtitkár levele
Philippe de Harlay de Césy konstantinápolyi francia követnek**

Párizs, 1626. április 17.

Ami az erdélyi fejedelmet illeti, szép hadjáratot ígér, valamint, hogy Szilézia és Oppeln hercegségébe betörve fog megpróbálni egyesülni Mansfeld gyalogságával, /de katonai és pénzübeli segélyt kér/ amire ugyan adhatnak neki reményt, de nehezen lehet teljesíteni. Mindeközben emberét még nem bocsátották el, várják Césy leveleit, hogy milyen választ kap a fejedelemtől.

[...] Quant au prince de Transilvanie. Il promet de belles expeditions et mande qu'il va entrer par la duché de Seschl et de Oppains pour essayer de joindre l'infanterie de Mansfeld [mais il demande secours d'hommes et d'argent]⁵⁹ chose que l'on luy pourra laisser esperer mais il sera difficile de luy en donner l'effect. Cependant homme qu'il a envoyé par deça n'est pas encores expédié, et nous verront par vos premiers lettres la responce que vous aviez receue de sa part.

Az irat jelzete: Archives nationales (Paris), Série KK Monuments historiques 1363 Dépêches de d'Herbault, secrétaire d'État aux Affaires étrangères, 1626. Fol. 258v. Másolat.

⁵⁷ Kolozsvári Bornemissza Ferenc.

⁵⁸ Tomasso Fornetti, Césy tolmácsa, akit 1626 januárjában Erdélybe küldött tárgyalni, és aki csak Bornemisszának adhatta át instrukcióit. Ezeket lásd *Történelmi Tár*, 9. évfolyam, Budapest, MTA, 1886, 644–647.

⁵⁹ A levélíró valószínűleg a két vonal közötti szöveget szerette volna hangsúlyozni, ezért jelölte ki így.

5.

XIII. Lajos francia király levele

Philippe de Harlay de Césy konstantinápolyi francia követnek

Párizs, 1626. május 1.

Megkapta Césy február 8-ai levelét. Várja azokat a memoárokat, amikről Césy írt neki az erdélyi tárgyalásokat illetően, de úgy látja, hogy már nem fognak semmire se szolgálni. Annál is inkább, mivel a fejedelem december óta elküldte hozzá emberét, akinek instrukciói másolatát, továbbá az azokra adott válaszát mellékelve megküldi.

Monsieur de Césy. Vostre depesche du 8 du mois de febvrier⁶⁰ m'a esté rendue. J'attenderay les memoires dont vous m'escriviez touchant la negotiation que vous avez envoyéé faire vers le prince de Transilvanie. Mais je ne voy / pas qu'ilz puissent maintenant servir d'aultant que (comme je vous aye cy devant escrit) ledit prince a depuis le mois de decembre depeché homme expres en ce royaume, avec instruction perticulliere, de laquelle je vous envoie coppie ensemble de la responce que j'ay commandé luy estre faicte affin que vous soyez informé de ce qui se passe en cette negociation [...].

Az irat jelzete: Archives nationales (Paris), Série KK Monuments historiques 1363 Dépêches de d'Herbault, secrétaire d'État aux Affaires étrangères, 1626. Fol. 332v-333r. Másolat.

6.

XIII. Lajos francia király levele

Philippe de Harlay de Césy konstantinápolyi francia követnek

Párizs, 1627. május 14.

Február 28-ai levelében olvasta, hogy milyen hevesen próbálta elérni az erdélyi rezidens, hogy urának némi kompenzációt adjanak, amiről azt állítja, hogy előző évi katonai diverziójáért cserébe megígérték neki. A király helyeseli Césy válaszát és eljárását az ügyben, amikor visszautalta az erdélyieket a Montespinnek adott válszához. Elismeri, hogy Césynek minden bizonnyal keményen kellett visszautasítania az erdélyi rezidens, nehogy a konstantinápolyi tárgyalásaik részleteit a francia királynak megírja. A francia követnek nem szabad az ügybe belefolylnia, ugyanakkor a fejedelemmel továbbra is udvariasan érintkezzen, és az érdekében tegyen jó szolgálatot a Portán.

⁶⁰ Césy levele XIII. Lajosnak. Konstantinápoly, 1625. február 8. Ad, 133CP3, Fol. 206–207.

Monsieur de Césy. J'ay veu par vostre depesche du 28e febvrier⁶¹ les vives instances qui vous ont esté faittes par le resident du prince de Transilvanie de donner quelque satisfaction à son maistre sur ce qu'il pretend luy avoit esté promis pour la diversion de l'année derniere, et la responce que vous luy avez faite, le remettant à celle qui avoit esté faite par le Sieur de Montespín sur les proposotions dudit prince. Ce que j'ay fort approuve, et comme je recognois qu'il eust esté rude de refuser audit resident de m'escire les offices et diverses instances qui vous avoyent esté faittes au nom dudit prince de luy donner en ce subject quelque contentement, aussy ay je trouvé que vous y avez apporté la prudence et circonspection requise en ne vous engageant pas de leur en rendre responce, [...] / C'est pourquoy il ne s'y fault pas point engager, ni laissant pas toutesfois d'entretenir le plus civilement qu'il sera possible ledit prince, et luy rendre à la Porte tous les bons offices dont il pourroit avoir besoin en ses affaires et interests.

Az irat jelzete: Archives nationales (Paris), Série KK Monuments historiques 1365 Fol. 261v-262r. Másolat.

ZSUZSANNA HÁMORI NAGY

FRENCH ENVOY TO TRANSYLVANIA IN 1625

The paper is about the travel of Sebastien de Breyant de Montalto/Montespín to Transylvania in January 1625, which still has obscure details. The published sources: two documents from Cracow and the others from Paris supplement the incomplete information of the Hungarian historiography. Due to the variants of his name, the diplomat Montalto can be identified as the French cavalry colonel Montespín, who fought as a mercenary in the army of the grand hetman, Samuel Korecki on the side of his brother-in-law, Alexander Movilă, in 1615 during the Moldavian Magnate Wars. Montalto, who was consistently referred to by the later French and Italian sources as Montespín, travelled the France-Transylvania-Poland round several times during the mid-1620s, while he transferred the written versions of the terms of an unrealized alliance between Louis XIII and Gábor Bethlen. The newly published letters also prove that he was a dual ambassador in French and Transylvanian service.

⁶¹ Césy levele XIII. Lajosnak. Konstantinápoly, 1626. február 28. Ad, 133CP3, Fol. 368–370.

A JANUS-ARCÚ DIPLOMATA – MARINO TUDISI RAGUZAI KALANDOR ÉLETÚTJA SUPPLICATIÓJA TÜKRÉBEN*

Bevezetés

„Ego Martinus Tudisi ad requisitionem excellentissimi domini [...]. Ita me Deus adiuvet et haec sancta Dei Evangelia. Hoc iuramentum suae excellentiae eiusdemque confessariae referendi Domini Patris Petri Lubich et Eliae Secaver, qui ipsi hoc perlegit. In Pontepiccolo fidelissime praestitum est 21. die Novembris anno 1628 in praesentia illustrissime!”

Az idézett esküszöveg részlet Marino Tudisi hűségesküjéből, amelyet 1628. november 21-én Pontepiccolóban Johann Ludwig von Kuefstein báró szolgálatára tett.¹ Az eskütételre egy konstantinápolyi nagykövetség alkalmával került sor, amely résztvevői az 1627. évi szőnyi béke ratifikált példányát szállították az Oszmán Birodalom fővárosába. Jelen tanulmány főszereplője az eskütevő, a raguzai származású Marino Tudisi. A kalandos életű háttérdiplomata 1637 után egy III. Ferdinánd királynak (1637–1657) címzett latin nyelvű *supplicatio*-ban foglalta össze addigi, számára fontos diplomáciai tevékenységét és életútját.² A felettébb kétséges küldetésekkel megbízott kémnek, háttérdiplomatának vagy akár hírszerzőnek is nevezhető személy életének ilyen rendkívül szubjektív hangvételű áttekintése egyértelműen különleges és egy forrásokkal alig elérhető környezetbe enged betekintést. Az alább közölt irat a kora újkori Habsburg-hírszerzés működésére úgy ad jobb rálátást, hogy rámutat, sokszor mennyire személyfüggő volt a rend-

* A tanulmány az MTA – SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport munkája révén jött létre, és az Emberi Erőforrások Minisztériumának 20391-3/2018/FEKUSTRAT kódszámú pályázata támogatásával készült a Szegedi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Kiválósági Központ, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, MTA – SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport munkájaként. Brandl Gergely kutatásait az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatta. Egy alább hivatkozott, Tudisi életútja szempontjából fontos olasz nyelvű dokumentum értelmezésében nyújtott segítségével köszönet illeti Frazer-Imregh Mónikát.

¹ A dokumentum pontos jelzete: Tudisi hűségesküje. 1628. november 21. Pontepiccolo. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár (a továbbiakban: ELTE EKL), G4 Tomus (a továbbiakban: Tom.), V. pagina (a továbbiakban: pag.), 547.

² A kérvény szerzőjeként először Molnár Antal azonosította Tudisit, ezt az azóta feltárt forrásaink megerősítik. Vö. Molnár Antal: *Katolikus misszók a hódolt Magyarországon*. I. (1572–1647). Budapest, 2002, 213.

szer. Ebből kifolyólag az udvar diplomatái jobb híján kénytelenek voltak gyakran informális csatornákra, kétes megbízhatóságú emberekre hagyatkozni.

A téma feltárásakor alapvetőnek tekintjük módszertanilag, hogy a kora újkori diplomáciatörténet megértéséhez nem csak a „nagy emberek” szándékait, hanem a „szakértők” gyakorlati cselekedeteit is meg kell ismernünk annak érdekében, hogy ezek az események minden szempontból megérthető, komplex jelenséggént táruljanak elénk. Az utóbbi évtizedek történettudományi feltárásaiban fontos szerep jutott a diplomáciatörténeti és különösen a Habsburg–oszmán kapcsolattörténeti vizsgálatoknak.³ Ezek a feltárások azonban már nem pusztán politikatörténeti jellegűek, hanem számos különböző szempontból (például *new diplomatic history* – társadalomtörténeti szemlélettel stb.) vizsgálják az eseményeket. Tanulmányunk is ebbe a megközelítésbe illeszkedik bele, hiszen egy alsóbb nézőpontból láthatjuk, mi volt jellemző a 17. század első felének Habsburg–oszmán diplomáciájára.

Ezek alapján jelen munkákban először a raguzai „diplomata” általunk eddig feltárt pályaképét vázoljuk fel. Ezt követően közreadjuk a III. Ferdinándnak írt teljesen atipikus kérvényét.

Marino Tudisi, a raguzai

A diplomata a raguzai köztársaságból származik, amely az Oszmán Birodalom vazallusállamai között meglehetősen különleges státuszt foglalt el: képes volt megőrizni belső autonómiáját, így szabadon kereskedhetett – ugyanakkor éves adót volt köteles küldeni a Portára.⁴ Témánk szempontjából mindenképpen hangsúlyoznunk kell, hogy a köztársaság nem tartozott katonai segítségnyújtással az oszmánoknak, és külpolitikájában sem kellett igazodnia az Oszmán Birodalomhoz.⁵ Minden bizonnyal ez tette lehetővé a városállam számára, hogy kereskedői részt vállalhassanak az európai diplomáciában, és kémként vagy levéltovábbítóként segítsék akár a Habsburg-udvar hírszerzését is.⁶ Ebből következően kisebb ügyek-

³Összefoglalóan a trendekről lásd Strohmeyer, Arno: Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben: A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete (ford.: Kármán Gábor). *Történelmi Szemle*, 2017. 2. sz. 177–198.

⁴Ragusa státuszára itt most nincs lehetőségünk részleteiben kitérni. Összefoglalóan a témáról lásd Lovro Kunčević: Janus-arcú szuverenitás: a kora újkori Raguzai Köztársaság nemzetközi státusza. *Korall*, 2012. 48. sz. 6–10.

⁵Vö. Uo. 9.; A kérdés diplomáciatörténeti vetületéről lásd Florian Kühnel: Berichte und Kritik. Westeuropa und das Osmanische Reich in der Frühen Neuzeit. Ansätze und Perspektiven aktueller Forschungen. *Zeitschrift für historische Forschung*, 42 (2015), 263–264.

⁶A 17. század első felében a Bécs és Konstantinápoly közötti levél továbbításért felelős ún. „Titkos Levelezők” hálózatának tagjai is javarészt raguzaiak voltak, legalábbis ami a 17. század első felét illeti. Vö. Hiller István: A „Titkos Levelezők” intézménye. In: *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*. Szerk. Tusor Péter – Rihmer Zoltán – Thoroczkay Gábor.

ben is fontos szerep hárult rájuk, így például szerepet vállaltak a balkáni katolikus egyházszervezet újjászervezésében is.⁷

Életútját áttekintve kiemelhető, hogy Marino Tudisi egy neves raguzai család (Tudisević) sarja volt,⁸ saját állítása szerint 1622-ben került kapcsolatba a határ menti politikával, amit ránk maradt jelentései is igazolnak.⁹ Peter Meienberger nyomán Hiller István egyenesen a Habsburgok budai rezidenseként tekintett rá.¹⁰ Ez azonban csak bizonyos megszorításokkal fogadható el, tekintve, hogy esetében – más, rezidensi vagy egyéb szolgálatokat ellátó személyekkel ellentétben – sem kinevező okirat, sem finanszírozására utaló bejegyzés nem került elő a bécsi iratanyagból.

Az 1620-as évek első felében folytatott tevékenységről egyelőre csupán az alább közölt dokumentumra hagyatkozhatunk. *Supplicatio*-ja alapján tudjuk, hogy 1626-ban elkísérte Georgiceo Athanasiot, a szláv nyelvek császári tolmácsát a boszniai körútjára. A körút célja elsősorban az volt, hogy feltérképezzék, hogyan viszonyulna az ott élő keresztény lakosság egy esetleges keresztény hadjárat támogatásához és az oszmánok elleni lázadáshoz.¹¹

Bethlen Gábor 1626-os hadjáratának idejéről már találkozunk Turdisi jelentés-eivel, amelyekre ő maga is hivatkozik *supplicatio*-jában.¹² Kérvényében büszkén

Budapest, 1998, 210–212.; Uő: A Habsburgok török diplomáciája a 17. század első felében. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István. Budapest, 2002, 218–219.; Kerekes Dóra: Titkosszolgálat volt-e a Habsburgok 16–17. századi „Titkos Levelezői Hálózata”? In: *Kémek, ügynökök, besúgók. Az ókortól Mata Hariig*. Szerk.: Katona Csaba. Szombathely, 2014, 97–136. A „Titkos Levelezők” rendszerének elemző feltárását Szabados János, e tanulmány egyik szerzője végezte el disszertációjában a 17. század első felére vonatkozóan. Vö. Szabados János: „Ih awer befeise mih, daß ih sie beidte zue nahbarn mahen khan.” – *Die Karriere des deutschen Renegaten (Hans Caspar) in Ofen (1627–1660) im politischen und kulturellen Kontext*. Doktori (PhD) értekezés. I. Szeged, 2018. Kézirat. 34., 41–52., 58–62., 66–68., 73–78., 82., 84–90., 96–98., 100–104., 107–109., 123–126.

⁷ Molnár: *Katolikus misszók*... 66–73., 144–151., 210–216.

⁸ Műveltségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1633-ban irodalmi művet ajánlottak neki. Vö. Szücsi József: Gundulić. Első közlemény. *Budapesti Szemle*, 1923, 193. kötet, 554–556. sz. 1923, 147.

⁹ Tudisi ismeretlennek (Michael Adolf Althannak?). Bécs, 1623 április 8. Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA), Haus Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA), Ungarische Akten Miscellanea 431C-2 Konv. B fol. 96–98.

¹⁰ Peter Meienberger: *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629–1643. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich und der Türkei in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*. Bern – Frankfurt am Main, 1973. 86. 52. jegyzet; Hiller: *A Habsburgok török diplomáciája*... 216–217. Hiller István csak igen szűk intervallumból származó adatok alapján valószínűsíti Tudisi rezidens mivoltát. Mint látni fogjuk, 1627-ben valóban fontos szerephez jutott, azonban hivatalos rezidensként semmiképpen sem tekinthetünk rá.

¹¹ Georgiceo Athanasio útjáról lásd Tóth István György: Athanasio Georgiceo áruhás császári megbízott útleírása a magyarországi török hódoltságról, 1626-ból. *Századok*, 1998. 4. sz. 837–858.

¹² Tudisi ismeretlennek (Michael Adolf Althannak?). Buda, 1626. szeptember 5. és október 8. ÖStA, HHStA, Staatenabteilungen (a továbbiakban: StAbt), Türkei I. 110-4 fol. 75–79., 106–110.

emlékezik meg arról, hogy ő gondozta Murteza pasát¹³ a betegágyánál, és az ellene folyó lázadás alatt is mellette volt, illetve beszámol egy bizonyos dívánülésről is, ahol egy öreg bég a tizenöt éves háború eseményeiről emlékezett meg. Az 1627. évi szőnyi béketárgyalásokat előkészítő időszakban is időről időre tájékoztatta patrónusát, a Habsburg–oszmán kapcsolatokban nagy tapasztalattal rendelkező Michael Adolf von Althan grófot (1574–1636).¹⁴ Tudisit maga a gróf és a kortárs diplomaták is inkább magánalkalmazottként, semmint hivatalos alkalmazásban lévő személyként emlegették.¹⁵

Az 1627. évi szőnyi béketárgyalások folyamán aktívan jelen volt a diplomaták körében: mind Tassy Gáspár, Esterházy Miklós (1625–1645) nádornak a titkára, mind Tholdalagi Mihály, Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek (1613–1629) a küldöttje említik feljegyzéseikben a vele való találkozásait és beszélgetéseiket.¹⁶ A tárgyalásokon való részvételéről Turdisi ugyan *supplicatio*-jában is megemlékezik, de elég szűkszavúan. Murteza pasa 1627 augusztusában saját embereivel együtt őt küldte Bécsbe annak érdekében, hogy Sennyey István kancellár helyére Michael Adolf Althan grófot kérjék a császári tárgyalóbizottság élére, amitől az uralkodó eddig ismeretlen okból elzárkózott.¹⁷ A küldetés azt is bizonyítja, hogy a pasa is

¹³ Murteza pasa 1626 és 1630 között budai pasa, korábban boszniai, később szilisztrai pasa, fontos szerepet játszott az 1627. évi szőnyi béketárgyalások során. 1634-ben a lengyelek ellen indított hadjárat szerdárja. Életútjára nézve lásd Gévay Antal: *A budai pasák*. Bécs, 1841, 29.; Salamon Ferencz: *Két magyar diplomata a tizenhetedik századból*. Pest, 1867, 223. Murteza pasa Esterházy Miklósnak írt levelében számolt be addigi karrierjéről. Murteza pasa Esterházy Miklósnak. Buda, 1626. december 12. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), P 123, Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Esterházy Miklós nádor, II. sorozat. Nátori iratok, i. tétel, No. 73. fol. 105.

¹⁴ Althanról lásd Thomas Winkelbauer: *Fürst und Fürstendiener. Gundaken von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters*. München, 1999, 134–140.; Molnár Antal: Végyár és rekatolizáció. Althan Mihály Adolf és a katolikus restauráció kezdetei Komáromban. In: uő: *Elfelejtett végvidék*. Budapest, 2008, 140–146.; Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*. Budapest, 2014, 78–80., 82–84., 139., 221., 235., 238–239., 241, 249., 257., 262–264.; Jelentéseit lásd Tudisi M. A. Althannak. Buda, 1627. február 4 és 6. MNL OL, P 108, Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repositorium (a továbbiakban: Rep.) 71., Fasc. 21a fol. 34–38., 39–41.

¹⁵ „...also ist er [ti. Tudisi] von mir bevolcht...” M. A. Althan Johann Ludwig Kuefsteinnek. Bécs, 1628. szeptember 11. ELTE EKL G4 Tom. IV.; „Marin penig noha római császár szolgálja, de inkább tart Althanhoz hogysémmint az főhöz...” Részlet Tholdalagi Mihály naplójából. Salamon: i. m. 161.

¹⁶ Salamon: i. m. 57., 160–161., 190–191., 193.

¹⁷ A küldöttségre lásd Esterházy Dániel Pálffy Istvánnak. Komárom, 1627. augusztus 3. In: *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Szerk. Jedlicska Pál. Budapest, 1910, 48.; Murteza pasa Rambaldo Collaltónak. Buda, 1627. augusztus 1., illetve Esterházy Dániel és Koháry Péter Pálffy Istvánnak. Komárom, 1627. augusztus 20. Brandl Gergely – Göncöl Csaba – Juhász Krisztina – Marton Gellért Ernő – Szabados János: *Válogatott források az 1627. évi szőnyi békekötés történetéhez. Lymbus. Magyarástudományi forrásközlémények*. 2017. 168–171., 174–175. A császár véleménye: II. Ferdinánd a biztosoknak. Bécs, 1627. augusztus 12. ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 111-I. fol. 118., 121.

bizalmasaként tekintett Tudisire. Mindazonáltal találhatunk utalást arra is, hogy Velence is bizalmába fogadta őt,¹⁸ vagyis legalább három félnek jelentett és gyűjtött híreket.

Tudisi a Habsburg-diplomácia hírszerzőrendszerébe nehezen besorolható, mivel sem hivatalos kémnek (az Udvari Kamara eddig átnézett iratanyagában nem találtunk finanszírozására vonatkozó feljegyzéseket), sem levéltovábbítónak nem tekinthető, jóllehet kapcsolati hálóját részben a Habsburg-diplomaták rendelkezésre bocsátotta. Első ránézésre a renegátok ismérveit fedezhetjük fel tevékenységében,¹⁹ mivel az oszmán tisztviselők közül többekkel is közvetlen kapcsolatot ápolt. Mégsem valószínű, hogy az iszlám hitet felvette volna, tehát ez alapján nem tekinthető renegátnak. Az iszlám hitre térés általában ugyanis előfeltétele volt annak, hogy valaki tisztséget tölthessen be az Oszmán Birodalom adminisztrációjában, így fordulhatott elő, hogy számos, keresztény gyökerekkel rendelkező renegát töltött be fontos pozíciót az Oszmán Birodalom igazgatásában. Tudisit elsősorban diplomáciai szakértőként lehetne definiálni, aki azonban mindvégig főúri magánalkalmazásban maradt, és bizonyíthatóan Michael Adolf von Althan politikai és diplomáciai tevékenységét segítette.²⁰

A raguzai a szőnyi béke megkötése után is aktív részese maradt az eseményeknek. 1628 tavaszán az akkori császári udvartartás helyszínén, Prágában egy eddig közelebbről nem ismert okból – a források töredékinformációi alapján bizonyos levelek miatt²¹ – perbe fogták, ami nyilván nem tett jót hírének az udvari körök-

¹⁸ Sebastian Venier Velencének. Konstantinápoly, 1627. október 16. *Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez a Velencei Állami Levéltárban*. Szerk. Óváry Lipót. Budapest, 1886, 716.

¹⁹ A renegátokról, elsősorban a konstantinápolyi elit közelében, lásd Tobias P. Graf: *The Sultan's Renegades. Christian – European Converts to Islam and the Making of the Ottoman Elite, 1575–1610*. Oxford, 2017, 29–37., 73–216. A Habsburg-oszmán határ menti renegátokról lásd Szabados: *Ih awer befleise mih...* 52–57., 62–64., 68–71., 78–82., 90–98., 104–109., 110–121., 126–190.

²⁰ Althanról és a renegát tisztviselőkről lásd a 14. és 19. lábjegyzeteket!

²¹ Johann Rudolf Schmidtől tudjuk a következőt: „...hie ist man übell zue finden wegen der verkerten(?) schreiben, welches der Marino auff daß eüsserste laugnet(?) und doch sagt, der Türkh außtrucklich (?) ihme solche hab zuegesteht.” Schmid Kuefsteinnek. Prága, 1628. március 11. ELTE EKL G4 Tom. IV. fol. 188.; „Der Marino ist im arrest genommen worden, und obwollen zeugnussen und gnugsambe indicien(?) verhanden, laugnet er doch biß dato, keine brieff bekommen habe.” Schmid Kuefsteinnek. Prága, 1628. március 22. ELTE EKL G4 Tom. IV. fol. 194.; „Ich hab heutt mit dem Marino schir den ganzen tag mich hudlen mueßen, er ligt noch im arrest und Ihr Mt. wollen wissen, wo die brieff sein hinkommen. Er leugnet noch alles unnd sein doch indiza unnd zeugnus verhanden. Morgen kombt widerumb der heuttige bericht oder exummat hinauff, nichts waiß ich waß man verners mit ihm würdt vorhalten.” Schmid Kuefsteinnek. Prága, 1628. április 1. ELTE EKL G4 Tom. IV. fol. 200.; „An Herrn Maximilian Waldstain mit erinderung daß er durch den schuldtheßen den Marino Tudisy die arestation seiner persohn andeuten und verwachten lassen solle.” Az Udvari Haditanács Maximilian Waldsteinnek. Prága, 1628. márc. 20. ÖStA Kriegsarchiv (a továbbiakban: KA), Zentralstellen (a továbbiakban: ZSt), Wiener Hofkriegsrat (a továbbiakban: HKR), Hauptreihe (a továbbiakban: HR), Bücher, Band (a továbbiakban: Bd.) 260. 1628. Registratur (a

ben. Minden bizonnyal nem véletlen, hogy kérelemlevelében nem emlékezik meg erről az incidensről. Mindenesetre patrónusa, Althan gróf mind Murteza budai pasánál,²² mind pedig Johann Ludwig Kuefstein bárónál²³ mentegetni kényszerült emberét, és igyekezett helyreállítani csorbult becsületét. Kuefstein végül tolmácsként magával is vitte Tudisit Konstantinápolyba.²⁴ Amikor a nagykövet elindulását követően az oszmán békepéldány tartalmi problémáinak korrigálására került sor, a raguzai akkor is tevékenyen részt vett a tárgyalásokban. Ezen felül Budán ő is jelen volt, amikor az újonnan hozott ratifikált oszmán nyelvű békepéldányt összeolvasták a császáriak tulajdonában lévő, annak tartalmilag helyes másolatával, ami Ernst Házy győri török tolmács jelenlétében zajlott.²⁵ Tudisi Kuefsteinnel tartott Konstantinápolyba is, és Belgrádban a „Titkos Levelezők”²⁶ beszerzésénél szintén a nagykövet segítségére volt.²⁷ Az oszmán fővárosba való bevonulás előtt tette le Tudisi fent említett hűségesküjét. Nem ismerjük az okokat, ez miért csak ekkor történt meg, de úgy véljük, azért, mivel Kuefstein küldetésének legnehezebb részére Konstantinápolyban került sor, ahol a tolmács szavahihetőségének nagy jelentősége volt.²⁸ Mivel a császári diplomata nem bízott meg teljes mértékben Tudisiben annak török kapcsolata miatt, végül Sebastian Lustrier rezidens (1623–1629) vállalt garanciát a raguzaiért.²⁹ Szolgálataira azonban mindenképpen szük-

továbbiakban: Reg.). fol. 230. Nr. 45.; „*Resolution waß zwischen Rudolff Schmidt und Marino Tudisi für strittigkeiten fürgangen sein.*” Az Udvari Haditanács Schmidnek. Prága(?), 1628. május 28. ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 260. 1628. Reg. fol. 247r Nr. 42.

²² M. A. Althan Murteza pasának. Prága, 1628. június 3. (Korabeli magyar fordítás.) *Török–magyar-kori Államokmánytár*. II. kötet. Szerk. Szilády Áron – Szilágyi Sándor. Pest, 1869, 74–76.

²³ M. A. Althan Kuefsteinnek. Bécs, 1628. szeptember 11. ELTE EKL G4 Tom. IV. fol. 354.

²⁴ Kuefstein konstantinápolyi követségére lásd Karl Gr. Kuefstein: *Studien zur Familiengeschichte in Verbindung mit der Landes- und Kulturgeschichte*. III. Teil. 17. Jahrhundert. Wien – Leipzig, 1915, 259–279.; Karl Teply: *Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. 1628. Des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte*. Wien, 1976; Berzeviczy Klára: *Fragen des Zeremoniells während einer Gesandtschaftsreise. Einige Bemerkungen zum Reisebericht des. H. L. Freiherrn von Kuefstein*. In: Sára Balázs (Hg.): *Quelle & Deutung I. Beiträge der paläographischen Tagung Quelle und Deutung I. am 27. November 2013*. Budapest, 2014, 53–70.

²⁵ A békepéldányok összeolvasásáról lásd Ernst Házy Kuefsteinnek. Esztergom, szeptember 21. ELTE EKL G4 Tom. V. pag. 355–356.; Ugyanezt másolatban lásd ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 111-4. fol. 78.

²⁶ A „Titkos Levelezők”-ről szóló szakirodalmat lásd a 6. lábjegyzetben!

²⁷ Kuefstein naplója konstantinápolyi követségéről. Oberösterreichisches Landesarchiv (a továbbiakban: OÖLA) Herrschaftsarchiv Weinberg Archivalien (a továbbiakban: HWA) Handschrift (a továbbiakban: HS) 16. fol. 37–38.; A napló digitális változatához való hozzáférést ezúton is köszönjük Kármán Gábornak.

²⁸ A tolmácsok szerepével kapcsolatos visszasságokra jó példa Zülfikár aga portai főtollmács karrierje. Vö. Kármán Gábor: *Zülfikár aga portai főtollmács*. Aetas, 2016. 3. sz. 54–76.

²⁹ „*Sonderlich denn unter anderen wegen deß vilbemeltenn Marino Tudisi (so mir vonn ettlichenn personhen und umständenn, als inclinierte er zu vill auff der Türckhenn seytenn verdächtig gemacht...)*.” OÖLA HWA HS 16. fol. 45v.

ség volt, mivel a győri tolmács Ernst Házy inkább írásban jeleskedett, semmint a szóbeli kommunikációban.³⁰ Tudisi szolgálatait egészen sokáig igénybe is vették. Végül 1629 januárjában a korábban általa javasolt budai „titkos levelező”, Tommaso Orsini megjelent Konstantinápolyban, akinek akkor Budán kellett volna tartózkodnia. Kuefstein jelentéséből tudjuk ugyanis, hogy nem sokkal azelőtt a báró leveleket adott fel a levelezőrendszeren keresztül, amelyeket elvileg Orsininek kellett volna Budáról továbbítania Bécs irányába. Orsini konstantinápolyi megjelenése azonban kérdésessé tette ezen levelek sorsát.³¹ Az Orsinivel kapcsolatos botrányt követően Tudisi eltűnik a nagykövet naplójából, ennek okaként a bizalomvesztést, illetve a levelezés újbóli megszervezését is feltételezhetjük. Annyi bizonyos, hogy az említettekről nem emlékezik meg az alább közölt *supplicatio*-ban, valószínűleg nem véletlenül.

Az utolsó évek

Kuefstein nagykövetségét követően Tudisi eltűnik a szemünk elől. Ha rekonstruálni akarjuk a történéseket, az 1629 utáni időszakra vonatkozóan ismételtelen szinte csak kérvényének tartalmára támaszkodhatunk. A következő ismert időpont Johann Rudolf Puchheim 1634. évi konstantinápolyi nagykövetségére tehető, amikor Tudisi állítása szerint Althan gróf elküldte őt Drinápolyba, hogy a lengyelek ellen készülő Murteza pasa mellett teljesítsen szolgálatot és szolgáltasson róla információkat. Puchheim levelezésében elő is kerül egy bizonyos „titkos levelező”, akiről azt állítják, hogy renegát, és aki hitlevelet kér, végül pedig Althan gróf vállal érte kezességet.³² A hírszerző nevét azonban elhallgatják, így kiléte bizonytalan marad.³³

Úgy tűnik, a raguzai érintett volt a szintén raguzai származású, császári tolmácsi babérokra törő Vincenzo Bratutti megmérgezése kapcsán kirobbant ún. tolmácsperben is, honfitársa, Mattheo Schumizza császári futár vallomása alapján ugyanis Johann Rudolf Schmid konstantinápolyi rezidensre és Michel d'Asquier udvari főtolmácsra (1625–1664)³⁴ vonatkozóan terhelő bizonyítékai

³⁰ Uo. 16. fol. 45.

³¹ Uo. fol. 84.; Kuefstein végjelentése. ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 111-3. fol. 33–34.

³² Johann Rudolf Puchheim Heinrich Schlicknek. Győr, 1634. június 14.; Schlick Puchheimnek. Bécs, 1634. június 16. ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 113 fol. 160–161.

³³ 1634-ből két jelentés maradt fenn, amelyek közül egyet egy bizonyos Lupo Lupino írt alá. Elképzelhető, hogy Tudisi a szerzőjük, de ez nem bizonyítható, mert ugyanúgy szóba jöhet szerzőként a raguzai orvos Francesco Crasso (Grassi) is, aki ekkor feltehetően szintén Budán tartózkodott. Vö. ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 113. fol. 171–178., 319–322., ill. Molnár: *Katolikus missziók...* 275.; Egyelőre nem teljesen világos, ki lehetett az a renegát, hiszen az említett két személy feltehetően nem muszlim volt.

³⁴ D'Asquier-ra lásd Alastair Hamilton: Michel d'Asquier, Imperial Interpreter and Bibliophile. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 2009. 237–241.

voltak.³⁵ Jelenleg nem tudjuk megállapítani, hogy Tudisi életben volt-e a kérdéses per idején 1638-ban, de nagyon is elképzelhető, hogy igen. Talán ekkor született meg az alább közölt kérvény is, mivel ebben úgy említi Schmidet és d'Asquier-t, mint akiktől tart. Szintén ezt támasztja alá egy kivonat Schmid leveléből, amelyet d'Asquier készített, és amelyben a rezidens rosszallóan nyilatkozik Tudisiról.³⁶ Ezt követően a raguzai diplomata azonban végleg eltűnik a szemünk elől, egyelőre nem tudjuk, mikor és hol ért véget karrierje és élete.

Az önvallomásról

A dokumentum műfaját vizsgálva meg kell állapítanunk, hogy az a *supplicatio* (tulajdonképpen alázatos kérvény) műfajába sorolható, amely egy gyakran használt általános tartalmú irattípus. Tartalma miatt könnyűszerrel tekinthető egyfajta ego-dokumentumnak.³⁷ A *supplicatio* általános értelemben ugyan egy jogi eljárás egyik elemét képezi (például a benyújtó kártérítést szeretne), Tudisi azonban szintén ezt az irattípust alkalmazza, hogy feltárja a császár és az Udvari Haditanács előtt a bécsi udvar érdekében tett korábbi cselekedeteit. Célja az lehetett, hogy elérje újbóli alkalmazását, vagyis természetesen anyagi érdekek vezérelhették. A raguzai aligha követelhetett kártérítést vagy kompenzációt korábbi szolgálatai miatt, azonban jól illeszti be szándékait a műfaj keretei közé.

Az irat nem tekinthető autográfának, bár Tudisi tudhatott latinul,³⁸ a legtöbb tőle fennmaradt autográf dokumentum azonban olasz nyelvű.³⁹ Az irat lejegyzőjének kiléte ismeretlen, valószínűleg a haditanács valamelyik írnokának másolatáról vagy fordításáról lehet szó, emellett szól a kancelláriai íráskép is. Kevésbé tűnik reálisnak, hogy Tudisi maga írta volna, vagy ő fogadott volna írnokot, hogy latinra

³⁵ Hiller István: A tolmácsper. In: *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*. Szerk. Horn Ildikó. Budapest, 1993, 150., 174.; Schmid és d'Asquier raguzaiakkal szembeni bizalmatlansága további vizsgálatokat igényel. Annyi bizonyos, hogy 1639-ben a szintén raguzai Antonio Schumizzát őrizetbe vették. d'Asquier az Udvari Haditanácsnak. Bécs, 1639. június 18. ÖStA KA ZSt HKR HR Bücher Bd. 280. 1639. Expeditur fol. 423.

³⁶ Schmid jelentése ismeretlen személynek (feltehetően Michel d'Asquier-nak), olasz kivonat. Konstantinápoly, 1639. december 1. ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 114-6. fol. 46-47.

³⁷ Az ego-dokumentumokról lásd az alábbi kötet tanulmányait: Winfried Schulze Hg.: *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*. Berlin, 1996. A *supplicatio*-ról mint ego-dokumentumról lásd Otto Ulbricht: *Supplikationen als Ego-Dokumente*. Bittschriften von Leibeigenen aus der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts als Beispiel. In: Schulze: i. m. 149-174.

³⁸ A szőnyi béke példányainak már említett összehasonlításakor a latin nyelvű példányt kellett neki összehasonlítania az oszmánnal, illetve a Budán tartózkodó diplomaták egy részével való kommunikációhoz is a latin nyelvtudásra volt szüksége. Vö. a 16. és 25. jegyzetekkel.

³⁹ Tudisi Tassy Gáspárral és Tholdalagi Mihállyal valószínűleg latin nyelven értekezett. Vö. Salamon: i. m. 57.; Holl Béla: Tasi Gáspár. Adalékok XVII. századi fordítás-irodalmunk történetéhez. *Irodalomtörténeti Dolgozatok*, 1971. 99-100.

fordítsa levelének tartalmát. Amennyiben azt feltételezzük, hogy fordításról van szó, akkor felmerül a kérdés, miért nem a sokkal gyakoribb német nyelvre fordították a kérvényt. Erre esetleg magyarázat lehet érintettsége a magyar ügyekben, és ezért alkalmazták a Magyar Királyságban használt hivatali latin nyelvet. Ugyanúgy nehézségekbe ütközik a dokumentum datálása is. A kérvényben utoljára említett konkrét esemény II. Ferdinánd császár halála (1637), mivel „boldog emlékezetűként” aposztrofálja őt. Ugyanakkor a dokumentum egyes részei utalhatnak az elhíresült tolmácsperre is (1638). Egy 1639. december 1-én Konstantinápolyból datált, Johann Rudolf Schmid tollából származó jelentés olasz nyelvű kivonata is említi Tudisit.⁴⁰ A dokumentum keletkezését tehát valamikor 1638 júliusa és 1639 decembere közé valószínűsíthetjük.

Az irat objektivitása a műfajból is adódóan kérdéses, személyes hangvétele egyértelműen elfogult, és amint jeleztük, kizárólag pozitívan nyilatkozik az érintett személyről. Szolgálati bemutatása közben azonban egy elbeszélési sajátosság is felmerül: számos esetben a többszöri narráció eszközével él, több különböző történetet elegyít. Ezt a módszert irodalmi műveltsége tehette számára lehetővé. A *supplicatio*-ban így érdekes visszaemlékezések szerepelnek, például az idős hatvani Ahmed bég beszámol a tizenöt éves háború eseményeiről (Győr oszmán ostromáról), amelyet Tudisi egy 1626-os budai dívánüléssel kapcsolatban idéz fel. A raguzai ezzel feltehetően korábbi kapcsolati hálóját és saját jelentőségét próbálta hangsúlyozni. Ugyanakkor valós és jelentős eseményekről is beszámol, valódi helyzeteket vázol, jóllehet saját szemszögéből, saját szerepét felértékelve. Ilyenek például a Murteza pasa betegségéről és a lengyelek elleni hadjárat élére való kinevezéséről szóló történetek. Az is árulkodó, milyen fontos eseményeket hallgat el életútjából, melyek azok, amelyek nem tüntetnék fel őt jó színben, mint például a Kuefstein báró nagykövetsége körüli események, illetve prágai büntetőpere.

Összességében azonban elmondhatjuk az iratról, hogy szubjektivitása ellenére is nagy forrásértékkel rendelkezik, különös tekintettel a Habsburg–oszmán diplomácia belső viszonyairól. Legjelentősebb értéke, hogy belső nézőpontból ismerhető meg egy kém (diplomata) pályafutásának története, amely más, ugyancsak ritka esetekben⁴¹ általában csak számos jelentés alapján, darabokból tehető össze, mégiscsak külső nézőpontból.

A szövegközlést a humanista átírási elvek alapján készítettük el.⁴² A tulajdonneveket és földrajzi neveket a szövegben szereplő módon írtuk át.

⁴⁰ Schmid jelentése ismeretlen személynek (feltehetően Michel d’Asquier-nak), olasz kivonat. Konstantinápoly, 1639. december 1. ÖStA HHStA StAbt Türkei I. 114-6. fol. 46–47.

⁴¹ Példaként lásd Szabados János: A 17. századi Habsburg-hírszerzés „gyöngyszeme” – Hans Caspar budai titkos levelező (1646–1659) munkássága. Vázlat egy nagyobb összefoglaláshoz. *Aetas*, 2016. 3. sz. 77–92.

⁴² A legismertebb szabályzatokat egy helyen gyűjtötte össze: *Forráskiadási szabályzatok (újraközlések)*. Studium Füzetek. 5. Szeged, 2000. A korszakra vonatkozóan lásd. 5–127.; Az irodalmi szövegek kiadására lásd Bene Sándor – Békés Enikő: Módszertani ajánlás a Bibliotheca Scriptorum

Dokumentum

[1] Tudisi 1622-ben, Bethlen Gábor lázadása idején érkezett a Magyar Királyság területére. Georgiceo Athanasioval tartott Boszniába, majd Michael Adolf Althan gróf kérésére Murteza pasa mellé ment Budára 1626-ban. [2] Tudisi beszámol Murteza dívánjairól, amelyek során a balkáni keresztények helyzetét tárgyalták meg, miszerint veszélyes lehet egy esetleges ottani lázadás. [3] A 86 éves Ahmed hatvani bég beszámolója a tizenöt éves háború idején történt győri eseményekről. [4] A raguzai írásban visszaadja a Murteza pasával 1626-ban, a keresztények helyzetéről folytatott beszélgetését. [5] Tudisi hangsúlyozza a császár szolgálatában folytatott tevékenységét. [6] Beszámol az 1627. évi szőnyi béketárgyaláson való részvételéről. [7] Murteza pasa dicsérete. [8] Murteza pasa Bethlen Gáborral való kapcsolatáról és későbbi, szilisztrai pasaként véghezvitt tetteiről. [9] Murteza pasának a nagyvezírral való problémás viszonyáról és az Althan gróffal való tárgyalásáról az elküldött 3000 tallér ügyében. Murteza a perzsa háborúkról tájékoztatta. [10] Tudisi Murteza bizalmasaként is megtartotta keresztény hitét és Althan gróf és Athanasio kérésére a császár hűségén maradt. [11] Althan gróf 1634-ben Drinápolyba küldte őt a lengyelek elleni hadjárat kapcsán, amelynek során szintén kémtevékenységet folytatott. [12] 1636-ban harmadjára is elküldte őt Trauttmansdorff kémkedni, de közben meghalt II. Ferdinánd. [13] A császárnak hangsúlyozza hűséges szolgálatát. Megemlíti a svédekkel és erdélyiekkel kapcsolatos eseményeket, amelyek során a császárt szolgálta. Schmiddel és d'Asquier-vel kapcsolatos aggodalmait említi, és kéri a császár támogatását.

[242r] Sacratissima Caesarea Regiae[ue] Maiestas⁴³
domine domine clementissime!

Maiestati Vestrae Sacr[atissi]mae exponere statui quam humillime, quo fundamento, in provinciis Ottomanicis, correspondentiam fecerim.

[1] Praedecessores mei ut privilegia mea testantur, Excelsae Domui Austriacae et Inclyto Regno Hungariae fideliter serviverunt. Ideo et ego eidem pari fidelitate servire paratus anno 1622, tempore scilicet, Bethlehemianae rebellionis, in

Medii Recentisque Aevorum új sorozatának (Series Nova) szöveggondozásához. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2014. 1. sz. 698–713.; A *Fons* folyóirat 2000-es számában több tanulmány is foglalkozik a latin szövegkiadás kérdéseivel. Tringli István: Középkori oklevelek kiadásának problémái. *Fons*, 2000. 1. sz. 7–40.; Oborni Teréz: A kora újkori latin nyelvű forrásszövegek kiadásáról. *Fons*, 2000. 1. sz. 67–75.; Soós István: Javaslatok az újkori magyarországi latin és német nyelvű források kiadására. *Fons*, 2000. 1. 81–89. Szövegközlésünkben Oborni Teréz közlési elveit követtük.

⁴³ III. Ferdinánd (1637–1657).

Hungariam veni. Cum Gabriel Bethlehemus,⁴⁴ auxiliante Murtizan bassa,⁴⁵ cum potenti manu sub praesidium Neogradiense,⁴⁶ a[nn]o 1626 venisset, tunc comes ab Althaim⁴⁷ me vehementer rogavit cum Athanasio Georgiczeo,⁴⁸ quatenus me Budam, pro experientia gravissimarum rerum Turcicarum, in aulam dicti Murtizan bassae conferam, ut sic olim secreta Turcica consilia literis meis manifestare possim. Hoc feci diligenter: sed tunc temporis Sanctae Reminiscentiae Ferdinandus II.⁴⁹ misit me cum Georgiczeo Athanasio in Bosniam⁵⁰ correspondentiam factum. Cumq[ue] inde rediissem veniens Budam in aula Murtizan bassae mansi, dicto Athanasio salvo in Austriam⁵¹ transmissio. Tunc ego omnia, quae in aula dicti Murtiza, audire, intelligere, vel videre potui, domino comiti ab Althaim diligenter et fideliter perscripsi: sed tamen nunquam aliquid praemii reportavi. Erat Murtizan bassa insigni autoritate praeditus, ita ut in omnibus provinciis, civitatibus, arcibus, castellis et aliis locis nobiles, et praesidarios constitutos debuerit conscriptos habere. Hic ad [242v] bassam Sophiensem,⁵² Sophiensis vero Constantinopolim⁵³ cuncta negotia perscripsit. Tunc ego intellexi quantae vires illis provinciis, quanta viarum longitudo et latitudo esset, didici.

[2] 2dum Fundamentum: Tempore Murtizan bassae, quidam propheta⁵⁴ Turcicus Constantinopoli cum patentibus caesareis venit, vigore earundem in Bosnia interdicens, ne ullus ex christianis vel iudaeis meliori panno, sed tantum rusticano vestiatur. Zona ex caprinis pilis confecta cingatur. Inermis incedat. Equitans rusticano ephippio sine stapete,⁵⁵ utatur. Obvius Turcae descendat equo et se inclinet. Alia quoq[ue] multa inusitata edixit. Cumq[ue] haec principaliores christiani in Bosnia ferre non potuissent magnos Bosniae iudices et bassam accesserunt rogando quatenus morem illum inusitatum abolerent. Sed cum efficere non potuissent, certos quosdam Budam ad Murtizan b[assam] miserunt. Qui acceptam superinde informationem in aperto consilio campestri, in praesentia aliquot bassarum et begorum, ac aliorum Turcarum principaliorum, tumultu Bethlehemiano, ex diversis provinciis, ad Budam congregatorum, publice proposuit, scilicet prophetae illius interdictionem, contra chirstianos factam. Et adiecit: „Habet quidem

⁴⁴ Bethlen Gábor (1580–1629) erdélyi fejedelem (1613–1629).

⁴⁵ Murteza budai pasa (1626. aug. 29./30. – 1630. február közepe).

⁴⁶ Nógrád [HU].

⁴⁷ Michael Adolf Althan gróf (1574–1636).

⁴⁸ Georgiceo Athanasio (1590?–1640?), a szláv nyelvek császári tolmácsa.

⁴⁹ II. Ferdinánd (1619–1637).

⁵⁰ Bosznia [BA].

⁵¹ Ausztria [AT].

⁵² Szófia, Sofija [BG].

⁵³ Konstantinápoly, İstanbul [TR].

⁵⁴ Egy muftiról lehet szó, egyelőre nem azonosítható.

⁵⁵ Helyesen: „stapede”.

propheta ex nostra lege, quibus interdicat; sed hoc fieri non potest, quia in his provinciis supra Constantinopolim, decuplo plures christiani habitant quam Turcae a Mari⁵⁶ et Danubio,⁵⁷ at aliis multis partibus hostem habemus. Venimus Budam christianorum praesidiis undiquaque circumvallati, tanquam muris. Moldavia⁵⁸ et Walachia⁵⁹ nullum nationis nostrae gubernatorem patitur. Arbania⁶⁰ [243r] vero licet bassam⁶¹ habeat, quodcumque ipsi aliquid contrarium est rebellat. Quid decemus de vicinioribus christianorum provinciis? Certo ad nostram perniciem facile coniurare possunt. Sed tamen omnes hosce non ita extimescimus, quam qui prope nos et nobiscum habitant. Si enim privilegium eorum quod ab imperatoribus nostris acceperunt, aboleverimus et eos taliter vexaverimus, illi insurrectione facta, facile nos opprimere possunt. Idcirco hos qui ex hac parte Constantinopolitana habitant non possumus ita vexare, sicut post mare habitantes. Si enim illi cum principibus christianis correspondentiam habuerint, et insurrexerint, cum Constantinopoli omnia nostra amittimus. Quibus amissis totum imperium nostrum periclitabitur, quod antiqui imperatores nostri militibus Europaeis a rege Persarum feliciter acquisiverunt. Ergo hic propheta interdictione sua, tanquam incommoda non exaltaret, sed deprimeret fidem nostram. Habet quidem interdictio eius fundamentum in lege nostra, sed quia imperio nostro, ob dictas causas est contrarium, nequaquam tolerari potest. Quod considerando antiqui prophetae nostri, de hac et simili interdictione – altum tenuerunt silentium.” Haec Murtizan bassa in publico consilio publice dixit.

[3] Quidam 86 annorum[m] begus Ahmet⁶² Hatvan⁶³ dictus, veterrimus et practicus miles, sub sultano Mehemet⁶⁴ imperatore, tunc temporis Agriam⁶⁵ expugnando militans, tandem in eodem consilio existens, dixit: „Cum Sinan bassa Jaurinum cepit, fuerunt Turcarum 500 000, sed redeuntes diversis itineribus sine licentia ducis sui, sub autumnus, in patentibus campis, priusquam Albam Graecam⁶⁶ redire potuissent, ad 300 000 trucidata sunt a subditis – quantumvis et ex his multi perierint. Deinde cum Tartari Croatia[m] depopulati fuissent – 200 000 – Tartarorum[m] fuerunt. Qui cum in Bosnia et aliis provinciis hybernia sua habuissent, vere iussi sunt egredi in apertum [243v] campum. Sed cum ire

⁵⁶ Feltehetően az Égei-tenger.

⁵⁷ Duna.

⁵⁸ Moldva [RO; MD].

⁵⁹ Havasalföld [RO].

⁶⁰ Albánia [AL].

⁶¹ Az albániai pasa személye egyelőre nem azonosítható.

⁶² Ahmed bég.

⁶³ Hatvan [HU].

⁶⁴ III. Mehmed (1595–1693).

⁶⁵ Eger [HU].

⁶⁶ Nándorfehérvár, Belgrád/Beograd [SR].

recusassent, ab ipsis subditis forte iussu mandantis imperatoris, sunt trucidati, ita ut vix 60 000 redierint. Sed et bellis finitis et pace composita quindecim annis difficulter potuimus nos alere et vestire, propter varios itinere et aquis⁶⁷ latrones, a quibus varie vexati interdum etiam caesi amisimus omnia nostra, et nisi fortibus custodibus nostra conservare potuimus. Sed et nunc in aquis ac montibus viridantib[us] et Constantinapolim usq[ue] excurrentibus, singulis annis, multos habemus latrones. Caeterum nobis a Deo datum est, quod christiani dissentiant in religione nam si consentirent, amici essent, et nos iam diu radicitus exterminassent.” Alii quo[que] begi multa his similia narrarunt, quae omnia in consilio publice narrata [sunt] seniores et principales Turcae valde approbarunt.⁶⁸

[4] Tunc temporis quaesivit ex me Murtizan bassa: An et ego sim fidei romani imperatoris? Dixi me esse? Antiquus vero supradictus begus exposuit, quod sint religiones in Hungaria: sed eam magis approbavit, quae a Papa⁶⁹ dependet. Tandem quid sint schismatici, dixit: quippe erat Hungaricae linguae peritissimus. Multa alia quo[que] in illo campestri consilio, audiui, quomodo vel gentium vel sectarum mutatio fuerit facta. Sed non possum hic omnia recensere. Caeterum concluderunt unanimiter prophetae suprafati vestium et aliarum rerum contra christianos factam interdictionem nullo modo locum habere. Dixeruntq[ue] unanimiter Murtizan bassae, ut pro plenaria auctoritate sua, quam ab imperatore habet, tollat hanc inusitatam dicti prophetae interdictionem. Respondit Murtizan bassa: „Non recte informavit propheta imperatorem ideo ego volo ipsum vere informare: et ipse propheta hac ratione, non auget, sed minuet fidem nostram.” Tandem quesivit ex me Murtizan: „Quid fieret si informationem institueret?” Dixi: „Nullo modo id posse fieri, quia insurrectio populi erit.” Ideo Murtizan bassa cancellario⁷⁰ suo dixit: „Liberum esse [244r] usum variarum vestium praestantioris panni et materiae; excepto viridi et usu armorum. Super his omnibus contra dictum prophetam, me praesente, celeriter mandata scripta sunt, et ab imperatore confirmata subscripta, et tandem toti populo publicata fuerant. Obicientibus Turcis prophetae: non habuerunt christiani mandata, sed tu effecisti ut nunc habeant.

[5] Idcirco, Augustissime Imperator, diu in aula Murtizan bassae conversatus multa audiui, vidi, et didici. Ac ideo christianis provinciis cum utilitate serviri – omnia secreta Turcica sciens bassa namq[ue] memoratus stricte mecum procedens effecit, ut omnium populorum christianor[um] naturam et consuetudinem didicerim.

⁶⁷ Bizonytalan olvasat, a szövegben az „aquis” alak szerepel, bizonytalan értelme miatt az „aquare” alakra módosítottuk a szót.

⁶⁸ Itt a (kancelláriai) másoló az eredeti szöveg bekezdését szóközzel jelöli.

⁶⁹ Utalás a mindenkori pápára. 1626-ban VIII. Orbán (1623–1644) töltötte be az egyházfői posztot.

⁷⁰ Mindeddig azonosítatlan személy.

Cumq[ue] discessissem a Murtizan bassa, ter ivi in provincias illas cum christianis correspondentiam factum, cum impensis meis propriis, praesentissimo etiam vitae meae periculo.

Quare, Augustissime Imperator, possum, laus Deo Excelsae Domui Austriae,⁷¹ et Inclito Regno Hungariae utiliter servire, quia didici praxim, quam etiam alios docere possem et audeo dicere. Turcam vehementer extimescere christianos. Imprimis vero Germaniam quod augur et propheta ipsorum ipsis manifeste innuit, dicendo: „Venturam nigram aquilam, ab occasu, quae imperium nostrum domabit et subiugabit.”

[6] Post bellum Bethlehemianum fuit tracta Comarini⁷² in qua conclusum est, ut Turcicus imperator praesidium Vác⁷³ Regi Hungariae restituat, pacis habendae gratia. Quod ego propriis meis oculis vidi, scilicet propriam Turcici imperatoris⁷⁴ super hac re, subscriptionem, quam mihi tandem Murtizan bassae maerdon⁷⁵ solus ostendit. Super his ego postea, uberius ad comitem ab Althaim perscripsi. Illo tempore populus militaris, propter neglectum, vel denegatum stipendium, contra Murtizan bassa Budae insurrectione[m] fecit. Et nisi primarii aulae ipsius [244v] familiares exilio damnati fuissent, parum abfuit, quin occisus fuisset, tunc temporis ego Murtizan bassae valde profui, nam quid mihi in eodem tumultu respondendum fuit, ab avunculo meo, et alio quoda[m] sene Turca praecipuis officialibus practicis edoctus fui.

[7] Augustissime Imperator, memini seniores Turcas publice dixissent. Ex quo Turcarum imperator Budam cepit, nunquam meminerunt tam animosi, et iusti hominis, quam Murtizan bassa, neq[ue] post decessum ipsius, affirmantibus iisdem Turcis, surget ipsi similis.

Nam Murtizan bassa, insignis practicus, spretis omnibus donis, acerrimus veritatis ac iustitiae vindex ac restaurator fuit. Quibus enim 100 annis iniuria facta fuit, iustitiam administravit. Propter hanc tam memorabilem eius iustitia[m] omnes provinciae eum vehementer amabant. Hinc patentes quoq[ue] ipsius in ominibus provinciis pluris quam magni vezirii Constantinopolitani, aestimatae fuerunt. Adhunc affirmant homines, quod quibus antea Murtizan bassa patentes et privilegia dederit, eadem in eodem valore et vigore, quo sultani Sulimanni⁷⁶ imperatoris, qui in obsidione Viennensi⁷⁷ fuit, manent. Huius tempore, ubiq[ue] locorum, pax admodum floruit. Nullae rapinae, nec alia incommoda itinerantibus acciderunt. Toto illo tempore, quo Budae vixit, omnes Turcae ipsum vehementer timuerunt.

⁷¹ A Habsburg-ház.

⁷² Utalás az 1627. évi szőnyi béketárgyalásokra.

⁷³ Vác [HU].

⁷⁴ IV. Murád (1623–1640).

⁷⁵ Azonosítatlan személy, feltehetően Murteza pasa kihájája (helyettese).

⁷⁶ I. (Nagy) Szulejmán (1520–1566).

⁷⁷ Bécs, Wien [AT].

[8] Aug[ustissi]^{me} imperator Valachiae et Moldaviae principes⁷⁸ grandia munerum miserunt Murtizan bassae⁷⁹ quod nunquam antea faciebant. Hoc ego meis propriis oculis vidi et manibus meis tenui. Gabriel Bethlehemus quoq[ue] saepe memoratum hunc bassam cooptaverat in fratrem multis muneribus. Cum imperator Turcarum quendam in Silistria⁸⁰ ubi Danubius mare influit, ad dignitatem bassae evexit, idem bassa creatus, venit ad Murtizan cum insigni munere. Quo viso [245r] vehementer miratus est Murtizan dicens: „Quid opus est munere eum et mihi haec dignitas, in qua sum, perinde atq[ue] tibi collata sit ab imperatore?” Respondit ille: „Quia sumus amici.” Accedit etiam cum Murtizan bassa intellexisset provinciae Arbaniae bassam, contra iustitiam aliquid deliquisse, misit in Arbaniam certam manum militis ad capiendum illum. Vel si vivus capi non posset, ad decolandum caput eius. Quo non⁸¹ invento milites missi, omnia bona ipsius diripuerunt. Idem tamen deliquens bassa posthac Constantinopolim incidit in arrestum. Cuius filius 20 annis natus dolore patris in arresto existentis venit Budam in aulam Murtizan bassae, ubi toto anno in servitiis diligenter versatus, consilio maerdonis ipsi vehementer faventis procidit ad genua Murtizan bassae facile etiam intercessione consulentis gratiam patris ex arresto liberandi consecutus. Fecit, procidit ad genua et deosculatus est. Deinde acceptis a Murtizan bassa ad imperatorem literis liberationem patris,⁸² ex arresto Constantinopolitano consecutus est. Patriarcha⁸³ quoq[ue] Peczien[sis]⁸⁴ in Arbania venit ad Murtizan bassa[m],⁸⁵ et veterum privilegiorum ab imperatoribus Turcicis acceptorum renovationem, et confirmationem consecutus est, cum tamen antea patriarcha Pecziensis ad nullum vezirium Budensem in simili negotio veniebat, quod ego et ex Turcis, et ex solo patriarcha intellexi.

[9] Cum grandis vezer (dux) Constantinopolitanus vidisset Murtizan bassae nominis et dignitatis gloriam de die in diem augeri eumq[ue], scilicet Murtizan, ab omnibus provinciis propter insignem iusticiam eius vehementer amari, captus est odio eius. Ideo ter ipsi insidiatus misit certos quosdam Budam ad strangulandum ipsum sed frustra. Nam Murtizan cognitis insidiis et odio eius, semper se stipata et forti manu munivit. Cumq[ue] Murtizan dicti vezirii Constantinopolitani insidias diutius ferre non potuisset, cepit pro partibus Christianorum occulte tractare, me

⁷⁸ A moldvai vajda Murteza budai pasasága idején Miron Barnovschi-Movilâ (1626–1629), a havasalföldi pedig 1626-ban Alexandru Coconul (1623–1627) volt.

⁷⁹ Lapszéli betoldás (F jellel): Murtizan bassae.

⁸⁰ Szilisztra, Silistra [BG].

⁸¹ Utána áthúzza: con.

⁸² Az eddig rendelkezésre álló információk tükrében nem állapítható meg, milyen atyákról lehet pontosan szó.

⁸³ Azonosítatlan személy.

⁸⁴ Pej, Peć (Kosovo).

⁸⁵ Javítva erről: bassa.

cum maerdo [245v] suo ad comitem ab Althaim, more mercantium, cum tribus millibus taller[orum] missorum[?] quasi pro aula sua necessaria comparatum. Sed quidam senex Turca natio Pecziensis, insignis practicus, et bassae valde fidelis, suasit, ne committeret caput suum periculo, quia incertum est, an christiani domini velint acceptare consilium eius? Cui fideliter et amice suadenti paruit Murtizan toto tempore meo, quo apud memoratum Murtiza[n] versabar insignem didici praxim quomodo hae vel illae Ottomanici Imperii provinciae vel captae sint, vel vero capi possint. Intellexi et illud magnum bellum Persicum quomodo actum sit sed de his et similibus alias.

[10] Me quodam tempore gravissimo morbo affectum Murtizan bassa propter fidelitatem meam, singulis diebus bis diligenter curari iussit. Idcirco omnis populus cum vidisset me a Murtizan bassa vehementer amari et me omnium secretorum eius ess[e] conscium, mihi quae sciverunt, aperuerunt. Nam et Turcis et christianis in aula Murtizan fui utilis. Cum aliquando contra fidem Turcicam quodam modo deliquerim, tumultus populi ob hanc causam excitatus me in arrestum 7 dierum coniecit, unde postea Murtizan bassa me liberu[m] dimitti mandavit.

Caeterum cum Murtizan bassa in Silistriam proficeretur, rogavit me ut secum irem. Pollicitus sum quidem, sed hac conditione, ne in religione mea impediatur. Sed comes ab Althan et Athanasius Georgiczeus rogabant me, ne eam in Silistriam, sed ut in servitiis caesaris et regiis maneam. Petitionibus comitis ab Althaim et Georgiczei Athanas lubens parui ac ad verba Sacrae Reminiscentiae Ferdinandi II. nullis meis sumptibus parcens veni ad servitia Excelsae Domus Aus[triae] etiam manifesto vitae meae periculo.

[11] Anno⁸⁶ 1634 comes ab Althaim iussu Ferdin[andus] II. misit me [246r] Drinapolim⁸⁷ sultani Murati imperatoris, tunc contra Polonos contententis totum exercitum exploratum, cur Murtizan bassa, tanquam summus dux praefuit. Imperata domini comitis ab Althaim feci ac Drinapolim perveniens omnia ordine circa totum exercitum Murati imperatoris notata, ad dictum comitem ab Althaim perscripsi. Dictus comes autem cuncta ad Sa[n]ctae R[eminiscentiae] Ferdin[andum] detulit, qui fidelem industriam et operam [mea]m primum collaudavit, deinde summopere admiratus est, dicens: „Ex quo archiducem agimus, et nunc iam divina gratia imperatore[m] Romanum non meminimus nobis ex Turcia, a praesidibus nostris, fidelius, certius, et prudentius perscribi, quam ab exploratore nostro Drinapolim misso.” Inde Philippopoli⁸⁸ et in aliis provinciis correspondentiam feci. Comes ab Althaim aliis quidem large dabat munera, sed mihi semper distulit dare usus hisce verbis: „Tu es noster, solvetur tibi ab imperatore nostro certo certius.” Quibus verbis confisus spero firmiter omnium expensa-

⁸⁶ Margórol törölve: 1634.

⁸⁷ Drinápoly, Edirne [TR].

⁸⁸ Filippopolisz, Plovdiv [BG].

rum mearum refusionem. Eodem tempore comes a Puchaim⁸⁹ Drinapoli magnus legatus ad imperatore[m] Turcicum fuit.

[12] Anno⁹⁰ 1636. Cum in provincias Turcicas ad correspondentiam faciendam tertio missus fuisset, piae memoriae comes a Trauttmanstorff,⁹¹ mihi benigne compromisit, si nimirum negotium mihi commissum feliciter expedivero, quod me amici loco habere velit. Ego quidem negotium mihi commissum feliciter et fideliter executus sum, nec ex parte mea defectus ullus erat, sed ex parte altera, quia augustis[simus] imperator Roman[us] Ferd[inandus] II. decessit. Idcirco Maiestatem Vestram Sacr[atissimam] humillime rogavi ut me dimitti mandaret, quasi negotio nostro iam turbato et desperato, sed Ma[ies]t[at]is V[est]ra[e] renuit, dicens, quod velit negotium hoc non secus promoveri, quam Sancta[e] Remi[niscentiae] Ferd[inandus] II. desideratissimus Ma[ies]t[at]is V[est]ra[e] genitor promovit. Deinde Ma[ies]tas V[est]ra[e] Sacr[atissimae] coram r[everendus] p[ater] Georgio [246v] Bellavicz,⁹² episcopo Tinnien⁹³ dignata est dicere: quod quaecunq[ue] ex meis propriis exposuero, omnium restitutionem multiplicem sim habiturus.

[13] Verum Augustiss[imus] Imperator non desunt mihi inimici, qui me a tergo indigne obloqui solent, quod ego Inclitae Domui Aust[riacae] nihil serviverim nec ullam belli vel pacis praxim habeam. Ego vero, laus Deo, eam didici vel Turcia, ac christianitate praxim, ut mihi ad negotia feliciter expedienda sufficere possit. Et, si tempus venerit, videbit Ma[ies]tas V[est]ra Sacr[atissima] me magis profuturum Excelsa[e] Domui Austriaca[e] et Inclito Regno Hungaria[e] auxiliante Deo, quam ullum alium ex invidis et inimicis meis. Quare Ma[ies]tas V[est]ra Sacr[atissima] pro sua divina sapientia, invidis malevolis et obtrectatoribus meis nequaquam fidem habebit. Meminisse velit Sacr[atissima] Ma[ies]tas V[est]ra qua[e] ego superioribus annis contra suedicum[?] ⁹⁴ generalem Panier⁹⁵ et contra principem Transylvaniae Georgium Rakoczi,⁹⁶ tunc temporis tumultuantem suaserim. Pro Excelsa Domo Austriaca et fide catholica, et nisi consilia illa mea, invidi et inimici mei tandem subvertissent, omnia ut ego quidem speravi, et domi et belli felicius acta fuissent. Deus avertat omne omen, sed metuo, ne Schmidt⁹⁷ et

⁸⁹ Johann Rudolf Puchheim, 1634-ben a Portára küldött nagykövet.

⁹⁰ Margóról törölve: 1636.

⁹¹ Maximilian Trauttmansdorff főudvarmester (1637–1650).

⁹² Giorgio Bellavicz knini püspök.

⁹³ Tinnin, Knin [HR].

⁹⁴ Bizonytalan olvasat. A szövegben „sudeicum” szerepel, ami minden bizonnyal svédet jelent.

⁹⁵ Johan Banér/Banner (1596–1641), svéd tábornok a harmincéves háború alatt.

⁹⁶ I. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630–1648).

⁹⁷ Johann Rudolf Schmid, konstantinápolyi rezidens (1629–1643), majd haditanácsos (1644–1667). 1649-ben internunciusként, majd 1650–1651-ben nagykövetként utazott Konstantinápolyba.

Daskir⁹⁸ plus noceant servitiis suis Ma[jes]t[a]ti V[est]rae, quam prosint, quia hoc facere ipsos suspicor, pro muneribus, utilitate, et commodis suis privatis.

Ceterum quia hoc non est mei officii, praetermitto, et me ac cuncta reipublicae christianae negotia benignae Ma[jes]t[a]tis V[est]ra[e] Sacra[tissim]ae voluntati ac beneplacito supplex committo, caesaream et regiam gratiam humillime exspectans.

Jelzet: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Staatenabteilungen, Türkei I 115-1. fol. 242r–247r⁹⁹

GERGELY BRANDL — JÁNOS SZABADOS

THE JANUS-FACED DIPLOMAT — THE LIFE OF THE RAGUSAN ADVENTURER, MARINO TUDISI ON THE BASIS OF HIS SUPPLICATION

In the recent historical approaches of the diplomatic history the research into the Habsburg-Ottoman relations played a major role among others. Marino Tudisi, a Ragusan “professional diplomat” has been proved to be as an important actor in the Habsburg-Ottoman diplomacy during the 1620s and 1630s. Although he has not been in official imperial service, yet one can claim that was an important figure due to his Ottoman—Turkish skills and his widespread relations. In this paper we examine two major issues. At first, we might focus on his supplication, from which one can have a view about his diplomatic career, and we give a critical addition of the mentioned document. Secondly, we try to implement his career and biography with the usage of various contemporary diplomatic sources. This not only add important insights to the Habsburg-Ottoman relations, but with the help of this atypical source we can survey his extraordinary diplomatic career from a unique perspective.

⁹⁸ Michel d’Asquier, a keleti nyelvek udvari főtölmácsa Bécsben (1625–1664).

⁹⁹ Az átirat lektorálásáért köszönettel tartozunk Teiszler Évának és Bara Péternek. Az oldalak tetején ismételt őrszavakat az érthetőség miatt töröltük.

HANGULATJELENTÉSEK KOMMENTÁRRAL

A szocialista korszak egyik ismert forrástípusát alkotják a különböző hangulatjelentések, melyek információs-, illetve helyzetjelentés elnevezéssel is szerepelnek. A hangulatjelentés a szocialista korszakban az emberek feletti pártellenőrzés egyik eszköze volt.¹ Az 1945 utáni időszokról, illetve a rendszerváltás idejéről szóló forráskiadványok dokumentumválogatásának gyakran ezek az olvasmányos hangulatjelentések képezik a forrásbázisát.²

A hangulatjelentések készítése összhangban állt a pártvezér, Rákosi Mátyás által szovjet mintára hangoztatott éberségi gyakorlattal. A kommunista vezető utasításba adta, hogy a párt minden szervezete, funkcionáriusa és a pártállam szervezetei a legkisebb ellenséges hangra vagy tetterre is figyeljenek fel és találják meg az ellenséget.³ Az információs jelentések e gyakorlati tevékenység írásos formában fennmaradt megőrzői.

Tanulmányomban a Pest megyéről szóló hangulatjelentéseket mutatom be tartalmi és formai szempontból. A forrásból kinyerhető adatok alapján az ügyintézés menetét írom le, példákat hozok a jelentést elsőként olvasó párttitkárnak az arra írt lapszéli jegyzeteiből: utasításaiból és gondolataiból.

Írásomhoz a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára őrizetében lévő Államvédelmi Hatóság (ÁVH) Pest Megyei Osztálya által készített hangulatjelentéseket használtam fel.⁴ A jelentéseket az ÁVH kötelekében álló funkcionáriusok készítették, és a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Pest Megyei Bizottságának küldték el. 1949. március 20. és 1956. március 10. között több mint 1500 oldalnyi jelentés készült.

¹ Katona Csaba: Szeptember végén – 1989. *ArchívNet*, 2010. 4. sz. https://www.archivnet.hu/politika/szeptember_vegen__1989.html (Utolsó letöltés ideje: 2018. augusztus 15.)

² Lásd Szabó Csaba: *Egyházügyi hangulat-jelentések, 1951, 1953.* Budapest, 2000; Katona Csaba – Rácz Attila: *Hangulatjelentések a fővárosból 1988 októberétől 1989 októberéig.* Budapest, 2010 /Budapest Főváros Levéltára Forráskiadványai 11./; Sáfár Gyula: *Hangulatjelentések Békés megyében a Kádár-korszakban.* Gyula, 2011 /Múltidéző mozaikok Békés megye történetéből 5./

³ Rákosi Mátyás: *A békéért és a szocializmusért.* [Budapest], 1951. <http://mek.oszk.hu/04300/04351/04351.htm> (Utolsó letöltés ideje: 2018. augusztus 15.)

⁴ 1950. május 12-e után alakultak meg az új közigazgatási székhelyeken az önálló államvédelmi osztályok, így az ÁVH Pest Megyei Osztálya is. (Előtte ÁVH Budakörnyéki Osztálya volt.) Dobróka János államvédelmi százados irányította 1950. február 17-től 1953. június 9-ig. Cserényi-Zsitnyáni Ildikó: *Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai (1950–1953).* *Betekintő*, 2009. 2. sz. 20. o. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi.pdf (Utolsó letöltés ideje: 2018. augusztus 15.)

Sajnálatos tény, hogy a források jelentős hányada aláírás és keltezés nélkül maradt fenn az utókorra. A hitelesítés hiánya más egykorú források kutatásánál is problémát jelent. Az, hogy az államrendőrség által kiadott iratok esetében mi lehetett e hiány pontos oka, csak utólagos találgatások tárgya lehet.

A rendőrségi jelentések aláírással ellátott példányain több név is feltűnik, de a legtöbb Czirok András államvédelmi százados nevéhez köthető.⁵ Czirok Andrást 1950 májusában helyezték Pest megyébe, ahol az ÁVH Pest Megyei Osztályának helyettes vezetője, majd osztályvezetője lett 1952 júniusáig.⁶ Az államvédelmi tiszt és munkatársai aktív jelentésírói tevékenységet folytattak a fennmaradt iratanyag tanúsága alapján: nem ritka, hogy napról napra fogalmazták jelentéseiket, de hetente legalább két dokumentumot küldtek tovább a pártbizottságnak. Sőt arra is van példa, hogy egy nap több jelentést írtak.

Az iratok tárgyaként *napi jelentést* tüntettek fel, de mezőgazdasági vonatkozásban *heti jelentést* is írtak. A szigorúan titkos minősítés az iratok többségén szerepel.

A hangulatjelentések az MDP Pest Megyei Bizottsága vezetőjéhez, Nagy Jánoshoz kerültek. Nagy János 1950. május 25. és 1955 szeptembere között töltötte be a megyei titkári pozíciót.⁷ A titkár a jelentések olvasásakor megjegyzéseit a lap szélén tüntette fel. Ezek a tintával írott kommentárok a jelentésekben írtakra adott reflexiók: a megyei titkár utasításai a kialakult helyzetek megoldására, vagy magánjellegű észrevételei.

A széljegyzetek sokasága azt mutatja, hogy a titkár fontosnak tartotta véleményét írásban is rögzíteni a jelentéseken. A változó terjedelmű lapszéli jegyzeteken kívül aláhúzásokkal is kiemelték a dokumentumokban szereplő, fontosnak ítélt információkat.⁸ A megjegyzéseken kívül szerepel a titkár által kijelölt ügyintéző, a megyei pártbizottság osztályvezetőinek neve is az iratokon.

A vizsgált hangulatjelentésekben elsősorban a Pest megyében folyó mezőgazdasági munkákról, aratással, csépléssel kapcsolatos teljesítésekről olvashatunk. Legtöbbször a megye általános állapotának leírásával kezdődnek a jelentések, majd községenként, termelőszövetkezeti csoportonként, illetve gépállomásonként elemzik az aktuális történéseket.

⁵ Czirok András 1953. május 22-én Bécsben eltűnt, további sorsa bizonytalan. Lásd Palasik Mária: Menekült vagy dezertált? Egy államvédelmi százados rejtélyes eltűnése. *Betekintő*, 2014. 2. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2014_2_palasik.pdf (Utolsó letöltés ideje: 2018. augusztus 15.)

⁶ Uo. 11. o.

⁷ Tóth Judit: Az MDP Pest Megyei Bizottságának működése. <http://www.pestmlev.hu/data/files/166227815.pdf> (Utolsó letöltés ideje: 2018. május 25.)

⁸ Ezek esetében nem egyértelmű, hogy egykorú jelölésről van-e szó, illetve személy szerint kihez köthető a kiemelés.

A kulákok szerepéről, rendszerellenes cselekményeiről szinte minden dokumentum tartalmaz információt hosszabb-rövidebb formában.⁹ Jellemző a különböző kijelentések szó szerinti idézése, ami természetesen a politikai rendőrség ügynöke által hallottakat jelenti. Szocialista ünnepekre és az ezzel kapcsolatos felajánlásokra vonatkozó adatok ugyancsak fellelhetők ezekben az iratokban.

*

Kutatásom tárgyát a jelentésekben leírtakra vonatkozó lapszéli jegyzetek és megállapítások képezik. Ezek egyik csoportját alkotják a párttitkári utasítások. Az alábbiakban ehhez kapcsolódóan ismertetek néhány példát.

1951. október 15-én egy jelentés margóján a következő párttitkári felszólítás maradt fenn: „*Ezt ki kell vizsgáltatni!*”¹⁰ A politikai rendőrség által kiadott dokumentum a Kiskunlacházi Géppálmás traktorosainak felületes munkájáról értekezett.

A kitelepített golyócsapágygyáros segítségére siető MDP-tagok büntetését illetően rövid utasítást adott a párttitkár az erről szóló, 1951. július 3-án kelt jelentésben: „*Fegyelmet ellenük!*”¹¹

Azonnali intézkedést rendelt el a párttitkár egy tápiógyörgyei lakossal szemben, aki a termények betakarítása elleni kijelentést tett. Az államvédelmis beszámoló szerint az illető kulák és egyházközségi tanácstag volt. A titkár a következő megjegyzést fűzte a leírtakhoz: „*Ennél ma éjjel házkutatást csinál a rendőrség.*”¹² Házkutatásra vonatkozó utasítást több helyen is olvashatunk a jelentések széljegyzeteiben. Egy áporikai kulák kocsmáros esetében nem pusztán a házkutatást rendelte el a párttitkár, hanem az ezzel megbízott konkrét végrehajtót is megnevezte.¹³

1952 februárjában a lakóházak államosításával kapcsolatos rendeletet¹⁴ végrehajtó bizottságok munkáját taglalta a Pest Megyei Pártbizottságnak küldött jelentés. A jelentés írója beszámolt a bizottság olyan, név szerint fel nem sorolt tagjairól, akik nem szívesen végezték ezt a munkát, minden további nélkül hazamentek és otthagyták a bizottságot. A párttitkár széljegyzete rövid, lényegre törő: „*Hol, kik?*” Az államosítással szembeszegülőkről viszont már pontos adatot közöl a jelentés

⁹ Lásd Tóth Judit: „Jelentem továbbá...” Kuláksors az 1950. évi tagosítás idején a Pest megyei ÁVH-s hangulajelentések tükrében. *Betekintő*, 2015. 3. sz. http://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2015_3_toth_j.pdf (Utolsó letöltés ideje: 2018. augusztus 15.)

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL PML), Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Pest Megyei Bizottsága iratai (a továbbiakban: XXXV. 1.), 1/65. ó. e. 552. 1951. október 15.

¹¹ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ó. e. 463. 1951. július 3.

¹² MNL PML XXXV. 1. 1/65. ó. e. 603. d. n.

¹³ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ó. e. sz. n. 1951. szeptember 17.

¹⁴ Az 1952. évi 4. számú törvényerejű rendelet egyes házigatlanok állami tulajdonba vételéről.

készítője. A lakhelyét védő és ellenállást tanúsító nógrádverőcei ügyvéddel kapcsolatban utasításba adta a párttitkár, hogy vegyék őrizetbe.

Egy rémhíreket terjesztő nagykátaí útkaparóval kapcsolatban rövid utasítás-ként ezt írta a megyei párttitkár: „Ezt a pofát letartóztatjuk. A sajtóban alaposan ki kell hozni.”¹⁵

A nagykátaí tanácselnök leváltásáról is széljegyzetben olvashatunk. Egy 1951. augusztus 23-i jelentés szerint a község elöljárója kulákokat bízott meg a termelőszövetkezeti csoportok szervezésével. Ígéretet tett a községi tanács, hogy törölni fogják a kuláklistán azokat, akik belépnek a termelőszövetkezeti csoportba és aláírják az erre irányuló nyilatkozatot. A párttitkár utasításba adta, hogy sürgősen „nézzék meg közelebből” ezt a személyt, és tegyék ki a tanácselnökségből.¹⁶

Az utasítások nem pusztán büntetéssel kapcsolatosak, a párttitkár intenciói szerint cselekvő személyek irányában segítő szándékú rendelkezések is találhatók. Egy gyömrői tsz.-elnök kijelentése mellé a következő megjegyzés került a párttitkár tollából: „Segíteni kell neki. Jó úton van.”¹⁷

Az anyagtakarékos újításokon fáradozó váci horgonygyári mérnököt szintén pártfogásra méltónak találta a párttitkár, így jelezte az illetékes osztályvezetőnek a jelentés szélén, hogy nézze meg és foglalkozzon az illetővel, segítse a nehézségek elhárításában.¹⁸

Támogató szándékkal születhetett a párttitkár azon megjegyzése is, melyet egy újszilvási kisparaszttal kapcsolatban tett. A bonyodalmat az okozta, hogy a kisparaszt nem fogadta el a felajánlott csereingatlant. Az eredetileg tulajdonában levő földje a községtől egy km-re volt, a csereingatlant pedig hét km-re adták. A párttitkár jogosnak tartotta a tiltakozást, erre utal a lap szélére feltüntetett gondolata is: „Mért kellett ezt így csinálni? Sürgősen változtassanak!”¹⁹

Nem csupán a rendszert kiszolgálók irányába mutatkozott meg ez a pozitív irányú hozzáállás. Egy kuláknak minősített dunakeszi lakos sérelmezte, hogy állandóan rendőrök járnak hozzá kutatni. Állítása szerint a rendőrök már jobban ismerik az udvarát, mint ő maga. A párttitkár ezzel kapcsolatban jelentést kért, mit keresnek ott, „nem e [!] provokációs célból, önkényesen molesztálják.”²⁰

Túlkapások esetében más alkalommal is vizsgálatra szólított fel a párttitkár. Tápiószelén a gazdalajstromok összeállításánál a jelentés írója a következő esetről számolt be 1952. február 4-én: a községi tanács rendőrség útján idézteti be a kisparasztokat, akár éjnek idején is a gazdalajstrom adatainak bevallásához. A megyei

¹⁵ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ő. e. 531. 1951. szeptember 19.

¹⁶ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ő. e. 507. 1951. augusztus 23.

¹⁷ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ő. e. 506. 1951. augusztus 22.

¹⁸ MNL PML XXXV. 1. 1/65. ő. e. 596. 1951. december 20.

¹⁹ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ő. e. 520. 1951. szeptember 5.

²⁰ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ő. e. 505. 1951. augusztus 21.

párttitkár lapszéli feljegyzésében vizsgálatra utasított, és felhívta a figyelmet arra is, hogy Tápiószeléről már korábban is beszámoltak hasonló esetről.²¹

A Budakalászi Celter textil-személyzeti vezetőjének a dolgozókkal szembeni nyers és durva modora nem kelthetett szimpátiát a megyei párttitkárban. Noha a munkatársak által kritizált személyzeti vezető a „kommunistaságára” és a Központi Ellenőrző Bizottsághoz fűződő kapcsolataira hivatkozott, a megyei pártbizottság vezetője a következő utasítást adta az illetékes osztályvezetőnek: *„Ezt a komát meg kell egy kicsit vakarni!”*²²

A beküldött jelentések nem csak egy-egy személyhez kötődő tevékenységről számoltak be, hanem egy adott település vagy termelőszövetkezeti csoport egészére is vonatkozhattak. A Pest megyei párttitkár váci termelőszövetkezeti csoportról írt kommentárja a közösségre vonatkozó általános következtetés egyik példája. Az adóbehajtással kapcsolatos elégedetlen kijelentéseket olvasva, a következő lap széli jegyzetet tette a vezető: *„A váci t[ermelő]sz[övetkezeti] cs[oport] úgy látszik tele van ilyen elemekkel. Ideje lenne kitakarítani.”*²³

Pomáz község is hamarosan a pártbizalmi látóterébe került. *„Időszerű lenne Pomázt egy kicsit alaposabban megnézni”* – utasította a párttitkár a kijelölt ügyintézőt, mivel egy 1952. március 9-i jelentés szerint a Rákosi Mátyás születésnapjára rendezett ünnepségen a délszláv lakosság tüntetően távol tartotta magát.²⁴

A településen már korábban is történt olyan esemény, amelyről jelentettek. A tagosításokkal kapcsolatban szerveztek Pomázon tiltakozásokat 1951 őszén. Az erről szóló 1951. szeptember 12-én kelt jelentéshez fűzött megjegyzésében a párttitkár arra utasította a kijelölt megyei osztályvezetőt, hogy gyorsan vigyék bíróság elé a pomázi tiltakozás már letartóztatásban levő szervezőit, mert így az újság a következő héten tudósíthat erről az eseményről.²⁵

A „sváb” lakosok és a Németországba kitelepítésre ítélték között az amerikaiak megjelenésének híreről folyó levelezéssel kapcsolatban a titkár a levelek elfogását adta utasításba.²⁶ Ez a reakció jól illeszkedik a korszak ismert eljárásához éppen úgy, mint a többi rendszerellenes megnyilvánulásra adott válasz.

*

Joggal merül fel az olvasóban, hogy a megyei párttitkár lapszélre írt megjegyzései utasítások vagy csupán kommentárok voltak-e, illetve mennyiben váltak valósággá.

²¹ MNL PML XXXV. 1. 1/65. ő. e. 483. 1952. február 4.

²² MNL PML XXXV. 1. 1/64. ő. e. 527. 1951. szeptember 14.

²³ MNL PML XXXV. 1. 1/65. ő. e. 567. 1951. október 31.

²⁴ MNL PML XXXV. 1. 1/66. ő. e. 516. 1952. március 9.

²⁵ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ő. e. 524. 1951. szeptember 12.

²⁶ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ő. e. 469. 1951. július 7.

A párttitkári megjegyzések zömében rövidebb utasításokat tartalmaztak, melyek további útja ebből a forrásanyagból nem követhető nyomon. Kivételt képez azonban egy, a sülysápi perrel kapcsolatos iratanyag.

Az ÁVH Pest Megyei Osztályának 1951. augusztus 22-én kelt, és az MDP Pest Megyei Bizottságához küldött jelentése mellett megtalálható az MDP Monori Járási Bizottság járási titkárának a feletteséhez, a Pest Megyei Bizottság megyei titkárához írt válaszelevele is.²⁷ Így további adatokat kaphatunk a jelentésben leírtakra és a párttitkári utasítás kivitelezésére vonatkozóan.

Az ÁVH Pest Megyei Osztálya által küldött jelentés egy sülysápi illegális szervezkedésről szól, és az 1951. augusztus 10-én hozott elsőfokú ítéletet sorolja fel.²⁸ Az ügy a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságán folytatódott, ugyanakkor a megyei pártbizottság sem maradt tétlen. A sülysápi eseményről készített összefoglalót a megyei párttitkár személyes lapszéli utasításával együtt küldte meg a Monori járási párttitkárhoz, aki 1951. augusztus 28-án már a válaszelevelét küldte. A megyei titkár terjedelmes lapszéli jegyzete és az erre adott reflexió is mutatják, hogy a párt funkcionáriusai kiemelkedően fontos ügyként kezelték a sülysápi történéseket.

A megyei párttitkár „egy nagyon jól szervezett” falugyűlés keretében kívánta nyilvánosságra hozni az esetet és ezzel kulákellenes hangulatot teremteni.²⁹ Előadóként javasolta a helyi tanácselnököt vagy VB-tagot, természetesen az MDP helyi szervezetének aktív részvételével.

Sülysápon egyébként nem csak a perbefogottak voltak a rendszer ellenségei, hanem maga a tanácselnök is. A megyei titkár lapszéli jegyzetében megrótt a járási párttitkárt, mivel a párt számára már nem elfogadható tanácselnököt káderoktatásra javasolta.

A járási párttitkár válaszában már a falugyűlés előkészítéséről írt, melyre népnevelőket is beszerveztek. A tanácselnökkel kapcsolatban jelezte, hogy leváltásáról gondoskodtak.

A járási párttitkár levelének van azonban még egy ennél is lényegesebb momentuma. Leírta ugyanis, hogy régóta felfigyeltek a sülysápi eseményekre, de nem láttak tisztán. Az események menetébe pedig azért nem avatkoztak be, mert tartottak attól, hogy keresztezi az ÁVH munkáját, és egyébként sem kaptak információkat.

²⁷Lásd még Gaálné Barcs Eszter: Széljegyzet egy koncepció perhez. *ArchívNet*, 2016. 2. sz. https://www.archivnet.hu/hetkoznapok/szeljegyzet_egy_koncepcios_perhez.html (Utolsó letöltés ideje: 2018. augusztus 15.)

²⁸Az 1951-es ún. sülysápi perben 19 vádlott ügyében járt el a bíróság. A népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés kezdeményezése és vezetése vádjával két vádlott esetében halálbüntetést róttak ki. Az ítéletet propagandacélokra használták a lakosság megfélemlítésére és a rendszer ellenségképének konkretizálásához. A sülysápi perről bővebben lásd Koltai Dániel – Tóth Tímea: Szvitek István és társai koncepció per, 1951. Egy modell értékű per és tanulságai. *Valóság*, 2003. 9. sz. 46–67.

²⁹MNL PML XXXV. 1. 1/64. ö. e. 511. 1951. augusztus 22.

Az ÁVH megyei osztályának információs tevékenységéről készült jelentések először tehát az MDP megyei bizottságához kerültek. Az pedig, hogy az azokban szereplő információk milyen gyorsan és hogyan, mely utasításokkal egyetemben jutottak el az adott pártszervezethez, már a megyei pártszervezeten múltott.

A sülysápi eseményekről készült jelentés gyakorlati tevékenységek sorát indította el. A történések megismeréséhez azonban további források bevonása is szükséges. A megtartott falugyűlésről nem olvashatunk, viszont a megyei lap még a következő év elején, 1952. január 23-i számában is foglalkozott a sülysápi eseménnyel. Gém György, a Megyei Bizottság osztályvezetője *„Hogyan vetődik fel a kulák-kérdés megyénkben?”* címmel írt cikket a pártélet-rovatban.³⁰

A jelentés széljegyzetében említett tanácselnök további sorsáról a Pest Megyei Bíróság büntetőperes irataiból kaphatunk információkat. A tanácselnököt folytatólagosan elkövetett közhivatalnoki kötelességszegés, izgatás és fegyverrejtegetés vádjával a Pest Megyei Bíróság 1953-ban 12 év börtönre ítélte, az ítéletet azonban a Legfelsőbb Bíróság 2 évre mérsékelte.³¹

A rendőrségi jelentések tanulmányozása során elkülöníthetővé vált a párttitkári megjegyzések egy másik csoportja is. Ezek a konkrét esetekre vonatkozó titkári feljegyzések inkább magánjellegű gondolatok voltak, nemegyszer cinikus megnyilvánulás formájában. Ennek néhány példája a megfogalmazásuk miatt is megismerésre érdemes.

„Gém e[lvtárs] hogy van az hogy Ti túlteljesítésről beszéltek?” – tette fel a párttitkár a kérdést a jelentésre írva. A Nagykáti járás területén történt mezőgazdasági feladatokról számolt be az 1951. augusztus 10-én kelt dokumentum. A párttitkár nem tarthatta megfelelőnek azon járási adatokat, melyek szerint a gabona behordását 100%-ig elvégezték, a gabona cséplését pedig a tszcs 76%-ban, az egyéni gazdálkodók 54%-ban teljesítették.³²

A szigetszentmiklósi begyűjtésre vonatkozó rossz eredményeknek is egyből megtalálta az okát a párttitkár az 1951. augusztus 19-én írt jelentésben. A községi tanács Szigetszentmiklóson egy rendőri felügyelet alatt álló, volt SS-katonát bízott meg népnevelő munkával. Feladatként kapta, hogy a kisparasztnak és középparasztnak között a termelőszövetkezeti csoport fejlesztésével kapcsolatos agitációs munkát fejtsen ki. A volt SS-katona megbízatása rossz hangulatot eredményezett, és kedvezőtlenek voltak a szigetszentmiklósi termelőszövetkezet mutatói is. A párttitkár erre vonatkozóan írta a lap szélére: *„Ezért állnak 47%-nál!”*³³

Egy heti összefoglaló jelentés szélén maradt fenn a párttitkár pikírt megjegyzése a Szigetszentmártoni Állami Gazdaság egy dolgozójáról. Az állami gazdaságban egy tartályból olaj szívárgott, ennek felelőse az egykori főjegyző volt, aki 1951-ben

³⁰ *Népújság*, 1952. január 23. 2.

³¹ MNL PML Pest Megyei Bíróság iratai, Büntető perek (XXV. 2-b.), 2833/1953.

³² MNL PML XXXV. 1. 1/64. ö. e. 494. 1951. augusztus 10.

³³ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ö. e. 503. 1951. augusztus 19.

konyhafelelősként dolgozott az állami gazdaságban. A párttitkár írásban fennmaradt álláspontja az eset kapcsán: „*Minek kell ennek konyhafelelősnek lenni, miért nem küldik kapálni?*”³⁴

A kulákokat termelőszövetkezetbe szervező – már fentebb említett – nagykáta tanácselnök esetében sem maradt el a párttitkár ironikus megjegyzése. Amellett, hogy eltávolítását javasolta, megjegyezte: „*ezért nem megy a gabonabegyűjtés sem.*”³⁵

Gyónon egy asszonyról számol be a jelentés, aki – a leírás alapján nem teljesen épelméjűként – már második alkalommal gyújtogatott a községben. A jelentés szerint a gyújtogatás ügyében a nyomozást továbbra is fenntartották. Ezzel kapcsolatban a párttitkár a következő kérdést tette fel: „*Mit kell egy bolond asszonyon nyomozni?*”³⁶

Sztálin december 21-i születésnapjára Farmos, Tápiószele és Tóalmás községek lakossága vállalta, hogy beadási kötelezettségüknek 100%-ig eleget tesznek. A párttitkár tömör gondolata az olvasottakról. „*Ez jó vagy rossz?*” A megjegyzés az utókor szemében akár többféleképpen is értékelhető...

Az 1951. szeptember 5-i jelentés egy üllői esetről ad számot. Az Üllői Állami Gazdaságnál működő tagosító bizottság a cseretárgyalások befejezése után vette észre, hogy négy személynek csak papíron van csereingatlana, a valóságban nincs. A párttitkár epés megjegyzése az olvasottakra vonatkozóan: „*Elsüllyedt a föld?*”³⁷

A lakóházak államosításával kapcsolatos megyei végrehajtás visszatérő téma a jelentésekben. Az 1952. február 19-i jelentés szerint a dolgozók nem tartják helyesnek azt az eljárást, hogy ha valaki nem fizeti a lakbért, akkor karhatalommal kirakható. A párttitkár erre vonatkozóan a következő megjegyzést fűzte a leírtakhoz: „*Hol van ilyen a rendeletben?*”³⁸

A különböző bűncselekmények miatt őrizetbe vett személyek ismertetésénél több esetben is megjelenik a párttitkár érdeklődő kérdése, hogy mi lesz a büntetésük.³⁹

A jelentések eltérő minőségére utalnak a titkár alábbi lapszéli jegyzetei. „*Az ilyen jelentések szigorúan bizalmas jellegűek és az adatok esetleges felhasználását csak megbeszélés alapján tehetjük.*”⁴⁰ 1951. november 26-án egy aláírás nélküli jelentésre írta rá a fenti sorokat a párttitkár. A dokumentum a *Szabad Nép* egy cikkére vonatkozott, mely 1951. november 25-én jelent meg az alábbi címmel: „A

³⁴ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ő. e. 464. 1951. július 4.

³⁵ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ő. e. 507. 1951. augusztus 23.

³⁶ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ő. e. 507. 1951. augusztus 23.

³⁷ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ő. e. 520. 1951. szeptember 5.

³⁸ MNL PML XXXV. 1. 1/66. ő. e. 497. 1952. február 19.

³⁹ MNL PML XXXV. 1. 1/65. ő. e. 475. 1952. január 25.

⁴⁰ MNL PML XXXV. 1. 1/65. ő. e. 578. 1951. november 26.

Magyar Népköztársaság kormányának nyilatkozata az Amerikai Egyesült Államok kormányának sorozatos beavatkozási kísérleteiről, államellenes összeesküvések és fasiszta bandák szervezéséről és támogatásáról”.⁴¹ A politikai rendőrség által kiadott jelentés a cikk megjelenését követően készült, és a *Szabad Nép* cikkét olvasók véleményét, a Pest megyei emberek vélemény-megnyilvánulásait tartalmazta.

A pilisszentiváni bányáról szóló jelentéssel – a hozzáfűzött kommentár alapján megítélve –nem lehetett teljes mértékben elégedett a párttitkár, Nagy János. A dokumentum felső sarkába ugyanis a következő megjegyzést írta: „Ez ugyan nem eléggé alapos, de ad bizonyos támpontot.”⁴²

Mivel a kiadott jelentések több személyhez köthetők, azok különböző szintű használhatósága nem meglepő. A jelentés témája és annak tartalma is indokolhatta a párttitkár következő utasítását „Az ilyen anyagokat jó, ha az oszt[ály] vez[ető] e[lvtársa]k is látják”.⁴³ Ezt a lapszéli jegyzetet egy, a tagosító bizottság munkájáról értekező jelentésre írta a pártfunkcionárius.

A megyei pártbizottság apparátusából különösen a politikai osztály munkáját befolyásolták az államvédelmi jelentések. 1951 szeptemberében a szentmártonkai gépállomásról szóló jelentés kézhezvételét követően a párttitkár utasításba adta, hogy a politikai osztály intézkedjen a gépállomás alkalmatlan vezetőjének két napon belül történő leváltásáról.⁴⁴

A megyei pártbizottságok mellett a helyi járási pártbizottságok részére is megküldték az államrendőrség helyi szervezete által kiadott jelentéseket, de gyakran csak kivonatos formában. Az 1951. szeptember 17-én készített jelentésében az áporikai helyzetről írt Lengyel István osztályvezető-helyettes, államvédelmi százados. A megyei párttitkár lapszéli jegyzet formájában jelezte, hogy a járási bizottságoknak is küldjék meg kivonatos formában az anyagot. Emellett utasította a járási bizottságot, hogy „a termelőcsoport megerősítését liberálisan kezelő” áporikai párttitkárral és tanácselnökkel kapcsolatban intézkedjenek.⁴⁵

A pártszervezetek jelentések útján történő informálásának szükségességét és hasznát emelte ki a megyei párttitkár következő lapszéli jegyzete, mely egy 1951. augusztus 21-én kelt, a megyei tagosítási munkákról szóló jelentés szélén olvasható. „Ezekre a dolgokra sürgősen fel kell hívni a pártszervezetek figyelmét. A pozitív megnyilatkozásokra, hogy kihasználják, az ellenségesekre, hogy felvehessék a harcot velük.”⁴⁶

⁴¹ *Szabad Nép*, 1951. november 25. 3.

⁴² MNL PML XXXV. 1. 1/65. ö. e. 571. d. n.

⁴³ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ö. e. 492. 1952. február 14.

⁴⁴ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ö. e. 530. 1951. szeptember 17.

⁴⁵ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ö. e. sz. n. 1951. szeptember 17.

⁴⁶ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ö. e. 505. 1951. augusztus 21.

A jelentésírók által felvetett különféle problémák elintézésében tehát a megyei és járási pártbizottságok vettek részt, vagy maga az ÁVH is. Nagyobb súlyú ügyek esetében a kör természetesen tovább bővíthetett. Amikor a megyei párttitkár az ÁVH által készített jelentés útján tudomást szerzett a pilisszentiváni bánya termelési nehézségeiről és a bányában dolgozók között uralkodó rossz hangulatról, közös megbeszélést kezdeményezett. A gondok leküzdésére és megvitatására a pártbizottság egyik vezető emberét, a vállalat vezetőjét és a párttitkárt javasolta.⁴⁷

A dátummal is ellátott iratok alapján megállapítható, hogy a politikai rendőrség munkatársai igen gyakran, de nem meghatározott időpontban, hetente akár többször is jelentést küldtek a pártbizottságnak. A jelentések kézbesítésénél azonban olykor probléma is adódhatott. Egy 1952. március 3-án írt beszámoló a Rákosi Mátyás születésnapjára tett felajánlásokról szólt. Ez azonban csak hetek múlva került a párttitkár asztalára. A párttitkárt ez a szokatlan késés alaposan felbosszszanthatta, mivel nem jellemző módon a jelentés szövegére óriási piros betűkkel írta rá a nem hivatalos formába öntött véleményét. *„Disznóság, hogy 3 hét múlva kapom kézhez a jelentést.”* A vélemény mellett még az előadó nevét is ugyanazokkal a nagy betűkkel a jelentés közepére írta.

Az ÁVH által készített hangulatjelentések nem bizonyultak elegendőeknek. 1952. június 3-án a megyei pártbizottság határozatot hozott az információs munka megjavítása érdekében, továbbá úgy döntött, hogy a járási bizottságok területein információs csoportokat hoznak létre.⁴⁸ A nevesebb üzemekben, mint a váci Forte Fotokémiai Ipar Vállalatnál, illetve a Váci Fonógyárban is információs csoportok alakultak a párttitkárok irányításával. Az információs munka megjavítására azért volt szükség, mert *„helyes vezetés csak úgy lehetséges, ha valaki jól tájékozott, nemcsak elvileg, hanem gyakorlatban is és életben tisztán kell látni eseményeket [!]”*.⁴⁹

Ez a határozat bizonyára hatással lehetett az ÁVH Pest Megyei Osztályától az MDP Pest megyei bizottságához érkezett jelentésekre. Figyelemre méltó aránytalanság mutatkozik a fennmaradt jelentések terjedelmében: míg az 1949. március 20. és 1952. május 27. közötti időszakból 1492 oldalnyi információs jelentés található meg, addig 1952. június 13-tól 1956. március 10-ig csak 54 oldal. Az is megfigyelhető, hogy csökkent a párttitkári írásos feljegyzések száma.⁵⁰

A Pest Megyei Pártbizottság 1953. január 20-án megtartott megyebizottsági ülésén a pártbizottságok információs munkáját értékelték. Az egyik résztvevő, Kissné felszólalásában azt mondta, hogy ezekből az információs jelentésekből sok esetben felhasználható értesülésekhez jutnak, és ezek alapján intézkedéseket tud-

⁴⁷ MNL PML XXXV. 1. 1/64. ö. e. 527. 1951. szeptember 14.

⁴⁸ MNL PML XXXV. 1 1/28. ö. e. MDP Pest Megyei pártbizottsági üléseinek jegyzőkönyvei, 1953. január 20.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ A párttitkári kommentárok legaktívabb időszaka 1951–1952-ben volt.

nak foganatosítani.⁵¹ Ugyanakkor hiányoságként említette, hogy még mindig inkább csak „mozaikokat” kapnak a jelentésekben, a megye egészét átfogó értéke-
léseket még nem láttak.

Az ÁVH által a megyebizottságnak küldött és fentebb ismertetett információs jelentések jellemzően szintén egy-egy részeseményt taglaltak, noha a jelentések bevezetői gyakran sablonszerűen a megyére vonatkozó általános megállapításokat is tartalmaztak. A megyebizottság élén álló titkár ezeket az ÁVH által készített jelentéseket tüzetesen átnézhetette, erre utal a széljegyzetek sokasága. Intézkedési utasításokat adott, olykor pedig magánvéleményét is írásban rögzítette.

Azt, hogy a jelentések és a párttitkári utasítások alapján milyen konkrét intézkedéseket hoztak, további források bevonásával rekonstruálható. A legtöbb esetben bírósági, ügyészégi, illetve rendőrségi iratokat is meg kellene vizsgálni a döntési mechanizmus vizsgálatához.

Az ÁVH elküldte ugyan a jelentéseket a megyei pártbizottság vezetőjének, de azok általában csak kivonatos formában váltak ismertté még a párt berkeiben is. A bemutatott sülysápi beszámolóban a megyei párttitkár figyelmeztette a járási párttitkárt, hogy az átküldött anyagot ne adja ki a kezéből, és az ne jusson illetéktelen kezekbe. Egyúttal arra is utasította, hogy „szóban mindent ki lehet és ki is kell vinni”.⁵²

*

Az MNL Pest Megyei Levéltárának őrizetében fennmaradt, államvédelmisek által készített információs jelentések, valamint az ezekhez fűzött megyei párttitkári kommentárok értékes adalékul szolgálhatnak a megye korabeli történetének jobb megismeréséhez, elsősorban mezőgazdasági vonatkozásban. A széljegyzetek ezenkívül a pártszervezetek egymáshoz fűződő kapcsolatának megismerését is elősegítik. Ezen iratok által a jelentés készítőjének szemszögéből láthatjuk az egykori eseményeket. A megyei párttitkár utasításainak nyomon követéséhez, a történetek teljességének megismeréséhez azonban, ismét hangsúlyozzuk, elengedhetetlen más források felkutatása is.

⁵¹ MNL PML XXXV. 1. 1/28. ó. 1953. január 20.

⁵² MNL PML XXXV. 1. 1/64. ó. e. 511. 1951. augusztus 22.

ESZTER GAÁLNÉ BARCS

MOOD REPORTS WITH COMMENTARY

The main source materials of my study are the mood reports that were written by the State Protection Authority. These sources were preserved and kept in the National Archives of Hungary Pest County Archives. The reports were created by various divisions of the State Protection Authority and sent to the Hungarian Workers Party Pest County Committee. These mood reports were handed directly to the county party secretary who wrote his personal comments on the reports as side-notes. In the one hand this study reviews the general form and content of the mood reports concerning Pest County in the early 1950's. On the other hand, it focuses on the side-note comments written by the high ranking communist functionary. In the mood reports of 1951 and 1952 we can primarily read about agricultural work, the role of the kulak and their anti-communist activity. Among the official phrasings of the secretary we can trace some personal comments. These are astonishing one time, and humours the other time.

By presenting concrete cases and the related side-notes this essay demonstrates the recommendations of the party secretary in Pest County.

KOMÁROM MEGYEI HANGULATJELENTÉSEK AZ ÚJ GAZDASÁGI MECHANIZMUS ELSŐ HÓNAPJAIRÓL

A több mint 50 esztendővel ezelőtt bevezetett új gazdasági mechanizmus a szocialista Magyarország gazdasági irányításának és tervezésének átfogó reformját jelentette. A több évig tartó előkészítő munkát követően a kidolgozott reformok jelentős részét 1968. január 1-jétől vezették be.

Forrásközlésünk egyik legfőbb célja, hogy az új gazdasági mechanizmus első hónapjaiban keletkezett, az MSZMP Komárom Megyei Bizottságának Archívumában fennmaradt hangulatjelentésekből közöljön válogatást. A publikálásra kiválasztott megyei, járási és városi jelentések elsősorban a mechanizmus 1968. január 1-jei bevezetésével összefüggő helyi nehézségekkel, a vezetőket és a dolgozókat egyaránt érintő problémákkal foglalkoznak.

*

A magyarországi gazdasági reform előkészítése az 1960-as évek közepén az MSZMP Központi Bizottságának irányításával¹ indult meg. Több mint tíz munkacsoport alakult, amelyek a tervezés, az árak, a jövedelem-elvonás, a bérezés és az anyagi érdekelttség, a beruházások, a kül- és belkereskedelem, a mezőgazdaság, a tanácsok, a pénzügyek és más témák kiváló elméleti és gyakorlati szakértőinek bevonásával dolgozták ki a reform részleteit.² A megvalósult elképzelések a tervgazdálkodás és a piaci viszonyok valamiféle összebékítését célozták: a vállalatok önállóságának növelését, ezzel párhuzamosan pedig a központi irányítás, az érdekeltégi rendszer javítását irányozták elő. Az 1968-as új gazdasági mechanizmus nyomán megszűnt a vállalatokra és szövetkezetekre vonatkozó tervelőírások rendszere.³ Éves és öt éves nemzetgazdasági tervek ugyan továbbra is készültek, de ezeket nem bontották le vállalati szintre, s főleg nem írták elő a vállalatok számára azt, hogy mit, miből és mennyit termeljenek.⁴ Ugyanakkor a központi irányítás megőrzött alapvető döntési jogokat az ár-, bér- és jövedelemszabályozás terén, melyekkel a teljes foglalkoztatottságot és a fogyasztói árak stabilitását kívánták elérni. Szintén központi hatáskörben maradt a legfontosabb beruházások meghatározása,

¹ A párt gazdaságpolitikai osztálya Nyers Rezsőt bízta meg a reform részleteinek kidolgozásával.

² Timár Máttyás: *Gazdaságpolitika Magyarországon 1967–1973*. Budapest, 1973, 55.

³ Tomka Béla: *Gazdasági változások és a fogyasztás alakulása a huszadik századi Magyarországon*. In: *A mi 20. századunk*. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy – Romsics Ignác. Kolozsvár, 2011, 122.

⁴ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2004, 441.

emellett a külgazdasági kapcsolatok állami monopóliuma sem változott. Az ár- és bérrendszerrel szemben egyszerre több, egymásnak gyakran ellentmondó elvárást is támasztottak. A bérek szabályozásának egyrészt teljesítményre kellett ösztönöznie, ugyanakkor meg kellett gátolnia a túlzottnak tartott jövedelemkülönbségek kialakulását. Az átalakított ármechanizmusnak lehetőleg tükröznie kellett a ráfordításokat, de mindezt a fogyasztói árak stabilitásának garantálásával.⁵ Az 1968-at követő években a szakmunkások mintegy egynegyeddel kerestek többet, mint a betanított munkások, s egyharmaddal többet a segédmunkásoknál. A műszakiak több mint másfélszeresét keresték a munkások átlagkeresetének, a vállalatok felső szintű vezetői pedig három-három és félszer kaptak többet beosztottaiknál. Mindent egybevetve, az 1968 utáni magyar gazdaságot egy olyan társadalmi – állami és szövetkezeti – tulajdonra épülő gazdaságnak tekinthetjük, mely a központi tervezés és a piaci automatizmus elemeit is egyesítette magában, s bár a piacgazdaság hatékonyságát nem érte el, mégis az addigi és a szomszédos szocialista országokban továbbra is uralkodó tervutasításos rendszert jelentősen felülmúlta.⁶

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésével kapcsolatos megyei előkészületeket az MSZMP Komárom Megyei Bizottsága az 1967. május 26-án, Tatabányán megtartott pártbizottsági ülésén foglalta össze. A jegyzőkönyv mellékletét képező jelentés szerint *„megyénk gazdasági, műszaki vezetői, párt- és társadalmi szervezetei úgy az ipar, mint a mezőgazdaság területén szervezetten és felelősségteljesen készülnek az új irányítási rendszer bevezetésére és következetes megvalósítására.”*⁷ Elégedetten konstataáltak azt is, hogy már 1967-ben jelentősen csökkent a kötelezően előírt mutatók száma, ami jóval szabadabb gazdálkodást tett lehetővé. Ráadásul számos vállalat piackutató tevékenységet is végzett, melynek célja az igények jobb megismerése és az azokhoz történő alkalmazkodás volt.⁸ Az előkészítő munkával⁹ összefüggő egyik legfontosabb feladat a tömegszervezeti vezetők és a párttitkárok ún. „mechanizmus tanfolyamokra” való beiskolázása volt, ahol a 660 fő részletes tájékoztatást kapott a legfontosabb teendőkről.¹⁰ A pártfunkcionáriusok a felkészülési munka pozitívumai mellett megemlézték azt is, hogy *„a megye területén elsősorban a gyáregységek [!] és telephelyeknél tapasztalni bizonyos elkésredést, mely a tisztánlátás hiányából fakad. Egyes országos nagyvállalatoknál és trösztöknél tapasztalható olyan jelenség, hogy a gyáregységek, vagy telephelyek önál-*

⁵ Tomka: i. m. 123.

⁶ Romsics: i. m. 441–442.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL KEML), Az MSZMP-Archívumban őrzött iratok (a továbbiakban: XXXV), 1. fond, II. csoport, 54. ő. e., 42.

⁸ Uo.

⁹ Az előkészületek megyei szinten a szénbányászati, a gép- és műszeripari, az építőanyagipari, a vegyipari, a könnyűipari, a közlekedési és a kereskedelmi szektorokat érintették.

¹⁰ MNL KEML XXXV. 1. II. cs. 54. ő. e. 41.

lóságát akarják csökkenteni, a felelősség meghagyása vagy növelése mellett.”¹¹ Az egyes szektorok alapvető feladatainak ismertetését követően összegzésképpen megállapították, hogy a káderállomány a gazdasági mechanizmus célkitűzéseit és az ezzel járó feladatokat megismerte, így a pártvezetés egyelőre nem látta annak akadályát, hogy a megye ipara, mezőgazdasága az eddiginél gyorsabb ütemben fejlődjön.¹² A gazdaságirányítás új rendszere a mezőgazdaság területén lényegében már 1966-ban kezdetét vette. Változott az irányítás, a tervezés és a szerződés-kötés rendje. Igen jelentős volt ezeken kívül a több lépcsőben megvalósuló felvásárlási árrendezés, az amortizációs alapképzés kötelező bevezetése és a tsz-tagság szociális és társadalombiztosítási helyzetének gyökeres javítása.¹³

A mechanizmus 1968. január 1-jei bevezetését követő első megyei tapasztalatokat az 1968. június 25-én kelt pártbizottsági ülésen tárgyalták. Megállapították, hogy az új gazdaságirányítási rendszerre fokozatosan álltak át a megye vállalatai, gyáregységei és szövetkezetei.¹⁴ Ennek volt köszönhető, hogy az ipar és a mezőgazdaság „az év első 5 hónapjában kielégítően fejlődött. A szocialista iparon belül a termelésnövekedés a tanácsi iparban volt a legnagyobb, 18%. A minisztériumi ipar 8%-kal és a szövetkezeti ipar 7%-kal növelte termelését. Más a helyzet azonban, ha az egy foglalkoztatottra jutó termelés alakulását vizsgáljuk. A minisztériumi ipar 7%-kal, a tanácsi ipar 3%-kal növelte az egy foglalkoztatottra jutó termelését a múlt év első negyedéhez képest, míg a szövetkezeti ipar 2%-kal alatta maradt. Ez egyben tájékoztatást ad a termelékenység alakulásáról is. Megállapítható, hogy a szövetkezeti iparban a termelékenység romlott a bázis időszakhoz képest. Nem kielégítő a termelékenység alakulása a tanácsi iparban sem, mivel a 18%-os termelésnövekedést 15%-os létszámnöveléssel biztosította.”¹⁵ Komárom megye szénbányáinak termelésében visszaesést nem érzekeltek, ami abból adódott, hogy továbbra is a jó minőségű széntelepeket aknázták ki. A szénpiacra kedvező hatást gyakorolt a villamosenergia-termelés növekedésének az üteme is, mely meghaladta a 22%-ot. Ami az építőanyag-ipart illeti, a cement, a mész és az eternittermékek terén nem prognosztizáltak jelentős növekedést az előző évi adatokhoz képest, ennek ellenére 3–5%-kal magasabb volt a termelés. Csökkent az állami iparvállalatok és az ipari szövetkezetek egymás közötti termékcsereje, emellett jelentősen nőtt a közlekedésnek, a szállításnak, a hírközlésnek és a belkereskedelemnek történő értékesítések volumene és az összértékesítésen belüli aránya. Kedvezően hatott, hogy a kiskereskedelmi vállalatok a korábbi évek gyakorlatával ellentétben egyre több terméket szereztek be közvetlenül a gyártóktól, így ezeket lényegesen olcsóbban tudták a

¹¹ Uo. 43.

¹² Uo. 64.

¹³ Pulay Zoltán – Técsi János (szerk.): *Agrárfejlődés ipari környezetben. Komárom megye 1945–1970.* Tatabánya, 1970, 50.

¹⁴ MNL KEML XXXV. 1. II. cs. 61. ő. e., 61.

¹⁵ Uo. 62.

fogyasztóknak értékesíteni.¹⁶ A funkcionáriusok szerint az eddigi eredmények igazolják, hogy *„az előkészítésre fordított idő és energia nem volt hiábavaló. A kezdeti lépések sikerültek, a termelés az igényeknek megfelelően fejlődik. Ezzel párhuzamosan visszük a gyakorlatba az új mechanizmus elveit, és tanulunk meg annak szellemében dolgozni, és ez pozitív eredmény.”*¹⁷

Az új gazdasági mechanizmus első szakasza 1972 novemberében, a KB félidei plenáris ülésén ért véget. Ezt követően a vezetés lefékezte, alaposan átalakította és csak részlegesen tartotta meg az új gazdasági mechanizmust, hiszen hamarosan számos gazdasági reformintézkedést visszavontak.¹⁸ A gazdasági reformokat ellenzők 1972 és 1974 között több olyan intézkedést is elfogadtattak Kádárral, melyek gazdaságilag megalapozatlanok voltak, ráadásul az 1968-ban indított reformfolyamatok ellen hatottak. A recentralizáció jegyében 1972-ben ismét állami irányítás alá helyezték az 50 legnagyobb vállalatot, az általuk generált veszteséget pedig a nyereséges vállalatoktól elvont jövedelmekkel kompenzálták.¹⁹ A reform végét az 1973-as olajválság következményei és a mechanizmus iránt elkötelezett politikai vezetők (Nyers Rezső, Fehér Lajos) menesztése jelentették.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Tőkés Rudolf: *A kialakult forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás 1957–1990*. Budapest, 1998, 107–112.

¹⁹ Romsics: i. m. 451.

Dokumentumok

1.

1968. februári információs jelentés

Dorog, 1968. február 24.

Magyar Szocialista Munkáspárt
Járási Bizottsága
Dorog

Ág. / 2 / 2 / 1968

Tárgy: II. havi információs jelentés

MSZMP Megyei Bizottság
Propaganda és Művelődési Osztálya
Tatabánya
[...]

A gazdasági mechanizmus gyakorlati alkalmazásáról, a menetközben felmerült helyi problémákról /létszámgazdálkodás, csökkentett munkaidő/.

Értékelhető felmérést a bevezetés óta eltelt rövid idő miatt még nem lehet végezni, ezért csak *egyes jelenségekre* kívánunk rámutatni.

A Lábatlani Vasbetonipari Műveknél létszámhiány nincs. A 44 órás munkahét bevezetésére a jelenlegi jövedelmezőség tartása mellett a II. félév folyamán kerül bevezetésre, *[!] kidolgozása folyamatban van.*

A Viscosa gyárban²⁰ 1968. július 1-vel tervezik bevezetni a csökkentett munkaidőt, a több műszakos munkahelyeken a 40, az egészségre ártalmatlan egy műszakos munkahelyeken 44 órás munkahetet. *Az áttérés feltételeit most dolgozzák ki, a dolgozók széles bevonásával.* Még mindig sok embert foglalkoztat a részesedési alappal kapcsolatos kategóriába sorolás. *Kifogásolják az I–II–III kategóriák közötti részesedési különbséget.*

A nyergesújfalui eternitgyár jelentése alapján *problémát okoz a létszámhiány.* Jelenleg 27 fő hiánnyal dolgoznak. Tavalay a problémát túlórázással meg tudták oldani, jelenleg erre nincs lehetőségük. Meglátásuk, ha a kérdés nem rendeződik, a csökkentett munkaidő bevezetésére csak 1969-ben lesz lehetőség.

A Dorogi Szénbányák Vállalat a csökkentett munkaidő bevezetése során január havi tervét *100,2%-ra teljesítette, 91 fős létszámhiány mellett.*

A lábatlani Cementgyárban a csökkentett munkaidőt 1969. január 1-vel tervezik bevezetni, jelenleg folytatják az ezzel kapcsolatos felméréseket és a létszámkihatás-elemzéseket.

²⁰ Magyar Viscosa Rt. Nyergesújfalu.

A lábatlani Papírgyárban a munkaidő-csökkentés megszervezésére, módjának kidolgozására már sor került és március 1-vel kívánták bevezetni, de a központi bérintézkedések késése miatt *el kellett halasztani*.

Jelzet: MNL KEML XXXV. 3. f. 2. cs. 8. ő. e. – Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, Az MSZMP Archívumban kezelt iratok, Az MSZMP Dorogi Járási Bizottságának és alapszervezeteinek iratai, Agitációs és propaganda-munkával kapcsolatos iratok – Eredeti, gépelt.

2.

1968. februári információs jelentés

Esztergom, 1968. február 22.

MSZMP Városi Pártbizottság
Esztergom

PTO/1/6/1968

I.

A pártélet eseményei

[...]

3./ A gazdasági mechanizmus gyakorlati alkalmazásával kapcsolatosan a következő észrevételezések vannak.

P[él]d[ául] beszélnek arról, hogy az árrendezés megtörtént január 1-től, de a *bérszint* még ez idáig nem emelkedett. Egyes üzemeknél az ezzel kapcsolatos előkészületek megtörténtek, ill[etve] már bevezetésre kerülnek. Pld. a SZIM-nél²¹ március 1-től a bérfejlesztési alapot elosztják, 2%-ot az alapbérbe, 2%-ot pedig a prémium céljaira hagynak meg.

A MIM-nél²² II. 1.-től 1,5%-ot építettek be. *A tapasztalat szerint a bérezések elosztása differenciáltan történik.* Városi viszonylatban eddigi megállapítások szerint a *létszámgazdálkodásra vonatkozóan* nincsen olyan tapasztalatunk, hogy esetleges komoly csökkenés mutatkozna. Mégis, a munkaerőhelyzet tekintetében egyes területeken *problémák jelentkeznek*. Pld. *Dorog viszonylatában új munkahelyek* létesülnek, és ez bizonyos felszívó hatást gyakorol egyes szakmák területén. Másrészt

²¹ Szerszámgépipari Művek Esztergomi Marógépgyára.

²² Labor Műszeripari Művek.

ezt a helyzetet idézi elő az is, hogy *a környező bányauzemek ismételten emelik létszámukat.*

A Szerszámgépgyárra vonatkozóan elsősorban a forgácsolókra van ez kihatással, a kisebb üzemek, az új létesítmények, a KTSZ-ek,²³ keresik ezeket a szakmunkásokat.

Az ÉDÁSZ²⁴ vonatkozásában a hálózatszerelőknél mutatkozik ez a probléma, akik a nehéz munkakörülményeiket akarják felváltani a jobb viszonyok között dolgozó üzemekre. Bár anyagiakban ezek előnyösebb helyzetbe nem kerülnek, itt elsősorban *a jobb munkakörülmények* hatására jelentkezik a probléma.

A csökkentett munkaidővel kapcsolatosan a SZIM-nél és az ÉDÁSZ-nál problémák nem jelentkeznek. A kiesett munkaidőt jobb szervezéssel, műszakfejlesztéssel, normák rendezésével megoldják. Előző jelentésünkben jeleztük, hogy a *MOFÉM-nél*²⁵ ezzel kapcsolatosan problémák jelentkeztek, melyeket ez idáig nem sikerült kiküszöbölniük.

Az anyaggazdálkodással és -beszerzéssel kapcsolatosan a vállalatok veszélyes tendenciát látnak abban, hogy ez idáig egyes területeken komoly nehézségekbe ütköztek. A helyzetet súlyosbítja a rendkívül tág keretek között mozgó felár rendszer. Attól félnek, hogy a monopolhelyzetben lévő vállalatok kihasználják előnyös helyzetüket, és ennek folytán rendkívüli magas felárakat számítanak a mennyiségi és minőségi rendelkezéseknél. Ez erősen megdrágíthatja a termékek árát, másrészt félnek a vállalatok attól, hogy magas költsön felvételére szorulnak, ilyen problémát vet fel a SZIM Marógépgyár, de hasonló jelzéseket tesz a Kályhagyár is.

Pld. a Kályhagyár ez évi vasanyag szükségletét a kereskedelem kikapcsolásával az ózdi Kohászati Üzemek, a Borsodnádasdi Lemezgyár és a Dunai Vasműnél akarta biztosítani, ezért a FERRO-hoz²⁶ benyújtott igényt még a múlt évben felmondta. Kiderült, hogy bizonyos méretű és minőségű vasanyagok szerezhetők be az említett gyártó vállalatoknál. Emiatt az I. n[egyed]évi szükségleteik biztosítása igen nagy erőfeszítésébe került. Előfordul, hogy a szükséges lemezeket és szögvasakat kénytelenek kiskor áron beszerezni, ami természetesen a termék költség szintjét növeli.

Ehhez a témakörhöz tartozik még az a probléma is, amit a jelentésünk második oldalán a pártbizottsági üléssel kapcsolatosan megjelölünk. Történetesen az a SZIM Marógépgyár esetében, hogy egyetlen diszpozíció sem történt a külker vállalat részéről, és ez figyelmeztet arra, hogy az üzemek[nek] november 15-ig kell legalább az exporttervet teljesíteni, hogy az éves árbevételük biztosított legyen. Ez minden bizonnyal a többi exportra termelő üzemnél hasonlóképpen jelentkezhet, és már most fel kell figyelni erre a jelenségre. Az üzemeknek törekedni kell arra, hogy

²³ Kisipari Termelőszövetkezet.

²⁴ Észak-dunántúli Áramszolgáltató.

²⁵ Mosonmagyaróvári Fémszerelvénygyár Esztergomi Gyáregysége.

²⁶ A FERROGLOBUS Vas- és Acél Termelőeszközkereskedelmi Vállalatról van szó.

exporttervük időben teljesítve legyen, ezáltal az éves árbevételük biztosítva lesz, és ezzel elkerülhetik a hitelek felvételét.

Jelzet: MNL KEML XXXV. 14. f. 2. cs. 7. ő. e. – Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, Az MSZMP Archívumban kezelt iratok, Az MSZMP Esztergom Városi Bizottságának és alapszervezeteinek iratai, Információs jelentések és taggyűlésekről szóló jelentés – Eredeti, gépelt.

3.

1968. áprilisi információs jelentés

Komárom, 1968. május 17.

EKV-03-Ü-02/22/1968.

Információs jelentés

T.

Magyar Szocialista Munkáspárt

Városi Bizottsága

Komárom

Az 1968. április hóra vonatkozó információs jelentésünket az alábbiakban adjuk meg:

[...]

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésével kapcsolatos kezdeti nehézségeink továbbra is megvannak, amely[ek] elsősorban a különböző segédanyagok beszerzésében, illetve egyes anyagok megmunkálásának elhelyezésében nyilvánulnak meg. Véleményünk szerint egyes vállalatok csak azokat a rendeléseinket fogadják el, amelyek számukra vagy áránál [!] fogva, vagy egyéb vonatkozásban kifizetődőek. Kisebb tételekben történő megrendeléseinket már nagyon nehéz elhelyezni, holott ezen anyagok a termelésnél döntő jelentőséggel bírnak. Így azután az anyag- és áruforgalmi csoport dolgozóinak nagyon sokat kell utazniuk, hogy ezeket az anyagokat is be tudják szerezni. Az áruellátás vonatkozásában dolgozóink több esetben kifogásolták a cipők árának emelkedését.

Jelzet: MNL KEML XXXV. 11. f. 3. cs. 12. ő. e. – Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, Az MSZMP Archívumban kezelt iratok, Az MSZMP Komárom Városi Bizottságának és alapszervezeteinek iratai, MSZMP Lenfonógyár Csúcsvezetőség Komárom, Információs jelentések – Eredeti, gépelt.

4.

1968. májusi információs jelentés

Tata, 1968. május 23.

Magyar Szocialista Munkáspárt
Járási Végrehajtó bizottsága
Tata

Ágit/6.
Készült: 54 példányban
Szigorúan bizalmas!

I.

A pártélet eseményei

[...]

Az új gazdaságirányítási rendszer feladatai és lehetőségei egyre világosabban rajzolódnak ki a dolgozók és a vezetők előtt egyaránt. Az új körülmények között folyó gazdasági munka különösebben aggasztó problémát nem vetett fel, folyamatosan teljesedik ki az új irányítási rendszer a különböző területeken. Ugyanakkor az is igaz, hogy eddig még nem születtek kiemelkedően új pozitívumok, és ezért legtöbbször a problémák felvetésével találkozunk. Helyenként türelmetlenség is tapasztalható, melynek alapján az illúzió volt, hogy az új gazdasági mechanizmus beindítása után azonnali eredményeket fog produkálni.

Az ilyen emberek ezután már a mechanizmus 4., 5. hónapjában csalódottságáról beszélnek, különösen az árak alakulását és a választék bővülését illetően. Miután ugrásszerű fejlődésről nem beszélhetünk, most azt mondják, hogy eddig semmi változást nem látni a mechanizmus következtében.

Az új irányítási rendszerrel, valamint a január 1-én bevezetett intézkedésekkel kapcsolatban a következő információt kaptuk. Tatán több helyen felvetették, hogy az árreformmal kapcsolatos intézkedések január 1-től érvényesülnek, viszont a bérszínvonal ezt nem követte. A bérfejlesztés jelenleg több helyen problémaként jelentkezik.

A víz díjának emelése a tатаi Latex Vállalatnál jelentős költségnövekedést eredményezett. A saját termelésű víz használatáért is fizetnek, ami ezelőtt nem volt. Viszont a textilipar rendkívül vízigényes, és ezért az áremelkedés 1.50-ről 3.50-re tetemesen növeli a termelési költségeket. A vízdíjjal kapcsolatos az[on] észrevétel is, amelyet a koci pártszervezet jelez. Eszerint különösen a közületek számára jelent nagy költségtöbbletet a vízdíj magas összege. Pld. az óvodát igen magas költséggel terheli annak ellenére, hogy a Vízmű által üzemeltetett vízművet a község

maga hozta, illetve hozza létre. A Vízmű Vállalat ingyen kapja, viszont a létrehozó szerv nem részesül kedvezményben.

A szénárak változásával kapcsolatban az üzemek részéről különösebb észrevétel nem hangzott el, viszont a Városi Hazafias Népfront tapasztalata szerint itt ármérséklésre lenne szükség, mert ez nagyon sok kiskeresetű családot kedvezően érintene. A Környei Állami Gazdaság vezetői annyit említenek meg, hogy a különböző ipari eredetű anyagok áremelkedése (műtrágya, növényvédőszer, táp, koncentrátum) és a különböző szolgáltatások árának emelése negatívan érinti a gazdaságot, mivel a mezőgazdasági termékek áremelkedésének 8%-os aránya nem fedezi az előbbiekből jelentkező többletkiadásokat.

Mindezekkel együtt termelő üzeinkben, különösen az ipar területén, nem jelentkezt a költségekkel kapcsolatban különösebb kirívó probléma. A tapasztalatok szerint a vezetők az első nehézségek után alapos elemzéssel kedvezően alakítják helyzetüket. Más vonatkozásban viszont vannak problémák. Súlyos munkae-rőhiány jelentkezik a tatai Vízmű Vállalatnál és egyre inkább a Szőnyeggyárban is. Ezt mindkét helyen azzal magyarázzák, hogy nem tudnak magasabb fizetést adni bizonyos munkaterületeken.

A Kocsi Fmsz.²⁷ például az új viszonyok között hátrányos helyzetbe került, mivel kicsinyek az anyagi lehetőségei, viszont teljes egészében magára van utalva. Központi támogatás híján pld. a régen tervezett cukrászda építését és kisvendéglő kialakítását el kellett halasztania. Ugyancsak Kocsról jelzik, hogy január óta a ruházati és a vegyipari cikkeknel is két ízben rendezték újra az árakat, s ennek eredménye áremelés volt. Javasoljuk, hogy ezeket a kérdéseket népi ellenőrzési vizsgálattal ellenőrizzék, és az esetleges negatív törekvéseket szorítsák vissza.

A termelőszövetkezetek értékesítési problémával küzdenek a szarvasmarha és a sertés felvásárlással kapcsolatban. A Bokodi tsz. szarvasmarháit pld. az Állatforgalmi Vállalat ebben az évben nem tudja átvenni. Ez különös tekintettel az aszályos időjárásra, rendkívüli nehézségek elé állítja a termelőszövetkezetet és a háztáji gazdaságokat is a takarmányozás miatt.

Héregről jelentik, hogy a Tatabányai Alumínium Kohó bejáró dolgozói elégedetlenek, mert a megígért 22 napi nyereségrészesedés helyett csak 16 napot fizettek ki. Panaszkodnak az igazgatóra is, mert véleményük szerint teljhatalmú ember a gyárban és azt tesz, amit akar. Azzal a gondolattal foglalkoznak többen, hogy otthagyják a gyárat, mert nincsenek megfizetve.

Jelzet: MNL KEML XXXV. 5. f. 2. cs. 5. ő. e. – Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, Az MSZMP Archívumban kezelt iratok, Az MSZMP Tatai Járási Bizottságának és alapszervezeteinek iratai, Információs jelentések – Másolat.

²⁷ Földművesszövetkezet.

5.

1968. májusi információs jelentés

Esztergom, 1968. május 23.

MSZMP Városi Bizottsága
Esztergom

PTO/1/12/1968

MSZMP Komárom Megyei Bizottsága
Tatabánya

[...]

A gazdasági mechanizmus bevezetésével kapcsolatosan az üzemeknél különösebb észrevételezés nem történt, illetve előző jelentéseinkben jeleztük mindazokat a kérdéseket, amelyek problémaként felvetődtek. A Tanács jelentése szerint a költségvetési szervek gazdálkodásában nehézségek mutatkoznak a beralap és a karbantartási hitel elégtelensége miatt, azonban remény van arra, hogy az év hátralévő részében többletbevételekből a hiányokat pótoljuk. Van olyan jelzésünk, mely szerint több üzemben kifogások merülnek fel a gazdasági mechanizmus bevezetésével kapcsolatban, olyan értelemben, hogy nem megfelelő volt a gyakorlati végrehajtásával vonatkozóan az előkészítés. Ezt úgy magyarázták, hogy megfelelően előkészítettük elvi vonatkozásokban a politikai és gazdasági vezetőket, ugyanakkor a konkrét munkákra vonatkozóan az üzemek későn kapták meg a rendelkezéseket. Elsősorban a minisztériumok munkájával hangzik el e tekintetben bírálat, mely az üzemek problémáiból természetesen fakad.

Jelzet: MNL KEML XXXV. 14. f. 2. cs. 7. ó. e. – Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, Az MSZMP Archívumban kezelt iratok, Az MSZMP Esztergom Városi Bizottságának és alapszervezeteinek iratai, Információs jelentések és taggyűlésekről szóló jelentés – Eredeti, gépelt.

6.

1968. júniusi információs jelentés

Tatabánya, 1968. június

Magyar Szocialista Munkáspárt
Városi Bizottsága
Tatabánya

[...]

Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésének I. félévi tapasztalatai azt igazolják, hogy a gazdálkodás tervszerűbbé és következetesebbé vált. A vállalatok igyekszenek – az érdekeltség megnövekedése folytán – minél hathatósabban kihasználni a rendelkezésre álló termelési eszközöket. Több vállalat profiltisztítást hajtott végre a termelékenységi növelése céljából. Értékesítési problémákkal egy vállalat sem küzd. Az általuk gyártott termékekre a kereskedelem igényt tart. A kormány által meghatározott közgazdasági emelők arra ösztönzik a vállalatokat, hogy sokkal körültekintőbben gazdálkodjanak és eszközöljenek beruházásokat. Bár meg kell jegyezni, hogy a Bank hitelhiánya több ésszerű és fontos beruházás megvalósítását késlelteti.

[...]

Továbbra is kifogásolják a vállalatok a magas felárak felszámolását és a társított értékesítést, amely az indokoltnál nagyobb készletezésre készteti a vállalatokat. Pl. a DUVGÉP Vállalat a fehérvári TŰZÉP telepen csak abban az esetben kap 18 000 gömbvasat, ha 20 000 m esőcsatornát is megvásárol. Az ilyen társított értékesítés semmi esetre sem javítja a vállalatok helyes gazdálkodását.

Több vállalat kifogás tárgyává tette az átlagbér-gazdálkodás jelenlegi formáját. Ugyanis a gyakorlat azt eredményezi, hogy a vállalatok átlagbér betakarítása céljából megnövelik „a kapun belüli munkanélkülieket” fiatalok alkalmazásával, s közben állandó munkaerőhiánnyal küzdenek.

A párt és a kormány az 1968. évi gazdasági feladatok kidolgozásánál figyelembe vette a dolgozók jövedelmének fokozott növelését is. Ezen belül a bérek kidolgozását az alapján határozta meg, hogy a vállalatok milyen eredményesen tudják a náluk lévő termelési eszközöket hasznosítani. Ez alapján a kormány úgy döntött, hogy a vállalatok nyereségének terhére 4% maximumig lehet bérfejlesztést eszközölni, és nem korlátozta az egyéb juttatások mértékét. Már a kollektív szerződések kidolgozásánál is az volt a tapasztalatuk, hogy a vállalatok ezen lehetőséget csak kismértékben, vagy egyáltalán nem használják ki. Az átlagos bérfejlesztési előirányzat, ami a kollektív szerződésben nyert rögzítést, 1–2%-ra tehető. A vállalatok óvatosságból nem irányoztak elő nagyobb bérfejlesztést.

A Szénbányák Vállalatának 1968. évi átlagbére a NIM által 31 130 Ft/főben van meghatározva. Bérfejlesztést a bázis átlagbéren belül hajtottak végre, mivel az elmúlt évben a létszám-megtakarítás következményeként kialakult magasabb bázisátlagbér ezt lehetővé tette. Az 1968. első 5 hónapot figyelembe véve, a múlt évhez viszonyítva a dolgozók jövedelme 3%-kal növekedett.

[...]

Az új gazdaságirányítási rendszer bevezetését követte a vállalat nevezeti felépítésének átszervezése, módosítása, az új feladatokhoz való igazítása. A város adottságá-

ból kifolyólag a vállalat nevezéssel csak néhány üzem rendelkezik, túlsúlyban gyáregység, kirendeltség, főépítés-vezetőség szintén dolgoznak az üzemek.

Azoknál a gyáregységeknél (pl.: Alukohó, Cementgyár, Bányagépgyár) amelyek korábban önálló vállalként dolgoztak, mind a tervfeladatok[ban], mind a távlati fejlesztési feladatokban megfelelő súlyt kapnak a gyáregységek párt- és gazdaságvezetői. A nagyvállalatok kikérik tanácsaikat, bevonják őket a döntések meghozatalába, és kellően tájékoztatják a nagyvállalat összfeladatairól. Úgy ítéljük meg, hogy ezen vállalatoknál a várakozásnak megfelelően jól alakultak a kapcsolatok. Sok nehézséget okoznak azok az üzemek (különösen az újonnan telepítettek), amelyek a reform bevezetése előtt is üzem [!], gyáregységként üzemeltek. Ugyanis ezek az üzemek a nagyvállalat által kiszabott tervutasítási rendszer szerint dolgoznak. Nem ismeretes[ek] előttük sem az értékesítés, sem a távlati fejlesztés problémái. A legtöbb üzem közülük még az évi feladatát sem ismeri. Nem ismeretes az üzem béralapja, csak a kiadott norma teljesítését, éves volumenét (havi bontásban) ismerik. Pl. Magyar Gyapjufonó, Kézműipar, ezen gyáregységeknél már az irányban van törekvés, hogy az üzem mennyire gazdaságosan és jól dolgozik. A tanácsi és szövetkezeti ipar területén a megnövekedett önállóság kedvező hatással van a gazdálkodásra, bár több vállalat csak nehezen tud vele élni.

Jelzet: MNL KEML XXXV. 2. f. 2. cs. 10. ő. e. – Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, Az MSZMP Archívumban kezelt iratok, Az MSZMP Tatabánya Városi Bizottságának és alapszervezeteinek iratai, Havi információs jelentések – Eredeti, gépelt.

7.

1968. júliusi információs jelentés

Komárom, 1968. aug. 8.

MSZMP Járási Végrehajtóbizottsága
Komárom

Ikt. sz.: PTO/212/2
Készült: 51 példányban
Szigorúan bizalmas!

[...]

Az új mechanizmus érdekében végzett politikai munka első félévi tapasztalatai:

A Járási PB. 1968. július 20-án tárgyalta meg a reform első félévi tapasztalatait. Az új gazdaságirányítási rendszerre való áttérést járásunk gazdasági egységeiben és az

egyéb területeken dolgozók körében alapos, sokrétű, mindenre kiterjedő előkészítő munka előzte meg. Járásunk párt-, tömegszervezeti és gazdaságvezetőinek nagy többsége az átállást megelőző időben mechanizmus tanfolyamon vett részt. A különböző tanfolyamok hasznosnak bizonyultak, amit jelenleg a gyakorlati tevékenység is bizonyít. Pártszervezeteink propaganda- és agitációs munkája arra irányult, hogy a párttagokkal, a dolgozókkal megismertessék a reform társadalmi, politikai jelentőségét, lényegét és szerepét gazdasági feladataink megoldásában. Községekben, üzemekben pártnapokon ismertettük az új gazdasági mechanizmus célját. Párttagságunk az 1967/68-as évi politikai oktatáson, taggyűlésen vitatta meg a reform bevezetésével, illetve végrehajtásával kapcsolatos tennivalókat. Tapasztalataink szerint elmondhatjuk, hogy az év elején nyugodt légkörben, kapcsolódás nélkül, zavarmentesen kezdődött el a fokozatos áttérés. Pártszervezeteink segítik, ellenőrzik a reform bevezetését, illetve végrehajtását.

Járásunk ipari és mezőgazdasági üzeimeiben az év első hat hónapjában a termelés kielégítően alakult. Tervek, előirányzatok időarányos részét teljesítették. Kihasztnálatlan kapacitás nincs, az alapanyag-ellátás és a késztermékek értékesítése megfelelő. Az elért eredményekben jelentős szerepük van a pártszervezeteknek. Az elmúlt hat hónap időszakára elmondhatjuk, hogy pártbizottságaink, pártszervezeteink a lehetőségeikhez képest maximálisan igyekeztek segítséget nyújtani a nagyarányú tömegpolitikai munka kiszélesítésében. Ezt a nagyobb és a káderekben is erősebb pártszervezetek munkájában lehet hatékonyan értékelni.

Pártszervezeteink nagy többsége következetesen jól oldotta meg az új helyzetből adódó feladatokat. A bizonytalanságból fakadó helytelen szemléletet helyes felvilágosító munkával, határozott állásfoglalással feloldották, illetve tisztázták. A párttagság helytállásának, aktív tevékenységének eredménye, hogy azok a nézetek, amelyek az új gazdasági mechanizmustól a párt és politikájának háttérbe szorítását remélték, jelentősen megváltoztak. Nyilvánvalóvá lett sok kétkedő előtt is, hogy gazdasági életünk jobbá tételében, korszerűsítésében pártunk újból megmutatta erejét, erősítette vezető szerepét. Járásunkban a reform első hat hónapjának tapasztalatai azt bizonyítják, hogy gazdaságpolitikánkat az új gazdasági mechanizmus alapvetően jól szolgálja, a termelési célkitűzések megalapozottak, az eredmények biztatóak. A munkások, parasztok, az értelmiség kedvező munkája helyes irányban bontakozik ki, alkotó módon segíti célkitűzéseink megvalósítását.

A helyes gazdaságpolitikai munka végzése céljából felhívtuk a párt-, állami és gazdasági vezetők figyelmét arra, hogy a jövőben körültekintően tanulmányozzák a megjelent rendelkezéseket, utasításokat, jobban ismerjék gazdasági adottságaikat, a piaci igényeket, és mindezek figyelembevételével keressék a módját a termelés emelésének, a piaci igények jobb kielégítése érdekében a gazdaságosság útján. Vezetőink igényeljük jobban a pártszervezetek segítségét, a dolgozók aktív kezdeményezéseit, és azokat használják fel munkájukhoz. A műszaki fejlesztéssel, a beruházások hatékonyságának fokozásával teremtsenek jobb feltételeket a további előrehaladáshoz. A jövőben az eddigieknél is nagyobb gondot kell fordítani a gaz-

daságpolitikai propaganda szélesítésére. Állandóan tanulmányozzák a reform gyakorlati végrehajtása során jelentkező ellentmondásokat, azok elemzésével, megoldásával segítsék elő a kedvező tendenciák megerősítését, a negatív jelenségek felszámolását.

Jelzet: MNL KEML XXXV. 4. f. 2. cs. 7. ő. e. – Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, Az MSZMP Archívumban kezelt iratok, Az MSZMP Komáromi Járási Bizottságának és alapszervezeteinek iratai, MSZMP Komárom Járási Bizottság, Információs jelentések – Eredeti, gépelt.

8.

1968. augusztusi információs jelentés

Esztergom, 1968. szeptember 6.

MSZMP Városi Bizottsága
Esztergom

PTO/1/19/1968.

MSZMP Komárom Megyei Bizottsága
Tatabánya

[...]

2./ Gazdasági mechanizmussal kapcsolatos munkaerőhelyzet alakulása:

Az üzemek jelzései szerint városi viszonylatban tapasztalható, hogy a mechanizmus érvényesítését bizonyos mértékben fékezi a szűkös munkaerőforrás. Főleg a segédmunkaerőben van hiány, de egyes munkaterületeken női segédmunkáshiány is tapasztalható. Ennek oka egyrészt az alacsony kereseti lehetőség (takarítónő, szakképesítés nélküli dolgozók, idény munkaerők stb.), másrészt a nehéz munkakörülmények. Pld. az ÉDÁSZ-nál, ahol a segédmunkaerők magas bérezést érhetnek el, de a munkakörülményeik igen nehezek.

A Kórháznál a férfi munkaerő alkalmazásában van szűk keresztmetszet [!], különösen nehéz betölteni a szakképzett középkáder beosztásokat. A betegségből, szülésből, gyermekápolási segélyt igénybe vevőkből [!] *megüresedett helyeket szakképzettség hiánya miatt nem tudják helyettesíteni.* [!] Bár az új gazdasági irányítási rendszer a helyettesítésekkel kapcsolatosan nagyobb lehetőségeket ad, azonban az Egészségügyi Minisztérium utasítása és a pénzügyminisztériumi rendelet ezzel kapcsolatosan nem egyértelmű, úgy, hogy jelenleg még a bérmegtakarításból képezhető jutalmazásban nincs egységes állásfoglalás. A Kiskereskedelmi Vállalatnál is meglehetősen nagy a fluktuáció, itt elsősorban a rossz munkaidő-beosztásra

hivatkoznak a dolgozók. Ugyanis nagyobb ebédszünettel délelőtt és délután is szolgálatban vannak.

A tapasztalatok szerint az üzemekben a fluktuáció még nem állt meg. Az új Munka törvénykönyv által adott lehetőségekkel élnek a dolgozók és keresik a jobb beosztású és magasabb bérű üzemeket. A segédmunkaerőre jellemző, hogy az alföldi megyékből itt dolgozók mind többen kapnak közelebbi helyeken állást, és ezért szűkül üzemeknél a segédmunkaerő keresztmetszete.

Jelzet: MNL KEML XXXV. 14. f. 2. cs. 7. ő. e. – Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, Az MSZMP Archívumban kezelt iratok, Az MSZMP Esztergom Városi Bizottságának és alapszervezeteinek iratai, Információs jelentések és taggyűlésekről szóló jelentés – Eredeti, gépelt.

9.

1968. szeptemberi információs jelentés

Tata, 1968. október 7

Magyar Szocialista Munkáspárt
Járási Végrehajtóbizottsága
Tata

Agit/10.
Készült: 100 példányban!
Szigorúan bizalmas!

[...]

2./ A gazdasági mechanizmus tevékenységének egyik tapasztalataként több üzemünkben folyamatosan vezetik be a munkaidő-csökkentést. Mivel ezek [!] bevezetése nemrégén történt meg, még kevés konkrét tapasztalatunk van. Általános vélemény azonban az a jelzett üzemeknél, hogy kedvezően fogadták, a termelés nem csökkent.

A munkaidő-csökkentéssel kapcsolatban Tatán a pedagógusok körében említésre méltó észrevétel történt. A tantestületi ülésen a szülőkkel folytatott beszélgetés alapján vetődött fel az alábbi kérdés:

A dolgozó szülőknek biztosított szabad szombat célszerű felhasználását esetenként akadályozza, hogy gyermekeinknek ezen a napon is iskolába kell menniük. Szaporodott a szülők azon óhaja, hogy a gyermekeket engedjék el szombaton az iskolából, hogy el tudjanak utazni, hétvégén kirándulni, üdülni.

Ezért célszerű lenne gondolkodni annak megoldásán, hogy az iskolákba is be lehessen vezetni a szabad szombatot. Véleményük szerint ez nem lenne újszerű, hiszen a Szovjetunióban, Csehszlovákiában és az NDK-ban is van ilyen gyakorlat.

Jelzet: MNL KEML XXXV. 5. f. 2. cs. 5. ő. e. – Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára, Az MSZMP Archívumban kezelt iratok, Az MSZMP Tatai Járási Bizottságának és alapszervezeteinek iratai, Információs jelentések – Eredeti, gépelt.

BALÁZS WENCZ

REPORTS FROM KOMÁROM ABOUT THE FIRST MONTHS OF THE NEW ECONOMIC MECHANISM

The New Economic Mechanism, instituted on January 1 1968, was a comprehensive reform of the economic governance and planning in the socialist Hungary. The main purpose of our document publication, with a brief introduction, is to publish selected reports from the Archives of the MSZMP (Magyar Szocialista Munkáspárt = Hungarian Socialist Workers Party) Komárom County Committee, which were made during the first few months of the New Economic Mechanism. The selected local reports focus primarily on regional issues related to the introduction of the mechanism on January 1 1968, and on questions affecting party leaders and workers alike.

A FRANCIA KÖVETEK ÉS NAGYKÖVETEK SZEREPE A MAGYARORSZÁGRÓL ALKOTOTT KÉP VÁLTOZÁSÁBAN (1944–1994)

Bevezető

E tanulmány célja, hogy bemutassa a francia követek (1963-tól nagykövetek) Magyarországról alkotott képének változását, a magyarországi francia diplomáciai misszió vezetőinek szerepét és helyét a francia diplomácia rendszerében. A dolgot az elmúlt évtizedekben a francia levéltárakban (Párizsban és Nantesban) feltárt forrásokra és a francia nyelvű szakirodalomra támaszkodva adja szintézisét a kutatási tapasztalatoknak, illetve ismerteti a francia követek/nagykövetek Magyarország-képének változásait. Láthatjuk, hogy e tekintetben éles határvonal húzható meg az 1945 előtti, illetve az 1945 és 1990 közötti korszak között, de jól érzékelhető a váltás a rendszerváltoztatás előtti és az azt követő időszak között is. Feltehetjük magunknak a kérdést, hogy egy nagykövet hogyan és milyen mértékben befolyásolta a hazánkról alkotott képet, milyen hatással volt a francia vélemények alakulására. A diplomáciai missziók vezetőinek szerepe a francia diplomácia rendszerében lényeges változáson ment keresztül az elmúlt évtizedekben, a tudományos-technológia forradalom új lehetőséget és kihívást jelentett (jelent).¹

Az 1944 és 1994 között hazánkban diplomáciai szolgálatot teljesítő francia diplomaták eltérő motivációkkal és különböző előképzettséggel kerültek Magyarországra. A történelmi kontextus is jelentős hatással volt kiválasztásukra, az itt végzett munkájukra, a rólunk alkotott véleményük változására. Dolgozatunk kronológiai rendben ismerteti a fontosabb szereplőket és az egyes korszakok jellegzetességeit, sajátosságait.

¹ Maurice Vaïsse: Introduction générale: Une période de réformes incessantes (des années 1970 à 2018). In: *Diplomatie française. Outils et acteurs depuis 1980*. Paris, 2018, 27–42.

1. A nagykövetek helye és szerepe a francia diplomáciában

A nagykövetek tevékenységét az 1961-es Bécsi konvenció szabályozza,² amely Franciaországban, 1964. április 24-én lépett hatályba. Szövegét 1963-ban kiegészítették a konzulok jogállását szabályozó egyezményrel, az új szerződés – a ratifikációt követően – 1971. január 30-án lépett hatályba. A konvenció értelmében egy nagykövet a küldő állam egyszemélyi képviselője, és a legnagyobb rangot jelenti a diplomáciai hierarchiában.³

Franciaországban a nagykövetek feladatait az 1979. június 1-jei rendelet szabályozza.⁴ A rendelet szerint a nagykövet képviseli a francia érdekeket, kapcsolatot tart a fogadó ország kormányzati képviselőivel. Célja, hogy a fogadó ország politikájának és életének teljességét megismerje, gazdasági, kulturális, tudományos és katonai kapcsolatokat építsen ki. A magas rangú tisztviselőnek számító nagykövet feladata a nagykövetség adminisztrációjának működtetése és a civil kapcsolatok ápolása. A nagykövetnek joga van az „*Œexcellenciája*” (*Son Excellence*) megnevezésre, de ez a megszólítás a francia nagyköveteket a saját hazájukban nem illeti meg. A francia diplomáciai szolgálatban a nagykövetek szakmai életútjuk csúcspontján kapják meg a nagyköveti címet, az első tanácsosi poszt betöltése után. A nagykövetek kinevezése általában független az államfő személyétől és a kormányzati politika változásaitól. A nagykövet fő feladata, mint már említettük, Franciaország érdekeinek képviselete, így sikeres szolgálati karrierje során – mintegy annak megkoronázásaként – megilleti a „Franciaország nagykövete” (*Ambassadeur de France*) cím használata.⁵

Franciaországban a nagykövetek és konzulok kinevezését az 1969-es rendelet⁶ szabályozza, amely a kinevezés módját és az előremenetel szabályait is meghatározza. A nagykövetet a köztársasági elnök nevezi ki a Minisztertanács jóváhagyásával, a Külügyminisztérium előterjesztése alapján. A vizsgált korszakban a nagykövet kinevezését alapvetően az adott ország tekintetében meglévő francia érdekek határozzák meg. Franciaországban – az amerikai gyakorlattól eltérően, ahol az eltérő pártcsaládból kikerülő elnökök politikai irányváltása szerint nevezik ki őket – a nagykövetet az éppen regnáló elnök személyétől függetlenül, szakmai tapaszta-

² A konvenció értelmében a nagykövetek fő feladatai a következők. 1. Reprezentálás. 2. Az állampolgárok és a küldő állam érdekeinek védelme. 3. Tárgyalások és kapcsolattartás. 4. Minden megengedett eszközzel információk gyűjtése. 5. A bilaterális kapcsolatok építése.

³ Lásd Marie-Christine Kessler: *La politique étrangère de la France. Acteurs et processus*. Paris, 1999, 76–96.; Jean Bailloux (szerk.) *Les Affaires étrangères et le corps diplomatique français*. Tome II. 1870–1980.

⁴ https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT0000000516462&categorieLien=cid_Dcret_n°79-433_du_1_juin_1979. (Utolsó letöltés: 2018. november 17.)

⁵ Kessler: i. m. 111.

⁶ <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000499400> (Utolsó letöltés: 2020. január 31.). Décret n°69-222 du 6 mars 1969.

latai és a diplomáciai hierarchiában betöltött helye alapján választják ki. Ritka, ha valakit az elnök a saját politikai táborából nevez ki, ennek általában jól meghatározott politikai-diplomáciai okai vannak. A francia diplomáciai kar tagjai között megtalálhatók a francia arisztokrácia (pl. Margerie család) és a felső burzsoázia tagjai (pl. François-Poncet), akik fontos szerepet játszottak a 19–20. századi francia történelemben.

Az 1945 utáni korszakot tekintve, a francia nagyköveteknek a francia diplomácia hivatali szerkezetében betöltött szerepe lényegesen megváltozott. Az 1945. április 13-ai rendelet alapján a Külügyminisztérium hivatali szerkezete az új feladatoknak megfelelően átalakult. Az átszervezés előtt egyetlen igazgatóság működött, később azonban négy igazgatóságot hoztak létre, illetve a nagykövetek ügyköre is módosult. Az 1945-ben kialakított szervezeti struktúra lényegét tekintve nem változott, a nagykövetek kiválasztásában továbbra is a szakmai szempontok érvényesültek. A külügyi szolgálat működésére vonatkozó reformokat elsődlegesen a megváltozott nemzetközi helyzethez történő alkalmazkodás miatt vezették be, és a szerkezet a lényegét tekintve negyven év alatt alig változott.⁷ Érdemi változást jelentett viszont François Mitterrand hatalomra jutása, aki ideológiai szempontok miatt, az új külpolitika kihangsúlyozása érdekében – elsősorban az első hétéves elnöki ciklusa (1981–1988) első felében – nagyobb teret engedett a külügyi eliten kívüli személyek nagykövetté való kinevezésének.

1976 és 1981 között a francia külügyminisztériumban hat olyan nagyobb jelentőségű szervezeti reformot hajtottak végre, amelyek érintették a nagykövetek jogállását. 1993-ban újra hatalomra jutott a jobboldal, és Alain Juppé külügyminiszter a Külügyminisztérium újabb reformjáról határozott. Az átalakítás a Michel Debré külügyminiszter által 1969-ben meghatározott elvek alapján kívánta a külügyi szolgálat munkáját hatékonyabbá tenni és tekintélyét növelni. A reform fő célkitűzése a külügyi szolgálat hatékonyságának növelése, a nagykövetségek és a Külügyminisztérium munkájának hatékonyabb szervezése, és egyben az euroatlanti integrációs folyamatokhoz való racionális alkalmazkodás volt. A miniszterelnökségen létrehozták Az Állam Külügyi Eszközeinek Miniszterközi Bizottságát (CIMEE), amelynek elsődleges feladata a külügyi szolgálat működéséhez szükséges információk összegyűjtése, a külügyi szolgálatok munkájának meghatározása, valamint az volt, hogy javaslatokat tegyen a külügyi szolgálati munka hatékonyságának javítására.

A reformok keretében a nagykövetek feladatait is újragondolták, és a változásokat lefektették az 1993. november 3-án kiadott rendeletben. Ennek értelmében a nagykövet teljes felelősséggel irányítja, koordinálja a diplomáciai misszió működését a Külügyminisztérium felügyelete és irányítása alatt. A nagykövet képviseli a köztársasági elnököt, a kormányt és az összes minisztert, és egyedül ő fogadhatja a fogadó országba érkező miniszterek delegációját. A nagykövetnek joga van ahhoz, hogy a nagykövetségre kinevezendő diplomatákról tájékoztassák, s a kinevezések-

⁷ Kessler: i. m. 97–111.

kel kapcsolatban véleményét megfogalmazhassa. Az 1993-as rendelet értelmében a nagykövetnek az összes üggyel kapcsolatban tájékoztatást kell kapnia. A dokumentum ugyanakkor kötelezővé teszi a nagykövet számára, hogy rendszeresen hazautazzon Franciaországba, és közvetlenül adjon jelentést munkájáról. Ezeken a megbeszéléseken a külügyminisztérium szervezeti egységei mellett a központi adminisztráció egyéb, más minisztériumokban működő, de a relációban érintett szervezeti egységei is részt vesznek.⁸

A követek és nagykövetek szerepe a Magyarországról alkotott francia vélemények megértése szempontjából fontos. Egy-egy nagykövet személyes véleménye, a fogadó országhoz való viszonya, az arról készített jelentései és összefoglalói elengedhetetlenek az adott ország bel- és külpolitikai viszonyainak megértéséhez. A nagykövet működése során keletkezett források a Francia Külügyminisztérium központi levéltárában (*La Courneuve*), illetve a nagykövetségek és konzulátusok levéltárában (*Nantes*) vannak elhelyezve,⁹ így a két intézmény levéltári iratai kiegészítik egymást.¹⁰ A rendszerváltozás időszakáig a francia diplomáciai struktúrában a legnagyobb presztízse a washingtoni és a londoni nagykövetségnek volt, de Kelet-Közép-Európa szemszögéből a moszkvai és a bonni nagykövetség szerepe is kiemelkedő.¹¹

2. Példák a magyar–francia kapcsolatok történetéből

2.1. Az újrakezdéstől a kiábrándulásig (1944–1962)

A budapesti francia követséget 1944 augusztusától egészen 1945-ig Christian Desplaces de Charmasse követségi tanácsos vezette ideiglenes ügyvivőként. A németek Magyarország megszállása után folyamatosan követelték, hogy a magyarok toloncolják ki a francia diplomátákat az országból, de erre még a nyilas-kor-

⁸ Kessler: i. m. 111–120. A teljes reformokról Vaïsse: i. m. 27–42.

⁹ <https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/archives-diplomatiques/acceder-aux-centres-des-archives-diplomatiques/> (Utolsó letöltés: 2018. november 17.)

¹⁰ Ez a levéltári részleg viszonylag ismeretlen a magyar kutatók számára, de hangsúlyozni kell, hogy itt őrzik a követségek, nagykövetségek és konzulátusok – elsősorban technikai, adminisztrációs vonatkozású – iratait. Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a követségi, nagykövetségi fondban lényegesen több forrást lehet találni a diplomáciai szolgálat munkájára, a fogadó ország politikusaira és az ország mindennapi életére vonatkozó eseményekről, mint az ún. központi kormánysszervek levéltári fondjaiban.

¹¹ Jelenleg Kelet-Európában Oroszország, Ukrajna és Lengyelország található a francia diplomácia prioritási rendjében (*vocation élargie*). A többi kelet-európai ország, közöttük Magyarország, a 95 egyéb nagykövetséggel együtt a kiemelten kezelt (*mission prioritaire*) nagykövetségek sorában van. Francia szemszögéből első helyen nyolc nagykövetség van: Németország, Spanyolország, Egyesült Államok, Olaszország, Madagaszkár, Marokkó, Egyesült Királyság, Szenegál. Lásd Vaïsse: i. m. 224.

mány sem volt hajlandó. 1944. december 7-én – a háborús front Budapest közelébe érkezésével – a magyar kormány a minisztériumok kitelepítése mellett a követségeket is felszólította az ország nyugati határára való költözésre. Charmasse ügyvivő is így került Magyaragensre, ahonnan a szovjet katonák hurcolták el 1945-ben Szombathelyre, majd Badenbe és onnan Kiskőrösre. A diplomata és lánya csak Catroux tábornok moszkvai közbelépésével, 1945. december 23-án szabadult.¹² Jóllehet a két ország nem került hadiállapotba, a budapesti francia követség működése megszűnt 1944 decemberében, és így *de facto* a diplomáciai kapcsolatok is megszakadtak. A hivatalos viszony helyreállítására bő egy évre volt szükség, mert Moszkva nem támogatta az általa megszállt területeken – különösen Magyarországon – a francia diplomáciai jelenlétet. A front Budapesten történő áthaladása után Paul Giraud képviselte átmenetileg a francia érdekeket az országban. A francia érdekeltségű Danubia Textil Rt. igazgatója egyike volt a budapesti francia ellenállás vezetőinek. Többek között ő hozta létre az ún. *Nemzeti De Gaulle Bizottságot*. Ez a szervezet kapcsolatban állt a *Francia Nemzeti Felszabadító Bizottsággal* (*Comité français de libération nationale*, CFLN) a budapesti francia katonai attasé titkárán, Noël Clavel hadnagyon keresztül. Ő közvetítette azt az 1944. október 10-én kelt titkos rendelkezést, amely előírta, hogy amíg a németek által házi őrizetben tartott Dampierre gróf, korábbi követ a feladatkörét nem tudja ellátni, addig Paul Giraud legyen a francia érdekek magyarországi képviselője.¹³ A megbízottat egyébként a brit titkosszolgálatok (MI6) embereként tartották számon.¹⁴ Annak ellenére, hogy Párizs rendszeresen sürgette a magyarországi francia külképviselet rendezését, a De Gaulle Bizottság elnökét csak 1945. november 1-jétől ismerték el hivatalosan. A Quai d'Orsay 1945 novemberében úgy döntött, hogy egy hivatásos diplomatát küld Budapestre Robert Faure személyében (1904–?), aki 1942-ig először Ankarában, majd pedig konzuli attaséként Szalonikiben szolgált. Visszatérte után a Vichy-adminisztráció több hónapra fizetés nélküli szabadságra küldte, majd 1943 novemberében a belgrádi francia külképviselet munkatársa lett, ahonnan Budapestre helyezték. Robert Faure 1945. december elején titokban, a bécsi katonai misszió segítségével illegálisan megfordult Magyarországon. Az erről tudomást szerző szovjet hatóságok – felháborodásuknak hangot adva – csak 1946. január

¹² Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères. Centre des Archives diplomatiques de la Courneuve (a továbbiakban: MEAE CADC), Z-Europe, 1944–1960, 190QO Sup. vol. 1. Dossier Charmasse.

¹³ Noël Clavel hírszerző tiszt volt, aki rádióadón keresztül 1942-től kapcsolatban állt a Bejrútban működő BCRA-val (*Bureau Central de Renseignement et d'Action*) – De Gaulle tábornok hírszerző irodájának közel-keleti fiókjával. Fejérdy Gergely: De Gaulle és Magyarország a második világháború végén. In: Markó György – Schmidt Mária (szerk.): *Hogy jobban értsük a huszadik századot*. Budapest, 2014, 293–303.

¹⁴ Catherine Eva Schandl: *Swedish Gold. Book 3 in the Trilogy about MI6 in World War II* Budapest. Lulubooks, 2011, 109–110.

közepén adták meg neki a hivatalos engedélyt a Budapestre való utazásra.¹⁵ Robert Faure-t 1947-ben visszahívták, majd ugyanezen év második felében a prágai francia követségre került. Robert Faure magyarországi elismerésének napján azonnal *agrémentet* kért a Franciaország által kijelölt budapesti követ, Henry Gauquié (1894–1959) számára.

A magyar Külügyminisztérium 1946. január 24-én hozzájárulását adta ahhoz, hogy a francia diplomata Magyarországon képviselje hazáját. A tapasztalt diplomatának számító új követ 1946. június 19-én adta át megbízólevelét;¹⁶ jól beszélt oroszul, bölcsészettudományi licenciátussal rendelkezett, és 1920-ban lépett a francia külügyminisztérium szolgálatába. Először a Quai d'Orsay közép-európai osztályán dolgozott, majd 1924-től külszolgálatot teljesített Varsóban, Münchenben, Belgrádban és Berlinben. A II. világháború kirobbanása Varsóban érte. 1940-ben tért vissza Párizsba. 1942 márciusában a Vichy-kormány Stockholmba nevezte ki, de néhány hónap után visszahívták. Gauquié engedelmeskedés helyett inkább lemondott állásáról és Londonba ment. A brit fővárosban a CFLN külügyi bizottságának vezetőségi tagjaként dolgozott, és fontos szerepet töltött be a szovjetekkel folytatott tárgyalásokon. 1944-től önkéntesen informálta a londoni szovjet követség tanácsosait is.

Budapesten már az első hivatalos látogatásai során sem rejtette véka alá szimpátiáját a szovjet megszállókkal és a magyar kommunistákkal. Gauquié 1946. augusztus 5-én meghívta a magyar külügyminisztert, Gyöngyösi Jánost, akinek azt mondta, hogy a magyar kormányférfiak közül a legtöbb szimpátiával és megértéssel Rákosi Máttyás részéről találkozott.¹⁷ Gauquiének a magyarországi eseményekhez való hozzáállása azonban fokozatosan megváltozott. A magyar belpolitikai események nyomán – 1947-ben Nagy Ferenc miniszterelnök puccsszerű leváltását látva, valamint az ún. kékcédulás választások hatására – a korábban látványosan szovjetbarát és a kommunizmust kevésbé bíráló francia követ egyre kritikusabbá lett.¹⁸ Gauquié végső ellenérzését és felháborodását a Rajk-per váltotta ki. Az a tény, hogy több franciát – köztük lánya vőlegényét, Paul Marty századost is – kémkedés gyanújába keverték és kiutasították Budapestről, mélységesen felháborította. Gauquié mindezek után 1949 szeptemberében visszahívását kérte.¹⁹ Párizsban

¹⁵ Fejérvy Gergely: Magyarország a Quai d'Orsay szemével (1944–1949). *Külügyi Szemle*, 2007, 1–2. sz. 153–163.; Uő: *L'Europe francophone et la Hongrie au début de la Guerre Froide: Les relations diplomatiques et culturelles entre les pays francophones de l'Europe occidentale et la Hongrie de 1944 a 1956*. Paris, 2014, 77–88., 117–130.

¹⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), XIX-j-1-k- Franciaország 1945–1964, 3. db. 4/a/30.635/3-1946.

¹⁷ MNL OL XIX-J-1-u, 1945–1989, Gyöngyösi János, 22. db. 5. sz. 7/RES/MK-1946. Budapest, 1946. augusztus. 6.

¹⁸ MEAE CADC, Z-Europe, 1944–1960, 190 QO, vol 17. 483. sz. jelentés, 1947. december 20. f. 131.

¹⁹ Fejérvy: *De Gaulle és Magyarország...* 288–290.

azonban nem tudtak neki megfelelő pozíciót biztosítani, így kénytelen volt még maradni. Gauquié számára az utolsó csepp a pohárban a katonai attasé, Georges Barazer de Lannuien ezredes kiutasítása volt 1950. június 5-én. Néhány hétre rá a francia követ a Quai d'Orsay egyetértésével, a szokásos búcsúlátogatások nélkül távozott posztjáról.²⁰

Gauquier utódja négy hónappal később Jean Delalande (1895–1965) követ lett. A párizsi magyar követség szerint az új külképviselő-vezető semmilyen befolyással sem rendelkezett a francia külpolitikában, de még a minisztériumban sem, és elsősorban pénzkeresési céllal vállalta el a budapesti posztot.²¹ Budapesten passzív, inkább protokolláris jelenléte biztosító személyként fogadták Delalande-t. Az új követ 1950. október 7-én érkezett Magyarországra, és október közepén már át is tudta adni megbízólevelét a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa elnökének. Delalande a hidegháború legfeszültebb éveiben volt kénytelen vezetni a budapesti követséget. 1951 januárjától szigorúan korlátozták a diplomaták szabad mozgását: csak engedéllyel hagyhatták el a fővárost övező 30 kilométeres zónát, s ezzel párhuzamosan állandó megfigyelés alatt tartották őket. A kétoldalú kapcsolatok ebben a korszakban süllyedtek a legmélyebbre, így Delalande elsősorban mint „megfigyelőállomás” tartotta fontosnak a hivatalos jelenléte Budapesten. Sztálin halálát követően a kisebb enyhülés rövidesen megtorpant, és a követség képtelen volt kitörni az elszigeteltségből. Delalande-t végül 1956 márciusában hívták vissza,²² s rövidesen visszatérése után nyugdíjazták. Delalande nem tartozott a tapasztalt politikai diplomaták közé, így leginkább konzuli feladatokat látott el karrierje során, illetve tudományos munkát is végzett. Ez utóbbi elismeréseként a francia akadémia levelező tagja lett.

Delalande utódja Budapesten Jean Paul-Boncour (1898–1973) lett. A már komoly diplomáciai karriert befutott 58 éves diplomata számára a Quai d'Orsay által felajánlott kelet-európai követi posztot – holott ő már nagykövet volt – többen egyfajta büntetésként értelmezték. Jean Paul-Boncour ugyanakkor ezt nem így látta. A francia külügyminisztérium nemcsak Budapestet, hanem a Dél-Afrikai Köztársaság nagykövetségét is felajánlotta a diplomatának, aki elsősorban idős, beteg édesapja miatt kívánt Európában maradni. Emellett azonban különösen érdeklődött a kommunista rendszerek működése iránt. A diplomata 1956. június 1-jén érkezett Budapestre és már egy héten belül átadta megbízó levelét az elnöki tanács elnökének.²³ Jean Paul-Boncour kiválóan ismerte a régiót, és Magyarországon is többször járt, hiszen karrierje során kétszer is szolgált Bukarestben –

²⁰ A szerző családtól származó információja. (Az interjú 2018. augusztus 7-én készült.)

²¹ Fejérdy: *De Gaulle és Magyarország...* 364.

²² Uo. 494–495.

²³ Garadnai Zoltán: *Franciaország keleti nyitási politikája és a magyar–francia kapcsolatok története (1963–1968). A francia „détente-entente-coopération” politika lehetőségei, külső és belső korlátai.* Budapest, 2013, 83–85.

először 1934–1935-ben, majd 1945–1948 között – de nem számított Közép-Európa szakértőnek. Jogi tanulmányok folytatása után, 1922-ben lépett diplomáciai pályára. A harmincas években nagy előnyére vált, hogy nagybátyja, Joseph Paul-Boncour, Franciaország miniszterelnöke és több alkalommal külügyminisztere, külön is segítette előmenetelét. A genfi évek után, 1939-ben Jean Paul-Boncour a francia külügyminisztérium információs főosztályvezetője lett, majd ismét Washingtonban, végül pedig Kínában szolgált. 1943-ban lemondott állásról és csatlakozott a De Gaulle vezette ellenálláshoz. 1944-ben az ideiglenes kormány külügyminisztériumában az „Amerika főosztály” helyettes vezetője lett, majd néhány hónap után bukaresti francia követ. Romániában nemcsak a kommunista hatalomátvételnél volt tanúja, hanem megismerte az erdélyi kérdést is, és ezen keresztül magyarokkal is kapcsolatba került. 1956-ban energikusan vette kézbe a követség vezetését, és megpróbálta kimozdítani a holtpontról a francia–magyar kapcsolatokat, miközben a rendszer ellenzőivel is találkozásokat kezdeményezett.²⁴ Jean Paul-Boncourra meghatározó hatást gyakorolt az 1956 őszi kirobbant forradalom, amelynek közvetlen szemtanúja volt.

A magyar szabadságharc leverését követően rendkívül ellenszenvesnek ítélte meg Kádár János politikáját, és a magyar vezetők előtt párhuzamot vont a franciaországi német és a magyarországi orosz megszállás között.²⁵ A magyar hatóságok bizalmatlanok voltak iránta, mert közismerten antikommunista meggyőződése, a magyar intellektuális körökkel ápolta jó kapcsolatait, illetve az amerikai követségre menekült Mindszenty József bíborossal történt rendszeres találkozásai gyanússá tették, így szigorú Rákosi-korszakot idéző módon megfigyelés alá helyezték és ahol lehetett munkáját akadályozták. ²⁶ De Gaulle hatalomra jutása után, 1960-tól lassan – elsődlegesen a szakdiplomácia terén – olvadásnak indultak a hivatalos kétoldalú kapcsolatok, de ebben a folyamatban Paul-Boncour már akadályt jelentett. 1961 elejétől a Quai d’Orsay le akarta váltani, de végül csak 1962 elején hívták vissza Budapestről,²⁷ amiben az is szerepet játszott, hogy 1962. február 28-án a párizsi magyar követség jegyzékben ítélte el a francia diplomata és felesége magyarországi tevékenységét. A francia fél a jegyzék következtében felgyorsította a követ visszarendelését²⁸ és az új követ kiküldését.²⁹

²⁴ Uő: *Iratok a magyar–francia kapcsolatok történetéhez (1957–1962)*. Budapest, 2011, 2. dokumentum, 68–69.

²⁵ Garadnai: *Franciaország keleti nyitási politikája és a magyar–francia kapcsolatok története...* 87.

²⁶ Kecskés D. Gusztáv: *Franciaország és a magyar forradalom, 1956*. Budapest, 2007, 263.

²⁷ Garadnai: *Iratok a magyar–francia kapcsolatok történetéhez...* 63.

²⁸ Uo. 216.

²⁹ Fejérdy Gergely: Jean Paul-Boncour, un diplomate français expérimenté en poste à Bucarest et Budapest après 1945. In: Frédéric Dessberg és Antoine Mares (szerk.): *Militaires et diplomates français face à l’Europe centrale*. Paris, 2017, 319–335.

Összegezve megállapítható, hogy 1945-öt követően a Budapestre kinevezett három francia követ személye és tevékenysége jól tükrözte Párizs Magyarországgal kapcsolatos politikáját. Kezdetben egy szovjetbarát diplomatára támaszkodva Franciaország reményt látott a francia–magyar kapcsolatok elmélyítésére, de a Rákosi-rendszer kiépülésével – különösen 1947-től – teljes lett a kiábrándulás. Az 1950-ben Budapestre küldött, befolyással nem rendelkező, saját gazdagodását szem előtt tartó francia követ személye jól mutatta azt a tényt, hogy a klasszikus hidegháború időszakában Párizs a francia érdekek szempontjából jelentéktelen szovjet provinciaként tartotta számon Magyarországot. Jelentős fordulatot hozott néhány hónapra az 1956-os forradalom és azt megelőző néhány hét, illetve az a tény, hogy egyfajta véletlen folytán a régiót jól ismerő, tapasztalt követ került Budapestre. Jean Paul-Boncourra nagy hatással volt a forradalom, támogatta a magyar szabadságharcot, és 1957-től élesen szembekerült a szovjetek hatalmát Magyarországon biztosító, Kádár János fémjelezte rendszerrel. Az 1956-ban látványosan fejlődésnek induló kétoldalú kapcsolatok ismét mélypontra jutottak, és 1945–1962 között lényegében kétszer is kiábránduláshoz vezetett a remény és az újrakezdés kísérlete a francia–magyar viszonyban.

2.2. A hatvanas évek és a követi szint nagyköveti szintre emelése

A magyar kormánnyal konfliktusos viszonyban lévő Paul-Boncour visszahívása után a szintén karrierdiplomata Pierre Francfortot (1908–1998) nevezték ki követnek. Francfort Politikatudományok Iskolát végzett, és karrierjét alkonzulként kezdte. 1939 és 1941 között katona volt, majd rész vett az ellenállásban, így 1945 után szakmai karrierje felgyorsult: fokozatosan lépett előre a diplomáciai ranglétrán, és 1956-ban a Becsületrend Lovagja címet is megkapta. 1959 és 1962 között részt vett az új alkotmány kidolgozásában. 1953 és 1957 között Bukarestben volt követ, majd 1962-ben Budapestre küldték, ahol aktívan részt vett a követségi szint nagyköveti szintre emelésében, 1963 és 1965 között Franciaország első budapesti nagykövete volt.³⁰

Az 1963-as amnesztia után a francia diplomata nagy ambíciókkal látott hozzá a kapcsolatok újraépítéséhez, és személyét magyar részről is megkülönböztetett figyelemmel kezelték.³¹ Ő volt az első francia diplomata, akit Kádár János is fogadott. Francfort jelentéseiben Magyarországot rendszeresen Romániához viszonyítva értékelte, ami egyrészt azzal magyarázható, hogy korábban ott teljesített szolgálatot, másrészt azzal, hogy a nemzeti sajátosságokban megmutatkozó eltérések, és így a Szovjetunióhoz való viszony változásai élenként foglalkoztatták a francia döntéshozókat. Az 1963–1964 folyamán fokozatosan Kelet felé forduló francia diplo-

³⁰ Garadnai: *Franciaország keleti nyitási politikája és a magyar–francia kapcsolatok története...* 117.

³¹ Uo. 103.

mácia kereste azokat a konkrét kapcsolódási pontokat, amelyeken keresztül a kelet-európai formális és informális befolyását növelni tudta. Ebben a diplomáciai elemző munkában – tekintettel a korábbi, információhiányos periódusra – a követi jelentések jelentősége egyre inkább megnövekedett. A komoly szakmai tapasztalatokkal rendelkező, a magyar rendszerhez az elődjéhez képest rugalmasabb hozzáállást mutató Francfort követ számára a magyarországi szolgálat a diplomácia karrier egy újabb jelentős állomását jelentette, és ennek megfelelően igyekezett a saját, és így közvetve a diplomáciai missziójának jelentőségét is kihangsúlyozni. A magyar–francia kapcsolatok vonatkozásában a kapcsolatok nagyköveti szintre való emelése volt az első jele annak, hogy a két ország elérkezettnek látta az időt arra, hogy magasabb szinten folytassák az együttműködést. A nagyköveti kapcsolatfelvétel 1963. december 17-én történt meg, ami a diplomácia nyelvén azt jelentette, hogy a két ország immár a nyilvánosság előtt is kimutatja a kétoldalú kapcsolatok kölcsönös továbbépítésének szándékát.³² A nagykövet nagyon sokat tett azért, hogy a magyar–francia kapcsolatok fejlődjenek, és az első párizsi magyar külügyminiszteri út (1965. január 12–13.) megvalósulhasson.³³

2.3. Az enyhülés. A kétoldalú kapcsolatok kiegyensúlyozott fejlődésének időszaka

Francfort után Raymond Gastambide (1910–2010) jogász, politológus került a budapesti nagykövetség élére, ahol 1965 és 1971 között teljesített diplomáciai szolgálatot. Gastambide szintén karrierdiplomata volt, 1937-ben lépett diplomáciai szolgálatba, és elsősorban konzuli feladatokat kapott. Ő is részt vett az ellenállásban, így karrierje 1945 után sem szakadt meg, és érezhetően előrelépett a diplomáciai ranglétrán. Szakmai karrierjének kiemelkedő állomása volt a budapesti nagyköveti kinevezés, tekintve, hogy ezzel a Külügyminisztérium ranglétráján előrelépett, ami már a budapesti nagyköveti poszt presztízsének érezhető növekedését mutatta. A feladata elsődlegesen az volt, hogy elősegítse a magyar–francia kapcsolatok építését.³⁴ Szolgálatának ideje alatt valósult meg Couve de Murville magyarországi látogatása 1966-ban, ami a de Gaulle-i keleti nyitási politika egyik állomása volt. Gastambide igyekezett a gazdasági kapcsolatokat is fejleszteni, diplomáciai missziójában ugyanakkor az 1968-as csehszlovákiai intervenció törést okozott. A két ország kapcsolatai ugyan nem épültek le olyan mértékben, mint az 1956-os forradalom után, de a diplomáciai szolgálatot 1968 és 1970 között hullámvölgy jellemezte, és Párizs csak 1971-ben határozta el, hogy újraindítja a keleti kapcsolatokat.³⁵

³² Uo. 116–118.

³³ Uő: Péter János külügyminiszter franciaországi útja. A De Gaulle-i Európa-politika magyarországi értelmezései. *Levéltári Közlemények*, 2003. 1–2. sz. 135–158.

³⁴ Uő: *Franciaország keleti nyitási politikája és a magyar–francia kapcsolatok története...* 211.

³⁵ Uo. 308–314.

Gastambide utódja Gérard Amanrich (1921–1977), a francia diplomáciai kar egyik legtehetségesebb képviselője volt, aki szakmai karrierjében egészen 1976-ig töretlenül haladt előre. Magyarországon 1971 és 1974 között teljesített nagyköveti szolgálatot, feladata elsődlegesen az volt, hogy a két ország kapcsolatait a Helsinkifolyamat keretében fejlessze. Sikeres magyarországi szolgálata után a diplomáciai hierarchiában előrelépett és szentszéki nagyköveti rangsorba került. Diplomáciai karrierjének az vetett véget, hogy 1976-ban VI. Pál pápa audiencián fogadta Valéry Giscard d'Estaing elnököt, akit a frissen elfogadott francia abortusztörvény miatt nem engedett leülni. A megalázott elnök kérésére visszahívták a francia nagykövetet,³⁶ aki karrierjének megtörését nem bírta elviselni, mentálisan össze-roppant és öngyilkosságot követett el.

A francia–magyar kapcsolatok stabilitását mutatja azonban, hogy 1974 és 1980 között a nagy diplomáciai tapasztalatokkal rendelkező Raymond Bressier (1919–1987) nevezték ki nagykövetnek. Bressier 1945-ben lépett diplomáciai szolgálatba, az Európai Igazgatóságon három alkalommal is dolgozott, és 1969-ben a Külügyminisztérium főtitkári tisztségét is betöltötte. Hat évig tartó budapesti diplomáciai szolgálata a két ország közötti jó kapcsolatok kiépítésének időszakával esett egybe. A két ország viszonyában a felsőszintű találkozókat jelentették a fordulópontot, amelyek közül kiemelkedett Kádár János 1978-as párizsi látogatása.³⁷

2.4. A „kis hidegháború” időszakától a rendszerváltozásig³⁸

A nyolcvanas évek első felének nemzetközi helyzete kedvezett azon szándékoknak, amelyek a kétoldalú kapcsolatok fejlesztését tűzték ki célul. A bilaterális kapcsolatok ekkor – a hatvanas évekhez hasonlóan – felértékelődtek. Az új nagykövet, Jacques Lecompt (1925–?) is a kapcsolatok féloldalasságáról értekezett a Quai d'Orsay-nak írt jelentésében, és hangsúlyozta a kereskedelmi kapcsolatok vártnál lassúbb fejlődését. A francia köztársasági elnök magyarországi útja (1982. július 7–9.) fordulópontot jelentett a magyar–francia kapcsolatok történetében, hiszen érzékeltette a rendszer nyugati elfogadottságát és nemzetközi tekintélyét: *„Magyarország tulajdonképpen az az ország Keleten, amely pozitív mérleget tud felmutatni az emberi jogok tekintetében. Ez az ország mindazonáltal – I. Szent István*

³⁶ Egy nagykövet felel mindenért, amikor ilyen magas szintű látogatás történik. Az elnökkel szembeni szimbolikus lépés rendkívül megalázó volt. Giscard felháborodásában felelősségre vonhatta őt, hiszen egy nagykövetnek a felelőssége, hogy az ilyen típusú – egyébként kivédhetetlen – problémákat elhárítsa. Az elnök állva tartása és a nagykövet hazahívása diplomáciai üzenetváltást jelentett, ami teljesen független volt a nagykövet személyétől.

³⁷ Uő: A magyar–francia kapcsolatok története 1975 és 1985 között. *Külügyi Szemle*, 2011. 2. sz. 38–52.

³⁸ Uő: Franciaország és a keleti biztonság François Mitterrand elnöksége alatt. A magyar–francia kapcsolatok története (1981–1995). Budapest, 2018. (Kézirat)

király óta – ezer éve igyekszik mutatni európai és keresztény elkötelezettségét” – jelentette a követ.³⁹

Mitterrand és a miniszterelnök magyarországi útja után – mivel francia részről nem voltak meglegedve Lecompt stílusával – Hubert Dubois személyében (1921–?) új nagykövetet küldtek Budapestre. Párizsban megállapították, hogy a legfelsőbb szintű látogatásoknak köszönhetően a francia–magyar politikai kapcsolatok addig nem látott szintre jutottak, és a korábban nem tapasztalt bizalmi viszony alapján azok további fejlesztését tűzték ki célul.⁴⁰ A politikai együttműködés fejlesztése és a magyar részről Nyugat felé mutató nyitási szándékok megerősítése érdekében az új nagykövetnek hangsúlyoznia kellett a francia függetlenedési politika jelentőségét, amellyel Moszkva és Washington felé egyenlő távolságot kívánt tartani, miközben a párbeszéd fenntartásában volt érdekelt. A francia atlantista politika miatt Budapesten megfogalmazott kritikákra válaszul a nagykövetnek azt az álláspontot kellett képviselnie, hogy Párizs elsősorban közvetítői szerepre törekszik, és a franciák saját maguk választják meg külpolitikai orientációjukat; mindközben Budapest nem törekedett arra, hogy a kedvező lehetőséget kihasználva, nagyobb külpolitikai önállóságot érjen el. Franciaország ugyanakkor a gazdasági kapcsolatok terén komoly lehetőségekkel rendelkezett, hiszen ki tudta használni azokat a politikai előnyöket, amelyek az Európai Közösségekkel (EGK, Euratom) kialakítandó szabadkereskedelem miatt keletkeztek számára. E területen a francia diplomácia arra törekedett, hogy minél inkább hallassa a francia véleményeket, és elkerülje azt, hogy a kapcsolatépítésben a hangsúly a technikai-technokrata kérdésekre helyeződjön. Az új francia nagykövet az 1982–1983-as legfelsőbb szintű francia látogatások után megállapította, hogy a helyzet kedvezően alakult, és a francia jelenlét erősítésére vonatkozó politikát Párizsnak folytatnia kell.⁴¹

A Magyarország irányába megnyilvánuló francia politika alapvető céljai a következők voltak. 1. Megerősíteni és érzékelteni a francia külpolitikai önállóságot. 2. Egyértelművé tenni a magyarok számára, hogy az Európai Közösségek keretein belül Franciaország jó pozíciókkal rendelkezik, ami Magyarország számára kedvező lehet. 3. A politikai kapcsolatok a gazdasági, a kulturális és a kereskedelmi kapcsolatokkal együtt fejlődnek.⁴² Dubois nagykövet a diplomáciai szolgálata végén készített jelentésében (*rapport de fin de mission*) így értékelte az 1983 és 1986 közötti magyarországi tartózkodását: „Budapesti tartózkodásom alatt nagy

³⁹ MEAE CADC, Europe Hongrie (1981–1985) Carton 5281. Note. Relations politiques franco–hongroises. 6 janvier 1984.

⁴⁰ Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères. Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (a továbbiakban: MEAE CADN), Ambassade de Budapest (1991–1999). Carton 15. N°63/Eu. Relevé de conclusions. Réunion pour le plan d'action de M. Dubois, Ambassadeur de France en Hongrie (22 décembre 1983.)

⁴¹ Uo. Plan d'action. Budapest le 29 novembre 1983.

⁴² Uo.

eltérést tapasztalhattam Franciaország részéről Magyarország irányába az 1981. május 10. előtti és utáni időszakban.” „A magyar sajátosság fontos szerepet játszott a francia–magyar legfelsőbb szintű kapcsolatok fejlesztésében, és más szinteken a rendszer belpolitikai változása alapvető szerepet fog játszani ebben a viszonyban.”⁴³

Utódja a szintén karrierdiplomata, Kelet-Európa-szakértő Christine Malitchenko nagykövet asszony (1924–2010) lett, akinek diplomáciai szolgálata egybeesett a magyarországi változásokkal. Az első női nagykövet ugyanakkor nem igazán értette a magyarországi változásokat, azok lendületét és felgyorsulását. Francia részről a nyolcvanas években azzal számoltak, hogy a nyugati nyitási kényszerben lévő, alapvetően német orientációjú országban, kihasználva a kedvező helyzetet, érdemi pozíciókat lehet szerezni, így a nagykövetek feladata ekkor e célok elérése volt. 1988 végén Malitchenko ugyanakkor megállapította, a magyar hatóságok szembesültek azzal a ténnyel, hogy a lakosságot már nem érdeklik a reformok, és inkább az életszínvonal csökkenése miatt aggódnak. A politikai reformok, a plurális demokrácia bevezetése került a figyelem középpontjába, miközben a gazdasági reformok nem igazán valósultak meg; a nagykövet azt érezte, hogy a lakosság nem támogatja a rendszer hivatalos reformpolitikáját, a közvélemény érzelmei alapvetően távol állnak a kelet-európai gondolkodástól, a kommunista vezetők befolyása pedig nagyon gyenge. A magyarországi változások felgyorsulása miatt a nagykövetet visszahívták, és a gazdasági-társadalmi élet egyik közszereplőjét, a francia hivatalnoki kar magas rangú tisztviselőjét küldték Budapestre.

2.5. A rendszerváltozás időszaka

1989-ben Pierre Brochand (1941–) került a nagykövetségi székbe. A felső középosztálybeli, jogász végzettségű, magas rangú hivatalnok-diplomata 1991 és 1997 között a Paris Saint-Germain klub elnöke is volt, illetve 2002 és 2008 között a francia hírszerzés vezetőjeként szolgált. Szakmai karrierjét 1968-ban kezdte, majd 1971 és 1975 között első titkárként Saigonban, majd 1975 és 1979 között tanácsosként Bankokban szolgált. 1979 és 1982 között San Franciscóban főkonzulként, utána 1985-ig az Ázsiai és Óceániai Aligazgatóság vezetőjeként működött, ahonnan a New York-i francia ENSZ-misszó élére került. A kelet-európai változások arra késztették a Külügyminisztérium döntéshozóit, hogy egy nagy tapasztalattal rendelkező diplomatát küldjenek a változások előtt álló Magyarországra, így került Pierre Brochand Budapestre. Magyarországi diplomáciai missziója után 1993 és 1995 között Izraelben volt nagykövet, a Külügyminisztérium Kulturális Igazgatóságát vezette, és a kormány diplomáciai tanácsadója volt. Ezután a francia hírszerzésnél szolgált, majd, mint már említettük, annak vezetője volt. 2003-ban megkapta a *Franciaország nagykövete* címet. Brochand idején a két ország kapcso-

⁴³ MEAE CADN, Budapest (1991–1999) Carton 15. N° 479/Eu. Rapport de fin de mission. 1.

latai új alapokra helyeződtek, a szabad választások után már két egyenjogú ország építette tovább a kétoldalú kapcsolatokat egyenjogú partnerként. Brochand nagykövet ebben a folyamatban úttörő szerepet játszott.

A rendszerváltozás időszakának következő nagykövete François Nicoullaud (1940–) volt, aki politológiai tanulmányokat végzett, és 1964-ben lépett diplomáciai szolgálatba. Magyarországon nagykövetként 1993 és 1997 között szolgált, majd 2001 és 2005 között Teheránban volt nagykövet. 1988 és 1991 között Pierre Joxe belügyminiszter mellett diplomáciai tanácsadóként szolgált, 1991 és 1993 között a védelmi miniszter kabinetjének vezetője volt. Hivatalnoki és diplomáciai tevékenysége mellett elemző és tudományos tevékenységet is folytatott; a 2017-es elnökválasztás előtt azon 60 nagykövet közé tartozott, akik nyílt levélben biztosították támogatásukról Emmanuel Macront. A nagykövet számára prioritásként azt határozták meg, hogy valódi partneri kapcsolatok kiépítésére törekedjen, valamint a magyar politikai elitben és – a médián keresztül – az ország közvéleményében is tudatosítsa, hogy *„történelmi meghatározottságok nem léteznek a francia–magyar kapcsolatokban.”* A francia külügyminisztérium értékelése szerint a nagykövetnek három alapvető kérdéssel kell szembesülnie. 1. Hogyan lehet a történelmi hátrányokat leküzdeni, az előítéleteket tompítani a magyar közvéleményben és a médiában? 2. Milyen Franciaország hozzáállása Magyarország európai integrációjához? 3. Mire számíton a nagykövet Magyarország biztonságára vonatkozó kérdések tekintetében?⁴⁴

Francia részről tisztában voltak azzal, hogy a magyar politikai elit nem táplál semmilyen ellenszenvet Franciaország irányába, de a magyar lakosság, amelynek többsége német hatás alatt áll, továbbra is előítéllettel viszonyul hozzá. A nagykövet ezért alapfeladatul kapta, hogy a Franciaországról kialakult képet a politikai eliten kívül is javítsa. Ezt különösen fontosnak tartották, mivel Franciaország azt az álláspontot képviselte, hogy a kelet-európai országok csatlakozása az Európai Közösségekhez hosszú folyamat lesz, és az a tény, hogy Párizs az utolsók között ratifikálta Magyarország és az Európai Közösségek társulási szerződését, a magyarok számára a francia elutasító politika bizonyítéka volt. Ezért a nagykövetet azzal is megbízták, hogy hangsúlyozza: Párizs teljes mértékben elfogadta a koppenhágai csúcs (1993) határozatait, azok megvalósításában részt kíván venni, így kész arra is, hogy Magyarország uniós csatlakozási folyamatát támogassa. Magyarország a lehető leghamarabb a NATO tagja kívánt lenni, így a nagykövetnek a magyarok Európai Stabilitási Paktumba való bevonását kellett támogatnia.⁴⁵ Nicoullaud számára a gazdasági és a kulturális kapcsolatok fejlesztésének elősegítését határozták meg fő feladatként, és azt, hogy a még meglévő adminisztratív akadályokra felhívja a magyar hatóságok figyelmét. A kulturális kapcsolatok területén az volt a legfőbb cél, hogy az orosz befolyás megszűnése miatt kialakult űrt a francia nyelv tanulá-

⁴⁴ Franciaország nem támogatta a NATO keleti bővítését, ami alapjaiban ellentétes volt a magyar kormány céljaival.

⁴⁵ Uo. 4–5.

sának népszerűsítésével töltsék ki, a franciaországi – a magyarok részéről kevésbé ismert – lehetőségeket ismertessék, tudatosítsák. A Francia Gimnázium terve ennek a folyamatnak a részét jelentette, és fontosnak tartották a hagyományos magyar–francia tudományos együttműködés további fejlesztését is. Új területet jelentett a rendőrségi, az igazságügyi és a katonai együttműködés, illetve a szakdiplomáciai kapcsolatok további fejlesztése.⁴⁶

Az 1993. október közepén Budapestre érkezett nagykövet akcióterve Magyarország mihamarabbi uniós csatlakozásának felvetésével kezdődött: *„Nem csak Magyarország, hanem Franciaország érdeke is, hogy ez az ország a lehető leghamarabb az Európai Unióba lépjen. Minden haszontalan, igazságtalan késlekedés végérvényesen az Unió és az országunk ellen fordítaná [Magyarországot].”*⁴⁷ A francia nagykövet Magyarország csatlakozását két ok miatt sürgette. 1. A két világháború közötti időszak tapasztalatai arra vezetik a francia diplomáciát, hogy a Szovjetunió felbomlása után szétesett régióban a gazdasági, kereskedelmi és kulturális kapcsolatokat fejlessze, és ezzel a kockázatokat csökkentse.⁴⁸ 2. Németország hatása és befolyása kiemelkedő a régióban, ezt a hagyományos német jelenlétet Franciaország nem tudja ellensúlyozni; azért kell az uniós csatlakozást támogatni, mert azon keresztül Párizs tekintélye és szerepe megnövekedhet. Előre kell dolgozni azért, hogy a csatlakozásra váró Magyarország a csatlakozás előtt ne „germanizálódjék”: *„Úgy tekinthetünk tulajdonképpen Magyarországra, mint egy olyan országra, ahol előnyünk van a pozíciók konszolidálása és erősítése tekintetében a politikai, gazdasági és kulturális területen, ami nem lehet másodlagos szerep [számunkra].”*⁴⁹

3. Összegzés

A francia követek, nagykövetek 1944 és 1994 közötti magyarországi tevékenységét vizsgálva láthatjuk, hogy az 1945 előtti időszakhoz képest az ötvenes években vizsgálható tapasztalható, majd az 1956-os forradalom, a Kádár-rendszer nyugati nyitási politikája, a Helsinki-folyamathoz való viszony és az 1989–1990-es rendszerváltozás együttesen felértékeltek Magyarország helyét és szerepét a francia diplomácia rendszerében. Ezt a folyamatot a források és visszaemlékezések alapján viszonylag könnyen rekonstruálni lehet. Míg a II. világháborút követő első évek-

⁴⁶ Uo. 6–9.

⁴⁷ Uo. Plan d'action (15 avril 1994).

⁴⁸ A nagykövet feltette a kérdést, hogy mi lenne akkor, ha Magyarország a továbbiakban nem akarna csatlakozni az Európai Unióhoz. Lásd Uo. 2.

⁴⁹ Uo. Plan d'action (15 avril 1994) Nicoulaud nagykövet munkája legfontosabb céljaként az ország európai uniós csatlakozásának támogatását tartotta, ami „...mutathatná, hogy Franciaország része annak a folyamatnak, amelynek végén (Magyarország) az Unióban található magát, és Franciaország az Európai Unió keretei között az egyik kiemelt partnere lehet (Magyarországnak).” Lásd Uo. 3.

ben a kapcsolatok újrakezdésének szándéka vezette a követeket, majd az ötvenes évek hidegháborús feszültsége miatt a kapcsolatok mélypontra jutottak, az 1956 és 1962 közötti kétoldalú feszültség után, 1963-tól indultak újra fejlődésnek. A francia követek, nagykövetek arra törekedtek, hogy a fogadó országról a lehető legtöbb információt nyújtsák a központ számára. Munkájuk a hetvenes évektől kezdve egyre könnyebbé vált, az enyhülés politikája olyan közös pontot jelentett, ahol a két ország érdekei találkozhattak. A hetvenes évek ebből a szempontból nézve az „aranykort” jelentették, az 1968 és 1978 közötti időszak alatt a két ország kapcsolatai stabilizálódtak. A nagy változást a nyolcvanas évek első fele hozta meg: a magyarországi válság és a nyugati nyitás kényszere a nagykövetek szerepét tovább erősítette. Az 1988 és 1991 közötti átmeneti időszak után a kapcsolatok minőségi fordulatot vettek, a bizalmi viszony erősödését eredményezték, és egy új korszak kezdetét jelentették. A Nicoullaud nagykövet *rapport de fin de mission*jában megfogalmazott gondolatok is ezt támasztják alá.

Budapest szerepének növekedését példázza, hogy az itt akkreditált követek számára a hatvanas évektől kezdve (1956 után) a magyarországi szolgálat egyben szakmai karrierjük emelkedését is jelentette. Jellemzően karrierdiplomaták kerültek Magyarországra, akik közül többen már szolgáltak a kelet-európai régióban, vagy az ötvenes-hatvanas évekbeli gyarmati szolgálati idejüket követően (jellemzően a konzuli karrier után) léptek tovább a diplomáciai ranglétrán.

A diplomaták jelentései alapján megállapíthatjuk, hogy a két világháború közötti időszakhoz képest lényeges változás ment végbe a Magyarország-kép és –tegyük hozzá – a Közép-Európa-kép alakulásában. Ez a Trianonhoz való viszony magyarországi változásával kapcsolatos francia követi meglátásokban is tükröződött. Párizs érzekelte, hogy a magyar Franciaország-ellenes hangulat jelentősen oldódott, és az új kontextusban a francia diplomácia egyfajta hídszerepet kapott a hidegháborús szembenállásban, majd pedig fontos partnerré lett a berlini fal leomlása után. A nyolcvanas években Franciaország számára megnövekedett a reformokra törekvő Magyarország szerepe, és a nyugati nyitás kényszerét a francia pozíciók erősítésére kívánták kihasználni; nem véletlenül egy olyan országban, amely a két világháború között ugyan németbarát politikát folytatott, miközben Budapest és Párizs nem került egymással hadiállapotba, és a Magyarországra menekült franciák – egyedüli módon a náci Németország által meghódított Európában – szabadon ünnepelhettek nemzeti ünnepükön.

Összességében nézve a francia diplomáciai kar Magyarországon szolgálatot teljesítő nagykövetei számára a budapesti szolgálat fontos állomásnak számított karrierjükben. Többségük kifejezetten szimpatizált a magyarokkal. Paul-Boncour követ az 1956-os forradalom hatása alá került, de pozitívan ítéltük meg a hivatalnok-diplomata Brochand helyzetértékelését is. Nicoullaud nagykövet pedig hosszú évekig volt a Párizsi Magyar Intézet Baráti Körének elnöke, hazánk iránti szimpátiája – ezt személyesen megtapasztalhattuk – továbbra is megmaradt.

GERGELY FEJÉRDY — ZOLTÁN GARADNAI

THE ROLE OF THE FRENCH ENVOYS AND AMBASSADORS IN THE IMAGE CHANGING OF HUNGARY (1944—1994)

The purpose of study is to present the changes of French ambassadors' opinion serving in Hungary, as well as to understand the role and place of the leaders of the French diplomatic mission in Hungary in the system of French diplomacy. The study, based on sources found in French archives and French-language literature, provides a synthesis of research experience and describes the changes of the image of Hungary by French ambassadors. We can ask ourselves the French diplomats (ambassadors) how could influence the image of our country. The role of the leaders of diplomatic missions in the system of French diplomacy has undergone significant changes. Between 1944 and 1994, the French diplomats came to Hungary for diplomatic service with different motivations and different qualifications. The historical context also had a significant impact on their choices, their work and their perceptions of us. Our study presents the main characters, the features and characteristics of each era in chronological order.

STOCKHOLMBÓL JELENTIK – A CSEHSZLOVÁK ÉS MAGYAR FÉL TEVÉKENYSÉGE SVÉDORSZÁGBAN 1943–1944 FOLYAMÁN DIPLOMATÁK JELENTÉSEI ALAPJÁN

1944. március 24-én 128-adik alkalommal ülésezett a csehszlovák emigráns kormány Londonban. Magyarország március 19-i német megszállásáról a külügyminiszter, Jan Masaryk referált. Őt követte a belügyminiszter, Juraj Slávik, aki a veszélyes magyar propagandáról tett említést, valamint felemlvelte a stockholmi magyar követ, Ullein-Reviczky Antal nevét. Írásunk végén kiderül, hogy miért, azonban előbb – fő témaként – arról lesz szó, hogy ki volt Ullein-Reviczky Antal, akinek még Londonban is híre volt a csehszlovák emigráció köreiből

Terjedelmi korlátok miatt részletesen nem ismertetjük Ullein-Reviczky Antal élettörténetét. Annyit azonban szükséges róla elmondani, hogy 1894. november 4-én Ullein Antal Zsigmond néven látta meg a napvilágot Sopronban, édesanyja családnéve, a Reviczky csak 1934-től szerepel irataiban a megfelelő engedély megszerzését követően.¹ A bécsi Konzuli Akadémián folytatott tanulmányai után még a közös külügyminisztériumban kezdte meg szolgálatait, majd az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését követően a Dísz téren folytatta karrierjét. Külszolgálatot látott el egészen 1938-ig, amikor is december 15-i hatállyal visszarendelték a központba.²

Ullein-Reviczky karrierje csak itt, Budapesten indult be igazán: 1939-ben az egyesített külügyi Sajtó és Kulturális Osztály élére kerül,³ majd miután Bárdossy László külügyminiszter Teleki Pál halálát követően a kormányfői székét is elfoglalta, a belügyi sajtó irányítása is a portfóliójába került.⁴ A későbbi stockholmi követ kezében rendkívül nagy hatalom összpontosult a magyar sajtó irányítása terén – ezt pedig a későbbiekben, Kállay Miklós miniszterelnöksége idején kamatoztatta leginkább, amikor a magyar külpolitika – Teleki után ismét – angolbarát fordulatot vett.

Személyiségéről számos korabeli diplomata memoárja tesz említést, gyakran kritikus élel. Barcza György kivételével a visszaemlékezők úgy látták, hogy Ullein-Reviczky meggyőződéses angolbarát volt – a korábbi londoni követ szerint csak Bárdossy bukása után vált azzá.⁵ Az írások azonban kiemelik, hogy Ullein-

¹ *Külügyi Közlöny*, 1934. 3. sz. 13.

² *Külügyi Közlöny*, 1938. 10. sz. 90.

³ *Külügyi Közlöny*, 1939. 9. sz. 1.

⁴ *MTI Napi hírek*, 1941. április 8.

⁵ Barcza György: *Diplomataemlékeim*. 2. kötet. Budapest, 1994, 134.

Reviczky intrikus természettel bírt. Szent-Iványi Domokos, a Miniszterelnökség Tájékoztatási Osztályának vezetője úgy emlékezett vissza, hogy a sajtófőnök tevékenysége is kellett ahhoz, hogy feloszlassák részleglét.⁶ A később a lisszaboni követségen tevékenykedő Ujpétery Elemér pedig arról írt, Ullein-Reviczky Kállay Miklós javára munkálkodott, hogy Bárdossy Lászlót megbuktassák.⁷ Szegedy-Maszák Aladár, a Külügyminisztérium politikai osztályának korabeli vezetője, „kollégája” kapcsán óvatosabb volt, de azt kifejtette, hogy Ullein-Reviczky túlságosan önállóvá vált, ezért került Stockholmba, ahol addig a Kállay-féle külpolitikát támogató Matuska Péter vezette a magyar követséget.⁸ Maga az érintett a memoárjában arról emlékezett meg, hogy több támadás érte 1943 folyamán budapesti munkáját, ezért mindenképpen egy semleges országba kívánt távozni, amikor pedig értesült a kinevezésről, azt gyorsan elfogadta.⁹

Ullein-Reviczky Antalt 1943. szeptember 10-én nevezték ki a stockholmi követség élére.¹⁰ A sajtópolitika „nagyágyúja” a semleges Svédországban is különböző médiafelületeket kívánt felhasználni, hogy Magyarország iránt szimpátiát ébresszen fel. Erről a csehszlovák vezetés is értesült Vladimír Kučera nem hivatalos képviselő¹¹ jelentéseiből. A csehszlovák fél rendkívül tartott a magyar propagandától. Erre példa, hogy Maximilian Lobkowicz, a brit kormányhoz delegált csehszlovák követ 1943 nyarán kijelentette William Strang, a *Foreign Office* helyettes államtitkára előtt, hogy „a magyarok mesterek a rokonszenv kinyilvánításában.”¹² Ugyanazon év decemberében pedig az emigráció politikai vezetője, Edvard Beneš nyilatkozott arról a moszkvai tárgyalásai során, hogy jó lenne, ha a későbbiekben Magyarország megszállásában a szovjetek is részt vennének, mert ha csak az angolok lennének jelen, akkor az arisztokraták vadászni hívnák őket, hogy megnyerjék őket az ügyüknek.¹³

Az új svédországi követ a csehszlovák emigráció számára amiatt is érdekes aktor lehetett, mivel kivette részét a nyugati szövetségesekkel való kapcsolatfelvé-

⁶ Szent-Iványi Domokos: *Visszatekintés 1941–1972*. Budapest, 2016, 43.

⁷ Ujpétery Elemér: *Végállomás Lisszabon*. Budapest, 1987, 192.

⁸ Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanéz*. 2. kötet. Budapest, 1996, 216.

⁹ Ullein-Reviczky Antal: *Német háború – orosz béke*. Budapest, 1993, 160–164.

¹⁰ *Külgügyi Közlöny*, 1943. 6. sz. 55.

¹¹ Vladimír Kučera a második világháború előtt és után is stockholmi csehszlovák követként működött, azonban Cseh-Szlovákia 1939. március 14–15-i feldarabolása után hivatalát átadta a németek képviselőjének. A világháború alatt így akkreditáció nélkül, nem hivatalos követként képviselte a csehszlovák érdekeket Svédországban. Lásd https://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/organizacni_struktura/utvary_mzv/specializovany_archiv_mzv/kdo_byl_kdo/kucera_vladimir.html (Utolsó letöltés: 2019. július 24.)

¹² *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Összeállította, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta: Juhász Gyula. Budapest, 1978, 177.

¹³ Eduard Táborský: *President Edvard Beneš: Between East and West 1938–1945*. Stanford, 1981, 160.

telből. Apósa révén az isztambuli brit–magyar találkozók előkészítésében vett részt, valamint még budapesti pozíciójában a Kállay-kormányzat idején olyan sajátóttasági hálózatot szervezett, amely segítette a külföldi kapcsolatépítést – ebben a Magyar Revíziós Liga is a segítségére volt. Ily módon került Stockholmba Gellért Andor, aki már Ullein-Reviczky működése előtt, 1942-ben kapcsolatba lépett az USA követségével, valamint Károlyi Mihály kormányának utolsó hadügyminiszterével, Böhm Vilmossal, aki a brit követségen dolgozott.¹⁴ A szociáldemokrata politikus a csehszlovák külüggyel is kapcsolatban állt,¹⁵ azonban a magyar fél elsősorban az angol Munkáspárt prominens tagjaival való ismeretségét használta fel.

Ullein-Reviczky 1943. szeptember 23-án érkezett meg Stockholmba,¹⁶ majd 30-án bemutatkozó látogatáson járt V. Gusztáv királynál. A látogatásról az MTI részletesen beszámolt, és a filmhíradó is tudósított róla.¹⁷ Vladimír Kučera röviden tájékoztatta a londoni csehszlovák külügyet a fogadásról, megemlítve, hogy Ullein-Reviczky milyen dicsérő szavakkal illette a svédeket. Jelentésében a díszes külsőségektől nem volt elragadtatva a nem hivatalos képviselő, aki a külügynek küldött újságkivágásokat azzal kommentálta, hogy az egyiken a magyar követ „*teátrális kosztümben látható, amely sok svéd számára imponál.*”¹⁸

Ullein-Reviczky Antal a csehszlovákokról

Ullein-Reviczky hivatali elődje, Matuska Péter megemlítette jelentéseiben a stockholmi csehszlovák emigráció tevékenységét. 1942 áprilisában arról tájékoztatta a magyar külügyminisztériumot, hogy egy csehekből álló kém szervezetet lepleztek le, amely Angliába továbbított volna rádióon bizalmas információkat.¹⁹ A csoport további sorsáról már Nagy György ideiglenes ügyvivő tájékoztatta a Dísz teret: mindhárom terhelte elítélték. Egyiküket közmunkával, a másik két személyt pedig fogházbüntetéssel sújtották.²⁰

Már követként Ullein-Reviczky a csehszlovákokra vonatkozóan egy „testhezáló” témában tett jelentést a budapesti központ felé. Ebben arról írt, hogy egy svéd

¹⁴ Bővebben lásd Gellért Andor: A stockholmi szintér, 1942–1944. *Új Látóhatár*, 1974. 5–6. sz. 365–378., 441–458.

¹⁵ Archiv Ministerstva Zachraničních věcí (Cseh Külügyminisztérium Levéltára, a továbbiakban: AMZV), Londýnský Archiv (Londoni Levéltár, a továbbiakban: LA), krabice (doboz, a továbbiakban: ka) 185, 7713/43.

¹⁶ *MTI Napi hírek*, 1943. szeptember 24.

¹⁷ *Filmhíradók Online*, <https://filmhíradokononline.hu/watch.php?id=5509> (Utolsó letöltés: 2019. július 4.)

¹⁸ AMZV LA, ka 185, 185/43.

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL), A Külügyminisztérium politikai osztályának iratai (a továbbiakban: K 63), 287. cs. 31. tétel, 31/pol-1942.

²⁰ MNL OL K 63 287. cs. 31. tétel, 63/pol-1942.

bizottság jött létre a csehszlovák gyermekek segélyezésére. A csehszlovák emigráció által szervezett akció nemcsak a háború borzalmaira, hanem az ország szenvedéseire is felhívta a figyelmet. Ullein-Reviczky Antal e jelentésével arra kívánta felhívni a figyelmet, hogy a csehszlovák propaganda milyen erős teljesítményre képes Svédországban, mivel nemcsak baloldali, hanem vezető egyházi személyiségeket is megnyertek az ügyüknek.²¹

Nemcsak a propaganda, hanem a politikai történések terén is tájékozódott a svédországi követ. A csehszlovák emigrációnak a háború utáni időszakra vonatkozó elképzeléseiről – más követségekhez hasonlóan – a stockholmi is jelentett. Ullein-Reviczky Antal egy helyi informátora nyomán arról írt, hogy Amelie Posse grófnő miként vélekedett a békeidőszak csehszlovák–magyar viszonyáról. A csehszlovák emigrációval kiváló kapcsolatot ápoló nemesasszony kifejtette, hogy a háborút követően optálást kínálhatnak fel a szlovákiai magyarok számára. Aki ezzel a lehetőséggel él, az szabadon távozhat Magyarországra, aki viszont marad szülőhelyén, az kénytelen lesz lemondani a kisebbségi jogokról, mivel azok a jövőben nem nyújtanak számára védelmet. A követ ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy a csehszlovák emigráns kormány érdekes módon nem az első világháborút lezáró Párizs környéki békék, hanem a Dél-Tirolt illető német–olasz megállapodás alapján bánná a kisebbségekkel.²²

Érdemes ehhez hozzátenni, hogy az első világháborút követően Olaszországgal az antant nem kötött kisebbségvédelmi szerződést, mint az újonnan létrejött államokkal, mivel maga is a szövetség része volt.²³

Nem hivatalos státuszú kollégája, Vladimír Kučera is szereplője volt Ullein-Reviczky egyik jelentésének. 1944. február 22-én arról számolt be, hogy a svéd lapok arról cikkeztek, miszerint a cseh képviselőt *de facto* elismerte a stockholmi vezetés. A megjelent írásokra reagálva a külügyminisztérium közleményében megerősítette az állítást, pontosítva, hogy Kučera a csehszlovák kormány képviselőjeként lett elismerve. A jelentéstevő megjegyezte, hogy arról is hallott pletykákat, hogy Svédország el fogja ismerni hivatalosan a csehszlovák kormányt és követet küldenek Londonba. Megnyugtatósképpen azonban a stockholmi német követség első tanácsosa közölte Ullein-Reviczkyvel, hogy erről nincs szó, ez a lépés nem szerepel a svéd kormány tervei közt.²⁴

²¹ MNL OL K 63 287. cs. 31. tétel, 135/pol-1943.

²² MNL OL K 63 287. cs. 31. tétel, 6/pol-1944. A magyar diplomata által felidézett, 1939. június 23-án Berlinben megkötött szerződés, majd a két kiegészítő megállapodás értelmében a dél-tiroli németek a birodalmi állampolgársággal együtt az átköltözést is vállalták, a maradék számára pedig az olasz állampolgárság volt az opció, amely azonban a kisebbségi jogok elvesztésével járt.

²³ Lásd Gulyás László: A kisebbségi kérdés megoldásának egy pozitív példája: Dél-Tirol esete (I.). *Korunk*, 2006. 12. sz. 95–101., 97–98.

²⁴ Felmerülhet ugyanakkor a kérdés, hogy a magyar követ miért a német követséghez fordult, és miért nem közvetlenül a svéd külügyminisztériumnál érdeklődött. Lásd MNL OL K 63 287. cs. 31. tétel, 17/pol-1944.

Vladimír Kučera a magyarokról

Vladimír Kučera kitüntető figyelemmel követte Ullein-Reviczky Antal stockholmi ténykedését. 1943 novemberében már a magyar propaganda szempontjából sikeresnek írja le. Külön kiemeli, hogy *L'Avenir* címmel egy új lapot indítottak francia nyelven, amely a háború után felmerülő problémákat járja körül. A folyóirat kiadója Demeter Ödön, akit külföldön Demaitre álnéven ismernek. A csehszlovák képviselő hozzáteszi, hogy az első számban Magyarországról nem esett szó, az angol és svéd szerzők írásaikban leginkább általános témákat fejtettek ki. Előbbiek kapcsán megjegyzi, hogy fő mondanivalóként felhívták a figyelmet arra, miszerint a szövetségeseknek nem szabad magukra hagyniuk a kisállamokat.²⁵

A második számban azonban már megjelent Magyarország. A kiadó, Demeter Ödön cikkét Albert Dutka, a londoni csehszlovák külügyminisztérium magyar referatúrájának munkatársa foglalta össze. A kérdéses írás Magyarországnak a különböző közép-európai föderációs elképzelésekhez való viszonyát taglalta. Csehszlovákiára vonatkozóan Demeter többek között kiemelte, hogy Kárpátalja jelent nagy problémát a két állam között – amely probléma megoldódna, ha kondomíniumként kezelnék a területet. Ezzel erősödne a környékbeli kis népek kapcsolata egymással, valamint a nagyhatalmak érdekeivel szemben is hathatósabban lehetne védekezni.²⁶

Kučera jelentéseiben nemcsak a magyar követ ténykedésével, hanem Ullein-Reviczky személyével is foglalkozott. Ezekből ugyanaz az élettörténet rajzolódik ki, mint amelyről maga a volt sajtófőnök is vallott visszaemlékezésében. Kučera jelentései amiatt is érdekesek, mivel személyében egy külső szemlélő jegyezte le, hogy Magyarország német megszállására miként reagált a stockholmi magyar követ, illetve, hogy a budapesti kormányzat hogyan fogadta Ullein-Reviczky lépéseit.

1944. március 19. után több, főként a semleges országokban szolgáló magyar diplomata mondott le pozíciójáról: így tiltakoztak Magyarország német megszállása ellen. Köztük volt Ullein-Reviczky Antal is. A Stockholmban viselt posztjától megváló diplomata később csatlakozott a Bakách-Bessenyei György svájci követ és a Kállay-kormány megbízásából Svájcban tartózkodó Barcza György által alapított követi bizottsághoz. A csoport küldetéséről a volt londoni követ így írt emlékiratában: „[a bizottság] célja a szövetségesek támogatásával, azok mellett minden magyar vonatkozású kérdésben tájékoztató és tanácsadó szervként szerepelni, külföldön és amennyire lehet, otthon is a hazafias demokratikus ellenállásban részt venni, mindaddig, amíg Magyarországnak a háború végével szabad, törvényes és alkotmányos kormánya nem lesz, melynek amennyiben az kívánja rendelkezésére fogunk állani.”²⁷

²⁵ AMZV LA, ka 185, 21303/43.

²⁶ AMZVLA, ka 185, 23913/43.

²⁷ Barcza: i. m. 133.

Maga Barcza ugyanakkor a memoárjában igencsak kritikusan emlékezett vissza Ullein-Reviczky csatlakozására, akiről – mint azt fentebb említettük – nem volt jó vélemény. A személyes rosszallás ellenére a volt stockholmi követ a szervezet tagja maradt, és a megszállás után megkezdte tevékenységét, hasonlóan társaihoz. Ez leginkább azzal járt, hogy tájékoztatta a fogadó államot és más országok diplomatáit arról, hogy a Követi Bizottság nem ismeri el az új budapesti kormányt.²⁸ Erről visszaemlékezésében is számot ad,²⁹ de Kučera is írt róla, hogy a volt magyar követ gyakori vendég az amerikai, a brit és a szovjet követségen.³⁰

Külön érdekességnek számít egy lejárató hír átvétele: már a londoni magyar referatúra illetékese, Albert Dutka is jelentette, hogy a Német Sajtóügynökség értesülése szerint Ullein-Reviczky Antal a követség pénzével együtt Stockholmból a brit fővárosba távozott. A hírről az *Esti Ujság* számolt be, megerősítve az információt.³¹ A Londonban tartózkodó Dutka azonban kételkedett a hír valóságában, és azt inkább német propagandahúzásnak vélte, amelynek célja, hogy Ullein-Reviczkyt hiteltelenné tegyen.³² Memoárjában a magyar diplomata is megemlíti a lejárató cikkek között a kérdéses szemelvényt, azonban ő a *Függetlenség* rövid hírért vette át.³³ Érdemes megjegyezni, hogy mindkét magyar lap stockholmi eredetűnek tünteti fel a híresztelést, amelyet azonban megcáfolt Kučera 1944. június 15-én kelt jelentése. Ebben arról írt a *Dagens Nyheter* napilap nyomán, hogy Ullein-Reviczky Antal nemrég Magyarország volt vatikáni követétől, Apor Gábortól kapott táviratot, amelyben Apor kifejtette, hogy most először tud szabadon megszólalni,³⁴ mivel Magyarországot idegen hatalom szállta meg, amely saját embereit juttatta hatalomra, és elnyomta az ország alkotmányos szabadságát. Javasolta, hogy olyan csoportot hozzanak létre, amely képviseli a magyar szabadságot.³⁵ Amennyiben Ullein-Reviczky elhagyta volna Stockholmot – írta Kučera –, nem biztos, hogy a táviratról szóló hírt az ismert svéd lap közli le elsőként.

A német megszállás után a csehszlovák megbízott tájékoztatta Londont a nemcsak Ullein-Reviczkyt érintő magyar személycserékről. Az észak-európai országokban is változások történtek a magyar diplomáciai karban: Szabó György helsin-

²⁸ Ilyen szellemben tájékoztatta például Bakách-Bessenyei György 1944 júliusában Vladimír Kopecký csehszlovák küldöttet Svájcban. Lásd G. Vass István: Magyar–cseh hivatalos tárgyalások Bernben 1944–1945-ben. *Külpolitika*, 1997. 3. sz. 101–129., 121–122.

²⁹ Ullein-Reviczky: i. m. 182–183.

³⁰ AMZV LA, ka 184, 12350/44.

³¹ *Esti Ujság*, 1944. 106. sz. 4.

³² AMZV LA, ka 184, 11412/44.

³³ Ullein-Reviczky: i. m. 187.

³⁴ Barcza György visszaemlékezésében Apor kapcsán megjegyzi, hogy a vatikáni követ csak 1944. június 4., vagyis Róma felszabadulása után csatlakozott a csoporthoz. Lásd Barcza: i. m. 134.

³⁵ AMZV LA, ka 184, 2173/44. Ullein-Reviczky visszaemlékezésének 1992-es, magyar nyelvű kiadásában szintén közlik a távirat szövegét. Lásd Ullein-Reviczky: i. m. 289–291.

ki követ állomáshelyét elhagyva Stockholmba távozott, ahol már a svéd sajtónak nyilatkozott. Kifejtette: éppen a megszállás bizonyította be azt, hogy Magyarország szuverén állam volt, azonban jelenleg a szintén német megszállás alatt álló Norvégiához hasonló a státusa.³⁶

Kučera megjegyzi a svéd lapok nyomán: Koppenhágába megérkezett Kristóffy József, aki követként képviseli Magyarországot. Kinevezése azért nevezhető úttörőnek, mivel a dániai és norvégiai képviselőt addig a Stockholmba akkreditált követ látta el.³⁷ A korábbi moszkvai követ, Kristóffy kiküldése nem a Sztójay-kormányhoz köthető. Az 1937-ben felállított stockholmi követség joghatósága a két szomszédos monarchiára is kiterjedt, amelyet az alapítástól kezdve Matuska Péter vezetett.³⁸ A misszióvezető felmentését követően Ullein-Reviczky csak Svédországra terjedő kinevezést kapott,³⁹ miközben Kristóffy-t a német megszállás alatt álló Dániába akkreditálták.⁴⁰

Kristóffy kinevezését, valamint az önálló koppenhágai misszió megszervezését Ghyczy Jenő külügyminiszter az 1943. augusztus 2-i minisztertanácson azzal indokolta, hogy a követség felállítása a „nagy jelentőséggel bíró” dán–magyar kapcsolatok továbbfejlesztését segítené elő.⁴¹ A háttérben alighanem más oka is lehetett Kristóffy kiküldésének és a stockholmi követ tehermentesítésének, mivel – amint azt a svéd lapok nyomán Kučera is megírta – az első Dániában működő magyar követ csak 1944-ben érkezett meg állomáshelyére, és a *Külügyi Közlöny* is csupán a német megszállás után jelentette be kinevezését. Valószínűsíthető, hogy a Kállay-kormány Ullein-Reviczkyt nem kívánta leterhelni az esetleges dániai ügyek intézésével (és nem kívánta a német megszállók provokációjának sem kitenni, ha éppen Koppenhágába utazna). Maga a követ „nyilvánvalónak” nevezte memoárjában, hogy a szövetségesekkel való titkos tárgyalások „sikerre vitele” volt a fő feladata – ami utalhat arra, hogy a magyar kormányzat valóban tehermentesíteni kívánta.⁴²

Kučera a stockholmi magyar követség Ullein-Reviczky lemondását követő történéseiről is beszámolt feletteseinek. 1944 júliusában arról írt, hogy a korábbi aradi konzult, Parcher Félixet nevezte ki stockholmi ügyvivőnek a magyar kormány. Kiküldetéséről a helyi lapok nyomán hozzátette: a svédek még mindig Ullein-Reviczkyt fogadják el követnek, és bár tudomásul veszik Parcher jelenlétét, remélik, hogy Parcher diplomata megérti álláspontjukat. A szociáldemokrata kormány-

³⁶ AMZV LA, ka 184, 1470/44.

³⁷ Uo.

³⁸ *Külügyi Közlöny*, 1937. 7. sz. 35.

³⁹ *Külügyi Közlöny*, 1943. 6. sz. 55.

⁴⁰ *Külügyi Közlöny*, 1944. 1. sz. 7.

⁴¹ *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek*, 1943. augusztus 2. https://www.eleveltar.hu/web/guest/bongeszozo?ref=TypeDeliverableUnit_ab532f13-35b4-41b2-b1d1-d40f197eeabc&tenant=MNL (Utolsó letöltés: 2019. július 23.)

⁴² Ullein-Reviczky: i. m. 164.

párthoz közel álló *Morgentidningen* vonatkozó cikke alapján azt is hozzátette, hogy a magyarországi *quislingek* küldtek egy ügyvivőt, akit nem biztos, hogy üdvözölni fognak.⁴³

A svéd álláspontot megerősíti a MTI híradása Parcher stockholmi fogadtatásáról. Az ügyvivő és felesége július 7-én érkezett meg a svéd fővárosba, azonban ott csak a magyar delegáció várta őket.⁴⁴ Ullein-Reviczky esetében ugyanakkor Bonde gróf protokollfőnök is üdvözölte annakidején az új magyar követ családját.⁴⁵ Az MTI saját lapszemléjében szintén a csehszlovák képviselő által összegzett sajtókép-ről tájékoztatta a budapesti vezetést: a svéd lapok bagatellizálják Parcher kinevezését, a „*Morgontidningen kommentárja barátságtalan, a Svenska Dagbladeté pedig fagyos.*”⁴⁶

Kristóffy és Parcher sorsa hasonlóan alakult a nyilas hatalomátvétel után. Az MTI 1944. december 5-én adta hírül, hogy egy speciális bíróság vagyoneklkobzásra és fővesztésre ítélte többek között a stockholmi ügyvivőt és a dániai követet, mivel 1944. október 15. után „a magyar állam irányti [sic!] szolgálat teljesítését megtagadták, az angolszász és szovjet hatalmakkal a kapcsolatot felvették és részükre szolgálatot teljesítettek, ezenkívül a követek a követség, a követség [!] titkos irattárát és rejtjelkulcsát az ellenséges hatalmaknak kiszolgáltatták.”⁴⁷ Ennek oka pedig az volt, hogy mind a Kristóffy, mind a Parcher vezette misszió megszakította a kapcsolatot a nyilasokkal.⁴⁸

Összegzés, valamint egy londoni történet

Amint láttuk, a magyar és a csehszlovák diplomaták részletes jelentéseket tettek a másik fél tevékenységéről a budapesti magyar, illetve a londoni csehszlovák kormány számára. Közvetlen kapcsolatot nem létesített egymással Ullein-Reviczky és Kučera, noha Svájcban volt arra példa, hogy magyar és csehszlovák diplomaták egyeztettek 1944. március 19-e előtt és után is.⁴⁹ Feltűnő ugyanakkor, hogy Kučera sokkal „bőbeszédűbb” volt Ullein-Reviczkynél.

⁴³ AMZV LA, ka 184, 2699/44.

⁴⁴ MTI Külföldi-Belföldi Hírek, 1944. július 7.

⁴⁵ MTI Napi Hírek, 1943. szeptember 24.

⁴⁶ MTI Házi Tájékoztató, 1944. július 11.

⁴⁷ MTI Külföldi-Belföldi Hírek, 1944. december 5.

⁴⁸ Lásd Karsai Elek: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány az angol és az amerikai levéltárak forrásainak tükrében. In: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve* 9. Szerk. Gazdag István. Debrecen 1982, 141–190., 178–179. Megjegyzendő, hogy a csehszlovák kormány információs szolgálata is részletesen ismertette a Parcherre és Kristóffyra vonatkozó eseményeket 1945 áprilisában kelt országjelentésében. Lásd: AMZV LA, ka 184, 4481/45.

⁴⁹ Bővebben lásd G. Vass: i. m. 101–129.

Befejezésként egy rövid történet idézünk fel, amely azt példázza, hogy a londoni csehszlovák kormány mennyire veszélyesnek tartotta a magyar propagandát, ugyanakkor jól ismerte Ullein-Reviczky tevékenységét is, amelynek hatásait ellen-súlyozni próbálta.

Az írásunk elején említett 1944. március 24-i csehszlovák kormányülésen Juraj Slávik belügyminiszter Jan Masaryk külügyminiszter referátumához szolt hozzá, aki azt elemezte, hogy a német megszállást követően „nemzeti kormány” jött létre Budapesten, amelyben csupán Szász Lajos iparügyi és Csatay Lajos honvédelmi miniszterek magyar származásúak. Rajtuk kívül horvát (Sztójay Döme), német (Reményi-Schneller Lajos), szlovák (Jurcsek Béla) és román (Rátz Jenő) eredetűek vannak jelen a kabinetben. Juraj Slávik megjegyezte, hogy az agitáció többek között Stockholmból, Lisszabonból és Svájcban ered. Majd visszakanyarodva Masaryk mondandójához, kifejtette: Ullein-Reviczky *„egyik neve szlovák, a másik német. Nem találunk a magyar értelmiségben egy tiszta magyart sem. Ilyen sikeres az elmagyarosítás. Amikor megkaparjuk a felszínt, alatta egy román, német vagy jugoszláv van.”*⁵⁰ A propaganda ügyébe belemélyedő Slávikot Hubert Ripka államminiszter nyugtatta meg, kifejtve, hogy a rádióban ő maga már felszólalt az ellen, hogy az angol, cseh és szlovák nyelvű adásokban helyt adjanak a magyarbarát üzeneteknek. Kijelentette: a helyzet tehát már megváltozott, és ellentételezésként bemutatják, hogy Ullein-Reviczky miről beszél, és ezzel szemben mi a valóság.⁵¹ A csehszlovák kormány tagjainak vajmi kevés információjuk lehetett arról, hogy Sztójay Döme miniszterelnök és külügyminiszter éppen ezen a napon mentette fel követi posztjáról Ullein-Reviczkyt, akit erről távirati úton értesített.⁵²

⁵⁰Érdekes véletlen, hogy a német megszállás után teljhatalmú birodalmi megbízottként Magyarországon tevékenykedő Edmund Veesenmayer 1943-ban kelt jelentésében Slávikhoz hasonlóan – azonban más okokból és célból – többek között azt fejtette, hogy a magyaroknak tulajdonított szellemi vívmányok mind a németekhez vagy a szlovákokhoz köthetők. A *Wilhelmstrasse és Magyarország: német diplomáciai iratok Magyarországról: 1933–1944*. Összeáll.: Ránki György, Pamlényi Ervin et al. [Budapest,] 1968, 742–755.

⁵¹*Zápisý ze schůzí československé vlády v Londýně*. IV. 1. (1944). Szerk. Jan Němeček – Ivan Štovíček – Helena Nováčková – Jan Kuklík – Jan Bílek. Prága, 2014, 342–343.

⁵²Ullein-Reviczky: i. m. 180–181.

DÁNIEL MIKLÓS

**REPORTS FROM STOCKHOLM
— CZECHOSLOVAK AND HUNGARIAN ACTIVITIES
IN SWEDEN DURING 1943—1944,
ACCORDING TO DIPLOMATIC REPORTS**

Hungary and the Czechoslovak Government in exile did not have official contact during the World War II, however both sides had indirect information about the other. For example: the person and activities of Antal Ullein-Reviczky, a senior subordinate of the Hungarian Ministry of Foreign Affairs was well known at the time by the Czechoslovak politicians in London. The central character of this essay is Ullein-Reviczky himself, who — as a former strong man of the Ministry of Foreign Affairs — became the Envoy to Sweden in 1943. Through his reports we can gain insight how collected information the Hungarian diplomat about the local Czechoslovak activities. Furthermore, we can see too what sent to his superior Vladimír Kučera, the unofficial Czechoslovak envoy to Sweden about the activity of Ullein-Reviczky. The reports of Kučera are particularly important, because he informed the Czechoslovak authorities about the Hungarian diplomat after the resignation from his position, what he did as a protest against the German occupation of Hungary 19th of March in 1944.

MINDSZENTY BÍBOROS ÉS A MAGYAR KORONÁZÁSI ÉKSZEREK TÉMÁJA AZ AMERIKAI DIPLOMATÁK LEVELEZÉSÉBEN (1957–1970)

Tanulmányunk arra vállalkozik, hogy bemutassa, mikor, milyen formában és kik között merült fel a magyar koronázási ékszerek¹ kérdése Mindszenty József bíborosnak az amerikai követségen/nagykövetségen² élvezett hosszú menedéke során. (1956. november 4. – 1971. szeptember 28.)³ A téma összetettsége és korábbi feldolgozottsága miatt ehelyütt csupán annak vizsgálatára szorítkozunk, hogyan jelenik meg ez a kérdés azokban a diplomáciai iratokban, amelyekből a *Magyar Napló* kiadásában az alábbi kötet a közelmúltban megjelent: *Menedékben – Amerikai diplomaták Mindszenty bíborosról 1957–70.*⁴ Írásunkban továbbá olyan, a témával kapcsolatos amerikai anyagokat is ismertetünk, amelyek a fenti kötetbe nem kerültek be. Miközben a témáról, a koronázási ékszerek amerikai letétbe kerüléséről, őrzéséről, a visszajuttatásukkal kapcsolatos tárgyalásokról, majd az 1978. január 6-i visszaadásukról⁵ az érdeklődő olvasók más helyütt bőséges információt találhatnak,⁶ rá kell mutatnunk: témaválasztásunkat az is indokolja, hogy a menedékes időszakban a Szent Koronával kapcsolatban Mindszenty bíboros által tett felvetéseket és az arra kapott amerikai válaszokat a szakirodalom részletesen még nem tárgyalta.⁷

¹ A tanulmányunk által feldolgozott dokumentumokban a „korona” és a „koronázási ékszerek” szavakat az amerikai diplomaták szinonimaként használják. A korona (*crown*) és a koronaékszerek, koronázási ékszerek (*crown jewels*) esetleges kettéválasztása és azok külön-külön kezelése vagy visszaadása az iratokban egyetlen egy alkalommal sem merül fel.

² A követség Mindszenty bíboros menedéke során, 1966. november 28-án emelkedett nagykövetségi szintre. Lásd a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 31/1966. számú (egymondatos) határozatát. *Magyar Közlöny*, 1966. 75. sz. (1966. december 8., 689. o.) Megjegyezzük, hogy az első amerikai nagykövet, Martin Hillenbrand csak közel egy év múltán, 1967. október 30-án nyújtotta át megbízólevelét.

³ Mindszenty bíboros az amerikai külképviseleten menedéket (*refuge*), nem pedig menedékjogot (*asylum*) élvezett.

⁴ Deák András Miklós – Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Menedékben – Amerikai diplomaták Mindszenty bíborosról 1957–70.* Budapest, 2019. Zinner Tibornak a kötetben olvasható tanulmánya külön alfejezetben foglalkozik a Szent Korona ügyének amerikai kezelésével.

⁵ Az amerikai delegációt Cyrus Vance (1917–2002) külügyminiszter vezette.

⁶ Glant Tibor: *A Szent Korona amerikai kalandja és hazatérése* Budapest, 2018; Uő: *A Szent Korona a tengerentúlon és az utolsó hazatérés (1944–1978).* In: Pálffy Géza (szerk): *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978).* Budapest, 2018, 563–605; Zinner Tibor: Mindszenty József és a Szent Korona. In: *Rubiconline*. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/mindszenty_jozsef_es_a_szent_korona (Utolsó letöltés: 2019. szeptember 5.)

⁷ Balogh Margit: *Mindszenty József*. I. II. kötet. Budapest, 2015.

1962

Mindszenty bíboros felveti a koronázási ékszerek kérdését

A kérdést első alkalommal érthetően nem a koronázási ékszereket letétként kezelő amerikai fél, hanem Mindszenty József veti fel, mégpedig nem azonnal, hanem menedékének csak a hatodik évében, 1962 áprilisában.⁸ Ekkor Horace Torbert ideiglenes ügyvivő⁹ levélben¹⁰ tájékoztatja közvetlen felettesét, a State Department¹¹ Kelet-Európai Ügyosztályának igazgatóját, Harold Vedelert,¹² hogy Mindszenty „hercegprímásként önmagát felelősnek tartja a magyar koronázási ékszerek megőrzéséért [...] nemcsak a koronáért, [...] hanem a palástért is”.¹³ Nem ismeretes, hogy 1962 tavaszán pontosan minek a hatására, milyen megfontolásokból merül fel Mindszentyben a koronaékszerek, és különösen a palást állapota iránti aggodalom. Az amerikai oldal pedig a későbbiekben sem firtatja kifejezetten a palást iránti kiemelkedő érdeklődését. Kiváló diplomáciai szimattal és nagyon is

⁸ Ez azt jelenti, hogy Garret G. Ackersonnak, aki 1957–1961 között volt ügyvivő Budapesten, a koronázási ékszerek kérdéskörével még nem kellett foglalkoznia.

⁹ Horace Gates Torbert Jr. (1911–2008): magyarországi szolgálata előtt az amerikai külügyminisztérium Nyugat-Európai Ügyosztálya igazgatójaként, majd 1958-tól Rómában dolgozott politikai tanácsosként, és talán éppen az ott szerzett tapasztalatai miatt szemelték ki a budapesti követség élére. Budapesten 1961–1962 között volt ideiglenes ügyvivő, ahonnan Szomáliába nevezték ki nagykövetnek (1963–65). 1967-ben Douglas MacArthur II után a kongresszusi kapcsolatok megbízott helyettes államtitkára, ezt megelőzően pedig főosztályvezetője. Diplomáciai pályáját 1973-ban szöfiai nagykövetségként fejezte be.

¹⁰ A hivatalos-informális leveleket is tartalmazó futárzsákokat az amerikai külképviselő diplomatai Budapestről először gépkocsival Bécsbe szállították, és azok onnan kerültek tovább a hivatásos futárok révén (véltetően légi úton) Frankfurtba. Frankfurtból pedig az amerikai hadsereg segítségével légi úton Washingtonba. A folyamat láthatóan időigényes volt. Ezt Patrick Flood (sz. 1939), aki 1968–69 között látta el az összekötői feladatokat, a szerzőknek küldött levelében szintén megerősítette. A Budapestnek címzett, és a futárzsákokban érkező leveleket és a minősített és nyílt iratokat a misszionárius szintén Bécsből kellett elhozni. Azonban az elküldött küldeményekre adott válaszokért a budapesti amerikai diplomatáknak minden esetben meg kellett várniuk (legalább) a következő Bécsbe érkező futárzsákot, amelyért ki is kellett autózniuk. A fenti körülmények magyarázzák, miért nem érkeztek gyors válaszok a Budapestről küldött levelekre.

¹¹ Az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztériuma, a továbbiakban: Department.

¹² Harold C. Vedeler (1903–2007): norvég bevándorló apa gyermeke. Münchenben egyetemistaként közléről élte át a Hitler hatalomra kerülése előtti évet. A II. világháború után egyetemi professzor-ként részt vett Hermann Göring kihallgatásában. 1945-ben külügyi szolgálatba lépett, Közép-Európával kezdett foglalkozni. Az 1950-es években első beosztott diplomata volt Prágában. A Nemzetközi Atomenergiaügyi Bizottságban az USA állandó képviselőjének helyettese (1957–1959), a Department Kelet-Európai Ügyosztályának igazgatója (1959–65). 1962 novemberében, mint lentebb látni fogjuk, ebben a minőségében kereste fel Budapestet, és látogatta meg Mindszenty bíborost.

¹³ Horace G. Torbert ideiglenes ügyvivő levele Harold C. Vedelerhez, a Kelet-Európai Ügyosztály igazgatójához, Budapest, 1962. április 18. In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 88. sz. dokumentum, 311.

indokolt körütekintéssel Horace Torbert arra kér a Departmenttől útmutatást, hol található Szent István koronája, hogyan kezelje a témát, és mi a vele kapcsolatos amerikai politika. Mindszenty ekkor úgy véli, hogy a palást a salzburgi érsek¹⁴ őrizetében található. Az ügyvivő rádöbben, hogy „a magyarok és köztünk előálló bármely jelentős közeledés esetén a mostani rezsim felvetheti a korona és a koronázási ékszerek kérdését.”¹⁵ Arra is ráébred, hogy a magyar emigráns csoportok várható ellenállása okán az ügy amerikai belpolitikai vonatkozásokkal is bír.

Horace Torbert ügyvivő és Harold Vedeler igazgató levelezése

Két hónap múltán¹⁶ a fenti kényes kérdésben megérkezik Budapestre Harold Vedeler igazgató igen hosszú válasza, amely közli: az ügyvivő érdeklődése „[...] igen magas titkosítási fokozatú ügyet érint. Ez olyan téma, amit különös gondossággal és a kormányon belül feltétlen »szükséges, hogy tudja« alapon kezelünk”.¹⁷ Más szavakkal nemhogy a bíboros, hanem még Torbert sem kaphatja meg a kért információkat.¹⁸ A levél megtiltja az ideiglenes ügyvivőnek, hogy a témában a bíborossal maga kezdeményezzen beszélgetést. Ha pedig Mindszenty rákérdezne, Torbertnek homályos választ kell adnia, és a kérdezősködést haladéktalanul jelentenie kell washingtoni feletteseinek. Az amerikai fél célja a szóbeliség megőrzése és az írásos válaszadás kizárása. Vedeler ezt követően a Vogeler-ügyben¹⁹ az 1951-ben tett amerikai diplomáciai és sajtónyilatkozatokat idézi, rámutatva, hogy 1947 óta a korona témája csak ebben az ügyben merült fel közvetlenül és hivatalosan. Az USA ekkor nem volt hajlandó a korona ügyét az őrizetbe vett és elítélt amerikai állampolgár szabadon bocsátása feltételeként megvitatni, kijelentve, hogy az letétet képez. Azóta a korona témájára csak alkalmanként kérdeztek rá. Amikor pedig 1955-ben a bonni amerikai nagykövetséget az ottani apostoli nuncius azzal kereste meg, hogy az amerikai hatóságok őrizetéből a korona kerüljön át a Vatikán őrizetébe, az alábbi a választ kapta: „a felügyeletben bekövetkező bármilyen változás nem

¹⁴ Andreas Rohrer (1892–1976): Salzburg érseke 1943–1969 között.

¹⁵ Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 88. sz. dokumentum, 311.

¹⁶ Ez azt is jelenti, hogy Vedeler igazgatónak időre volt szüksége ahhoz, hogy lelkiismeretesen körüljárja a kérdést.

¹⁷ Harold Vedeler válaszlevele Horace Torbertnek 1962. június 14. In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 90. sz. dokumentum, 313.

¹⁸ Ebből arra következtethetünk, hogy Torbert budapesti felkészülési tervében – éppen a magas titkosítási szint miatt – nem szerepelt a koronázási ékszerek kérdése.

¹⁹ A Standard-ügy témájában, amelyben a magyar hatóságok Robert Vogeler amerikai mérnököt 1949–1951 között fogva tartották és koncepciók perben 15 év fegyházra elítélték, alapos eligazítást nyújt Szörényi Attila: Adalékok a Vogeler-ügy diplomáciatörténetéhez 1949–51. *Külgügyi Szemle*, 2013. tavasz, 141–171. Vogeler végül 1951. február 28-án távozott Magyarországról.

*kíváncos.*²⁰ Tehát az USA 1962-ben is azt a politikát követi, amelyet még 1951-ben kinyilvánított: a témában nem fognak kezdeményezni. Amennyiben pedig a magyarok ezt tennék, legfeljebb addig készek elmenni, hogy meghallgatják őket. Megállapíthatjuk, hogy az igazgató levele, bár sok új információt tartalmazott, Torbert ügyvivőnek csak kis mértékben segített.

Torbert 1962. június 28-án azt írja Vedelernek,²¹ hogy mivel 1951-ben Bécsben volt egy kis szerepe a Vogeler-ügyben, a koronáról dereng valamilyen homályos emléke. Az ügyvivő ezért örömmel értesült arról, hogy a többi koronaékszer is felügyelet alatt áll. Addig nem tesz semmilyen lépést, amíg a bíboros közvetlenül nála nem veti fel a kérdést. Túlzott bizakodással ekkor úgy véli: képes lesz az ügyet úgy kezelni, hogy ne merüljenek fel nehézségek, vagy a bíborossal további levelezés.

Az ügyvivő és az igazgató levélváltása 1962. szeptember 5-én viszontválasszal tovább folytatódik,²² amelyben a palást kérdése kap különös hangsúlyt. Torbert jelzi, miszerint a bíboros írásban kérte tőle, hogy érje el a salzburgi érseket, és kérje meg, hogy a Vatikán képviselőjével ellenőriztesse a palást állapotát, és Mindszenty költségére végeztesse el a javításokat. Torbert megpróbálja megnyugtatni a bíborost. Azonban csak szóban: a kérésére írásbeli választ nem ad, nem adhat. Egyúttal elmagyarázza: a koronázási ékszerek hollétét azért szükséges titkolni, mert azokat a Kádár-rezsim is szeretné megszerezni. Az ügyvivő Mindszentyt abban a hitben hagyja, hogy e tárgyak változatlanul a salzburgi érsek őrzetében állnak.

Harold Vedeler igazgató budapesti látogatása

Harold Vedeler válasza 1962. október 12-ei dátummal születik meg.²³ Az igazgató ismét rámutat: „*az ügy kezelése rendkívül nehéz és kényes,*”²⁴ és továbbra is a homályos irányvonalat szükséges követni. A Department közvetlen célja annak elérése, hogy a bíboros ebben a témában „hagyja békén” Torbertet. „Technikai

²⁰ Vedeler válaszelevele Torbertnek, 1962. június 14. In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 90. sz. dokumentum, 315.

²¹ Követségi Hivatali példány: National Archives and Records Administration (College Park, MD, US), State Department, Record Group 84, Budapest Mission (Post) Files, Lot 75 T 163, Classified and unclassified files relating to Cardinal Mindszenty, 1956–1972, maintained by the Mission in Budapest (a továbbiakban: Bp Cardinal Files), 2. do., 1. gy. Továbbá: Uo. Box 6, Folder 2. (gyűjtő neve: Cardinal File – St. Stephen's Crown – October 1967).

²² Torbert válasza Vedelernek, 1962. szeptember 5. In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 93. sz. dokumentum, 320skk.

²³ Vedeler Torbertnek. In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 95. sz. dokumentum, 324–326.

²⁴ Uo. 325.

és fizikai biztonsági okokból”²⁵ szóba sem jöhet az egyik budapesti diplomata²⁶ azon javaslata, hogy készítsenek fényképet a palástról, úgy, hogy valakit beöltöztetnek papi viseletbe. A helyzet kezelése érdekében Vedeler úgy dönt, hogy a Budapestet is érintő kelet-európai körútja során felkeresi Mindszenty bíborost is, bár erre korábban nem látott okot. A látogatásra 1962. november 25-én sor is kerül. Ekkor az igazgató szóban (szándékosan nem írásban) átadja a biztosítékokat, és felmenti Torbertet minden további közvetlen felelősség vagy részvétel alól. Mindszentynek el kell fogadnia, hogy ebben a kényes témában az ügyvivő nem információforrás. Vedeler az alábbiakat tervezte Mindszenty bíborosnak elmondani: „1. A koronázási palást tárolását olyan hőmérsékleti, páratartalmi és más biztosítékok szerint végzik, amelyek a szerves és rostos anyagok területén dolgozó legjobb szakemberek mérvadó tanácsai alapján a ruhadarabnak maximális védelmet biztosítanak, hogy ne érje por, piszok vagy más károsodás, továbbá konzerválják az anyagromlástól. 2. A palást időszakonként vizsgálaton esik át annak érdekében, hogy biztosítani lehessen a fent leírt megóvás megfelelő feltételeinek a fenntartását.”²⁷

1964

*Harold Vedeler igazgató és Owen T. Jones ügyvivő*²⁸

A koronázási ékszerek témáját érintő következő amerikai levelet két évvel később, 1964. szeptember 2-i dátummal²⁹ olvashatjuk, azaz Vedeler igazgatónak a bíborossal folytatott alaposan átgondolt fenti beszélgetése egy időre valóban megnyugtatóan hatott. A Kelet-Európai Ügyosztály vezetője, mely posztot továbbra is Harold Vedeler tölti be, „zavarónak” tartja, hogy a bíboros az egyik beosztott diplomatá-

²⁵ Uo.

²⁶ Carl R. Sharek (1925–2007), aki 1961–1963 között szolgált a Mindszenty bíboros melletti összekötő diplomataként, tett ilyen segítő szándékú javaslatot Torbert ügyvivőnek. Az a tény, hogy egy ilyen javaslat megszülethetett, és azt az ügyvivő naiv módon fel is terjesztette Washingtonnak, azt mutatja, hogy ezen a ponton a budapesti amerikai diplomaták mennyire nem értik még a koronázási ékszerek távlati jelentőségét, illetve ekkor még nem ismerik fel e kérdés és a menedék mélyebb összefüggéseit.

²⁷ In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 95. sz. dokumentum, 325–326.

²⁸ Owen Thomas Jones (1907–2003): a Kelet-Európai Ügyosztály munkatársa (1956–1960). A belgrádi nagykövetség első beosztotti posztjáról (1960–62) helyezték át a magyar fővárosba. Horace Torberttől vette át és látta el 1964 júliusáig az ideiglenes ügyvivői posztot.

²⁹ Harold Vedeler igazgató levele Owen T. Jones ügyvivőhöz 1964. szeptember 2. In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 173. b. sz. dokumentum, 459sk.

³⁰ Turner Blair Shelton (1915–1982): pályáját a filmiparban kezdte, majd az Egyesült Államok Tájékoztatási Hivatalánál (USIA) folytatta. Az 1962-es budapesti kihelyezését megelőzően a Department Európa-ügyi Hivatalában szovjet ügyekben különleges tanácsadó.

nak³⁰ ismét felvetette a kérdést és „aggodalmát fejezte ki, hogy a téma bármely jövőbeli amerikai–magyar tárgyalásokon felmerülhet, és azt jelezte, hogy fontolóra vette, hogy az ügyben levelet ír az Elnöknek³¹ [...] zavar minket az a tény, hogy a bíboros ismét visszatért erre a minden vetületében és minden szempontból rendkívül kényes témára. Ugyancsak zavar bennünket az az általa jelzett lehetőség, hogy egy későbbi időpontban rákapcsolódhat erre, mint a Fehér Házzal folytatott »levelezésének« kedvenc új témájára. [...] Ebben a témában nem óhajtunk semmiféle levelezésbe bonyolódni a bíborossal, és egyébként sincs semmi mondanivalónk azon kívül, amit a múltban már elmondtunk neki.”³² Tehát olyan belső rendszabály nyer megerősítést, hogy a koronázási ékszerek témájában a bíboros számára nem lehetséges a levelezés. Ennek indokai a következők: „Ezt a témát nem tekintjük olyannak, amelyben helyénvaló vagy hasznos lenne levelezésbe fognunk a bíborossal. Az ebbe való belebonyolódás szinte bizonyosan félreértésekhez, illetve időrabló és elnyújtott megbeszélésekhez vezetne. Ez ugyancsak azzal a következménnyel járna, hogy a koronázási ékszerek jövőbeli kezelésének és elhelyezésének a problémája tekintetében korlátozza és gyengíti a mozgásterünket.”³³ Owen T. Jones ügyvivő ezért azt a feladatot kapja, hogy tapintatosan adja Mindszenty bíboros tudtára: a koronázási ékszerek kérdését amerikai részről nem tekintik a levelezés szempontjából alkalmas témának.

1964–1965

Miután Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettes³⁴ 1964. december 9-én Elim O’Shaughnessy ideiglenes ügyvivőnek³⁵ felvetette a koronázási ékszerek kérdését, és az ügyvivő ezt az érdeklődést táviratban jelentette Washingtonnak, a Department december 28-i keltezéssel (tehát meglepően gyorsan) egy három pontból álló Nyilatkozatot küldött meg számára, amely kifejtette az amerikai álláspontot.³⁶ A levél küldője ezúttal nem az illetékes igazgató, hanem jóval magasabb rangú diplomata, William R. Tyler, az Európai Ügyek Hivatalának helyettes állam-

³¹ Lyndon B Johnson.

³² In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 173. b. sz. dokumentum, 459.

³³ Uo.

³⁴ Szilágyi Béla 1963–1970 között töltötte be a külügyminiszter-helyettesi posztot. Életrajzát lásd részletesen in: Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos (szerk): *Főkonzulok, követek és nagykövetek 1945–1990*. Budapest, 2015, 270–271.

³⁵ Elim O’Shaughnessy (Berlin, 1907 – Budapest, 1966): 1964 novemberében érkezett meg Budapestre, ahol Richard Womser Timstől átvette az ideiglenes ügyvivői posztot. Az ír katolikus O’Shaughnessy kiküldetése, aki azzal a reménnyel érkezett a magyar fővárosba, hogy ő lehet majd az első amerikai nagykövet, 1966. szeptember 24-én bekövetkezett váratlan elhalálózásával ért véget.

³⁶ Bp Cardinal Files, 2. do., 1.gy. Másik példány: Bp Cardinal Files, Box 6, Folder 2.

titkára volt.³⁷ Az anyag tervezetét Richard H. Davis főosztályvezető-helyettes³⁸ is látta, és azt Dean Rusk külügyminiszter³⁹ hagyta jóvá. Mindezen adatok híven jelzik, mekkora fontosságot tulajdonított az amerikai külügyi tárca a koronázási ékszerek kérdésének. Mint látni fogjuk, a gondosan megszövegezett és a probléma minden elemére kitérő álláspont a következő évek során nem változott.

Tyler az álláspont kidolgozásának célját abban jelöli meg, hogy az érzékeny kérdést továbbra is a „szükséges, hogy tudja” alapon kezeljék. Ennek érdekében azt kéri O'Shaughnessy-től, hogy amennyiben az szükségessé válna, közvetlenül neki (tehát nem a felügyelete alatt álló Kelet-Európai Ügyosztálynak) jelentsen. A helyettes államtitkár felhatalmazza az ügyvivőt, hogy Szilágyi külügyminiszter-helyettesnek szóban (tehát nem írásban, például jegyzék formájában) az alábbi nyilatkozatot tegye:

„1) A Koronát, a Palástot és a hozzájuk tartozó regáliákat 1945 május-júniusában magyar katonai őrség⁴⁰ adta át az Egyesült Államok hadseregének. Ezek a tárgyak az Egyesült Államok kormánya hatóságainak a fizikai felügyeletében és őrizetében állnak az Egyesült Államokban.

2) Tudatában vagyunk ezen helyzet érzékeny és kényes vonatkozásainak és azon felelősségünknek, amely ezen vagyontárgyak felügyeletével jár. Ennek megfelelően ezt a témát a legnagyobb bizalommal kezeljük, és nem tettük lehetővé ezen tárgyak bármilyen politikai célú kihasználását, vagy azok nyilvános vagy magánjellegű kiállítását. Annak ismerete, hogy a regáliák hol találhatóak, és az azokhoz való hozzáférés az Egyesült Államok szigorúan igen kevés hivatalos személyére korlátozódik. Ezen magyar nemzeti kincsek fizikai biztonságáról abszolút mértékben gondoskodunk. Ezeket a tárgyakat olyan körülmények között tároljuk, amelyekben a hőmérséklet, a páratartalom és más szabályozók és biztonsági elemek maximális védelmet nyújtanak a szennyeződés, az állagromlás és más károk és veszélyek ellen. Annak érdekében, hogy az őrizet megfelelő körülményeit fenntartsuk, a vagyontárgyak időszakos vizsgálaton esnek át.

³⁷ William Royall Tyler (1910–2003): amerikai diplomataként Párizsban, Bonnban és Hágában szolgált. 1954–1957 között a Nyugat-Európai Ügyosztály igazgatóhelyettese, majd igazgatója (1958–1961). 1962-ben Kennedy elnök Európa-ügyi helyettes államtitkárnak nevezte ki (1962–1965). Ezt követően Nixon elnök nagykövetnek küldte Hágába (1965–1969).

³⁸ Richard Hallock Davis (1913–1972): a szovjet ügyek referense (1950–1953), tanácsos Bécsben (1953–1955), majd a Department Stratégiai Tervezőinél dolgozott. 1965 áprilisáig az EUR Hivatal helyettes államtitkárának, William Tylernek az egyik helyettese, azaz főosztályvezető-helyettes. 1965–1969 között bukaresti nagykövet. Nem tévesztendő össze sem Nathaniel Penistone („Pen”) Davis (1895–1973) budapesti követtel (1949–1951), aki már 1951-ben nyugállományba vonult, sem Richard Townsend Davies későbbi varsói nagykövettel, sem pedig Richard N. Davis-szel, az Európai Ügyek Hivatalának főosztályvezető-helyettesével (1962).

³⁹ Dean Rusk 1963–1969 között volt az Egyesült Államok külügyminisztere.

⁴⁰ „Military guards”. Értsd: koronaőrök. A mondat értelme az, hogy az USA nem erőszakkal vagy fondorlattal jutott az ékszerek birtokába.

3) Ugyancsak értjük Szent István Koronája és a többi koronaékszer történelmi és szimbolikus jellegét, és ezen tárgyakat a magyar nemzet tulajdonának tekintjük. A Korona és a hozzátartozó relikviák a magyar népnek való visszaadása a megfelelő körülmények és időztetés kérdése. Úgy véljük, hogy ezt a témát szigorúan bizalmasági alapon valamely jövőbeli időpontban lehetne hasznos módon megvizsgálni, amikor pozitív előrelépés következik be az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolatainak fejlesztésében.“

A fenti álláspontot O'Shaughnessy 1965. január 6-án hozza a Külügyminisztériumban Szilágyi Béla tudomására. A beszélgetésről a szintén jelen lévő Richard W. Tims tanácsos készít emlékeztetőt,⁴¹ amelyet január 14-én terjesztettek fel közvetlenül William Tyler részére. Hivatkozással Szilágyinak a decemberi találkozásukon felvetett kérdésére, O'Shaughnessy szó szerint felolvassa a Department válaszát jelentő fenti nyilatkozatot. Hozzáfüzi: az Egyesült Államok kormánya a korona kérdését, annak érzékeny volta miatt, mindig is a legnagyobb gondossággal és titkossággal kezelte. Válaszában Szilágyi kijelenti: bizonyos afelől, hogy a koronázási ékszerekről való gondoskodást és az azzal kapcsolatos amerikai diszkréciót nem érheti kifogás. Pontosítást csupán a harmadik ponttal kapcsolatban kér: jól érti-e, hogy Magyarország számíthat a relikviák visszaadására azt követően, hogy bizonyos eredmények születnek a magyar–amerikai egyeztetéseken. Erre az ügyvivő a 3. pont ismételt felolvasásával reagál, majd kijelenti: a bekezdés utal arra a lehetőségre, hogy a szóban forgó tárgyak végül visszakerülhetnek Magyarországra.

A találkozón résztvevő Házi Vencel⁴² másként értelmezi az amerikai üzenetet. Szilágyi azonban nem ért egyet azon interpretációjával, hogy az USA egy bizonyos ponton annak érdekében adja majd vissza a relikviákat, hogy a két ország közötti tárgyalásokon eredmények születhessenek. Ekkor O'Shaughnessy lehetővé teszi, hogy Szilágyi elolvashassa a kérdéses bekezdést. Az ügyvivő rámutat: a Department Nyilatkozata két dolgot tükröz egyértelműen: az USA elismeri, hogy ezen tárgyak a magyar nemzet tulajdonát képezik, és reméli, hogy mihelyt a körülmények azt lehetővé teszik, azokat visszaadhatja.

Az Emlékeztetőhöz csatolt levelében O'Shaughnessy Tyler számára úgy értékeli, hogy Szilágyi jól érti, az adott pillanatban miért nem lehetséges a restitúció, illetve a miniszterhelyettesre hatással volt a szöveg nyugodt hangvétele és tartalma. A valóban gondosan megfogalmazott Nyilatkozatot, mint a témában továbbra is

⁴¹ Követségi hivatali példány: Bp Cardinal Files, 3. do., 1.gy. Másik példány: Bp Cardinal Files, Box 6, Folder 2.

⁴² Házi Vencel (1925–2007): a Külügyminisztérium V. Területi Főosztályának (Fejlett nyugat-európai országok) vezetője (1964–1968), majd külügyminiszter-helyettes (1968–1970). Nagykövet Londonban (1970–1976), ismét külügyminiszter-helyettes (1976–1983), végül nagykövet Washingtonban (1983–1989). Részletes életrajzát lásd: Baráth – Gecsényi (szerk): i. m. 186.

érvényes amerikai álláspontot, amint azt lentebb látni fogjuk, a Department az 1967. október végén Budapestre érkező első budapesti nagykövetük, Martin Hillenbrand⁴³ részére is megküldi.

1966

Elim O'Shaughnessy ügyvivő meglátogatja a bíborost

Másfél év múltán O'Shaughnessy ismét kapcsolatba kerül a témával. Ekkor Theodore Papendorp⁴⁴ készít belső feljegyzést az ideiglenes ügyvivő számára.⁴⁵ Mindszenty bíboros ugyanis ismét felveti „*Szent István Szent Koronájának, és ami a legfontosabb, Szent István koronázási palástjának a további biztonságos őrzését.*”⁴⁶ Az 1965 januárjában a magyar Külügyminisztériumban átadott amerikai Nyilatkozat létéről és tartalmáról természetesen semmit sem tudó Mindszenty azt szeretné elérni, hogy az ügyvivő kérelmezze a Departmentben a koronázási ékszerek, „*különösen Szent István palástja állapotának hivatásos szakértő általi megvizsgálását.*”⁴⁷ A bíboros egyúttal kéri, hogy az eredményről szóló jelentést legalább mutassák meg neki, és ezúttal is felajánlja, hogy a felmerülő költségeket saját maga fedezi. Hogyan reagál erre a jelentésre Elim O'Shaughnessy, immár a harmadik ügyvivő, aki a témában megnyugtató célzatú, de semmiképpen sem tájékoztató jellegű beszélgetést is folytat Mindszenty bíborossal? Személyesen keresi fel nagykö-

⁴³ Martin Joseph Anthony Hillenbrand (1915–2005): amerikai diplomata, 1963–1967 között rendkívüli követi rangban a bonni nagykövetség első beosztottja, ahonnan Budapestre helyezték. 1967. október 30-án adta át megbízólevelét. A magyar fővárosban azonban kevesebb mint másfél évet töltött, mivel 1969. február 15-ével berendelték. Így Hillenbrand nemcsak az első amerikai nagykövet lett Budapesten, hanem az a nagykövet is, akiknek a szolgálati ideje alatt Mindszenty bíboros menedékének kérdése még nem oldódott meg. Ez a feladat utódjára, Alfred Puharra hárult. Hillenbrandot ezt követően a Department európai ügyekért felelős helyettes államtitkárává nevezték ki, amely posztot 1972. április 30-ig töltötte be. Washingtonban Hillenbrand egyben Puhán egyik hivatali előjárója is lett. Külügyi pályáját Nixon elnök idején bonni nagykövetként folytatta (1972–1976).

⁴⁴ J. Theodore Papendorp (1928–1998) 1960–1962-ben II. o. titkár az USA budapesti követségén. A magyarul tudó diplomatát másodszor is kihelyezték Budapestre, ahol 1965 nyaratól 1968 nyaráig szolgált. Budapesti két külszolgálat alatt ő volt a Mindszenty melletti összekötő diplomata, akivel a bíboros bizalmas viszonyban állt. Papendorp az egyetlen összekötő, aki két külszolgálatot teljesített Mindszenty bíboros mellett.

⁴⁵ Papendorp O'Shaughnessynek, Budapest, 1966. március 26. In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 219. sz. dokumentum, 547sk.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

vetségi lakrészében a főpapot és tájékoztatja: „a koronázási ékszerek szakértői meg-
őrzés alatt állnak és tudományos gondozásban részesülnek.”⁴⁸ – jegyzi fel a fenti
beszélgetést követően Richard Tims⁴⁹ az iratra.

1967

A koronázási ékszerek témájában Raymond Lisle igazgató⁵⁰ 1967. október 23-án⁵¹
számos melléklettel ellátott levelet⁵² intéz a már Budapesten tartózkodó Martin
Hillenbrand nagykövethez.⁵³ Mint írja, a legtöbb dokumentumból Richard W.
Tims ügyvivői idejéből már létezik eredeti példány a budapesti nagykövetségen, de

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Richard Womser Tims (1912–1996): Elim O’Shaughnessy váratlan elhalálózása folytán 1966. szeptember 24-én második alkalommal került tanácsosi rangú ideiglenes ügyvivőként a budapesti amerikai követség élére. Ezt a tiszteletet töltötte be 1966. november 28-án is, amikor a külképviselet nagykövetségi rangra emelkedett. Ez az állapot közel tizenegy hónapig maradt fenn. Tims megbízatása ugyanis egészen 1967. október végéig tartott, amikor is megérkezett Budapestre az USA első nagykövete, Martin Hillenbrand. Ezt megelőzően Timsre hárult annak a nehéz időszaknak a kezelése, amikor Mindszenty bíboros a nagykövet megérkezése miatt azzal fenyegetőzött, hogy kísétál az épületből, és ezzel vélhetően a magyar államvédelem kezére adja magát.

⁵⁰ Raymond Everett Lisle (1911–1994): a Brooklyni Jogi Kar professzora (1946–1948), majd az ezt követő 22 évet külügyi szolgálatban töltötte. Az USA NSZK-beli főmegbízottjának hivatalában, Frankfurtban (1949–1953), majd a hágai és a varsói amerikai nagykövetségen teljesített szolgálatot. 1954-től a Politikai Ügyek Hivatalának igazgatóhelyettese Bonnban. 1960-ban tanácsosként Belgrádba helyezték első beosztottnak, ahol 1962-ben már rendkívüli követ. 1962 novembere és 1965 júliusa között főosztályvezetőként a közkapcsolatokért felelős helyettes államtitkár helyettese a Departmenben. Ezt követően a Kelet-Európai Ügyosztály igazgatója 1970-ig. Ezen évek alatt a budapesti követség, majd nagykövetség felé közvetlen utasítási joga volt Mindszenty bíboros menedékének ügyében. Ekkor Lisle volt az, aki Washingtonban rendszeresen tárgyalt Radványi János ügyvivővel és az apostoli delegátussal.

⁵¹ Hillenbrand nagykövet éppen ezen a napon folytatta le első személyes beszélgetését Mindszenty bíborossal. Lásd Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 265. sz. dokumentum, 614–616. A találkozó során a bíboros nem vetette fel a korona kérdését.

⁵² Bp Cardinal Files, Box 6, Folder 2. Ez a dokumentum eredeti és aláírt. Tekintettel arra, hogy közvetlenül utána még egyszer ugyanez lelhető fel másolatban (de nem címeres papíron), továbbá, hogy a következő másolatok is a Kelet-Európai Ügyosztály példányai, arra gondolhatunk, hogy eredetileg ez és a következő dokumentumok nem a budapesti nagykövetség levéltári anyagában szerepeltek, hanem utólag, a levéltárban egyesítették őket. (A budapesti misszió hatodik Mindszenty-dobozában akad még erre példa, így a vonatkozó bécsi nagykövetségi táviratok példányai.) Az őrzési egység elején egy cédulán ceruzával írt utasítás található – Leválasztani. „His Eminence” dokumentumok, „Szent István Koronája” témára. („Make separate ‘H. E.’ file entitled ‘Saint Stephen’s Crown’”) –, amely a levéltárosnak szól.

⁵³ Többszöri halasztás és a Bécsben való kényszerű várakozás után Hillenbrand nagykövet végül október 20-án érkezett meg Budapestre. Érthető biztonsági okokból, Lisle igazgató a bizalmas információkat tartalmazó vaskos iratcsomagot nem Bécsbe, hanem Budapestre címezte.

a nagykövet bemutatkozó látogatásai előtt a mellékelt másodpéldányok időt takarítanak meg, ha a kérdés aktuálissá válna. A kiutazására váró leendő nagykövet Washingtonban Robert McKisson referenssel is hosszabban beszélgetett a regáliákról. Így kijelenthető, hogy az ideiglenes ügyvivőkkel ellentétben, Hillenbrand nagykövet a korona kényes kérdésének kezeléséhez előrelátó módon megkapja a kellő felkészítést. A mellékletek között olyan korábbi iratok szerepelnek, mint a fentebb ismertetett O'Shaughnessy–Tyler levelezés 1964–65-ből. Hillenbrand azt az instrukciót kapja, hogy az ott szereplő három pontból álló Nyilatkozatot szó szerint idézheti, amennyiben Péter János külügyminiszter,⁵⁴ vagy Szilágyi Béla azt – a saját kezdeményezésére – felvetné. Amennyiben a bemutatkozó látogatás alkalmával a magyar partnerek új kérdéseket tennének fel, azokat nyugtazza és terjessze fel a Departmentnek.⁵⁵

Lisle levelének további mellékleteit a fentebb szintén ismertetett 1962-es Torbert–Vedeler levelezés képezi. Az igazgató ugyancsak emlékezteti a nagykövetet a Vedeler által 1962 novemberében a bíborosnál tett látogatására. Amennyiben Mindszenty vetné fel a kérdést, a nagykövetnek elegendő lesz a Vedeler-levél (1962. október 12.) végén fentebb szereplő két pontból álló tájékoztatást adnia az állammegóvásról. Lisle megismétli, hogy a koronaékszerek témájában nem lenne tanácsos a bíborossal bármilyen közvetlen levelezésbe fogni. Mindszentyt semmilyen körülmények között sem szabad tájékoztatni a magyar hatóságokkal folytatott amerikai megbeszélésekről, vagy pedig a Szilágyival 1965-ben ismertetett USA-álláspontról.

Lisle igazgató két olyan háttéranyagot is megküld Hillenbrand részére, amelyeket még 1952-ben a Department Hírszerzési és Kutatási Hivatalában dolgozó Andor C. Klay (Sziklay Andor)⁵⁶ készített. (Ezek közül az egyiknek, a korona

⁵⁴ Péter János (1910–1999): református lelkész 1935-től, külügyi területen állami szolgálatba lépett 1945-ben, Tildy Zoltán, majd Szakasits Árpád köztársasági elnök titkárságának vezetője. A tiszántúli református egyházkerület püspöke 1949. novemberétől 1956. október 31-éig, amikor lemondott. November 19-én visszahívták, de ezt végleg elutasította 1957. december 20-án. A Kulturális Kapcsolatok Intézetének kormány megbízottja 1956. decembertől, majd elnöke 1958. februárig. Ekkor lett a külügyminiszter első helyettese, külügyminiszter 1961. szeptember 13. – 1973. december 14. között.

⁵⁵ Hillenbrand nagykövetet Kádár János 1967. november 30-án fogadta. A hetvenperces találkozó során a Mindszenty-probléma igen, a koronázási ékszerek kérdése viszont nem merült fel. Lásd Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élet-történetéhez*. Budapest, 2008, 1104–1110.

⁵⁶ Sziklay Andor, Andor C. Klay (1912–1996): magyar származású amerikai újságíró, hírszerzési elemző, diplomata a Departmentben (1946–1951), a Szovjet és Kelet-Európai Hírszerzési Osztály magyar részlegének vezetője (1951–1956). Belgrádban II. o. titkár (konzul) 1958–1959, majd I. o. titkár 1959–1961 között. Frankfurtban politikai diplomata (1962–1967). Berlinben a Kelet-Európai szekció vezetője (1967–1970.) Az *American–Hungarian Associated Press* washingtoni tudósítója 1970–1991 között. Adjunktus az Egyesült Államok Külügyi Szolgálatának Intézetében (1970–1979). Magyarul olvasható műve: *Kanyargós utakon. Amerikai kormány szolgálatban – államtitkok között*. Budapest, 1992.

II. világháború utáni sorsát taglalónak a pontos tartalma nem ismeretes, mivel 2001-ben visszaminősítették.)⁵⁷ A másik tartalomjegyzékkel és jegyzetapparátussal ellátott részletes ismertető⁵⁸ a Szent Korona eredetéről, fizikai leírásáról, a Szent Korona tanról, továbbá a korona különböző vándorlásairól. Lisle érdekesnek tartja az anyagot, de hozzáteszi: a szerző nem rendelkezett mindazon bizalmas információval, amelyet Washingtonban McKisson megosztott Hillenbranddal.⁵⁹

*Mindszenty bíboros latin nyelvű levele König bíborosnak*⁶⁰

A levél eredeti szövegét a Department október 27-én kézbesítette Raimondi érseknek, a washingtoni apostoli delegátusnak, aki azt érthetetlennek tartotta. November 1-jén a levél angol fordítása visszaérkezett Budapestre. Ebben Mindszenty bíboros a Szent Koronával kapcsolatban azt az álláspontját fejt ki, hogy „*Nem tűnik tanácsosnak, hogy Eminenciáddal [Königgel] Rómába menjek, ahogy azt elképzeltük, mert azt nem lehetne úgy megtenni, hogy ne okozunk kárt az Apostoli Szentszék tekintélyének, Eminenciádnak és a múltamnak. Nem önmagában, hanem a körülményekre való tekintettel. A Vatikánnal, a State Departmenttel és az apostoli delegációval (amelyek eleddig a rezsimmel való kapcsolat elsődleges szereplői voltak), Európa és a világ napi sajtójával, csakúgy, mint az olvasóikkal el lehetne hitetni azt a feltételezést, hogy az alulírottat már legyűrték, és az el fogja fogadni a törvénytelen és ateista rezsim feltételeit. Ezt azért nem szabad megtenni, mert (1) a napi sajtó a Szent Koronát és a hercegprímást az ellentétel pozíciójába helyezte (olyan tárgyakéba, amelyeket be lehet cserélni) annak érdekében, hogy elérjék a távozást. Még rövid időre sem óhajtok ebben a fényben megjelenni.*”⁶¹

Attól függetlenül, hogy Raimondi apostoli delegátus érthetőnek vagy érthetetlennek tartotta a szöveget, leszögezhetjük: Mindszenty bíboros határozottan elutasítja a sajtóban olvasott azon ellentételezést, hogy a Szent Korona és a személye cserealapot képezzenek. Más szavakkal, nem hajlandó azért távozni a menedékből, hogy a Kádár-rezsim a koronaékszereket visszakaphassa. Hozzá kell tennünk:

⁵⁷ A húszoldalas, egy példányban létező anyag ismert paraméterei: keletkezése: 1952. április 4. Visszaminősítése: 2001. szeptember 7. Záró: Wagner.

⁵⁸ Bp Cardinal Files, Box 6, Folder 2. A belső célra sokszorosított dokumentum első lapján a következő információk: Intelligence Report. No. IR-5792. EE/Balkan Files Hungary 330. „*The Holy Crown of Hungary: Its History and Significance*”. Prepared by Andor C. Klay. (1952. április 9.) Department of State Office of Intelligence Research.

⁵⁹ Az anyag az 1952. március 31-ig beszerzett értesülések alapján készült.

⁶⁰ A budapesti nagykövetség 1967. október 27-én küldte meg a latin nyelvű eredeti szöveget az 562. sz. táviratában. A latin változathból készült fordítását lásd Somorjai Á.: *Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása. III/2. Tanulmányok és szövegközlések*. Budapest, 2012, 74–76.

⁶¹ Mindszenty Könighez In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 268 sz. dokumentum, 619–620.

komolynak nevezhető szinten ezt a megoldást az amerikai oldal nem is mérlegeli. Sőt, az USA azt a bizonytalan verziót is elveti, hogy a regáliákat átadja a Vatikánnak, mivel ezt a magyar fél hivatalos formában nem is kérte. 1971-ben Nagy János külügyminiszter-helyettes sem cseréről, hanem sorrendről beszél: Mindszenty távozása „után” a koronaékszereket vissza lehet juttatni Magyarországnak.⁶²

1970

Alfred Puhan nagykövet kézbe veszi a koronázási ékszerek ügyét

Az iratfolyamban a téma kezelését illetően e ponton hosszabb szünet következik be egészen addig, amíg 1970. május 1-jén Alfred Puhan nagykövet⁶³ nem tesz jelentést a Departmentnek a Péter János külügyminiszterrel egy fogadáson folytatott alkalmi beszélgetéséről.⁶⁴ *„Péter kijelentette: tudatában van azon nehézségeknek, amelyek Mindszenty bíborossal kapcsolatban akkor merülnének fel, ha és amikor az USA visszaadná Szent István koronáját. [...] Meglehetősen egyértelmű, hogy a magyarok sokat gondolkoznak a koronaékszerek és annak kapcsolatán, hogy Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetségen tartózkodik [...] továbbra is nagyon óvatosan folytatnunk kell a szondázást, hogy rájöjjünk, miben sántikálnak a magyarok.”*⁶⁵ – vonja le a következtetést nagykövet.

Ettől kezdve az első és a második budapesti amerikai nagykövet⁶⁶ a koronaékszerek és a menedék kérdéseiben élénk levelezésbe kezd egymással, és jut el odáig a többi szereplővel, hogy az utóbbi ügy 15 év után, 1971. szeptember 28-án végül megoldódhat. Puhan 1970. július 28-án kelt levele a Mindszenty-kérdés megoldásának és a koronaékszerek visszaadásának összefüggéseivel foglalkozik.⁶⁷ *„most már a magyarok nagyon jól értik a bíboros és a koronaékszerek közötti összefüggést. Nagyon szeretnék visszakapni a koronát [...] Lehetséges, hogy felismerik: azáltal, hogy hagyják, hogy a bíboros itt [a budapesti nagykövetségen] haljon meg, olyan kedvezőtlen helyzetet teremthetnek, hogy hosszú ideig nem akad olyan amerikai kor-*

⁶² Lásd a 86. lábjegyzetet.

⁶³ Alfred Puhan (1913–2005) jelentős szerepet játszott abban, hogy Mindszenty bíboros menedékes helyzete 1971. szeptember 28-án véget ért. Itt jegyezzük meg, hogy a koronaékszerek témája az első nagykövet, Martin Hillenbrand budapesti szolgálata idején (1967. október – 1969. február) nem merült fel a hivatalos levelezésben.

⁶⁴ Puhan a Departmentnek, 664. sz. távirat, Budapest, 1970. május 1. In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 324. c. sz. dokumentum, 726sk.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Azaz Alfred Puhan.

⁶⁷ Puhan Hillenbrandhoz, In: Deák – Somorjai – Zinner: *Menedékben*, 332a sz. dokumentum, pp. 738skk.

mányzat, amely a hazai politikai reakció fényében reális módon gondolhat a korona visszaadására...⁶⁸ Puhan felidézi Bartha János főosztályvezető⁶⁹ szóbeli ajánlatát is: „miért nem adjuk [mi, az USA] a koronaékszereket a Vatikánnak azzal, hogy idővel azokat majd visszaadják Magyarországnak.”⁷⁰ A nagykövet értékelése szerint ez nem elégséges válasz a bíboros menedékének ügyére. „Valójában ez a probléma veleje [...] a magyarok érdekeltek abban, hogy visszakapják a koronaékszereket. Vajon nem egy egyezség az, ami itt körvonalazódik?”⁷¹ – teszi fel a jogos kérdést Puhan, egyúttal rámutatva arra, hogy „a bíboros esete igen mély emberi tragédia”.⁷² A fenti összefüggések alapján, illetve abban, hogy Richard Nixon elnök Henry Cabot Lodge-t⁷³ személyes képviselőjévé nevezte ki a Szentszékhez, Alfred Puhan előrelépésre lát lehetőséget.

Igen gyorsan megszülető válaszlevelében⁷⁴ Hillenbrand európai ügyekért felelős helyettes államtitkár is egységben szemléli a menedék, illetve a koronázási ékszerek kérdését. Helyreigazítja Szilágyi Béla külügyminiszter-helyettes⁷⁵ azon becslését, hogy az USA-ban élő magyarok közül kevés olyan akad, aki ellenezné a korona visszaadását. „Ebben az országban 700 000 – 800 000 magyar származású személy él. Nincs kétségem afelől, hogy túlnyomó többségük nagyon erős politikai nézetekkel és érzelmekkel rendelkezik a korona visszaadásával szemben. Reméljük, az ebből a véleménysektorból érkező nyomás nem fogja eldönteni, végül hogyan kezeljük majd a korona visszajuttatását. Mindazonáltal ez olyan tényező, amelyet nem hagyhatunk figyelmen kívül, és nem vehetjük könnyedén.”⁷⁶ Bölcs megállapítás, hogy a korona ügyét Washingtonnak igen körültekintő módon szükséges kezelnie, és fennáll annak az eshetősége is, hogy az amerikai kormányzat a helyi magyarok heves ellenkezése miatt nem lesz képes megvalósítani a koronázási ékszerek visszaadását. A dilemma ezen összetevője a korábbi években ilyen súllyal egyáltalán nem merült fel. A másik jelentős problémát maga a bíboros gondolkodása jelenti: „Mindannyian tudatában vagyunk annak, hogy a bíborost érdekli a korona, és annak az aggodalmának is, amelyet a múltban kifejezett, amikor bármilyen gondolat is felmerült, hogy azt a kommu-

⁶⁸ Uo. 738.

⁶⁹ Bartha János (1927–1979): 1968–1972 között a Külügyminisztériumban a III. Területi Főosztály (nyugati kapitalista országok) vezetője, Alfred Puhan nagykövet elsőszámú tárgyalópartnere. Életrajzát részletesen lásd Baráth – Gecsényi (szerk): i. m. 140.

⁷⁰ In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 332. a. sz. dokumentum, 739.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo. 740.

⁷³ Henry Cabot Lodge Jr. (1902–1985): republikánus szenátor, 1970. június 5. – 1977. július 6. között nagyköveti rangban Nixon elnök személyes képviselője a Szentszéknel. Kinevezése nem jelentette a diplomáciai kapcsolatok felvételét, amelyre csak 1984. január 10-én került sor.

⁷⁴ 1970. augusztus 11. In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m., a 332. b. sorszámon.

⁷⁵ Puhan nagykövet Szilágyi Béla (1908–1995) külügyminiszter-helyetttel is konzultált.

⁷⁶ In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 332. b. sz. dokumentum, 741.

nisták uralma alatt álló Magyarországnak visszajuttassuk [...] azt kell feltételeznünk: keserűen reagálna a korona visszaadására, és az talán egy újabb válságot is kiválthatna azzal, hogy bejelenti: szándékában áll kísértelni, amint azzal 1967-ben, amikor bejelentették a budapesti nagyköveti kinevezésemet, fenyegetőzött.”⁷⁷

Torbert, Jones és O'Shaughnessy ügyvivőket minden alkalommal váratlanul éri a koronázási ékszerek témájának felmerülése, és a Department instrukciói alapján csupán a bíboros érdeklődésének csillapítására szorítkozhatnak. Velük ellentétben Puhan nagykövet kezdeményezően lép fel, megnyugtató megoldásra törekszik, és a kérdést a menedékkal összefüggésben boncolgatja, kimutatva annak összetevő elemeit. (Mindezen belső gondolkodásról a releváns információktól elzárt Mindszenty bíborosnak természetesen nincs tudomása.) Puhannek kiváló partnere is akad Hillenbrand helyettes államtitkár személyében.⁷⁸ Ezt egyfajta minőségi ugrásként értékeljük, hiszen az ügyek kezelése magasabb szintre kerül, és mint látni fogjuk, a menedék megoldása egy év múltán meg is születik, nyolc év múlva pedig a koronaékszerek visszaadása is lehetővé válik.

Alfred Puhan és Richard T. Davies⁷⁹ levelezése

Alfred Puhan következő levele (1970. szeptember 22.) nem Martin Hillenbrandnak, hanem Richard T. Daviesnek íródik.⁸⁰ Ebben König bíboros⁸¹ budapesti látogatása nyomán tovább pontosítja a témával kapcsolatos gondolatait: „amikor a korona és a bíboros közötti kapcsolatról beszéltünk, nem azt javasoltuk, hogy bármilyen alku-ban közvetlen felekké váljunk [...] a koronát csak olyan helyzetben lehet visszaadni, amelyet a kétoldali kapcsolatok jelentős javulása jellemez.”⁸² Egy ilyen mértékű javulást Puhan megítélése szerint csakis a Mindszenty-kérdés megoldódása jelenthetne. „Fontos, hogy a magyar kormány felismerje: amennyiben hagyják, hogy a bíboros itt haljon meg [Budapesten], ez oly mértékben megkeményítené az álláspontokat, hogy a kapcsolatok elméleti javulása, amely indokolná a korona visszajuttatását, meghatározatlan időre elhalasztódna. [...] a korona és a bíboros között [valóban] fennáll a kapcsolat.”⁸³ Ez azonban, szögezi le Puhan, semmiképpen sem jelenti

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ A helyettes államtitkári lényegesen magasabb beosztás volt, mint Harold Vedeler igazgatói posztja.

⁷⁹ Richard T. Davies (1921–2005): a Departmentben az Európai Ügyek Hivatalának főosztályvezető-helyettese (csoportfőnöke) 1972-ig, ahol ebben a minőségében Martin J. Hillenbrand egyik helyettese.

⁸⁰ Puhan Davieshez, Budapest, 1970. szeptember 22. In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 333. b. sz. dokumentum, 742–745.

⁸¹ Franz König (1905–2004): Bécs érseke 1956–85 között, bíboros 1958-tól.

⁸² In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 333. b. sz. dokumentum, 743.

⁸³ Uo.

azt, hogy az USA-nak kellene kidolgoznia a megállapodást. *„Nem vagyunk, és nem is szabad közvetlenül érintett felekké válnunk a bíborosról folytatott bármilyen tárgyalásokban, amelyeknek közte, a Vatikán és a magyar kormány közötti ügynek kell maradniuk.”*⁸⁴ Puhan más szerepet tart helyesnek az amerikai oldal számára: *„a megfelelő feltételek megléte esetén lenne értelme annak, hogy amolyan bábáskodó vagy katalizátor szerepet játszassunk, és ezáltal elérjük a bíboros sorsának és a korona visszajuttatásának a megoldását [...] bizonyos vagyok abban, hogy általános elfogadást nyer [...], hogy a korona visszaadását teljes mértékben válasszuk el a bíboros menedékének a kérdésétől.”*⁸⁵ 1970-ben ez az a pont, amikor az amerikai álláspont egyes elemei – hála Puhan nagykövet erőfeszítéseinek – kikristályosodnak.

Ross Titus⁸⁶ összekötő diplomata 1970. október 8-án emlékeztetőt⁸⁷ készít Puhan nagykövetnek arról, hogy az újságokból tájékozódó Mindszenty bíboros levelet készül írni az Elnöknek⁸⁸ a Szent Koronáról.⁸⁹ *„A levél befejezése arra utal, hogy a bíboros ki fog sétálni [a nagykövetségről], ha a koronázási ékszereket a Kádár-rezsimnek adják vissza.”*⁹⁰ Mindszenty megismétli a már 1945-ben is megfogalmazott kérését, azaz a koronázási ékszereket szállítsák a Vatikánba, feltéve, hogy Nixon elnök nem tartja helyénvalónak, hogy azokat az USA-ban tartsa.⁹¹

Alfred Puhan Bécsben felkeresi Franz König bécsi bíborost

1970. október 20-án Alfred Puhan él azzal a lehetőséggel, hogy Bécsen való átutazása során Franz Königet – a bíboros kérésére – rövid időre⁹² meglátogassa. A Richard T. Daviesnek írt levele⁹³ szerint Könignek azonban túlzottan sok érdemi

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo. 745.

⁸⁶ Ross Paul Titus (1924–2016): 1970-ben a Mindszenty bíboros mellé rendelt összekötő diplomata feladatait látta el.

⁸⁷ Titus emlékeztetője Puhan számára, Budapest. In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 334. sz. dokumentum, 745–747.

⁸⁸ Azaz Richard Nixonnak.

⁸⁹ A hivatkozott levél 1970. október 13-i dátummal készült el, szövegét lásd Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Szeizmográf a Szabadság téren – Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel 1956-71*. Budapest, 2010, 306–309.

⁹⁰ In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 334. sz. dokumentum, 746.

⁹¹ A Francis Shakespeare-nek, az USA Tájékoztatási Hivatala igazgatójának küldött másolatot Mindszenty bíboros egy emlékeztető kíséretében visszakapta: Részletesen lásd Somorjai – Zinner: *Szeizmográf a Szabadság téren...* 309.

⁹² A felek mindössze húsz percet töltöttek együtt König rezidenciáján.

⁹³ Puhan Davieshez, Budapest, 1970. október 20. In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 336. a. sz. dokumentum, 750sk.

közölnivalója nem volt. Miután König Mindszenty bíborostól megtudta,⁹⁴ miszerint a magyar főpapnak nem lenne kifogása az ellen, hogy a regáliák visszatérjenek Rómába, kapcsolatba lépett a Vatikánnal, azonban nem tudta, mi az ottani álláspont. Rákérdezésére Puhan közölte: a témában nem jött létre kapcsolatfelvétel a washingtoni apostoli delegáció és a Department között.

Richard T. Davies 1970. október 23-án válaszolja meg Puhan levelét.⁹⁵ „Amennyiben a magyar kormány ilyen kéréssel fordulna hozzánk, az amerikai kormánynak komolyan fontolóra kellene vennie, hogy a koronát feltételek nélkül átadja a Vatikánnak [...]. Ha Bartha netán azt jelezné, hogy az ügy komoly megfontolás alatt áll, mielőtt bármilyen biztatást adnánk neki, a megadott sorrendben szeretnénk megbizonyosodni, (1) hogy saját kormányunk legfelsőbb szintjein nem emelnek kifogást, és (2) hogy a Vatikán hajlandó lenne az ereklyét befogadni.”⁹⁶ A magyarok csupán szóbeli kérése alapján az USA azonban semmilyen lépésre sem vállalkozna. Davies értékelése szerint „Nagyon is könnyen lehetséges, hogy a bíboros azt hiszi: amennyiben a korona a Vatikán birtokában lenne, ő olyan helyzetbe kerülne, hogy mindaddig, amíg Magyarországon marad, megakadályozhatja annak visszaadását. Ez a szerep nagyon is tetszhet neki, és további befolyással lehet arra, hogy a hátralévő napjaira a nagykövetségen maradjon.”⁹⁷ Davies tovább fejtegeti gondolatmenetét: nem zárható ki, hogy a bíboros és a magyar kormány egyaránt túlértékeli vatikáni befolyása mértékét. Az adott pillanatban a bíboros elhalálozásának a koronázási ékszerek visszaadására gyakorolt esetleges hatását sem lehet megítélni, annyi azonban bizonyos: az emigráció vezetői Mindszenty elhunytát ki fogják használni saját céljaikra. „Mások el fogják azt fogadni, sőt még a Department javára írják majd, hogy mindezen évek során menedéket nyújtott a bíborosnak. Egészében véve az emigránsok azonban kétségtelenül ellenezni fogják, hogy a koronát a belátható időben bármikor is, bármilyen módon a kommunista Magyarországnak adják vissza, függetlenül attól, ki javasolná ezt a lépést. Ez az oka annak, hogy a korona a Vatikánon keresztül történő visszaadásának van némi vonzereje, jóllehet az némileg sérti azon okfejtésünket, hogy az elmúlt huszonöt évben miért tartottuk azt a birtokunkban.”⁹⁸

⁹⁴ König 1970. szeptember 7-én találkozott Mindszenty bíborossal.

⁹⁵ Davies Puhanhoz, Washington, 1970. október 23. In: Deák – Somorjai – Zinner: i. m. 336. b. sz. dokumentum, 752skk.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Uo.

1971

Az 1971-es eseménydús évben már nem a koronázási ékszerek visszaadása, hanem Mindszenty bíboros menedékének befejeződése és emlékiratainak sorsa kerül az érintett felek érdeklődésének középpontjába. Azonban már ekkorra, pontosan 1971. január 12-re esik a Department válaszának⁹⁹ megérkezése Mindszenty 1970. október 13-i, Nixon elnökhöz címzett levelére, amelyben a bíboros azt kérte, hogy a relikviákat Washington küldje vissza a Szentszéknek.¹⁰⁰ A levelet Robert McKisson jegyzi, címzettje pedig Puhan nagykövet. Az udvariasan megfogalmazott válasz négy pontban fejt ki a Fehér Ház álláspontját a Szent Korona ügyében. Erről a nagykövetnek szóban kell tájékoztatnia a bíborost: „(1) A levelét a Fehér Házban megkapták és elolvasták. (2) Jelenleg nincsenek terveink arra nézve, hogy Szent István koronáját visszaadjuk Magyarországnak. (3) Teljes mértékben méltányoljuk a bíboros érdeklődését ezen ügy iránt. (4) Ugyanakkor sajnáljuk, hogy nem tehetünk eleget azon kérésének, hogy a koronát átküldjük a Vatikánba, mivel az egyértelműen a magyar nemzet tulajdona, és a jelen körülmények között ezt a magyar nemzeti kincset egyoldalúan¹⁰¹ nem adhatjuk át az őrizetünkől egy harmadik félnek.”¹⁰² Az amerikai fél tehát eldöntötte, hogy egyelőre nem adja vissza a Szent Koronát Magyarországnak, és egyúttal elutasította a Vatikánba való átszállítását is. A két pont megszövegezéséből kiolvasható az a halvány amerikai ígéret, hogy a kincseket – egy későbbi időpontban – Magyarország fogja visszakapni, és nem a Vatikánba kerülnek.

Egy 1971. július 30-ra dátumozott emlékeztető¹⁰³ pedig Puhan nagykövet és Nagy János frissen kinevezett külügyminiszter-helyettes¹⁰⁴ aznapi, egy óra tizenöt perces találkozájáról számol be röviden. A beszélgetés végén Nagy János azt mondja, hogy „a bíboros távozását követően Szent István koronáját feltehetőleg vissza lehet juttatni Magyarországnak”.¹⁰⁵ Válaszában Puhan elismeri a két dolog

⁹⁹In: Somorjai Ádám OSB (szerk): *Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetségen – követségi levéltár*, 15 (1971). Budapest, 2008, 18. A levelet csak 1970. november 6-án, Mindszenty sürgetésére terjesztették fel Washingtonnak.

¹⁰⁰Mindszenty bíboros hivatkozott levelét lásd Somorjai – Zinner (szerk.): *Szeizmográf a Szabadság téren...* 306–311.

¹⁰¹Az „egyoldalú” szó használata azt jelzi, hogy az USA nem kapott ilyen hivatalos kérést sem Magyarországtól, sem pedig a Vatikántól.

¹⁰²In: Somorjai (szerk): *Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetségen...* 18.

¹⁰³Uo. 203–204.

¹⁰⁴Nagy János (1928–2018): 1971–1980 között töltötte be a külügyminiszter-helyettesi posztot. Megjegyezzük, hogy ő volt Magyarország első washingtoni nagykövete (1968–1971), és nem sokkal az *Emlékeztetőben* jelzett nap előtt, június 4-én tért onnan vissza Budapestre. Életrajzát részletesen lásd Baráth – Gecsényi (szerk): i. m. 228.

¹⁰⁵In: Somorjai (szerk): *Mindszenty bíboros az amerikai nagykövetségen...* 204.

kapcsolatát, de nem hajlandó azt kommentálni vagy ígéretet tenni. 1971 nyarán ez egyértelműen elkapkodott lépés lett volna részéről.

Összefoglalás

1970 októberében még közel egy év van hátra a menedék rendeződéséig, ám ezen a ponton a „*Menedékben...*” c. kötetben szereplő azon dokumentumok, amelyek a koronázási ékszerek kérdéseivel foglalkoznak, lezárulnak. Milyen következtetéseket vonhatunk le a fentiek alapján? Az évek során milyen lépéseket tett, hogyan viselkedett és milyen eredményeket ért el Mindszenty bíboros és az amerikai oldal?

A menedék hosszú évei alatt Mindszenty számos alkalommal veti fel a témát a folyamatosan változó összekötőknek, azonban az ügyvivők szintjén – feltehetőleg taktikai okokból – nem kezdeményez.¹⁰⁶ Újra és újra puhatolózik az ékszerek holléte felől, de erre nézve eleinte nem kap felvilágosítást. Egy idő múltán azonban Mindszenty tudomására hozzák, hogy a koronázási ékszerek már az Egyesült Államokban vannak.¹⁰⁷ Nehéz kimutatni, hogy melyik alkalommal éppen mi készíteti a bíborost a kérdés feszegetésére – talán a témának a sajtóban való felbukkanása. Arra sincs megnyugtató magyarázatunk, miért éppen a palást az a koronázási ékszer, amelynek állapota a bíborost kiemelkedően foglalkoztatja. A koronán és a paláston kívül a többi koronázási ékszerről Mindszenty ugyanis egyetlen egy alkalommal sem beszél. Tény azonban, hogy az amerikai oldal nem tulajdonít különösebb jelentőséget annak, hogy Mindszenty bíboros mindenekelőtt a palást miatt aggódik. Véltetően azzal a feltételezéssel élnek, hogy a palást az, amelyik a relikviák közül egyértelműen a legsérülékenyebb és a legnagyobb gondosságot igényeli.

A bíboros által újra és újra felvetett kérdéssel kapcsolatban az amerikai vonalvezetés – bár az kimondottan zavarja őket – türelmes, tapintatos, de egyúttal mindvégig igen körültekintő és következetes is. Levelezésük¹⁰⁸ során a budapesti misszió és Washingtonban a Department rendszeresen egyeztet a közös álláspont elemeit, melyeket az évek során tovább csiszolnak. Ügyesen elkerülik, hogy ebben az igen kényes és belpolitikailag is érzékeny témában kényszerhelyzetbe szoruljanak. Azt is megoldják, nehogy olyan megállapodásba menjenek bele, amely később megkötné a kezüket. Mindszenty bíborost, az általuk beazonosított magasabb cél –

¹⁰⁶Mindszenty bíboros egyértelműen számol azzal, hogy felvetéseit az általa megszondázott összekötők valamilyen formában jelentik az ügyvivőknek.

¹⁰⁷A koronázási ékszereket 1953–1978 között a Kentucky állambeli Fort Knox-ban, az USA aranykészlete mellett őrizték.

¹⁰⁸A koronázási ékszerek témáját az amerikai diplomaták a hosszabb töprengéseiket is „elbíró”, bár a futárzások útján lassabban kézbesített hivatalos-informális levelekben fejtik ki, miközben a minősített táviratokat a gyors információcsere, az utasítások közlésére használják. 1971-ben a menedék témájában az utóbbi írásforma dominál.

a kapcsolatok rendezése – érdekében, tudatosan alulinformált állapotban tartják. Ezzel a további kérdezősködés és a válaszkényszer útját kívánják – nem eredménytelenül – elzárni. A koronázási ékszerek kérdésének rendszeres felvetésével azonban Mindszenty bíboros is elér annyit, hogy egy idő után Washingtonban intenzívebben kezdenek el foglalkozni – még ha preventív jelleggel is – a témával, és arra hivatalos, a magyar féllel 1965-ben megosztott álláspontot dolgoznak ki. Az ideiglenes ügyvivőkkel ellentétben az első amerikai nagykövet 1967-ben már alapos felkészítést kap az ügyben képviselendő álláspontról és eljárási módokról. Ebben az esetben a „szükséges, hogy tudja” alapelv tehát már a misszióvezető előzetes felkészítése mellett, és nem az ellen szólt.

Az egymást követő ügyvivők után, a fokozatos kapcsolatfejlesztés révén, a koronázási ékszerek és a menedék ügye összekapcsolódik, és 1969-től már nagyköveti szinten kerül megvitatásra. Hillenbrand és Puhan, az első és a második budapesti nagykövet szoros együttműködése, és az, hogy a többi érintett szereplő – a magyar kormány, a Vatikán és maga Mindszenty bíboros is – felismeri valós érdekeit, termékenynek bizonyul. Kimondatlanul is elfogadást nyer annak belátása, hogy a koronázási ékszerek visszaadása távlatosabb cél, mint a menedék megoldása.

ANDRÁS MIKLÓS DEÁK – ÁDÁM SOMORJAI OSB – TIBOR ZINNER

CARDINAL MINDSZENTY AND THE HOLY CROWN — CROWN JEWELS — IN THE CORRESPONDENCE OF AMERICAN DIPLOMATS (1957—1970)

Cardinal Mindszenty was the “guest” of the American diplomatic mission (Legation until November 28, 1966, later on Embassy) in Budapest, Hungary for about 15 years: from November 4, 1956 until September 28, 1971. In the absence of both a King and a Palatine or Regent, he considered himself as the “highest dignitary in public law”. The person who had the care and responsibility for the Holy Crown — or in general, the crown jewels — preserved in the United States after World War II. In the history of Hungary, the Holy Crown has had a special significance, because according to tradition, it was not the person of the King that embodied the highest power but the Holy Crown, which was a gift of Pope Sylvester II around the year 1000 to Prince Stephen, crowned as the first King of Hungary and venerated as Saint. The study examines the personal interest of Cardinal Mindszenty in the crown jewels during his refuge. The research is based on the diplomatic papers of the US Embassy in Budapest, preserved in the National Archives and Records Administration in College Park, MD in the USA.

MAGYARSÁG- ÉS JÖVŐKÉP

Dokumentumok Kővágó József hagyatékából

„Az emberi élet egyik fő mozgatója [az] életervek szövése és az a remény, hogy e terveket siker fogja kísérni. Amikor kiapadnak az álmok és elfogy a tervek szövéséhez és kivitelezéséhez szükséges erő, akkor az élet már csak készülődéssé válik arra a hosszú útra, amiről még senki se tért vissza.”¹

(Kővágó József, 1975)

Bevezetés

Kővágó József életéről és politikai pályafutásáról mindezidáig töredékes ismeretekkel rendelkezünk.² A Magyar Nemzeti Levéltárban és az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött páratlan értékű irathagyatékának feltárásával azonban lehetőség nyílt az életút feldolgozására.³ A források nemcsak személyéről és politikai szerepéről árulkodnak, hanem bepillantást nyújtanak az 1956 utáni amerikai magyarság politikai játszmáiba, az emigrációs szervezetek formálódásába is. 1956 után a Kádár-rendszer célja a magyar emigrációt képviselő szervezetek megosztása volt. A kommunista hatalom az emigrációt általában negatív színben próbálta feltüntetni. Az állambiztonság „Róka” fedőnevű ügynökének jelentése például Kővágót

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Kővágó József hagyatéka (a továbbiakban: P 2245), 3. doboz, sz. n. – 1975.

² Kővágó József (1913–1996) kiskazda politikus, Budapest polgármestere 1945–1947 között. A budapesti Honvéd Műszaki Akadémia elvégzése után a Műszaki Egyetemen szerzett gépészmérnöki diplomát. 1939-től a Haditechnikai Intézet munkatársa, majd frontszolgálatos. 1944. október 15. után bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba. 1944 novemberében lépett be a Kiskazdapártba. 1945 májusától Budapest alpolgármestere, majd a novemberi választások után polgármestere. 1947-ben politikai okok miatt lemondott tisztségéről. 1950-ben letartóztatták és koholt vádak alapján életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1956 novemberében néhány napra újra Budapest polgármestere. 1956. november 30-án a családjával együtt elhagyta az országot, majd az Egyesült Államokba költözött.

³ A kutatásokat és a Kővágó József politikai karrierjéről szóló kézirat elkészítését a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásért Közalapítvány támogatta (Pályázati azonosító: KKETTKK-56-P-04-70). Lásd Kiss András: *Az antifasiszta ellenállástól az emigrációig. Kővágó József életútja (1913–1996)*. Kézirat. Budapest, 2016. A forrásokat kiegészítik a Bölcsföldi Andor szociáldemokrata politikus hagyatékában talált iratok.

1958-ban egy kiábrándult, a politikai szereplést és a reflektorfényt önös érdekei miatt kereső emigránsként mutatta be.⁴ A Magyar Szocialista Munkáspárt különböző vezetőtestületi ülésein szinte minden évben jelentés foglalkozott az emigráció körében végzett politika munkával.⁵ Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) égisze alatt létrehozott és az 1956-os események kivizsgálásával foglalkozó Különbizottság tevékenysége az aktuális magyar álláspont kialakítása során szintén különös fontossággal bírt.⁶ Ez utóbbi itthon és az emigrációs körökben nyilvánvalóan addig képezte politikai közbeszéd tárgyát, ameddig az ún. magyarkérdést az ENSZ-közygyűlések napirendi pontjai között tárgyalták.⁷

Fontos kiemelni, hogy amikor magyarságképről és annak változásairól beszélünk, tisztázni kell, mely szemszögből vizsgáljuk a kérdést, vagyis kinek a magyarságképéről van szó.⁸ A témához való közelítés során figyelembe kell venni azt is, hogy a magyarságkép alakítását, az ország- és nemzetképek formálódását mindig is az érdekek és ideológiai előfeltevések motiválták. Ezt hangsúlyozza Pritz Pál, aki hozzáteszi, hogy az eseményeket vizsgáló történészeknek éppen ezért tartózkodnia kell minden negatív és pozitív séma használatától.⁹ Az itt közölt dokumentumok – a fentiekől eltérő módon – „önmagunk” szemszögből láttatják a magyarság világban betöltött pozícióját, az emigráció 1956 utáni kilátásait, és elsődlegesen nem a külső szemlélő (külföldi közvélemény, sajtó stb.) rólunk alkotott felfogását tükrözik. A Kővágó József hagyatékában fennmaradt és elsőként itt publikált források tehát nem a klasszikus „hogyan lát(ott) bennünket a világ?” kérdésére kíván válaszokat adni, hanem jóval inkább arra, miként vélekedtek az amerikai magyar emigránsok önmagukról, a bizonytalan ideig az újhazában töltendő éveikről és céljaikról.

A források – melyek között sokszor egy-egy elejtett szó vagy mondat igen sokat elárulhat – bepillantást engednek az amerikai emigráció énképének formálódásába is. A dokumentumok közreadásával célunk elsősorban az, hogy 1956 után az

⁴ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 3.2.4. K-1469-1958. Jelentés Kővágó József emigrációs politikai szerepéről, 1958. augusztus 8.

⁵ MNL OL, MSZMP Titkárság (1957-1988), M-KS 288. f. 7. cs. 88. ő. e. Jelentés a magyar emigráció helyzetéről és javaslat a feljuk irányuló propagandára, 1958. július 29.

⁶ Az ENSZ Közgyűlése 1957. január 10-én döntött a különbizottság létesítéséről, melynek tagja Ausztrália, Ceylon, Dánia, Tunézia és Uruguay voltak.

⁷ Az ENSZ Különbizottsága iratait tartalmazó ún. Héderváry-gyűjteményt az Open Society Archives (OSA) 2008 és 2009 között digitalizálta, az anyag korlátozás nélkül kutatható. http://1956.osaarchivum.org/files/original/4/7329/775b4684-b315-4f42-a98e-bb0a53c6db92_1.pdf (Utolsó letöltés időpontja: 2019. 02. 25.).

⁸ Litván György: Az 1956-os forradalom szerepe a magyarságkép változásában. In: *Magyarságkép és történeti változásai*. Budapest, 1999, 115. Meg kell említenünk a *História* magyarságképpel foglalkozó 1998. évi tematikus számát, akárcsak a *Limes* c. tudományos folyóirat 2008. 2-3. számait. (*Magyarságkép a 20. században*. Vendégszerkesztő: Pritz Pál.)

⁹ Pritz Pál: *Az objektivitás mítosza. Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek*. Budapest, 2011, 24-26.

emigrációban meghatározó politikussá váló Kővágó József levelezésén és elemzésein keresztül bemutassuk az amerikai magyarság kilátásait és „érzésvilágát”. Nyilvánvalóan a dokumentumok Kővágó szubjektív, és ebből következően igen egyedi nézőpontját tükrözik, mégis számos olyan megállapítást tartalmaznak, melyekből arra következtethetünk, hogy a politikus idealizált eszmerendszere ellenére, több esetben is reálisan mérte fel a saját, az emigráció és Magyarország helyzetét.¹⁰

Fontos hangsúlyozni, hogy az 1956-os magyar forradalom és annak eltiprása nyilvánvalóan meghatározta az amerikai magyarság és a más országokba kényszerült magyarok önmagukról alkotott képének formálódását. 1956 után ebben nagy szerepe volt annak, hogy a forradalmárok képviselte szabadságeszméről már-már szuperlatívuszokban beszéltek a nyugati világban. Jóllehet mindez annak ellenére történt, hogy 1963-ra egyértelművé vált: a nyugati nagyhatalmak, élén az Egyesült Államokkal, valamint az ENSZ-szel, nem tudtak és már nem is akartak a magyar kérdésben hathatós döntéseket hozni.¹¹ Döbbenetes írói érzékkel szemlélteti Albert Camus¹² *A magyarok vére* című írásában a magyarok szabadságszeretetét és a Nyugat közönyét egyaránt: „A legázolt, bilincsbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és az igazságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt húsz esztendőben. Ahhoz, hogy ezt a történelmi leckét megértse a fülét betömő, szemét eltakaró nyugati társadalom, sok magyar vérnek kellett kiömlenie – s ez a vérfolyam most már alvad az emlékezetben.”¹³

Kende Péter¹⁴ a forradalmárokat a nyugati világban körülövező tisztelettel kapcsolásban úgy fogalmazott, miszerint „nemzetük dicsőségéből valami kis fény mindenkire egyénileg is kisugárzott, akár megérdemelte az illető, akár nem.”¹⁵ Mindezek azonban együttvéve sem tudták elfeledtetni az emigráns magyarok elkeseredettség-érzését a leverett forradalom és a nemzetközi szervezetek 1956 utáni tehetetlensége miatt. Ez alól Kővágó sem jelentett kivételt. Mi sem mutatja ezt jobban, mint az *Emigráns két útja* című rövid, de hiányosan fennmaradt írása. Kővágó ebben leszögezi, hogy az emigránsok előtt lényegében két út állt. Szerinte az emigráns egyrészt lehet „nemzete értékállományának a növelője”, másrészt – itt a szer-

¹⁰ Kővágó József emigrációs politikai munkáját helyezi mérlegre Kiss András: Emigrációba kényszerülve. Kővágó József 1956 utáni szerepvállalásai. *Múltunk*, 2018. 4. sz. 120–158.

¹¹ Magyarország, 1956 és az ENSZ viszonyát mutatja be Békés Csaba – Kecskés D. Gusztáv (szerk.): *A forradalom és a magyar kérdés az ENSZ-ben, 1956–1963. Tanulmányok, dokumentumok és kronológia*. Budapest, 2006.

¹² Albert Camus (1913–1960) Nobel-díjas francia író. Az 1956-ban megjelent és a magyar forradalommal szolidaritást vállaló kiadványával az író megpróbálta felrázni a nyugati világ közvéleményét.

¹³ Idézi Litván: i. m. 119.

¹⁴ Kende Péter (1927–) szociológus, történész. 1956-ban elhagyta Magyarországot és Franciaországban telepedett le. Számos francia lap és egyetem munkatársa, kutatója. 1989-ben az 1956-os Intézet egyik alapítója volt.

¹⁵ Uő: 120.

ző kendőzetlen őszintesége nyilvánul meg – „szerepelhet a veszteséglistán is”.¹⁶ Ez utóbbi sors Kővágó olvasatában nyilvánvalóan azok életútjára vonatkozik, akik az új társadalmakban asszimilálódnak, kötődésüket a magyarságukhoz elveszítik, vagy már elvesztették.

Kővágó a forradalom leverése után 1956. november 30-án családjával együtt elhagyta az országot. Ezt követően rövid kitérőkkel intenzív munkába vetette magát az ENSZ Különbizottsága előtti tanúvallomására készülve.¹⁷ Levelezései szerint igen sokat készült a New York-i, 1957. január 29-i és február 5-i bizottsági felszólalásaira. Beszéde alatt viszont többen elhagyták a helyiséget, erre a következőképpen emlékezett vissza: *„Másodpercnyi szünetet tartottam, és felpillantottam, hogy a bevezetésre adott reakciót megfigyeljem. A terem azonban szinte üres volt. A küldöttek és a nézők ugyanis elmentek, hogy szemtanúi lehessenek Ibn Szaúd szaúd-arábiai király érkezésének. Szegény, meggyötört, kicsiny hazám... teljesen egyedül vagy!”*¹⁸ A fenti körülmény minden bizonnyal érzékenyen hatott Kővágóra, aki az 1950-es évek terrorjának működéséről, valamint emigrációbeli szerepvállalásának első évről írt visszaemlékezésének végül a *You are all alone* („Egyedül vagy”) címet adta.¹⁹ Már a könyv címe sokat elárul Kővágó lelki alkatáról és arról, hogy az amerikai magyarság (is) magára maradt a harcában az 1956-os forradalom napirendjének ENSZ-beli levétele után. Mindez nyomot hagyott bennük a magyarságról, a nemzetről és az óhaza jövőjéről alkotott kép formálódásában.

Töretlen optimizmusát és/vagy realitásérzékének hiányát egyaránt jellemezte, hogy Kővágó 1961-ben aláírásgyűjtésbe kezdett a magyar kérdés ENSZ-napirenden tartása érdekében. Kezdeményezésével kapcsolatban a legelutasítóbb Nagy Kázmér, az 1951-ben alapított *Független Magyarország* szerkesztőjének a levele volt: *„akiknek hatalmuk volna, azokat mozgassuk meg egy akcióval. Ezzel szemben az ENSZ sóhivatal fősóhivatalát, Sir Leslie-t²⁰ mozgatja a 10 millió aláírás. Azt a hivatalét, melynek semmiféle hatalma sincsen. Azt írod [ti. Kővágó József], hogy minden »kis erő« mozdíthat a népek sorsán. Akárhány millió 00000000 = 0-val, ha nem írunk eléje értéket. Ez esetben 2-t: Kennedyét és Hruscsovét. Egy, tehát 1 nem*

¹⁶ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZK Kézirattára), 416. f. sz. n. – 1957. (1. doboz).

¹⁷ Kiss: *Emigrációba kényszerülve...* 130–131.

¹⁸ Király Béla – Balogh Piroska – Vitek Tamás (szerk.): *Iratok az emigrációról 1957–1990*. Budapest, 2003, 32.

¹⁹ József Kővágó: *You are all alone*. Praeger, New York, 1959. Magyarul 2007-ben jelent meg: Kővágó József: *Egyedül vagy*. Budapest, 2007. Visszaemlékezése szerint a meghallgatására január 28-án került sor, az OSA honlapján is közzétett jegyzőkönyv szerint azonban január 29-én. http://w3.osa-archivum.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1544&Itemid=1518&lang=hu (Utolsó letöltés időpontja: 2019. 02. 22.).

²⁰ Munro, Leslie Knox Sir (1901–1974) új-zélandi jogász, politikus. 1958 és 1962 között az ENSZ Közgyűlés Magyarországgal foglalkozó különképviselője.

elég. *Ma nem elég.*”²¹ A Nagy Kázmér levelében leírtak feltehetően kijózanítóan hatottak Kővágóra, és rávilágítanak a magyarkérdést övező, az emigránsokban mély gyökeret verő szkepticizmus jelenlétére.

Különös módon a honvágó kérdése Kővágó levelezésében kevés alkalommal jelenik meg, annak ellenére, hogy az valós problémaként volt jelen a világban szét-szóródott magyarok között. Nem véletlen, hogy az 1970-es években – a magyar–amerikai viszony normalizálódásával egyidejűleg – az amerikai magyar újságokban a légitársaságok honvágyra apelláló hirdetéseivel találkozhatunk.²² Ezek első-sorban a *Meggyógyítjuk a honvágyát*, a *Mi hazavisszük Önt* vagy a *Hozassa ki rokonait ingajaratunkkal!* jól hangzó reklámszövegeivel próbáltak hatni az emigránsok utazási kedvére, és nem utolsósorban kihasználni a honvágyuk miatt fellépő űrt. Az emigráns újságok mindezen túl számos olyan hirdetést is közöltek, melyek hazai termékeket (például téliszalámi, stb.) vásárlására ösztönöztek.²³ Mindez sok esetben kimondatlanul is hozzájárult az óhazához való kapcsolatok újragondolásához.

Mindent összevetve, a hagyatékból kitűnik, hogy Kővágóban korántsem formálódott ki pozitív kép az óhaza és az emigráció jövőjét illetően. Ebben nyilvánvalóan szerepe volt annak, hogy 1962. december 20-án a magyarkérdés lekerült az ENSZ napirendjéről. Mindazonáltal Kővágó az 1970-es években is papírra vetett filozófiai kérdéseket feszegető és az emigráns érzelmi felvillanásait tükröző írásokat. Az összegzésekre és 1956 emlékének ápolására kiváló alkalmat nyújtottak a kerek évfordulók (is).²⁴ A Magyarországról érkező kedvező gazdasági-statisztikai hírek, a nemzetközi politikai életben bekövetkezett változások, köztük a *détente*, vagyis a hidegháborút megszelídítő enyhülés folyamata sokakban okafogyottá tette az aggodalmat az óhaza fejlődését és jövőjét illetően. Azon emigránsok, akik viszont hallani sem akartak a kádári Magyarországgal való bármiféle együttműködésről, továbbra is sötét jövőt vizionáltak nemcsak saját maguknak, hanem az országnak és a magyarságnak is.

²¹ OSZK Kézirattára, 416. f. sz. n. – 1961. (7. doboz). Nagy Kázmér levele Kővágó Józsefhez, 1961. szeptember 18.

²² 1973-ban aláírták a magyar–amerikai vagyoni jogi megállapodást, 1978-ban Magyarország megkapta a legnagyobb kedvezmény elvét, az év elején pedig az Egyesült Államok visszaadta Magyarországnak a koronázási ékszereket. A magyar–amerikai kapcsolatok legfontosabb dokumentumait gyűjtötte össze Borhi László: *Magyar–amerikai kapcsolatok. Források*. Budapest, 2009. A két ország viszonyának átfogó elemzését lásd Uő: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest, 2015.

²³ *Amerikai Magyar Népszava*, 1974. szeptember 27. 3–4.

²⁴ A tizedik évforduló franciaországi visszhangjához lásd Kiss András: A tizedik évforduló. Megemlékezések Franciaországban az 1956-os forradalomról. In: Kecskés D. Gusztáv (szerk.): *Magyar–francia kapcsolatok, 1945–1990. Források*. Budapest, 2013, 387–389.

Dokumentumok

1.

Az emigráns két útja

[Hely nélkül], 1957

Nem mi magyarok vagyunk az egyetlenek, akiket idegen elnyomó zsarnoksága a világba kergetett. Sokan vannak mások is, akik nácik és kommunisták elől menekülve hazájukat veszítették. Nekünk, magyaroknak mégis különleges helyzetünk van, mert történelmünk során sajnos gyakran estünk áldozatául az erőszaknak.

A múlt évben különösen sokan vettünk vándorbotot a kezünkbe. Sokan nem azért menekültünk el, mert a szabad világban pusztán jobb materiális életfeltételeket akartunk magunknak teremteni, hanem elsősorban azért, mert odahaza börtön és bitófa lett volna a sorsunk. Tiszta forradalom gyermekei vagyunk, akik azt hittük, idekint, a szabad világban hazánk érdekeit tudjuk szolgálni. Meg voltunk róla győződve, hogy jobban tudjuk a magyar ügyet szolgálni mint menekültek, mint odahaza bebörtönözöttek, vagy a nemzet új mártírjai.

Szeretném itt mindjárt megemlíteni, hogy vannak a történelemnek korszakai, mikor a mártírok sokkal nagyobb szolgálatot tesznek a hazájuknak, mint a menekültek. Mi magyarok azonban a közelmúltban annyi mártírt adtunk az emberi szabadság ügyének, hogy ez minket számban tízszeresen meghaladó nemzet számára is túl sok lenne. A mi egyik nagy kérdésünk, amivel történelmi értelemben szembe kell néznünk az, hogy mennyi magyar fogja túlélni ezt a történelmi katasztrófát és milyen számú magyarság indulhat neki majd a jövőben a szabad életnek.

A menekült lehet nemzete értékállományának a növelője, de szerepelhet a veszteséglistán is. Mind azon múlik, hogy miként rendezkedik be új életében és milyen életet él. A menekültek átlagos tömege a befogadó országban megkezd a küzdelmet a jobb anyagi életfeltételekért. Sikerét és kudarcát abban méri, hogy mennyit keres, és milyen vagyonra tesz szert. Ez azt jelenti, hogy a befogadó ország szokásait átveszi, annak a nyelvét igyekszik tökéletesen elsajátítani és gyermekeit úgy neveli, mintha [...] ²⁵

[Kővágó József]

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, 416. f. Kővágó József hagyatéka, Sz. n. – 1957. (1. doboz) – Eredeti, gépelt és aláírás nélküli tisztázata.

²⁵ A dokumentum befejező részét mindeztáig nem sikerült fellelni.

2.

Király Béla felhívása a szabadságharcos szövetségek részére

New York, 1957. február 5.

Kedves Bajtársak!

A mai napon befejeztem az UN²⁶ ténymegállapító bizottság előtti felszólalásomat nemzetünk ügyében, amely munka mai napig minden időmet lekötötte. Mától kezdve szeretném munkámat arra szentelni, hogy a magyar nemzeti demokratikus forradalom és szabadságharc harcosainak, a nemzetőröknek és a magyar szabadság harcosainak és barátainak szervezetét segítssem létrehozni. Ügyszólván a világ minden részéből, ahol ma nagy számban vannak magyarok, érkezik értesítés arról, hogy a szabadságharcosok szervezetet alakítanak. Feltétlenül szükséges, hogy ezek a szervezetek egységet képezzenek, és összefogott erőkkel folytassák külföldön az adott lehetőségek szerint, hazánk felszabadítása érdekében azt a küzdelmet, amit otthon fegyverrel vívtunk meg.

Ezért szükségesnek tartom, hogy a létrejövő szabadságharcos szövetségek közös alkotmány alapján működjenek és világviszonylatban egy szervezetet képezzenek. Ezért javaslom Mindnyájatoknak, Bajtársak, akik Szabadságharcos Szövetséget alakítottatok, vagy a jövőben alakítani akartok, vagy ilyen munkában együttműködésre hajlandók vagytok, a következőket:

1. A csatolt alkotmánytervezetet tanulmányozzátok, véleményeteket, kiegészítésre vagy változtatásra vonatkozó javaslatotokat közöljétek velem.

2. A szervezet megalakításánál és működésénél egyelőre vegyétek ezt alapul, ennek szellemében és eljárási módja szerint dolgozzatok.

3. Készüljete fel arra, hogy amint kellő számú tagegyesület létrejöttéről értesülést szerzünk, valahol összehívunk egy kongresszust, amelyen minden, már megalakult szervezet képviselve lesz, és amely kongresszuson minden megalakult szervezetnek módjában lesz véleményét kifejteni és a csatolt alkotmánytervezetet – ha kell – módosítani. Ennek a kongresszusnak lesz a hivatása, hogy az alkotmányterv végleges formáját az összes szabadságharcos szervezetek alapokmányává tegye. Olyan javaslat is érkezett, hogy az első kongresszus Olaszországban legyen. Ez a javaslat jónak és kivihetőnek látszik ez év áprilisában.

4. Mindaddig, míg e kongresszus össze nem ül, ideiglenesen válasszatok vezetőséget és tartsatok összeköttetést velük, akik szintén ideiglenesen szándékoznak világviszonylatban irányítani a szervezetek megalakítását.

5. Az összehívandó kongresszus lesz majd hivatva a szervezet központi tisztikárának megválasztására is.

²⁶United Nations (UN vagy UNO), az Egyesült Nemzetek Szervezete. Itt Király Béla az ENSZ Ötös bizottsága előtti felszólalására utalt.

A szervezet megalakításában a teljes demokráciának kell érvényesülnie, és munkáját az elfogadandó alkotmány kell, hogy irányítsa majd. Úgy érzem, hogy a csatolt alkotmánytervezet megfelel mindazoknak az eszméknek, amelyekért együtt harcoltunk otthon, és jó eszköze lehet majd annak, hogy azt a nemzeti egységet, amit hazánkban fenntartottunk, a szabad világban is létrehozzuk.

Kedves Bajtársaim! Ha azokhoz az eszmékhez hívek akarunk maradni, amelyekért otthon oly egységesen harcoltunk, akkor nekünk, akik a harcban tényleg részt vettünk, kötelességünk, hogy itt kint is szolgáljuk a magyarság egységét, hogy a külföldre szorult magyarság erejét minél teljesebben összefogva, hazánk felszabadításáért folytatott küzdelmünkben felhasználhassuk azt. Minden erővel működ-jetek közre, hogy egy erős és egységes szervezet jöjjön létre, mely a magyar szabadságharcosokat méltóképpen képviseli külföldön.

Válaszotokat várva

bajtársi szeretettel köszöntlek Titeket
Király Béla vezérőrnagy,
a Nemzetőrség Főparancsnoka²⁷

Politikatörténeti Intézet Levéltára, 290. f. 1956-os Gyűjtemény, 91. ő. e. – 1957. – Másolat.

3.

Kővágó József levele Kéthly Annához²⁸

Wilmington, 1957. április 6.

²⁷ Király Béla (1912–2009): honvédtábornok, történész. 1942–1944 között a Honvédelmi Minisztériumban (HM) alosztályvezető, vezérkari tiszt, 1946–1947-ben az I. hadosztály vezérkari főnöke, 1950–1951-ben vezérőrnagy, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia alapító parancsnoka. 1951-ben halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték. 1956-ban szabadult, a Nemzetőrség főparancsnoka, a Forradalmi Karhatalmi Bizottság elnöke. Az Egyesült Államokban telepedett le, 1957–1966 között a Magyar Forradalmi Tanács, illetve a Szabad Magyar Nemzeti Képviselői alelnöke. 1958–1966-ban a Magyar Bizottság tagja, a Magyar Szabadságharcos Szövetség elnöke.

²⁸ Kéthly Anna (1889–1976): szociáldemokrata politikus. 1919-től a szociáldemokrata nőmozgalom egyik vezetője. 1949-ben a koncepciók perében letartóztatták. 1956. november 3–4. között a Nagy Imre-kormány államminisztere. Az emigrációt választva Belgiumban telepedett le, majd a Londonban 1957–1964 között kiadott *Népszava* című lapot szerkesztette. Kővágónak a Kéthly Annával folytatott levelezéséből kirajzolódik az egységes magyar emigráns politikai szervezet létrehozásáért végzett fáradozása. Az emigráns egység kérdéséről bővebben: Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985. I–II. kötet.* Budapest, 1989.

Miniszter Asszony,
kedves Anna!

Sajnálattal hallottam, hogy egy kellemetlen fogműtéten esett keresztül. Remélem, már jól van. Ilyen véséssel együtt járó műtét nagyon meg tudja kínozni az embert. Szívből kívánok mielőbbi teljes gyógyulást. Címét a napokban kaptam meg Brunauer Sándortól.²⁹ Sietek rövid beszámolót adni.

Elmenetel[e] óta három Intéző Bizottsági ülést tartottunk. Ezek minden szempontból eredményesnek mondhatók. Búcsúzásunkkor elmondottam, hogy keresni fogom azt a megoldást, ami egy erős, a forradalom eszmevilágára épült, átfogó emigrációs vezetés létrehozására lesz alkalmas. Elkészítettem egy konstrukciót, amit a Maga távolléte miatt egyelőre csak az Int[éző] Bizottságnak tudtam bemutatni. Ez csupán egy keret, amiben a személyi kérdések egyáltalán nincsenek megoldva. Ezt teljesen nyitva hagytam, azért, hogy mielőtt bármit javasolok, részletesen megbeszéljem Magával a kérdést. Előzetes megbeszélést folytattam Mr. Lovestone-nal,³⁰ akivel több órás beszélgetésben sok kérdést tisztáztunk. Örömmel tapasztaltam, hogy mi magyarok lelkes, erős és okos barátot kaptunk benne. Mondhatom, hogy ez a beszélgetés nagyon emlékezetes marad számomra, és a közeljövőben újra keresni fogom az alkalmat, hogy vele együtt lehessenek.

Mint emlékszik rá, abból indultam ki, hogy megfelelő organizáció létrehozása, mely erejében méltó a szabadságharchoz, megfelelő anyagi alapok nélkül elképzelhetetlen. Az eddigiekben tehát főleg arra szorítkoztam, hogy határozott választ kapjak erre a kérdésre. Ehhez egy durva költségvetésre volt szükség. A költségvetést pedig valaminő konstrukcióra kellett ráépíteni. Örömmel számolhatok be arról, hogy amerikai barátaink részéről messzemenő készség mutatkozik anyagi támogatás tekintetében. Ezzel azonban nem elégszem meg, hanem teljesen konkrét választ szeretnék kapni. Azt hiszem, hogy ez pár nap múlva meglesz.

Úgy érzem, hogy ha látjuk a kereteket, akkor képesek leszünk konkrét megbeszéléseket folytatni személyi és egyéb viszonylatban. Addig pontosan ismerni fogom azt is, hogy barátaink részéről kik azok a személyek, akiknek az összefogására súlyt helyeznek. Az ideérkező hírekből tudom, hogy Magával sokan tárgyalnak hasonló dolgokról. Sajnos azonban azt hiszem, hogy azok legtöbbször erre senkitől sincs meghatalmazása. Különösen szeretném felhívni szíves figyelmét arra, hogy az én pártom némelyik tagja túlzott személyi ambíciótól vezetve, különböző javaslatokat tesz. Kérem, ezeket ne vegye komolyan, mert ezeket az urakat a

²⁹ Dr. Brunauer [Brünauer] Sándor: orvos, jogász. 1940-ben emigrált, majd az Egyesült Államokban telepedett le. Tagja lett a Peyer Károly nevével fémjelzett Magyar Szociáldemokrata Párt vezetésének. Az emigráns magyar szociáldemokrácia és 1956 kapcsolatait két dokumentum közreadásával mutatja be: Strassenreiter Erzsébet: Az MSZDP in exil 56 ügyéért. *ArchívNet*, 2006. 5. sz. http://archivnet.hu/politika/az_mszdp_in_exil_56_ugyeert.html?oldal=2 (Utolsó letöltés időpontja: 2019. 02. 21.).

³⁰ Jay Lovestone (1897–1990): amerikai kommunista politikus.

forradalom alatt senki se választotta meg, mert odahaza se voltak. Sajnos az én pártomnak is vannak olyan tagjai, akik hirdetik, hogy ők a forradalom alapján állanak, de a forradalom alatt hozott döntésekről elfeledkeznek. Mindezen dolgokat én, mint főtitkár, a forradalom alatt megválasztott vezetőség többi tagjaival egyetemben egyértelműen rendezni fogom.

Mindezek nem azt jelentik, hogy én személyi kérdések miatt valaminő okos és a magyarság érdekeit szolgáló megegyezés útjába állanék. Sőt magam minden erőmmel ilyennek a kimunkálásán dolgozom. Érzem azt, hogy minden magyar – odahaza és idekint – azt várja tőlünk, hogy találjunk olyan megoldást, mely lehetőséget nyújt a magyarság érdekeinek még erőteljesebb képviselésére és védelmére. Mindezekkel a dolgokkal kapcsolatban azt hiszem igen rövid idő múlva magam fogok beszámolni Magának előszóban. Szeretném újra arra kérni, hogy bízson emberi és politikai tisztességemben, ami mögött már több mint egy évtized mindenki által ismert tényei állanak. Azt hiszem, hogy minden együttműködés alapja a tisztesség. Vannak emberek, akik a szemünkben mézes-mázások és a hátunk mögött nagyon előnytelen dolgokat mondanak. Adnak és vesznek az egyéni érdekeik szerint.

Magában én a magyar történelem egy elvhű, kipróbált, tiszta alakját tisztetem. Ha vannak véleménykülönbségek közöttünk, azt Magának elmondom. Sohase mennék bele azonban olyan megoldásba, ami Maga és a pártja számára ne adná meg azokat a lehetőségeket, amiket nehéz időkben, áldozatok árán küzdöttek ki maguknak. Így bennem hűséges fegyvertársat talál. Személyi ambícióim nincsenek. Legszívesebben állásba mennék mint mérnök. Úgy érzem azonban, hogy a magyarságnak tartozom azzal, hogy még egy ideig megkísérlem a nemzet ügyét előbbre vinni a szabadság felé. Tudom, hogy Maga éppen így gondolkozik. Ezért a személyi tekintetben mindenben alá fogom rendelni magamat a Maga döntésének. Ezt természetesen a saját személyemre értem, mert barátaim és párttagjaim sorsáért nekem is küzdenem kell.

Végül pár szóban beszámolók arról, hogy mióta idelent élünk Wilmingtonban, feleségem kezd teljesen erőre kapni, kislányom és én meg nagyon élvezzük a vidéket. Könyvem halad,³¹ sajnos nem egészen olyan tempóban, mint szeretném. Tartalmát illetően azt hiszem, kár bármit mondanom, mert minden író meg van győződve róla, hogy nagyszerű dolgot írt. Néha engem az az aggodalom gyötör, hogy a kutya se lesz rá kíváncsi.

Még egyszer kérem, legyen szíves pár napig türelemmel lenni. Vagy újabb levélben fogok beszámolni, vagy magam jövők szóban előadni mindent. Ebben az esetben szeretném arra kérni, hogy tegyen szabaddá két teljes napot, amikor nyugodtan megbeszélhetünk mindent.

³¹ Kővágó itt a készülő, *You are all alone* című könyvére utalt. Számos, különböző hullámban külföldre távozott politikus írt tanulmányokat, visszaemlékezéseket vagy naplót. A közelmúlt kiadásai közül lásd Kovács Imre: *Magyarország és a magyarok. Történelmi reflexiók Kovács Imrétől*. A jegyzeteket készítette: Szeredi Pál. Pilisszentkereszt, 2017; Lipták Béla: *1956 akkor és ma*. Budapest, 2017.

Feleségem és kislányom üdvözleteit idezárva, őszinte nagyrabecsüléssel küldöm kézcsókjaimat.

Kővágó József

Örülnek, ha pár sort kaphatnék Magától.³²

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, 469. f. Bölcsföldi Andor hagyatéka, 1273–1957. – Eredeti, gépelt és aláírt tisztázat.

4.

Kővágó József levele Kéthly Annához

[Wilmington], 1957. április 14.

4/14/1957.

Kedves Miniszter Asszony!

Mielőtt New Yorkból elköltöztem, szerettem volna elbúcsúzni. Maga azonban távol volt, így nem volt módom arra, hogy felkeressem. Szerettem volna röviden elmondani, hogy itt Wilmingtonban kibéreltem egy parányi házat és hozzákezdtem egy könyv írásához. Feleségemnek, kislányomnak és nekem, magamnak is jobbat tesz ilyen csendes kisvárosban élni, mint New Yorkban. Anyagi okok is erre a megfontolásra késztettek. Mint bizonyára tudja, az IRC³³ április 1-ig sponsorolt [!]. Azaz fedezte készkiadásaimat és egy minimális havi összeg formájában gondoskodott a családom megélhetéséről. Április 1-től kezdve azonban magamnak kell megélhetésünkről gondoskodni. Most a könyvem megírásához kapok néhány hónapon át támogatást egy másik intézménytől. Ezzel azonban nem nagyon rugdalózhatom, meg kell gondolnom, hogy mire adok ki pénzt. Így mondom, anyagi okok is a vidéki letelepedésre ösztönöztek, mert az élet itt lényegesen olcsóbb. Ezen kívül itt régi barátaim élnek, akiknél hasonló korú kislány is van, mint az én Katalinom.³⁴ Együtt járnak iskolába, ami a gyerekeknek nagy segítség.

³² A szöveg utóiratként szerepel a levélben.

³³ International Rescue Committee. Az IRC kezdetben a náci Németországból menekült személyek – köztük Albert Einstein – kezdeményezésére létrejött nemzetközi menekültsegélyező szervezet volt. A világháború után már a vasfüggöny mögötti országokból menekülteket segítette.

³⁴ Kővágó József lánya, Kővágó Katalin.

Természetesen ez a Wilmington csupán kétórányira van New Yorktól. Bármikor be tudok menni, ha arra szükség van. Szeretném elmondani Magának azt is, hogy a Budapest megsegítési tervet nem adtam még fel.³⁵ Sőt, voltaképpen csak most szeretnék intenzívebben hozzákezdeni a „Friends of Budapest” társaságon keresztül, melyről részletesebben szeretném tájékoztatni.

Engedje meg, hogy ezúttal levélben is szívből gratulálhassak az Európa Díjhoz.³⁶ Büszke vagyok rá, hogy egy magyar asszonyt, egy magyar politikust ért ez a kitüntetés. Örülök, hogy ez a kitüntetés azt érte, aki ezt legjobban megérdemli, mert egész élete és működése generációk számára is követendő példa lesz.

Szeretném újra kifejezésre juttatni azt, hogy én Magának nagy személyes tisztelője vagyok. Megtanultam a politikában azt, hogy rendkívül ritka az ilyen áldozatkész, tiszta élet. Tudom, hogy kevesen voltak, akik[et] meggyőződésük a nácik és kommunisták elleni harcra ösztönzött. Akik ezért a meggyőződésért mindkét zsarnokság üldöztetését és börtönét szenvedték el. Miután magam is ilyen vagyok, a Maga iránt érzett tisztelet nagy rokonszenvvel is párosul.

Őszinte barátság és jó szándék vezet akkor, mikor felhívom a figyelmet arra, hogy számtalan megoldandó feladat tornyosul elénk. Tudom, hogy minden idejét a magyar ügynek szenteli. Tudom, hogy többet tesz, mint bárki más. De mégis azt hiszem, hogy sokkal több eredményt tudnánk elérni, ha lenne egy egységes magyar emigrációs vezetés. A hozzám érkező levelekből mindenünnen ez a kívánság csendül ki. Tudom, hogy Magát elvek és nem személyi ellentétek vezetik. Tudom, hogy a magyarság egyetemes érdekeit viseli a szívében. Szeretném ezért, ha tudnánk valami megoldást találni. Magam is szívesen áldoznám időmet és minden tehetséget, ha lenne olyan keret, amiben a magyarság érdekeit eredményesen lehetne képviselni.

Örülnek, ha Európába való indulása előtt még találkozhatnánk. Különös öröm lenne, ha itt vendégül láthatnánk Magdussal és Ágnessel együtt. Lonci főzne valami magyar ételt. Megnéznék, hogy élünk, elbeszélgetnénk. Tudom azonban, hogy ideje drága. Mégis csábítom [egy] ilyen kirándulásra, ami egyúttal pihenő is lenne. Itt nagy csend és nyugalom uralkodik.³⁷

Fogadja még egyszer szívből jövő szerencsekívánataimat az Európa Díjhoz. Örültem volna, ha átkísérhettem volna útjára Európába.

³⁵ Budapest humanitárius megsegítésének terve Kővágó első emigráns politikusi akciója volt. A terv két fő irányvonalat tartalmazott. Célja egyrészt az volt, hogy az európai nagyvárosok nyilvánítsák Budapestet testvérvárosukká, másrészt a nagyvárosok készítsenek pénzügyi és operatív tervet a megromlódott épületek (például kórházak és gyermekotthonok) helyreállítására.

³⁶ A díjat az Alfred Toepfer (1894–1993) német filantróp üzletember által 1931-ben alapított hamburgi F.V.S. Alapítvány hozta létre azon személyek és szervezetek kitüntetésére, akik és amelyek aktív szerepet vállaltak az európai egység eszméje érdekében. Az évente odaítélt díjat Kéthly 1957 májusában vette át. Az erről szóló dokumentumot közli Strassenreiter Erzsébet: *Kéthly Anna válogatott levelei (1921–1976)*. Budapest, 2011, 121–122.

³⁷ Kettejük találkozója végül nem valósult meg.

Öszinte nagyrabecsüléssel küldöm kézcsókjaimat:

[Kővágó József]

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, 416. f. Kővágó József hagyatéka, Sz. n. – 1957. (18. doboz) – Eredeti, gépelt és aláírás nélküli másodlat.

5.

A magyar emigrációs képviselő alapelveinek kérdéséről

[Hely nélkül], 1957. június 3.

1.) A magyar ügy képviselője mindenkitől megkívánja azt, hogy a forradalom eszmei alapjait magáévá tegye.

2.) A magyar nemzet számára nem előnyös, hogy két emigrációs nemzeti képviselő működik párhuzamosan egymás mellett.

3.) Az emigrációs egység megteremtése mindenki részéről önzetlenséget és áldozatot kíván. A kibontakozás útjait abban látom, hogy a jelenleg működő képviselők helyét egy új foglalja el. Ha a Strassburgban [!] alakult Forradalmi Tanács (Szabad Magyar Képviselő) is hajlandó a nemzeti egység érdekében meghozni ezt az áldozatot, akkor a nemzeti bizottmány is készséggel megteszi a hasonló lépéseket.

4.) Az új magyar képviselő a demokratikus politikusok és a szabadságharcosok erős egyesülése legyen.

5.) A kibontakozás elvi alapjául a Kővágó József által bemutatott javaslatot elfogadom.

Varga Béla³⁸

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára 416. f. Kővágó József hagyatéka, Sz. n. – 1957. (1. doboz) – Eredeti, gépelt és aláírt tisztázat.³⁹ (Közli Kenedi János: Dokumentumok Kővágó József irataiból. A demokratikus emigráció parlamentje. Magyar Hírlap, 1993. november 4.)

³⁸ Varga Béla (1903–1959): kisgazdapárti politikus, katolikus pap. 1946. februártól a Nemzetgyűlés elnöke. Nagy Ferenc lemondásával egyidejűleg 1947. június elején emigrált, az amerikai magyar emigráció meghatározó képviselője.

³⁹ Kővágó József a nyilatkozatot 1993-ban átnézte és kézírásos jegyzettel látta el: „Ez az elképzelésem vezette azokat az emigráns tárgyalásokat, amelyeket 1957. júniusban, Párizsban és Bécsben folytattunk. Ezt az öt pontot én állítottam össze és terjesztettem elő. Akkor azt láttam a legfontosabbnak, hogy ezt Varga Béla írja alá, mert akkor Kéthlyt is rá lehet majd venni, hogy ezeket az elveket elfogadja. Linwood, Kővágó József.”

A magyar emigrációs képviselet kérdése

A magyarság szempontjából az lenne a kedvező megoldás, ha a nemzet emigránsai is olyan egységbe kovácsolódnának össze, mint a nemzet a szabadságharcban. Két nemzeti képviselet egymás melletti működése nem előnyös. Helyette új, erős, minden jelentős magyar hazafit felölelő, a forradalom demokratikus eszmevilágára épült emigrációs képviseletre van szükség. Ez a nemzeti képviselet képes lenne politikai akciók lefolytatására. Képviselni tudná a magyar érdekeket, melyeket a Kádár-féle bábkormányzat lábbal tipor. A magyarság és a szabad világ érdeke megkívánja, hogy a magyar forradalom emléke ne haljon meg. A magyar forradalom jelentősége csak most kezd tudatossá válni a szabad világban. Ennek az érési folyamatnak a fokozására és a magyar nemzet demonstratív képviseletére lenne szükség.

Egységes emigrációs vezetést kíván odahaza az egész magyar nép, és erre vágyódik minden magyar, aki hazájából elmenekült. Az újra kommunista elnyomás alatt szenvedő nemzet az elmenekültek sorsának alakulásából akarja kiolvasni jövőjét. A világon szétszórt magyar fiatalság vágyódik arra, hogy a világ legszabadabb állama támogatásával létrejöjjön olyan szabad magyar képviselet, mely morálisan és anyagiilag egyaránt erővel rendelkezik ahhoz, hogy a magyar erőket koordinálja és összefogja nagy politikai akciókra az ország szabadságának a visszanyerése érdekében.

A szabadságért hősieken küzdő fiatalsgból fog kikerülni az ország következó politikai vezetó rétege. Fontos lenne, hogy tehetséges fiatalok idekint a szabad földön gyakorlati politikai iskolát kaphassanak az által, hogy ilyen szabad magyar képviselet munkájában részt vesznek. Az öreg emigránsokban él a vágy, hogy átadják tapasztalataikat a fiataloknak. Magyarországon több mint tíz év óta megszűnt a lehetősége annak, hogy a fiatalság a demokráciát megismerje. A nem kommunista pártok elsorvadnak. Politikai utánpótlás nincs. Ha az ország egyszer felszabadul, akkor jól képzett politikusokra lesz szükség, akik képesek az esetleges politikai zűrzavar leküzdésére.

A szabadságharc után a magyarság azt remélte, hogy az elmenekült ifjúsági vezetói, politikusai, közéleti emberei különleges támogatást fognak kapni a szabad világtól, hogy a magyar emigráció anyagiilag is olyan megkülönböztetett helyzetbe fog kerülni, mint ahogy a magyarság különleges morális tekintélyt vívott ki magának a forradalom nagy áldozataival. Ezekből a gondolatokból fakad az a törekvés, hogy ilyen emigrációs politikai vezetés létrehozására javaslat készült. Ilyennek a megszületése voltaképpen néhány neves magyar politikus egyetértésén múlik. Elsősorban Varga Bélának, mint a régi emigráció fejének és Kéthly Annának, mint az új emigráció fejének kell egyetértenie.⁴⁰

A mellékelt javaslat ezekből a gondolatokból fakadt.⁴¹ A javaslat az új emigrációs vezetés képét adja. Két részből áll: Parlamentből és Végrehajtó Bizottságból. A

⁴⁰ A bekezdést Kóvágó József áthúzta.

⁴¹ A melléklet kézzel rajzolt ábrákat tartalmaz a magyar nemzeti képviselet szervezetéről.

Parlament a tanácskozás és a nagy politikai megmozdulások demonstratív szerve. A V[égrehajtó] B[izottság]. az ügyek állandó intézésére alkotott szerv, mely átfogja a kimenekült magyarokat, kapcsolatokat tart kormányokkal és intézményekkel, és a nemzetközi politika lehetőségeinek megfelelően képviseli a magyar érdekeket. A Parlament állandó ellenőrzés alatt tartja a V[égrehajtó] B[izottság]-ot.

A konstrukció anyagi szükségleteit a mellékelt költségvetés tartalmazza.⁴² Ennek összeállításánál az a gondolat vezetett, hogy megtaláljuk azt a minimális összeget, melynek biztosítása esetén a magyar képviselő a forradalomhoz méltóan tudja a magyar ügyeket vinni. Nagyobb anyagi keretek szélesebb alapú munkát biztosítanak. A Költségvetés a minimumot tartalmazza.

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára 416. f. Kővágó József hagyatéka, Sz. n. – 1957. (1. doboz) – Eredeti, gépelt és aláírás nélküli tisztázat.

6.

Kéthly Anna levele Kővágó Józsefhez

Brüsszel, 1959. október 8.

Kedves Polgármester Úr!

Levelét San Franciskó-ban [!] megkaptam. Sajnos, időm annyira be volt osztva tanácskozásokkal, a magyar kérdéssel összefüggő munkákkal, hogy nem tudtam időt szakítani az írásra. New Yorkban ismét ez volt a helyzet, megint tele voltam megbeszélésekkel, amelyeket fontosnak véltem, s amelyeket nem mulaszthattam el.

Így tehát a válasz Brüsszelre maradt. Itt megint az volt a baj, hogy ez első napokban, fáradtan, meghajszoltan ismét hosszú tárgyalásokat kellett folytatnom az ideérkezett amerikai szakszervezeti vezetőkkel, akiknek nagyon kevés ideje volt, és nem várhattak arra, hogy kipihenjem magam. De mivel ez a megbeszélés is közös ügyeink előbbre vitelét szolgálta, nem térhettem ki előle. Annál kevésbé, mert William Schnitzler⁴³ egyike azoknak a szakszervezeti vezetőknek, akik közelebbről ismerik a magyar kérdést, és mindig segítőkészek voltak.

Most végre hozzájutok az íráshoz. Örülök, hogy az ILO⁴⁴ konferenciával kapcsolatos eredményeink méltánylásra leltek. Sajnos, néhány héttel később a Pen

⁴² A költségvetés nem található a tervezetben.

⁴³ William F. Schnitzler (1904–1983): amerikai szakszervezeti vezető. 1952 és 1969 között az Amerikai Munkaügyi Szövetség és Ipari Szervezetek Kongresszusának (*American Federation of Labor and Congress of Industrial Organisations AFL–CIO*) titkára.

⁴⁴ International Labour Organization, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet.

Club⁴⁵ közgyűlésének határozata ezt az örömről egy kicsit lerontotta.⁴⁶ Magyarországon olyan diadalüvöltést váltott ki ez a határozat, mintha legalábbis az egész rezsimet felmentették volna bűncselekményeik alól. Most aggodalommal tekintek az UNO közgyűlése elé. Ha a közgyűlésen nem tartják fenn a kizárási határozatot, akkor a magyar diktatúra végleg bevonul a rehabilitáltak közé. Ami erőmtől telik, megteszem ennek ellensúlyozására, a szabad világ mai békülékeny atmos[z]-féréjében könnyen odadobják a kis népek szabadságát egy vélt megegyezés lehetősége érdekében. De hát, mint Deák Ferenc mondotta: akkor is harcolni kell, ha nincs reménység.

Október 23-án valószínűleg Londonban leszek, és megkísérek a BBC⁴⁷ útján hazafelé valamit üzeni. Otthon nagyon keserűek a barátaink. Az amerikai látogatóról olyan dicshimnuszokat írtak a magyar lapok, hogy meglehetősen lehangolták azokat, akik a szabad világ feledékenységeiben eddig nem hittek. Pedig ők is tudják azt, amit itt künn még jobban kellene tudni: hogy minden diktatúra legjobb szövetségese a szabad népek feledékenysége és nemtörődomsége.

Olvastam Sík Endre⁴⁸ UN-beszédét, amelyben azzal dicsekedett, hogy a magyar nép sohasem élt olyan jól, mint most. Ha a magyar lapokat olvassuk, főleg, ha a magyar élclapban, a Ludas Matyiban a viccelődésekre figyelünk, megállapíthatjuk, hogy ennek ellenkezője igaz. Annyi szekatúra,⁴⁹ annyi „hiánycikk”, annyi bizonytalanság az egyszerű ember életében sohasem volt, mint most. Ha Sík Endre saját maga jobb életét veszi mértékül, akkor igaza lehet. De ha elolvassa saját társai nyilatkozatait, akkor a dicsekvő sorok között is megállapíthatná, hogy a tömegek sorsa nem változott.

De hát egy nyugalomra vágyó világ dolgai között nagyon nehéz egy nyugtalan kis ország sorsára irányítani a figyelmet. Azt képzelik a mindenáron pihenni vágyók, hogy a nyomorgatott kis népek némán beletörődnek sorsukba, és a diktatúra megáll a Vasfüggőnyvel lezárt országok határán. Pedig látniuk kellene, hogy nemcsak Vasfüggőny van. Benn, Magyarországon van egy ködfüggőny is, amelyre rávetítik a marionetteket.⁵⁰ E függőny mögött intézik az ország dolgait a megszállók megbízottai. Magyarország ma már nem kolónia, hanem provincia.

⁴⁵ A Nemzetközi Írószövetség.

⁴⁶ Bölöni György újságíró, elnök és Rónay Mihály András költő, műfordító, publicista londoni tárgyalásait követően a majna-frankfurti PEN-világkongresszus 1959 szeptemberében visszaállította a Magyar PEN Club nemzetközi tagságát

⁴⁷ British Broadcasting Corporation, a világhírű angol hírcsatorna.

⁴⁸ Sík Endre (1891–1978): politikus, író. 1946-tól 1948-ig a washingtoni magyar követség munkatársa, 1948–1949-ben Magyarország washingtoni követe, 1949–1954 között a Külügyminisztérium Politikai Főosztályának vezetője és a Külügyi Akadémia igazgatója. 1954–1955-ben külügyminiszter-helyettes, 1958–1961 között külügyminiszter.

⁴⁹ Szekatúra (ol.) = zaklatás, bosszantás.

⁵⁰ Marionett: bábszínházi előadás, itt: önálló, akarat nélküli személy.

Mindenki, aki egy hajszálnyit törődik ezekkel a dolgokkal, nemcsak nekünk, de az egész szabad világnak szolgálatot tesz.

Üdvözlöm a kedves családját is, minden jót kívánva.

[Kéthly Anna]

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, 469. f. Bölcshölde Andor hagyaték, 374 – 1959. – Eredeti, gépelt és aláírás nélküli másodlat.

7.

Kővágó József levele Gulácsy Györgyhöz

[Hely nélkül], 1960. február 5.

Kedves Gyurka!⁵¹

Leveled igen jólesett és nagyon örültem neki. Ismerlek és tudom, hogy nem szeretsz sablon újrán leveleket stb. küldeni, így jókívánságaidnak kettős értéke van. Feleségemmel és kislánnyal együtt szívből viszonzunk. Kissé elkésve válaszolok leveledre, de sajnos közben sokáig nyavalyogtunk influenzával, és ezen kívül az életnek itt nagyon vad tempója van. Az ember mindig azt érzi, hogy valamilyen kötelezettségével lemaradt és be kell hoznia.

Mielőtt elfelejtem, megírom Kéthly Anna címét: 29, Ave des Faons, Bruxelles 18. Belgium. Biztosan fog örülni levelednek. Én is váltok vele néha egy-egy levelet. Nem olyan gyakran, mint szeretném. Sajnos a viszony kissé elhidegült vele, mert sem ő, sem a Szoc[iál] Dem[okrata] Párt képviselői nincsenek benne a Magyar Bizottságban. Ennek oka az, hogy ők akkor, amikor megalakultunk, olyan nagy követelésekkel jöttek, melyeket nem lehetett teljesíteni. Persze bizonyos távlatból mindez gyerekesen hangzik, de jól emlékszem még aktív politikai küzdelmeidre, amikor sajnos személyi igények, elgondolások munkára és a képviselt elvekre vonatkozóan áthidalhatatlan nehézségeket okoznak. Mindent megtettem ezek áthidalására, de az alapproblémában nem volt megoldás. Anna is elnök akart lenni (helye[se]bben talán a párthívei követelték, hogy legyen) és V. Béla⁵² sem tágitott abból, hogy ez a neki kijáró poszt. Ezenkívül Anna nem szerencsésebben [!] közölte meg az amerikai politikát, míg Béla mester az alkalmazkodásban.

⁵¹ Gulácsy György (1908–1979): kigazdapárti politikus, 1945 és 1946 között a Belügyminisztérium politikai államtitkára.

⁵² Utalás Varga Bélára.

Magamról nem sokat tudok írni. Úgy érzem gyakran, hogy az emigráció nehezebb kenyér, mint a börtön. Ez persze nevetségesen hangzik, de a dolog mélyén van valami igazság. A börtönben az ember minden nehézségek közepette azt érzi, hogy szenved az elveiért és a meggyőződéséért. Reméli, hogy ez nevét, akár életben marad, akár meghal, tisztán fogja tartani. Az emigrációban kisebb-nagyobb csoportok rúgják, marják egymást. Sok zátonyra futott élet viaskodik. Irigység a cselekedetek rugója. Az otthon és a haza sokak előtt egyre jobban elhomályosodik, és egy gyenge operett-képpé változik át. A nemzetről mindenki úgy beszél, mintha neki lenne valami különleges hallókészüléke, melyen át a „Nemzet” megsúgja valódi vágyait és ábrándjait. Közben még otthoni lapok se jutnak az ember kezéhez, így még magam is, aki csak három éve vagyok itt, úgy érzem, hogy elszakadtam az élet otthoni folyamatától. Az emigránsok nagy része a nemzet szenvedésében kéjeleg, és abból kovácsol tőkét magának, ahelyett, hogy mindent elkövetne azért, hogy ha már teljes politikai megoldást nem is lehet találni, mert a nyugati hatalmak nem merik a Szovjetet rákényszeríteni arra, hogy keressen megoldást, akkor legalább a szenvedések csökkentésére kellene utakat és módokat találni.

Úgy érzem, hogy ez alatt a három év alatt többet öregedtem, mint az utolsó tíz év alatt. Nem örülök annak, hogy elkeseredés csendül ki leveledből. Jobban örülnék, ha megelégedettség vagy legalábbis a dolgok humoros oldalának a szemlélete lenne a vezérmotívumod. Tudom, hogy sok mindenben átmentél és sokat szenvedtél. Kegyetlenül hangzik, de Te is tudod, hogy a szenvedés szükséges vacuum cleaner⁵³ az embernek.

Könyvemből elküldtem egy példányt Etinek és Adinak. Biztos vagyok benne, hogy odaadják Neked is. Véleményedre nagyon kíváncsi vagyok. Persze kissé amerikai olvasóközönség számára íródott. Igyekezni fogok egy kópiát elküldeni Neked is. Még egyszer kívánok sok szépet és jót. Jobban szeretném, ha régi gunyoros megjegyzéseidet hallanám, mint elkeseredést vagy lemondást olvassak ki soraidból.

Feleségem és kislányom üdvözleteit idezárva,
szeretettel öllelek:

[Kővágó József]

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, 416. f. Kővágó József hagyatéka, Sz. n. – 1960. (16. doboz) – Eredeti, gépelt és szignálás nélküli másodlat.

⁵³ Vacuum cleaner (ang.) = porszívó, itt: tisztulás.

8.

Kővágó József a nemzeti szuverenitásról

Keltezés nélkül [1975]⁵⁴

Az emberi élet egyik főmozgatója [az] élettervek szövése és az a remény, hogy e terveket siker fogja kísérni. Amikor kiapadnak az álmok és elfogy a tervek szövéséhez és kivitelezéséhez szükséges erő, akkor az élet már csak készülődéssé válik arra a hosszú útra, amiről még senki se tért vissza. A népek és nemzetek élete is hasonló. Amíg vannak nemzeti koncepciók, addig az élet poros útján egymásután érkező generációk legjobbjait idealizmus járja át. Sok fiatal szívét meghódítja az az érzés, hogy a nemzet terveinek szövésében és azoknak a kivitelezésében való részvétel az élet örömei közé tartozik. Miután e tevékenység nélkülözhetetlen velejárója a veszély, gyakorlása elsősorban a bátrakat, erőseket, kalandosokat, nem [a] mindennapiakat ihleti meg. Ha egy nemzetnek nincsenek merész politikai koncepciói, akkor az új generációk legjobbjainak nincs szellemi tápláléka. Az élet sablonossá, szürkévé és unalmassá válik, melyben az érvényesülés a megalkuvók, óvatosak, középszerűek számára tartogatja a babért. Ha egy ország tartósan meg van fosztva szuverenitásától és kormányzata arra van kényszerítve, hogy idegen nemzeti érdekek kiszolgálója legyen, akkor az új generációk bayroni⁵⁵ romantikus hajlamainak a kielégítésére egyre kisebb tér kínálkozik.

A modern technika korában a tudományok területe azonban sokáig vigaszt nyújthat a fiatalok számára, mert teret biztosít [a] szellemi kalandok számára. Differenciálegyenletek megoldása, űrhajók készítése, a genetikai kód tanulmányozása és a technikai élet mindennapi kérdéseinek a vizsgálata érdekes szellemi kaland, mely örömmel töltheti el az embert akkor is, ha politikai élete nem szabad. A baj csak ott van, hogy sok olyan tehetség van, akit ez nem elégít ki. A költőt, író, művészt, történészt, filozófust és politikai gondolkozót nem lehet leültetni komputer mellé és rábeszélni arra, hogy boldog legyen. A másik baj az, hogy a férfiakat úgy negyven tájt, vagy még korábban, az az elnyomhatatlan vágy keríti hatalmába, hogy az állami élet lényeges területein szervezésben, irányításban és vezetésben kapjanak szerepet. A nem szuverén országban azonban ahhoz, hogy valaki vezető szerepet kaphasson, túl magas belépőjegyet kell fizetni. A belépőjegy ugyanis a fennálló rend koncepciójának maradéktalan elfogadása. A belépőjegy fizetésekor tehát sok lelkes fiatal lelkiismeretére rátelepszik valami, amit nem lehet leírni, csak érezni lehet. Valami furcsa, időnként visszatérő fájdalomhoz lehet talán hasonlítani, aminek a leküzdése emberi energiák feladását követelheti, és esetleg megölheti magát a lehetőséget is. Háborún, rabságon, elnyomtatáson, emigráción keresztül-

⁵⁴ A dokumentum az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet kapcsán keletkezett elemzések között található, ebből következtettünk a szöveg készítésének feltételezett idejére.

⁵⁵ Utalás George Byron (1788–1824) angol romantikus költőre.

ment emberek számára mindezt nem kell magyarázni. Mindnyájan tudjuk, miről beszélünk.

Szuverén országokban is jelentkezhetnek hasonló bajok akkor, ha diktatorikus kormányzás elnémítja az ellenzéket, vagy ha megkövesedett szokások, agyonszervezettség, túladminisztráltság, stb. halálra ítéli azokat, akiket a társadalom megreformálásának Don Quijote-i vágya hevít. Addig azonban, amíg van szólás- és írás-szabadság, amíg van ellenzék, addig egy szuverén ország mindig tud valamit nyújtani az ideális fiatalság számára. Legalább annyit, hogy ringbe léphessenek, ha van bátorságuk hozzá.

Mióta a technika szédítő fejlődése a világot aránylag kicsivé és az életet és eseményeket egyidejűvé tette, azóta bármely ország fiatalságát megtermékenyítheti valahol a föld más táján született politikai koncepció. Régen is így volt, de akkor a Montesquieu-k, Rousseau-k, Jeffersonok gondolatai igen nagy fáziskéséssel érkezhettek csak el más országok fiáihoz. A modern élet abban is segítségére sietett az elnyomatásban élő fiatalágnak, hogy természetessé tette azt a gondolatot, hogy a világpolitika nagy energiaterében keletkező hullámok olyan változásokat hozhatnak létre, melyekből nem várt javulás születhet ott is, ahol az élet az egyént élni kényszerítette. Sohase[m] szabad elfelejtenünk, hogy a rab reménye a változás. Amíg lehet bízni abban, hogy a lüktetés nélküli, eseménytelen életet hirtelen olyan korszak váltja fel, melyben változások történnek, addig van erő a jelen elviselésére.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Kővágó József hagyatéka (P 2245), sz. n. –1975 (4. doboz) – Eredeti, gépelt és kézírással javított tisztázat.

9.

Kővágó József politikai elemzése az 1956 utáni két évtizedről

[Hely nélkül], 1976. október

[Részletek]

Húsz év telt el 1956 óta, amikor Magyarországon a nemzeti függetlenségért folyó heroikus szabadságharcot a szovjet tankok némították el. Úgy hiszem, hogy ennek az eseménynek az igazi jelentése akkor tárul fel előttünk, ha nagyon röviden áttekintjük az elmúlt két évtized fejleményeit a világban.⁵⁶

Tegyük fel két kérdést: mi volt az élet legszembetűnőbb tendenciája és melyek voltak azok a fő érzelmek, amelyek az emberi tevékenység hajtóerői lettek az elmúlt két évtizedben? Az első kérdésre adott válaszként javaslom, hogy vegyük észre: milyen hihetetlen mértékben növekedett meg a tudományos-technikai tudás, ami

⁵⁶ Az elemzés nagy terjedelme miatt itt csak részleteket közölhetünk.

tükröződik úgy a kiemelkedő tudományos eredményekben, mint pedig az egyes ember anyagi életfeltételeiben bekövetkezett gyökeres javulásban. Az emberiség régi álmai valósultak meg. Amerikai asztronauták jártak a Holdon, és az ember olyan berendezéseket készített, amelyek jelenleg a Mars titkait vizsgálják. Nagy kapacitású zsebszámológépek, atomreaktorok, genetikai felfedezések, új orvosságok és egyebek mind jogosan érthetőek bele a kortárs csúcstechnológiai eredmények sorába, amelyek az emberi elme, munka és akarás csodálatraméltó képességeit tükrözik.

[...]

Ma a fejlődés áldásai akkora erővel jelentkeznek az emberek életében, s oly valószínűségi javulást hoztak, hogy a boldogság keresése az anyagi javak halmozása révén egyetemes hitvallásává lett a nagy tömegeknek, különösen az ipari országokban. Ez a „tudásforradalom” nagyjából amerikai vívmány. Elsődlegesen az USA, Nyugat-Európa és Japán hajtotta előre ezt a folyamatot. A tudományos technikai tudás ingyenes elterjesztése barátnak és ellenségnek egyaránt, a nyomtatott anyagok, a tudományos eszmecserék, a nagyméretű létesítmények tervezése-építése és a kereskedelem révén alapvetően amerikai eszme. Az a hit az alapja, hogy ez a tudás végül tisztetletet és baráti érzéseket fog azokból kiváltani, akik kapják. Befolyásolhatja politikai felfogásukat. Végül a szabad vállalkozási rendszer híveivé teheti őket, annak a rendszernek a híveivé, amely az igazi szülőanyja ennek a folyamatnak.

[...]

Azt, hogy a nacionalizmust nevezzük korunk egyik fő emberi indulatának, igazolják az olimpiai játékok is, ahol majdnem minden csapat a saját hazájának való elkötelezettségét akarta bizonyítani. Szomorú tény, hogy számos esetben a légi kalózkodás és a terrorizmus nőtt ki a szélsőséges nacionalista érzelmekből.⁵⁷ Ez a vázlatos leírás nem lenne teljes, ha nem említenénk egy figyelemreméltó kivételt. Úgy tűnik, mint azokban a nyugati országokban, különösen az Egyesült Államokban, amelyekből a tudás terjedése kiindult, a nemzeti érzelmeket legyőzte a túlzott individualizmus. A nagy tömegek magától értetődőnek veszik a magas életszínvonal élvezetét. Önközpontú attitűd alakult ki soraikban, amely azt tanítja, hogy az élet fő feladata az egyén életének anyagi értelemben vett jobbítása. Az ország erejét és presztízsét másodlagos kérdésnek tartják az emberek, amíg az egyén szabadon élvezheti a maga életét. Ellentétben ezzel a nyugati attitűddel, a fejlődő országok az ország sikerét az egyén sikere előfeltételének tekintik.

[...]

Húsz évvel ezelőtt, néhány napos hősies szabadságharc után, amelynek során rövid időre újból kivívták Magyarország függetlenségét, egy bölcs *modus vivendi* dolgoztak ki a politikai pártok. Újra többpártrendszer jött létre a kisgazdák, a szociáldemokraták, a parasztpárt és a kommunisták részvételével. Az előbbi három a régi, nem-kommunista pártok közé tartozott. Koalíciós kormány jött létre, amely-

⁵⁷ Kővágó itt feltehetően az 1972-ben, Münchenben megrendezett XX. nyári olimpiai játékokon történt terrortámadásra utalhatott.

ben vezető szerep jutott a kommunista pártnak is, hogy meggyőzzék a Szovjetuniót róla [!], hogy Magyarország nem akar antikommunista, szovjetellenes politikát követni. Röviden és szimbolikus értelemben egy finn típusú megoldást ajánlott fel Magyarország, mivel ezt a Szovjetunió már elfogadta. A nemzet úgy hitte, hogy egy független, de semleges Magyarország, amelyet egy megfelelően kiegyensúlyozott koalíciós kormány, egy nemzeti kommunista miniszterelnökkel az élén vezet, elfogadható kompromisszum lesz a Nyugat és a Kelet számára egyaránt. A magyarok teljes joggal hitték, hogy egy ilyen mérsékelt politikai megoldással, amelyet a szabadságharc közepette találtak, a világképét szolgálják... Figyelemreméltó, hogy a koalíciós partnerek még egy olyan paktumba is belegyeztek volna, amely tíz évig fenntartja ezt a politikai rendezést egy liberális tervezet, az úgynevezett Bibó-terv⁵⁸ keretében. Sajnos ezt a kompromisszumot a külső hatalmak elvetették. A Szovjetunió katonai erőt vetett be, a nyugati oldal pedig erőteljesen megfogalmazott diplomáciai jegyzékek mögé rejtette a maga gyávaságát és tehetetlenségét. Emlékeztetnünk kell arra, hogy a csehszlovák hazafiak tizenkét évvel később, 1968-ban egy másik, még baloldalibb kompromisszumot kínáltak: ők megelégedtek volna némi minimális reformokkal annak érdekében, hogy a kommunizmus emberi és nemzeti arcot öltjön. A Szovjetunió válasza megint csak a katonai erő bevetése volt. Jogi alapja ennek az újonnan meghirdetett Brezsnyev-doktrína volt,⁵⁹ amelyet azóta sem vontak soha vissza.

A fentebbiek fényében a nyugat-európai nemzeti kommunista hitvallásokat és ambíciókat szkepticizmussal és némi félelemmel kell értékelnünk. Valóban függetlenek maradnának Moszkvától, vagy pedig – szándékoltan vagy öntudatlanul – szovjet érdekeket szolgálnak, amikor elkezdtek egy folyamatot, amely Nyugat-Európa „finlandizálásához” vezet? Mi fog történni, ha hatalomra kerülnek, és erős nem-kommunista politikai erőkké kerülnek szembe? Éppúgy a Brezsnyev-doktrína áldozataivá válnak ők és országaik, ahogyan a kelet-közép-európaiak? A szovjet tengeri fellépés úgy a Földközi-tengeren, mint az Északi-tengeren azt jelzi, hogy ezeket a kérdéseket nem lehet azzal félretenni, hogy mindez egyszerűen a hidegháború pszichológiai maradványa.

Függetlenül attól, hogy milyen választ adnak a jövő történelmi eseményei a fentebbi kérdésekre, a mai nyugat-európai fejlemények azt mutatják, hogy jelentős változás ment végbe az európai politikai mezőben az elmúlt két évtizedben. Miközben a negyvenes-ötvenes években Kelet-Közép-Európa volt az alapkérdés a szovjet-nyugati viszonyban, a legutóbbi években Nyugat-Európa jövője vált a leg-

⁵⁸ Utalás Bibó Istvánnak, a második Nagy Imre-kormány államminiszterének 1956. november 6-án megfogalmazott tervére.

⁵⁹ A Brezsnyev-doktrína célja a szocialista szövetségi rendszer integrációjának fenntartása volt, a gyakorlatban pedig korlátozott szuverenitást jelentett. Ezen külpolitikai alapelv meghirdetésével a Szovjetunió jogot formált arra, hogy a szocializmus megvédése érdekében beavatkozzon a „baráti” országok ügyeibe.

fontosabb kérdéssé. Ez azt mutatja, hogy a Helsinki Egyezmény legfontosabb hiányossága az, hogy közvetve megerősítette a kommunista pártok tevékenységének jogi alapjait Nyugat-Európában, de ugyanakkor nem gondoskodott valamilyen ellensúlyról, nem segítette elő, hogy a nem-kommunista pártok újra megjelenjenek Kelet-Közép-Európában.

[...]

A kommunizmus terjedése a legutóbbi évtizedekben úgy a fejlődő országokban, mint bizonyos nagymértékben iparosodott nyugati országokban, magától értetődően egy sor kérdést vet fel. Mi történt a nyugati világgal? Mi az oka annak, hogy amíg az amerikai technológiát, árukat, pénzt és zenét tisztelettel fogadják mindennütt, addig az amerikai politikát kritizálják, és sokszor kinevetik a világ jó néhány részén? Ezzel szemben, amíg a szovjet technológiát és ipari termékeket általában csekély értékűnek ítélik a népek, a szovjet államtól félnek, tisztelik, és gyakran követik is? Miért van az, hogy amíg a nyugati technológiai tudás átjárja a világot, a Nyugat politikai ideáljai nem hódítják meg a világot? Nagyon nehéz, és nem túl ígéretes feladat megválaszolni az ilyen kérdéseket. Azt hiszem, hogy a helyes válaszok néhány egyszerű téma körül forognak. Úgy tűnik, hogy a nyugati, különösen az amerikai tömegek két, egymással ellentétes attitűdöt fejlesztettek ki az élet két egyformán jelentős területével kapcsolatban: az egyik ezek közül a tudomány, a másik a politika mestersége. Az első területhez tartozó tevékenységekhez a becsület, tiszteletreméltó, és gyakran bátorságot kívánó erőfeszítések képzetét kapcsolják. A másodikhoz a becstelenséget, a csalást és a ravaszkodást. Ha valaki az elsőben vesz részt, azt hasznosnak tartják, míg a másodikat eltévelyedésnek.

[...]

Akik hisznek a demokráciában és a nyugati világon kívül élnek, abban reménykednek, hogy a nyugati képzelőerő, kitartás és bátorság a tudományos-technológiai célok elérésében egy nap párosul valami hasonlóval a nemzetközi politika területén is. Személy szerint azt hiszem, hogy ha a nemzetközi problémákkal kapcsolatos általános műveltség magasabb szintre emelkedik, ha az emberek megértik, hogy saját személyes jólétük és a nemzetközi fejlemények kölcsönösen összefüggnek, akkor az Egyesült Államok kormánya megállíthatja és visszafordíthatja a növekvő kommunista befolyás jelenlegi trendjét. Figyelemreméltó, hogy a kommunista befolyás csökkentésére több gyakorlati elgondolást is kínáltak különböző nemzetek. Ezeknek a terveknek, köztük a magyar szabadságharc 1956-os elgondolásának az újbóli megvizsgálása hasznos lehet, amikor a nyugati politika irányítói új és merész terveket készítenek a kommunizmus ellenében. A technológia fejlődése azt mutatja, hogy majdnem minden lehetséges, ha a Nyugat igazán akarja.

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, 416. f. Kővágó József hagyatéka, sz. n. – 1976 (9. doboz) – Eredeti, gépelt és aláírt tisztázata. A dokumentumot angol nyelvről fordította: Szalai Miklós.

A VISION OF FUTURE — A PICTURE OF HUNGARIANS **Documents from the legacy of József Kővágó**

Until today, we had only fragmented knowledge about the life and political career of József (Küronya) Kővágó. However due to the exploring of his unique written legacy in the National Archives of Hungary and in the National Széchényi Library we have opportunity to elaborate on his life story. The archival sources reveal not only his personality, political role and social network, but they give an insight to the political skirmishes of the American Hungarians after 1956. At the time, the Kádár regime wanted to divide the representative organisations of the American Hungarian emigration. The memoir of József Kővágó about his prison sentence and the working method of the terror of the 1950s is still considered as an authentic description. His work under the title *You are all alone* on english was published in 1959. The title of the book says a lot about the mentality of József Kővágó, and about that, the American Hungarians (also) remained alone in their fight after the United Nations ceased the discussion of the Revolution of 1956. All of this made an impact on his evolving view about the vision of the future of the Hungarians, the Nation and the Motherland. These hitherto unpublished sources give us an insight into this progress.

AZ ELLENFORRADALOM TUDATLAN SZEKÉRTOLÓJA? A bűnös konstruálása egy 1956 utáni politikai perben

Az alábbi írás az 1956-os forradalom leverését követő politikai perek egyik elítéltje, Ricsei Balázs történetét villantja fel, aki egy kisváros iskolaigazgatójából és marxista meggyőződésű orosz szakos tanárából lett a helyi forradalmi bizottmány titkára. A megtorlás időszakában letartóztatták, internálták, vádat emeltek ellene, s végül két év börtönt szabtak ki rá. A tanulmány amellett, hogy rávilágít a periratok néhány sajátosságára és bemutatja az eljárást, választ keres arra a kérdésre is, hogy ennek során miként kreáltak Ricseiből bűnöst.

A perirat mint történeti forrás az 1956-os kutatásokban

A kutatók között erősen megoszlanak a vélemények az 1956-os forradalom leverését követő politikai perek iratanyagának történeti értékéről és használhatóságáról a forradalom eseménytörténetének feltárása, illetve a résztvevők szerepének megismerése során. A vitatott megítélés részben magyarázható az eltérő kutatói tapasztalatokkal, illetve az iratok jellegével: a periratok összetettek, többféle iratot tartalmaznak (nyomozati, ügyészégi, bírósági iratok), felhasználásuk időigényes, nagy körütekintést és szigorú forráskritikát igényelnek. Figyelembe kell venni, hogy az 1956-os eseményekkel nem egyidejű, hanem utólagos (retrospektív) forrásokról van szó, melyek alá vannak vetve egy másik korszak másfajta logikájának. A korai Kádár-rezsim alatt keletkeztek, amikor a politikai perek tömeges megrendezése a berendezkedő hatalom céljait szolgálta. Nem a valós tények felderítése és értékelése, illetve az igazságszolgáltatás volt az eljárások elsődleges célja, hanem '56 lejáratása, ellenforradalmi jellegének bizonyítása, igazolva az 1956. december 5-én elfogadott párthatározat megállapítását, mely az 1956-os eseményeket egyértelműen ellenforradalomnak minősítette.¹ Céljuk volt továbbá a társadalom megfélemlítése, politikailag aktív csoportjainak elrettentése, megtörése, a bűnösnek kiszemelték megbüntetése, illetve a restaurálódó hatalom bosszúvágyának kielégítése. Ebben az értelemben a perek preconcepcionálisak voltak. Ez a jellegük azonban nem zárja ki, hogy a periratok tényszerű adatokat, sőt a nyomozati anyagokhoz bizonyítékként csatolva akár a forradalommal egyidejű dokumentumokat is tartalmazzanak.

¹ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. decemberi határozata. (1956. december 5.) In: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Sajtó alá rendezte: Vass Henrik – Ságvári Ágnes. Budapest, 1973, 13–23.

Az 1956-ot követő politikai perekben eljáró hatóságoknak a pártvezetés útmutatása alapján kettős feladata volt: egyrészt be kellett bizonyítaniuk, hogy Magyarországon előre megszervezett és központilag irányított ellenforradalom zajlott le, másrészt fel kellett kutatniuk és eljárás alá vonniuk azokat a személyeket, akik az „ellenforradalomért” felelőssé tehetők: azaz annak szervezőit, irányítóit és főszereplőit. A jogi eszközökkel végrehajtott megtorlást nagyfokú tömegesség jellemezte: az első hónapokban, 1957. május 1-ig 33 704 főt vettek őrizetbe, akik közül 14 542 letartóztatott börtönbe vagy rendőrségi őrizetbe került, 14 244 főt az ügyészségnek adtak át, az internáltak (közbiztonsági őrizetbe vettek) száma pedig mintegy 4500-ra rúgott. Ugyanaddig az időpontig 1693 főt ítélték el, közülük 314 személyt statáriális eljárás keretében.² 1958 végéig, amikor a felelősségre vonások nagy része lezárult, a bírósági statisztika szerint jogerősen 7824 felnőttet és 338 fiatakorút ítélték el „ellenforradalmi bűncselekmények” miatt.³

A perbe fogottak kiválasztásánál a pártvezetés különböző szempontok érvényesítésére törekedett. Először is felelősségre kívánták vonni az 1956-os események vezetőit és legaktívabb résztvevőit. Ez azonban csak részben sikerülhetett, hiszen közülük sokan külföldre menekültek, így, ha meg is indították ellenük az eljárást, az ítéletet nem tudták végrehajtani (bár egyeseket távollétük ellenére halálra is ítélték).⁴ Az elképzelés megvalósítását az is akadályozta, hogy a társadalom igen széles rétegei mutattak aktivitást a forradalom alatt, megmozdulások résztvevői voltak, illetve forradalmi szervezetekben vállaltak szerepet. Mindenkit nem lehetett bebörtönözni, már így is kevés volt a börtön, másrészt a hatalom belátta: ha a felelősségre vonás mértékének nem szab határt, akkor az ország működőképességét, s ezzel a konszolidációt is veszélyezteti. Az MSZMP vezetésének törekvése volt továbbá az osztályszempontok érvényesítése, azaz a volt „uralkodó osztályok”, a tőkésék, gyárosok, bankárok, földbirtokosok, arisztokraták, valamint az 1945 előtti politikai rendszerhez kötődők, a „fasiszta és burzsoá pártok” tagjai, a „Horthy-rezsim vezető politikai és katonai személyei”, volt csendőrök részvételének felmutatása.⁵ Az osztályszempontú magyarázat szerint nekik állt érdekében a „népi demokratikus rendszer” megdöntése, a korábbi hatalmi rendszer visszaállítása. A rendőrségi nyomozások során azonban kiderült, hogy az osztályellenség körébe sorolható személyeket elvétve is alig találunk a résztvevők között, ellenben akiket a

² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), MSZMP – Magyar Szocialista Munkáspárt, MSZMP KB Politikai Bizottság, 1956–1989 (a továbbiakban: M-KS 288. f. 5), 33. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága 1957. július 2-i ülése.

³ MNL OL, Igaságügyi Minisztérium, Bírósági, Közjegyzői és Ügyvédi Osztály, 1945–1970 (a továbbiakban: XIX-E-1-j.). Az Igaságügyi Minisztérium utasítására készült részletes statisztikákat közli Mikó Zsuzsanna: *A terror hétköznapjai. A kádári megtorlás, 1956–1963*. Budapest, 2016, 61–68.

⁴ Szakolczai Attila: *Az 1956-os politikai perek. Rubicon*, 1995. 6–7. sz. 42–46.

⁵ MNL OL M-KS 288. f. 5/33. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága 1957. július 2-i ülése.

részvételük miatt bűncselekménnyel vádolhatnak, azok többségükben „kisemberek”: munkások, alkalmazottak, értelmiségiek és parasztok.

Az 1956-os események ellenforradalmi jellegének bizonyításában a bíróságok számára komoly nehézséget jelentett a résztvevők szociális származása, ezért „újításra” kényszerültek: új kategóriákat vezettek be az elkövetett cselekedetek megítélésakor, illetve a személyek jellemzésekor. A résztvevők egy részét a megtévesztettek, megtévedtek közé sorolták, s igyekeztek „elkülöníteni” őket a tudatos ellenforradalmárrá vált „osztályárulóktól”, míg a fegyveres harcokban részt vett munkásokat, munkásfiatlokat „lumpen elemekké”, huligánokká, „deklasszálttá” minősítették át. Mivel a nyomozó szervek az ’56-os résztvevők között a legnagyobb igyekezetük ellenére is csak elvéve bukkantak ún. osztályellenségre, ellenforradalmat szervező tudatos ellenforradalmárokat pedig végképp nem találtak (ami következett az események spontán, „népforradalmi” jellegéből), a büntetőeljárás során szükség volt olyan vádlottakra, akikre valahogy „ráhúzhatták” az előkészítő, szervező és/vagy a vezető szerepet. Az ügyészség ezért ügyelt arra az egyes pereknél, hogy a vádlottak közé kerüljön olyan személy, aki iskolázottsága, képzettsége, foglalkozása révén kinevezhető a csoport vezetőjének. Gyakorta előfordult, hogy a vádiratban szereplő vádlottak úgy alkottak „szervezkedő” csoportot, hogy az eljárás előtt egyáltalán nem, vagy csak felszínesen, látásból ismerték egymást.

A megtorlás részét képező eljárásokban a belügyminisztérium játszotta a főszerepet a pártvezetés iránymutatásai alapján. A rendőrség, főként a politikai nyomozó osztályok feladata volt a felelősök felkutatása, ha szükségesnek látták, a letartóztatásuk, valamint bizonyítékok gyűjtése, tanúk kihallgatása. Az ügyészség és a bíróság feladata pedig olyan perbeli tényállás kreálása volt, amely igazolta az események ellenforradalmi jellegét, alátámasztotta a büntetésre kiszemeltek bűnösségét és kellően súlyos büntetését. Ennek érdekében a valós elemeket felhasználva, azokat kiegészítve, ám a történeteket sok esetben eltorzítva konstruáltak olyan ügyeket, amelyek megfeleltek a politikai elvárásoknak.⁶

A büntetőeljárás fázisai alapján az iratok három csoportba sorolhatók: nyomozati anyagok, ügyészségi, valamint bírósági iratok. A nyomozati anyagok között előfordulnak bizonyítékként csatolt, a forradalommal egyidejűleg keletkezett dokumentumok is. Így maradt fenn például másolatban azon előadásvázlat, amit a hajdúnánási értelmiségi kört szervező, majd a helyi forradalmi bizottmány titkárává választott Ricsei Balázs készített (erről később még lesz szó).⁷ A nyomozati anyagok egy része magát a nyomozati eljárást dokumentálja: házkutatás elrendelése

⁶ Vö. Szakolczai Attila: *Gyilkosság különös kegyetlenséggel. A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata*. Budapest, 2016.

⁷ Vázlat a beszámolóhoz. Ricsei Balázs feljegyzései. (Másolat). „Ricsei Balázs és társai” periratai. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HBML), A jogszolgáltatás területi szervei, Bíróságok és ügyészségek, A Debreceni Megyei Bíróság iratai (a továbbiakban: XXV. 21.b.), B 844/1957.

se, feljelentés, a nyomozás megindítása, a nyomozati eredmények összefoglalása. A nyomozati anyagból hiányoznak viszont azok az iratok, amelyek az államvédelmi szervek működésével függenek össze: informátori jelentések, szakvélemények, stb. Ezeket már az eljárás idején, az ügyészségre küldés előtt kivették az aktákból. A rendőrségi és ügyészségi kihallgatások, a bírósági vallomások, továbbá a vádiratok és az ítéletek tanulmányozása bepillantást enged a büntetőeljárás mechanizmusába, s emellett számos adatot nyerhetünk belőlük egy-egy eseményrészlet felderítéséhez.

A periratok elemzésekor különösen fontos a szigorú forráskritika. A jegyzőkönyvekben megőrzött vallomásokat egybe kell vetni egymással, mérlegelni kell a körülményeket, s valóságtartalmukat ellenőrizni kell más forrásokból is. A vádiratok és az ítéletek megbélyegző hangneme jól mutatja a tárgyilagosság hiányát, a per politikai jellegét és a vádlottakra nehezedő nyomást. A kutatónak természetesen az eljárás alá vont személyek és a tanúk vallomásait is fenntartással kell olvasnia, hiszen az adott helyzetben egyéni sorsok forogtak kockán, s ebből különböző védekezési mechanizmusok, „elhallgatások” és „áthárítások” következhetnek. A tapasztalat az, hogy a rendőrségi vallomások általában közelebb állnak a valósághoz, mint a bírósági vallomások. Ennek részben az az oka, hogy a nyomozás során még valamivel nagyobb szerepet játszott a tények felderítése, sok esetben csak ezt követően került sor az ismertté vált tények koncepcionális összerendezésére s ezzel együtt az események eltorzítására. Úgy tűnik, a nyomozati szakaszban általában a kihallgatottak is őszintébben beszéltek. Jellemző, hogy a bíróság előtt a vádlottak csak részben ismerték el azt, amit a rendőrségi vallomások tartalmaznak. Gyakran előfordul, hogy a vádlottak és a tanúk visszavonják állításaikat, illetve arra hivatkoznak, hogy nem azt vagy nem úgy mondták, továbbá a jegyzőkönyvet nem is olvasták, azt csak egyszerűen aláírták velük. Természetesen figyelembe kell venni, hogy a vádlottak a bíróság előtt általában nem törekszenek bevallani azt, amit nem bizonyítottak rájuk, a vádiratok pedig rengeteg ferdítést tartalmaznak.

Az '56-os periratok közlése, nyomtatásban való megjelentetése – az említett szempontok miatt – vitatott kérdés. A magam részéről azokkal értek egyet, akik azt vallják, hogy jegyzetek, magyarázó szövegek nélküli közlésük torz képet ad a forradalom alatti eseményekről, s a benne szereplő személyek hitelét ronthatja. Ez pedig nem pusztán szakszerűség, hanem szakmai etika kérdése is.⁸ Tapasztalataim szerint egyes esetekben a periratok számos elírást, téves bejegyzést is tartalmaznak.

⁸ A megtorlás időszakában keletkezett peranyagok tömeges, megfelelő szöveggondozás nélküli közlésére példa a következő nagyszabású vállalkozás: *Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár megyei dokumentumai*. I/1 – I/8. k. Összeállította: Dikán Nóra. Nyíregyháza, 1992–1994. Az első kötetek esetében minimális szöveggondozásról sem beszélhetünk. A dokumentumkötet részletes kritikáját lásd Rainer M. János: Dokumentumok 1956-ról. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 1993. 3. sz. 337–340.; Valuch Tibor: Dikán Nóra: Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár megyei dokumentumai. In: *Évkönyv 1994*. 56-os Intézet, Budapest, 1994, 327–333.

Előfordul helyenként névelírás, ritkábban az események időpontja téves, de olyan esettel is találkozhatunk, hogy egyes adatok felcserélődnek, összekeverednek. Az eljárás alá vont személyekről készült belügyminisztériumi statisztikák sem teljesen megbízhatóak, nem beszélve a forradalom résztvevőiről készült statisztikai kimutatásokról. Így van ez az ún. megyei monográfiák esetében is, melyek az „ellenforradalomban részt vett” megjegyzés alatt egy-egy település vonatkozásában közlik az eljárás alá vont és elítélt személyek számát, továbbá a forradalmi bizottság, a „nemzetőrség (fegyveres csoport)” és a munkástanácsok taglétszámát is. A Hajdú-Bihar megyei kötet a hajdúnánási nemzetőrség létszámát 235 főben jelöli meg, ami igen magas szám, közel annyi, mint Debrecen esetében.⁹ Más – főként szóbeli – forrásokból valószínűsíthető a tévedés oka. Az 1956. október 26-i zavargások után Hajdúnánáson egy bővebb listát állítottak össze, hogy a zavargások esetleges kiújulásakor utcaőrségeket tudjanak szervezni. A listán szereplők azonban nem kaptak fegyvert, s nemzetőri szolgálatukra sem került sor. A tényleges nemzetőrség, amelynek tagjai fegyverrel is rendelkeztek, mintegy 30–35 fős volt, a statisztikai kimutatásban azonban a nagyobb számmal demonstrálni lehetett az „ellenforradalmárok” nagy számát.

A periratok értékelhető adatokat tartalmaznak az eljárás alá vont személyekről, ezért társadalomtörténeti elemzés forrásbázisát képezhetik. Egyes irattípusainak forrásértéke azonban a személyi adatok szempontjából különböző. A rendőrségi kihallgatások, bírósági vallomások jegyzőkönyveiből a felvett személyi adatok mellett főként a vallomást tevők által elmondott rövid önéletrajzok használhatók fel. A megbízhatóság és az összevethetőség szempontját szem előtt tartva, a vádiratok és különösen az ítéletek személyi körülményeket taglaló részei kellő kutatói tapasztalattal és a szükséges forráskritikával jól használhatók. Vigyázni kell azonban a „belügyes” fogalmi kategóriákkal, hiszen még a foglalkozási besorolásoknál is megjelennek a politikai-ideológiai szempontok. Találunk például olyan bejegyzést, mint „volt csendőr”, „horthysta katonatiszt”, „kulák származású” stb. Ezeknek a fogalmaknak van ugyan bizonyos információértéke, ám semmiképpen nem az illető személy forradalom alatti foglalkozására, társadalmi helyzetére utalnak.

Az egyidejű dokumentumok közül számos olyan típust nélkülöznöm kellett a kutatás során, ami sok más település esetén fennmaradt, és felhasználható a történeti feldolgozás számára. Hajdúnánáson azonban, ahol Ricsei Balázst a forradalmi bizottmány titkárává választották, nem maradtak fenn sem a forradalmi bizottmány jegyzőkönyvei és egyéb iratai, sem pedig a munkástanácsok jegyzőkönyvei. Ezen egyidejű iratok hiánya miatt óhatatlanul felértékelődik a retrospektív források, köztük a periratok jelentősége.

⁹ A Hajdú-Bihar megye területén lezajlott 1956-os ellenforradalom összefoglaló monográfiája. Debrecen, 1959. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, V-150370.

Ricsei Balázs (1926–1998) szellemi útja: a népi baloldaltól a pártellenzékiig

Ricsei Balázs a beregi vidéken, Barabás községben született 1926-ban, kisbirtokos paraszti családban. A négyéves polgári iskola elvégzése után 1941-től a Sárospataki Református Tanítóképzőben tanult, ahol 1946-ban tanítói és kántor oklevelet szerzett. Sárospataki évei alatt a népi írók formálták leginkább a gondolkodását, de a marxizmus is nagy hatással volt rá. A népi baloldaltól indulva hamar eljutott a szocialista eszmékhez. Alighogy elkezdett tanítani, 1946 novemberében belépett a Magyar Kommunista Pártba. 1947-től részt vett az úttörőmozgalomban, sőt 1948-ban az elsők közt végzett úttörővezető tanfolyamot. 1948-tól két és fél évig katonai szolgálatát töltötte, s itt döbbsent rá először, hogy a hatalomra került kommunista párt által hirdetett szocialista-kommunista eszméktől sok tekintetben különbözik a politikai gyakorlat.

A Debrecen melletti Nagycserén tanított feleségével, amikor 1952-ben kinevezték Hajdúnánásra iskolaigazgatónak. Alig több mint 26 éves volt, amikor egy 700 fős általános fiúiskola vezetője lett. Kiváló tanító volt, de tovább akarta magát képezni, ezért 1953–1955 között elvégezte az Egri Pedagógiai Főiskola levelező tagozatán az orosz nyelv és irodalom tanári szakot. Hajdúnánáson aktív közéleti tevékenységet fejtett ki, így sokan ismerték a városban, nemcsak a pedagógusok. Tagja volt a pedagógus tánccsoportnak, s a helyi sportkör (Fáklya SE) igazolt versenyzőjeként tornászott. Pártfunkciót nem vállalt, de mint elméletileg felkészült, széleskörű műveltséggel rendelkező és marxista meggyőződésű MDP-tag, rendszeresen tartott politikai előadásokat. Megítélése azonban vegyes volt, mivel erős marxista-materialista meggyőződése, illetve annak terjesztése a világnézeti nevelés és népművelés terén a város lakosságának egy részében ellenérzést szült.

Ricsei szerkesztette 1954–1955-ben a *Hangoshíradó* című helyi újságot, majd 1956 áprilisától a kéthetente megjelenő *Nánási Híradót*, amit a városi tanács népművelési csoportja adott ki. 1956 folyamán részt vett a szakszervezeti bizottság munkájában is. 1956 szeptemberében tízéves párttagsága alkalmából, tevékenysége elismerésének jeléül, a megyei pártbizottság oklevéllel tüntette ki. Mivel a szocializmus eszméjében hitt, de a rendszer ellentmondásait is felismerte, rokonszenvezett a Nagy Imre körül csoportosuló pártellenzékkel, és nagy érdeklődéssel olvasta az *Irodalmi Újságot*. „*Én nem mondtam, hogy a kommunizmus rossz, vagy a szocializmus rossz, de azt igen, hogy hibák vannak, s bíztam, hogy majd ezek ki fognak igazodni*” – emlékszik vissza erre az időszakra a vele készített interjúbán.¹⁰

¹⁰ Ricsei Balázssal 1992-ben találkoztam először, amikor hosszú interjút készítettem vele, majd évekig leveleztünk. Verseket, feljegyzéseket, leveleket és más dokumentumokat küldött, s folyamatosan kiegészítéseket tett az interjúszöveghez. Interjú Ricsei Balázssal, Gyomaendrőd, 1992. (Készítette: Völgyesi Zoltán). MNL HBML, Gyűjtemények (a továbbiakban: XV.), 55. 5. Ricsei Balázs életének utolsó időszakáról lánya, Ricsey Edit számolt be, akitől számos további, Ricsei Balázstól származó feljegyzést, verset, levelet, okmányt és egyéb dokumentumokat kaptam.

Ricsei 1956 februárjában ismerkedett meg a fiatal költő Soós Zoltánnal, akit alig 21 évesen neveztek ki igazgatónak a városi kultúrház élére, s márciusban irodalmi kör szervezésébe kezdtek. Az volt a céljuk, hogy összefogják az irodalom kedvelőit, ugyanis mindketten verseltek, s vonzódtak az irodalomhoz.¹¹ 1956 szeptemberéig mindössze három szűk körű összejövetelt tartottak, melyen rajtuk kívül rendszeresen részt vett egy fiatal gimnáziumi tanár, Tasi Miklós. A kör szervezését hónapokkal elhalasztották, mivel a tanév végén, júniusban Ricsei a kislánya asztmájára hivatkozva áthelyezését kérte Hajdúnánásról Nógrád megyébe. Valójában a túlfeszített munka miatti kimerültsége és erősen depresszív kedélyállapota játszotta a fő szerepet abban, hogy áthelyezését kérte, amit a minisztérium engedélyezett számára.¹² Családjával egy kis nógrádi faluba került, de csak egy rövid időre, mivel a hely nem megfelelő volta miatt visszakérte magát inkább Nánásra. Még tanévkezdet előtt, augusztus közepén visszaköltözött, tanévkezdetre visszatért a munkakedve, s folytatta rövid időre megszakadt igazgatói tevékenységét.

1956 szeptemberében Ricsei újra az irodalmi kör szervezésébe fogott, mire azonban az első nyilvános rendezvényre sor került, az országban bekövetkező politikai változások hatására az irodalmi jellegűnek indult kezdeményezésből inkább közéleti-politikai vitafórum lett, ahol a fővárosi Petőfi Kör és a debreceni Kossuth Kör mintájára mód nyílt a fennálló rendszerrel szembeni kritikák és javaslatok megfogalmazására.¹³ A kör szervezéséről Ricsei tájékoztatta a város akkori vezetőit, Fazekas Jenő párttitkárt és Szilágyi Gyula tanácselnököt, akik ehhez az engedélyt megadták. Egyébként Ricseinek és Soósnak is jó kapcsolata volt a városvezetőkkel, főleg Szilágyival, aki tanácselnökként felettesük volt.¹⁴

Ricseit lelkesítették az országban folyó változások, és úgy érezte, helyben is cselekedni kell. *„Pest után vidéken is kezdődött a mozgolódás, a lengyelországi események jöttek, s ezek hatására mi is belelkeseztünk, kezdtünk ezekkel az eseményekkel foglalkozni. Úgy hiszem, hogy konkrét politikai események értékeléséből tértünk rá*

¹¹ A kör megszerveződéséről, vitáiról részletesebben írtam a hajdúnánási forradalom történetét feldolgozó kötetben. Völgyesi Zoltán: *Kisvárosi történet. Az 1956-os forradalom és a zsidóellenes megmozdulások Hajdúnánáson*. Budapest, 2001, 79–88.

¹² Ricsey Edit közlése szerint Ricsei Balázs bipoláris zavarban szenvedett. Ez olyan kétpólusú hangulati betegség, amelynek lényege, hogy hosszabb lehangolt (depressziós) és felhangolt (aktív, „pörögős”) időszakok váltakoznak a személy életében, s a különböző kedélyállapotú fázisok hossza több hónap vagy akár év is lehet.

¹³ Interjú Ricsei Balázssal (1992). Interjú Tasi Miklóssal. Hajdúszoboszló, 1992. (Készítette: Völgyesi Zoltán). MNL HBML XV. 55. 7. Ricsei Balázs bírósági vallomása, 1957. szeptember 26.; Önéletrajz, 1961. jún. 20. „Ricsei Balázs és társai” periratai. MNL HBML XXV. 21.b. B 844/1957.

¹⁴ Ricsei barátságosnak nevezte a közte és Szilágyi közt kialakult akkori viszonyt. „A Szilágyi [...] egy nagyon rendes ember volt. [...] Én mély rokonszenvet éreztem a Szilágyival, és talán barátomnak is lehetett volna nevezni.” Interjú Ricsei Balázssal (1992). Szilágyi is megerősítette a vele készült interjúban a jó kapcsolatot: „Ricsei Balázssal és Soós Zoltánnal olyan kapcsolatunk volt, hogy bejárhattok akár melyik hozzám.” Interjú Szilágyi Gyulával. Debrecen, 1992. (Készítette: Völgyesi Zoltán). MNL HBML XV. 55. 6.

az elméleti oldalra. Azt mondtam, próbáljuk meg mi is keresni az útját, hogy hogyan lehetne megreformálni ezt az egészet, mert nagyon félrevitt a dolog” – emlékezett vissza.¹⁵ 1956 őszén több olyan hatás érte, ami fokozta aktivitását: nagy hatással volt rá a párt értelmiségi határozata, amit a szeptemberi *Társadalmi Szemlében* hoztak nyilvánosságra, továbbá Rajk László rehabilitálása és újratemetése, a lengyelországi reformok híre, s nem utolsósorban a debreceni Kossuth Kör vitája, amelyen személyesen is részt vett. Az október 13-i debreceni vitaülésnek – amelyre a pártellenzék sajtóvitákból jól ismert alakját, Losonczy Gézát,¹⁶ a *Magyar Nemzet* újságíróját hívták meg vitavezetőnek – az értelmiségi határozat jegyében *Értelmiség – demokrácia – Debrecen* címet adták.¹⁷ A gyűlés egyértelműen kiállt a politikai változások szükségessége és a pártba e napon visszavett Nagy Imre mellett. Ricsei a debreceni tanácskozáson megfogta az oldott légkör, Losonczy határozott fellépése és vitavezetése, valamint a sok kritikus vélemény. Két nap múlva be is számolt az itt látottakról-hallottakról a hajdúnánási rendezvényen.

Október 15-én, az irodalmi kör első nyilvános ülésén mintegy 15–20 fő volt jelen, többségében irodalom iránt érdeklődő tanárok, pedagógusok. A hajdúnánási kultúrházban megtartott alakuló ülésre meghívót kaptak a város akkori vezetői, Szilágyi Gyula tanácselnök és Fazekas Jenő párttitkár is, akik azonban elfoglaltságukra hivatkozva nem vettek részt azon. Megjelent viszont Varjas Pál rendőrőrnagy, a városi rendőrkapitány helyettese, aki szintén irodalombarát volt, továbbá a helyi pártvezetőség is képviseltette magát. Az ülésen Ricsei tartotta a bevezetőt, majd hozzászólások következtek. A résztvevők elfogadták a helyi lap tervét, s annak szerkesztését Ricsei vállalta. Megegyeztek abban, hogy egy hét múlva, október 22-én, hétfőn nyilvános vitaestet rendeznek. Ezt később egy nappal elhalasztották, mert erre a napra, október 22-ére esett a megyei pártbizottság politikai akadémiajának debreceni rendezvénye, ahol az előadó Donáth Ferenc volt, s Hajdúnánásról meghívták Fazekas Jenőt, Szilágyi Gyulát és Ricsei Balázst is. Donáth Ferenc a pártoktatók házában a magyar mezőgazdaság helyzetéről tartott előadást, amely nagy érdeklődés mellett a késő éjszakába nyúló vitával végződött.¹⁸ Ricsei szorgalmasan jegyzetelt, és a vita végéig ottmaradt. Debreceni rokonoknál aludt, s csak másnap reggel utazott haza Nánásra.

¹⁵ Interjú Ricsei Balázssal (1992).

¹⁶ Losonczy nagyhatású cikkben szólt hozzá többek közt a párt értelmiségi határozatához is. Losonczy Géza: Az értelmiségi határozatról. *Művelt Nép*, 1956. szeptember 2.

¹⁷ Kövér György: *Losonczy Géza (1917–1957)*. Budapest, 1998, 255.; Filep Tibor: Értelmiségi megmozdulások Debrecenben az 1956-os forradalom előtt. In: *Rákositól Kádárig. Fejezetek a legújabbkori magyar történelemből*. Debrecen, 1998 /Jelenkortörténeti Műhely I./, 110.

¹⁸ Donáth Ferenc: *A Márciusi Fronttól Monorig (Tanulmányok, vázlatok, emlékezések)*. Budapest, 1992, 81–95.; Filep Tibor: Az 1956-os forradalom Hajdú-Biharban. In: Gazdag István (főszerk.): *1956 dokumentumai Hajdú-Biharban*. Debrecen, 1993, 8.

Október 23-án, kedden este 6 órától került sor az irodalmi kör második nyilvános összejövetelére, ahol a Bocskai név felvételéről is döntöttek. A rendezvényt ismét a kultúrházban tartották, már nagyobb társaság, mintegy 40–50 fő részvételével. A vitaindítót ismét Ricsei tartotta. Bevezetőjében röviden beszámolt a Donáth-előadáson hallottakról, majd a múltkori vita folytatásaként bel- és külpolitikai kérdésekről szólt. Megállapításai egybecsengtek az egyetemi ifjúsági gyűlések és a Petőfi Kör vezetősége által az előző nap megfogalmazott javaslatokkal, követelésekkel, amelyekről a Kossuth Rádió is beszámolt. Ricsei előadásában kifejtette, hogy határozott reformpolitikát tart szükségesnek, aminek feltételét abban látta, hogy személyi változásokra kerüljön sor a párt- és állami vezetésben, s Nagy Imrét helyezték vissza a kormány élére. Ezen a vitaesten megjelent a két első számú városvezető, Szilágyi Gyula tanácselnök és Fazekas Jenő párttitkár is, sőt fel is szólaltak. Mindketten a reformok iránti nyitottságukról tettek tanúbizonyságot, ugyanakkor Fazekas hangsúlyozta, hogy a reformokat a kommunista párt irányításával kell végrehajtani.

A helyi forradalom, Ricsei Balázs és a forradalmi bizottmány tevékenysége

Hajdúnánáson 1956. október 23-át követően jelentősebb helyi megmozdulás október 26-ig nem volt. Az október 25-éről 26-ára virradó éjjel a Hajdú-Bihar Megyei Pártbizottság rendkívüli ülést tartott Debrecenben, ahol a kialakult helyzetet és a párt stratégiáját tárgyalták meg. Az ülésre behívták Hajdúnánásról Fazekas Jenő párttitkárt és Szilágyi Gyula tanácselnököt is, akik a többi vidéki vezetővel együtt azt az utasítást kapták, hogy álljanak a változások élére és próbálják meg befolyásuk alatt tartani az eseményeket. *„...azt kérte tőlünk a megyei első titkár – idézte fel Szilágyi az akkori eseményeket –, hogy akit elfogad a tömeg, az álljon be a Forradalmi Bizottmányba és lokalizálja a helyzetet, mert ami már Pesten van, az emberéletekbe került, és az átalakulás, ha lesz átalakulás, akkor ne ilyen körülmények között menjen végbe. Ott azon a megyei pártbizottsági ülésen 26 olyan követelést fogadtunk el, amivel ki lehetett állni a tömeg elé. Például közte volt az, hogy menjenek ki az oroszok, el kell törölni a begyűjtést, a honvédség kapja vissza a régi egyenruháját. Mind olyan jelszavak, amik akkor a levegőben voltak.”*¹⁹ Az MDP megyei vezetői ezen az éjjelen állapodtak meg az egyetemisták és az üzemek küldötteivel arról, hogy megalakítják a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmányt, s ekkor már forradalomnak minősítették a történeteket, napokkal megelőzve a legfelső pártvezetést, amelynek értékelésében csak október 28-án következett be fordulat.²⁰ A Szilágyi által is említett, 26 pontból álló követelést, amely később a *Néplapban* is megjelent, a megye dolgozó parasztsága nevében fogalmazták, de az

¹⁹Interjú Szilágyi Gyulával (1992).

²⁰Filep: *Az 1956-os forradalom Hajdú-Biharban...* 8.

MDP megyei és járási titkárai írták alá, abban a reményben, hogy ez a nyilatkozat lehetővé teszi számukra a hatalom megtartását és az események irányítását.²¹

Másnap Hajdúnánáson nem a megyei pártközpontban elképzelt forgatókönyv szerint alakultak a dolgok. A délutáni órákban heves tüntetés bontakozott ki, s a forrongó tömeghangulatban a helyi hatalmi szervek befolyása egyik pillanatról a másikra semmivé foszlott. Péntek volt, a heti piac napja, ami miatt eleve nagy volt a forgalom a városközpontban. Sokan bejöttek ezen a napon a tanyákról is a városba. A korábbi napok pesti eseményei foglalkoztatták leginkább a lakosságot, s a napok óta folyó fegyveres felkelésről érkező hírek hatása nem is maradt el. Itt-ott már a délelőtti folyamán feltűntek botokkal felszerelt emberek, és az elégedetlenségüknek hangot adó csoportok követelték a Rákosi-éra hatalmi szimbólumai, a vörös csillagok és a népköztársasági címerek eltávolítását a középületekről. Az általános iskolából hírek érkeztek arról, hogy a gyerekek tépdeseik az orosz tankönyveket, a főtéren pedig tüntetés készülődött.

Ebben a helyzetben, érzékelve a mind nagyobb feszültséget, Ricsei Balázs felkereste a tanácsházán Szilágyi Gyula tanácselnököt, akivel arról tárgyalt, hogy a közrend fenntartása érdekében cselekedni kell, ugyanis a már órák óta hullámozó tömegben mind gyakrabban lehetett látni husángokkal, botokkal „felfegyverzett” embereket. Félő volt, hogy esetleg kirakatbeverésekre, fosztogatásra és személyes bosszúállásra kerül sor, amit meg akartak akadályozni.²² Mivel a viszonylag kis létszámú rendőrség nem jelentett megnyugtató megoldást a rend védelmére, úgy döntöttek, hogy megbízható emberekből polgárőrséget szerveznek. Elhatározták, hogy tanácstagokat és párttagokat fognak behívni megbízható ismerőseik kíséretében a tanácsházára. Szilágyi a tanácstagoknak, Ricsei pedig a párttagoknak küldött ki meghívót. Mivel a tanácsházán elég lassan gyülekeztek a polgárőrségbe jelentkezők, ezért Ricsei kérte a pedagógusokat, hogy ők is jöjjenek és vegyenek részt a közrend fenntartásában. Este 6 óráig írták össze az addig jelentkezetteket. A tanácsháza előtt tüntető tömegből is többen jelentkeztek. Közben a férfiszabó kávészben elkészültek a nemzeti színű karszalagok, s azokat kiosztották a sebtiben toborzott nemzetőrök között. Majd több csoportban járőrözni küldtek ki néhányat közülük a település különböző pontjaira. Szilágyi és Ricsei így próbált tájékozódni a városban kialakult helyzetről. Ekkor már hírt kaptak néhány atrocitásról, ugyanis a tüntetés zavargásszerű megmozdulásokba torkolt.

A tüntető tömegből kivált kisebb csoportok a szószólóik javaslatára főképp a végrehajtó hatalmat képviselő helyi tanács apparátus ellen fordultak. A legfőbb célpontot a pénzügyi osztály begyűjtést és adóbehajtást intéző alkalmazottai jelentették, őket azonban a tanácsházára betódult tömeg bosszúja már nem érthette el, mert a fenyegető hangokat hallva, addigra eltávoztak az épületből. A késő délutáni órákban már teljesen felbomlott a rend a városban. Egyes csoportok továbbra is a

²¹ A megye dolgozó parasztságának követelése a megújuló kormánytól. *Néplap*, 1956. október 27.

²² „Ricsei Balázs és társai” periratai. MNL HBML XXV. 21.b. B 844/1957.

tanácsi- és pártapparátus tagjai után kutattak, akiken elégtételt akartak venni az elmúlt évek szenvedései miatt.²³ Ezzel egyidőben – teljesen váratlanul – zsidókkal szembeni atrocitásokra is sor került.

Kevesen tudják, hogy az 1956-os forradalom egyetlen antiszemita jellegű tömegmegmozdulásának, sőt pogromszerű zavargásainak színhelye volt Hajdúnánás, s az események első számú kiváltó oka a feltételezett zsidó bosszú volt. Éveken keresztül arról suttogtak a városban, hogy a nánási férfiak 1944. novemberi eleji elhurcolásában a településre elsők közt visszatért munkaszolgálatos zsidók is közreműködtek, házról házra vezetve azt a szovjet különítményt, amely a málenkij robotra elhurcolt férfiakat összegyűjtötte. Bár a közhiedelemmé vált feltételezést semmi sem bizonyítja, ez döntő szerepet játszott az október 26-i hajdúnánási eseményekben. A kialakult hatalmi vákuumban a zsidóellenes megmozdulások hirtelen, minden előjel nélkül robbantak ki, s teljesen készületlenül érték a nánási zsidókat. Miután ledöntötték a város főterén álló szovjet emlékművet, a tüntető tömeg haragja előbb a kommunista funkcionáriusok ellen fordult. Majd a tömegben olyan jelszavak is elhangzottak, hogy a „*zsidók is bűnösök, mivel az embereket elvitették*”, illetve „*menjünk és verjük meg a zsidókat, akik az embereket elvitették*”. Az ezt követő zavargásoknak több zsidó kárvallottja is volt: négy főt súlyosan bántalmaztak, egyet csaknem felakasztottak, többeket inzultáltak, néhány zsidó lakást megrongáltak, sőt fosztogattak is a résztvevők.²⁴ Az erőszakos, zavargásszerű megmozdulásoknak határozottan zsidóellenes éle lett, szinte egyik percről a másikra pogromhangulat alakult ki, ami a forradalom alatti időszak legszembetűnőbb helyi sajátossága.²⁵

Szilágyi és a tanácsházán tartózkodó Ricsei érezték, hogy valamit sürgősen tenniük kell a zavargások ellen. Elhatározták, hogy Debrecenből, az ottani forradalmi bizottmánytól kérnek segítséget a rend helyreállításához. A tanácselnök este 8 óra körül telefonált, és azt a választ kapta, hogy egyetemista katonák fognak érkezni.²⁶ Mivel nem volt világos képük arról, hogy milyen atrocitások történtek az este folyamán, s nem tudták, hogy kik sérültek meg, őrzjáratot szerveztek. Amint az egyete-

²³ „Pongor József és társai” periratai. MNL HBML XXV. 21.b. B 843/1957.

²⁴ A hajdúnánási 1956. október 26-i tüntetés eseményeit s az antiszemita megmozdulásokat, valamint a zavargások megfékezését és a helyi forradalmi bizottmány tevékenységét részletesen tárgyalom a már említett műben. Völgyesi: *Kisvárosi történet...* 90–123.

²⁵ Összetett jelenségről van szó, de az események döntő faktorát képezi a „zsidó bosszú” hajdúnánási legendája, ami az 1945 utáni években hozzájárulhatott a zsidóellenes előítéletek rögzüléséhez, majd az október 26-ai tüntetés nyomán, amikor az addig lappangó indulatok a felszínre törtek, a kialakult hatalmi vákuumban mobilizálni volt képes bizonyos csoportokat. A hajdúnánási antiszemita megmozdulásokhoz: Uo. 111–113.

²⁶ Az egyetemista katonák alatt, akik katonaruhában, fegyverrel érkeztek Hajdúnánásra, az államvizsgát nyáron letett fiatalembereket kell érteni, akiket ezt követően tartalékos tisztiképzésre a debreceni Kossuth laktanyába hívtak be. Interjú Szilágyi Gyulával (1992); Interjú Ricsei Balázssal (1992).

mista szakasz megérkezett, egy kisebb fegyveres csoportot indítottak útnak, amely az éjszaka folyamán végigjárta a várost.²⁷ Ricsei Balázs is tagja volt a csapatnak. Az „éjszakai őrzőjárat” során felkeresték a megtámadott zsidók lakásait, az üresen álló, s részben kifosztott lakásokat lezárták és a tanács pecsétjével le is pecsételték. Több megvert sebesültet bekötöztek, volt, akihez mentőt hívtak. Ricsei, aki határozottan elítélte az antiszemita atrocitásokat, igyekezett megnyugtatni a helyi zsidóságot, hogy már nem kell félniük, megvédik őket. A látottaktól lesújtva, hajnali három körül tért vissza a tanácsszárára, ahol Szilágyinak beszámolt a tapasztalatairól.

Másnap délelőtt a Debrecenből érkezett egyetemista katonák részvételével a hajdúvárosban is megalakították a forradalmi bizottságot. A különböző társadalmi csoportok delegáltjai ún. Forradalmi Választmányt alkottak, s elfogadtak egy nyolcfős névsort azokról, akiket a Forradalmi Bizottságba jelöltek. Majd a főterre népgyűlést hívtak össze. Előbb az egyetemista katonák vezetője, Kelemen hadnagy beszélt, aki beszámolt arról, hogy az előző napon Debrecenben már megalakult a forradalmi bizottság, és ismertette annak követeléseit. Majd felszólította Fazekas Jenő párttitkárt, hogy a nép kívánságára távozzon a helyszínről. Ezt követően a bizottságba jelölt személyek szólaltak fel. Előbb egy idősebb parasztember, aki a parasztpárt tagja volt, Radó József, majd Ricsei Balázs és Szilágyi Gyula. Ricsei az értelmiség nevében köszöntötte az egybegyűlteket. Nem volt könnyű helyzetben, ugyanis a város paraszti lakossága részéről több kritika hangzott el a „nadrágosok” ellen. Ricsei és Szilágyi határozottan elítélte mindenféle rendbontást, a zsidók és nem zsidók elleni önbíráskodást, a lopást, fosztogatást. Ricsei beszélt a tömeg előtt az ország politikai helyzetéről, üdvözölte a demokratikus változásokat, amit az általa szervezett értelmiségi körben is szorgalmaztak, s kifejezte reményeit a szovjet csapatok távozását illetően. Ezen az október 27-i gyűlésen Szilágyi Gyula tanácselnököt a megalakuló Forradalmi Bizottság elnökévé, Ricseit pedig a bizottság titkárává választották.

A megválasztott helyi forradalmi bizottság az összetétele alapján alkalmas volt arra, hogy képviselje a helyi társadalmat. Volt köztük három idősebb parasztember (ötven év felettiek), de a többség a harmincas korosztályhoz tartozott. Az előzetes jelölés és a testület több lépcsőben történő megválasztása biztosította, hogy csak józan gondolkodású, megfontolt emberek kerüljenek be a forradalmi szervezetbe. Debreceni mintára hivatalosan a Szocialista Forradalmi Bizottság elnevezést használták. A lakosság nyugalma és a közrend biztosítása érdekében október 28-ától éjszakai kijárási tilalmat vezettek be, valamint a szesztilalmat szolgáló intézkedéseket hoztak.²⁸ Ricsei a forradalmi bizottság ülésén javasolta a zsidók bántalmazásában részt vett személyek letartóztatását, ezt azonban nem fogadták el a többiek, mondván, hogy erre nincs hatáskörük. Ezen a véleményen volt Hódos Antal nemzetőrparancsnok is, aki azt vallotta, hogy „a rendőrség és a nem-

²⁷ „Ricsei Balázs és társai” periratai. MNL HBML XXV. 21.b. B 844/1957.

²⁸ Interjú Szilágyi Gyulával (1992).

*zetőrség feladata a rendfenntartás, nem az ítélkezés, ez majd a törvényé lesz, és aki a társadalom, a nép ellen vétett, azt majd a törvény előtt felelősségre vonják.”*²⁹ A zsidóellenes megmozdulások résztvevői ellen azért sem törekedtek helyben fellépni, mert tartottak a zavargások kiújulásától, illetve a népszerűségvesztéstől. Szilágyi, a bizottmány elnöke inkább azt tanácsolta a magukat veszélyben érző zsidóknak, hogy egy időre hagyják el a várost.

A helyi forradalmi szerv felhívására sorra alakultak meg október végén a munkástanácsok a város üzemeiben, intézményeiben. A gimnáziumban október 31-én jött létre munkástanács. A gyűlésen Ricsei Balázs képviselte a forradalmi bizottmányt. Egy háromfős testületet választottak, amelybe bekerült Tasi Miklós is, aki az elsők között csatlakozott a Ricsei szervezte irodalmi körhöz.³⁰ A gimnázium munkástanácsának ülésén felmerült az alig egy hete, a gimnázium jubileumi ünnepségén kitüntetett Tóth Lajos igazgató leváltása, azonban a többség ezt végül elvetette. A Pedagógus Munkástanács szintén foglalkozott az iskolaigazgatók ügyével. Határozatot hoztak a vezetők múltjának felülvizsgálatáról, s ennek érdekében kérdőívet töltettek ki velük, a pártban és a szakszervezetben végzett tevékenységüket és korábbi kitüntetésüket firtatva. Érdekes, hogy Ricsei Balázsnak mint „kommunista igazgatónak” a leváltása is szóba került a Pedagógus Munkástanácsban.³¹ Ricsei a vizsgálatot tudomásul vette, de ettől függetlenül tovább folytatta tevékenységét a forradalmi bizottmányban, ahol titkárként szervező feladatokat is ellátott. A bizottmány kezdetben elhatárolt ügykörök nélkül működött, az egyes kérdésekben közösen döntöttek, s a közösen hozott határozatok bármely két tag aláírásával érvényesek voltak. Csak november első napjaiban kezdtek szétválasztani egyes funkciókat.³² A forradalmi bizottmány az MDP pártiroda telefonját kikapcsoltatta a hálózathoz, a pártiratokat elzáratta a pánccsaszekrénybe, s a nemzetőrség segítségével begyűjtötte a fegyverviselési engedéllyel rendelkező pártfunkcionáriusok fegyverét.

Párját ritkító eset, hogy a forradalom napjaiban a forradalmi bizottmány elnökévé megválasztott korábbi tanácselnököt, Szilágyi Gyulát a forradalom leverését követően nem váltották le tanácselnöki pozíciójáról, hanem tovább folytathatta városvezetői ténykedését. November 4. után néhány alkalommal még meghívta a bizottmány tagjait is a tanács a VB üléseire. 1956. november 22-én tartották az utolsó ilyen ülést, Ricsei is jelen volt, ám a következő, decemberi 6-i VB-ülésre már nem kaptak meghívót a forradalmi bizottsági tagok. A változás hátterében az állt, hogy közben megváltozott az MSZMP ideiglenes központi vezető testületeinek

²⁹Interjú Hódos Antallal. Hajdúnánás, 1992–1993. (Készítette: Völgyesi Zoltán). MNL HBML XV. 55. 3.

³⁰Interjú Tasi Miklóssal (1992). A gimnázium munkástanács-választásának jegyzőkönyvét Tasi Miklóstól kaptam másolatban, egy példány az ő birtokába került. A dokumentumot közli Völgyesi Zoltán: *Helyi forradalom. Hajdúnánás, 1956-ban*. Hajdúnánás, 1993 /Nánási füzetek 12./ 43.

³¹Interjú Ricsei Balázssal (1992).

³²Uo.

értékelése az 1956-os eseményekről. December elejétől már az ellenforradalmi jeleket hangsúlyozták, s ez az átértelmezés együtt járt a még létező forradalmi szervezetek felszámolására irányuló erőteljes törekvéssel.³³ December 4-én kormányhatározatot hoztak a forradalmi bizottságok és más hasonló elnevezésű szervezetek megszüntetéséről.³⁴ Szilágyi személyes közlése szerint Szabó István altábornagy, a megyébe kirendelt kormány megbízott kemény fellépése nyomán szüntette be tevékenységét a forradalmi bizottmány Hajdúnánáson.³⁵

Az ellenforradalom előkészítője vagy „szekértolója”? (Ricsei elleni vádak és az ítélet)

Az MSZMP városi szervezete 1956. december 24-én tartotta meg első elnökségi ülését. Az *októberi eseményekről* címmel áttekintették és értékelték az október 23 – november 4. közötti időszak helyi történéseit. Szegedi László tanácsi alkalmazott, az ideiglenes intéző bizottság tagja tartotta a beszámolót. Szegedi azon 12 tanácsi dolgozó közé tartozott, akiket a forradalmi bizottmány felfüggesztett az állásából. Már november 4. előtt részt vett az MSZMP hajdúnánási szervezetének megalapításában, majd a november 4-ei fordulat után visszavették a tanácshoz. Beszámolójában egyértelműen negatív értékelést kapott Ricsei Balázs, aki az előadó szerint már a Bocskai Kör vitáin „egy pártellenes hangot pendített meg”.³⁶ De Szilágyinak és a forradalom alatt a nemzetőrséggel együttműködő városi rendőrkapitánynak, Garda Imrének is jutott a kritikából, amiért a forradalmi bizottmány megalakulása után a pártbizottsággal megszakították kapcsolatukat. és úgymond „engedtek a tömeghangulatnak”.

Ricsei Balázs az 1956-ot követő megtorlás egyik kiszemelt áldozata lett, mivel a megtorlás során egyesek benne vélték megtalálni a helyi forradalom előkészítőjét és főszereplőjét. Az iskolaigazgató forradalom alatti tevékenységében még nem látott kivetni valót az 1956 decemberében ellenőrzésre kiküldött budapesti karhatalmista tiszt, aki megköszönte neki, hogy mentette a város zsidó lakosságát, s részt vett a rend helyreállításában. Azonban nem sokkal később, amikor Ricsei elutazott

³³ Lásd az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. december 2–3-i és december 5-i ülésének, valamint az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. december 5-i ülésének jegyzőkönyvét. A *Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei*. Szerk. Balogh Sándor. I. kötet. 1956. november 11 – 1957. január 14. Szerk. és a jegyzeteket készítette Némethné Vágyi Karola – Sipos Levente. Budapest, 1993, 139–247. A párt testületi állásfoglalása megjelent: *Népszabadság*, 1956. december 8.

³⁴ *Népszabadság*, 1956. december 5.

³⁵ Interjú Szilágyi Gyulával (1992).

³⁶ Az októberi eseményekről. Szegedi László beszámolója. (Kézirat.) Elnökségi ülés, 1956. december 24. A Hajdú-Bihar Megye területén működött forradalmi szervek iratainak gyűjteménye. MNL HBML XXV. 92. 3. d.

szokásos téli sielésére, távollétében néhány sértett pedagógus, illetve egy igazgatóságra törő pedagógus házaspár áskálódni kezdett ellene, felelmegetve forradalom alatti tevékenységét. A pedagógus szakszervezet és a megyei tanács oktatási osztálya is vizsgálatot indított. A szakszervezetben a vádakat alaptalannak találták, s tanácsi vonalon is csak kisebb hibákat állapítottak meg. Amikor a megyei oktatási osztály vezetője az ügyben tárgyalt a városvezetőkkel, arra jutottak, hogy az iskolán belüli személyi ellentétek elsimítása érdekében elegendő lesz Ricseit áthelyezni egy másik iskolába. Nem sokkal később, 1957. február 7-én azonban a hajdúnánási rendőrség az igazgatót váratlanul letartóztatta és közbiztonsági őrizetbe vette azzal az indokkal, hogy „az októberi ellenforradalmi események egyik előkészítője volt”.³⁷ Kihallgatták, később Kistarcsára internálták, majd 1957. július 10-étől előzetes letartóztatásba vették.

1957. augusztus 5-én készítette el Ricsei ügyében a Debreceni Járási Ügyészség az 1957. Bül. 1158/4. szám alatt kiadott vádiratot, amelyben a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló cselekményben való tevékeny részvétel büntetével vádolták meg (BHÖ 1. pont, 2. bekezdés).³⁸ Hárman szerepeltek még rajta kívül a vádiratban a vádlottak között, s mindegyikük esetében hasonló volt a vád. Ricsei volt az elsőrendű vádlott, s ő volt a leghosszabb ideje őrizetben.³⁹

A vádiratban a Ricsei ellen felhozott vádak öt pontba sűríthetők: 1. A Bocskai Kör vezetőjeként a kör ülésén hangoztatta, hogy „a párt eljátszotta vezető szerepét, a vezetést át kell adni a Hazafias Népfrontnak, a vezetőket felelősségre kell vonni.” 2. Október 26-án este „a hajdúnánási zsidók lakásának feldúlására és a személyek bántalmazására összegyűlt tömeg élére állott”, majd „több személyt tettelegesen bántalmaztak is, és több lakást feldúltak, berendezését összetörték.” A vádiratnak ez a legnagyobb torzítása a valósághoz képest, hiszen a megvádolt személy épp ellenkezőleg cselekedett: a fenyegetett és bántalmazott helyi zsidók segítségére sietett és megnyugtatókra törekedett. Ugyanakkor a vádirat még azt is hozzáfűzte, hogy Ricsei „akkor már megbízás nélkül is az ellenforradalom vezetőjének érezte magát”. E mondatok nyomán felsejlett a veszély, hogy akár államrend elleni szervezkedés vezetésével, annak kezdeményezésével is megvádolhatják (BHÖ. 1. pont, 1. bekezdés),⁴⁰

³⁷ Javaslat Ricsei Balázs közbiztonsági őrizetbe vételéről. 1957. február 7. „Ricsei Balázs és társai” periratai. MNL HBML XXV. 21.b. B 844/1957.

³⁸ 1956 után még évekig nem létezett büntető törvénykönyv. Ezt a szerepet *A hatályos anyagi büntetőjogi szabályok hivatalos összeállítása című gyűjtemény* (rövidítve: BHÖ) látta el, mely a bűncselekmények hét nagy csoportját tartalmazta, és az első csoportba (pontba) sorolta a népköztársaság elleni büntetteket.

³⁹ A többi vádlott szerepére, az ellenük lefolytatott eljárásra terjedelmi korlátok miatt nem áll módomban kitérni.

⁴⁰ A BHÖ. 1. pont 1. bekezdése szerinti bűncselekmények minimális büntetési tétele tízévi börtönbüntetés volt (a legmagasabb tétele pedig halálbüntetés), míg a BHÖ. 1. pont 2. bekezdése szerinti bűncselekmények legmagasabb tétele volt a tízévi börtön. Vö. Kahler Frigyes: *Jogállam és diktatúra*. Budapest, 2005.

aminek nagyobb volt a büntetési tétele. 3. 1956. október 27-én, a forradalmi bizottmány megválasztásakor, amikor annak tagjaként Ricseit is megválasztották (a vádirat szerint: „az ellenforradalmi bizottmányba”), „beszédet intézett a tömeghez, amelyben hangsúlyozta, hogy ezekre az eseményekre ők már az irodalmi szakkörben régen készültek, csak a pesti fiatalok ők megelőzték.” 4. Az október 28-án tartott beszédében „az ellenforradalmi miskolci rádió hallgatására hívta fel az egybegyűlteket azzal, hogy az mondja meg az igazságot”, továbbá „kijelentette, hogy le kell rázni az orosz igát”, s felhívást intézett különböző pártok megalakítására. 5. A forradalmi bizottmány tagjaként „egyes szervek belügyeibe beavatkozva utasítást adott” az ÁVH-s múltú állatorvos, Urai Gyula elbocsájtására, „az MDP-tag iskolaigazgatók leváltására”, valamint az MDP párhelységében lévő telefon kikapcsolására.

Ricsei letartóztatásában, majd megvádolásában fontos szerepet játszott a hajdúnánási katonai kiegészítő parancsnokság egyik tisztje, Kaposi Sándor főhadnagy, aki már az első, 1957. február 8-án, a hajdúnánási rendőrkapitányságon felvett vallomásában azt a gyanút fogalmazta meg, hogy Ricsei részt vett az október 26-i hajdúnánási megmozdulásokban. Az a képtelen vád is Kapositól ered, hogy Ricsei október 26-án a tüntető tömeget a zsidók ellen irányította. Kaposi, aki október 26-án éjjel együtt járta végig a várost Ricseivel, vallomásaiban (úgy a rendőrségi, mint később a bírósági vallomásában) azt mondta, hogy mivel Ricsei tudta hova, melyik házhoz menjenek, ő ebből arra következtet, miszerint korábban ő vezette ide a tömeget is. Kaposiról tudni kell, hogy a hajdúnánási kiegészítő parancsnokság párttitkára volt, s november 4. után a parancsnok Jenei Imre századossal együtt csatlakozott a szerveződő karhatalomhoz.⁴¹ Ezek a tiszttek, akik egyébként nem helyi származásúak voltak, az 1956-os forradalom idején látványos gesztussal csatlakoztak a városban megalakult forradalmi bizottmányhoz: leszedték csillagaikat és vállapjukat, s letették fegyverüket, majd a forradalom leverését követően közreműködtek nemcsak a rendfenntartásban, de a lakosság megfélemlítésében és a kezdődő megtorlásban is.⁴²

Ricsei Balázs és három társa perét hivatalból a megyei bíróság folytatta le, s a vádhatóság szerepét átvette a megyei ügyészség, amely 1957. augusztus 7-én kelt 1957. Bül. 317. számú indítványával fenntartotta a járási ügyészség által kiadott vádiratot. Összesen négy tárgyalási napot tartottak 1957. szeptember 26–27-én, valamint október 24–25-én.⁴³ Bár Ricseivel szemben az eljárás magában hordozta azt a lehetőséget, hogy benne, a Bocskai Kört szervező és a forradalmi bizottmányban is szerepet játszó tanárban találják meg a helyi „ellenforradalom” szellemi előkészítőjét, illetve irányítóját, a bírósági eljárás során kiderült, hogy nem mutatható

⁴¹ Az újonnan kinevezett városi párttitkár, Tóth Gábor által aláírt lista: „Hajdúnánáson fegyveresen részt vettek a rend helyreállításában”. 1958. szeptember 7. HBML pártarchívuma. Honvédségi iratok. 11. fond. 2. fcs. 16. ö. e.

⁴² Vö. Völgyesi: *Kisvárosi történet...* 144–160., 170–174.

⁴³ „Ricsei Balázs és társai” periratai. MNL HBML XXV. 21.b. B 844/1957.

ki közvetlen összefüggés az értelmiségi kör tevékenysége és a hajdúnánási megmozdulások között. A kisvárosban a zavargásba torkollott tüntetés napján, október 26-án többféle megmozdulás zajlott (a „klasszikus” forradalmi tüntetéstől a zavargásokig, zsidóellenes megmozdulásokig), ám bebizonyosodott, hogy azok egyikében sem volt Ricsei Balázsnak szerepe, ellenben fellépett a rend fenntartása és a zavargások megfékezése érdekében.

Az a vád, hogy Ricsei a zsidók ellen vezette volna október 26-án a tömeget, nemcsak hihetetlenül hangzott a tárgyalások során, de elég gyenge lábon is állt. Kaposi hadnagy idevágó, már korábban említett vallomásait alátámasztani látszott ugyan Jenei százados, a kiegészítő parancsnokság volt parancsnoka, aki azt az állította, hogy október 26-án délután 5 óra körül a kiegészítő parancsnokság ablakából látta Ricseit annak a tömegnek az élén, amelyik a zsidók ellen vonult. Kiderült azonban, hogy ellentmondás van Jenei vallomásában a megjelölt időpontot illetően: délután 5 óra tájban ugyanis Ricsei a tanárházán tartózkodott, s Szilágyi Gyulával ekkor már a polgárőrséget szervezték. Másrészt igazolást nyert, hogy Ricsei egyértelműen elítélte a zsidóellenes megnyilvánulásokat, egyenesen barbarizmusnak nevezve a lezajlott atrocitásokat. A feltört lakások lezárásáról gondoskodott, a megvert zsidókhoz orvost hivatott, s maga is segédkezett a sebesültek bekötözésében.

A Ricseivel szemben megfogalmazott vádpontok közül az is megdőlt a tárgyalások során, amely a forradalmi bizottmányon belüli hangadó, irányító szerepére utalt, neki tulajdonítva az iskolaigazgatók leváltásában, mások elbocsájtásában, illetve az MDP elszigetelésében (telefonja kikapcsolásában) a vezető szerepet. A bíróság Ricsei bűnösségének bizonyítékeként végül főként beszédeit, illetve néhány tanú ezzel kapcsolatos, helyenként meglehetősen torzító állításait igyekezett felhasználni.

Ricsei védekezésében előadta, hogy nem pontosan azt mondta az október 23-i vitaesten, ami a vádiratban szerepel, hogy tudniillik *„a Párt eljátszotta vezető szerepét s azt a Hazafias Népfrontnak kell átengedni”*. Vázlatai ilyen utalást nem is tartalmaznak, ugyanakkor vallomásában elismerte, hogy mondott ehhez hasonlót: *„...olyan megállapítást tettem, hogy úgy látszik a párt kiejtette a vezetést a kezéből, éppen ezért az értelmiség feladata, hogy a Pártot és a tömegek belévetett, de közben megrendült bizalmát a mély kátyúból kivezesse [!].”* Arra hivatkozott, hogy ezt a megfogalmazást ő az október 20-i gimnáziumi ünnepségen vezető pártfunkcionárius szájából hallotta.⁴⁴ Előadásvázlatának részletei egyébként azt bizonyítják, hogy

⁴⁴ A város nagy múltú gimnáziuma 1956. október 20-án, szombaton ünnepelte fennállásának 300. évfordulóját. A nagyszabású, egész napos jubileumi ünnepségen 350 öregdiák képviseltette magát az ország különböző részéről. Az öregdiákok között jelen volt Pogácsás György, az állami gazdaságok minisztere és Pogácsás Antal, a pénzügyminiszter első helyettese is. Dr. Tóth Lajos gimnáziumi igazgató Kónya Albert oktatásügyi minisztertől megyei funkcionáriusok jelenlétében vehette át a munkaérendmrend kitüntetését. Ünnepélyes hangulat uralkodott, a kötetlen folyosói beszélgetések során viszont megfogalmazódtak különböző kritikák, s az országban zajló változásokkal kapcsolatos kérdések is szóba jöttek.

Nagy Imre és a pártellenzék reformeszméi döntő hatást gyakoroltak nézeteire, ugyanakkor az is egyértelműen kiderül belőlük, hogy a szocialista rendszer demokratizálását lehetségesnek tartotta, s „igazi” népi demokráciában gondolkodott.⁴⁵ „A harc a személyi kultusz maradványainak teljes felszámolására, a demokratizmus megvalósítására irányul. [...] Egy bizonyos: szocializmus a végcél. Megvalósítása csak meggyőzéssel, a tömegek helyeslése, az életszínvonal emelése mellett mehet végbe. Népfront szerepe: tömegek ellenőrző szerepének kiemelése.”⁴⁶

Ricsei a védekezése során elmondta, azért vállalt a forradalmi bizottmányban szerepet, hogy segítse a város működését és a rend fenntartását abban a nehéz időben. Szilágyi Gyula és Fazekas Jenő MDP-titkár vallomása is alátámasztotta Ricsei védekezését. Szilágyi vallomásában kijelentette, hogy Ricsei „nem volt reakciós beállítottságú”, „az akkori szemszögből vizsgálva cselekményét, nem tekinthető ellenforradalminak”, „ő maga nem volt ellenforradalmár”. Fazekas pedig elismerte vallomásában, hogy Ricsei „a város nyugalmának a biztosítására törekedett”, akár csak Szilágyi, s mindkettőjük megválasztásának és ténykedésének örült: „Nekem megnyugtató volt, hogy Szilágyi és Ricsei Balázs tagjai a forradalmi bizottságnak”, sőt hozzátette, hogy „ha nem Szilágyi Gyula és Ricsei Balázs a vezetője, akkor nem tudom, hogy hová fejlődtek volna a dolgok.”

A bíróság belátta, hogy a korábbi aktív MDP-tagból – aki szocialista meggyőződését a forradalom alatt sem tagadta meg, sőt az elsők közt jelentkezett az MSZMP november 2-án megalakult helyi szervezetéhez, továbbá részt vett a város rendjének fenntartásában, s Szilágyi Gyula tanácselnökkel együttműködött a forradalmi bizottságban – nem lehet ellenforradalmárt kreálni. Ezért inkább politikailag képzetlen embernek állította be ítéletében, ami azért ellentmondásos, mert több tanúvallomás ennek az ellenkezőjét állította. Erre az ellentmondásra még az ítélet is utal a következő mondatában: Ricsei „saját képességeit túlértékeli, politikailag képzetlen – bár az elhangzott tanúvallomások ennek ellenkezőjét állítják.” Többen elismerték ugyanis, hogy Ricsei az átlagnál jóval tájékozottabb, felkészültebb volt politikai kérdésekben, Fazekas Jenő volt MDP-titkár például úgy nyilatkozott, hogy „elméletileg igen magasan képzett ember volt”. Bár Ricsei széleskörű műveltsége, marxista meggyőződése, elméleti felkészültsége vitán felül állt, a bíróság mégis tájékoztatlanak, politikailag „tudatlannak” állította be, aki „túlméretezi képességeit”, „csapongó fantáziájú”, „vitavezetői beszéde komolytalan, naiv és csapongó” (itt a Bocskai körű előadásvázlatára utal az ítélet). Az ítélet tényállást tartalmazó része így indokolta bővebben politikai tájékoztatlanságát: „politikai tájékoztatlanságára, politikai ismereteinek hiányosságára utal az a körülmény is, hogy még a tárgyaláson is arra hivatkozott, hogy nem tudja miért vannak itt a szovjet csapatok, miért avatkoztak be 1956.

⁴⁵ Vázlat a beszámolóhoz. Ricsei Balázs feljegyzései. (Másolat.) „Ricsei Balázs és társai” periratai. MNL HBML XXV. 21.b. B 844/1957. Az előadásvázlat teljes szövegét lásd: Völgyesi: *Helyi forradalom...* 12–13.

⁴⁶ Uő: *Kisvárosi történet...* 82–83.

október 23-án. Arra hivatkozott a vádlott, hogy abban az időben a nemzetközi feszültség enyhült, Ausztriával és Jugoszláviával is rendeződtek a viszonyok és ennek következtében, bár tudott a Varsói Szerződésről, mégsem látta, hogy mi szükség van a szovjet csapatoknak Magyarországon való tartózkodására.”⁴⁷

Ricsei a tárgyalás során valóban elismerte: nem tartotta helyesnek az október 23-i szovjet beavatkozást, sőt nem volt világos előtte, hogy a szovjet csapatok miért vannak Magyarországon, s nem tagadta, mondhatott olyat, hogy „mi szükség van rájuk?”. Azzal védekezett, hogy feltételezte, a szovjetek ki fognak menni, mivel annak idején „erről beszélt a rádió is”. A bíróság az ítéletét végül elsősorban arra a Ricseinek tulajdonított mondatra alapozta, amit egy tanúvallomásból vettek, s a tárgyalások alatt is sokat „lovagoltak” rajta. Az ítélet szerint október 27-én, a forradalmi bizottmány megválasztásakor Ricsei szájából az hangzott el, hogy „már hosszabb ideje készülnek ilyesmire, előbb illegálisan, de vagy két hete legálisan”. Ez a mondat a vádiratban még nem egészen így szerepelt, ott az „illegális” kifejezés nem található, s valójában nem is történt semmiféle előkészület a forradalomra, főleg nem illegális előkészület.

Ricsei védekezése során kifejtette, hogy október 27-én, a forradalmi bizottság megválasztásakor annak a magyar értelmiségnek a nevében beszélt a tömeghez, amely már hónapok óta küzdött a demokratikus változásokért. Helyi vonatkozásban utalt a Bocskai Körben folytatott tevékenységükre. Elmondta, hogy „a Kör már hosszabb ideje vitatott egy programot, amellyel a nyilvánosság elé is ki akart lépni”.⁴⁸ A demokratizmus szélesítésére készültek, de nem forradalomra, tehát ilyet nem is mondhatott, és illegitimitásról sem beszélt. A vád alátámasztására akadt ugyan tanú a bírósági tárgyaláson is a pedagógusok köréből, ám sokkal több bizonyíték szólt a forradalomra való előkészület ellen. Az 1957. október 25-i ítélet szerint azonban: „Vádlottnak fenti kijelentései súlyosak voltak és nagyban segítették elő az ellenforradalom célkitűzéseit, melyek a szocialista társadalmi rend megdöntésére vonatkoztak.”

A megyei bíróság ítéletében Ricsei Balázst bűnösnek mondta ki, de nem a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló cselekményben való tevékeny részvétel büntetésében”, ahogy a vádiratban szerepelt, hanem a terhére rótt bűnöket átminősítve, a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés előmozdításában” találták bűnösnek (ugyancsak BHÖ 1. pont, 1. bekezdés). Főbüntetésként két év börtönre, mellékbüntetésként 1500 Ft vagyonekobzásra és 5 év jogvesztésre ítélték. Az ítélet 1957. október 25-i időzítése nyilván nem volt véletlen: másnap volt a hajdúnánási tüntetés egy éves évfordulója.

A tárgyalási jegyzőkönyvek és az ítélet szövege nyomán egyértelmű: a bíróság úgy hozott bűnösséget megállapító ítéletet, hogy egyes tanúvallomásokat figyelmen kívül hagyott, bizonyos vallomásokat csak részben vett figyelembe vagy eltorzított, számos megállapítást kiragadott összefüggéséből vagy félreértelmezett. Az ítéletben

⁴⁷ „Ricsei Balázs és társai” periratai. MNL HBML XXV. 21.b. B 844/1957.

⁴⁸ „Pongor József és társai” periratai. MNL HBML XXV. 21.b. B 843/1957.

így „ellenforradalmat” előmozdító bűnöst konstruáltak belőle: az ítélet megállapítása szerint cselekményével „az ellenforradalom szekerét tolta”. Ricsei ezek szerint „ellenforradalmárnak nem tekinthető, hanem politikailag tájékozatlan embernek, akit nagyravágási hajlamánál fogva az érvényesülés, a parancsolgatás és a vezetői pozícióban-lét [!] vezetett azon kijelentéseivel, amiket a megyei bíróság tényállásként megállapított, s amely kijelentések félreérthetetlenül izgatók és a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés előmozdítását szolgálták.”

Mint már korábban szó esett róla, Szilágyi Gyula tanácselnököt, bár a forradalmi bizottmány elnökeként tevékenykedett, nemcsak eljárás alá nem vonták, de nem is váltották le később tanácselnöki pozíciójáról. Tóth Gábor, akit Fazekas Jenő lemondását követően 1957 januárjától párttitkárnak helyeztek a városba, úgy véli, a felsőbb szervek respektálták, hogy Szilágyit mint tanácselnököt elfogadta a helyi lakosság. Tóth állítása szerint ő is erre hivatkozott Szilágyi védelmében a megyei pártvezetés előtt: „...valahogy tudomásul vették, ha nem is könnyen, hogy ebben a helyzetben még használ is a konszolidáció ügyének, ha olyan ember áll a tanács élén, aki '56-ban is népszerű volt. Tehát nem mozdították el, és ezt kamatoztatni lehet, fel lehet használni az új politika népszerűsítésére [...]. Nem volt könnyű, nem volt egyszerű, ez nagyon sok gondot okozott nekem, hiszen másutt ugyanezért nem csupán leváltottak, hanem hosszú börtönbüntetésre, 10–12 évre ítélték embereket.”⁴⁹

Szilágyi hivatkozni tudott arra, hogy pártutasításra lépett be a forradalmi bizottmányba, és ott ennek megfelelően az események „helyes irányba terelésén” fáradozott. „Alulírott Szilágyi Gyula V.B. elnök kijelentem, hogy közvetlen az 1956. évi októberi események előtt/alatt/elején felettes pártszervemtől azt a feladatot kaptam, hogy álljak az események élére, és igyekezzem azt a helyes irányba terelni. Ezt meg is valósítottam” – olvasható Szilágyi Gyula két példányban készült nyilatkozatában, amit Szilágyi Ricsei Balázs ügyében, hozzátartozói kérésére adott ki, de csak jóval Ricsei bírósági ítélete után. Ugyanebben Ricseiről a következőket vallja: „Ricsei Balázs, hajdúnánási általános iskolaigazgató az egész idő alatt támogatott és mindenben a segítségemre törekedett.”⁵⁰

A döntő tényezőt Szilágyi pozícióban maradásában megyei kapcsolatai játszoták. A Hajdú-Bihar megyei tanácsnál jól ismerték, ugyanis 1955 előtt a megyei tanácselnök személyi titkáráként dolgozott. Tatár Kis Lajos, az akkori megyei tanácselnök, aki a forradalom alatt s az azt közvetlenül követő rövid időszakot leszámítva később is betöltötte ezt a pozíciót, határozottan kiállt Szilágyi mellett.⁵¹ A forradalmi bizottmányban a forradalom alatt együttműködő Szilágyi és Ricsei sorsa a megtorlás idején sem volt független egymástól: mivel az utóbbi, a forradalmi bizottmány titkára a büntetőeljárás célpontjává s végül elítéltjévé vált, mondhatni „elvitte a balhét”, az előbbi, a forradalmi szerv elnöke viszont könnyebben megúsza a megtorlást, végül minden különösebb retorzió nélkül.

⁴⁹ Interjú Tóth Gáborral. Debrecen, 1992. (Készítette: Völgyesi Zoltán). MNL HBML XV. 55. 8.

⁵⁰ A nyilatkozat dátum nélküli, egyik eredeti példánya került Ricsei Balázs birtokába.

Ricsei perében is érvényesült az az országszerte jellemző törekvés, hogy a megtorlás során – ha nem találtak „megfelelő” osztályidegeneket, illetve a régi pártokat képviselő személyeket, akikre „ráhúzhatták a vizes lepedőt” – értelmiségi foglalkozásúakat állítottak az eljárás középpontjába mint az „ellenforradalom” helyi szervezőit, felbujtókat, izgatókat, illetve az „ellenforradalom” előkészítőit. Ricsei a két-éves börtönbüntetéséből több mint húsz hónapot letöltött (egy részét már közbiztonsági őrizetben, illetve előzetesben, amit beszámított a bíróság), a fennmaradó négy hónapot az Elnöki Tanács próbaidőre felfüggesztette. Börtönből való szabadulása után a feleségét követve – aki időközben elköltözött Hajdúnánásról – Gyomaendrődön telepedett le. Négy évig segédmunkásként kereste kenyerét, s csak 1962-től taníthatott újra. 1988-ban ment nyugdíjba. A rendszerváltás idején belépett az MDF gyomaendrődi szervezetébe, de aktív politikai szerepet nem vállalt.⁵² 1998-ban, hetvenkét éves korában halt meg. Ő maga tömören így fogalmazta meg véleményét saját perbeli szerepével kapcsolatban, közel negyven évvel később: *„Én csak arra a célra voltam jó, hogy balek és bűnbak legyek; én voltam az idegen, akit feláldoztak, az áldozati bárány, akit mindenki cserben hagyott az egy Soós Zoli kivételével, akinek bátorságát megcsodáltam a tárgyalás alatt is.”*⁵³

⁵¹ Tatár Kis Lajos megyei és Ménés János városi tanácselnök néhány napig tagja volt az 1956. október 26-án megalakult Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmánynak, de a vezetőségbe nem kerültek be, majd rövidesen a bizottmányból is kiszavazták őket. November elején a bizottmány vezetőségének határozatára – olyan hírek alapján, hogy puccsot készítenek elő – ÁVH-s tisztekkel együtt őrizetbe vették őket. November 4-én szabadultak, s utána részt vettek a politikai restaurációban. Az első időszakban azonban a párt- és a tanácsi vezetőket, akik Debrecenben kezdeményezői voltak a „szocialista forradalmi bizottmány” megalakításának, nagyfokú tanácsalanság jellemezte. November közepén Ménés és Tatár Kis az MSZMP megyei intézőbizottsága határozata alapján lemondott. Egy hónap múlva a Központi Ideiglenes Intéző Bizottság és Minisztertanács vissza helyezte őket funkciójukba. Filep Tibor: *Politikai restauráció és megtorlás Hajdú-Biharban 1956–57. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVIII.* Debrecen, 1991, 139–141.; Uő: *Az 1956-os forradalom Hajdú-Biharban...* 10., 13–14.

⁵² Interjú Ricsei Balázssal (1992).

⁵³ Ricsei Balázs levele 1993-ból. (A szerző tulajdonában). Soós Zoltán olvasta fel október 26-án a gimnáziumi diákság követéseit még a tüntetés megkezdése előtt, de a későbbiekben nem vett részt a helyi forradalomban. Mivel édesapját 1944 végén elhurcolták a szovjetek, egyedül nevelte fel édesanyja, aki fiát féltette, s eltiltotta minden további szerepléstől.

ZOLTÁN VÖLGYESI

**THE IGNORANT CATALYST
OF THE COUNTER-REVOLUTION?
The construction of a guilty person in a political trial
after 1956**

This essay presents the story of one of the convicts of the 1956 political lawsuit, highlighting some of the peculiarities of these lawsuits and looking for an answer of how the person was selected for this role and how he was created guilty. The protagonist of the story is the headmaster of a small town school, who was a Marxist Russian teacher, then became the secretary of the Revolutionary Committee. During the retaliations, he was arrested, indicted and sentenced to two years in prison. The preconceptual and constructive nature of the lawsuit can be demonstrated: the discovery and evaluation of the real facts was overridden by the fulfillment of the political expectations of the restored communist power. This does not, however, preclude the fact that the memorials of the trial contain factual data and, even evidence, the documents of the revolution. Therefore, in spite of their limitations, they are indispensable for exploring historical events where few other sources, especially few contemporary sources, are available to the researcher.

KÖZÉPKORI HUNGARICÁK ÉS PECSÉTEK KASSA VÁROS LEVÉLTÁRÁBAN (*Archivum Secretum*)*

Kassa Város Levéltárának kapuját első ízben a Campus Hungary külföldi szakmai gyakorlat ösztöndíjprogram keretében, 2013 februárjában léptem át.¹ Azóta többször – hosszabb-rövidebb időre – visszatértem, hogy szinte kimeríthetetlennek tűnő iratanyagát tanulmányozzam. A gyakorlatát itt töltő középkorkutató különösen szerencsésnek érezheti magát, hiszen a levéltár egyike a legnagyobb magyar középkori iratanyaggal rendelkező levéltáraknak. A levéltár vezetésének és munkatársainak köszönhetően páratlan lehetőségem nyílt az anyag tanulmányozására.² Munkám során elsősorban a Titkos Levéltár (*Archivum Secretum*) anyagával foglalkoztam. Az iratok feldolgozása (digitalizálása) közben hangsúlyt fektettem a megmaradt pecsétek rögzítésére, rendszerezésére. A több mint 1100 eredeti oklevél közel fele ma is hordoz értelmezhető, azonosítható, ép vagy töredékes pecsétet. Tekintve, hogy ezek abszolút nem vizsgálhatók a Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjteményén keresztül – sem mikrofilmen, sem online – fontosnak tartottam, hogy egy mutatót készítsek róla levéltári segédletként.³ A munka során lettem rá figyelmes, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának (MNL OL) Diplomatikai Fényképgyűjteményéből több oklevél, helyenként egész *fasciculus*ok hiányoznak. Ezért úgy gondoltam, hogy a pecsétannal foglalkozókon túl, más középkorkutatók számára is érdekes lehet egy részletes jelentés a munkámról. Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy a Titkos Levéltár ismeretlen, *Hungaricának* tekinthető okleveleiről részletes jegyzéket adjak, valamint az itt fellelhető középkori pecsétekről informatív, részletes mutatót készítsek.

Bevezetésként egy rövid áttekintést kívánok nyújtani a levéltár történetéről. A város levéltára organikusan fejlődött a várossal. A település első írásos emléke

* A szerző a kézirat leadásakor a MTA–DE Lendület „Magyarország a Középkori Európában” Kutatócsoport tagja volt. A tanulmány elkészítéséhez nagy segítséget nyújtott a Visegrad Scholarship Program és a Univerzita Pavol Jozefa Šafárikav Košiciach Történelmi Intézetének munkatársai.

¹ 2013. március 1 – 2013. augusztus 31. (CHP/5-91/2013.)

² Kifejezett hálával tartozom Mária Hajdúová akkori levéltárigazgatónak, valamint Gabriel Szeghynek, Peter Annanak, Martin Bartošnak, akik mindig készséggel álltak segítségemre.

³ Ismereteim szerint külföldi levéltári anyagról részletes mutató eddig nem készült. Az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltáráról is csupán 1888-ban Csánki Dezső készített mutatót. Csánki Dezső: *A Magyar Királyi Országos Levéltár Diplomatikai Osztályban őrzött pecsétek mutatója*. Budapest, 1899.

1230-ból való, melyben Kassát „villa Cassa”-ként említik. Az 1342-ből és 1347-ből származó jogok alapján Kassa szabad királyi város lett. 1369-ben Nagy Lajos király címet adományozott Kassának. Ez volt az első olyan városi címer Európában, melyet királyi oklevél erősített meg. Címerét később Luxemburgi Zsigmond, V. László és II. Ulászló is megújította.⁴ A 15. századra Buda után a legfontosabb magyarországi város lett, egyike a hét, majd nyolc tárnoki városnak, és a *Pentapolitana* (Kassa, Bártfa, Eperjes, Lőcse, Kisszeben), majd *Hexapolitana* (Késmárkkal együtt) északkeleti városi csoportosulás vezetője.⁵ A levéltár mindvégig a város vezetőségének fenntartásában és kezelésében állt, és áll egyedülálló módon ma is. 2003-tól Szlovákia egyetlen olyan közlevéltára, mely nem állami, hanem városi kezelésben van. A levéltárat több ízben átrendezték, készítettek hozzá mutatókat. Johan Scheutlich (1503–1512) még a középkor végén a város privilégiumaira vonatkozó anyagokat egy egységbe rendezte (*Elenchus Jurium et privilegiorum Civitatis Cassoviensis*). A második nagyobb rendezést Franz Anton Schwanzenbach levéltárnok végezte 1739-től. Haláláig, 1764-ig időrendi sorrendbe rendezte az archívumot. Témák szerint csoportokra osztotta a legfontosabb jogbiztosító iratokat, és létrehozta a *Tabularium metropolitanae a Superiori Hungaria Regiae et liberalis civitas Cassoviensis* c. gyűjteményt két kötetben. Az elsőben az *Archivum Secretum*, vagyis a Titkos Levéltár anyaga kapott helyet, mely az 1239–1705-as évkörből tartalmaz okleveleket.⁶ Az általa kialakított rendszer a mai napig létezik, és ennek keretében őrzik ma is az okleveleket.

A Titkos Levéltáron kívül létrehozta a később róla elnevezett gyűjteményt, a *Schwanzenbachianat*. Munkáját a 19. század elején József Schram folytatta (*Schramianum*) 1822-ig. A 19. század végén a város vezetése, elsősorban Éder Gyula főjegyző közbenjárására új, saját épületet kapott a levéltár. Az új épületben a korban modernnek számító, igényes kivitelezésű kutatószobát állítottak fel.⁷ 1885-től 1918-ig a levéltár vezetője Kemény Lajos volt (1859–1927), aki amellett, hogy segítette az ide érkező kutatók munkáját, számos forrást publikált a városi anyagból, többek között a *Történelmi Tár*, az *Archaeológiai Értesítő* és több vármegyei folyóirat hasábján, mint például az *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*, vagy a *Történelmi közlemények Abaúj-Torna vármegye és Kassa múltjából*.⁸ A második világháború után a levéltár nehéz körülmények közé került. Csúpan az

⁴ Kemény Lajos: Kassa város czimerlevelei. *Turul*, 1905. 4. sz. 167–172.

⁵ Halaga R. Ondrej: A kassai városi könyvek (1394–1737). *Levéltári Híradó*, 1957. 3–4. sz. 518–549., 518.

⁶ Kemény Lajos: Kassa Város Levéltára. *Magyar Könyvszemle, Új folyam*, 3. kötet, 1895. 3. sz. 227–234. Lásd még Pálffy Ilona: Városi levéltáraink kezdetei. *Levéltári Közlemények*, 1940–1941. 351–379., különösen 360.

⁷ Szilágyi Sándor: A kassai levéltár új rendezése. *Századok*, 1882. 603–608.

⁸ Bár a korszak sajátosságaként ezek jórészt „oklevélkalászatok” az Árpád-kortól a 17. századig, Kemény Lajos munkássága, melyet a *Magyar Művészet* 1927. évi folyamának 542. oldalán kortársai is dicsértek, egy méltó összefoglalásért kiált.

ambiciózus Ondrej R. Halaga levéltárosnak köszönhető, hogy nem olvasztották be az állami intézményrendszerbe. Kitartásának eredményeként maradhatott fenn és működhetett a levéltár a korábbi keretek között.

A Titkos Levéltár sokáig zárt volt a kutatók előtt. Négy titkos zárral ellátott szekrényben őrizték az okleveleket, a szekrény kinyitásához két kulcsra volt szükség. Az egyik a levéltárnoknál, a másik a polgármesternél volt. Itt 1082 darab eredeti oklevelet, benne ennél több oklevélszöveget őriznek. Ezek a város jogaihoz kapcsolódnak: itt őrzik például a város jelenlegi és volt birtokairól szóló adományleveleket, és ide kerültek a nemesi és polgári családok okiratai is. Ezekből 529 darab hordoz ma is azonosítható vagy értelmezhető pecsétet. A legjobb minőségű pecsétek függőpecsétként maradtak fenn, de szép számmal találunk rányomott pecsétet is. A zárópecsétek jellegüknél fogva gyakran megsemmisültek. Az okleveleket egyesével, külön borítékban helyezték el. Témák szerint *fasciculus*okat alakítottak ki (pl. *Privilegium*), bennük pedig *numerus*-szal jelezték az okleveleket.⁹

⁹Kemény: *Kassa Város Levéltára...* passim.

Az MNL OL Diplomatikai Fényképgyűjteményéből hiányzó oklevelek

A magyar középkor forrásadottságainak nehézségeit mindannyian ismerjük. Éppen ezért az ún. Hungarica-kutatás fontosságát már a 19. század folyamán felismerték, és az a 19–20. század fordulóján szervezett keretek között működött. Ennek mérföldköveit a tematikus forrásközlő sorozatok elindítása, majd az 1920-as években a Collegium Hungaricum intézményrendszerének kiépülése képezték. A trianoni békeszerződés – mint sok minden mást – ezt a kutatási projektet is felülírta. Hungarica-anyaggá váltak a felső-magyarországi városok, így Kassa város iratanyaga is. Ezek feltárására a technika fejlődésével új módszert alkalmaztak: a mikrofilmmezést. Rövid idő alatt nagyobb levéltári anyagot tudtak rögzíteni, a feldolgozásuk pedig otthon elvégezhető volt. Fekete Nagy Antal és Ila Bálint volt az első, akik 1935-ben a szepesi káptalan hiteleshelyi levéltárát ezzel a módszerrel kutatták. A Hungarica-kutatás ettől kezdve a hosszabb-rövidebb kutatóutak során kijelölt iratanyag mikrofilmmezésével történt. Részletes folyamata Borsa Iván és Kollega Tarsoly István a *Levéltári Szemle* hasábjain megjelent írásai révén követhető vissza.¹⁰ Az eredménye pedig a Borsa által megálmodott és kivitelezett, Rácz Györgynek köszönhetően továbbfejlesztett és online elérhetővé tett *Collectio Diplomatica Hungarica* adatbázisban látható.¹¹

A *Levéltári Szemle*ben publikált jelentések segítségével végigkövethetjük a Kassa Város Levéltárában végzett mikrofilmmezés történetét. Az *Archivum Secretum* egészét – nem csak a Mohács előtti anyagot – először 1962-ben filmezték, majd 1963-ban, 1972–74-ben, és 1977-ben is rögzítettek felvételeket az oklevelekről.¹² A középkori iratok fotói a DF 269 061. – 269 877., DF 269 881. – 270 045., DF 271 024. – 271 060. számokat kapták a gyűjteményben. Úgy tűnik, hogy egy-két különálló hiányt leszámítva, három nagyobb, komplett egység került el a mikrofilmmezők figyelmét. Az egyik az E2 (*Nundinae*) *fasciculus* hat darab oklevele, ez főképp Kassa város vásári privilégiumainak okleveleit tartalmazza.¹³ A másikat az F (*Telonium*) Nr. 95–122. között őrzött dokumentumok képezik, melyek adóügyekkel foglalkoz-

¹⁰ A Hungaricáról Borsa Iván: A magyar medievisztika forráskérdései. (Medievisztika és levéltári anyag). *Levéltári Közlemények*, 1974. 103–121.; Uő: A hungarikakutatás aktuális kérdései. *Levéltári Szemle*, 1986. 2. sz. 8–13.; Kollega Tarsoly István: Levéltári hungarika kutatás. *Levéltári Szemle*, 1992. 2. sz. 40–52.; Arany Krisztina: A levéltári hungarikakutatás helyzete, feladatai, lehetőségei a Magyar Nemzeti Levéltárban. *Levéltári Szemle*, 2019. 5–20.

¹¹ A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa (DL–DF 4.2.). CD–ROM. Szerk. Rácz György. Budapest, 2003. 2009-től online: *Collectio Hungarica Diplomatica*. (Szerk. Rácz György.) <http://mol.arcanum.hu/dldf>. 2015-től a Hungaricana adatbázisán belül: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/>. Utolsó letöltés ideje: 2019. január 10.)

¹² Borsa Iván és Balázs Péter az Országos Levéltár Filmtárának gyarapodásáról készített jelentései alapján a *Levéltári Szemlé*kéből.

¹³ Természetesen az okleveleket – elsősorban Osváth Gyula munkájának köszönhetően – a történettudomány régóta ismerte. Osváth Gyula: *Adalékok Kassa város közjogi helyzetéhez és közigazgatási szervezetéhez I. Lipót koráig*. Kassa, 1918, 91–101. Kassa kereskedelmével legutóbb Weisz

nak. A harmadik pedig az egykori Sztáncs, későbbi Isztáncs, ma Stanča birtokra vonatkozó iratok, melyek fontos adatokat tartalmaznak elsősorban a Sztáncsi család történetére vonatkozóan.¹⁴ Fontos megjegyeznem, hogy a levéltári mutató szerint további 14 darab iratot őriztek még ebben az egységben, de azok már a mikrofilmezés idején nem voltak a helyükön (azóta sem kerültek vissza).¹⁵

A hiányzó oklevelek közül pecsét történeti érdekességgként két példányt emelnék ki. Az E2 (*Nundinae*) Nr. 2. oklevelet I. Lajos király 1347. július 28-án adta ki és erősítette meg első felségpecsétjével, hasonlóan az E2 (*Nundinae*) Nr. 1. oklevélhez. Míg utóbbi megerősítésre került a második felségpecsétjével is – az első felségpecsét tipáriumának 1363-as elrablása miatt¹⁶ –, addig az előbbi nem.¹⁷ A másik oklevél az F (*Telonium*) Nr. 102. jelzet alatt található. Mátyás király halálát követően, 1490. április 24-én került kiadásra Budán, és nem kevesebb, mint 11 pecséttel erősítették meg. Az oklevelet Kubinyi András is ismerte, így a királyi tanács összetételének vizsgálata során fel is használta, bár csak a világi előkelők nevét listázta.¹⁸

Alább listáztam a DF-ből hiányzó 44 darab oklevelet néhány alapvető adattal. Ahol ez módomban állt, ott feltüntettem az irat kiadását, regesztáját. Hat oklevél napi keltét a bizonytalan olvasat miatt nem adtam meg. Az azonos betűvel jelölt *fasciculus*okat a fizikai elrendezésük alapján sorszámoztam (pl. E1 és E2), valamint zárójelben feltüntettem az egység leltárkönyvi megnevezését is (pl. *Nundinae*).

1) 1347. júl. 28. Buda. I. Lajos király. E2 (*Nundinae*) Nr. 1.¹⁹

2) 1347. júl. 28. Buda. I. Lajos király. E2 (*Nundinae*) Nr. 2.²⁰

Boglárka foglalkozott, részletesen elemézve az okleveleket. Weisz Boglárka: Kassa kereskedelmi életének jogi háttere a középkorban. I. In: *Arcana tabularii: Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. I–II. Szerk. Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. Debrecen – Budapest, 2014, II. 899–908.; Uő: Kassa kereskedelmi életének jogi háttere a középkorban. II. In: *Kassa az európai történelem kontextusában*. Szerk. Hajdu Mária – Bartoš Martin. Kassa, 2014, 94–111.

¹⁴ Néhány adatot magam is felhasználtam már a család történetére vonatkozóan. Lásd Novák Ádám: A terebesi Perényi család familiárisi hálózata. In: *Középkortörténeti tanulmányok 10*. Szerk. Szanka Brigitta – Szolnoki Zoltán – Nagy Zsolt Dezső – Bíró Dorottya. Szeged, 2018, 183–208.

¹⁵ B (Privilegium) Nr. 24.; F (Telonium) Nr. 94.; K1 (Forró) Nr. 6.; O (Radács Berki Berzenkeet Dobrova) Nr. 8., 10–12., 14–15., 17.; MM15 (Lazov) Nr. 3.; PP (Appendix) Nr. 31A., 82–83.

¹⁶ Bándi Zsuzsanna: A Magyar Országos Levéltár 1982. évi (állandó és időszakos) kiállításainak katalógusai: a Magyar Országos Levéltár Anjou-kori pecsétkiállítása, 1982. szept. 22-től. *Levéltári Közlemények*, 1982. 1. sz. 165–199., 170. 10. sz.

¹⁷ Lásd Weisz Boglárka 13. sz. jegyzetben idézett munkáit.

¹⁸ Kubinyi András: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében. *Századok*, 1988. 1–2. sz. 147–213., 199.

¹⁹ Osváth: i. m. VI/A. 91–93. *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia I–XV., XVII., XIX–XXXIV., XXXVIII., XL*. Szerk. Almási Tibor – Blazovich László – Géczy Lajos – Kőfalvi Tamás – Kristó Gyula – Makk Ferenc – Piti Ferenc – Sebők Ferenc – Tóth Ildikó – Teiszler Éva – B. Halász Éva – Rábai Krisztina. Budapest – Szeged, 1990. XXXI. 389. 741. sz.

²⁰ Osváth: i. m. VI/B. 94–96.; *Anjou-kori oklevéltár...* XXXI. 388–389. 740. sz.

- 3) 1347. aug. 29. Visegrád. I. Lajos király. NN (Miscellanea) Nr. 19.
- 4) 1347. okt. 18. Buda. I. Lajos király. E2 (Nundinae) Nr. 3.²¹
- 5) 1355. okt. 24. Visegrád. I. Lajos király. E2 (Nundinae) Nr. 4.²²
- 6) 1359. máj. 3. Visegrád. Csák nembeli Ugrin fia Miklós országbíró. AA1 (Stanch) Nr. 1.
- 7) 1360. márc. 19. Visegrád. I. Lajos király. AA1 (Stanch) Nr. 2.
- 8) 1385. dec. 11. Leleszi konvent. AA1 (Stanch) Nr. 3.²³
- 9) 1392. nov. 30. Buda. I. Zsigmond király. E2 (Nundinae) Nr. 5.²⁴
- 10) 1393. szept. 30. – okt. 7.²⁵ Sárospatak. Ilsvai Leusták nádor. AA1 (Stanch) Nr. 4.²⁶
- 11) 1417. febr. 6. Konstanz. I. Zsigmond király. D (Depositum) Nr. 20.
- 12) 1429. nov. 26. Pozsony. I. Zsigmond király. NN (Appendix) Nr. 55.
- 13) 1452. nov. 12. Cromer István kassai bíró. C (Ecclesia) Nr. 7.
- 14) 1482. márc. 3. Ország Mihály nádor. F (Telonium) Nr. 95.
- 15) 1483. júl. 18. Buda. I. Mátyás király. F (Telonium) Nr. 96.
- 16) 1483. júl. 18. Buda. I. Mátyás király. (Telonium) Nr. 97.
- 17) 1484. febr. 14. Buda. I. Mátyás király. F (Telonium) Nr. 98.
- 18) 1484. máj. 6. Buda. I. Mátyás király. F (Telonium) Nr. 99.
- 19) 1484. jún. 30. Buda. I. Mátyás király. F (Telonium) Nr. 100.
- 20) 1486. febr. 6. Gömör. Gömör megye. U1 (Bekeni) Nr. 39/B.
- 21) 1490. ápr. 24. Buda. Beatrix királyné és az országnagyok. F (Telonium) Nr. 102.
- 22) 1491. okt. 6. Esztergom. Beatrix királyné. F (Telonium) Nr. 101.
- 23) 1492. júl. 8. Buda. II. Ulászló király. F (Telonium) Nr. 104.
- 24) 1492. júl. 8. Buda. II. Ulászló király. F (Telonium) Nr. 107.
- 25) 1492. júl. 28. Buda. II. Ulászló király. F (Telonium) Nr. 108.
- 26) 1492. aug. 17. Buda. II. Ulászló király. F (Telonium) Nr. 103.
- 27) 1492. aug. 21. Buda. Szegedi Lukács boszniai püspök. F (Telonium) Nr. 109.
- 28) 1492. Buda. II. Ulászló király. F (Telonium) Nr. 105.

²¹ Osváth: i. m. VI/C. 96–98.; *Anjou-kori oklevéltár*. XXXI. 501–502. 978. sz.

²² Osváth: i. m. VI/D. 98–99.

²³ Regesztá: Kemény Lajos: Zempléni vonatkozású iratok Kassa város levéltárában. (1347–1393). *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*, 1913. 217. XXXI. sz.

²⁴ Osváth: i. m. VI/E. 99–100.

²⁵ Napi dátumának feloldása nehézkes. Ilsvai Leusták nádor 1393-ban a megadott napok között tartott gyűlést Patakon. Vö. *Zsigmondkori oklevéltár* I–II/1–2 (1387–1410). Összeállította: Mályusz Elemér; III–VII (1411–1420). Mályusz Elemér kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa Iván; VIII–IX (1421–1422). Borsa Iván, C. Tóth Norbert; X (1423). C. Tóth Norbert; XI. (1424) Neumann Tibor, C. Tóth Norbert; XII. (1425). Közzéteszi C. Tóth Norbert, Lakatos Bálint; XIII. (1426) Közzéteszi C. Tóth Norbert, Mikó Gábor, Lakatos Bálint közreműködésével. Budapest, 1951 / A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok I/, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52, 55. I. 3115., 3121., 3129–31., 3134., 3137–8. sz.

²⁶ Regesztá: Kemény: *Zempléni vonatkozású...* 218. XXXII. sz.

- 29) 1492. Buda. II. Ulászló király. F (Telonium) Nr. 106.
- 30) 1497. Szepesi káptalan. F (Telonium) Nr. 110.
- 31) 1498. jan. 14. Buda. II. Ulászló király. F (Telonium) Nr. 113.
- 32) 1498. máj. 29. Buda. II. Ulászló király. F (Telonium) Nr. 112.
- 33) 1498. okt. 9. Buda. II. Ulászló király. F (Telonium) Nr. 111.
- 34) 1499. márc. 21. Buda. II. Ulászló király. F (Telonium) Nr. 114.
- 35) 1500. máj. 25. Buda. II. Ulászló király. F (Telonium) Nr. 115.
- 36) 1500. aug. 11. Buda. II. Ulászló király. F (Telonium) Nr. 116.
- 37) 1510. jan. 20. Prága. II. Ulászló király. K1 (Forró) Nr. 5.
- 38) 1517. máj. 24. Buda. II. Lajos. E2 (Nundinae) Nr. 6.²⁷
- 39) 1517. júl. 16. Sáros. Sáros megye. F (Telonium) Nr. 119.
- 40) 1517. dec. 14. Kassa. Pelsőci Bebek János. F (Telonium) Nr. 117.
- 41) 1517. Sáros. Sáros megye. F (Telonium) Nr. 118.
- 42) 1519. júl. 29. Jászói konvent. F (Telonium) Nr. 120.
- 43) 1519. Jászói konvent. F (Telonium) Nr. 121.
- 44) 1526. Jászói konvent. F (Telonium) Nr. 122.

²⁷ Osváth: i. m. VI/F. 100–101.

Pecsétmutató

A Titkos Levéltár pecsétanyagára támaszkodva 2014-ben mutattam be IV. László feleségének, Anjou Izabella (Erzsébet) királyné második felségpecsétjének egy ép példányát.²⁸ Írásomban rámutattam, a *Corpus Sigillorum Hungariae Mediaevalis* c. sorozat²⁹ köteteinek elkészítéséhez – amennyiben szfragisztikai szempontból a teljességre törekszünk – nem lehet csupán az MNL OL Diplomatikai Levéltárát, az elérhető pecsétmásolat-gyűjteményeket használni. Ez az eset egyúttal a középkori magyar pecsétanyag felkutatásának nehézségeit is jól mutatja. Az oklevelek maguk rendkívül jól kereshetőek a DL–DF online adatbázisában, de a DF jó része csak fekete-fehér fényképmásolatban tekinthető meg online, ami nem teszi lehetővé a pecsétek vizsgálatát.³⁰ A helyszíni kutatás előtt a legtöbb esetben még annak megállapítására sem nyílik lehetőség, hogy a pecsét ép-e vagy sem. Ha az Árpád-házi uralkodói pecsétek tekintetében sem könnyű az összes pecsét felkutatása, a későbbi korszakok esetében ugyanez a feladat még nagyobb nehézséget jelent. Az Árpád-házi királynék és királynők okleveleinek esetében rendelkezünk olyan kiadással, ami pecsétmutatóként is szolgálhat, hasonlóképpen a későbbi korokra vonatkozó modern oklevéltárakhoz.³¹ Ezek feladata azonban elsősorban nem az adott év pecsétmutatójának elkészítése volt. Meggyőződésem, hogy a szfragisztikai, heraldikai kutatások elősegítésének egyik módja az egyes külföldi levéltárak anyagáról készített pecsétmutatók publikálása. Az alábbi lajstromot egy ilyen példának szánom.

Az index minden egyértelműen azonosítható pecsétet tartalmaz a Titkos Levéltár anyagából. Akkor is, ha csupán töredékesen maradt fenn, vagy papírfelzet fedi. Kurzívan szedtem azokat a leltári jelzeteket, amelyek különösen jó állapotú lenyomatokat őriznek. A jelzetek után az adott pecsét(ek) évét adtam meg zárójelben. Lehetőségeim szerint igyekeztem az egyes pecsétekhez szakirodalmi hivatkozást adni. Ez alapján megállapítható, hogy az uralkodói pecsétek közül a legtöbbnek a leírása megtalálható a szakirodalomban. Ugyanez nem mondható el sem a világi, sem az egyházi személyek pecsétjeiről. Bár a nádorok, országbírók, erdélyi vajdák pecsétjei jól dokumentáltak, sem a tárnokmesterek, sem az udvari méltóság-

²⁸ Novák Ádám: Izabella (Erzsébet) királyné pecsétjeiről. *Turul*, 2014. 4. sz. 109–111.

²⁹ Takács Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. Budapest, 2012 /*Corpus Sigillorum Hungariae Mediaevalis* 1/. Itt rögtön ajánlanám az olvasók figyelmébe a kötetről készült recenziót is. Takács Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. *Corpus Sigillorum Hungariae Mediaevalis* I. (Ism. Kurecskó Mihály). *Turul*, 2013. 2. sz. 77–79.

³⁰ Vannak természetesen üdítő előrelépések. Sopron város levéltárának, a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár modern digitalizálása és a DL–DF adatbázisba történő betöltése a közelmúltban megtörtént, bár utóbbi fényképes feldolgozása hagy maga után némi kívánnivalót pecsétteni szempontból. A Romániában őrzött oklevelek képeinek hozzáférése is részben megoldódott, és a Monesterium.net portálon keresztül több szlovákiai állag is kutatható.

³¹ Szentpétery Imre – Zsoldos Attila: *Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke*. Budapest, 2008 /Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 45./

gok pecsétjeivel nem foglalkozott korábban részletesen a szakirodalom. A legnagyobb hiányossága irodalmunknak talán leginkább az egyházi középírási pecsétjei esetében van.

Uralkodói pecsétek

- 1) IV. Béla: második kettőspeccsét³² K2 (Garadna) Nr. 1. (1259).
- 2) IV. László: első kettőspeccsét³³ A (Cassovia) Nr. 2. (1275).
- 3) III. András: kettőspeccsét³⁴ A (Cassovia) Nr. 5. (1297).
- 4) I. Károly: első kettőspeccsét³⁵ A (Cassovia) Nr. 9. (1312), F (Telonium) Nr. 1. (1319), G2 (Contributio) Nr. 1. (1321); második kettőspeccsét³⁶ G2 (Contributio) Nr. 2., K2 (Garadna) Nr. 3. (1323).
- 5) I. Lajos: első kettőspeccsét³⁷ B (Privilegium) Nr. 3., E2 (Nundinae) Nr. 1., E2 (Nundinae) Nr. 2. (1347), A (Cassovia) Nr. 15., B (Privilegium) Nr. 5. (1352), csak előlap NN (Miscellanea) Nr. 10. (1343); E2 (Nundinae) Nr. 4. (1355); második kettőspeccsét³⁸ A (Cassovia) Nr. 15., B (Privilegium) Nr. 3., B (Privilegium) Nr. 5., D (Depositorium) Nr. 3., E2 (Nundinae) Nr. 1., F (Telonium) Nr. 6. (1364), T2 (Jesznej) Nr. 29. (1378), B (Privilegium) Nr. 10., Nr. 11. (1380); középspeccsét³⁹ T2 (Jesznej) Nr. 16. (1351), T2 (Jesznej) Nr. 21. (1352); második titkospeccsét⁴⁰ D (Depositorium) Nr. 4. (1372); gyűrűs peccsét T2 (Jesznej) Nr. 26. (1360).⁴¹
- 6) I. Zsigmond: első kettős felségpeccsét⁴² F (Telonium) Nr. 13., Nr. 14. (1392), U2 (Somosi) Nr. 4., U2 (Somosi) Nr. 5. (1395); második kettős felségpeccsét⁴³ B

³² Takács: *Az Árpád-házi...* Kat. 33. 124–125.; Bodor Imre: Árpád-kori pecsétjeink I.: az Árpád-ház pecsétjei. *Turul*, 2001. 1–2. sz. 1–20., 7–8.

³³ Takács: *Az Árpád-házi...* 136–137. Kat. 40.; Bodor: i. m. 8.

³⁴ Takács: *Az Árpád-házi...* 149–151. Kat. 47.; Bodor: i. m. 9.

³⁵ Bándi: *Anjou-kori...* 167. 1. sz.; *Megpecsételt történelem (Középkori pecsétek Esztergomból)*. Szerk. Hegedűs András. Esztergom, 2000, 38. 18. sz.

³⁶ Bándi: *Anjou-kori...* 165. 2. sz.; *Megpecsételt történelem...* 39. 19. sz.

³⁷ Bándi: *Anjou-kori...* 170. 9. sz.; *Megpecsételt történelem...* 44. 22. sz.

³⁸ Bándi: *Anjou-kori...* 171. 11. sz.; *Megpecsételt történelem...* 45. 23. sz.

³⁹ László császári prépost nevében kiadott okleveleken. Bándi: *Anjou-kori...* 172. 19. sz.; *Megpecsételt történelem...* 46. 24. sz.

⁴⁰ Bándi: *Anjou-kori...* 171. 12. sz.; *Megpecsételt történelem...* 47. 25. sz.

⁴¹ Bándi: *Anjou-kori...* 171. 13–14. sz.; *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382*. Szerk. Marosi Ernő – Tóth Melinda – Varga Livia. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1982, 147.

⁴² *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. I–II*. Szerk. Beke László – Marosi Ernő – Wehli Tünde. Budapest, 1987, II. 18. Zs. 4. sz.; *Megpecsételt történelem...* 49. 27. sz.; *Sigismundus rex et imperator: Kunst und Kultur zur Zeit Sigismunds von Luxemburg, 1387–1437*. Szerk. Takács Imre. Budapest – Luxemburg, 2006, 180–181. 3. 3. sz.

⁴³ *Művészet Zsigmond...* II. 20. Zs. 9. sz.; *Megpecsételt történelem...* 51. 28. sz.; *Sigismundus rex et imperator...* 183–184. 3. 11. sz.

- (Privilegium) Nr. 22., F (Telonium) Nr. 32. (1419), U3 (Misle) Nr. 6. (1421), F (Telonium) Nr. 34, L3 (*Kavecsán*) Nr.1. (1423); L2 (*Baska*) Nr.6. (1428), L4 (*Szakalya*) Nr. 3. (1430), csak előlap F (Telonium) Nr. 30. (1417), F (Telonium) Nr. 38. (1424), B (Privilegium) Nr. 30. (1433); harmadik kettős felségpecsét⁴⁴ G2 (*Contributio*) Nr. 4. (1434), B (*Privilegium*) Nr. 31. (1435); G1 (*Census*) Nr. 4. (1437); első titkospecsét⁴⁵ F (Telonium) Nr. 10. (1388), C (Hospitale) Nr. 53., D (*Depositorium*) Nr. 6., E2 (*Nundinae*) Nr. 5. (1392); D (*Depositorium*) Nr. 7., F (Telonium) Nr. 15. (1393); B (Privilegium) Nr. 12. (1396); második titkospecsét⁴⁶ L1 (Tehany) Nr. 2., L1 (Tehany) Nr. 4., M3 (*Miszlóka et Tőkés*) Nr. 4. (1397), B (*Privilegium*) Nr. 14., D (*Depositorium*) Nr. 8., Nr. 10., D (*Depositorium*) Nr. 11., Nr.12., H1 (*Cerevisia*) Nr. 1., L1 (Tehany) Nr. 5., L2 (*Baska*) Nr. 2., (1399); D (*Depositorium*) Nr. 13 (1400); negyedik titkospecsét⁴⁷ B (Privilegium) Nr.15., D (*Depositorium*) Nr. 14. (1402), D (*Depositorium*) Nr. 16., E1 (*Tricesima*) Nr. 1., Nr. 2., F (Telonium) Nr. 18., Nr. 19, Nr. 21., Nr. 22. (1404), G1 (*Census*) Nr. 1. (1406), B (Privilegium) Nr. 16, F (Telonium) Nr. 27., Nr. 28. (1407); ötödik titkospecsét⁴⁸ D (*Depositorium*) Nr. 17. (1412), B (Privilegium) Nr. 18., Nr. 19. (1414), A (*Cassovia*) Nr. 26. (1415); B (Privilegium) Nr. 20., Nr. 21., D (*Depositorium*) Nr. 19., Nr. 20. (1417), A (*Cassovia*) Nr. 27., Nr. 28. (1420), B (Privilegium) Nr. 26. (1422), B (*Privilegium*) Nr. 27., D (*Depositorium*) Nr. 22. (1423), F (*Telonium*) Nr. 39., Nr. 40., Nr. 42. (1425), H4 (*Migratio*) Nr.1., NN (*Miscellanea*) Nr. 49. (1426), L4 (*Szakalya*) Nr. 1., MM20 (*Gadnaj*) Nr. 2. (1429), B (*Privilegium*) Nr. 28., Nr. 29., U1 (*Bekeni*) Nr. 14. (1430); hatodik titkospecsét⁴⁹ D (*Depositorium*) Nr. 23., F (Telonium) Nr. 43., H5 (*Exercitatio*) Nr. 1. (1433); császári titkospecsét⁵⁰ G1 (*Census*) Nr. 3., G2 (*Contributio*) Nr. 5. (1437).
- 7) I. Ulászló: titkospecsét⁵¹ MM12 (*Peréni*) Nr. 4. (1440), NN (*Miscellanea*) Nr. 50. (1442).

⁴⁴ *Művészet Zsigmond...* II. 25. Zs. 20. sz. A katalógusban a képeknél hibásan a második kettős felségpecsét hátlapja került ismételtlen közlésre; *Sigismundus rex et imperator...* 189–190. 3. 22. sz.

⁴⁵ *Művészet Zsigmond...* II. 19. Zs. 5. sz.; *Sigismundus rex et imperator...* 181. 3. 4. sz. 181.

⁴⁶ *Sigismundus rex et imperator...* 182. 3. 6. sz.

⁴⁷ *Művészet Zsigmond...* II. 21. Zs. 10. sz.; *Megpecsételt történelem...* 53. 29. sz.; *Sigismundus rex et imperator...* 182. 3. 8. sz.

⁴⁸ *Művészet Zsigmond...* II. 22. Zs.13. sz.; *Megpecsételt történelem...* 54. 30. sz.; *Sigismundus rex et imperator...* 185. 15. sz.

⁴⁹ *Művészet Zsigmond...* II. 26. Zs. 21. sz.; *Sigismundus rex et imperator...* 190. 23. sz.

⁵⁰ *Művészet Zsigmond...* II. 24. Zs. 18. sz.; *Sigismundus rex et imperator...* 189. 20. sz.

⁵¹ Dóry Ferenc: I. Ulászló magyar király pecsétjei. *Turul*, 1918–21. 32–33.; *Megpecsételt történelem...* 57. 33. sz.; *Sigilla regum et reginarum Poloniae. Pieczęcie królów i królowych Polski zezbiorów* *Archiwum Głównego Akt Dawnych*. Warszawa, 2015, 18–20.

- 8) V. László: titkospecsét⁵² *B (Privilegium) Nr. 35.*, *C (Insignia) Nr. 3.*, *D (Depositorium) Nr. 26.*, *E1 (Tricesima) Nr. 4.*, *F (Telonium) Nr. 46.*, *G1 (Census) Nr. 5.*, *G2 (Contributio) Nr. 2.*, *I2 (Miscellanea) Nr. 3.* (1453), *E1 (Tricesima) Nr. 7.*, *Nr. 8.*, *Nr. 9.* (1454), *D (Depositorium) Nr. 29.*, *G1 (Census) Nr. 6.* (1455), *G2 (Contributio) Nr. 10.* (1456); *F (Telonium) Nr. 48.* (1457).
- 9) I. Mátyás: kettős felségpecsét⁵³ *E1 (Tricesima) Nr. 10.* (1464), *K2 (Garadna) Nr. 10.* (1467), első titkospecsét⁵⁴ *F (Telonium) Nr. 50.*, *Nr. 51.*, *Nr. 58.*, *G1 (Census) Nr. 7.*, *H3 (Monetatio) Nr. 2.*, *Nr. 3.* (1458), *D (Depositorium) Nr. 30.*, *Nr. 31.*, *Nr. 32.* (1459), *D (Depositorium) Nr. 33.*, *F (Telonium) Nr. 59.*, *Nr. 71.* (1460), *D (Depositorium) Nr. 34.*, *H3 (Monetatio) Nr. 4.* (1461), *F (Telonium) Nr. 61.*, *H3 (Monetatio) Nr. 5.*, *P1 (Boldokeő) Nr. 2.* (1462); második titkospecsét⁵⁵ *F (Telonium) Nr. 64.*, *G1 (Census) Nr. 8.*, *P1 (Boldokeő) Nr. 5.* (1464), *F (Telonium) Nr. 67.*, *Nr. 68.* (1466), *F (Telonium) Nr. 65.*, *H3 (Monetatio) Nr. 7.* (1467), *E1 (Tricesima) Nr. 13.*, *H4 (Migratio) Nr. 2.*, *H6 (Castellum) Nr. 1.*, *H 6 (Castellum) Nr. 2.* (1468), *B (Privilegium) Nr. 38.*, *F (Telonium) Nr. 70.*, *G2 (Contributio) Nr. 11.* (1470), *F (Telonium) Nr. 73.*, *Nr. 74.* (1475), *A (Cassovia) Nr. 34.*, *C (Ecclesia) Nr. 10.* (1467), *F (Telonium) Nr. 75.* (1477), *B (Privilegium) Nr. 40.* (1480), *F (Telonium) Nr. 83.*, *Nr. 84.*, *Nr. 85.*, *Nr. 86.* (1482), *F (Telonium) Nr. 97.* (1483), *E1 (Tricesima) Nr. 15.*, *F (Telonium) Nr. 99.*, *Nr. 100.*, *H4 (Migratio) Nr. 4.* (1484); bírói pecsét⁵⁶ *K2 (Garadna) Nr. 8.*, *Nr. 9.* (1466), *B (Privilegium) Nr. 39.* (1472), *Z1 (Gytze) Nr. 4.* (1476), *F (Telonium) Nr. 77.* (1478), *MM22 (Segnyej) Nr. 2.* (1482), *K3 (Szebenye) Nr. 16.* (1487), *B (Privilegium) Nr. 42.*, *H4 (Migratio) Nr. 6.* (1488); gyűrűs pecsét⁵⁷ *E1 (Tricesima) Nr. 14.* (1471), *C (Ecclesia) Nr. 9.*, *F (Telonium) Nr. 72.* (1474); első cseh titkospecsét⁵⁸ *A (Cassovia) Nr. 35.* (1478); első cseh kisebb pecsét⁵⁹

⁵²Kumorovitz Lajos Bernát: A magyar királyi egyszerű és titkospecsét használatának alakulása a középkorban. In: *A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve*. Szerk. Angyal Dávid. Budapest, 1937, 69–112., 109–110.; Képét közli: Pálosfalvi Tamás: *A Hunyadiak kora 1437–1490. Magyarország története 7.* Budapest, 2009. 40.

⁵³Bándi Zsuzsanna: A Magyar Országos Levéltár Mátyás-kori pecsétkiállításának katalógusa. *Levéltári Közlemények*, 1991. 1–2. sz. 57–150., 68–69. 5. sz.; *Megpecsételt történelem...* 61. 37. sz.

⁵⁴Bándi: Mátyás-kori... 67. 3. sz.; *Megpecsételt történelem...* 62. 38. sz.; Ráczy György: Mátyás király pecsétjeinek leírása. In: *Hunyadi Mátyás, a király: hagyomány és megújulás a királyi udvarban, 1458–1490.* Szerk. Farbak Péter – Spekner Enikő – Szende Katalin – Végh András. Budapest, 2008, 242–245., 243. 4. 19. sz.

⁵⁵Bándi: Mátyás-kori... 70. 7. sz.; *Megpecsételt történelem...* 63. 39. sz.; Ráczy: *Mátyás király...* 243. 4. 20. sz.

⁵⁶Bándi: Mátyás-kori... 67–68. 4. sz.; Ráczy: *Mátyás király...* 245–246. 4. 24. sz.

⁵⁷Bándi: Mátyás-kori... 73. 12. sz.; Kumorovitz: *Mátyás király...* 9. 7. sz.

⁵⁸Bándi: Mátyás-kori... 71. 8. sz.; Ráczy: *Mátyás király...* 244. 4. 21. sz.

⁵⁹Kumorovitz Lajos Bernát: Mátyás király pecsétjei. *Turul*, 1932. 1–4. sz. 5–19. 12. 11. sz.

- E1 (Tricesima) Nr. 12.* (1464); harmadik cseh kisebb pecsét⁶⁰ *I2 (Miscellanea) Nr. 6.* (1473).
- 10) II. Ulászló király: titkospecsét⁶¹ *B (Privilegium) Nr. 43., Nr. 44., Nr. 45., Nr. 46., Nr. 47., Nr. 48., Nr. 49., Nr. 50., G1 (Census) Nr. 10., Nr. 11., G2 (Contributio) Nr. 12., Q1 (Bukótz) Nr. 1.* (1491), *A (Cassovia) Nr. 39., F (Telonium) Nr. 103., Nr. 104., Nr. 105., Nr. 106., Nr. 107., Nr. 108., I1 (Confirmatio) Nr. 1., Q1 (Bukótz) Nr. 3.* (1492), *D (Depositorium) Nr. 37., S1 (Darholtz) Nr. 11.* (1494), *D (Depositorium) Nr. 39.*(1495), *D (Depositorium) Nr. 40., H4 (Migratio) Nr. 8., Nr. 9., S1 (Darholtz) Nr. 16.* (1496), *U1 (Bekeni) Nr. 54.* (1497); *B (Privilegium) Nr. 58., F (Telonium) Nr. 111., Nr. 112.* (1498), *F (Telonium) Nr. 114., G2 (Contributio) Nr. 14., Nr. 15., Nr. 16., H4 (Migratio) Nr. 10., H5 (Exercituatio) Nr. 4.* (1499), *D (Depositorium) Nr. 42., E1 (Tricesima) Nr. 16., F (Telonium) Nr. 116.* (1500), *D (Depositorium) Nr. 44.* (1501), *K1 (Forró) Nr. 3., Nr. 4.* (1502); *D (Depositorium) Nr. 49.* (1504); *D (Depositorium) Nr. 41., Nr. 50., Nr. 52., Nr. 53.* (1505), *MM18 (Podmaniczky) Nr. 2.* (1507), *C (Patronatus) Nr. 59., Nr. 62., G2 (Contributio) Nr. 17., P2 (Sebes) Nr. 8., Nr. 9.* (1508), *K1 (Forró) Nr. 5., Q6 (Miscellanea) Nr. 8.* (1510), *H3 (Monetatio) Nr. 8.* (1511), *E1 (Tricesima) Nr. 17., GG2 (Gabrielis) Nr. 4., V1 (Szathmári) Nr. 1.* (1512), *E1 (Tricesima) Nr. 18.* (1513), *E1 (Tricesima) Nr. 19., G2 (Contributio) Nr. 18.* (1514), *C (Patronatus) Nr. 68., Nr. 69., E1 (Tricesima) Nr. 22., G2 (Contributio) Nr. 20.* (1515); bírói pecsét⁶² *T1 (Derencseni) Nr. 2.* (1491), *S1 (Darholtz) Nr. 8.* (1492), *P3 (Ruszka) Nr. 4.* (1494), *P3 (Ruszka) Nr. 13.* (1498), *B (Privilegium) Nr. 59.* (1500), *D (Depositorium) Nr. 43.* (1501), *S1 (Darholtz) Nr. 24.* (1504), *S1 (Darholtz) Nr. 28.* (1513); első gyűrűs pecsét⁶³ *F (Telonium) Nr. 113.* (1498).
- 11) II. Lajos király: titkospecsét⁶⁴ *D (Depositorium) Nr. 56., E1 (Tricesima) Nr. 23., G2 (Contributio) Nr. 21.* (1516), *E2 (Nundinae) Nr. 6., T3 (Karatsondi) Nr. 8., U1 (Bekeni) Nr. 57.* (1517), *T1 (Derencseni) Nr. 9.* (1518) *P2 (Sebes) Nr. 12.* (1519), *Q2 (Czécze) Nr. 1., Nr. 2., T1 (Derencseni) Nr. 11., Nr. 13., V1 (Szathmári) Nr. 5.* (1520), *D (Depositorium) Nr. 58., Nr. 59., Nr. 60.* (1522), *G1 (Census) Nr. 14., T1 (Derencseni) Nr. 25.* (1524), *T1 (Derencseni) Nr. 28.* (1525), bírói pecsét⁶⁵ *D (Depositorium) Nr. 55., H4 (Migratio) Nr. 14., Q4 (Peklen) Nr. 3.* (1516), *T3 (Karatsondi) Nr. 10.* (1517); *D (Depositorium) Nr.*

⁶⁰ Bándi: *Mátyás-kori...* 73. 11. sz.; Kumorovitz: *Mátyás király...* 12. 12. sz.

⁶¹ Bándi Zsuzsanna: A Magyar Országos Levéltár Jagelló-kori pecsétkiállításának katalógusa, 1991. szeptember 20 – 1992. június 30. *Levéltári Közlemények*, 1993. 1–2. sz. 107–142., 109–110. 1. sz.; *Megpecsételt történelem...* 66. 42. sz.

⁶² Bándi: *Jagelló-kori...* 111. 3. sz.; *Megpecsételt történelem...* 65. 41. sz.

⁶³ Bándi: *Jagelló-kori...* 111. 4. sz.

⁶⁴ Bándi: *Jagelló-kori...* 113. 10. sz.; *Megpecsételt történelem...* 68. 44. sz.

⁶⁵ Bándi: *Jagelló-kori...* 114. 11. sz.; *Megpecsételt történelem...* 67. 43. sz.

57. (1522), T1 (Derencseni) Nr. 21., Nr. 22., Nr. 23. (1523), T1 (Derencseni) Nr. 26. (1524); T1 (Derencseni) Nr. 36., Nr. 37. (1526)
- 12) Izabella (Erzsébet) királyné (IV. László neje): második kettős felségpecsét⁶⁶ K2 (Garadna) Nr. 2. (1278).
- 13) Erzsébet királyné (I. Károly neje): magyar és lengyel királynéi pecsét⁶⁷ F (Telonium) Nr. 9. (1378).
- 14) Mária királynő: második titkospecsét⁶⁸ F (Telonium) Nr. 16. (1393).
- 15) Beatrix királyné: második királynéi pecsét⁶⁹ F (Telonium) Nr. 101. (1491), K1 (Forró) Nr. 2. (1498).
- 16) Országtanács:⁷⁰ A (Cassovia) Nr. 30., Nr. 31., B (Privilegium) Nr. 32., Nr. 33., G2 (Contributio) Nr. 6. (1446); L2 (Baska) Nr. 9. (1447).

Kormányzók

- 17) Hunyadi János kormányzó:⁷¹ H1 (Cerevisia) Nr. 5. (1450).
- 18) Szilágyi Mihály kormányzó:⁷² B (Privilegium) Nr. 37. (1458).

Nádorok

- 19) Gilétfi Miklós: nagypecsét⁷³ F (Telonium) Nr. 2. (1343)
- 20) Id. Garai Miklós: nagypecsét⁷⁴ A (Cassovia) Nr. 24. (1379), M3 (Miszlóka et Tőkés) Nr. 2. (1382); kispecsét⁷⁵ A (Cassovia) Nr. 23. (1379).
- 21) Csáktornyai Lackfi István: kispecsét K3 (Szebenye) Nr. 3. (1387).
- 22) Ilsvai (Jolsvai) Leusták: kispecsét AA1 (Stanch) Nr. 4. (1393).
- 23) Ifj. Garai Miklós: nagypecsét⁷⁶ F (Telonium) Nr. 26. (1406), V3 (Szentkirályi) Nr. 2. (1412).
- 24) Hédervári Lőrinc: nagypecsét Q6 (Miscellanea) Nr. 1. (1437).

⁶⁶ Az egyetlen ismert ép példány. Novák: *Izabella (Erzsébet) királyné...* 109–111.; Takács: *Az Árpád-házi...* 146–147. Kat. 45.; Bodor: i. m. 10.; *Megpecsételt történelem...* 31. 12. sz.

⁶⁷ *Művészet I. Lajos király korában...* 144. 35. sz.; *Sigilla regum et reginarum...* 10.

⁶⁸ A pecsét rajzát közli Áldásy Antal: *Alsáni Bálint bíbornok*. Budapest, 1903 /Magyar történeti életrajzok/. IV. fejezet 29. sz.; Analógia: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Diplomatikai levéltár (a továbbiakban: DL) 78 142.; DL 78 083.

⁶⁹ Említi: Bándi: *Mátyás-kori...* 75. Balogh Jolán: *A Művészet Mátyás király udvarában*. I–II. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966, II. 304.; Analógia: MNL OL DL 71 035.; DL 46 400.

⁷⁰ Bándi: *Mátyás-kori...* 75–76. 17. 1. sz.; *Megpecsételt történelem...* 58. 34. sz.

⁷¹ Bándi: *Mátyás-kori...* 76. 17. b. sz.; *Megpecsételt történelem...* 59. 35. sz.

⁷² Bándi: *Mátyás-kori...* 63. 1. 1. sz.

⁷³ Bándi: *Anjou-kori...* 177. 35. sz.; *Megpecsételt történelem...* 80. 53. sz.

⁷⁴ Bándi: *Anjou-kori...* 178. 40. sz.; *Megpecsételt történelem...* 85. 58. sz.

⁷⁵ Bándi: *Anjou-kori...* 178. 41. sz.

⁷⁶ *Művészet Zsigmond...* II. 471. D. 19. sz.; *Megpecsételt történelem...* 89. 62. sz.

- 25) Guti Ország Mihály: nagypecsét⁷⁷ *F (Telonium)* Nr. 78. (1478); *F (Telonium)* Nr. 81., Nr. 82. (1481), *F (Telonium)* Nr. 95. (1482).
- 26) Szapolyai István: gyűrűs pecsét⁷⁸ *S1 (Darholtz)* Nr. 14., Nr. 15. (1494), *PP (Appendix)* Nr. 57. (1497).
- 27) Perényi Imre: nagypecsét⁷⁹ *B (Privilegium)* Nr. 61. (1510), *T1 (Derencseni)* Nr. 5., Nr. 6. (1515), *Q4 (Peklén)* Nr. 4. (1516).
- 28) Bátori István: nagypecsét⁸⁰ *OO (Continuatio)* Nr. 70. (1519).

Országbírók

- 29) Nagymartoni Pál:⁸¹ *NN (Miscellanea)* Nr. 9. (1336).
- 30) Csák nembeli Ugrin fia Miklós:⁸² *T2 (Jesznej)* Nr. 25. (1359).
- 31) Bebek István: nagypecsét⁸³ *T2 (Jesznej)* Nr. 27. (1364).
- 32) Bebek Imre: nagypecsét⁸⁴ *MM7 (Tekaj)* Nr. 1. (1388), gyűrűs pecsét⁸⁵ *D (Depositorium)* Nr. 9. (1388).
- 33) Pálóci László: nagypecsét⁸⁶ *T1 (Derencseni)* Nr. 1. (1466).
- 34) Rozgonyi János: nagypecsét⁸⁷ *NN (Miscellanea)* Nr. 54.1. (1471).
- 35) Bátori István: gyűrűs pecsét *F (Telonium)* Nr. 102. 8. (1490).
- 36) Vingárti Geréb Péter: nagypecsét⁸⁸ *P2 (Sebes)* Nr. 5. (1496).
- 37) Szentgyörgyi Péter:⁸⁹ *K1 (Forró)* Nr. 8. (1512), *P3 (Ruszka)* Nr. 16. (1513).
- 38) Sárkány Ambrus: *T1 (Derencseni)* Nr. 30. (1525).

Erdélyi vajdák

- 39) Stiborici Stibor:⁹⁰ *F (Telonium)* Nr. 17. (1395).
- 40) Szapolyai János:⁹¹ *MM23 (Kakuk)* Nr. 6. (1524).

⁷⁷ Bándi: *Mátyás-kori...* 81. 25. sz.; *Megpecsételt történelem...* 91. 64. sz.

⁷⁸ Neumann Tibor: A Szapolyai család legrégebbi címere. *Turul*, 2011. 4. sz. 123–128. 9. sz.

⁷⁹ Bándi: *Jagelló-kori...* 116. 19. sz.; *Megpecsételt történelem...* 92. 65. sz.

⁸⁰ Bándi: *Jagelló-kori...* 117. 20. sz.

⁸¹ Bándi: *Anjou-kori...* 179. 43. sz.; *Megpecsételt történelem...* 96. 69. sz.

⁸² Bándi: *Anjou-kori...* 180. 47. sz.

⁸³ Bándi: *Anjou-kori...* 180. 48. sz.; *Megpecsételt történelem...* 98. 71. sz.

⁸⁴ *Művészet Zsigmond...* II. 467. D. 5. sz.; *Megpecsételt történelem...* 100. 73. sz.

⁸⁵ Az oklevél Zsigmond király nevében kelt, de a kancellár távollétében az országbíró pecsétje került az oklevélre. *Zsigmondkori oklevéltár...* I. 409. sz.

⁸⁶ Bándi: *Mátyás-kori...* 82–83. 27. sz.; *Megpecsételt történelem...* 105. 78. sz.

⁸⁷ Bándi: *Mátyás-kori...* 85. 32. sz.

⁸⁸ Bándi: *Jagelló-kori...* 117. 21. sz.

⁸⁹ Bándi: *Jagelló-kori...* 118. 22. sz.; *Megpecsételt történelem...* 106. 79. sz.

⁹⁰ *Művészet Zsigmond...* II. 468. D. 8. sz.

⁹¹ Bándi: *Jagelló-kori...* 119–120. 28. sz.

Tárnokmesterek

- 41) Szécsi Miklós: *NN (Miscellanea) Nr. 38.* (1409).
- 42) Berzevici Péter: *H5 (Exercitatio) Nr. 2.* (1433).
- 43) Rozgonyi Rajnald: *NN (Miscellanea) Nr. 54.2.*(1471).

Egyéb világiak

- 44) Hahót nembeli Arnold fia Arnold zalai ispán:⁹² *NN (Miscellanea) Nr. 1.* (1239).
- 45) Aba Amádé fia János lovászmester:⁹³ *A (Cassovia) Nr. 7. 4., Nr. 8. 5.* (1311).
- 46) Aba Amádé fia Miklós:⁹⁴ *A (Cassovia) Nr. 7. 5.* (1311).
- 47) Szikszói Marhard fia Mihály:⁹⁵ *A (Cassovia) Nr. 7. 6., Nr. 8. 7.* (1311).
- 48) Zólyomi Donch mester:⁹⁶ *A (Cassovia) Nr. 8. 6.* (1311).
- 49) Tekele nembeli (Uzfalvi) Usz mester:⁹⁷ *A (Cassovia) Nr. 7. 8., Nr. 8. 8.* (1311).
- 50) Poháros Péter abaúji ispán: *T2 (Jeszej) Nr. 11.* (1344).
- 51) Jan Talafusz: *G2 (Contributio) Nr. 8.* (1453).
- 52) Szapolyai Imre kincstartó, boszniai kormányzó, horvát-dalmát-szlavón bán: magánpecsét⁹⁸ *P1 (Boldokeő) Nr. 6.* (1464).
- 53) Upori László: *C (Ecclesia) Nr. 12.* (1478).
- 54) Szapolyai István szepesi gróf: gyűrűspecsét⁹⁹ *S1 (Darholtz) Nr. 5., GG1 (Ruszdorffer) Nr. 1.* (1491).
- 55) Vingárti Geréb Péter ajtónállómester: gyűrűs pecsét *F (Telonium) Nr. 102. 9.* (1490).
- 56) Vingárti Geréb Mátyás volt horvát-dalmát-szlavón bán: gyűrűs pecsét *F (Telonium) Nr. 102. 10.* (1490).
- 57) Kinizsi Pál temesi ispán: gyűrűs pecsét *F (Telonium) Nr. 102. 11.* (1490).
- 58) Medvine Péter: *S1 (Darholtz) Nr. 21.* (1501).
- 59) Zombori László: *PP (Appendix) Nr. 37.* (1504).
- 60) Bánki Miklós: *S1 (Darholtz) Nr. 25.* 1505).
- 61) Turzó György: *MM23 (Kakuk) Nr. 3.* (1507).
- 62) Újfalusi János: *N1 (Szilvás Újfalu) Nr. 2.* (1512).

⁹² Kumorovitz Lajos Bernát: Az autentikus pecsét. *Turul*, 1936. 3–4. sz. 45–68. 54. 32. sz.

⁹³ Csoma József: Omode nádor fiai és Kassa városa. *Turul*, 1911. 3. sz. 89–92. 91. 4. sz.; Körmendi Tamás: Az Aba nemzetség címerváltozatai a középkorban. *Turul*, 2011. 4. sz. 109–122., 117–118. 1. 3. sz.

⁹⁴ Csoma: i. m. 91. 5. sz.; Körmendi: i. m. 118. 1. 4. sz.

⁹⁵ Csoma: i. m. 91–92. 7. sz.

⁹⁶ Uo. 91. 6. sz.

⁹⁷ Uo. 92. 8. sz.

⁹⁸ Neumann: i. m. 127. 4. sz.

⁹⁹ Uo. 128. 9. sz.

- 63) Orbonász András: *U1 (Bekeni) Nr. 58.* (1518).
64) Farkas Ferenc tokaji várnagy: *T1 (Derencseni) Nr. 15.* (1520).

Előkelő világiak özvegyei

- 65) Szilágyi Erzsébet (Hunyadi János özvegye): kör alakú gyűrűs pecsét¹⁰⁰ *F (Telonium) Nr. 60.* (1461), *F (Telonium) Nr. 63.* (1462), *F (Telonium) Nr. 66.* (1466).
66) Piast Hedvig tescheni hercegnő (Szapolyai István özvegye):¹⁰¹ *T1 (Derencseni) Nr. 16.* (1521).

*Pecsétek a megyei hatóságok oklevelein*¹⁰²

- 67) Abaúj megye: *T2 (Jesznej) Nr. 11.* (1344), *T2 (Jesznej) Nr. 15.* (1351); *T3 (Karatsondi) Nr. 2.* (1464), *T3 (Karatsondi) Nr. 3.* (1498), *K1 (Forró) Nr. 9.* (1513).
68) Gömör megye: *U1 (Bekeni) Nr. 16.* (1431), *NN (Miscellanea) Nr. 48.* (1433), *U1 (Bekeni) Nr. 18.* (1436), *S2 (Kalnaj) Nr. 26.* (1437), *U1 (Bekeni) Nr. 20.* (1445), *U1 (Bekeni) Nr. 31.* (1478), *U1 (Bekeni) Nr. 32.* (1479); *U1 (Bekeni) Nr. 34.* (1483); *NN (Miscellanea) Nr. 59., U1 (Bekeni) Nr. 36., Nr. 39.* (2db), *Nr.40.* (1486), *S1 (Darholtz) Nr. 6.*(1491), *U1 (Bekeni) Nr. 50.* (1492), *U1 (Bekeni) Nr. 56.* (1512), *U1 (Bekeni) Nr. 59.* (1520).
69) Heves megye: *MM4 (Bel) Nr. 1.* (1333).
70) Sáros megye: *F (Telonium) Nr. 119.* (1517).

Városok

- 71) Esztergom: nagyobb pecsét¹⁰³ *NN (Miscellanea) Nr. 6.* (1307), *NN (Miscellanea) Nr. 5.*(1314), *NN (Miscellanea) Nr. 8.* (1331).
72) Gölnicbánya: *S1 (Darholtz) Nr. 23.* (1503).
73) Kassa: első pecsét¹⁰⁴ *C (Ecclesia) Nr. 6.* (1385), harmadik pecsét¹⁰⁵ *MM23 (Kakuk) Nr. 2.* (1507), *MM23 (Kakuk) Nr. 5.* (1515), *C (Patronatus) Nr. 71.* (1521), *H2 (Procuratoria) Nr. 4.* 1525.
74) Krakkó: *D (Depositorium) Nr. 1.* (1394).

¹⁰⁰ Bándi: *Mátyás-kori...* 75. 16. sz. A hivatkozott oklevél száma téves, helyesen: DL 55 840.

¹⁰¹ Bándi: *Jagelló-kori...* 116. 17. sz.

¹⁰² A négy szolgabíró pecsétjének kisebb-nagyobb töredékével, helyenként az ispán vagy alispán pecsétjével.

¹⁰³ *Megpecsételt történelem...* 161. 127. sz.

¹⁰⁴ Kemény: *Kassa város czimerlevelei...* 167.

¹⁰⁵ Bándi: *Jagelló-kori...* 140. 95. sz.

75) Liszka: (Olaszliszka):¹⁰⁶ S1 (*Darholtz*) Nr. 1. (1475).

76) Tállya: MM23 (*Kakuk*) Nr. 1. (1506).

Pápák

77) IV. Márton: C (*Hospitale*) Nr. 48. (1284).

78) II. Pius: C (*Parochia*) Nr. 44. (1462).

79) VI. Sándor: A (*Cassovia*) Nr. 38. (1492); B (*Privilegium*) Nr. 51. (1493).

80) II. Gyula: C (*Patronatus*) Nr. 63., Nr. 64. (1511).

Főpapok

81) András egri püspök: pontifikális pecsét¹⁰⁷ A (*Cassovia*) Nr. 3. (1292), A (*Cassovia*) Nr. 6. (1297).

82) Tamás esztergomi érsek: pontifikális pecsét¹⁰⁸ A (*Cassovia*) Nr. 7. 1., Nr. 8. 1. (1311).

83) Márton egri püspök: pontifikális pecsét¹⁰⁹ A (*Cassovia*) Nr. 7. 2., Nr. 8. 2. (1311).

84) Kéki István veszprémi püspök: pontifikális pecsét¹¹⁰ A (*Cassovia*) Nr. 7. 3., Nr. 8. 3. (1311).

85) Szécsényi Mihály egri püspök: második pontifikális pecsét¹¹¹ C (*Hospitale*) Nr. 51. (1361), AA3 (*Széplak*) Nr. 2. (1371).

86) Cudar Imre egri püspök: pontifikális pecsét¹¹² C (*Ecclesia*) Nr. 5., C (*Parochia*) Nr. 38. (1382).

87) Rozgonyi Simon egri püspök: gyűrűs gemmapecsét S2 (*Kalnaj*) Nr. 28. (1443).

88) Nagylucsei Orbán egri püspök: gyűrűs pecsét¹¹³ F (*Telonium*) Nr. 102. 3. (1490).

89) Filipec János váradi püspök: gyűrűs pecsét¹¹⁴ F (*Telonium*) Nr. 102. 4. (1490).

90) Vingárti Geréb László erdélyi püspök: gyűrűs pecsét¹¹⁵ F (*Telonium*) Nr. 102. 5. (1490).

¹⁰⁶ Bándi: *Mátyás-kori...* 96. 53. sz.

¹⁰⁷ Bodor Imre – Fügedi Erik – Takács Imre: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján.* Budapest, 1984, 39–40. 14. sz.

¹⁰⁸ Csoma: i. m. 90.; *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei...* 43. 28. sz.

¹⁰⁹ Csoma: i. m. 90.; Rajzát közli Sugár István: *Az egri püspökök története.* Budapest, 1984, 96.

¹¹⁰ Csoma: i. m. 90.; *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei...* 43. 30. sz.

¹¹¹ *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei...* 50. 52. sz.

¹¹² Uo. 52. 58. sz.

¹¹³ Bándi: *Jagelló-kori...* 128. 55. sz.

¹¹⁴ Bándi: *Mátyás-kori...* 127. 121. sz.

¹¹⁵ Bándi: *Jagelló-kori...* 132. 70. sz.

- 91) Bakóc Tamás győri püspök: gyűrűs pecsét¹¹⁶ *F (Telonium) Nr. 102. 6. (1490).*
- 92) Fodor István szerémi püspök: gyűrűs pecsét¹¹⁷ *F (Telonium) Nr. 102. 7. (1490).*
- 93) Szegedi Lukács boszniai püspök: gyűrűs pecsét *F (Telonium) Nr. 109. (1492).*
- 94) Podmaniczky István nyitrai püspök: gyűrűs pecsét *S1 (Darholtz) Nr. 27. (1508).*
- 95) Szatmári György pécsi püspök: gyűrűs pecsét *GG2 (Gabrielis) Nr. 3. (1511).*
- 96) Várdai Pál egri püspök: gyűrűs pecsét¹¹⁸ *T1 (Derencseni) Nr. 38. (1526).*

*Egyéb egyházi méltóságok*¹¹⁹

- 97) Péter széplakiapát: *I2 (Miscellanea) Nr. 1. 1. (1344).*
- 98) Szécsi Domonkos erdélyi prépost:¹²⁰ *T2 (Jesznej) Nr. 22. (1356).*
- 99) János egri vikárius:¹²¹ *NN (Miscellanea) Nr. 30. (1388).*
- 100) Csornai György (László fia) szepesi prépost:¹²² *V2 (Pouch) Nr. 7. 1. (1402).*
- 101) János (Necpáli György fia) egri vikárius:¹²³ *NN (Miscellanea) Nr. 40. (1414).*
- 102) András kassai perjel: *M1 (Miszlóka) Nr. 4. (1433).*
- 103) Péter kassai plébános:¹²⁴ *C (Parochia) Nr. 41. (1457).*
- 104) Carvajal de Juan bíboros pápai követ: *C (Parochia) Nr. 42. (1458).*
- 105) Kaposi János egri kanonok:¹²⁵ *C (Parochia) Nr. 43. (1458).*
- 106) Héti Benedek egri vikárius:¹²⁶ *U1 (Bekeni) Nr. 26. (A, B, C) (1468).*
- 107) Back Gáspár szepesi prépost: gyűrűspecsét *C (Ecclesia) Nr. 11. (1478).*
- 108) Bernát árkádiai tit. püspök:¹²⁷ *A (Cassovia) Nr. 36. (1482).*

¹¹⁶ Rajzát közli Lövei Pál: „...jelen levelünket ...szokott pecsétjeinkkel meg is erősítettük ...” – Sokpecsétetes oklevelek megpecsételési folyamata. In: *„A feledés árja alól új földeket hódítok vissza”. Írások Tímár Árpád tiszteletére.* Szerk. Bardoly István – Jurecskó László – Sümegi György. Budapest, 2009, 109–117., 110.

¹¹⁷ Uo.

¹¹⁸ Bándi: *Jagelló-kori...* 130. 62. sz.

¹¹⁹ Az itt felsorolt pecsétekre zömében nem találtam szakirodalmi hivatkozást, ezért lehetőség szerint az adott személy azonosítására törekedtem a jegyzetekben.

¹²⁰ Egyúttal egri kanonok és vikárius, később erdélyi püspök. Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. In: *Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret.* Budapest, Arcanum, 2003.

¹²¹ Egyúttal zempléni főesperes. C. Tóth Norbert: Az egri káptalan archontológiája 1387–1526. *Turul*, 2015. 2. sz. 48–71., 62.

¹²² C. Tóth Norbert: *A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437.* Budapest, 2015 /Subsida ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 4./, 62.

¹²³ Egyúttal váci kanonok, hevesi főesperes. C. Tóth: *Az egri káptalan...* 60.

¹²⁴ Egyúttal szentszéki bíró.

¹²⁵ Egyúttal szentszéki bíró.

¹²⁶ Egyúttal egri olvasókanonok. C. Tóth: *Az egri káptalan...* 51.

¹²⁷ Ferences szerzetes, egyúttal egri püspökség jövedelmeinek kormányzója, később egervári Péter társaskáptalan prépostja. C. Tóth: *Az egri káptalan...* 55.

- 109) „Andreas de Labischyn” krakkói esperes és egyetemi rektor: B (*Privilegium*) Nr. 53., Nr. 54., Nr. 55. (1496).
- 110) Ferrarai Amadé Tamás esztergomi vikárius:¹²⁸ B (*Privilegium*) Nr. 56. (1496).
- 111) János széplaki apát: gyűrűs pecsét S1 (*Darholtz*) Nr. 19. (1499).
- 112) Hámi Ákos egri kanonok:¹²⁹ gyűrűs pecsét C (*Parochia*) Nr. 47. (1504).
- 113) Vajai László nikomédiaitit. püspök:¹³⁰ gyűrűs pecsét A (*Cassovia*) Nr. 40., Nr. 41. (1505).
- 114) Grinelli Jakab comissarius: T3 (*Karatsondi*) Nr. 5. (1506).
- 115) Szögyéni Damján veszprémi kanonok és vikárius: gyűrűs gemmapecsét T1 (*Derencseni*) Nr. 4. (1513).
- 116) Estei Alfonz bíborosi megbízott: gyűrűs pecsét PP (*Appendix*) Nr. 38. (1518).
- 117) Csanádi Kelemen egri kanonok:¹³¹ gyűrűs gemmapecsét OO (*Continuatio*) Nr. 71. (1520).

Káptalanok és konventek

118. Budai társaskáptalan: hiteleshelyi pecsét:¹³² A (*Cassovia*) Nr. 13., Nr. 14. (1352).
119. Csázmai társaskáptalan: második hiteleshelyi pecsét:¹³³ NN (*Miscellanea*) Nr. 22. (1371).
120. Egri székeskáptalan: harmadik hiteleshelyi pecsét:¹³⁴ A (*Cassovia*) Nr. 4. (1292), L2 (*Baska*) Nr.1. (1328), N2 (*Kalsa*) Nr. 3., Nr. 4. (1330), L1 (*Tehany*) Nr. 1. (1351), NN (*Miscellanea*) Nr. 15. (1358), A (*Cassovia*) Nr. 17. (1364), U3 (*Misle*) Nr. 5. (1398), NN (*Miscellanea*) Nr. 47. (1426), F (*Telonium*) Nr. 55., Nr. 56., Nr. 57. (1458), L5 (*Arany Ida*) Nr. 3. (1459), P1 (*Boldokeő*) Nr. 3. (1462), L2 (*Baska*) Nr. 11. (1466).
121. Esztergomi székeskáptalan: kisebb pecsét¹³⁵ Z2 (*Pezeren*) Nr. 2. (1360), NN (*Miscellanea*) Nr. 18. (1368).
122. Győri székeskáptalan: második hiteleshelyi pecsét¹³⁶ V2 (*Pouch*) Nr. 1. (1338).

¹²⁸ C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században*. I. rész. A kanonoki testület és az egyetemjárás. Budapest, 2015 /Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 7./, 184.

¹²⁹ C. Tóth: *Az egri káptalan...* 63.

¹³⁰ Együttal egri segédpüspök, borsodi főesperes. Uo. 53.

¹³¹ Korábban dékán. *Az egri káptalan...* 62 és 67.

¹³² Takács Imre: *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei*. Budapest, 1992, 49. 6. 1. sz.

¹³³ Uo. 53–54. 12. 2. sz. (A kötetben nyomdai hibaként: 12. 1.)

¹³⁴ Uo. 56–57. 14. 3. sz.

¹³⁵ Uo. 58–59. 16. 2. sz.

¹³⁶ Uo. *A magyarországi káptalanok...* 64–65. 20. 3. sz.

123. Jászói premontrei konvent: második hiteleshelyi pecsét¹³⁷ AA3 (Széplak) Nr. 1. (1328), U3 (Misle) Nr. 2. (1332), T2 (Jesznej) Nr. 9. (1339), T2 (Jesznej) Nr. 13. (1344), MM9 (Beke) Nr. 3. (1359), MM3 (Vitan) Nr.1. (1371), M3 (Mislókaet Tőkés) Nr. 3., T2 (Jesznej) Nr. 30. (1382), NN (Miscellanea) Nr. 29. (1388), U3 (Misle) Nr. 3. (1390), U3 (Misle) Nr. 4.(1393), NN (Miscellanea) Nr. 32. (1395), L1 (Tehany) Nr. 3. (1397), L2 (Baska) Nr. 3. (1399), D (Depositorium) Nr. 15. (1404), F (Telonium) Nr. 25. (1406), C (Parochia) Nr. 39. (1414), A (Cassovia) Nr. 29., D (Depositorium) Nr. 21. (1422), L3 (Kavecsán) Nr. 2. (1423), L2 (Baska) Nr. 5. (1426), H1 (Cerevisia) Nr. 2. (1427), L2 (Baska) Nr. 7. (1428), D (Depositorium) Nr. 27., Nr. 28. (1453), F (Telonium) Nr. 79. (1478), K3 (Szebenye) Nr. 5., Nr. 6., Nr. 7., N2 (Kalsa) Nr. 15. (1480), K3 (Szebenye) Nr. 9., N2 (Kalsa) Nr. 19. (1483), B (Privilegium) Nr. 41. (1486), K3 (Szebenye) Nr. 18. (1488), MM5 (Hegymegi) Nr. 1. (1490), D (Depositorium) Nr. 35. (1491), S1 (Darholtz) Nr. 7. (1492), N2 (Kalsa) Nr. 23. (1509), K3 (Szebenye) Nr. 23. (1512), G1 (Census) Nr. 12. (1514), F (Telonium) Nr. 120., Nr. 121. (1519), G1 (Census) Nr. 13., G2 (Contributio) Nr. 22. (1523), F (Telonium) Nr. 122. (1526).
124. Kassai ferences konvent: S1 (Darholtz) Nr. 2. (1481).
125. Kolozsmonostori bencés konvent: harmadik hiteleshelyi pecsét¹³⁸ OO (Continuatio) Nr. 68. (1514).
126. Leleszi premontrei konvent: hiteleshelyi pecsét¹³⁹ PP (Appendix) Nr. 90. (1416).
127. Szepesi társaskáptalan: második hiteleshelyi pecsét¹⁴⁰ A (Cassovia) Nr. 10. (1317), T2 (Jesznej) Nr. 12. (1344), V2 (Pouch) Nr. 2. (1350), T2 (Jesznej) Nr. 20. (1352), V2 (Pouch) Nr. 4. (1360), V2 (Pouch) Nr. 7. 2. (1402), F (Telonium) Nr. 29. (1413), B (Privilegium) Nr. 23., F (Telonium) Nr. 33. (1419), V2 (Pouch) Nr. 8. (1428), L4 (Szakalya) Nr.2. (1430), L2 (Baska) Nr.10. (1447), E1 (Tricesima) Nr. 11., L4 (Szakalya) Nr. 4.(1464), C (Ecclesia) Nr. 11. (1478), C (Ecclesia) Nr. 13. (1485), K (Forró) Nr. 7. (1511).
128. Széplaki bencés konvent: I2 (Miscellanea) Nr. 1. 2. (1344).
129. Turóci premontrei konvent: hiteleshelyi pecsét¹⁴¹ MM 18 (Podmaniczky) Nr. 1. (1507).
130. Váci székeskáptalan: harmadik hiteleshelyi (nagyobb) pecsét¹⁴² NN (Miscellanea) Nr. 33. (1396).

¹³⁷ Uo. A magyarországi káptalanok... 67. 24. sz.

¹³⁸ Sipos Gábor: A kolozsmonostori konvent hiteleshelyi működése. In: *Művelődéstörténeti Tanulmányok*. Szerk. Csetri Elek – Jakó Zsigmond – Tonk Sándor. Bucuresti, 1979, 33–50., 215–219. 47., 24. sz.; Vö. Takács: A magyarországi káptalanok... 69–70. 28. sz.

¹³⁹ Takács: A magyarországi káptalanok... 72. 30. 1. sz.

¹⁴⁰ Uo. 86–87. 46. 2. sz.

¹⁴¹ Uo. 90–91. 51. 1. sz.

¹⁴² Uo. 93. 54. 3. sz.

Ezekon felül további nyolc darab függőpecsét-töredéket őriznek az oklevelekről leszakadva. Ebből kettő Kassa város első pecsétnyomójának lenyomatait képezi, egy az egri káptalan hiteleshelyi pecsétje. Egy-egy pedig I. Lajos és I. Zsigmond felségpecsétjének töredéke. Egy mandorla alakú főpapi pecsét, továbbá egy természetes és egy zöld színű viaszpecsét töredéke. Utóbbiak azonosítása bizonytalan, így besorolásukat nem végeztem el.

Bízom benne, hogy közleményemmel felkeltettem az érdeklődést Kassa Város Levéltárának Mohács előtti iratanyaga, és általában a külföldi levéltári kutatások iránt. Bár a magyar középkorkutatók páratlan helyzetben vannak, hiszen akár ott-honról is elérhetik az ismert okleveles források jelentős részét, nem adhatjuk fel a helyszíni kutatásokat. Ez a pecsétteni vizsgálatok tekintetében egyértelmű, viszont lappangó oklevelek – vagy mint fenti példánk mutatja, akár oklevélcsoportok – is rejtve maradhatnak a kutatók előtt.

ÁDÁM NOVÁK

HUNGARICAE AND SEALS FROM THE MIDDLE AGES IN THE ARCHIV MESTA KOŠICE (Archivum Secretum)

During the studying the Middle Ages in Hungary efforts should be made to collect the largest and most complete source base due to the low and fragmented number of them. This is especially true, in the case of seal analyses, but we have also seen that how important were significant charters, which were left out from the DL-DF database. In this paper, I intend to provide a detailed seal index and a list of charters, which were not digitalized in the Archiv mesta Košice, to help colleagues, who studying the region, the era, or sigillography in general. It is not my secret to present the bibliography of the already published seals and charters.

ZREDNAI (VITÉZ) JÁNOS PECSÉTTYŰRŰI ÉS CÍMERÉNEK ILLUMINÁLT KÓDEXEKBEN TALÁLHATÓ ÁBRÁZOLÁSAI

Írásunkban Zrednai (Vitéz) János címerének a diplomatikai és a kodikológiai emléanyagban található ábrázolásait kívánjuk összegyűjteni és leírni.¹ Mindenekelőtt célszerűnek tűnik, hogy összefoglaljuk a főpap származására és nevére vonatkozó legfrissebb ismereteinket.

Zrednai (Vitéz) János (1408 k.–1472) származása és más szlavóniai humanistákhoz (Janus Pannonius, „ifjabb” Vitéz János, Garázda Péter, Megyericsei János) fűződő családi kapcsolata nem véletlenül foglalkoztatja régóta a kutatókat.² Zrednai Jánost korábban – Galeotto Marzio és Antonio Bonfini nyomán – egységesen Vitéz Jánosnak nevezték, de Csapodiné Gárdonyi Klára³ és Pajorin Klára⁴ az irodalomtörténet, majd Pálosfalvi Tamás⁵ a családtörténet oldaláról véglegesen bebizonyították, hogy János érsek nem volt a Vitéz család tagja.⁶ Indokolatlan idősebb és ifjabb Vitéz Jánosról beszélni, hiszen Vitéz János nevű főpap csak egy volt: Kamarcai Vitéz János.⁷ Zrednai (Vitéz) Jánost csak később nevezték el „Vitéznek”. Janus Pannoniusnak a Vitézekhez való sorolása későbbi eredetű (15. század második fele). Sem János esztergomi érsek (Zrednai János), sem János pécsi püspök (Janus Pannonius) nem volt sem Vitéz, sem Garázda.⁸

¹ A szíves szóbeli közlésekért és szakmai tanácsokért köszönetet mondok Sölch Miklósnak, Lakatos Bálintnak, Faragó Dávidnak, Hegedűs Andrásnak, Tomislav Matićnak, Pálosfalvi Tamásnak, Wojciech Świebodának, Neumann Tibornak, Zsupán Edinának, Mikó Árpádnak, Lővei Pálnak és Pócs Dánielnek.

² Pálosfalvi Tamás: Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez. *Turul*, 2013. 1. sz. Zrednai (Vitéz) első és sokáig egyetlen részletes életrajzát lásd Fraknói Vilmos: *Vitéz János esztergomi érsek élete*. Budapest, Szent István Társulat, 1879 /Házi könyvtár, XXX./ Lásd továbbá Tomislav Matić horvát nyelvű doktori dolgozatát: Tomislav Matić: *Ivan Vitez od Sredne. Prelat i humanist 15. stoljeća*. Doktorski rad, mentori Borislav Grgin i Nenad Ivić. Sceučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2017.

³ Csapodiné Gárdonyi Klára: Vitéz János neve. *Turul*, 1998. 27. sz.

⁴ Pajorin Klára: Vitéz János vezetéknévéről. In: *Ritók Zsigmondné Szalay Ágnes 70. születésnapjára*. Közreadja a REBAKUCS. Budapest, 2001, 18–19.

⁵ Pálosfalvi: i. m. 15.

⁶ C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: *Magyarország világi archontológiája, 1458–1526. I. Főpapok és bárók*. Budapest, 2017 /Magyar történelmi emlékek. Adattárak/, 27.

⁷ Személyére lásd Pálosfalvi: i. m. 4–5., 15.

⁸ Uo. 15–16.

Zrednai (Vitéz) János művelt főpap volt. Váradai püspökként (1445–1465), majd esztergomi érsekként (1465–1472) ő maga a tudományok pártolója, rezidenziája pedig külföldi tudósok szakmai műhelye, központja volt. Nagy igényességgel gyűjtötte, olvasta a kódexeket és javíttatta azok hibás olvasatait, és oroszánrésze volt a pozsonyi egyetem megalapításában (1467).

Az előzetes vizsgálatok során feltűnt, hogy a Zrednai János kódexeiben található Zrednai-címerábrázolások differenciáltabb képet mutatnak, mint a pecsétjein látható címer. Ezért úgy döntöttünk, hogy a Zrednai *possessors*ágát bizonyító kodikológiai forrásokat összevetjük az oklevélkiadó Zrednai János tevékenységét tanúsító dokumentumokkal (alapvetően pecsétekkel). Közleményünkben a diplomatikai és a kodikológiai emlékanyagot kívánjuk ismertetni nyolc pecsét, valamint tizenöt illuminált kódexben található címerábrázolás bemutatásával.

Az összeállítás alapjául a szakirodalomból ismert Zrednai-pecsétek és a Zrednai-címert viselő kódexek szolgálnak. Az elveszett és csak utalásból ismert pecsétek, kódexek a jelen vizsgálat számára nem tekinthetők érdemi adatnak, mivel a régi tudósítások nem feltétlenül szolgálnak számunkra pontos – például heraldikai – leírásokkal.

A közlés 23 tételből – nyolc gyűrűspecst és tizenöt kódex adataiból – áll, ami összesen 25 címerábrázolást fed, mivel két kódexben nem egy-egy, hanem két-két címer szerepel. A nyolc pecsét Zrednai János püspöki, majd érseki pecsétgyűrűjével készített gyűrűspecsek négy-négy példányát fedi. Az új gyűrű készítésének nyilván az volt az oka, hogy változott Zrednai egyházi méltósága: váradai püspök után esztergomi érsek lett.⁹ A tételek a leírást, a vonatkozó szakirodalmat, a reprodukciók bibliográfiai adatait (beleértve a világhálón elérhető reprodukciók linkjeit is) tartalmazzák.

Függelék

A)

Pecsétek (püspöki és érseki gyűrűspecsek)

A vizsgálat tárgyát képező pecsétekre vonatkozóan a *Collectio Diplomatica Hungarica – A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa* (MNL OL DL/DF), a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára pecsétgyűjteményéhez összeállított levéltári segédlet és a Bándi Zsuzsanna által készített kiállítási katalógus szolgál alapul.

⁹ A tisztségváltásra lásd C. Tóth Norbert: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig*. Győr, 2017 /A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 27./, 24. és 108.

A tételekben hivatkozott szakirodalom:

Pecsétgyűjtemény 2006 = *Pecsétgyűjtemény. V szekció. Repertórium.* Összeáll. Sunkó Attila. Budapest, 2006 /A Magyar Országos Levéltár segédletei, 23./.

Bándi 1990 = Bándi Zsuzsanna: *A Magyar Országos Levéltár Mátyás-kori pecsétkiállításának (1990. április 6. – október 6.) katalógusa.* [Gépirat.] Budapest, 1990.

Bándi 1991 = Bándi Zsuzsanna: *A Magyar Országos Levéltár Mátyás-kori pecsétkiállításának katalógusa (1990. április 6. – október 6.). Levéltári Közlemények,* 1991. 57–150.

Megpecsételt 2000 = *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból.* Szerk. Hegedűs András. Esztergom, 2000.

MNL OL DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.

MNL OL DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár.

MNL OL DL/DF adatbázis = <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/> [letöltés: 2018. november 28.].

A tételekben olvasható rövidítések feloldása:

A = alak, méretadat

M = pecsétmező leírása

K = körirat

I = irodalom

L = link (MNL OL DL/DF adatbázis)

R = reprodukció

A/1

A püspöki gyűrűspecsét példányai

A/1–1

Zrednai János váradi püspök pecsétje

Várad, 1460. április 6.

MNL OL DL 81387.

A: Nyolcszögletű vörös viasz papírfelzetes zárópecsét (kb. 1,7x1,2 cm méretű).

M: A pecsétmezőben középen vágott címerpajzs, fent jobbra haladó oroszlán, lent liliom két csillagtól övezve. A címerpajzs fölött püspöksüveg.

K: s[igillum] joh[an]nis episcopi varad[iensis]

I: Bándi 1990, 71. l., 115. sz.; Bándi 1991, 127. l., 119. sz.

L: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/176970/?pg=2&bbox=-365%2C-815%2C1003%2C-12> [letöltés: 2018. november 25.]

A/1–2

Mátyás király és az országnagyok pecsétjei között Zrednai János váradi püspök pecsétje

Esztergom, 1462. február 10.

MNL OL DL 15698.

A: Zrednai János váradi püspök természetes színű viasz pecsétfészekbe nyomott nyolcszögletű vörös viasz pecsétje (kb. 1,6x1,2 cm méretű).

M: A középen vágott címerpajzsban fent jobbra haladó oroszlán, lent liliom két csillagtól övezve. A címerpajzs fölött püspöksüveg.

K: s[igillum] joh[an]nis episcopi varad[iensis]

I: Bándi 1990, 9–10. l., 2a. sz. (3); Bándi 1991, 63–64. l., 2a. sz. (3); Pecsétgyűjtemény 2006, 82. l., 923. sz.

L: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/179939/?pg=5&bbox=-528%2C-1333%2C1773%2C16> [letöltés: 2018. november 25.]

A/1–3

Mátyás király és az országnagyok pecsétjei között Zrednai János váradi püspök pecsétje

Esztergom, 1462. február 10.

MNL OL DL 24767.

A: Zrednai János váradi püspök természetes színű viasz pecsétfészekbe nyomott nyolcszögletű vörös viasz pecsétje (kb. 1,2x1,7 cm méretű).

M: A pecsétmező középen vágott címerpajzsot mutat, fent jobbra haladó oroszlán, lent liliom két csillagtól övezve. A pajzs fölött püspöksüveg.

K: s[igillum] joh[an]nis episcopi varad[iensis]

I: Bándi 1990, 10–11. l., 2b. sz. (3); Bándi 1991, 64–65. l., 2b. sz. (3)

L: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/179942/?pg=4&bbox=-127%2C-1987%2C3128%2C-77> [letöltés: 2018. november 25.]

A/1–4

Mátyás király és az országnagyok pecsétjei között Zrednai János váradi püspök pecsétje

Vác, 1462. május 6.

MNL OL DL 15719.

- A: Zrednai János váradi püspök nyolcszögletű vörös viasz rányomott pecsétje, kissé sérült (kb. 1,3x1,8 cm méretű).
- M: Középen vágott címerpajzsban fent jobbra haladó oroszlán, alul liliom két csillagtól övezve. A címerpajzs fölött püspöksüveg.
- K: s[igillum] joh[an]nis episcopi varad[iensis]
- I: Szakirodalom: Bándi 1990, 11–12. l., 2c. sz. (4); Bándi 1991, 65–66. l., 2c. sz. (4)
- L: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/180338/?pg=6&bbox=97%2C-1309%2C1064%2C-742> [letöltés: 2018. november 25.]

A/2

Az érseki gyűrűspecsét példányai

A/2–1

Zrednai János esztergomi érsek pecsétje

1465. december 18.

MNL OL DL 16208.

- A: Hártján, zöld színű pecsétzsinóron természetes színű viasz pecsétfészekben nyolcszögletű vörös viasz pecsét (kb. 1,5x1,3 cm méretű).
- M: A pecsétmezőben vágott pajzsban fent jobbra haladó oroszlán, alul liliom, kétoldalt egy-egy csillaggal. A pajzs mögött kereszt.
- K: s[igillum] iohan[n]is archiep[iscop]i strigon[iensis]
- I: Bándi 1990, 62. l. 97. sz.; Bándi 1991, 118. l., 101. sz.; Pecsétgyűjtemény 2006, 66. l., 294. sz.
- L: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/186963/?pg=3&bbox=-35%2C-1305%2C1592%2C-351> [letöltés: 2018. november 25.]

A/2–2

Zrednai János esztergomi érsek pecsétje

1466. április 21.

MNL OL DF 236014.

Eredeti őrzőhelye: Esztergom, Prímási Levéltár, Esztergomi Székesfőkapitán Magánlevéltára, Acta radicalia, 16-1-7.

- A: Zrednai János természetes színű viasz pecsétfészekbe nyomott nyolcszögletű vörös viasz pecsétje (1,5 x 1,3 cm).
- M: Kerekített talpú vágott pajzs, amelynek felső mezejében jobbra lépő oroszlán, alsó mezejében középen lebegő liliom, két oldalán egy-egy hatágú csillaggal, a pajzs mögött kereszt látható.
- K: s[igillum] iohan[n]is archiep[iscop]i strigon[iensis]
- I: Megpecsételt 2000, 123. l., 93. sz. (Hegedűs András)
- R: Megpecsételt 2000, 123. l., 93. sz.

A/2–3

Zrednai János esztergomi érsek pecsétje

1466. április 26.

MNL OL DL 16344.

A: Rányomott nyolcszögletű vörös viasz pecsét papírfelzettel.

M: A gyűrűspecst mezejében Zrednai János címere: kerekített talpú vágott pajzs, amelynek felső mezejében jobbra lépő oroszlán, alsó mezejében középen lebegő liliom, két oldalán egy-egy hatágú csillaggal, a pajzs mögött kereszt látható.

K: s[igillum] iohan[n]is archiep[iscop]i strigon[iensis]

L: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/187807/?pg=3&bbox=-438%2C-1159%2C1498%2C-23> [letöltés: 2018. november 30.]

A/2–4

Zrednai János esztergomi érsek pecsétje

Nagyszombat, 1466. június 10.

MNL OL DL 16363.

A: Rányomott nyolcszögletű vörös viasz pecsét papírfelzettel.

M: A gyűrűspecst mezejében Zrednai János címere: kerekített talpú vágott pajzs, amelynek felső mezejében jobbra lépő oroszlán, alsó mezejében középen lebegő liliom, két oldalán egy-egy hatágú csillaggal, a pajzs mögött kereszt látható.

K: s[igillum] iohan[n]is archiep[iscop]i strigon[iensis]

I: Szakirodalom: Bándi 1990, 62. l. 97. sz.; Bándi 1991, 118. l., 101. sz.

L: <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/view/188062/?pg=3&bbox=-415%2C-1100%2C1520%2C35> [letöltés: 2018. november 25.]

B)

Kódexekbe festett címerábrázolások

A fenti oklevelektől eltérően a közlésben szereplő kódexeket nem könnyű feladat kronológiai szempontból rendezni, mivel a másolás és az illuminálás idejét általában nem tudjuk pontosan datálni. Ezért inkább formai jegyek (püspöki süveg vagy érseki kereszt a címeren) alapján rendeztük őket csoportokba. A formai jegyek mindazonáltal időrendet is jelenthetnek, mivel a püspöki süveg ábrázolása Zrednai címerén az 1465 előtti korszakra, az érseki kereszt megjelenése az 1465 után korszakra utal. (Zrednai 1445 és 1465 között váradi püspök, 1465 és 1472 között esztergomi érsek volt. 1445 előtti illuminált kódex nem szerepel az alábbi listán.) A harmadik alegységbe azok az esetek tartoznak, amikor a Zrednai-címer mellett vagy azzal közös kompozícióban Garázda-címert is találunk. Az átfestett címereken pedig a Mátyás király címerével felülfestett Zrednai-címereket értjük.

Hoffmann Edithnek 1929-ben megjelent könyve és annak Wehli Tünde által szerkesztett reprint kiadása (1992) – Zrednai könyvtára vonatkozóan is – kiváló és meghatározó szakirodalomnak minősül. Csapodiné Gárdonyi Klára kutatási eredményeinek (1984) köszönhetően széles alapokon nyugvó ismereteink vannak a tudós preláthus könyvtáráról és az általa olvasott könyvekről. Csapodi Csaba és Csapodiné Gárdonyi Klára *Bibliotheca Hungaricája* a magyarországi kodikológiai emléktanyag tükrében tartalmaz fontos adatokat Zrednai könyvtára vonatkozóan. Az esztergomi érsek könyveinek egy része később a Corvina-könyvtár állományába került. Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára és Madas Edit cenzusai a főpap kódexeiről elsősorban a *Bibliotheca Corviniana* részeiről nyújtanak szakirodalmi ismereteket.

A tételekben hivatkozott szakirodalom:

Bauer-Eberhardt 2008 = Ulrike Bauer-Eberhardt: Italienischer Buchschmuck in den Münchner Corvinen. In: *Ex Bibliotheca Corviniana. Die acht Münchener Handschriften aus dem Besitz von König Matthias Corvinus*, hrsg. von Claudia Fabian und Edina Zsupán. Budapest, 2008 /Bavarica et Hungarica, 1.; Supplementum Corvinianum, 1./, 107–141.

Budai műhely 2018 = A *Corvina* könyvtár budai műhelye. Kiállítási kalauz. *The Corvina Library and the Buda Workshop. A Guide to the Exhibition*. Bev. és összefoglaló táblák Zsupán Edina. Tárgyleírások Zsupán Edina és Földesi Ferenc. Budapest, 2018.

CCM 1988 = *Catalogus codicum manuscriptorum medii aevi Latinorum, qui in Bibliotheca Jagellonica Cracoviae asservantur*. Vol. 4. *Numeros continens inde a 564 usque ad 667*. Wratislaviae, Ossolineum, 1988.

Csapodi 1973 = Csaba Csapodi: *The Corvinian Library. History and Stock*. Budapest, 1973 /Studia humanitatis, 1./.

Csapodi – Csapodiné 1988–1994 = Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára: *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt*. I–III. Budapest, 1988–1994 /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, új sorozat, 23., 31., 33./.

Csapodi – Csapodiné 1990 = Csapodi Csaba – Csapodiné Gárdonyi Klára: *Bibliotheca Corviniana*. Negyedik, bővített és átdolgozott kiadás, Budapest, 1990.

Csapodi-Gárdonyi 1984 = Klára Csapodi-Gárdonyi: *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*. Budapest, 1984 /Studia humanitatis, 6./.

Csillag 2008 = *Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a magyarországi humanizmus kezdetei. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, 2008. március 14. – június 15.* Szerk. Földesi Ferenc. Budapest, 2008.

Hoffmann – Wehli 1929/1992 = Hoffmann Edith: *Régi magyar bibliofilek.* [Hasonmás kiadás és újabb adatok.] Az előszót és az új jegyzeteket írta és a kötetet szerkesztette Wehli Tünde. Budapest, 1992.

Madas 2009 = Edit Madas: *La Bibliotheca Corviniana et les corvina „authentiques”.* In: *Matthias Corvin, les bibliothèques princières et la genèse de l'État moderne.* Publié par Jean-François Maillard, István Monok, Donatella Nebbiai avec le concours de Edit Madas, Luigi Alberto Sanchi et Edina Zsupán. Budapest, 2009 /Supplementum Corvinianum, 2., De Bibliotheca Corviniana/, 35–78.

Pócs 2016 = Pócs Dániel: Handó György könyvtára. *Ars Hungarica*, 2016. 4. sz. 309–338.

B/1

Püspöki süveg és érseki kereszt nélküli címerábrázolások

B/1a

Georg Peurbach, *Theoricae novae planetarum*

Krakkó, Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp. 599 III, fol. 1 recto

Kerek talpú vágott pajzs, amelynek felső, arany mezejében jobbra haladó vörös oroszlán; az alsó, kék mezőben közepén lebegő arany lilium, két oldalán egy-egy hatágú arany csillaggal.

Szakirodalom: Hoffmann – Wehli 1929/1992, 69., 237.; Csapodi-Gárdonyi 1984, 124. l., 77. sz.; CCM 1988, num. 599.; Csapodi – Csapodiné 1988–1994, II. (1993), 35. l., 1916. sz.

Reprodukció: Csapodi-Gárdonyi 1984, Abb. 60.; <https://jbc.bj.uj.edu.pl/publication/360999/content> [letöltés: 2018. november 17.]

B/1b

Cicero, *Opera philosophica*

New Haven, Yale University Library, Beinecke MS 284, fol. 2 recto

A vágott címerpajzs felső, arany mezejében jobbra haladó vörös oroszlán; az alsó, kék mezőben két hatágú arany csillag között sötétezüst lilium.

A kódex végén olvasható adat szerint 1470-ben fejezték be a másolást (fol. 275 recto: „Florentiae ... M. CCCC. LXX.”).

Csapodiné Gárdonyi Klára szerint (1984) Firenzében illuminálták a kódexet.

Szakirodalom: Hoffmann – Wehli 1929/1992, 237.; Csapodi-Gárdonyi 1984, 95. l., 29. sz.; Csapodi – Csapodiné 1988–1994, II. (1993), 125. l., 2309. sz.

Reprodukció: <https://brbl-dl.library.yale.edu/vufind/Record/3592329> [letöltés: 2018. november 16.]

B/1c

Ifjabb Plinius, *Epistolae*

Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 141, fol. 1 recto

Kerek talpú vágott pajzs, amelynek felső, ezüst mezejében jobbra haladó vörös oroszlán; az alsó, kék mezejében középen lebegő ezüst liliom, két oldalán egy-egy nyolcágú arany csillaggal.

Csapodiné Gárdonyi Klára (1984) szerint Észak-Itáliában illuminálták a kódexet. Zrednai János jelezte az éمندálás (a szöveg javításának) időpontját: „Bude 1464 Maji 23”.

Szakirodalom: Hoffmann – Wehli 1929/1992, 69. l.; Csapodi-Gárdonyi 1984, 126. l., 79. sz.; Csapodi – Csapodiné 1988–1994, I. (1988), 40. l., 48. sz.; Csillag 2008, 147–148. l.

Reprodukció: Csillag 2008, 148. l.;

<http://cdm.csbsju.edu/digital/collection/HMMLClrMicr/id/21632/rec/1> [2018. november 3.]

Zrednai a Plinius-kódexet 1464-ben már javította: ez püspöksége idején történt. A Peuerbach-kódex datálása terén a szakirodalom nem egységes. Csapodiné Gárdonyi Klára és Wehli Tünde szerint Magyarországon készült, Wehli Tünde szerint az 1450-es években; a krakkói Jagelló Könyvtár nyomtatott katalógusa viszont későbbre datálja a kódexet (1470 körül): Zrednai az 1450-es években püspök, 1470 körül érsek volt. A Cicero-kódex másolását 1470-ben fejezték be: Zrednai ekkor már érsek volt. Süveg és kereszt nem látható a fenti három címerábrázoláson. Mindazonáltal ennek a ténynek nem feltétlenül érdemes a kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonítani. Elképzelhető, hogy a (nem magyarországi) címerfestőt nem pontosan tájékoztatták Zrednai címeréről.

B/2

Püspöki süveg vagy/és érseki kereszt a címeren

B/2a

Cicero, *Orationes*

Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 11, fol. 1

Kerek talpú vágott pajzs, amelynek felső, arany mezejében jobbra lépő vörös oroszlán; az alsó, kék mezőben középen lebegő sötétezüst/fekete liliom, két oldalán egy-egy arany csillaggal. A pajzs fölött érseki kereszt látható.

Csapodiné Gárdonyi Klára (1984) szerint a kódexet Firenzében illuminálták.
Szakirodalom: Hoffmann – Wehli 1929/1992, 69. l.; Csapodi-Gárdonyi 1984, 96. l., 30. sz.; Csapodi – Csapodiné 1988–1994, I. (1988), 32. l., 27. sz.
Reprodukció: <http://cdm.csbsju.edu/digital/collection/HMMLClrMicr/id/21402/rec/1> [letöltés: 2018. november 17.]

B/2b

Plautus, *Comoediae*

Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 111, fol. 1 recto
Tárccsapajzs, vágott, amelynek felső, arany mezejében jobbra lépő vörös oroszlán; az alsó, kék mezőben középen lebegő ezüst lilium, két oldalán egy-egy hatágú arany csillaggal. A pajzs felett püspöki süveg és érseki kereszt.
Csapodiné Gárdonyi Klára (1984) szerint a kódexet Ferrarában illuminálták.
Mivel a süveg felett kereszt is látható, a címer Zrednai érseksége idején, vagyis legkorábban 1465-ben készülhetett.

Szakirodalom: Hoffmann – Wehli 1929/1992, 69. l.; Csapodi-Gárdonyi 1984, 125. l., 78. sz.; Csapodi – Csapodiné 1988–1994, I. (1988), 38. l., 42. sz.
Reprodukció: Csapodi-Gárdonyi 1984, Abb. 55.;
<http://cdm.csbsju.edu/digital/collection/HMMLClrMicr/id/21826/rec/1> [letöltve: 2018. november 3.]

B/2c

Ptolemaeus, *Cosmographia*

Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Urb. Lat. 274, fol. 1 recto
Lófej-pajzs, vágott; a felső, arany mezőben jobbra haladó vörös oroszlán, az alsó, kék mezőben két arany csillag között sötétezüst lilium. A pajzs felett érseki kereszt.
Csapodiné Gárdonyi Klára (1984) szerint a kódexet Firenzében illuminálták.
Szakirodalom: Hoffmann – Wehli 1929/1992, 237. l.; Csapodi-Gárdonyi 1984, 128. l., 83. sz.; Csapodi – Csapodiné 1988–1994, II. (1993), 190. l., 2567. sz.
Reprodukció: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Urb.lat.274 [letöltve: 2018. november 3.]

B/2d

Manilius, *Astronomicum*

Vatikán, Biblioteca Apostolica Vaticana, Pal. Lat. 1711, fol. 2 recto
A kerek talpú vágott pajzs felső, arany mezejében jobbra haladó vörös oroszlán; az alsó, kék mezőben két hatágú arany csillag között arany lilium. A pajzs felett érseki kereszt.
Zrednai 1469-ben Galeotto Marzióval együtt olvasta és émendálta a szöveget.
Szakirodalom: Hoffmann-Wehli 1929/1992, 69. l.; Csapodi-Gárdonyi 1984, 119. l., 68. sz.; Csapodi-Csapodiné 1988–1994, II. (1993), 188. l., 2559. sz.

Reprodukció:

https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/bav_pal_lat_1711/0007/image [letöltve: 2018. november 16.]

B/2e

Hieronymus, *Epistolae, Sermones etc.*

Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 644, fol. 2

A kerektaipú vágott pajzs felső, arany mezejében jobbra haladó vörös oroszlán; az alsó, kék mezőben két hatágú arany csillag között arany liliom. A pajzs felett érseki kereszt.

Csapodiné Gárdonyi Klára (1984) szerint a kódexet Nápolyban vagy Észak-Itáliában illuminálták.

Vitéz 1470-ben émemdálta, valószínű tehát, hogy az illuminálás és az érseki címer 1470 előtt készült.

Szakirodalom: Hoffmann – Wehli 1929/1992, 69. l.; Csapodi 1973, 244. l., 328. sz.; Csapodi-Gárdonyi 1984, 105. l., 44. sz.; Csapodi – Csapodiné 1988–1994, I. (1988), 47. l., 68. sz.; Csapodi – Csapodiné 1990, 64. l., 180. sz.; Madas 2009, 56. l., 69. sz. Reprodukció: Csapodi – Csapodiné 1990, 487. l. (= CCI. számú tábla)

B/3

Zrednai- és Garázda-címerek közös kódexben vagy közös kompozícióban

Egyes esetekben előfordul, hogy a kódexben – Zrednainak az alsó lapszéldíszben található címerén kívül – az illuminált levél egy másik helyén (például a felső lapszéldísz) egy másik címer is szerepel, mint például Mátyás király címere (lásd fent a B/2b esetet, Plautus-kódex, Bécs, ÖNB Cod. 111). Ezek az esetek nem kevés fejtorést okoznak a címer szereplése okát kutató kodikológusoknak és művészettörténészeknek.

Meglátásunk szerint azok az esetek, amikor a Zrednai-címer a Garázda-címerrel közös kódexben vagy közös kompozícióban szerepel, külön említést érdemelnek. Ezt részben az is indokolja, hogy nem ismerünk más olyan személyt vagy családot, akinek a címerét Zrednai címerével közös szerkezetben festették volna meg kódexekben.

B/3a

Augustinus, *De civitate Dei*

London, British Library, Ms. Harl. 4902, két címer közös kompozícióban.

Felül Zrednai címere: vágott pajzs, amelynek felső, arany mezejében jobbra haladó sötétarany oroszlán; az alsó, kék mezőben középen lebegő sötétezüst/fekete liliom, két oldalán egy-egy arany csillaggal. A pajzs felett püspöksüveg.

Alul a Garázda-címer: kék mezőben kiemelkedő, fenyőfát tartó, jobbra forduló vadkecske.

Csapodiné Gárdonyi Klára (1984) szerint a kódexet Firenzében illuminálták.

Az Augustinus-kódexben, és mint alább látjuk, a Livius-kódexekben is feltűnik a Garázda család címere. Jelen esetben a Zrednai- és a Garázda-címer nem külön-külön, a keretdísz különböző sarkaiban szerepel, hanem közös kompozícióban láthatók, összeérnek. A Zrednai-címer felső részében – az általánosnak tekinthető ábrázolástól eltérő módon – arany mezőben sötétarany oroszlán szerepel.

Szakirodalom: Hoffmann – Wehli 1929/1992, 237. l.; Csapodi-Gárdonyi 1984, 87. l., 11. sz.; Csapodi – Csapodiné 1988–1994, II. (1993), 46. l., 1966. sz.

Reprodukció: Klára Csapodi-Gárdonyi 1984, Abb. 42.

B/3b

Livius Zrednai kedvelt és gyakran olvasott szerzője volt. A három müncheni Livius-kódex mindegyike őriz Garázda-címert.¹⁰

B/3b-1

Livius, *Ab urbe condita, decas I.*

München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15731, két ábrázolás: fol. 1 verso és fol. 2 recto.

Fol. 1 verso: A kis méretű pajzson kék mezőben, felül jobbra haladó arany oroszlán, alul arany lilium és alig látható további elemek (valószínűleg arany csillagok). Fol. 2 recto: Lófejpajzs, vágott. A felső, arany mezőben jobbra haladó vörös oroszlán; az alsó, kék mezőben középen lebegő sötétezüst lilium, két oldalán egy-egy arany csillaggal.

Az illumináció elkészítését Mariano del Buonónak tulajdonítják (lásd Csillag 2008).

Szakirodalom: Hoffmann – Wehli 1929/1992, 69. l.; Csapodi-Gárdonyi 1984, 115. l., 62. sz.; Csapodi – Csapodiné 1988–1994, II. (1993), 64. l., 2020. sz.; Csillag 2008, 166–169. l., Pócs 2016, 324. l.

Reprodukció: Csapodi-Gárdonyi 1984, Abb. 47.; Csillag 2008, 168–169. l.; <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00081514&pimage=5&v=150&nav=&l=de> [letöltve: 2018. november 3.]

¹⁰ Clm 15731, fol. 2 verso: a bal lapszéli keretdíszben Garázda-címer látható; Clm 15732, fol. 1 verso: a tabernákulum szövege alatt a ma nem teljesen ép állapotban levő illuminálás valószínűleg Garázda-címert sejtet; Clm 15733, fol. 2 recto: az alsó szegélydísz közepén (a bal és jobb sarokban található Zrednai-címerek között) az üres címerpajzs felett korona, alatta Garázda-címer. Lásd bővebben Pócs Dániel: Handó György könyvtára. *Ars Hungarica*, 2016. 4. sz. 324. l. 32. j.

B/3b-2

Livius, *Ab urbe condita, decas II.*

München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15732, fol. 2 recto

A Zrednai-címerábrázolások sorában máshol egyáltalán nem látható, egyedi kialakítású címerpajzs három részből áll. Legfelül kék mezőben arany kereszt, középen arany mezőben jobbra haladó vörös oroszlán, legalul kék mezőben arany liliom.

Az illuminátor Ser Ricciardo di Nanni volt (lásd Csillag 2008).

Szakirodalom: Hoffmann – Wehli 1929/1992, 69. l.; Csapodi-Gárdonyi 1984, 116. l., 63. sz.; Csapodi – Csapodiné 1988–1994, II. (1993), 64. l., 2020. sz.; Csillag 2008, 170–173. l., Pócs 2016, 324. l.

Reprodukció: Csillag 2008, 172. l.

B/3b-3

Livius, *Ab urbe condita, decas IV.*

München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 15733, két címerábrázolás.

Fol. 2 recto, az alsó szegélydísz bal alsó sarkában látható címer: a vágott pajzs felső, arany mezejében balra(!) haladó vörös oroszlán; az alsó, kék mezőben ezüst liliom, a liliom két oldalán egy-egy ezüst csillag. A pajzs felett érseki kereszt.

Reprodukció: Csillag 2008, 176. l.; <http://daten.digitale-sammlungen.de/0011/bsb00115311/images/index.html?id=00115311&seite=9&fip=193.174.98.30&nativo=%2F&groesser=100%25> [letöltés: 2018. november 15.]

Fol. 2 recto, az alsó szegélydísz jobb alsó sarkában látható címer: a vágott pajzs felső, arany mezejében balra (!) haladó vörös oroszlán; az alsó, kék mezőben ezüst liliom, a liliom két oldalán egy-egy ezüst csillag. A pajzs felett püspöki süveg.

Reprodukció: Csillag 2008, 176. l.; <http://daten.digitale-sammlungen.de/0011/bsb00115311/images/index.html?id=00115311&seite=9&fip=193.174.98.30&nativo=%2F&groesser=100%25> [letöltés: 2018. november 15.]

Az illumináció elkészítését Mariano del Buonónak tulajdonítják (lásd Csillag 2008).

Szakirodalom: Hoffmann – Wehli 1929/1992, 69. l.; Csapodi-Gárdonyi 1984, 116. l., 64. sz.; Csapodi – Csapodiné 1988–1994, II. (1993), 64. l., 2020. sz.; Csillag 2008, 174–177. l., Pócs 2016, 324. l.

B/4

„Felülfestett” Zrednai-címerek

A felül- vagy átfestett címerek voltaképpen vagy a B/1 vagy a B/2 csoportba tartoznak, de írásunkban különválasztjuk őket, mivel az átfestés miatt a címer nem pontosan látszik, és így az sem vehető ki egyértelműen, hogy található-e süveg vagy kereszt a címerpajzs felett.

B/4a

Pseudo-Quintilianus, *Declamationes*

Párizs, Bibliothèque nationale, Ms. Lat. 7803, fol. 1 verso

Az első levél rectóján Mátyás király címere látható, alatta Zrednai címere. A fol. 1 versón kivehető eredeti címer nagy valószínűség szerint: a vágott pajzs felső, arany mezejében jobbra haladó vörös oroszlán, az alsó, (valószínűleg) kék mezőben két (valószínűleg) arany csillag között arany liliom.

Szakirodalom: Hoffmann – Wehli 1929/1992, 237. l.; Csapodi 1973, 463. l., 1032. sz.; Csapodi-Gárdonyi 1984, 131. l., 88. sz.; Csapodi – Csapodiné 1990, 55. l., 124. sz., és 344. l.; Csapodi – Csapodiné 1988–1994, II. (1993), 141. l., 2365. sz.; Madas 2009, 61. l., 109. sz.

Reprodukció: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b60000295/f10.image> [2018. november 3.]

B/4b

Basilius Magnus, *De divinitate Filii et Spiritus Sancti, De Spiritu Sancto*

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 415, fol. 4 verso

Wehli Tünde szerint Pietro Cennini lehet az illuminátor. Mátyás király címerét Zrednai címerére festették rá. A 4. levél versóján kivehető címerábrázolás: a vágott pajzs felső, arany mezejében jobbra haladó vörös oroszlán; az alsó, kék mezőben arany liliom.

Szakirodalom: Hoffmann – Wehli 1929/1992, 69, 236. l.; Csapodi 1973, 153. l., 102. sz.; Csapodi-Gárdonyi 1984, 88. l., 13. sz.; Csapodi – Csapodiné 1988–1994, I. (1988), 267. l., 927. sz.; Csapodi – Csapodiné 1990, 39. l., 36. sz.; Csillag 2008, 188. l.; Budai műhely 2018, 186–187. l.

Reprodukció: <http://www.corvina.oszk.hu/kepnezegeto/index.php?corvina=cod-lat415&lang=en&img=16#16> [2018. november 3.]

B/5

(Tribrachus, *Eclogae*)

Tribrachus, *Eclogae*

Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 416, fol. 1 recto

A kézirat élén olvasható, Zrednai Jánosnak címzett ajánlás miatt említést kell tennünk a Tribrachus-kódexben található, a Zrednai címerében szereplő oroszlán-elemtől egyértelműen elütő oroszlán-ábrázolásról is. A pajzsra kék mezőben jobbra néző, ágaskodó arany oroszlán látható.

A kézirat Gaspare Tribraco de' Trimocchi (Tribrachus, 1439 – kb. 1493) verseit tartalmazza, amelyeket az esztergomi érseknek szóló ajánlás előz meg. A kódex elején található két szöveghely (fol. 1 recto, valamint fol. 2 recto: „... ad reveren-

dissimum archiepiscopum Strigoniensem”) világosan jelzi, hogy az illuminált kézirat a végső állapotát Zrednai János esztergomi érseknek szánt kódexként nyerte el. Hoffman Edith szerint a jobboldal lapszeldíszítményei közé illesztett címer Zrednai címere. A festő nyilván csak általános tájékoztatást kapott a címer alakjára nézve. Mivel az illuminálás a mai állapotában nem ép, nem állapítható meg egyértelműen, hogy a címer tartalmazza-e Zrednai címerének más elemeit (pl. liliom, csillag). Hoffmann Edith szerint egy apró csillag és egy pici liliom fele látszódik, a másik csillag és a liliom másik fele lepattogzott a képről. A levél alján három arc-képet látunk, közülük a középső alak liliommintás főpapi öltözetben, süveggel, baljában pásztorbottal, „Lux Pannoniae” felirattal maga Zrednai. Ulrike Bauer-Eberhardt szerint Guglielmo Giralaldi illuminálta a kódexet.

Mivel az ágaskodó oroszlán határozottan eltér a Zrednai címerében található oroszlán képétől, véleményünk szerint nem indokolt a Tribachus-kódex oroszlánja esetében Zrednai-címert keresni.

Szakirodalom: Hoffmann – Wehli 1929/1992, 66, 69. l.; Csapodi-Gárdonyi 1984, 143. l., 112. sz.; Csapodi – Csapodiné 1988–1994, I. (1988), 267. l., 928. sz.; Csillag 2008, 222–223. l.; Bauer-Eberhardt 2008, 114.

Reprodukció: Csillag 2008, 223. l.

Összefoglalás

A kódexekben található címerábrázolásokból kirajzolódó heterogén képhez képest a pecsétek egységes arcot mutatnak. Az ismertetett pecsétlenyomatok az 1460 és 1466 közötti időszakból (Zrednai püspöki, majd érseki méltósága idejéből) származnak. Süveg vagy kereszt – az adott időszaknak megfelelően – mindegyik példányon szerepel.

A kódexekben található címerek árnyaltabb képet mutatnak. A lényeges formai eltéréseket, egyedi megformálásokat (balra forduló oroszlán; nem vágott pajzs; az általánosnak tekinthető színhasználattól eltérő esetek) az egyes tételekben említetem.

Legfontosabb észrevételünk a következő: Zrednai főpapi működése idején valóban készültek kódexek (és azokban címerábrázolások) a tudós főpap számára, amelyeken süveg vagy érseki kereszt nem szerepel.

A datálást illetően a kódexek esetében nehéz helyzetben vagyunk. A szakirodalom kevés esetben (Mariano del Buono, Ser Ricciardo di Nanni, Guglielmo Giralaldi, Pietro Cennini) ismeri a festők személyét; a téma jeles kutatói az esetek nagy többségében csupán annyi tudtak megállapítani, hogy az illuminációk mely területeken (például Firenzében, Észak-Itáliában) készültek. Ilyen kevés konkrét adat birtokában nem lehet érdemi megállapításokat tenni a címerábrázolások és a festők közötti összefüggésekre vonatkozóan.

Tisztában vagyunk azzal, hogy összeállításunk további tételekkel is bővíthető.¹¹ Alapvető célunk az volt, hogy a további kutatások számára kiindulási pontot és keretet teremtsünk. Kutatásainkat a Zrednai-címeres kódex-kötések (és csatok) és a Zrednai címerét viselő, tartalmazó régészeti leletek, tárgyi emlékek (például Zrednai esztergomi sírköve) adatainak összegyűjtésével és közzétételével kívánjuk folytatni.

PÉTER EKLER

THE SEALS OF JOHANNES DE ZREDNA AND HIS COAT OF ARMS IN ILLUMINATED CODICES

Johannes de Zredna (Zrednai [Vitéz] János, Ivan Vitez od Sredne; c. 1408—1472) served as Archbishop of Esztergom (Gran, Hungary) from 1465 until his death. He was appointed the bishop of Várad (Oradea, Romania) in 1445. Our study depicts both known seals of Johannes de Zredna. The paper includes a detailed but certainly not complete catalogue of the seals. We have also collected all manuscripts from Johannes de Zredna's collection that were illuminated by his coat of arms. The catalogue enlists these illuminations with detailed explanations, too.

¹¹ A téma további kutatása szempontjából kiemelt figyelmet érdemelnek Pócs Dánielnek a 15. századi magyarországi humanisták könyvkultúrájára irányuló vizsgálatai, lásd többek között 2019-ben megjelent írását, illetve a témában tartott előadását. Dániel Pócs: *The codices of György Handó. The Hungarian Historical Review*, 2019. 3. sz. 508–572.; Uő: *Firenze, 1470 körül. Adalékok a magyarországi korai humanista könyvkultúra és az all'antica udvari reprezentáció történetéhez*. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 2018. június 14.

KÖZÉPKORI OKLEVELEK, LEVELEK, GAZDASÁGI IRATOK ÉS EGYÉB LEVÉLTÁRI FORRÁSOK PUBLIKÁLÁSA MAGYARORSZÁGON 2005–2016 KÖZÖTT (Szöveggözlések és regeszták)

A középkori oklevelek és az egyéb, az 1526. évi mohácsi csatát megelőző időszakban keletkezett levéltári forrástípusok kutatása és publikálása a rendszerváltozás körüli évek óta valóságos reneszánszát éli Magyarországon. Az utóbbi mintegy másfél évtizedben a középkori okleveles források feldolgozása és kiadása különösen nagy intenzitással folyt, sőt elmondható, hogy az, kisebb visszaesés és hullámvész után az elmúlt néhány esztendőben – elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete középkori témacsoportja, valamint a Magyar Medievisztikai Kutatócsoport munkatársainak köszönhetően – ismét jól látható növekedést mutat.¹ Öröndetes módon, Horváth Richárd alapos gyűjtőmunkája eredményeképp az 1991–2004 között megjelent oklevélpublikációk részletes bibliográfiája is rendelkezésünkre áll. Így Bartoniek Emma 1929-ben napvilágot látott, majd a Draskóczy István – Soós István szerzőpáros jegyezte, 1991-ben közreadott forrásgözlés-gyűjtés révén, illetve azokkal együtt csaknem valamennyi, a tudományos igényű levéltári forráskiadás kezdetei óta a szakmunkákban, ismeretterjesztő kiadványokban és a periodikákban Magyarországon megjelent oklevélközlés számba vétetett.² A mohácsi katasztrófa előtt készült hazai, illetve az ugyanezen időszakban keletkezett, magyar vonatkozással bíró külföldi levéltári források iránti töretlen kutatói érdeklődés, és az ennek folytán az eredeti nyelvű, tömörebb-bővebb regeszta formájában, vagy épp fordításban közölt oklevélpublikációk számának szakadatlan, szinte évről évre tapasztalható növekedése értelemszerűen újfent és a jelek szerint mind rövidebb időközönként szükségessé, sőt az elmélyült történeti munka érdekében jóformán elengedhetetlenné teszi, hogy az elmúlt időszak e tárgybeli termését szisztematikusan, a lehető legnagyobb merítéssel összegyűjtsük és egy-egy

¹ Gyűjtésünk számadatai közül csak néhány példát ragadunk ki. 2005-ben (illetve ezen év kiadási időpontként való megjelölésével) 34 okmánytárban, oklevéltárban és egyéb tudományos publikáció oldalain összesen 1170 regeszta és 712 eredeti nyelvű szöveg közzélése jelent meg. 2010 folyamán 27 publikációban 1927 oklevélkivonat és 1161 szöveg kiadása, míg 2016-ban 19 munkában összesen 1288 regeszta, valamint 188 forrásgözlés látott napvilágot.

² *Magyar történeti forráskiadványok*. Összeállította: Bartoniek Emma. Budapest, 1929 /A Magyar Történettudomány Kézikönyve I. 3/b./, 51–79. (918–1382. sz.); Draskóczy István – Soós István: *Középkori oklevélpublikációk Magyarországon 1945–1990 között*. Bibliográfia. *Levéltári Közlemények*, 1991. 1–2. sz. 9–55.; Horváth Richárd: *Középkori oklevelek publikálása Magyarországon 1991–2004 között*. *Levéltári Közlemények*, 2007. 2. sz. 3–34.

újabb publikáció-jegyzék formájában közreadjuk. A magyarországi és külhoni középkorkutatás ily módon való, bizonyára joggal remélt elősegítése mellett erre sarkall a Bartoniek Emma által elkezdett és követői munkája által immár gyakorlat-tá és egyben hagyománnyá is lett vállalkozás. A 2005 és 2016 közötti időszakban Magyarországon megjelent, magyar vonatkozású középkori levéltári források kiadásainak számbavételével és a korábbi, bevált gyakorlat nyomán kronológikus, csoportokra való osztás szerinti közlésével, az alábbiakban ezen értékes tradíció továbbvitelére teszünk kísérletet. Egyúttal mindenkit kérünk, buzdítunk a gyűjtés hiányosságainak és az esetleges bibliográfiai pontatlanságok, hibák észrevételezésére, illetőleg javítására, nem kevésbé pedig a jövőre, pontosabban a 2016 utáni esztendőkre vonatkozó gyűjtés majdani elvégzésére és publikálására.

Az oklevélközlések számbavétele, rendszerezése és listázása során csaknem minden tekintetben a korábbi, Draskóczy és Soós hivatkozott munkájában alkalmazott metódust követtük.³ A gyűjtés köre is teljesen megegyezik az ott lefektetett célkitűzésekkel és elvekkel: igyekeztünk minden, a jelzett időszakban Magyarországon nyomtatásban vagy digitális adathordozón megjelent levéltári forrásközlést felkutatni. Jóllehet próbáltunk a szakma által kevésbé ismert és felhasznált helytörténeti kiadványokra és kisebb lélegzetű írásművekre, cikkekre külön figyelmet fordítani, gyűjtésünk bizonyosan nem hiánytalan, és a legjelentősebb hiátusok várhatóan főképp e területen mutatkoznak majd meg, annál is inkább, mert néhány ilyen, kis példányszámú, nehezen hozzáférhető és gyakran csekély szakmai értékű munkát szándékosan kihagytunk bibliográfiánkából. Fő célunknak ugyanis, tökéletesen egyetértve a korábbi, részletesebben Horváth Richárd által kifejtett koncepcióval, azon forrásközlések számbavételét és beemelését tekintettük, amelyek a tudományos kutatás számára érdemben használhatóak, és egyszersmind – ez már saját kiegészítésünk – a szakmai minimál-követelményeknek is megfelelnek.⁴ Gyűjtésünket az egyes publikációk jegyzetapparátusára is kiterjesztettük, az ott megbújó forráskiadásokat – leginkább kurtább iratokról: parancslevelekről, *relatiokról* és *missilisekről* van szó – azonban csak akkor vettük fel listánkra, ha a dokumentum teljes szövegét, bármiféle kihagyás nélkül tartalmazza. A levéltári tételeket, illetve azok megjelenési helyét – a két korábbi gyűjtéshez hasonlóan – öt kategóriára bontva közöljük.

I. Forrásközlések eredeti nyelven vagy regesztában: eredeti (túlnyomórészt latin, vagy szinte elhanyagolható hányadban német és olasz) nyelven, vagy tartalmi kivonatban (vagy némely, rendkívül kisszámú esetben idegen nyelvű regeszta formájában) közreadott okiratok.

II. Szórványpublikációk eredeti nyelven és regesztában: zömében egy-egy tanulmányban vagy közleményben, vagy egy kötet függelékeként/mellékeként megjelent, korlátozott számú okmányok.

³ Draskóczy – Soós: i. m. 9–10.

⁴ Horváth: i. m. 4–5.

III. Levéltári forrásközlések magyar fordításban: nagyobb tételszámú, körülbelül tucatnyi, vagy túlnyomó részt attól sokkal több dokumentum közlése magyar nyelven.

IV. Szórványpublikációk magyar fordításban: kisebb számú, leginkább hétnél kevesebb oklevél vagy egyéb levéltári dokumentum közlése magyar fordításban.

V. Digitális kiadások: a CD-n és DVD-ROM-on megjelent forrásközlések.

Tudomásunk szerint a szóban forgó 12 éves időszakban oklevéltárak reprintként nyomtatásban nem, csak digitális kiadásban jelentek meg (egyébként minimális számban). A szórványpublikációk és a csak néhány levéltári tételre korlátozódó fordítások besorolásának módjában szintén változtattunk némiképp: ellenében a korábbi gyakorlattal, amely azon forráskiadásokat, amelyekben ötnél több dokumentum teljes, esetleg némileg hiányos szövegű közlése vagy regesztája található, már a római egyessel, illetve hármassal jelölt kategóriában, a forrásközlések, illetőleg a fordítások címszavak alatt szerepeltette, ezen határt mindkét publikáció típus esetében a duplájára, 10 tételre emeltük fel.

Az egyes bibliográfiai tételek – ugyancsak a fenti gyakorlat mintájára – folyamatos sorszámozással, a bennük megtalálható iratok kiadásának időrendje szerint szerepelnek, amennyiben egy adott évhez több forrás is tartozik, illetve amennyiben azok kelte pontosan ismert vagy megállapítható – erre indoklást aligha igénylő módon a késő középkori, főként a Jagelló-érában keletkezett oklevelek kapcsán találunk több példát –, a napi dátum határozza meg a sorrendiséget. A publikációban közölt okleveles forrás kelte, vagy több irat, így például okmánytár, oklevéltár esetében a legkorábbi és az utolsó levéltári tétel kibocsátásának – kötőjellel elválasztott – időpontja (általában csak éve) áll tehát az egyes tételek elején. Ahol két-nél több évszámot találunk az időhatárok megjelölésében, az írásmű leírásában vagy a kapcsolódó jegyzetpontban világos magyarázattal szolgálunk a dolog miértjére. A 10 tételszám alatti szöveggözlések és fordítások esetében valamennyi közreadott forrás keltét hozzuk. Az időhatárok után következik a forrást közlő kiadvány könyvészeti leírása: a munka címe; alcíme; (ha van, sorozati címe, sorszáma); szerzője vagy szerzői (előbbieket sorrendje értelemszerűen a kiadvány típusától függ); a megjelenés helye (folyóirat, tanulmánykötet, válogatáskötet, stb.), ideje, vonatkozó oldalszámok, stb. A publikációkat megjelentető könyvkiadók feltüntetését, ahogy azt már Horváth Richárd is tette, elhagytuk.

A bibliográfia összeállítása mikéntjében – a jobb, egyszerűbb és hatékonyabb használhatóság és az információk gyarapításának érdekében – számos további változtatást is eszközöltünk. Így, feltételezvé, hogy nem lesz haszon nélküli újítás, a bibliográfiai adatok után minden esetben részletezve megadjuk, hogy a konkrét okmánytár vagy egyéb forráskiadás hány irat tartalmát teszi valamely formában közzé. Hasonlóképp, a rendszerint több száz, akár ezernél is jóval több iratot tartalmazó okmánytárak és oklevéltárak kivételével, csaknem minden esetben megjelöljük az adott publikációban első alkalommal közölt, azaz addig kiadatlan, illetve – elenyésző számban – a kevésbé ismert, vagy nehezen fellelhető munkákban koráb-

ban már megjelent levéltári iratok darabszámát. Ugyanígy – amennyiben az nem haladja meg a terjedelmi korlátokat és a használhatósági elvárásoknak is megfelel még, zömében az 50 tételszám körüli-alatti forrásközléseknél – feltüntetjük a legfontosabb kibocsátók (sorrendben: pápa, magyar király, királyné – esetleg valamely külföldi uralkodó –, nádor, kormányzó, egyéb világi és egyházi főméltóságok, stb.) által kiadott dokumentumok számát is. Emellett, megkönnyítendő ezen iratok megtekintését, döntő többségükben a fentiek szerint közöljük a publikációban kapott sorszámaikat is. Az egyes hiteleshelyek, vármegyei hatóságok, országbárók és prelátusok iratanyagát közreadó oklevéltárak és regesztakötetek vonatkozásában – lehetőségeinkhez képest – nemkülönben törekedtünk rá, hogy számszerűen szerepeltessük, hány okmány származik magától az érintett *auctor*-tól. Végül, szintén elsősorban a szórványpublikációk és a kisebb, még kezelhető tételszámú forrásközlések esetében, általában megjelöltük a közölt dokumentumok diplomatikai, illetve levéltári forrástípusát is (*privilegium, patens, mandatum, missilis, memorialis, supplicatio*, kötelezvény, adóösszeírás, stb.). Fontos és meglátásunk szerint logikus változtatás továbbá, hogy az oklevéltár-sorozatok egyes köteteit vagy folyóiratban, esetleg tanulmánykötetben megjelent forrásközléssorozatok tételeit külön sorszám alatt vettük fel, és a bennük közreadott év vagy évkör szerint illesztettük be a listánkba.

Gyűjtésünkbe a korábbi időszakokat – időarányosan – jóval, többszörösen meghaladó mennyiségű, az újraközlésekkel együtt mindösszesen 339 tétel került be. Az iratokat teljes szövegükben vagy némileg rövidítve, eredeti nyelven vagy regeszta formájában közreadó publikációk száma a fent jelzett 12 éves időközben 283, ami az 1991–2004 közötti időszakhoz képest évi átlagban 64%-os növekedést mutat (14,35/év: 23,58/év). A forrásokat magyar fordításban az olvasók elé bocsátó közlésekből 53-at találtunk (ez tételszám szerint az össz mennyiség 15,6%-a), ebből pedig 41 a szórványpublikációk száma. A rendkívül gazdag termés összesítésünk szerint 7981 eredeti nyelvű, hiánytalan szövegközlésből, 26 002 – elvileg minden adatot tartalmazó – regesztából és 310 teljes szövegű, valamint további 156 kisebb-nagyobb, részben hiányos fordításból áll. Illő megneveznünk a legproduktívabb szerzőket és a legtermékenyebb kutatói műhelyt is. Piti Ferenc – egymaga – hat oklevéltár és 10 tanulmány keretében 4519 oklevélregesztát, míg C. Tóth Norbert – részint egyedül, részint több munkatársával együttesen – 5813 oklevélkivonatot és 861 forrásközlést jelentetett meg a tárgyalt időszakban. Döntőleg az ő tevékenységüknek betudhatóan a Magyar Medievisztikai Kutatócsoport és jogelődeinek jelenlegi és egykori tagjai – más kutatókkal együtt – mindösszesen 12 901 regesztát és 1149 szövegközlést tártak nyomtatásban az olvasók elé.⁵

⁵Ezen tekintélyes számokban természetesen a kutatócsoport korábbi tagjainak teljesítménye is benne foglaltatik. Neumann Tibor e téren kifejtett munkásságára érdemes külön felhívni a figyelmet.

Végezetül e helyütt is hálás köszönetemet fejezem ki Szócs Tibornak, amiért észrevételeivel, javaslataival és kiegészítéseivel segítségemre volt a bibliográfia készítése és végleges formába öntése során.

I. Forrásközlések eredeti nyelven és regesztában

1. 1001/1002-1526

Veszprém város okmánytára Pótkötet (1000-1526). Összeáll. Érszegi Géza – Solymosi László. Veszprém, 2010 /A veszprémi egyházmegye múltjából 20./, 303, túlnyomórészt kiadatlan oklevél közlése fejregesztával (az 1. sz. diploma görög nyelvű): 23-498.

2. 1002-1523

Gutheil Jenő: *Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002-1523).* Kiadásra előkészítette Kredics László. A kézirat kiadásnak előkészítésében közreműködött Érszegi Géza – Solymosi László. Veszprém, 2007 (A veszprémi egyházmegye múltjából 18./, 224 oklevél közlése fejregesztával (12 irat színes fotómásolatával).

3. 1009-1300

Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. (Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica.) Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. Budapest, 2008 /A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45./, 338 oklevél regesztája, ebből 71 irat szövegének első, illetve részint új, javított közlése (19., 30., 34., 36., 40., 52., 64., 69a, b, 72., 76., 85., 91-92., 94., 96., 101., 104., 112., 114., 117., 119., 122-123., 129., 131-133., 135., 138-139., 142-143., 159., 161., 166-168., 170., 173., 175., 177., 178a, b, 185-186., 190., 192., 196., 200-201., 205., 207., 212-215., 224., 229-230., 231., 243-244., 248., 259-260., 270., 272-273., 279-282.).

4. 1019⁶-1240-1526

Zala megye levéltára középkori okleveleinek regesztái. Fordította, a mutatót készítette és szerk. Bilkei Irén. Zalaegerszeg, 2014 /Zalai Gyűjtemény 75./, 562 oklevél regesztája (több szerfelett tömör): 21-189.

⁶ Az első két oklevél bizonyosan, a harmadik *privilegium* pedig nagy valószínűség szerint hamis, így a munkában közölt dokumentumok közül az 1240. évi kiadvány (IV. Béla király adománylevele) az első kétségtelen hitelű közölt irat.

5. 1057–1213–1300/1320⁷

Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. (*Regesta palatinorum et vices gerentium tempore regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.*) Szerk.: Szócs Tibor. Budapest, 2012 /A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51./, 345 oklevél regesztája, ebből 54 közöletlen vagy hibásan, illetve hiányosan publikált oklevél szövegének kiadása (14., 36., 39–41., 53a, b, 67., 105., 112., 120., 126., 129., 136., 152–153., 167–168., 174., 182., 196., 209a, b, 210., 219., 228., 238. [benne egy átírás], 242. [benne határjárások átírása], 251–256., 259., 265–266., 280., 295., 301–303., 317–318., 321., 323., 325., 329., 331., 338., 342–344.), valamint az iratok korábbi közlései hibáinak javítása.

6. 1061–1526

Timár Péter: *A Győr nembeli Szerdahelyi család története, birtokai és okmánytára.* Szeged, 2016, 1267 oklevél regesztája, ebből néhány szövegének teljes (1. sz.) vagy részleges közlése: 405–605.

7. 1086–1214–1480⁸

A pápai járás településeinek első említése. Primae mentiones locorum processus Papensis. Szerk., a latin olvasatokat és a fordításokat készítette: Petrik Iván. Pápa, 2016, 38 oklevél (ebből 10 kiadatlan irat [16., 26–29., 32–34., 36., 38. sz.], illetve öt okmány [1. 2. 4., 9. 14. sz.] hiányos) közlése fejregesztával: 15–124. (magyar fordításban is).

8. 1158–1496 [1411. február 25., 1496. június 15.]

Zsoldos Attila – Neumann Tibor: *Székesfehérvár középkori kiváltságai.* Székesfehérvár, 2010 /Közlemények Székesfehérvár történetéből/, Rozgonyi Simon országbíró 1411. február 25-i, illetve Szapolyai István nádor 1496. június 15-én kelt, nemkülönben kiadatlan ítéletlevelének közlése, bennük 37, javarészt különböző magyar királyoktól származó, 1158 és 1494 között keletkezett oklevél szövegének, tartalmi kivonatának vagy említésének közreadása fejregesztával: 43–49., 55–90. (magyar fordításban is).

⁷ Az oklevéltárban olvasható első három kiadvány hamis, így az első, a kutatás által hitelesnek elfogadott oklevél keltét (1213) is feltüntettük az időhatárok között, csakúgy, mint az utolsó kétségtelen hitelű közölt dokumentumét (1300). A kötetben azonban jó néhány évszámmegjelölés nélkül, a 13–14. század fordulója körül kibocsátott oklevél is szerepel. Egyikük kelteként akár 1320 is felmerülhet, ezért azt – mint a közölt iratok lejegyzésének hipotetikus felső időhatárát – szintén megadjuk.

⁸ Az első két közölt dokumentum hamisítvány, illetve interpolált.

9. 1181–1526

Vladimír Rábik: *Középkori oklevelek a Nagyszombati Szent Adalbert Egyesület Levéltárában (1181) 1214–1543*. Ford. Vida Beáta. A magyar nyelvű változat kiadásában közreműködött, a kézirat szövegét gondozta Vajda Tamás. Szeged, 2010 (Capitulum VII.), 141, túlnyomó részben közöletlen oklevél kiadása regesztával: 21–182.

10. 1192–1298

Kis Péter – Petrik Iván: *Kiadatlan oklevelek a főváros történetéhez (1192–1298)*. In: *Szívvél és tettel. Tanulmányok Á. Varga László tiszteletére*. Szerk. Horváth J. András. Budapest – Salgótarján, 2008, 15–45., 15 kiadatlan, különböző auctoroktól származó oklevél közlése részletesebb fejregesztával: 19–43.

11. 1201–1272

C. Tóth Norbert: *Kiadatlan Árpádkori király oklevelek a Zsigmondkori Oklevéltárban. Századok*, 2006. 2. sz. 465–475., 13, különböző magyar királyoktól származó közöletlen oklevél szövegének kiadása fejregesztával: 466–475.

12. 1210–1400 [1421. május 27.]

Solymosi László: *Az esztergomi örkanonok 13–14. századi okleveleinek leltára 1421-ből*. In: *Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Almási Tibor – Draskóczy István – Jancsó Éva. Budapest, 2005, 285–296., egy – 19 oklevelet tartalmi kivonatban rögzítő – kiadatlan okmánylajstrom közlése, az oklevelek regesztáival: 289–296.

13. 1214–1518

Memoriae commendamus. Emlékezetül adjuk. Válogatás Pápa város történetének forrásaiból. A bevezető tanulmányt írta Hudi József. Szerkesztette, a szövegeket gondozta, a kommentárokat írta Petrik Iván. A magyar nyelvű források kiadásában közreműködött Benedekné Gosztonyi Hajnalka – Világhy György. Pápa, 2010 /A Pápai Levéltár kiadványai I./, 12, közel fele részben kiadatlan oklevél (4., 6., 9–11. sz.) közlése regesztával: 23–53.

14. 1222–1526

A Perényi család levéltára 1222–1526. Közéteszi Tringli István. Budapest, 2008 /A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 44./, 870 oklevél regesztája, a fontosabb szövegrészek (pld. a határjárások) közlésével, valamint két forrás teljes szövegű kiadása (842., 872. sz.).

15. 1224–1526

Bernád Rita: *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára. II. Oklevél- és iratjegyzék. Canonica visitatiók mutatója*. Gyulafehérvár –

Budapest, 2006 /Erdélyi Katolikus Levéltárak 2./, 46 okmány tömör regesztája (darabjegyzék formájában): 9–18.

16. 1225–1403

A garamszentbenedeki apátság 13. és 14. századi oklevelei. Közzéteszi Keglevich Kristóf. Szeged, 2014 /Capitulum IX./, 417 – jelentős részben kiadatlan – oklevél (ebből 381 irat a konvent saját kiadványa) közlése fejregesztával: 25–345.

17. 1229–1525

Mohács előtti oklevelek a Pest Megyei Levéltárban. Átiratok és regeszták. Az okleveleket átírta és a regesztákat készítette Kiss Anita. Szerkesztette és a mutatót készítette Balázs Gábor – Kiss Anita – Schramek László Péter. Budapest, 2007 /Pest megye múltjából 12./, 66 oklevél közlése fejregesztával, külön, részletes regesztával és színes fényképmásolattal: 10–151.

18. 1232–1355

Keglevich Kristóf: A garamszentbenedeki konvent hiteleshelyi tevékenysége (1232–1355). *Fons*, 2008. 3. sz. 235–299., a szentbenedeki konvent 91 oklevelének regesztája, ebből 31 kiadatlan irat közlése (2., 3., 12., 13., 17., 22., 25., 30., 33–35., 40., 43., 45., 47., 49., 50., 59., 60., 62., 63., 67., 69., 70., 72. 80., 82., 84–86., 90. sz.): 248–293.

19. 1232–1398

Keglevich Kristóf: *A garamszentbenedeki apátság története az Árpád- és Anjou-korban (1075–1403).* Szeged, 2012 /Capitulum VIII./, a szentbenedeki konvent 14, egyetlen kivételével (1. sz.) kiadatlan oklevelének közlése fejregesztával: 203–214.

20. 1235/1270⁹–1519

Kis Péter – Petrik Iván: A budai német mészárosok céhének középkori oklevelei (1235/1270–1519). *Mittelalterliche Urkunden der deutschen Fleischerzunft zu Ofen (1235/1270–1519).* In: *A budai mészárosok középkori évkönyve és kiváltságlevelei. Zunftbuch und Privilegien der Fleischer zu Ofen aus dem Mittelalter.* Szerk. Kenyeres István. Kubinyi András, Végh András, Németh János és Rozsondai Marianne bevezető tanulmányaival. Budapest, 2008 /Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez I./, 329–389., 18 oklevél magyar és német nyelvű regesztája és – a 2. sz. okmány kivételével – valamennyi szövegének közlése (a 14. sz. irat német nyelvű): 333–389.

⁹ Az első dokumentum, IV. Béla parancslevele keltét annak tartalmi átírása nem jelöli meg, ezért a király uralkodási ideje szerepel a források kezdő dátumaként.

21. 1244-1398

Dreska Gábor: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára. (Monumenta credibilia conventus de Monte Pannoniae.) I. (1244-1398).* Győr, 2007 /A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 6./, 314 oklevél közlése fejregesztával: 21-352.

22. 1244-1400

Süttő Szilárd: Okmányi kalászat a bécsi Erdődy-levéltárból. Késő Anjou-kori és egyéb oklevelek, 1244-1400. *Gesta*, 2007. 1. sz. 22-45., 48 oklevél regesztája, ebből 25 szövegének közreadása a korábbi kiadások közlési hibáinak javításával (8., 13., 15., 16., 18-30., 36., 37., 40., 41., 44., 45., 47., 48. sz.) 23-45.

23. 1250-1378

Csiba Balázs: Az Olgyay család levéltárának oklevelei 1250-1378. *Fons*, 2015. 1. sz. 103-163., 55 oklevél (ebből 29 kiadatlan okmány [18., 19., 21-27., 29., 30., 33., 34., 36., 38-55. sz.]) közlése fejregesztával: 108-163.

24. 1254-1526

A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254-1526. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Kőfalvi Tamás. Szeged, 2006, 925 oklevél regesztája: 55-450.

25. 1255-1526

Végh András: *Buda város középkori helyrajza.* II. Szerk. F. Romhányi Beatrix. Budapest, 2008 /Monumenta Historica Budapestiensia XVI./, 689 levéltári forrás regesztája a fontosabb szövegrészek (pld. a határleírások) közlésével: 21-186.

26. 1255-1298-1342?¹⁰

Szőcs Tibor: *A nádori intézmény korai története 1000-1342.* Budapest, 2014 /Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 5./, 21 oklevél regesztája, ebből hét kiadatlan irat szövegének közlése (2., 6., 12., 15., 17., 19., 20. sz.)

27. 1256-1386.

Zsolt Hunyadi: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150-1387.* Budapest, 2010 /METEM Könyvek - METEM Books 70. CEU Medievalia 13./, 70, javarészt kiadatlan és a székesfehérvári keresztes (johannita) konventtől származó oklevél közlése: 295-339.

¹⁰ A közölt oklevelek mindegyike keltezetlen, de nagy valószínűség szerint a legkorábban kiadott 1255-ben, míg a legkésőbbi pontosabban, egy adott évre datálható diploma 1298-ban készült. A további oklevelek nagy részének kibocsátására feltehetően a következő évtizedek folyamán került sor, és az egyik kelteként esetleg 1342 is felmerülhet, ezért áll három év is az időhatárok megjelölésében.

28. 1258–1491

Mészáros Orsolya: Szigliget várának története a középkorban. *Fons*, 2005. 3. sz. 299–377., 12, egyetlen egy kivételével kiadatlan (3. sz.) oklevél közlése fejregesztával: 359–375.

29. 1263–1361

Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori apátság hamis oklevelei. In: *Uő: Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*. Szerk. Dáné Veronka – Fejér Tamás – Jakó Klára. Budapest, 2016 /Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések/, 381–410., 16 hamis, vagy legalábbis felettébb gyanús hitelű, kisebb részt kiadatlan oklevél (11–14. sz.), ebből – hat állítólagos királyi kiadvány – regesztája és részletes kritikája, ebből négy irat kiadása (1., 4., 5. 15. sz.) (Másodközlés. Eredetileg – ugyanezen címmel – megjelent: *Levéltári Közlemények*, 1984. 2. sz. 111–139.).

30. 1274–1439

Diplomatarium comitum terrestrium Crisiensium (1274–1439). A körösi comes terrestrisek oklevelei (1274–1439). Isprave križevačkih zemaljskih župana (1274.–1439.). A kötetet szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta B. Halász Éva – Suzana Miljan. Budapest – Zagreb, 2014 /Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 6./, 65 oklevél latin nyelvű fejregesztája, ebből 54 kiadatlan okmány (4., 5., 9–13., 16., 20–65. sz.) szövegének közlése: 149–225.

31. 1276–1353

Ternovác Bálint: A szenternyei székeskáptalan okmáytára 1276–1353. In: *Ad perpetuam rei memoriam. Történeti tanulmányok a XIII. Eötvös Konferenciáról*. Szerk. Ternovác Bálint. Budapest, 2013, 77–100. 48 oklevél regesztája, köztük egy eredetiben megőrződött közöletlen kiadvány (3. sz.), valamint kilenc tartalmi átiratban fennmaradt, ugyancsak kiadatlan oklevél (14., 21., 22., 25–27., 42., 43., 45. sz.) közreadása: 80–97.

32. 1281–1523

Tóth Krisztina: Sátoraljaújhely középkori történetére vonatkozó oklevelek. In: *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*, 15. Szerk. Kováts Dániel. Sátoraljaújhely, 2005, 167–173. 26, hat kivételével (1–6. sz.) kiadatlan oklevél regesztája: 167–173.

33. 1284–1524

Piti Ferenc – Neumann Tibor – C. Tóth Norbert: *Szatmár megye hatóságának oklevelei (1284–1524)*. Szerk. C. Tóth Norbert. Nyíregyháza, 2010 /A nyíregyházai Józsa András Múzeum kiadványai 65./, 481 oklevél regesztája, ebből hat kiadatlan okmány (227., 406., 439., 443., 461., 469. sz.) szövegének közlése: 43–194.

34. 1295-1332 [1332, június közepe után]

Stanisław Sroka: A lőcsei rotulus 1332-ből. Ford. Biernacki Karol. *Aetas*, 2007. 3. sz. 148-164., 31 oklevél fejregesztája (30 átírás), ebből 14 irat szövegének közlése: 153-164.

35. 1297-1536

Cameralia Documenta Pontifica de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297-1536). I-II. Feltárta, szerk. és közreadja Lukcsics József - Tusor Péter - Fedeles Tamás. Szerkesztőtárs: Nemes Gábor. Munkatársak: Koltai András - Kalotai Noémi - Kiss Gergely - Matus Zsanett. Budapest - Róma, 2014 /Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I, vol. 9-10./, 1414, a vatikáni levéltárban őrzött oklevél és szentszéki levéltári feljegyzés kiadása fejregesztával, I.: 3-384., II.: 3-337.

36. 1290 körül-1520

C. Tóth Norbert: *Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290-1526)*. Budapest, 2006, 167 oklevél regesztája: 26-91.

37. 1299-1526

Neumann Tibor: *Bereg megye hatóságának oklevelei (1299-1526)*. Nyíregyháza, 2006 /Szabolcs-szatmár-beregi Szemle füzetek 3./, 268, zömében közöletlen oklevél regesztája, ebből 10 kiadatlan oklevél (7., 20., 207., 230., 231., 242., 248., 250., 263., 266.,) szövegének közlése: 27-116.

38. 1305-1343

Tóth Ildikó: A boszniai káptalan kiadatlan oklevelei (1300-1353). In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 127. Szerk. Makk Ferenc - Piti Ferenc. Szeged, 2007, 11-38., 17 kiadatlan oklevél szövegének közlése fejregesztával: 12-32.

39. 1315-1515¹¹-1526

Horváth Richárd - Neumann Tibor - Pálosfalvi Tamás - C. Tóth Norbert: Németi Pál budai kanonok, majd bozói prépost levelesládája. Magyar vonatkozású középkori oklevelek feltárása Morvaországban. In: *Arcanum tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. I. Szerk. Bárány Attila - Dreska Gábor - Szovák Kornél. Budapest - Debrecen, 2014, 85-116., 13 oklevél (ebből 10 kiadatlan) tömör, mindössze néhány szavas regesztája táblázatba foglalva, és 15 okmány (ebből 13 közöletlen, a korábban kiadottak: 5., 7. sz.) közreadása fejregesztával: 89-111.

¹¹ Az első, szövegében közölt oklevél 1515. januárban kelt (99-100.).

40. 1318–1525

Horváth Richárd: *Győr megye hatóságának oklevelei 1318–1525*. Győr, 2005 /A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, tanulmányok 1./, 138 oklevél közlése fejregesztával 33–143.

41. 1323–1522

Kovács Veres Tamás Gergely: *Bolyok község a középkori oklevelek tükrében 1301–1526*. [Budapest] 2011, 42, különböző kibocsátóktól származó oklevél – jórészt hiányos – regesztája (szórtan): 10–30. (ebből 24 okmány színes fotómásolata).

42. 1331–1517

Tóth Péter: Kiadatlan oklevelek a Jászság középkori történetéhez. In: *Memoria Rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. Szerk. Oborni Teréz – Á. Varga László. Eger, 2008, 601–625., 13 közöletlen oklevél kiadása fejregesztával: 602–624.; Másodközlése: Tóth Péter: *Tanulmányok a magyarországi jászok és a Jászság középkori történetéről*. Budapest, 2013 /Kisebbségkutatás Könyvek/, 172–203.

43. 1332–1525

Gulyás László Szabolcs: Hegyaljai mezővárosok középkori oklevelei. (Regeszták). *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*, 17. Szerk. Kovács Dániel. Sátoraljaújhely, 2007, 135–145., 38 oklevél regesztája: 136–145.

44. 1336–1525

Birizsló Lőrinc: A medgyesi Somogyi család középkori oklevelei. *Collectanea Sancti Martini*. II. *A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értesítője* 2. Szerk. Dénesi Tamás – Dejcsics Konrád. Pannonhalma, 2014, 36 oklevél fejregesztája, ebből 29 kiadatlan irat szövegének közlése eredeti nyelven, három okmány (3., 35., 36. sz., szintén közöletlenek) újkori magyar fordításban: 250–288.

45. 1337

Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387). XXI. 1337. Szerk. Blazovich László – Géczi Lajos. Budapest – Szeged, 2005, 693 oklevélregesztá, két káptalani okmány szövegének közlésével (a 364., 597. sz. iratok Érszegi Géza olvasatai.)

46. 1338

Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387). XXII. 1338. Szerk.: Piti Ferenc. Budapest – Szeged, 2012, 627 oklevélregesztá.

47. 1338-1517

Mészáros Orsolya: *A késő középkori Visegrád város története és helyrajza*. Visegrád, 2009, 61 oklevél - ebből 31 kiadatlan irat (1., 11., 19-20., 23-24., 26-27., 29-38., 40-43., 46., 48., 50., 54-55., 57-59., 61. sz.) - közlése részletes fejregesztával: 108-160.

48. 1339

Piti Ferenc: Kiegészítések az Anjou-kori Oklevéltár XXIII. kötetéhez (1339). In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 122. Szerk. Makk Ferenc - Piti Ferenc. Szeged, 2005, 43-53., 12, túlnyomórészt XII. Benedek pápától származó oklevél regesztája: 44-48.

49. 1340-1359

Erdélyi Okmánytár. (Codex diplomaticus Transsylvaniae). Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. III. (1340-1359). Regesztákban jegyzetekkel közlésezi Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével Jakó Zsigmond. Budapest, 2008 /A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 47./, 1116 oklevél tartalmi kivonata, a határjárások és a legfontosabb részletek (pld. a *narratiok*) szövegének közlésével: 31-390.

50. 1342

Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301-1387). XXVI. 1342. Szerk. Piti Ferenc. Budapest - Szeged, 2007, 681 oklevél regesztája.

51. 1342

Piti Ferenc: Kiegészítések az Anjou-kori Oklevéltár XXVI. kötetéhez (1342). In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 135. Szerk. Veszprémy László - Piti Ferenc. Szeged, 2013, 71-82., 14, VI. Kelemen pápa által kibocsátott és kettő más, magyarországi kiadóktól származó oklevél regesztája: 72-80.

52. 1342-1382

Piti Ferenc: A Vay család berkeszi levéltárának 1342-1382 közötti oklevelei. A *nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve*, 52. Főszerk. Bene János. Nyíregyháza, 2010, 387-606., 435 oklevél regesztája: 389-539.

53. 1343

Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301-1387). XXVII. 1343. Szerk. Piti Ferenc. Budapest - Szeged, 2007, 870 oklevélregesztája.

54. 1344

Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387). XXVIII. 1344. Szerk. Piti Ferenc. Budapest – Szeged, 2010, 835 oklevélregeszta.

55. 1344–1382

Piti Ferenc: Vikáriusi oklevelek a Vay család berkeszi levéltárában. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2007. 1. sz. 50–58., 18 kiadatlan oklevél regesztája: 51–57.

56. 1345–1382

Piti Ferenc: Bodrog megye hatóságának I. Lajos-kori oklevelei. In: „*Fons, skepsis, lex*”. *Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére.* Szerk. Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György. Szeged, 2010, 331–340., 22 Bodrog vármegyei oklevél regesztája: 331–339.

57. 1345

Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387). XXIX. 1345. Szerk. Piti Ferenc. Budapest – Szeged, 2013, 928 oklevél regesztája.

58. 1346

Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387). XXX. 1346. Szerk. Piti Ferenc. Budapest – Szeged, 2014, 965 oklevélregeszta.

59. 1347

Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387). XXXI. 1347. Szerk. Sebők Ferenc. Budapest – Szeged, 2007, 1209 oklevélregeszta.

60. 1348

Anjou-kori oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387). XXXII. 1348. Szerk. Sebők Ferenc. Budapest – Szeged, 2015, 932 oklevél regesztája.

61. 1348–1403/1405

C. Tóth Norbert: A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta anni sorozat oklevelei. I. közlemény. 1387–1399. (Pótlás a Zsigmondkori oklevéltár I. kötetéhez.) *A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve*, 47. Főszerk. Dám László. Nyíregyháza, 2005, 235–343. 284 oklevélregeszta, az iratok fontosabb részeinek eredeti nyelvű közlésével, valamint két levéltári forrás szövegének kiadása (98., 156. sz.): 240–332.

62. 1348-1477

Horváth Richárd: Győr város hatóságának középkori oklevelei. (Forrásközlemény). *Győri Tanulmányok*, 28. [Győr,] 2006. 13-28., 14 kiadatlan győri oklevél közlése fejregesztával: 15-28.

63. 1349

Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301-1387). XXXIII. 1349. Szerk. Sebők Ferenc. Budapest - Szeged, 2015, 971 kiadványregeszta.

64. 1349-1395

14. századi hercegek és hercegnők oklevelei. Közreadja B. Halász Éva. In: *Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon. Konferencia Székesfehérváron - 2014. szeptember 20.* Szerk. Zsoldos Attila. Székesfehérvár, 2016 /Közlemények Székesfehérvár történetéből/, 129-209., 88 oklevél közlése részlete-sebb fejregesztával: 139-209.

65. 1350

Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301-1387). XXXIV. 1350. Szerk. Teiszler Éva. Budapest - Szeged, 2013, 774 oklevélregeszta.

66. 1352-1411

C. Tóth Norbert: *A leleszi konvent Statutoriae sorozatának 1387-1410 közötti oklevelei. (Pótlás a Zsigmondkori Oklevéltár I-II. köteteihez)*. Nyíregyháza, 2006 /A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai II. Közlemények 36./, 198, nagyrészt kiadatlan oklevél regesztája, az iratok fontosabb részeinek eredeti nyelvű közlésével: 12-108.

67. 1354-1356

Halász Éva: Bajor Margit hercegnő oklevéladási tevékenysége és okmánytára. *Fons*, 2007. 1. sz. 97-118., 12 oklevél regesztája, ebből kettő kiadatlan irat (1., 9. sz.) szövegének közlése.

68. 1354

Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301-1387). XXXVIII. 1354. Szerk. B. Halász Éva. Budapest - Szeged, 2013, 536 oklevélregeszta.

69. 1356

Anjou-kori Oklevéltár. (Documenta res hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387). XL. 1356. Szerk. Rábai Krisztina. Budapest – Szeged, 2014, 698 oklevél regesztája.

70. 1356–1381

Piti Ferenc: Szabolcs, Szatmár és Bereg megyékre vonatkozó országbírói oklevelek a Vay család berkeszi levéltárában (1356–1381). *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2005. 3. sz. 334–342., 25 kiadatlan oklevél regesztája: 335–342.

71. 1356–1511/1526

Fedeleš Tamás: Középkori kolostorokra és birtokaikra vonatkozó adatok a pécsi székeskáptalan hiteleshelyi kiadványaiban. *A Wosinsky Mór Múzeum évkönyve*, 27. Szerk. Gaál Attila. Szekszárd, 2005, 109–130., 85 oklevél regesztája: 116–126.

72. 1360–1372

Erdélyi Okmánytár. (Codex diplomaticus Transsylvaniae). Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. IV. (1360–1372). Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza – W. Kovács András. Budapest, 2014 /A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II. Forráskiadványok 53./, 1046 oklevél regesztája, a határjárások és a legfontosabb részletek (pld. a *narratiók*), valamint két kiadatlan okmány (125., 722. sz.) teljes szövegének közlésével: 39–403.

73. 1360

Források az 1360-as év nádori közgyűléseinek tanulmányozásához. A bevezető tanulmányt írta, fordította és sajtó alá rendezte Domokos Noémi. Szerk. Ferwagner Péter Ákos. Szeged, 2015 /Documenta historica 94./, 27 – Kont Miklós nádortól származó – túlnyomórészt kiadatlan oklevél regesztája: 20–31.

74. 1383–1412

C. Tóth Norbert: A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta anni sorozatának oklevelei. II. közlemény. 1400–1410. (Pótlás a Zsigmondkori Oklevéltár II. kötetéhez). *A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve*, 48. Főszerk. Dám László. Nyíregyháza, 2006, 323–442. 290 oklevél regesztája, az iratok fontosabb részeinek eredeti nyelvű közlésével, valamint egy okmány teljes szövegének kiadása (224. sz.): 326–429.

75. 1386–1525

Tóth Péter: „Nos iudex et iurati, ceterique cives oppidi Miskolcz...”. Miskolc mezőváros által a középkorban kiadott oklevelek. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica.* Tomus 17., Fasc. 1. Debrecen, 2012, 103–123.,

25 oklevél kiadása (java része, 18 irat közöletlen, egy oklevél pedig csak újkori tartalmi kivonatban [15. sz.]): 104-123.

76. 1393-1526

Documenta ad historiam familiae Bátori de Ecsed spectantia. Diplomata. (Az *ecsed*i Bátori család oklevéltára.) I. 1393-1540. Ad edendum preaparaverunt Richardus Horváth – Tiburtius Neumann – Norbertus C. Tóth. Szerk. C. Tóth Norbert. Nyíregyháza, 2011 /A nyíregyházi Jósza András Múzeum kiadványai 67./, 275 oklevél közlése fejregesztával: 30-346.

77. 1399-1438

Dreska Gábor: *A pannonthalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára.* (*Monumenta credibilia conventus de Monte Pannoniae.*) II. (1399-1438). Győr, 2008 /A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 8./, 317 oklevél közreadása fejregesztával: 15-409.

78. 1403-1422 [1422. december 4.]

Kiss Anita: A Monoszlói Csupor család osztálylevele 1422-ből. *Fons*, 2005. 1. sz. 89-121., Zsigmond király egy közöletlen *privilegiuma* és abban átírva 12, szintén kiadatlan (köztük több ugyancsak Zsigmondtól származó) oklevél regesztája: 90-95., illetve szövegének közlése: 96-121.

79. 1405-1525

Ráckevei okmánytár. Oklevelek és iratok (15-17. század). Az iratokat fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta Miskei Antal. Ráckeve, 2015 /Ráckevei Múzeumi Füzetek 7./, 35 oklevél (túlnyomó részt különböző magyar királyoktól származó kiadvány) közlése fejregesztával: 13-93. (magyar fordításban is).

80. 1412-1522

Horváth Richárd: Győr megye hatóságának oklevelei (1328-1525). Pótlások, 1412-1522. In: *In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből.* Szerk. Nemes Gábor – Vajk Ádám. Győr, 2011 /A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 13./, 69-80., 14 oklevél regesztája, ebből hét kiadatlan vagy hiányosan publikált okmány (143-145., 147-150. sz.) szövegének közlése: 171-180.

81. 1420-1505

C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor: *A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421-1425). A szentszéki bíraskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején.* Budapest, 2014 /Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3./, 26 oklevél regesztája, ebből egy

már publikált irat kivételével (5. sz.) valamennyi kiadvány szövegének közlése: 250-351.

82. 1423, 1420-as évek (?)

Zsigmondkori Oklevéltár. X. (1423). Közzéteszi C. Tóth Norbert. Budapest, 2013 /A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 43./, 1548 – ebből 15 hiányosan vagy teljesen keltezetlen, de nagy valószínűséggel az 1420-as évekre datálható – levéltári forrás regesztája, sok különlegesebb és fontosabb forrás szövegének részleges közlésével, valamint 36 levéltári forrás teljes szövegű kiadása (48., 59., 123., 186., 227., 281., 328., 345., 394., 594., 640., 653., 784., 889., 915., 951., 968., 982., 993., 1011-1012., 1019., 1048., 1135., 1263., 1382., 1395., 1447., 1468., 1482., 1496., 1511., 1522., 1542., 1582-1583. sz.).

83. 1424, 1424 körül

Zsigmondkori Oklevéltár. XI. (1424). Közzéteszi Neumann Tibor – C. Tóth Norbert. Budapest, 2009 /A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 49./, 1501 levéltári forrás, közte néhány keltezetlen, vélhetően 1424-re vagy tájára datálható okirat tartalmi kivonata, számos különlegesebb és fontosabb forrás szövegének teljes részleges közlésével, továbbá 75 levéltári forrás teljes szövegű kiadása (133-134., 331., 357-358., 368-370., 379., 383., 507., 544., 590., 598., 624., 694., 701., 713., 716., 828-829., 835., 845., 854., 897., 987., 1005., 1099., 1147., 1151-1152., 1170., 1200., 1203-1208., 1210-1212., 1216., 1231., 1260-1266., 1282-1284., 1291., 1303., 1324., 1348., 1477., 1492., 1504., 1507-1511., 1517., 1523-1525., 1542., 1553., 1560., 1563., 1567. sz.).

84. 1425, 1419-1433

Zsigmondkori Oklevéltár. XII. (1425). Közzéteszi C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint. Budapest, 2013 /A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 52./, 1299 – ebből 55 hiányosan vagy teljesen keltezetlen, 1419-1433 közé datálható, valamint 12 db 1424-ben kelt, pótlásként közölt – okmány regesztája, igen jelentős számú különlegesebb és fontosabb levéltári forrás szövegének részleges kiadásával, valamint 86 levéltári forrás teljes szövegének közlése (19., 38., 56., 77., 81., 83., 88., 100., 117., 126., 132., 177., 189., 195., 202., 224., 273-275., 326., 354-355., 362., 372., 379., 405., 413., 418., 493-495., 508., 511., 516., 549., 575., 586., 606., 619., 635., 667., 673., 696., 712., 765., 784., 837., 845., 856., 911., 926., 952., 962., 1010., 1047., 1083., 1105., 1126., 1148., 1151., 1157., 1183., 1260., 1262-1263., 1271., 1285-1286., 1300., 1349-1351., 1360., 1362., 1364., 1365., 1367-1368., 1372., 1375-1380., 1382. sz.).

85. 1426-1526

Consistorialia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1425-1605). Közreadja Tusor Péter – Nemes Gábor. Munkatársak: Apostol

András – Jusztin Péter. Budapest – Róma, 2011 /Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I., vol. 7./, 80 magyar vonatkozású – jórészt kiadatlan – konzisztoriális akta szövegének közlése fejregesztával és alatta részletes tartalmi kivonattal: 3–67.

86. 1427–1520-as évek

Horváth Richárd – Neumann Tibor – C. Tóth Norbert: Oklevelek a bátori család történetéhez. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2006. 3. sz. 327–368., 28 kiadatlan oklevél közlése fejregesztával: 327–368.

87. 1430–1446

Fedele Tamás: Az Apostoli Kamara középkori nyugtái. In: *Magyarország és a római Szentszék. (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére.* Szerk. Tusor Péter. Budapest – Róma, 2012 /Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I., vol. 8./, 11–25., 15 kiadatlan, magyar vonatkozású szentszéki nyugtá-vány közlése: 17–25.

88. 1434–1526

Gulyás László Szabolcs: Mezővárosi kiadványok a középkori Abaújból és Zemplénből. (Regeszták.) *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve*, 18. Szerk. Kováts Dániel. Sátoraljaújhely, 2008, 265–274., 38 kiadatlan – Abaúj és Zemplén megyei mezővárosi – oklevél regesztája: 265–274.

89. 1435–1436

C. Tóth Norbert: *Szabolcs megye működése a Zsigmond-korban.* Nyíregyháza, 2008, 18 kiadatlan oklevél (ebből Zsigmond király három és Pálóczi Máté nádor 14 kiadványának) közlése fejregesztával: 151–163.

90. 1435–1526

Neumann Tibor: *A Korlátkövek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században.* Győr, 2007 /A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 5./, 19 kiadatlan oklevél közlése részletes fejregesztával: 169–189.

91. 1437–1464

Monumenta ecclesiae Vesprimiensis 1437–1464. A Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár középkori oklevelei. Szerk. Dreska Gábor – Karlinszky Balázs. Veszprém, 2014 /A veszprémi egyházmegye múltjából 25./, 181 oklevél közlése fejregesztával: 21–310.

92. 1438–1463

Szovák Kornél: *Gratiarum et misericordiarum fons. Bizánci emigránsok Itáliában.* In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* Szerk. Neumann

Tibor – Rácz György. Budapest – Piliscsaba, 2009 /Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. *Analecta mediaevalia* III./, 377–409., 13, különböző, java-részt külhoni kibocsátóktól származó (kivéve: Függelék I. 1–2. sz.), közöletlen oklevél közreadása fejregesztával: 398–408.

93. 1439–1499

Dreska Gábor: *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára. (Monumenta credibilia conventus de Monte Pannoniae.)* III. (1439–1499). Győr, 2010 /A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 10./, 300 oklevél kiadása fejregesztával: 13–425.

94. 1439–1503

Középkori magyar címereslevelek I. (1439–1503) Szerk. Körömdi Tamás. Budapest, 2013, 21, különböző magyar uralkodók által kibocsátott címeradományozó oklevél közlése fejregesztával: 13–90.

95. 1451–1524

A magyarországi obszerváns szerzetesek eredetiben fennmaradt iratai 1448–1526. The original Surviving Documents of the Hungarian Observant Franciscans 1448–1524. Közzéteszi Kertész Balázs. Budapest, 2015 /*Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria.* Magyar Ferences Források 7./, 61 oklevél közlése (ebből a 1., 2., 6. sz. csak kiadói tartalmi kivonat nyomán) fejregesztával: 69–146.

96. 1452–1464

C. Tóth Norbert: *Az esztergomi káptalan a 15. században.* II. rész. *A sasadi tizedper 1452–1465 közötti „krónikája”.* Budapest, 2015 /*Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam* 8./, az úgynevezett sasadi tizedper kapcsán készült kiadatlan, füzetszerű összeírás közlése: 89–124.

97. 1453–1525

Gerichtsbuch. Bírósági könyv. 1423–1531. Közreadja Házi Jenő – Németh János. Sopron, 2005 /Sopron Város Történeti Forrásai. „A” sorozat, 2./, 487 nagyrészt német nyelven, illetve kisebb hányadban latinul lejegyzett perirati összefoglaló közlése, rövid magyar és német nyelvű tartalmi kivonattal: 97–299.

98. 1458–1526

A Szapolyai család oklevéltára. (Documenta Szapolyaiana.) I. *Levelek és oklevelek (1458–1526).* Közreadja Neumann Tibor. Budapest, 2012 /Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak/, 636 (köztük csekély számú cseh nyelven írt) oklevél és *missilis* szövegének közreadása fejregesztával.

99. 1460-1490

Bilkei Irén: Mátyás király oklevelei a Zala Megyei Levéltárban 1460-1490. In: *Zalai történeti tanulmányok*. 2009. Szerk. Paksy Zoltán. Zalaegerszeg, 2009 /Zalai gyűjtemény 67/, 55-68., I. Mátyás 25, nagyrészt kiadatlan (kivéve: 8., 11., 16., 20. sz.) oklevelének regesztája: 58-67.

100. 1464-1518

Kis Péter: Bakócz Tamás budai házingatlanaira vonatkozó oklevelek az Erdődy család bécsi levéltárából - 1464-1518. *Fons*, 2005. 3. sz. 399-421., 16, egy kivételével (3. sz.) kiadatlan oklevél (köztük egy irat csak regesztából ismert [7. sz.], négy oklevél I. Mátyás [2., 3., 5., 16. sz.], egy okmány pedig II. Lajos király kiadványa [16. sz.]) közreadása fejregesztával: 403-421.

101. 1476-1518

Kubinyi András: A nürnbergi Hallerek Budán. Adalékok a késő középkori délnémet kereskedelem történetéhez. In: Uő: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről. II.* Budapest, 2009, 705-741., 14 különböző írásos forrás - jórészt oklevél és *missilis* - regesztája: 728-736. (Magyar nyelvű újraközlés. A tanulmány eredetileg - *Die Nürnberger Haller in Ofen. Ein Beitrag zur Geschichte des Südosthandels im Spätmittelalter c. alatt* - megjelent: *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Stadt Nürnberg*. 52. (1963-1964), 80-128.

102. 1490-1524

Neumann Tibor: Bereg megye hatóságának oklevelei a Jagelló-korban. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2006. 1. sz. 17-30., 29 Bereg vármegyei oklevél regesztája: 20-30.

103. 1491-1499

Sonnevend Gergely: Ifjabb Vitéz János veszprémi püspök. In: *Veszprém reneszánsza* 2008. Szerk. Kilián László - Rainer Pál. Veszprém, 2008, 121-174., ifj. Vitéz János veszprémi püspök 15 kiadatlan oklevelének regesztája, ebből 11 irat szövegének közlése: 151-170.

104. 1492-1526

Gedenkbuch. Feljegyzési könyv. 1492-1543. Közreadja Mollay Károly - Goda Károly. Sopron, 2006 /Sopron Város Történeti Forrásai. „A” sorozat, 3./, 345 német nyelvű szerződés, peren kívüli megállapodás és bírói végzés közlése, német és magyar tartalmi kivonattal: 41-184.

105. 1494-1525

Fedeleš Tamás: *A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni hadjárat (1494-1495).* Pécs, 2012 /Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 27./, a

királyi számadáskönyv az Újlaki Lőrinc elleni királyi hadjárattal kapcsolatos bejegyzéseinek kiadása (válogatott forrásközlés, magyar fordításban is): 176–222., és II. Ulászló 14, valamint II. Lajos király egy ugyancsak közöletlen kiadványának közreadása fejreresztával: 223–237.

106. 1495–1496

Szovák Márton: Itáliai levelek regesztái az akadémiai másolatgyűjteményből. Összefoglaló a MTAK Kézirattárának 4936/VI és VII. csomóinak feldolgozottságáról. In: *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Szerk. Domokos György – Mátyus Norbert – Armando Nuzzo. Piliscsaba, 2015, 83–96., 26, zömében különböző milánói és estei kibocsátóktól származó, nagyrészt olasz nyelvű és néhány latinul lejegyzett levél tömör regesztája: 92–96.

107. 1495–1505

Királyné Belcsák Eszter: Tommaso Amadei esztergomi érseki helynök levelei a Modenai Állami Levéltárban (1495–1505). In: *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Szerk. Domokos György – Mátyus Norbert – Armando Nuzzo. Piliscsaba, 2015, 141–184., 24, javarészt Tommaso Amadei esztergomi érseki vikáriustól származó, kiadatlan olasz nyelvű levél, illetve levélfogalmazvány regesztája és szövegének közlése: 149–(161)–184.

108. 1496¹²–1526

Baraczka István – Kenyeres István – Spekner Enikő – Szende Katalin: A budai német mészárosok középkori céhkönyve (1496) 1500–1529 (1538, 1695). Budapest Főváros Levéltára XV. 5. Mohács előtti oklevelek gyűjteménye No. 8. Das Mittelalterliche Zunftbuch der deutschen Fleischer zu Ofen (1496) 1500–1529 (1538, 1695). In: *A budai mészárosok középkori évkönyve és kiváltságlevelei. Zunftbuch und Privilegien der Fleischer zu Ofen aus dem Mittelalter*. Szerk. Kenyeres István. Kubinyi András, Végh András, Németh János és Rozsondai Marianne bevezető tanulmányaival. Budapest, 2008 /Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez I./, 175–327., a céhkönyv teljes (német nyelvű) szövegének közlése: 185–302.

109. 1500–1526

Dreska Gábor: *A pannonthalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára. (Monumenta credibilia conventus de Monte Pannoniae.)* IV. (1500–1526). Győr, 2013 /A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 19./, 212 oklevél közlése fejreresztával: 15–351.

¹² A céhkönyv szövegében a legkorábbi beírás dátuma 1496, lehetséges azonban, hogy ez hibás bemásolás eredménye, a folyamatos bejegyzések az 1500-as évvel kezdődnek ugyanis. Lásd 83., 215.

110. 1505?¹³–1526

Stephanus Brodericus - Epistolae. Edidit, introduxit et commentariis instruxit Petrus Kasza. Budapest, 2012 /Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova. Tomus XVI./, 63, zömében Brodarics Istvántól származó, jórészt kiadatlan (2., 5., 15-17., 20., 22., 27., 28., 29., 31., 32., 35-45.) levél és oklevél (köztük II. Lajos király három kiadványának [18., 27., 30. sz.]) közlése, angol nyelvű regesztával: 43-141.

111. 1509-1511

C. Tóth Norbert: Perényi Imre nádor királyi helytartóságai. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk. Font Márta - Fedeles Tamás - Kiss Gergely. Pécs, 2010, 141-170., Perényi Péter nádor és királyi helytartó kilenc, illetve II. Ulászló király három (II/1-3. sz.), korábban csak kis részben (három okmány) és hibásan, illetve hiányosan kiadott oklevelének közlése fejregesztával: 162-170.

112. 1514-1516

Péterfi Bence: Az 1515. évi belső-ausztriai parasztháború és magyarországi kapcsolatai. In: *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Szerk. C. Tóth Norbert - Neumann Tibor. Budapest, 2015 /Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések/, 333-375., 70 I. Miksa német-római császártól és egyéb Német-római birodalombeli, zömében különböző osztrák, stájer, karintiai és bajor *auctoroktól* származó, javarészt kiadatlan iratok időrend szerinti táblázata, a kibocsátó és kelet feltüntetésével (lényegében nagyon tömör, néhány szavas fejregesztával): 366-374.

113. 1517-1518

The Register of a convent Controversy (1517-1518. Pope Leo X, Cardinal Bakócz, the Augustinians and the observant Franciscans in contest. A körmendi kolostorper története (1517-1518). X. Leó pápa, Bakócz Tamás bíboros, és az ágostonosok és az obszerváns ferencesek vitája. Edited by Gabriella Erdélyi. Budapest - Rome, 2006 /Collectanea Vaticana Hungariae. Classis II, Tomus I./, a kolostorper jegyzőkönyvének egy egyéb, szintűgy kiadatlan dokumentumainak közlése: 4-195.

114. 1520

Nógrády Árpád: *Kanizsai László számadáskönyve*. Budapest, 2011 /História Könyvtár. Okmánytárak 8./, négy, Kanizsai László vasi ispán és családja három váuradalmanak könyvelését tartalmazó, kiadatlan számadástöredék és egy ugyancsak közöletlen, a Kanizsaiak részére készült pénzügyi ellenőrző jegyzék kiadása: 13-158.

¹³ Brodarics István első, a kötetben közölt levele keltezetlen, de nagy valószínűség szerint 1505 nyarán készült. Lásd 43.: 3. jegyz. Második, ugyanitt olvasható levele 1507-ben íródott (44.).

115. 1522–1523

Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523). Közzéteszi C. Tóth Norbert. Budapest, 2010 /A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 50./, 205 kiadatlan oklevél és 13, szintén közöletlen számadás közreadása részletes fejregesztával: 25–258.

116. 1522–1523

C. Tóth Norbert: A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése. In: *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk. Weisz Boglárka. Budapest, 2016 /Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések/, 83–148., 23 kiadatlan oklevél és egy szintén közöletlen számadás közreadása fejregesztával: 128–148.

117. 1523

Lakatos Bálint: VI. Adorján (Hadrianus) pápa (1522–1523) magyar vonatkozású bullái. Forrásközlés. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 138. Szerk. Veszprémy László – Piti Ferenc. Szeged, 2015, 109–144. VI. Adorján pápa 30, zömében (háromtól eltekintve [5./b., 5/j., 6/a. sz.]) közöletlen oklevelének fejregesztája és ebből 27 irat közlése (a 2. sz. alatt szereplő három pápai bulla tartalma csak tömör regisztrumkönyvi kivonatból ismert): 115–142.

118. 1523–1526

Brevia Clementina. VII. Gergely pápa magyar vonatkozású brévái (1523–1526). Feltárta és közreadja Nemes Gábor. Budapest – Győr – Róma, 2015 /Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I., vol. 12. Publicatines Archivi Dioecesanis Jauriensis. Fontes, studia 23./, 150 pápai brévé közlése fejregesztával és részletes tartalmi kivonattal.

119. 1524

Tóth Péter: Adatok az egri püspökség késő középkori egyházi topográfiájához. In: *Történet – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Veres László tiszteletére.* Szerk. Gyulai Éva – Viga Gyula. Miskolc, 2010, 315–327., 38, az egri egyházmegye klerikusai által a Szentszékhez benyújtott folyamodványról készült, kiadatlan bejegyzés közlése: 316–324.

120. 1524. július 29.

A váradi egyház 1524. évi zsinati határozatai. Constitutiones synodiales ecclesiae Waradiensis anni MDXXIV. Közreadja Jaczkó Sándor. Budapest, 2016., a *synodus* – teljes szövegükben kiadatlan – határozatainak közlése: 195–232.

II. Szórványpublikációk eredeti nyelven és regesztában

121. 1009

A pécsi egyházmegye története. I/2. A középkor évszázadai (1009–1543). Rövidítések, adattárak, mutató. Szerk. Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József. Pécs, 2009., a pécsi püspökség alapítólevelének közlése (fordításban is, korábbi kiadások újraközlése): LIX.

122. 1009

Érszegi Géza: I. (Szent István) veszprémi adománylevele. In: *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére.* Szerk. Hermann István – Karlinszky Balázs. Veszprém, 2010 /A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. A veszprémi egyházmegye múltjából 22./, 9–32., a *privilegium* két – interpolált – szövegvariánsának közlése fejregesztával, két 13. századi átírása fotómásolatával: 19–(23)–26.

123. 1055

Zelliger Erzsébet: *A Tihanyi Alapítólevél.* Pannonhalma, 2005., az adománylevel betűhív közlése: 49–53. (magyar fordításban is.); 2., javított kiadás: Pannonhalma, 2011. (teljesen meggyegyző oldalszámozással).

124. 1055

Érszegi Géza: A Tihanyi alapítólevél diplomatikai szempontból. In: *Tanulmányok a 750 éves Tihanyi alapítólevél tiszteletére.* Szerk. Érszegi Géza. Tihany, 2007, 45–60., az apátság alapítólevelének közlése: 53–56. (fotómásolattal, magyar fordításban is).

125. 1055

Hoffmann István: *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* Debrecen, 2010 /A Magyar Névarchívum Kiadványai 16./, az alapítólevél betűhív kiadása: 23–29. (magyar fordításban is).

126. 1055

Szentgyörgyi Rudolf: *A tihanyi apátság alapítólevele 1. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása.* [Budapest,] 2014, az oklevél közlése: 58–63. (magyar fordításban is).

127. 1106. november 2.

Érszegi Géza: II. Paschalis pápa okleveleiről. In: *Csóka úrtól Gáspár atyáig. Ünnepi kötet Csóka Gáspár OSB 75. születésnapjára.* Szerkesztették Rendtársai. Sajtó alá rendezte Somorjai Gabi. Győr, 2013, 211–224., II. Paszkál pápa egy oklevelének közlése fejregesztával: 219–221.

128. 1109

Érszegi Géza: A veszprémvölgyi monostor tizedjövedelméről. In: „*Fons, skepsis, lex*”. *Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk. Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György. Szeged, 2010, 95–106., Kálmán király egy oklevelének és a *privilegium* XIII. századi, interpolált átírásának közlése: 102–104.

129. 1159/1181, 1202. november 15., 1425. október 21., 1426. április 26.

Kiss Gergely: Viszály a székesfehérvári társaskáptalanban. Zólyomi Benedek prépost és a kanonokok vitája a prépostság egyházjogi kiváltságairól. In: *A Pécsi Egyházmegye vonzásában. Ünnepi tanulmányok Timár György tiszteletére*. Szerk. Fedeles Tamás – Horváth István – Kiss Gergely. Pécs, 2007 /METEM Könyvek 63./, 117–134., öt oklevél (két *supplicatio* és három pápai kiadvány – ebből kettőnek csak tartalmi átiratban fennmaradt) közlése: 123–124, 126–127., 131–132.

130. 1180. december 4., 1183. április 9., szeptember 7., 1188. december 12., 1215. február 22./1216. július 16.

Hunyadi Zsolt: A magyarországi johannitáknak és templomosoknak adott 12. századi kiváltságok pápai oklevelek tükrében. *Századok*, 2012. 2. sz. 389–404., öt, különböző pápák által kiadott kiváltságlevél közlése: 398–404.

131. 1220. december 15.

Solymosi László: Magyar főpapok angliai zárandoklata 1220-ban. *Történelmi Szemle*, 2013. 4. sz. 527–540., III. Honoriusz pápa egy *mandatum*ának közlése fejr-egesztával: 539–540.

132. 1222. május 20., 1262–1263 körül, 1291. július 10. körül, 1409. január 6., 1419. augusztus 24., 1455. január 20., 1457. február 7., 1465. április 18., 1467. október 19.

Jakó Zsigmond: Vizakna hamisított okleveleiről. In: Uő: *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*. Szerk. Dáné Veronka – Fejér Tamás – Jakó Klára. Budapest, 2016 /Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések/, 360–380., 10 hamis – állítólag királyi – *privilegium*, illetve *patens* fejr-egesztája, ebből három kiadatlan irat (6., 7., 9. sz.) szövegének közlése: 370–380. (Másodközlés. Eredetileg – ugyanezen cím alatt – megjelent: *In honorem Gernot Nussbächer*. Volum îngrijit de Daniel Nazare – Ruxandra Nazare-Bogdan – Florin Popovici. Braşov, 2004, 183–197.

133. 1225. április, 1227. augusztus 22.

Solymosi László: Uros pannonhalmi apát és követtársai Itáliában 1225 tava-szán. Két kiadatlan oklevél a Vatikáni Titkos Levéltárból. In: *Csóka úrtól Gáspár atyáig. Ünnepi kötet Csóka Gáspár OSB 75. születésnapjára*. Szerkesztették Rendtársai. Sajtó alá rendezte Somorjai Gabi. Győr, 2013, 259–281., két közöletlen oklevél (a későbbi irat IX. Gergely pápa *mandatuma*) kiadása: 279–281.

134. 1228, 1237

Solymosi László: A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei. In: Uő: *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecsétani tanulmányok*. Budapest, 2006, 117-137., a tihanyi és a csornai konvent egy-egy kiadatlan oklevelének (az előbbi csak tartalmi kivonatban) közlése fejregesztával: 124-125.: 37. jegyz.; 135.: 80. jegyz. (Másodközlés. Eredetileg megjelent ugyanezen cím alatt: *Mons sacer. Pannonhalma 1000 éve*. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma, 1996, 481-498. 615-616.)

135. 1230, 1244, október 13. után, 1313. április 25., 1364. február 1.

Érszegi Géza: Akik Szent Erzsébetet Tübingiába kísérték. In: *Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Füzes Ádám – Legeza László. Budapest, 2006, 101-113., négy oklevél (ebből kettő hamis vagy legalábbis interpolált irat; az 1244. és az 1313. évi diplomák a pozsonyi társaskáptalan 1364. évi átírásában) közlése két regesztával: 107-111.

136. 1232

Solymosi László: A világi bíraskodás kezdetei és az oklevéladás. In: Uő: *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecsétani tanulmányok*. Budapest, 2006, 156-169., II. András király egy teljesen keltezetlen parancslevelének kiadása: 168.: 85. jegyz. (Másodközlés. Eredetileg – *A világi bíraskodás kezdetei és az oklevéladás Magyarországon c. alatt* – megjelent: *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról. Analecta mediaevalia*. II. Szerk. Neumann Tibor. [Budapest – Piliscsaba,] 2004, 221-236.).

137. 1233, 1235, 1237, május 20. után, 1252. augusztus 10., 1281. május 3.

Solymosi László: Transfixum – oklevélrítkaság a XIII. századból. In: Uő: *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecsétani tanulmányok*. Budapest, 2006, 138-155., öt oklevél (közük két közöletlen: II/1-2. sz.) kiadása fejregesztával, továbbá IV. Béla, illetve IV. László királyok egy-egy év nélküli *mandatumának* közlése: 151-155., 145.: 28. jegyz., 146.: 26. jegyz. (Másodközlés. Eredetileg – ugyanezen címmel – megjelent: *Tanulmányok a középkorról. Analecta mediaevalia*. I. Szerk. Neumann Tibor. [Budapest – Piliscsaba,] 2001, 229-250.).

138. 1243. augusztus 29.

Érszegi Géza: Budaörs első említése királyi oklevélben. Elődeink öröksége. In: *Tanulmányok Budaörs múltjából*. III. Szerk. Vass Jenő Sándor. Budaörs, 2007, 11-43., IV. Béla egy *privilegiumának* közlése részletes fejregesztával: 36-38. (magyar fordításban is).

139. 1244. december 15., 1267

Weisz Boglárka: Egy hamis oklevél nyomában. A nagyszombatiak 1267. évi kiváltságlevele. In: *Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Budapest, 2012, 271–276., IV. Béla egy 1244. évi adománylevele és egy nevében hamisított *privilegium* közlése: 273–274.

140. 1254. június 14. előtt (1254 tavasza?), 1254. június 14., 1245/1270?, 1274, 1287

Piti Ferenc: IV. Béla és IV. László királyok oklevelei Anjou-kori okiratokban. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 138. Szerk. Veszprémy László – Piti Ferenc. Szeged, 2015, 33–39., IV. Béla, illetve IV. László királyok három-három kiadatlan oklevelének közlése (IV. Béla 1254. évi *privilegiuma* teljes szövegében, egy-egy királyi *mandatum* csak említésben és ugyancsak egy, illetve – IV. Lászlótól – két irat csupán tartalmi kivonatban) fejregesztával: 33–37.

141. 1261. szeptember 9., 1266. május 5., 1276. május 20., 1299. március 7., 1374. február 22., 1463. február 5., 1490. március 9., 1511. szeptember 15., 1514. április 10.

Tiszapüspöki oklevelek 1261–1703. Latinból fordította és közreadta Benedek Gyula. 2. kiadás. Szolnok, 2009 /Documentatio Historica. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága forráskiadványai. I./, kilenc oklevél (ebből négy [6., 7., 8., 9. sz.] kiadatlan, illetve hat hiányosan közölt irat [1. 2. 3., 4., 5., 8. sz.]) közreadása fejregesztával: 9–26.

142. 1264, 1272. február 27., 1333. október 14.

Tóth Krisztina: Két uralkodói oklevél a 13. századból. *Levéltári Közlemények*, 2016. 209–218., IV. Béla és V. István királyok egy-egy *privilegiuma* három kiadatlan tartalmi átírásának, illetve az adománybirtok 1333-ban elvégzett határjárásának – hiányos – közlése: 210.: 6–7. jegyz., 214.: 25. jegyz., 217.

143. 1266. július 8., 1270. március 4., július 5.

Kiss Gergely: *Dél-Magyarországtól Itáliáig. Bánca nembeli István (1205 k. – 1270) váci püspök, esztergomi érsek, az első magyarországi bíboros életpályája*. Pécs, 2015, három oklevél (ebből az egyik kiadatlan) közlése fejregesztával (az egyik irat fotómásolatban is): 189–208.

144. 1267. április 21., május 28., 30.

Iulian Mihai Damian: Eneco ferences szerzetes inquisitioja Pécs püspökével szemben (1267). *Egyháztörténeti Szemle*, 2016. 2. sz. 19–38., egy kiadatlan egyházi perirati jegyzőkönyv publikálása, benne öt, szintén kiadatlan oklevél szövegének közlésével: 30–38.

145. 1287, szeptember 3. előtt, 1318. augusztus 29., 1327. október 17.

Almási Tibor: Megjegyzések Gölnicbánya Kun László királytól elnyert privilégiumához és megerősítéseéhez. In: *Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum közleményei*. III. Szerk. Hadobás Sándor. Rudabánya, 2006, 3-12., IV. László király Gölnicbánya lakóinak adott kiváltságlevelének, illetve a *privilegium* I. Károly általi két megerősítésének a közlése: 8-12. (Másodközlés. Eredetileg - ugyanezen címmel - megjelent In: *Acta Universitatis Szegediensis Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus 102*. Szeged, 1995, 43-49.)

146. 1290/1301 (1291/1293 táján?)

Horváth Richárd: Várépítés engedélyezése az Árpád-kori Magyarországon. In: *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*. Szerk. Terei György - Kovács Gyöngyi - Domokos György - Miklós Zsuzsa - Mordvin Maxim. Budapest, 2011, 79-93., egy királyi megbízottaktól származó kiadatlan, teljesen keltezetlen oklevél közlése: 92.: 104. jegyz.

147. 1300. április 1.

Kovács Mihai: Csete Lőrinc, László vajda és az erdélyi egyház kapcsolata egy kiadatlan oklevél tükrében. *Turul*, 2016. 3. sz. 90-97., VIII Bonifác pápa egy kiadatlan oklevelének közlése fejregesztával és fotómásolattal: 97.

148. 1301. szeptember/1303. január, 1335. augusztus 13.

Érszegi Géza: A pápai diplomácia kezdeti lépései Károly Róbert trónra segítéseért. Miklós pápai legátus magyarországi működéséhez. In: *Károly Róbert és Székesfehérvár. Tanulmánykötet a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum rendezésében 2010. október 16-án megtartott tudományos konferencia előadásai alapján*. Szerk. Kerny Terézia - Smohay András. Székesfehérvár, 2011 /Magyar királyok és Székesfehérvár II. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 6./, egy szentszéki legátusi és egy pápai oklevél szövegének közlése regesztával: 29-31.

149. 1332. június 7.

Almási Tibor: A tárcai kerület tizedperének tanúvallomásai 1332-ből. In: *„Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére*. Szerk. Bagi Dániel - Fedeles Tamás - Kiss Gergely. Pécs, 2012, 17-31., egy Sáros megyei tizedper során tett vallomásokat rögzítő, kiadatlan oklevél közlése: 20-31.

150. 1336. május 6., június 9., augusztus 1., szeptember, november 11.

Piti Ferenc: Kiegészítések az Anjou-kori oklevéltár XX. kötetéhez (1336). In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 130. Szerk. Makk Ferenc - Piti Ferenc. Szeged, 2009, 55-68., hét, különböző kibocsátóktól származó oklevél regesztája: 57-62.

151. 1339. április (?) 10., 1345. augusztus 24.

Bácsatyai Dániel: Az egresi ciszterci monostor korai történetének kérdései. *Századok*, 2015. 2. sz. 263–299., XII. Benedek pápa egy utasítványának és egy kiadatlan *supplication*nak a közlése fejregesztával: 296–299.

152. 1340. május 21., augusztus, október 22. után, december 28.

Piti Ferenc: Kiegészítések az Anjou-kori Oklevéltár XXIV. kötetéhez (1340). In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 127. Szerk. Makk Ferenc – Piti Ferenc. Szeged, 2007, 47–57., hat, különböző kiadóktól származó oklevél regesztája: 49–51.

153. 1346. június 14., 23., 1375. május 20., 1376. február 16., 1400. szeptember 5., 1515. szeptember 24., 1516. február 11.

B. Szabó János – Kanyó Ferenc – Spekner Enikő: Hogyan kerülhetett Sicambria Budára? Egy hagyomány genezise. In: *Budapest Régiségei*. XLVIII. Szerk. Hanny Erzsébet. Budapest, 2015, 189–203., hét, különböző kibocsátóktól származó, nyomórészt kiadatlan oklevél regesztája: 196–197.

154. 1349. március 18., június 18., július 8., augusztus 8., november 4., november 18., december 3., 1350. március 3.

Sebők Ferenc: Okleveles adatok az 1349. évi országbíróváltás történetéhez. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, 75. *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Gondozta: Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária. Szeged, 2013, 591–600., kilenc, zömében Szécsényi Tamás, illetve Magyar Pál országbíróktól származó, kisebb részt kiadatlan (1., 2., 9. sz.) oklevél regesztája: 595–600.

155. 1350. december 31., 1351. február 10.

Halász Éva: Bajor Margit hercegnő (1325–1374) magyarországi tevékenysége. *Turul*, 2005. 3–4. sz. 109–116., VI. Kelemen pápa két kiadatlan oklevelének közlése regesztával: 113–115.

156. 1358. augusztus 6.

Érszegi Géza: Szentségeket kéri az alázatos teremtmény... László pécsi püspök kérvénye. In: *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. Szerk. Körmendi Tamás – Thoroczky Gábor. Budapest, 2009, 123–130., Gilétfi László pécsi püspök egy kérvényének, valamint VI. Ince pápa egy, a tárgyban rendelkező oklevelének kiadása fejregesztával: 128–130.

157. 1361. április 15., június 14., 1364. június 18.

Solymosi László: Debrecen város 1361. évi kiváltságlevele. In: *Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok*. Szerk. Bárány Attila – Papp Klára – Szálkai

Tamás. Debrecen, 2011 /Speculum Historiae Debreceniense 7. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete kiadványai 7./, 9–21., I. Lajos király három (köztük egy kiadatlan [III. sz.]) oklevelének közlése fejregesztával: 18–21.

158. 1366. augusztus 10., szeptember 5.

Piti Ferenc: Kont Miklós nádor levelesítő okiratai 1366-ból. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 132. Szerk. Blazovich László – Piti Ferenc. Szeged, 2011, 51–57., Kont Miklós nádor két kiadatlan *proscriptio*s oklevelének közlése fejregesztával: 52–56.

159. 1369. augusztus 2.

Neumann Tibor: Péter püspök és rokonsága. (Az első Szapolyaiak.) In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 127. Szerk. Makk Ferenc – Piti Ferenc. Szeged, 2007, 59–70., a pozsegi káptalan egy kiadatlan oklevelének közreadása fejregesztával: 66–68.

160. 1370. május 12., október 7–10. körül

Piti Ferenc: Opuliai László nádor proskribáló oklevele (1370). In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, 75. *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Gondozta: Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária. Szeged, 2013, 553–557., Opoli László nádor egy kiadatlan és csonka levelesítő oklevelének, valamint egy másik proskribáló kiadványa (máj. 12.) bűnlajstrom-részének közlése: 555–557.

161. 1379. június 1.

Otfried Krafft: Árpádházi Szt. Margit szentté avatási perének 1379-es újrafelvétele. *Századok*, 2006. 2. sz. 455–464., VI. Orbán pápa egy közöletlen bullájának kiadása fejregesztával: 462–464.

162. 1383/1400, 1447. november 9., 1448. március 24., 1450, 1479, 1480, 1490, 1522. augusztus 22.

Stanisław A. Sroka: *A középkori Bártfa kapcsolatai Kis-Lengyelországgal*. Ford. Tapolcai László. Budapest, 2016 /Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések/, nyolc irat: egy teljesen keltezetlen, valószínűleg Bártfán készült feljegyzés, egy a bártfai városkönyvekben fennmaradt, kiadatlan helyi adásvételi szerződés, Bártfa várostánácsa egy megbízási szerződése, egy közöletlen, német nyelvű, bártfai céhstatútum (a városi vászonszövőké), Bártfa város egy az északi határvidéken a lengyelek által elkövetett bűntények ügyében írt, közöletlen levele, egy szintén kiadatlan, sanoki keltezésű bírói ítéletlevél és két kiadatlan koronavámnapló közreadása: 33.:

127-128. jegyz., 73.: 348. jegyz., 89-90.: 444. jegyz., 91.: 448-449. jegyz., 175.: 1042. jegyz., 222.: 1300. jegyz., 229-250.¹⁴

163. 1384. december 6.

Horváth Richárd - Koppány András: Zádorvártól Vázsonykőig. *Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele*, 7. (2008) 1. sz. 17-38., Mária királynő egy kiadatlan *patens*ének közlése fejregesztával: 37-38.

164. 1388. április 30., 1397. június 21., 1431. október 13., 1455. május 14., 1483. február 24., 1506. október 9.

Szőnyi Tamás: A magyar domonkos rendtartomány egykori levéltárának középkori oklevelei. In: *A domonkos rend Magyarországon*. Szerk. Illés Pál Attila - Zágórhidi Czigány Balázs. Piliscsaba - Budapest - Vasvár, 2007 /Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák 3./, 61-76., hat oklevél (ebből három kiadatlan [4., 5., 6. sz.], köztük egy Borbála királynétól, illetve egy II. Ulászló királytól származó parancslevél [3., 6. sz.]) közlése fejregesztával: 68-74.

165. 1392. augusztus 16., október 20., 1446. január 21.

Chronica Comitatus Castri Ferrei. Vas vármegye krónikája. Chronik des Eisenburger Komitats. Kronika Železne županije. CCCF 1-10. Szerk. Zágórhidi Czigány Balázs - Kiss Gábor. Vasvár - Szombathely, 2006, Zsigmond király egy *mandatum*ának, a veszprémi székeskáptalan arra választ adó jelentésének, valamint III. (IV.) Frigyes német király Kőszeg városának adott, német nyelvű, közöletlen címeradományának publikálása fejregesztával: Pagina 1. CCF No 2., 3. (fordításban is, III. Frigyes oklevelének színes fotómásolatával, az utóbbi dokumentumot átírta: Bariska István)

166. 1393. május 1.

Érszegi Géza: *Bulla ipsa falsa esse videtur*. In: *Arcanum tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. I. Szerk. Bárány Attila - Dreska Gábor - Szovák Kornél. Budapest - Debrecen, 2014, 53-68., IX. Bonifác pápa egy bullájának közlése fejregesztával: 66-67.

167. 1399. december 31.

Rábai Krisztina: Egy kiadatlan Zsigmond-kori oklevél margójára. In: *„Fons, skepsis, lex”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk. Almási Tibor - Révész Éva - Szabados György. Szeged, 2010, 351-359., Zsigmond király egy kiadatlan oklevelének közlése: 351-352. (magyar fordításban is)

¹⁴ Az első, a monográfia jegyzeteiben közölt okmány keltezésére a szerző nem tesz javaslatot, az a DL-DF adatbázisból származik.

168. 1402. szeptember 21.

Lővei Pál: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecsétek. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. Neumann Tibor – Rácz György. Budapest – Piliscsaba, 2009 /Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. *Analecta mediaevalia* III./, 149–182., egy Magyarország egyházi és világi előkelői által kiadott oklevél közlése (Kóta Péter átírása): 157.

169. 1403. június 28., augusztus 20. 1491. július 1., augusztus 27., szeptember 14., december 19., 1492. január 1., 1492. március 28.

Neumann Tibor – Pálffy Géza: Főkapitányi és főhadparancsnoki adományok a 15–16. századi Magyarországon. *Levéltári Közlemények*, 2009. 209–254., nyolc kiadatlan oklevél (köztük II. Ulászló király három kiadványának [4., 7., 8. sz.]) közlése fejregesztával: 227–235.

170. 1405. június 2., 1407. január 9., 1424. november 2., 1466. november 15., 1467. január 8., 1508. február 18.

Weisz Boglárka: Debrecen kereskedelmi életének jogi háttere a középkorban. In: *Debrecen város 650 éves. Vároštörténeti tanulmányok*. Szerk. Bárány Attila – Papp Klára – Szálkai Tamás. Debrecen, 2011 /*Speculum Historiae Debreceniense* 7. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete kiadványai 7./, 131–148., hat kiadatlan oklevél (ebből három okmány Zsigmond király, egy pedig II. Ulászló kegyenlívánító kiadványa) közlése fejregesztával: 142–148.

171. 1405. július 1., 15. század legeleje?

E. Kovács Péter: Egy magyar rabszolganő Krétán a 15. században. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. Neumann Tibor – Rácz György. Budapest – Piliscsaba, 2009 /Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. *Analecta mediaevalia* III./, 105–123., Marcali Miklós volt erdélyi vajda egy kiadatlan oklevelének és egy Zsigmond királyhoz intézett, nemkülönben kiadatlan velencei feljegyzésnek a közlése fejregesztával: 120–122.

172. 1405. július 10.

Armando Nuzzo: Coluccio Salutati e l'Ungheria. *Verbum. Analecta Neolatina*. Tomus 7. Fasciculus 2. (2005) 341–371., Firenze város Ozorai Pipo temesi ispánhoz intézett, kiadatlan levelének közlése az irat olasz nyelvű regesztájával: 358–359.

173. 1408 körül

C. Tóth Norbert: Az esztergom-szentistváni prépostság második vizitációja. *Egyháztörténeti Szemle*, 2014. 1. sz. 3–23., egy kiadatlan egyházlátogatási jegyzőkönyv-fogalmazvány közreadása: 20–23.

174. 1410. január 1., 1420. május 16. körül, 1435. július 4., 1470. december 3.

Kis Péter: A Niczky család levéltárának középkori oklevelei. Beszámoló egy okmánytár munkálatairól. *Soproni Szemle*, 2007. 3. sz. 42-48., négy kiadatlan oklevél (köztük Zsigmond, illetve I. Mátyás királyok egy-egy *mandatum*ának [2., 4. sz.], valamint Sopron város egy német nyelvű kiadványának [1. sz.]) közlése fejrésztával: 45-47.

175. 1410. augusztus 1.

Szögi László: A középkori óbudai egyetem. In: *Óbudai Egyetem*. Szerk. Gáti József - Horváth Sándor - Szögi László. Budapest, 2010, 10-13., XXIII. János pápa az óbudai egyetem felállításáról és kiváltságairól rendelkező bullájának közreadása: 10-13. (Magyar nyelven is. Az okmányt átírta és ford. Érszegi Géza.)

176. 1410

C. Tóth Norbert: Az 1395. évi lengyel betörés. A lengyel-magyar kapcsolatok egy epizódja. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. Neumann Tibor - Rácz György. Budapest - Piliscsaba, 2009 /Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. *Analecta mediaevalia* III./, 447-485., egy felső-magyarországi bandériumjegyzék közlése: 480-484.

177. 1411. március 18., szeptember 30., október 4., 8.

Mikó Gábor: Zsigmond király 1411. évi rendelete a kamarahaszna és tized behajtásáról. *Századok*, 2012. 2. sz. 319-367., Zsigmond király négy kiadatlan parancslevelének közlése fejrésztával: 357-366.

178. 1412, május vége?

Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387-1437. Kiállítási katalógus. Szerk. Takács Imre. A szerkesztő munkatársai: Jékely Zsombor - Papp Szilárd - Poszler Györgyi. Budapest - Luxemburg, 2006, 454. (5.21. sz.): egy a budai királyi udvarban tartózkodó külföldi uralkodók és előkelők névsorát tartalmazó, német nyelvű, kiadatlan feljegyzés közlése (közreadója: Rácz György)

179. 1414. június 30.

Tóth Péter: „Szent Zsigmondnak ő azt felnevezteté.” Luxemburgi Zsigmond és a magyarországi dinasztikus szentkultusz. *Századok*, 2005. 2. sz. 367-383., egy Valais kantonbeli kiadatlan, magyar vonatkozású oklevél közlése: 381-383.

180. 1415. január 26.

Weisz Szidónia: „... nobili Anthonio ... hic depincta arma... concedimus”. Somkerekai Antal címere 1415-ből. *Levéltári Szemle*, 2008. 4. sz. 71-77., egy Zsigmond király által kiadott *armalis* közlése: 77.

181. 1417. szeptember 19., 1524. június 8., 10., 1526. május 22.

Péter Tusor: *The Papal Consistories and Hungary in the 15th–16th centuries. To the history of the Hungarian Royal Patronage and Supremacy. (A pápai konzisztóriumok és Magyarország a 15–16. században. A magyar királyi főkegyúri jog történetéhez)*. Budapest – Róma, 2012 /Collectanea Vaticana Hungariae. Classis II, Tomus 4./, négy, különböző kiadótól (köztük egy II. Lajos magyar cseh királytól: 4. sz.) származó, egy kivételével publikálatlan (1. sz.) okmány közlése fejregesztával: 97–109.

182. 1417. szeptember 19.

Géza Érszegi: Werbőczy and the „bull of Constance.” Das Konzil von Konstanz und Ungarn. Herausgegeben von Attila Bárány. Debrecen, 2016. /Memoria Hungariae 1./, 181–193., a bíborosi kollégium egy, a magyar királyi főkegyúri jog tárgyában kiadott kötelezvényének közlése angol nyelvű fejregesztával: 190–193.

183. 1427. április 13.

G. Tóth Péter: Csanád mezőváros polgárainak 1427. évi privilégiuma. In: „*Fons, skepsis, lex*”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György. Szeged, 2010, 125–129., Zsigmond király egy kiadatlan kiváltságlevelének közlése: 128. (magyar fordításban is).

184. 1427. július 22–október 23.

Prajda Katalin: Egy firenzei követjárás útinaplója (1427). In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2011. Szerk. Lengyel Réka. Budapest, 2011, 7–16., Luca di Maso degli Albizzi firenzei követ magyarországi missziója alkalmával (1427) készített, olasz nyelvű, kiadatlan útifeljegyzéseinek közlése: 12–15.

185. 1427, 1428. január 19.

C. Tóth Norbert: Vas megye 1427. évi „adókerülői” és a kamarahaszna adminisztrációja. *Vasi Szemle*, 2010. 6. sz. 670–684., egy még nem publikált Vas megyei hatósági feljegyzés és egy – szintén kiadatlan – vasi alispáni bírságlevél közlése fejregesztával: 679–682.

186. 1427, 1459. január 27., 1474. március 12., 1512. május 26.

Petrovics István: Bastogne-i Henrik pécsi polgár és végrendelete. *Pécsi Szemle*, 2009. 4. sz. (tél) 2–9., a csanádi székeskáptalan egy *privilegium*ának és két végrendeletnek a regesztája és részleges kiadása, illetve egy további testamentum latin nyelvű regesztájának újraközlése: 3–7., 9.

187. 1429. október 20., 1502. március 14.

Soproni boszorkányperek. Ödenburger Hexenprozesse. 1429–1702. Szerk. Tóth G. Péter – Németh Ildikó. Készült Házi Jenő kéziratának felhasználásával. Budapest, 2011 /A magyarországi boszorkányság forrásai. Quellen zur Ungarischen Hexerei. 3./, Zsigmond király egy oklevelének, valamint Sopron város egy német nyelvű számkivetési ítéletének közreadása: 103–106.

188. 1430. december 11.

C. Tóth Norbert: Egy könyv sorsa. In: *Magistrae discipuli. Tanulmányok Madas Edit tiszteletére.* Szerk. Nemerikényi Előd. [Budapest,] 2009 /A Magyar Könyvszemle és a Mokka-R Egyesület füzetek 2./, 51–55., egy sági szerzetes kiadatlan levelének közlése fejegesztával: 54.

189. 1431, 1480/1483, 1513, 1518

C. Tóth Norbert: Lehetőségek és feladatok a középkori járások kutatásában. *Századok*, 2007. 2. sz. 391–470., négy vármegye (Gömör [1431], Közép-Szolnok [1480–1483], Moson [1518], Zala [1513]) egyes járásai adóösszeírásainak közlése (a mosoni és zalai járásokéi kiadatlanok): 411–415., 418–426., 431–432., 434–451.

190. 1434. január 17.

Bertényi Iván: Az írás, mint a rongált pecsétű oklevél hitelességének bizonyítéka. (Az erdélyi káptalan 1393. évi oklevele.) In: Uő: *A címertan reneszánsza. Tanulmányok.* [Budapest, 2010] 359–372., Zsigmond király egy parancslevelének hiányos közlése (többek között az *intitulatio* egy részének elhagyásával): 368.: 7. jegyz. (Másodközlés. Eredetileg – ugyane c. alatt – megjelent: *Magyar Herold. Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv.* 1. Szerk. Kállay István. Budapest, 1984, 140–154.

191. 1434. március 4., június 17., 27.

C. Tóth Norbert: Források a pozsonyi várkút építésének történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 2013. 1. sz. 115–120, Zsigmond király négy kiadatlan *mandatum*ának közlése és regesztája: 118–120.

192. 1434. december 18.

Neumann Tibor: Találkozó Konstanzban. (A Kórógyiak grófi címe.) *Turul*, 2014. 3. sz. 104–108., II. Vilmos castelli gróf egy kiadatlan oklevelének közlése: 107.

193. 1435. május 6.

Kiss Andrea – Piti Ferenc: A fertői fok. *Soproni Szemle*, 2005. 2. sz. 164–184., Zsigmond király egy kiadatlan *patens*ének közlése: 182–183.

194. 1436

Draskóczy István: Sókamara és város-vidék kapcsolata Debrecenben az 1430-as években. In: *Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok*. Szerk. Bárány Attila - Papp Klára - Szálkai Tamás. Debrecen, 2011 /Speculum Historiae Debreceniense 7. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete kiadványai 7./, 149-172., a debreceni sókamara 1436. évi, kiadatlan kimutatásának közlése: 163-169.

195. 1445. április 7.

Kádas István: Sárvári László és az 1444. évi X. törvénycikk. In: *Opuscula historica. I. Történeti tanulmányok a XIV. és XV. Eötvös Konferenciáról*. Szerk. Ternovác Bálint. Budapest, 2015, 45-58., Abaúj vármegye hatósága egy kiadatlan oklevélnek közlése fejregesztával: 56-57.

196. 1445. november 12., 22., 1446. július 11., 1447. október 27., november 20.

Nemes Gábor: Salánki Ágoston. A királynéi kancelláriától a győri püspöki székhöz. *Levéltári Közlemények*, 2009. 3-29., négy kiadatlan oklevél (köztük IV. Jenő pápa két kiadványának [1. 2. sz.] és két szintén kiadatlan szentszéki *commune servitium*-teljesítési bejegyzés közlése fejregesztával: 17-22.

197. 1449. április 29. vagy kevéssel utána, 1451 tavasza/nyara

Lázs Sándor: Szent Ágoston regulájának 15. századi magyar fordítója. Váci Pál munkássága a 15. századi domonkos rendi reformban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2005. 2-3. sz. 188-204., Váci Pál domonkos szerzetes, későbbi nagyszombati perjel a bécsi domonkos konventben tett szerzetesi fogadalomtételének, valamint Leonhard Huntlichler bécsi domonkos rendi teológus, egyetemi tanár hozzá, és Christian Herbrunnen későbbi kassai és bécsi perjelhez írt, keltezetlen levelének közlése tömör fejregesztával: 200-204.

198. 1450 táján, 1468. április 25., 1513

C. Tóth Norbert: Ki kicsoda az ecsedi Bátor családban. A Bátor család ecsedi ágának tagjai, 1377-1541. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2009. 1. sz. 5-47., egy családtörténeti feljegyzés és két, szintén kiadatlan oklevél közlése: 9-10.: 51. jegyz., 20.: 184. jegyz., 29.: 321. jegyz.

199. 1451/1454

Farkas Flóra: Leonhard Huntlichler: Epistola ad Dionysium cardinalem ac archiepiscopum Strigoniensem. In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*. 2016. Szerk. Lengyel Réka. Budapest, 2016, 7-27., Leonhard Huntlichler bécsi domonkos szerzetes és teológiai professzor egy Szécsi Dénes bíbornok, esztergomi metropolitához írt datálatlan és kiadatlan - a szerzetességről értekező - levelének közlése: 9-23.

200. 1452

Neumann Tibor: Nyitra megye hegyentúli járásának kamarahaszna-összeírása 1452-ből. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. Neumann Tibor – Rácz György. Budapest – Piliscsaba, 2009 /Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. *Analecta mediaevalia* III./, 183–234., egy közöletlen Nyitra megyei adójegyzék kiadása fejregesztával: 228–231.

201. 1453. április 20.

Viktor Kanász: Contributions of diplomatic activity of the Hungarian Kingdom between 1452 and 1453. *Verbum. Analecta Neolatina*. Tomus 16. Fasciculus 12. (2015) 27–42., Hunyadi János országos főkapitány két kiadatlan, Francesco Sforza milánói herceghez intézett levelének közlése fejregesztával: 41–42.

202. 1453, 1457, 1469

Szabó Noémi Gyöngyvér: A kolozsmonostori apátság XV. századi szőlőtized jegyzékei. *Fons*, 2012. 4. sz. 463–493., három közöletlen kolozsi szőlőbirtok- és szőlőtizedjegyzék kiadása fejregesztával: 484–493.

203. 1454. július 31.

Szilágyi Emőke Rita: Ajánlás bécsi módra. Enea Silvio Piccolomini ajánlólevele Johannes Trösterről Vitéz Jánosnak 1454 nyarán. In: *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Csörsz Rumen István. Budapest, 2010, 125–132., Enea Silvio Piccolomini sienai püspök Vitéz János váradi püspökhöz, Johann Tröster salzburgi egyházmegyei klerikus érdekében írt ajánlólevelének közlése: 129–130. (magyar fordításban is).

204. 1454. szeptember 14.

Kiss Farkas Gábor: A magyarországi humanizmus kezdeteiről (Pierpaolo Vergerio, Vitéz János és Johannes Tröster.) In: *Classica – mediaevalia – neolatina*. VI. *Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*. Szerk. Békés Enikő – Tegye Imre. Debrecen – Budapest, 2012, 119–131., Johann Tröster bécsi humanista egy Vitéz János váradi püspökhöz írt, kiadatlan episztolájának közlése: 129–131.

205. 1454. november 19.

Kiss Farkas Gábor: Regimen contra pestem. Johannes Jacobus de Castelbarco orvosi és életvezetési tanácsai Vitéz János számára. In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*. 2012–2013. Szerk. Lengyel Réka. Budapest, 2014, 7–23., Jacobus de Castelbarco (Johann von Kastelbark), III. Frigyes császár udvari orvosa és tanácsosa, Vitéz János váradi püspökhöz szóló orvosi és életvezetési tanácsainak és az értekezéshez mellékelt kísérőlevelének közlése: 11–19.

206. 1456. július 30., augusztus 2., 3.

Fedeleš Tamás: Bécsi levelek a nándorfehérvári diadalról. In: *Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2014 között elhangzott előadásaiból*. Szerk. Bene Krisztián – Dávid Ferenc – Sarlós István. Pécs – Budapest, 2014 /Fejezetek a hadtörténelemből 3./, 101–138., négy kiadatlan, Bécsben kelt *missilis* közlése fejregesztával: 122–131.

207. 1456. szeptember 24., 1465. március 29.

Szováč Kornél: *Diversa mundi climata perlustrare: magyarok a középkori nagyvilágban*. In: *Episcopus, archiabbas benedictinus, historicus ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*. Szerk. Somorjai Ádám – Zombori István. Budapest, 2016 /METEM Könyvek 85./, 183–192., egy-egy, III. Kallixtus, illetve II. Pál pápa által jóváhagyott, magyarországi személyek által benyújtott, kiadatlan folyamodvány közlése fejregesztával: 190–192.

208. 1456. november 16., 1525. április 23.

Lakatos Bálint: Városi nemesek Karánsebesen a 15–16. század fordulóján. In: *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv*. III. Budapest, 2008, 71–94., két karánsebesi nemesek által kibocsátott, kiadatlan oklevél közlése: 73–74.

209. 1457. április 26., 1513. június 15.

Horváth Richárd: Források a csepregi erősség középkori történetéhez. *Vasi Szemle*, 2006. 4. sz. 427–435., I. Mátyás egy kiadatlan utasítványának és II. Ulászló király egy szintűgy kiadatlan adománylevelének közlése fejregesztával: 433–435.

210. 1457. november 30. körül

Kádas István: Nógrád megye adójegyzéke 1457-ből. In: *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Weisz Boglárka. Budapest, 2016 /Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések/, 31–82., Nógrád vármegye egy kiadatlan adóösszeírásának közlése: 42–71.

211. 1458

Armando Nuzzo: Kiadatlan levelek Hunyadi Mátyás magyar királlyá választásáról a Milánói Állami Levéltárban (1458). (Ford. Szováč Márton.) In: *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Szerk. Domokos György – Mátyus Norbert – Armando Nuzzo. Piliscsaba, 2015, 97–111., egy olasz és két latin nyelven írt levél regesztája és szövegének közlése: 107–111.

212. 1458. június 8.

Nógrády Árpád: Éleskő ura é Macskakő zsoldosai. „Feudális anarchia” alulnézetből. In: *A hadtáp maga volt a fegyver. Tanulmányok a középkori hadszervezés és katonai logisztikai kérdéseiről*. Szerk. Pószán László – Veszprémy László. Budapest,

2014, 253–275., egy zsoldoskontingens kiadatlan fegyverzet- és zsoldjegyzékének közlése: 271–275.

213. 1458/1459

C. Tóth Norbert: Egy szabolcsi összeírás margójára. Adatok az 1458–1459-es évek politikatörténetéhez. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2009. 4. sz. 510–519., egy Szabolcs vármegyei adóösszeírás-fogalmazvány közlése: 518–519.

214. 1458. február 28., 1460. január 14., május 6.

C. Tóth Norbert: *Az esztergomi káptalan a 15. században*. II. rész. *A sasadi tizedper 1452–1465 közötti „krónikája”*. Budapest, 2015 /Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 8./, három, az esztergomi székeskáptalannak írt, kiadatlan levél közlése: 128–144.

215. 1459. augusztus 18., 1468. október 7., 1478. augusztus 29., 1480. szeptember 1.

Horváth Richárd: Középkori kastélyépítési engedélyek Somogy megyéből. *Castrum. A Castrum Bene Egyesület hírlevele*, 2015. 1. sz. 13–22., I. Mátyás király négy kiadatlan *patensének* közlése fejregesztával: 19–22.

216. 1459. május, 1516. május, 1524. március

Czövek Zoltán: Három középkor végi számadás a Nádasdy-levéltárból. *Fons*, 2007. 1. sz. 119–166., egy feltehetően Rozgonyi Sebestyén erdélyi vajda, illetve egy gyaníthatóan Kanizsai László vasi ispán kiadásairól készült, hasonlóképp kiadatlan számadás és egy ugyancsak közreadatlan áruszállítási kimutatás közlése: 142–166.

217. 1461. szeptember 29.

Horváth Richárd: Pápától a pápáig. (Garai-Szapolyai várbirtok változások Veszprém megyében a Mátyás-korban. In: *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Szerk. Hermann István – Karlinszky Balázs. Veszprém, 2010 /A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. A veszprémi egyházmegye múltjából 22./, 345–368., I. Mátyás király egy kiadatlan oklevelének közlése fejregesztával: 363–364. (az irat színes fényképmásolatával)

218. 1462. április 8., december 12.

Horváth Richárd: Szatmár és a Szapolyaiak. In: *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Szerk. Juan Cabello – C. Tóth Norbert. Nyíregyháza, 2011 /A Jósza András Múzeum kiadványai 68./, 345–356., Szapolyai Imre kincstartó, illetve I. Mátyás király egy-egy kiadatlan oklevelének közlése fejregesztával: 355–356.

219. 1464. július 30., 1492. március 18.

Horváth Richárd: Ismeretlen források Gyügye község és Bálványos vár középkori történetéhez. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2007. 3. sz. 295–303., I. Mátyás, illetve Bátor István országbíró egy-egy kiadatlan oklevelének közlése fejregesztával: 299–303.

220. 1464. augusztus 28., szeptember 2.

E. Kovács Péter: Jajca 1464. évi ostroma. „Amikor a hollós nindzsák délre mentek büntetni a muzulmánt”. In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére*. Szerk. Hausner Gábor. Budapest, 2005, 403–418., négy, az 1464. évi magyar–török háború eseményeivel kapcsolatos, különböző kibocsátóktól származó kiadatlan levél (ebből három olasz nyelvű irat) közlése: 416–418.

221. 1466. május 29.

Nógrády Árpád: Pozsonyi gyalogosok Mátyás seregében. (Egy zsoldoscsapat fegyverzetének jegyzéke 1466-ból.) In: *Rex invictissimus. Hadsereg és hadszervezet a Mátyás kori Magyarországon*. Szerk. Veszprémy László. Budapest, 2008, 193–200., egy királyi zsoldoscsapat német nyelvű fegyverzetlajtromának kiadása: 200.

222. 1467. március 10.

Kóta Péter: Pallosjog-adomány 1467-ből. *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények*, 2005. 4. sz. Szerk. Mayer László. [Szombathely, 2005.] 31–35., I. Mátyás egy kiadatlan kiváltságlevelének közlése fejregesztával: 34. (magyar fordításban is, fotómásolattal)

223. 1467. december 28.

Mátyus Norbert: Vespasiano da Bisticci és két György: Handó és Kosztolányi (1467). In: *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Szerk. Domokos György – Mátyus Norbert – Armando Nuzzo. Piliscsaba, 2015, 113–123., Vespasiano da Bisticci humanista egy olasz nyelvű *missilis*ének közlése fejregesztával: 121–123.

224. 1468. július 14., 30., 1469. május 15., november 6., 1470. március 20., 1480. február 1.

Kornél Szovák: A hungarian humanist in Rome. In: *Gli archivi della Santa Sede e il Regno d'Ungheria (secc. 15–20). Studi in memoriam del professor Lajos Pásztor archivista ungherese dell' Archivio Segreto Vaticano. (Az Apostoli Szentszék levéltárai és Magyarország (15–20. sz.). Tanulmányok Pásztor Lajos, a Vatikáni Titkos Levéltár magyar levéltárosának emlékére.)* A cura di Gaetano Platania – Matteo Sanfilippo – Péter Tusor. Budapest – Róma, 2008 /Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I, Vol. 4./, 11–22., hat kiadatlan okirat, köztük IV. Szixtusz pápa egy kiadványa, valamint öt *supplicatio* közlése: 17–21.

225. 1470. július 17., szeptember 1., 1478. december 7., 1490. május 22., 1492. május 21.

Szovák Kornél: Ilkusi (Bylica) Márton pápai bullái. Forrásközlés a Vatikáni Levéltárból. In: *Magyarország és a római Szentszék. (Források és távlatok.) Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére.* Szerk. Tusor Péter. Budapest – Róma, 2012 /Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I., vol. 8./, 27–49., II. Pál pápa öt bullájának (1–5. sz.), valamint négy magyarországi keltű, különböző kibocsátóktól származó, szintén kiadatlan oklevélnek a közlése fejregesztával, alatta bővebb tartalmi kivonattal: 37–49.

226. 1472

E. Kovács Péter: A leggazdagabb magyarok 1472-ben. Egy követjelentés és a valóság. *Századok*, 2005. 2. sz. 421–428., egy – a magyar főpapok és bárók éves bevételéről szóló – milánói, olasz nyelvű követjelentés közlése: 427–428.

227. 1474. február 4., szeptember 28., 1475. május 2.

Fedeles Tamás: Ördögi sugallattól vezérelve. Egy 15. századi gyilkosság nyomában. *Századok*, 2013. 2. sz. 433–456., a pécsi székeskáptalan egy közöletlen bizonyáglevelének, valamint IV. Szixtusz pápa két, nemkülönben kiadatlan bullájának (2–3. sz.) közlése részletes fejregesztával: 449–455.

228. 1476. november 8.

Teiszler Éva: Közszoí szórványok egy 1476-os oklevélben. *Magyar Nyelv*, 2005. 1. sz. 123–124., Handó György kincstartó egy – korábban hiányosan megjelent – levelének közlése: 124.

229. 1478. október 26., 1483. január 1.

Szovák Kornél: A kamenci oltárosok szövetsége. In: *Arcanum tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére.* I. Szerk. Bárány Attila – Dreska Gábor – Szovák Kornél. Budapest – Debrecen, 2014, 291–306., IV. Szixtusz pápa egy kiadatlan bullájának, illetve – abban átírva és megerősítve – a bácsi káptalan egy szintúgy kiadatlan bizonyáglevelének közlése fejregesztával: 301–306.

230. 1479., június 6.?

F. Romhányi Beatrix: Pálos kolostorok Sopron környékén. *Soproni Szemle*, 2007. 3. sz. 246–254., Ulrich von Grafeneck volt soproni ispán egy német nyelvű, kiadatlan adománylevelének közlése fejregesztával: 254.

231. 1485. május 29., 1497., 1509. április 17.

Majorossy Judit: Ad beneficium ecclesiae: Középkori városi oltárjavadalmak felszereltsége. In: *Magistrae discipuli. Tanulmányok Madas Edit tiszteletére.* Szerk. Nemerikényi Előd. [Budapest,] 2009 /A Magyar Könyvszemle és a Mokka-R

Egyesület füzetei 2./, 215–233., három pozsonyi egyházi intézmény, illetve testvérrület (ebből kettő túlnyomórészt német nyelvű) leltárának közlése: 228–232.

232. 1487–1494

Kuffart Hajnalka: Bevezetés Estei Hippolit számadáskönyveihez. In: *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Szerk. Domokos György – Mátyus Norbert – Armando Nuzzo. Piliscsaba, 2015, 47–82., 13, olasz nyelven írt esztergomi érseki számadáskönyv kiadatlan bevezetőszövegeinek közlése (szelektált forráskiadás): 75–82.

233. 1489. szeptember 10.

Fedeleš Tamás: Drakwlyahaza. In: „*Fons, skepsis, lex*”. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendőš Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György. Szeged, 2010, 107–114., a pécsi székeskáptalan egy kiadatlan tanúságlevelének – szövegközti – regesztája és közlése: 107., 111.

234. 1489. október 21.

Laura Zanichelli: Gergelylaci Buzlay Mózes milánói követjárása (1489). (Ford. Szovák Márton.) In: *Vestigia. Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Szerk. Domokos György – Mátyus Norbert – Armando Nuzzo. Piliscsaba, 2015, 125–130., egy milánói, olasz nyelvű, kiadatlan levél közlése fejregesztával: 128–130.

235. 1489 ősz

Horváth Richárd: Egy végvári leltár a Mátyás-kor végéről. In: *A hadtáp maga volt a fegyver. Tanulmányok a középkori hadszervezés és katonai logisztikai kérdéseiről*. Szerk. Pósan László – Veszprémy László. Bpudapest, 2014, 289–304., egy néhány délvidéki erősség felszereltségéről és az azokban folyt építkezésekről szóló kiadatlan összeírás közlése: 300–304.

236. 1491. október 18.

Sebők Ferenc: II. Ulászló király ismeretlen oklevele 1491-ből. (Forrásközlés.) In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 131. Szerk. Almási Tibor. Szeged, 2010, 33–38., II. Ulászló egy kiadatlan *privilegium*ának közlése: 33–35. (magyar fordításban is).

237. 1493/1494

Ekler Péter: Augustinus Moravus Olomucensis levele Laki Thuz Jánosnak. *Magyar Könyvszemle*, 2012. 4. sz. 478–480., Augustinus Moravus (Augustin Olomoucký) olomouci prépost, morva humanista egy Laki Thuz János volt tárnokmesterhez intézett, keltezetlen levelének közlése: 479–480.

238. 1495. május

Hajnalka Kuffart: I libri contabili di Ippolito d'Este, cardinale di Esztergom. Materiali per l'edizione critica. In: *Esercizi di filologia*. Budapest, 2013, 87-154., az esztergomi érseki szék 1495. évi, olasz nyelvű számadáskönyve bevételi részének közlése (részleges szövegkiadás): 139-149.

239. 1497. február 13., 1506. április 9., 1518. december 27.

C. Tóth Norbert: A ferencesek megtelepedése Nyírbátorban. In: *Nyolcszáz esztendő a ferences rend. Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről* 1. Szerk. Medgyesy S. Norbert – Ötvös István – Őze Sándor. Budapest, 2013 /Művelődéstörténeti Műhely. Rendtörténeti konferenciák/, 153-163., három, különböző kibocsátóktól kelt, kiadatlan oklevél (köztük II. Gyula pápa egy brevéjének [2. sz.]) közlése fejregesztával: 160-162.

240. 1497/1511 (1499-1502 körül?)

Ekler Péter: *Augustinus Moravus Olomucensis: Catalogus episcoporum Olomucensium*. Adatok a Catalogus keletkezésének történetéhez. In: *Humanista történetírás és neolatin irodalom Magyarországon*. Szerk. Békés Enikő – Kasza Péter – Lengyel Réka. Budapest, 2015 /Convivia neolatina Hungarica 1./, 25-31., Augustinus Moravus Olomucensis (Augustin Olomoucký) olomouci prépost, morva humanista – Catalogus című munkája ügyében – Thurzó Szaniszló olomouci püspökhöz írt, csak egy ősnymtatványban megjelent ajánlólevelének közlése: 27-28.

241. 1498. szeptember 15., 1503. szeptember 4., 1506. június 12., 1512. április 1., 1518. június 22.

Gábor Dreska: Tamás Bakócz, the Epistolist. In: *Infima Aetas Pannonica. Studies in the Late Medieval Hungarian History*. Edited by Péter E. Kovács – Kornél Szovák. Budapest, 2009, Bakóc Tamás bíboros, esztergomi érsek öt kiadatlan magánlevelének közlése (angol nyelvű) fejregesztával: 23-28.

242. 1498-1499

Kedvek Vera: Egy bártfai diák a krakkói egyetemen 1498-99-ben. *Magyar Könyvszemle*, 2014. 2. sz. 253-260., egy Bártfai Jakab nevű magyar diák kiadatlan egyetemi beiratkozási feljegyzésének és órarendjének közlése: 256-258. (magyar fordításban is, a dokumentumok fotómásolatával).

243. 1499. szeptember 1., december 23.

Köblös József: Szapolyai István nádor Pápán írott végrendelete. In: *Istennek, Hazának, Tudománynak. Tanulmányok a 95 éves Nádasy Lajos tiszteletére*. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2008 /A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai

19./, 124-144., Szapolyai István nádor végrendeletének közlése: 133-136. (magyar fordításban is).

244. 1499. december 21., 1500. augusztus 13.

Véber János: Az idősebb Filippo Beroaldo és Váradi Péter barátsága könyvajánlások tükrében. *Magyar Könyvszemle*, 2006. 4. sz. 397-419., id. Filippo Beroaldo bolognai humanista tudós egy Váradi Péter kalocsai érsekhez címzett levelének és Apuleius-kommentára - szintén a magyar főpaphoz szóló - záró sorainak közlése: 414-415., 418. (magyar fordításban is).

245. 1500. augusztus 27.

Jakó Zsigmond: Vita a capetia szó magyar jelentése körül 1500-ban. In: Uő: *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történelméhez*. Szerk. Dáné Veronka - Fejér Tamás - Jakó Klára. Budapest, 2016 /Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések/, 474-477., II. Ulászló király egy közöletlen *mandatum*ának kiadása: 475-477. (Másodközlés. Eredetileg - ugyanezen c. alatt - megjelent: *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 2. [1958] 211-213.).

246. 1501. május 3.

Horváth Richárd: Castrum Teremhegy. Adalékok az udvarház terminus magyarországi történetéhez. *Castrum. A Castrum Bene Egyesület hírlevele*, 2006. 1. sz. 59-72., II. Ulászló egy kiadatlan *patens*ének közlése fejregesztával: 71.

247. 1505. május 12.

Gulyás László Szabolcs: A hegyaljai mezővárosok középkori kiadványainak sajátosságaihoz. (Adásvételi szerződések utólagos megpecsételése.) *Agrártörténeti Szemle*, 2008, 213-228., két, Tolcsva falu bírái előtt kötött adásvételi szerződés közlése fejregesztával: 225-227.

248. 1505, 1510 táján

Szakály Ferenc - Szűcs Jenő: *Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából*. Budapest, 2005 /História Könyvtár. Okmánytárak 4./, két budai bortizedjegyzék közreadása: 39-93.

249. 1506. február 1.

Érszegi Géza: Zenta kiváltságlevele - 1506. *Turul*, 2007. 1. sz. 13-22., II. Ulászló király egy kiadatlan *privilegium*ának közlése fejregesztával: 20-22.

250. 1507. július 15., az év második fele

Horváth Richárd: Mitől vár a vár? Márkusfalvi Máriássy István várépítési kísérlete 1507-ben. In: *Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk. Mikó Gábor - Péterfi Bence - Vadas András.

Budapest, 2012, 421–430., II. Ulászló király egy kiadatlan parancslevelének, valamint egy megegyezésről szóló, hitelesítés nélküli feljegyzésnek a közlése fejregesztával: 429–430.

251. 1507. szeptember 22.

Szovák Kornél: Gersei Pethő János címerbővítő armálisa. *Turul*, 2010. 4. sz. 97–103., II. Ulászló király egy kiadatlan oklevelének közlése: 100–102. (magyar fordításban is)

252. 1509. március 26., 1524. január 1., december 4.

Nemes Gábor: A Jagelló-kori Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatai a pápai brévék tükrében. Kutatási beszámoló. In: *Tíz éves a Történelemtudományi Doktori Iskola*. Szerk. Fröhlich Ida. Piliscsaba, 2011, 43–58., II. Gyula egy, illetve VII. Kelemen pápa két, szintűgy kiadatlan brévéjének közlése regesztával: 53–56.

253. 1509. augusztus 11., 1510. január 25., május 5., 1511. november 26., 1513. július 26.

Bilkei Irén: Közöletlen Jagelló-kori oklevelek a Csányi család levéltárából. In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2016. Szerk. Lengyel Réka. Budapest, 2016, 9–15., öt közöletlen oklevél, köztük II. Ulászló egy utasításának (4. sz.) a regesztája: 12–14.

254. 1512. január 31.

Géra Eleonóra – Kis Péter: A budai mészárosok 1512. és 1696. évi privilégiumai. In: *A budai mészárosok középkori évkönyve és kiváltságlevellei. Zunftbuch und Privilegien der Fleischer zu Ofen aus dem Mittelalter*. Szerk. Kenyeres István. Kubinyi András, Végh András, Németh János és Rozsondai Marianne bevezető tanulmányaival. Budapest, 2008 /Források Budapest közép- és kora újkori történetéhez I./, 391–421., a budai német mészárosok céhének Buda város hatósága által átírt kiváltságlevelének a közlése regesztával: 393–395.

255. 1513, január 14. utáni napok

Mikó Gábor: Ismeretlen országgyűlési emlék a Jagelló-korból. Adatok az 1507 és 1514 közötti országgyűlések történetéhez, valamint Werbőczy Hármaskönyvének elkészültéhez. *Történelmi Szemle*, 2014. 3. sz. 455–480., egy kiadatlan országgyűlési *responsio* közlése: 475–480.

256. 1514. április 2., 21., 24.

C. Tóth Norbert: Az 1514. márciusi országgyűlés. Politikatörténeti események Magyarországon a parasztháború kitöréséig. In: *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Szerk. C. Tóth Norbert – Neumann Tibor.

Budapest, 2015 /Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések/, 31-79., II. Ulászló király három parancslevelének (ebből kettő kiadatlan okmány) közlése és regesztája: 73-77.

257. 1514. május 25., június eleje, június 17.

Lakatos Bálint: Dózsa György, Jean Hannart és a „ceglédi kiáltvány”. Három újabb forrás az 1514. évi parasztháború eseménytörténetéhez. *Történelmi Szemle*, 2016. 2. sz. 277-302., három, az 15014-es parasztlázadással kapcsolatos, kiadatlan dokumentum közlése (az egyik irat francia nyelvű) fejregesztával: 297-301.

258. 1514. május 31., július 29., 30.

Lakatos Bálint: Hírek Magyarországról. Külföldi értesülések 1514-ben a parasztháború eseményeiről. In: *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Szerk. C. Tóth Norbert - Neumann Tibor. Budapest, 2015 /Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések/, 155-217., egy a magyar egyházi és világi elit tagjai által kibocsátott kiadatlan oklevél és két I. Miksa német-római császár által kiadott, szintén publikálatlan, német nyelvű okmány közlése fejregesztával: 213-216.

259. 1514. november 19.

Mikó Gábor: Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés törvénykönyvének megszületése. A dekrétum eredeti változata. In: *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Szerk.: C. Tóth Norbert - Neumann Tibor. Budapest, 2015 /Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések/, 271-317., II. Ulászló király az 1514 őszi országgyűlés végzéseit (71 törvénycikk) szentesítő és azokat tételesen közreadó oklevelének közlése: 293-317.

260. 1514. december 14.

Érszegi Géza: Jó célra, tudnillik az ország védelmére... Adalék Bakócz Tamásnak a parasztfelkelésben játszott szerepéhez. In: *„Nem sülyed az emberiség!” Album amoricum Szörényi László LX. születésnapjára*. Főszerk. Jankovics József. Budapest, 2007, 1379-1385., II. Ulászló király egy kiadatlan *patensének* közlése fejregesztával: 1381-1385.

261. 1514

Gyöngyössy Márton: A körmöci kamara 1514-es számadása. In: *In memoriam Ludovici Huszár*. Szerk. Biró Sey Katalin - Buza János - Csoma Mária - Gedai István. [Budapest,] 2005, 164-178., az alsó-magyarországi bányavidéken bányászott és az ottani városokban beváltott ezüstről és a Körmöcbányán vert pénzekről, illetve a körmöci kamara bevételeiről és kiadásairól készült, 1514. évi kiadatlan számadások közlése fejregesztával: 174-177.

262. 1517. május 25.

Laczlavik György: Brodarics István címereslevele. *Turul*, 2011. 1. sz. 28–30., II. Lajos egy címeradományozó oklevelének közlése: 29–30.

263. 1517. július 10.

Horváth Richárd: A „megvert levélhordozó”, avagy királyi emberekre leselkedő veszélyek a középkori Magyarországon. In: *Tanulmányok az 50 éves Bana Jocó tiszteletére*. Szerk. Katona Csaba. Győr, 2006, 53–55., a székesfehérvári stefanita konvent egy kiadatlan jelentésének közlése fejregesztával: 54–55.

264. 1517. december/1518. február

Kiss Farkas Gábor: „Mindent el kell hinnünk és meg kell tartanunk, ami a Bibliában van?” Gosztonyi János győri püspök kérdései és Iodocus Clichtoveus párizsi teológus válaszai: *Nonnullarum questionum dessolutio* (1517). In: *Lymbus Magyarságtudományi Forrásközlemények*. 2016. Szerk. Lengyel Réka. Budapest, 2016. 17–44., Iodocus Clichtoveus Neoportuensis (Jossé van Clichtove) párizsi hit-tudós Gosztonyi János győri püspök teológiai, nyelvtani és filológiai kérdéseire adott, keltezetlen és nem publikált válaszainak (102 pont) közlése: 19–40.

265. 1517–1519

Németh Péter: A tokaji uradalom kialakulása. *Századok*, 2005. 20. sz. 427–447., a Szapolyai család borsodi, abaúji, zempléni, szabolcsi és tornai birtokai egy kiadatlan számadáskönyvének egy részlete: 444–446.

266. 1519. július 10.

Kertész Balázs: Újabb adatok a magyarországi obszerváns ferencesek történetéhez és Werbőczy István életéhez. In: *Források és hagyományképek*. Szerk. Stemler Ágnes. Budapest, 2014, 87–99., egy – kiadatlan – obszerváns magyarországi tartományminiszteri levél közreadása fejregesztával: 99.

267. 1520. január 10., augusztus 11., 1522. március 5., 1523. április 20.

Lakatos Bálint: Magyar vonatkozású 1526 körüli oklevelek és levelek Bernhard von Cles trienti püspök levelezésében. Kutatási jelentés (Archivio di Stato di Trento, Archivio di principato vesvovile, Corrispondenza Clesiana). *Levéltári Közlemények*, 2013, 201–225., II. Lajos király két, valamint hitvese, Mária királyné, illetve Szalkai László váci püspök egy-egy, Bernhard von Cles trienti püspökhöz intézett levelének (valamennyi kiadatlan) közlése fejregesztával: 217–220.

268. 1520. szeptember 26.

Sill Ferenc: Egy ismeretlen magyar nyelvemlék – bevallás-fogalmazvány 1520-ból. *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények*, 2006. 2. sz. Szerk. Mayer László.

[Szombathely, 2006.] 55–58., egy kiadatlan, magyar nyelvű bevallás-fogalmazvány szövegének közlése és modern átírása, fényképmásolattal: 56.

269. 1520 táján

Kubinyi András: A fejérkői jobbágyság megmozdulásai 1520 körül. In: *Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete*. Budapest, 2007, 114–118., egy a Körös megyei Fejérkő vára körüli jobbágymegmozdulásokról készített feljegyzés közlése: 117–178. (Másodközlés. Eredetileg – ugyane címmel – megjelent: *Agrártörténeti Szemle*, [1963] 3. sz. 379–383.).

270. 1521/1526, 1526. április 20–augusztus 24., 1526. július 20., vagy kevéssel – legfeljebb hetekkel (?) – utána

Antonín Kalous: Elfeledett források a mohácsi csatáról. Antonio Burgio pápai nuncius jelentései és azok hadtörténeti jelentősége. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2007. 2. sz. 603–621., egy – a budai ágyúöntőműhely működéséről szóló – keltezetlen és kiadatlan, olasz nyelvű levél, a bíborosi konzisztórium Magyarországgal kapcsolatos 1526. évi megbeszélései és döntései közöletlen kivonatai, valamint egy II. Lajos király 1526. júliusi hadbaszállásáról, illetve az akkor fegyverben álló csapatokról beszámoló, nemkülönben kiadatlan forrás közlése: 613–619.

271. 1521. május 3.

Réthelyi Orsolya: Főhercegnői udvarból királynéi udvar: Habsburg Mária budai királynéi udvarának kezdetei. *Századok*, 2007. 5. sz. 1193–1216., a Mária főhercegnőt 1521-ben Magyarországra kísérő személyek német nyelvű, kiadatlan listájának némileg – a sorrendben – módosított közlése: 1214–1216.

272. 1521. augusztus 22., 27., szeptember 1., 1524. október 17., 1525. február 20. – augusztus 3., 1525/1527

Simon Zsolt: A zágrábi pénzverde 1525. évi számadása. Adatok az 1521. évi pénzreform történetéhez. *Századok*, 2010. 2. sz. 443–464., II. Lajos király négy parancslevelének (az 1521. szeptemberi *mandatum* hiányosan már megjelent), a zágrábi kamara 1525. évi számadása (hibásan szintén megjelent) és egy, a 16. századi elején Szlavóniában tevékenykedett hamispénzverők neveit tartalmazó, kiadatlan jegyzék közreadása: 435–436.: 9–11. jegyz., 462–464.

273. 1521. november 16.

Czövek Zoltán: Forrás a magyar királyi kincsek történetéhez 1521-ből. *Fons*, 2005. 3. sz. 423–442., egy kiadatlan kincsösszeírás közlése fejregesztával: 440–442.

274. 1522. február 25., március 1.

Érszegi Géza: A Paenitentiaría Apostolica dokumentumai „in partibus”. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, 75. Ünnepi kötet Dr.

Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Gondozta: Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária. Szeged, 2013, 199–216., Lorenzo Pucci bíboros, pápai főpenitenciárius egy kiadatlan oklevelének és Lázói János telegdi főesperes azt átíró, úgyszintén kiadatlan oklevelének közlése fejregesztával: 213–216.

275. 1522 körül, 1522. június 16., 1523. június 12., július 31., október 21., 1524. május 26., október 28., 1526. április 15., augusztus 24.

Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531. Budapesti Történeti Múzeum, 2005. szeptember 30. – 2006. január 9. Slovenská národná galéria, 2006. február 2. – április 30. Szerk. Réthelyi Orsolya – F. Romhányi Beatrix – Spekner Enikő – Végh András. Budapest, 2005, kilenc közöletlen oklevél: II. Lajos király egy címereslevelének, Mária királyné hat kiadványának, az 1523. júniusi országgyűlés rendjei egy kötelezvényének, valamint Csáktornyai Ernuszt Ferenc és Ungnad Erzsébet német nyelvű házassági szerződésének fejregesztája, illetve – nem minden adatot közlő, különböző mélységű – tartalmi kivonata: 205–209., 217–218. (A regesztákat Érszegi Géza, Fazekas István és Mikó Árpád készítette.).

276. 1523. február, február 18., május, július, szeptember, 1525. április

Kasza Péter: Egy magyar diplomata lengyel szolgálatban. (Újabb források Brodarics István római követi működéséhez). *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2009. 5. sz. 593–605., hét kiadatlan, krakkói keltű, Brodarics István pécsi prépostnak írt levél (ebből hat I. Zsigmond király keltezetlen *missilise*) közlése részletes fejregesztával: 600–605.

277. 1523. október 8.

Kiss Farkas Gábor: Drámák a bécsi és a budai udvarban. Benedictus Chelidonium és Bartholomaeus Frakfordinus Pannonius. *Irodalomtörténet*, 2006. 4. sz. 498–514., Michael Wibel budai aranyműves egy Bartolomäus Frankfurter selmebányai jegyzőhöz intézett, kiadatlan, német nyelvű magánlevelének közlése regesztával: 509–510.

278. 253. 1524. október 14., 1525. szeptember 24., november 15., 1526. augusztus 30.

Nemes Gábor: VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brévéi (1523–1526). Adatok a Magyar Királyság és a Szentszék kapcsolatához. In: *Magyarország és a római Szentszék. (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére.* Szerk. Tusor Péter. Budapest – Róma, 2012 /Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I., vol. 8./, 51–69., VII. Kelemen pápa négy kiadatlan brévénének közlése fejregesztával, alatta részletes tartalmi kivonattal: 65–69.

279. 1524. november 4.

Györkös Attila: Magyar hadvezér a páviai csatában? Adatok a Frangepán család történetéhez és Frangepán Kristóf I. Ferenc francia királyhoz fűződő kapcsolatá-

hoz. *Turul*, 2012. 2. sz. 41–45., I. Ferenc francia király egy francia nyelven írt, kiadatlan parancslevelének közlése: 45 (magyar fordításban is).

280. 1525. február 2. körül

A gyulai uradalom 1525. évi jövedelemjegyzékének német szövege és fordítása. Ford. Schmidt József. Blazovich László: *Város és uradalom. Tanulmányok és források Gyula XV–XVI. századi történetéből*. Társzerzők: Galántai Erzsébet – Schmidt József. Gyula, 2007 /Gyulai Füzetek 16./. A latin változatnál rövidebb, német nyelvű szöveg közlése: 71–75. (magyar fordításban is).

281. 1525. május 24., június 11., december 8.

Kelényi Borbála: Kanizsai Dorottya végrendelete és a bajcsi pálosoknak tett adományai. *Fons*, 2012. 4. sz. 495–529., Bátori István nádor és II. Lajos király egy egy kiadatlan oklevelének, valamint Kanizsai Dorottya hasonlóképp publikálatlan végrendeletének a kiadása részletes fejregesztával: 521–529.

282. 1525. június 25. körül

Kubinyi András: Politikai vitakultúra a Mohács előtti Magyarországon. Bácsi Ferenc szózata a hatvani országgyűléshez (1525), valamint egy latin verse. In: *Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Almási Tibor – Draskóczy István – Jancsó Éva. Budapest, 2005, 169–195., egy, az 1525. évi hatvani országgyűlésen egybegyűlt nemesekhez szóló, kiadatlan politikai röpirat közlése fejregesztával: 191–195.

283. 1525, július 17. után, december 16., 18.

Stanisław A. Sroka: Stanisław Kostka, II. Lajos udvarnok. In: „*Köztes-Európa*” vonzásában. *Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére*. Szerk. Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely. Pécs, 2012, 431–438., II. Lajos király két kiadatlan *mandatumának* és egy nemkülönben közöletlen hagyatéki leltár szövegének kiadása: 436–438.: 32–34. jegyz.

III. Forrásközlések magyar fordításban

284. 1055–1134

Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Az előszót írta, a szövegeket válogatta és a kötetet szerkesztette: Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Az okleveleket fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Kis Péter – Kiss Geregely – Körmendi Tamás – Kőrösi Imre – Makk Ferenc – Piti Ferenc – Szegfű László – Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006 /Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22./, 22 oklevél (ebből hét különböző magyar királyok, illetve nyolc különböző pápák által

kibocsátott irat) fordítása fejregesztával: 16-25., 29-69., 99-101., 119-121., 133-145., 162-168., 193-196., 209-211., 236-241., 245-247., 319-323.

285. 1075-1522

Oklevelek és iratok Szolnok város történetéből 1075-1685. Összegyűjtötte és latinból fordította: Benedek Gyula. Szolnok, 2007 /Documentatio Historica X. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága forráskiadványai./, 50, nagyrészt kiadatlan (10., 11., 12., 14., 17., 20., 22., 23., 24., 25., 27., 28., 29., 31., 32., 33., 34., 35., 36. 37., 38-42., 45-52. sz.) oklevél - némely esetben hiányos - fordításának közlése fejregesztával és két további, csak kiadói tartalmi kivonatból ismert irat (15., 44. sz.) fejregesztája: 11-119.

286. 1075-1522

Törökszentmiklósi oklevelek és iratok 1075-1685. Közreadja és latinból fordította: Benedek Gyula. Szolnok, 2011 /Documentatio Historica XIII. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága forráskiadványai/, 42, túlnyomórészt kiadatlan oklevél fordítása fejregesztával (hiányosan: 1., 3., 5., 7., 8., 12., 34-35., 42. sz.): 17-103.

287. 1086-1480

A pápai járás településeinek első említése. Primae mentiones locorum processus Papensis. Szerkesztette, a latin olvasatokat és a fordításokat készítette: Petrik Iván. Pápa, 2016, 38 oklevél (köztük 10 kiadatlan irat [16., 26-29., 32-34., 36., 38. sz.], illetve öt okmány hiányos [1., 2., 4., 9., 14. sz.] fordítása fejregesztával: 15-124. (eredeti nyelven is).

288. 1158-1496 [1411. február 25., 1496. június 15.]

Zsoldos Attila - Neumann Tibor: *Székesfehérvár középkori kiváltságai.* Székesfehérvár, 2010 /Közlemények Székesfehérvár történetéből/, Rozgonyi Simon országbíró 1411. február 25-i, illetve Szapolyai István nádor 1496. június 15-én kelt, nemkülönben kiadatlan ítéletlevelének közlése, bennük 37 - javarészt különböző magyar királyoktól származó - 1158 és 1494 között keletkezett oklevél szövegének, tartalmi kivonatának vagy említésének fordítása fejregesztával: 50-54., 91-122. (eredeti nyelven is).

289. 1184-1349

Zsoldos Attila - Thoroczkay Gábor - Kiss Gergely: *Székesfehérvár története. I. Székesfehérvár története az Árpád-korban.* Székesfehérvár, 2016, 18 oklevél (ebből kettő kiadatlan irat, hat különböző pápától származó, három különböző magyar királyok által kiadott okmány, három csak tartalmi kivonatban közölt oklevél) teljes vagy többé-kevésbé hiányos fordítása fejregesztával: 74., 77., 79-80., 82., 89-90.,

128., 147., 155., 166., 177., 203-204., 219., 229., 243. (Az oklevélszövegeket ford. Kiss Gergely - Neumann Tibor - Rihmer Zoltán - Thoroczkay Gábor.)

290. 1192-1525

Források a Muravidék történetéhez. Szöveggyűjtemény. 1. kötet. 871-1849. Viri za zgodovino Prekmurja. Zbirka dokumentov. 1. zvezik. 871-1849. Szerk. Mayer László - Molnár András. A dokumentumok válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetőket és a jegyzeteket írta: Benczik Gyula - Bilkei Irén - Andrej Horjan - Kapiller Imre - Franz Kuzmič - Molnár András - Mukicsné Kozár Mária. Szombathely - Zalaegerszeg, 2008, 17 oklevél részleges vagy teljes (ebből I. Mátyás király két kiadatlan diplomájának [19., 20. sz.], sajnos ugyancsak hiányos) fordítása fejreresztával (szlovén fordításban is): 37-87.

291. 1329-1526

Válogatott források Sajószentpéter történetéhez. Összeállította: Tóth Péter. Sajószentpéter, 2007, 23, különböző kibocsátóktól származó, zömében közöletlen oklevél - köztük Zsigmond öt, I. Mátyás és II. Ulászló királyok, valamint Piast Erzsébet, Kotromanić Erzsébet királynék és Hunyadi János kormányzó egy-egy kiadványának - fordítása: 10-17., 19-44.

292. 1405-1525

Ráckevei okmánytár. Oklevelek és iratok (15-17. század). Az iratokat fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta: Miskei Antal. Ráckeve, 2015 /Ráckevei Múzeumi Füzetek 7./, 35 oklevél (túlnyomó részt különböző magyar királyoktól és királynektől származó kiadvány) fordítása fejreresztával: 13-93. (eredeti nyelven is).

293. 1460-[1487]-1447/1490

Mátyás és a humanizmus. Szerk. Csukovits Enikő. Budapest, 2008 /Nemzet és emlékezet/, 29, különböző személyektől származó levél, illetve egyéb okmány - köztük I. Mátyás és Beatrix királyné *missilise* fordításának újraközlése: 140-172., 186-194. (Az iratok eredeti megjelenési helye: *Magyar humanisták levelei XV-XVI. század.* Szerk. V. Kovács Sándor. Budapest, 1971 /Nemzeti könyvtár. Művelődéstörténet/, 209-423. [passim, a forrásokat ford. Boronkai Iván]; *Mátyás király levelei 1460-1490.* Válogatta, a szövegeket gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: V. Kovács Sándor. Ford. Ballér Piroska. Budapest, 1986 /Magyar levelestár/, 5-174. [passim]); valamint 10, 1461-1479 között kelt oklevél - köztük három kiadatlan irat, illetve I. Mátyás király hat diplomája - fordítása: 172-183. (Ford. Neumann Tibor.)

294. 1500-1502

Szemelvények Zsigmond lengyel herceg budai számadásaiból. Fordította és a bevezető tanulmányt írta: Horogszegi Zoltán - Rábai Krisztina. Szeged, 2005

/Documenta Historica. A SzTE BTK Történész Diákkör kiadványa. 67./, válogatott szövegrészek fordítása Jagelló Zsigmond herceg magyarországi számadáskönyveiből: 9-87. (szelektált forrásközlés).

295. 1526

Mohács. Szerk. B. Szabó János. Budapest, 2006 /Nemzet és emlékezet/, összesen 66 levéltári forrás, köztük II. Lajos király, valamint Ferdinánd osztrák és stájer főherceg több *missilis*ének és oklevelének – minimális számú kivételtől eltekintve – csonka fordítása, ebből 55 tétel újraközlés, 11 (mindahány hiányos) pedig az iratok első fordítása: 21-92. (Az utóbbi forrásokat – a 31-32., 38-44., 51-54., 73., 76-77., 88., 90. oldalon – ford. Bellus Ibolya – Erdősi Péter – Novák Veronika.)

IV. Szórványpublikációk magyar fordításban

296. 1009

A pécsi egyházmegye története. I/2. A középkor évszázadai (1009-1543). Rövidítések, adattárak, mutató. Szerk. Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József. Pécs, 2009, a pécsi püspökség alapítólevelének fordítása (eredeti nyelven is, korábbi kiadások újraközlése): LIX.

297. 1009

Fedeles Tamás: A pécsi püspökség alapítólevele, 1009. *Pécsi Szemle*, 2009. 3. sz. (ősz) 2-3., az okmány szövegének fordítása (színes fotómásolattal): 2. (Újraközlés. A fordítás eredetileg megjelent: *Az államalapítás korának írott forrásai*. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette: Kristó Gyula. Szeged, 1999 /Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15./, 92-94. Az oklevelet fordította: Piti Ferenc.)

298. 1037, 1086, 1230. május 13.

Isten házában, közösségben. Bencés monostor ezer éve Bakonybélben. Szerk. Vásárhelyi Anzelm. H. n. [Bakonybél], 2013, a hamis bakonybéli alapítólevél, az apátság szintén hamis birtokösszeírása szövegének, valamint IX. Gergely pápa a monostor kiváltságait megerősítő bullájának – a tanúskodó bíborosok nevét kihagyó – fordítása: 125-152. (Az okleveleket fordította: Dénesi Tamás – Dreska Gábor – Baán Izsák.)

299. 1055

Zelliger Erzsébet: *A Tihanyi Alapítólevél*. Pannonhalma, 2005, az adománylevél fordítása: 59-33. (Ford. Szentgyörgyi Rudolf. Eredeti nyelven is.); 2., javított kiadás: Pannonhalma, 2011 (teljesen meggyegyző oldalszámozással).

300. 1055

Érszegi Géza: A Tihanyi alapítólevél diplomatikai szempontból. *Tanulmányok a 750 éves Tihanyi alapítólevél tiszteletére*. Szerk. Érszegi Géza. Tihany, 2007, 45-60., az alapítólevél fordítása: 57-60. (Ford. Érszegi Géza. Színes fotómásolattal, eredeti nyelven is.)

301. 1055

Hoffmann István: *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. Debrecen, 2010 /A Magyar Névtárhívatal Kiadványai 16./, az alapítólevél fordítása: 33-37. (Ford. Szentgyörgyi Rudolf. Az adománylevelet eredeti nyelven, betűhív átirásban is közli.)

302. 1055

Szentgyörgyi Rudolf: *A tihanyi apátság alapítólevele 1. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. [Budapest,] 2014, az oklevél fordítása: 58-63. (eredeti nyelven is).

303. 1193, 1217

Hunyadi Zsolt - Pósnán László: *Krisztus katonái. A középkori lovagrendek*. Debrecen, é. n. [2011], III. Béla és II. András király egy-egy *privilegiuma* fordításának újraközlése: 62-63. (A fordítások eredetileg megjelentek: *Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve*. I. Szerk. K. Balog János. Szekszárd, 1978, 35-36. [Ford. Érszegi Géza]; *Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik*. Szerk. Laszlovszky József - Majorossy Judit - Zsengellér József. Máriabesnyő [Gödöllő] - Gödöllő, 2006, 296-297. [Ford. Fügedi Krisztina.]

304. 1211

Érszegi Géza: A Tihanyi Apátság 1211. évi birtokösszeíró oklevelének leírása. Papsoka, Kék Arács, Füred az 1211. évi oklevélben. In: *Füredi História. Helytörténeti folyóirat*, 2011. 1. sz. (június) 3-5., II. András király egy adománylevelének hiányos fordítása (részletek): 4-5. (Ford. Szentgyörgyi Rudolf.)

305. 1217.

Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. Laszlovszky József - Majorossy Judit - Zsengellér József. Máriabesnyő [Gödöllő] - Gödöllő, 2006, II. András király egy kiváltságlevelének fordítása: 296-297. (Ford. Fügedi Krisztina.)

306. 1243. augusztus 29.

Érszegi Géza: Budaörs első említése királyi oklevélben. Elődeink öröksége. In: *Tanulmányok Budaörs múltjából*. III. Szerk. Vass Jenő Sándor. Budaörs, 2007,

11-43., IV. Béla egy *privilegium*ának fordítása fejregesztával: 36-38. (eredeti nyelven is).

307. 1252. június 15., 1361. október 15.

Veszprémy László: Az Árpád- és Anjou-kor csatái, hadjáratai. Budapest, 2008, IV. Béla király egy pátens adománylevelének fordítása tömör fejregesztával: 140. (Ford. Veszprémy László), valamint egy év nélküli – valószínűleg Cselenfi Sándor fia Jakabbal azonosítható – magyar előkelő 1361-re datálható levelének fordítása: 199-200. (Újraközlés. A fordítás eredetileg megjelent: Engel Pál: A magyar-török küzdelmek legrégibb fejezete? Egy magyar lovag levele Rodoszról, 1361-ből. In: *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest, 1993 /História Könyvtár/, Ford. Engel Pál.)

308. 1308. november 27.

700 éves a közjegyzőség Magyarországon. A 2008. november 27-i jubileumi konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata. Szerk. Rokolya Gábor. Budapest, 2008, egy – I. Károly királlyá választásának tényét és részleteit írásba foglalo – közjegyzői oklevél fordítása: 7-11. (Ford. Dreska Gábor.)

309. 1310. május 2.

Rácz György: Gentilis és Károly. Levélírás Pozsonyban – koronázás Fehérvárott. A papír megjelenése Magyarországon. In: *Károly Róbert és Székesfehérvár. Tanulmánykötet a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum rendezésében 2010. október 16-án megtartott tudományos konferencia előadásai alapján*. Szerk. Kerny Terézia – Smohay András. Székesfehérvár, 2011 /Magyar királyok és Székesfehérvár II. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 6./, Gentile presbiter-bíboros, szentszéki legátus egy kiadványának fordítása: 41.

310. 1318. május 1., 1326. február 21., 1327. december 14., 1328. szeptember 8., 1335. március 23., augusztus 5., 1338. december 28., 1340. december 17., 1341. május 22.

Béli Gábor: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268-1351*. Budapest – Pécs, 2008 /Institutiones Juris. Dialóg Campus Szakkönyvek/, kilenc, különböző személyek által kibocsátott oklevél (ebből egy irat I. Károly király kiadványa [2. sz.]) fordítása fejregesztával: 183-188.

311. 1332. október 17.

A Bor-Kalán nemzetség birtokperének ítéletlevele 1332-ből. Az oklevelet fordította, valamint az előszót és jegyzetet írta: Papp Róbert. Szeged, 2007 / Documenta Historica. A SzTE BTK Történész Diákkör kiadványa. 78./, Nagymartoni Pál országbíró egy kiadatlan ítéletlevelének fordítása: 9-17.

312. 1382. április 23., május 1., július 20.

A késő Anjou-kori dalmát és magyar tengeri hajózás 1381-1382-es oklevelek alapján. Ford. Juhász Ágnes. Szeged, 2006 /Documenta Historica. Az SzTE BTK Történelem Diákkör kiadványa. 74./, I. Lajos király egy *mandatum*ának, valamint az uralkodó egy másik oklevele első részének, illetve házastársa, Erzsébet királyné egy kiadványa szintén hiányos, első részének a fordítása: 24-27.

313. 1392. augusztus 16., október 20., 1446. január 21.

Chronica Comitatus Castri Ferrei. Vas vármegye krónikája. Chronik des Eisenburger Komitats. Kronika Železne županije. CCCF 1-10. Szerk. Zágórhidi Czigány Balázs – Kiss Gábor. Vasvár – Szombathely, 2006, Zsigmond király egy *mandatum*ának és a veszprémi székeskáptalan válaszcímlevelének, valamint III. (IV.) Frigyes német király Kőszeg városának adott, német nyelvű, közöletlen címeradományának fordítása fejezéként: Pagina 1. CCCF No 2., 3. (eredeti nyelven is, III. Frigyes oklevelének színes fotómásolatával, az utóbbi dokumentumokat ford. Zágórhidi Czigány Balázs – Bariska István).

314. 1399. december 31.

Rábai Krisztina: Egy kiadatlan Zsigmond-kori oklevél margójára. In: „*Fons, skepsis, lex*”. *Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére.* Szerk. Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György. Szeged, 2010, 351-359., Zsigmond király egy kiadatlan oklevelének fordítása: 352. (eredeti nyelven is).

315. 1409. augusztus 19., szeptember 4., október 12., 1444. június 26., 1450. február 4., 5., március 16.

Tóth Péter: Oklevelek a négyszállási Kompolth-ok és Kürt birtok történetéhez. *Redemptio. A jáász és kun települések honismereti lapja*, 2009. 6. sz. (december), 2-3., hét oklevél fordítása (ebből egy-egy oklevél Zsigmond, illetve I. Ulászló királyok utasítványa, két irat pedig Hunyadi János kormányzó kiadványa): 2-3. (Az iratokat ford. Tóth Péter); Másodközlése: Tóth Péter: *Tanulmányok a magyarországi jáászok és a Jáászág középkori történetéről.* Budapest, 2013 /Kisebbségkutatás Könyvek/, 166-171.

316. 1423. április 18., 1455. június 14., 1487. április 8.

Tóth Péter: *A magyarországi cigányság története a feudalizmus korában.* [Budapest,] 2006. Zsigmond, illetve I. Mátyás király, valamint Hunyadi János beszerzői örökös ispán egy-egy oklevelének (az utóbbi kettő közöletlen irat) fordítása: 25., 28-29., 30.; 2. kiadás: Miskolc, 2011.

317. 1427. április 13.

G. Tóth Péter: Csanád mezőváros polgárainak 1427. évi privilégiuma. In: „*Fons, skepsis, lex*”. *Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére.* Szerk.

Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György. Szeged, 2010, 351–359., Zsigmond király egy kiadatlan kiváltságlevelének fordítása: 128. (eredeti nyelven is).

318. 1429. június 24.

C. Tóth Norbert: Mit ér egy szabó tűje, avagy Balog Mátyás emlékezetes napja. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle*, 2006. 2. sz. 210–212., Zsigmond király egy parancslevelének fordítása (szépirodalmi írásműben): 211.

319. 1433. július 13.

Tóth Péter: Az 1433. évi jász kérelmek a Vatikáni Levéltárban. *Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja*, 2010. 1. sz. (február) 2–3., három szentszéki folyamodvány fordítása: 2. (Az okmányokat ford. Tóth Péter.); Másodközlése: Tóth Péter: *Tanulmányok a magyarországi jászok és a Jászság középkori történetéről*. Budapest, 2013 /Kisebbségkutatás Könyvek/, 154–156.

320. 1439. június 9., június 30.

Tóth Péter: Felsőszentgyörgy eladományozása jászok számára. *Redemptio. A jász és kun települések honismereti lapja*, 2009. 1. sz. (február) 3–4., a budai káptalan egy kiadatlan *privilegium*ának, valamint Albert király egy szintén kiadatlan *patens* oklevelének és egy nemkülönben publikálatlan *mandatum*ának a fordítása: 2–3. (Az iratokat ford. Tóth Péter.); Másodközlése: Tóth Péter: *Tanulmányok a magyarországi jászok és a Jászság középkori történetéről*. Budapest, 2013 /Kisebbségkutatás Könyvek/, 162–165.

321. 1454. július 31.

Szilágyi Emőke Rita: Ajánlás bécsi módra. Enea Silvio Piccolomini ajánlólevele Johannes Trösterről Vitéz Jánosnak 1454 nyarán. In: *Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*. Szerk. Csörsz Rumen István. Budapest, 2010, 125–132., Enea Silvio Piccolomini sienai püspök Vitéz János váradi püspökhöz intézett beajánlólevele Johann Tröster salzburgi egyházmegyebeli klerikus érdekében: 130–131. (eredeti nyelven is).

322. 1460. november 11., 1510. október 14.

Horváth Richárd: Várépítés engedélyezése a középkori Magyarországon. *Várak, kastélyok, templomok. Történelmi és örökségturisztikai folyóirat*, 2011. 5. sz. 4–7., I. Mátyás és II. Ulászló királyok egy-egy *patens*ének fordítása: 7.

323. 1467. március 10.

Kóta Péter: Pallosjog-adomány 1467-ből. *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények*, 2005. 4. sz. Szerk. Mayer László. [Szombathely, 2005.] 31–35., I. Mátyás egy kiadatlan oklevelének fordítása fejregesztával (eredeti nyelven is), fényképmásolattal: 34–35.

324. 1475 ősze

Veszprémy László: Szabács ostroma (1475–1476). *Hadtörténelmi Közlemények*, 2009. 1. sz. 36–61., a Szabács megvételeire induló királyi sereg műszaki/kisegítő állománya, hadfelszerelése és ellátmánya németül lejegyzett listájának fordítása: 57–58. (Ford. Domokos György, a kiegészítéseket írta: Skorka Renáta.)

325. 1491. október 18.

Sebők Ferenc: II. Ulászló király ismeretlen oklevele 1491-ből. (Forrásközlés.) In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 131. Szerk. Almási Tibor. Szeged, 2010, 33–38., II. Ulászló egy kiadatlan oklevelének fordítása: 35–37. (eredeti nyelven is közölve).

326. 1496. november 24.

Blazovich László: Gyula városának és lakóinak helyzete a középkorban. Blazovich László: *Város és uradalom. Tanulmányok és források Gyula XV–XVI. századi történetéből*. Társ szerzők: Galántai Erzsébet – Schmidt József. Gyula, 2007 /Gyulai Füzetek 16./ 30–44., Corvin János dalmát-horvát-szlavón bán egy *privilegium*ának fordítása: 42–44. (Másodközlés. Eredetileg ugyane c. alatt megjelent: *Békés Megyei Múzeumok Közleményei*. 16. Szerk. Grin Igor – Réthy Zsigmond – Szabó Ferenc – Szatmári Imre. Békéscsaba, 1996. 351–365. Újbóli, harmadik kiadása: *Demográfia, jog és történelem. [Válogatott tanulmányok.]* Szerk. Antal Tamás. Szeged, 2013, [Dél-alföldi évszázadok 31.] 209–222.)

327. 1498–1499

Kedvek Vera: Egy bártfai diák a krakkói egyetemen 1498–99-ben. *Magyar Könyvszemle*, 2014. 2. sz. 253–260., egy Bártfai Jakab nevű magyar diák kiadatlan beiratkozási feljegyzésének és órarendjének fordítása: 256., 258. (eredeti nyelven is, a dokumentum fotómásolatával).

328. 1499. szeptember 1./december 23.

Köblös József: Szapolyai István nádor Pápán írott végrendelete. In: *Istennek, Hazának, Tudománynak. Tanulmányok a 95 éves Nádasdy Lajos tiszteletére*. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2008 /A Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai 19./, 124–144., Szapolyai István nádor, szepesi örökös ispán végrendeletének fordítása: 136–139. (eredeti nyelven is).

329. 1499. december 21., 1500. augusztus 13.

Véber János: Az idősebb Filippo Beroaldo és Váradi Péter barátsága könyvajánlások tükrében. *Magyar Könyvszemle*, 2006. 4. sz. 397–419., id. Filippo Beroaldo bolognai humanista tudós egy Váradi Péter kalocsai érsekhez címzett levelének és Apuleius-kommentára – szintén a magyar főpaphoz szóló – záró sorainak fordítása: 416–418. (eredeti nyelven is közölve).

330. 1507. szeptember 22.

Szovák Kornél: Gersei Pethő János címerbővítő armálisa. *Turul*, 2010. 4. sz. 97–103., II. Ulászló király egy kiadatlan oklevelének fordítása: 102–103. (eredeti nyelven is).

331. 1516. június 3., 1517. március 17., szeptember 17.

Tóth Péter: Az ágói kapitányság eladományozása (1516–1517). *Redemptio. A jáász és kun települések honismereti lapja*, 2008. 5. sz. (október) 2–3., az egri székeskáptalan egy *privilegiumának* és (abban átírva) II. Lajos király két *mandatumának* fordítása: 2–3.; Másodközlése: Tóth Péter: *Tanulmányok a magyarországi jáaszok és a Jáaszág középkori történetéről*. Budapest, 2013 /Kisebbségkutatás Könyvek/, 157–161.

332. 1519. január 25., 1521. április 9., 29.

Benedek Gyula: Jáasz-Nagykun-Szolnok megyei iratok 1519–1789. In: *Zounuk. A Jáasz-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve*, 22. Szerkeszti: Zádorné Zsoldos Mária. Szolnok, 2007, 305–362., II. Lajos király két kiadatlan oklevelének, valamint a budai társaskáptalan egy szintén közöletlen, a királynak küldött jelentésének fordítása: 307–312.

333. 1520. május 11.

Blazovich László: A gyulai vár alkalmazottai számára 1520. május 11-én kiadott rendtartás. Blazovich László: *Város és uradalom. Tanulmányok és források Gyula XV–XVI. századi történetéből*. A kötet társszerzői: Galántai Erzsébet – Schmidt József. Gyula, 2007 /Gyulai Füzetek 16./, 45–55., a rendtartás fordítása: 52–55. (Másodközlése, ugyanezen cím alatt, a forrás szövege nélkül: *Demográfia, jog és történelem. [Válogatott tanulmányok.]* Szerk. Antal Tamás. Szeged, 2013 /Dél-alföldi évszázadok 31./, 223–229.

334. 1524. november 4.

Györkös Attila: Magyar hadvezér a páviai csatában? Adatok a Frangepán család történetéhez és Frangepán Kristóf I. Ferenc francia királyhoz fűződő kapcsolatához. *Turul*, 2012. 2. sz. 41–45., I. Ferenc francia király egy francia nyelven írt, kiadatlan parancslevelének fordítása: 45. (eredeti nyelven is).

335. 1525. február 2. körül

Blazovich László: A gyulai uradalom 1525. évi jövedelemjegyzéke. Blazovich László: *Város és uradalom. Tanulmányok és források Gyula XV–XVI. századi történetéből*. A kötet társszerzői: Galántai Erzsébet – Schmidt József. Gyula, 2007 /Gyulai Füzetek 16./, 56–70., a gyulai uradalom egy jövedelmi kimutatásának és az uradalomhoz tartozó fekvőségek listájának fordítása: 63–70. (Ugyanebben az évben, ugyanezen cím alatt megjelent még: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta*

juridica et politica, 69. Tanulmányok Dr. Besenyei Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk. Tóth Károly. Szeged, 2007, 79–93.) A gyulai uradalom 1525. évi jövedelemjegyzékének német szövege és fordítása. Ford. Schmidt József. Blazovich László: *Város és uradalom. Tanulmányok és források Gyula XV–XVI. századi történetéből*. Társzerzők: Galántai Erzsébet – Schmidt József. Gyula, 2007 /Gyulai Füzetek 16./ A latin változatnál rövidebb, német nyelvű szöveg fordítása: 76–80. (eredeti nyelven is).

336. 1526. február 1., szeptember 9.

Jankovits László: Jacobus Piso levelezése Erasmusszal. In: *Classica – mediaevalia – neolatina*. VI. *Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*. Szerk. Békés Enikő – Tegye Imre. Debrecen – Budapest, 2012, 91–98., Jacobus Piso (Piso Jakab) budavári prépost és királyi titkár egy Erasmus Rotherodamus németalföldi humanista tudóshoz intézett levelének, valamint Erasmus egy Pisonak írt, fél évvel későbbi *missilis*ének hiányos (csupán három mondatot elhagyó) fordítása: 94–97.

V. Digitális kiadások

337. 1002–1526

Collectio diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország digitális levéltára. Digital archives of medieval Hungary. A Magyar Országos Levéltárban (MOL) a Mohács előtti gyűjteményekhez 1874–2008 között készült levéltári segédletek és oklevelek elektronikus feldolgozása (DL-DF 4.3). DVD-ROM. (1002–1301: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I/1–II/4. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván.; 1421–1422: Zsigmond-kori oklevéltár VIII–IX. Szerk. Borsa Iván – C. Tóth Norbert) Szerk. Rác György. Budapest, 2008.

338. 1103–1526

A veszprémi püspökség római levéltára. Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. I–IV. Közreadja: Fraknoi Vilmos – Lukcsics József. CD-ROM. Veszprém, 2007. (Digitális reprint kiadás.)

339. 1208–1235

Váradi Jegyzőkönyv. Regestrum Varadiense (1208–1235). Szerk. Solymosi László – Szovák Kornél. CD-ROM. (2. kiadás.) Budapest, 2009. Karácsonyi János és Borovszky Samu 1903-as kiadásának digitális reprintje új szövegkiadással kiegészítve.

Szerzői névmutató

- Almási Tibor 145., 149.
Apostol András 85.
Baán Izsák 298.
Ballér Piroska 293.
Baraczka István 108.
Bariska István 165., 313.
Bácsatyi Dániel 151.
Bellus Ibolya 295.
Benedek Gyula 141., 285., 286., 332.
Benedekné Gosztonyi Hajnalka 13.
Bernád Rita 15.
Bertényi Iván 190.
Béli Gábor 310.
Bilkei Irén 4., 99., 253., 290.
Birizsló Lőrinc 44.
Blazovich László 45., 326., 333., 335.
Boronkai Iván 293.
Borovszky Samu 339.
Borsa Iván 337.
Czövek Zoltán 216., 273.
Csiba Balázs 23.
Damian, Iulian Mihai 144.
Dénesi Tamás 298.
Domokos György 324.
Domokos Noémi 73.
Draskóczy István 194.
Dreska Gábor 21., 77., 93., 109., 241., 298., 308.
Ekler Péter 237., 240.
Engel Pál 307.
Erdélyi Gabriella 113.
Erdősi Péter 295.
Érszegi Géza 1., 2., 45., 122., 124., 127., 128., 135., 138., 148., 156., 166., 175., 182., 249., 260., 274., 275., 300., 303., 306.
Farkas Flóra 199.
Fazekas István 275.
Fedeles Tamás 35., 71., 87., 105., 206., 227., 233., 297.
Fraknoi Vilmos 338.
Fügedi Krisztina 303., 305.
Géczi Lajos 45.
Géra Eleonóra 254.
Goda Károly 104.
Gulyás László Szabolcs 43., 88., 247.
Gutheil Jenő 2.
Gyöngyössy Márton 261.
Györkös Attila 279., 334.
B. Halász Éva 30., 64., 67., 68., 155.
Házi Jenő 97., 187.
Hegyí Géza 49., 72.
Hoffmann István 125., 301.
Horogszegi Zoltán 294.
Horváth Richárd 39., 40., 62., 80., 86., 146., 163., 209., 215., 217-219., 235., 246., 250., 263., 322.
Hunyadi Zsolt 27., 130., 303.
Jaczkó Sándor 120.
Jakó Zsigmond 29., 49., 72., 132., 245.
Jankovits László 336.
Juhász Ágnes 312.
Jusztin Péter 85.
Kalotai Noémi 35.
Kalous, Antonín 270.
Kanász Viktor 201.
Kanyó Ferenc 153.
Karácsonyi János 339.
Karlinszky Balázs 91.
Kasza Péter 110., 276.
Kádas István 195., 210.
Kedvek Vera 241., 327.
Keglevich Kristóf 16., 18., 19.
Kelényi Borbála 281.
Kenyeres István 108.
Kertész Balázs 95., 266.
Királyné Belcsák Eszter 107.
Kis Péter 10., 20., 100., 174., 254., 284.
Kiss Andrea 193.
Kiss Anita 17., 78.

- Kiss Farkas Gábor 204., 205., 264., 277.
Kiss Gábor 165., 313.
Kiss Gergely 35., 129., 143., 284., 289.
Koltai András 35.
Koppány András 163.
W. Kovács András 49., 72.
Kovács, Mihai 147.
E. Kovács Péter 171., 220., 226.
Kovács Veres Tamás Gergely 41.
Kóta Péter 168., 222., 323.
Köblös József 243., 328.
Körmendi Tamás 94., 284.
Kőfalvi Tamás 24.
Kőríz Imre 284.
Kubinyi András 101., 269., 282.
Kuffart Hajnalka 232., 238.
Krafft, Otfried 161.
Kredics László 2.
Laczlavik György 262.
Lakatos Bálint 81., 84., 117., 208., 257., 258., 267.
Lázs Sándor 197.
Lővei Pál 168.
Lukcsics József 35., 338.
Majorossy Judit 231.
Makk Ferenc 284.
Matus Zsanett 35.
Mátyus Norbert 223.
Mészáros Orsolya 28., 47.
Mikó Árpád 275.
Mikó Gábor 81., 177., 255., 259.
Miljan, Suzana 30.
Miskei Antal 79., 292.
Mollay Károly 104.
Nemes Gábor 35., 85., 118., 196., 252., 278.
Neumann Tibor 8., 33., 37., 39., 76., 83., 86., 90., 98., 102., 159., 169., 192., 200., 288., 289., 293.
Németh Ildikó 187.
Németh János 97.
Németh Péter 265.
Novák Veronika 295.
Nógrády Árpád 114., 212., 221.
Nuzzo, Armando 172., 211.
Papp Róbert 311.
Pálffy Géza 169.
Pálosfalvi Tamás 39.
Petrik Iván 7., 10., 13., 20., 287.
Petrovics István 186.
Péterfi Bence 112.
Piti Ferenc 33., 46., 48., 50–58., 70., 140., 150., 152., 158., 160., 193., 284., 297.
Prajda Katalin 184.
Rábai Krisztina 69., 167., 294., 314.
Rábik, Vladimír 9.
Rácz György 178., 309., 337.
Réthelyi Orsolya 271.
Rihmer Zoltán 289.
F. Romhányi Beatrix 230.
Schmidt József 335.
Sebők Ferenc 59., 60., 63., 154., 236., 325.
Sill Ferenc 268.
Simon Zsolt 272.
Solymosi László 1., 2., 12., 131., 133., 134., 136., 137., 157., 339.
Sonnevend Gergely 103.
Spekner Enikő 108., 153.
Sroka, Stanisław A. 34., 162., 283.
Süttő Szilárd 22.
B. Szabó János 153.
Szabó Noémi Gyöngyvér 202.
Szakály Ferenc 248.
Szegefű László 284.
Szende Katalin 108.
Szentgyörgyi Rudolf 126., 299., 301., 302., 304.
Szentpétery Imre 3., 337.
Szilágyi Emőke Rita 203., 321.
Szovák Kornél 92., 207., 224., 225., 229., 251., 330., 339.
Szovák Márton 106., 211., 234.
Szöcs Tibor 5., 26.

Szögi László 175.	Tóth G. Péter 187.
Szőnyi Tamás 164.	G. Tóth Péter 183., 317.
Szűcs Jenő 248.	Tringli István 14.
Teiszler Éva 65., 228.	Tusor Péter 35., 85.
Ternovác Balint 31.	Veszprémy László 307., 324.
Timár Péter 6.	Véber János 244., 329.
Thorockay Gábor 284., 289.	Végh András 25.
Tóth Ildikó 38.	Világhy György 13.
Tóth Krisztina 32., 142.	Weisz Boglárka 139., 170.
C. Tóth Norbert 11., 33., 36., 39., 61., 66., 74., 76., 81–84., 86., 89., 96., 111., 115., 116., 173., 176., 185., 188., 189., 191., 198., 213., 214., 239., 256., 318., 337.	Weisz Szidónia 180.
Tóth Péter 42., 75., 119., 179., 291., 315., 316., 319., 320., 331.	Zanichelli, Laura 234.
	Zágorhidi Czigány Balázs 165., 313.
	Zelliger Erzsébet 123., 299.
	Zsoldos Attila 3., 8., 288., 289.

TAMÁS KÁDÁR

**PUBLICATION OF MEDIEVAL DIPLOMAS,
LETTERS, BUSINESS RECORDS AND OTHER ARCHIVAL
RESOURCES IN HUNGARY BETWEEN 2005 AND 2016
(Publications and abstracts)**

The research and publication of medieval diplomas and other types of archival sources dating from the period before the catastrophe of 1526 is in a real renaissance in Hungary. Thanks to Richárd Horváth's collection work, we also have a bibliography of the diploma publications between 1991 and 2004. Because of the Collection of the medieval diploma publications — written by Emma Bartoniek in 1929, republished by István Draskóczy and István Soós, released in 1991 – almost all medieval diploma publications in Hungary are well-documented and their bibliographic databases are easily accessible to researchers and non-professionals. This collection, based on the works of these researchers, classified into five categories according to the sorting criteria and format established in 1991, publishing diplomas from the period. This collection contains a total of 339 bibliographic entries, 7981 publications, 26,002 abstracts and 466 mostly complete translations.

A CIPRUSI HADJÁRAT (1570–1573) MUSZLIM INDOKLÁSA

1570-ben II. Szelim szultán ultimátumot intézett Velence felé: vagy átadja a törököknek Ciprus szigetét, vagy háború lesz. Ekkor már 30 éve tartott a béke a két állam között, és ez idő alatt a köztársaság erőrendszere elavult, katonai igazgatása szervezetlenné vált.¹ Mindezek okán Velence ideális ellenfélnek ígérkezett az oszmánok számára, a fontos stratégiai ponton fekvő sziget megszerzése pedig jelentős hadászati és kereskedelmi előnyökkel kecsegtetett. Ugyanakkor a szultánnak a béke egyoldalú felbontására vallási szempontból is elfogadható magyarázatot kellett kérnie a sejhüiszlámtól.²

*

Miután a díván³ a hadjáratra vonatkozó döntést teljes egyetértésben meghozta, Ebusszuúd efendi főmufti a szultán kérésére az alábbi jogi állásfoglalást (*fetvát*) adta ki a Velencével való béke felbontásának ügyében: „*Ha korábban egy vilájet⁴ az iszlám földjéhez tartozott, de utána a porba sújtott hitetlenek rátörnek, és szándékukban áll lerombolni és elpusztítani medreszéiket és mecseteiket, hitetlenséggel és eltévelyedéssel megtölteni szószeikeiket és mahfiljeiket⁵, valamint mindenféle gonosz tettel elárulni az iszlám vallást, és rút cselekedeteiket szétterjesztik szerte a világban, ha [ezért] az uralkodó, a vallás menedéke öfelsege az iszlám iránti buzgóság követelménye szerint kegyeskedik azon törekedni és fáradozni, hogy az említett területet a porba sújtott hitetlenek kezéből kivegye és az iszlám földjéhez csatolja, akkor van-e akadálya annak, hogy a tiszta seriát⁶ értelmében hozzáfogjon az ahdnáme felrúgásához, amelyet akkor adtak az említett hitetlenek kezébe, amikor korábban*

¹ Az 1540. október 2-án létrejött béke az 1537–1540 közötti velencei–török háborút zárta le.

² Az iszlám sejkje, azaz a vallási szféra legfőbb előjárója. Rangban a nagyvezír után következett, ő volt a muszlim tudósok, az ulémák feje, akire a 16. század elejétől a jogi és vallási kérdésekben döntőbíróként tekintettek.

³ Itt: a szultán melletti tanácskozó testület, tulajdonképpen államtanács. A 15. századtól kezdődően a szultáni dívánban egyre gyakrabban a nagyvezír elnökölt.

⁴ A vilájet (*ejálet*, *beglerbégység*) az Oszmán Birodalom nagyobb területi egységeinek, tartományainak megnevezése a 16. századtól az első világháború végéig, a birodalom széthullásáig. Polgári és katonai vezetője a beglerbég.

⁵ A mecsetben a minbárral (szószékkel) szemben elhelyezett emelvény, ahol a müezzín (az imára hívó szöveget éneklő mecseti alkalmazott) térdelt.

⁶ Azaz saría, iszlám vallásjog.

más, az ő birtokukban lévő területekkel [is] békét kötöttek, s ezért szerepelt benne az említett tartomány?

A válasz: Allah a tudója! Semmilyen akadály nem látszik. Az iszlám padisahja akkor köt jogos békét, ha az hasznos az összes muszlim számára, amennyiben nem az, a béke nem jogos. Amikor hasznosnak tűnik, »örökösen« vagy pedig »időlegesen« megkötik, de ha aztán alkalmas időben a megszegése tűnik jobbnak, akkor természetes, hogy feltétlenül és szükségszerűen meg kell szegni. A próféta őfensége a hidzsra⁷ 6. évében 10 évre szóló békét kötött, és Ali öméltóságának⁸ erős ahdnámét⁹ írt. Miután a békét megkötötte, a következő évben annak megszegése tűnt hasznosnak, ezért a hidzsra 8. évében ellenük ment és meghódította Mekkát. Nagyúri elhatározásával [ti. hogy megindítja a háborút] a kalifa [ti. a szultán] őfensége is követte a próféta őfenségének nemes szokását. Írta a szegény Ebusszuúd.¹⁰

A fentebbi fetva szövege alapján nyilvánvaló, hogy a Porta a hadjárat ideológiai indoklásául az iszlám történelmi jogát használta fel, amely Ciprus első arab meghódítása óta (647, Oszmán kalifa) fennáll. Ugyanez az érvelés visszaköszönt a Signoriával folytatott tárgyalás során is: Szelim itt is a történelmi jogokra hivatkozva kérte Ciprust a Signoriától¹¹, azt állítván, hogy az korábban az egyiptomi szultánhoz

⁷ Mohamed próféta kíváncsi lása Mekkából Medinába. Ennek az eseménynek utólagos időpontjától I. Omár (581–644) kalifa 622. július 16-át tette meg, mivel ez egybevágott az arabok addig használt naptári évének első napjával. Együttal ez a dátum lett az iszlám időszámítás kezdete. Maga az esemény valójában 622. szeptember 23-án történt.

⁸ Ali kalifa, azaz Ali ibn Abi Tálíb (599–661) Mohamed próféta unokatestvére és egyben veje, az iszlám negyedik kalifája, aki 656. június 17-étől haláláig uralkodott.

⁹ Szerződéslevél.

¹⁰ *Sabikan bir vilayet dar-ı islamdan olup ba'de zaman küffar-ı hâkisar müstevli olup medaris ve mesacidin harap ve muattal ve menabir ve mehafilin küfr ve dalâlet ile mala mal ve nice türlü ef'al-i habise ile din-i islama ihanet kast eyleyüb ve etraf-ı âleme evza-ı kabihaların işaat eyleseler, padişah-ı dinpenâh hazretleri hamıyyet-i islam muktazasınca diyar-i mezkürü küffar-ı hâkisar elinden alıp darü-lislama ilhak eylemeye azimet ve himmet buyursalar sabikan mezkür keferenin tasarruflarında olan âhar vilayetler müsâlaha olundukta, ellerine verilen ahitnamede mezkür vilayet dahil olmakla şeriat-ı mutahhara mucibince mezkür ahitname nakzına azimet buyurmalarına mâni olur mu beyan buyrula. Elcevap: Allahu A'lem asla mâni olmak ihtimali yoktur. Padişah-ı islam a'azz Allahu teala kefereler ile sulh eylemek o zaman meşru olur ki, kâffe-i müslimine menfaat ola, olmayacak asla sulh meşru değildir. Menfaat müshahede olunup, müebbet yahut muvakkat olduktan sonra menfa'atlı zamanda bozulması enfa' görölse elbette bozmağ vâcip ve lâzim olur. Hazret-i resulullah aleyhi's-selam hicret-i nebeviyenin altıncı yılından on yıla değin sulh edip hazret-i Ali kerem Allah vech-i muvakid ahitname yazıp muahede mukarrer kılındıktan sonra gelecek yıl bozmağ enfa' görölüp hicretin sekizinde üzerlerine varıp Mekke-i muazzamiye feth buyurmuşlardır. Hazret-i rabbu'l-alemin [...] azimet-i hümayunlarında cenab-i risaletpenah [...] selam hazretlerinin sünnet-i şeriflerinde iktida buyurmuşlardır. Ketebehu Elfakir Ebussuud. A fetva szövegét krónikájába beemelte İbrahim Peçevi: *Tarih-i Peçevî*. İstanbul, 1283/1866, 486–487. s. Rövidebb változata: İbrahim Peçevi: *Peçevî Tarihi*. Haz. Murad Uraz. Cilt I. İstanbul, 1968, 255. s. Sajat fordításomban.*

¹¹ A Signoria a középkori, reneszánsz Itália városállamaiban meghonosodott állami intézményt jelölte. Itt a velencei Signoriáról van szó, amely a Köztársaság egyik legnagyobb hatalommal bíró testülete volt, és a többi itáliai Signoriához hasonlóan a Kistanácsból fejlődött ki.

tartozott, aki az innen származó bevételeket Mekka és Medina számára ajánlotta fel: keresztény kézre kerülésével tehát a muszlimok szent helyei komoly jövedelemtől estek el.¹² Ebusszuúd indoklása, miszerint az ellenséggel kötött béke csak akkor érvényes, ha az a muszlimokra nézve hasznos, tipikus iszlám formula. Az eset, amelyre a fetva utal, akkor történt, amikor Mohamed 628-ban Mekkába kívánt zárándokolni 1500 hívővel, ám nem engedték be a városba. Miután a mekkaiak tartottak Mohamedtől, a város vezetősége engedélyezte a muszlimoknak, hogy a következő évben zárándokként három napra Mekkába látogathassanak. Mohamed 629-ben teljesítette a kis zárándoklatot (*umra*), az eredetileg tíz évre szóló hudajbije szerződést azonban már 630-ban megszegte, amikor egy régi törzsi viszály – a Mohameddel és a mekkai kurajs törzsszel szövetséges egyik klán fegyveres összecsapása – ürügyén tízezer fős sereggel Mekka elé vonult. A túlerőt látva a mekkai vezetőség, amelynek egyébként Mohamed apósa, Abu Szufján is a tagja volt, azonnal megadta magát: cserébe Mohamed a város minden tagjára érvényes, általános amnesztiát hirdetett.¹³ Az eset innentől kezdve precedensként szolgált számos muszlim ország hadüzenetéhez: Szaladin például hasonlóképpen járt el, amikor az arab karavánok kifosztásának ürügyén felrúgta a keresztésekkel kötött békét, és 1187-ben elfoglalta Jeruzsálemet. Mindezen tapasztalatok alapján a keresztények nem is kezelték szavahihető partnernek a muszlimokat. Forgách Ferenc éppen a ciprusi hadjárat kapcsán írta, hogy a velenceiek „a török néppel vele született csalárdságra gondolva a »török hűséget« mindig gyanús szemmel nézték, mert vallásuk is azt parancsolja, hogy a hitetleneket csapják be, így kedves istennek; márpedig mindenkit hitetlennek tartanak, aki nem az ő vallásukat követi. Így azt, ami mások szemében a legrútabb és kiengesztelendő vétek, ők nemcsak erénynek, hanem egyenesen vallási előírásnak vélik.”¹⁴

Ugyanakkor a Koránban szigorú előírások vannak arra nézve, hogy békekötés után kizárólag akkor lehet hadat üzenni, ha az egyezséget a másik fél megszegte: „[Az eddigi béke] felmondása [mondatik ki] Allah és küldötte részéről azon pogányoknak, akikkel egyezséget kötöttetek. [...] És fájdalmas büntetésről adj hírt azoknak, akik hitetlenek, kivéve azokat a pogányokat, akikkel egyezséget kötöttetek, és akik azután nem rövidítettek meg benneteket semmiben és nem segítettek senkit elletetek. Velük szemben be kell tartanotok a megállapodásukat a velük megszabott határidőig! Allah szereti az istenfélőket [...]. Ám ha azután, hogy egyezséget kötöttetek, megszegik esküjüket és rágalmaazzák vallásotokat, akkor harcoljatok [ellenük mint] a hitetlenség mintaképei ellen! Számukra nem létezik esküvés. Talán abba-hagyják.”¹⁵ Ennek a szempontnak tökéletesen megfelel a Ciprus elfoglalásáról hírt adó győzelmi jelentés szövege, ami szerint bár a velencei dózse maga kérte a békét

¹² George Hill: *The History of Cyprus*. Volume III. *The Frankish Period. 1432–1571*. Cambridge, 1972, 883.

¹³ William Montgomery Watt: *Az iszlám rövid története*. Budapest, 2000, 38–39.

¹⁴ Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Borzsák István fordításában. In: *Humanista történetírók*. Sajtó alá rendezte Kulcsár Péter. Budapest, 1977, 954.

¹⁵ Korán 9:1, 4, 12. In: *Korán*. Simon Róbert fordításában. Budapest, 1988, 131–132.

a törököktől, a feltételeknek csak látszólag engedelmeskedett, és titokban áruló volt.¹⁶ Ugyanakkor a Korán alapján mind a háború előtt, mind a háború idején keresni kell a béke lehetőségét, és el kell fogadni az ellenség békeajánlatát. „*Ha békére hajlanak, akkor te is légy hajlandó arra és hagyatkozz Allahra.*”¹⁷ A Ciprus elfoglalásával kapcsolatos török propagandaszövegekből a velenceiek békére való hajlandósága értelemszerűen kimaradt. A háború kérdésében egyébként maga a Korán sem egyértelmű: egyaránt találhatunk benne toleránsabb, türelemre és önmérsékletre intő, illetve támadásra és kíméletlenségre buzdító megnyilvánulásokat is.¹⁸ A szövegek értelmezése tehát nagyban függ az olvasó szándékától. Mindez abból adódik, hogy a Koránban – az iszlám kezdetének eseményeit bemutattva – általában az adott történetstől függően kerül szóba a háború és béke kérdése. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy olykor ugyanazokat az eseményeket írja le más-más szempontból, és jut eltérő következtetésekre azonos kérdésekben.

Bár a muszlimok szent könyve alig húsz év alatt elkészült, az iszlám törvényhozás jóval lassabban fejlődött ki. Miután a Koránban nem szerepel részletes közéleti és államigazgatási szabályozás, a világi törvények (*kánún* vagy *tanzimát*) alakításában az uralkodók viszonylag nagy szabadsággal járhattak el, habár rendeleteik sohasem kerülhettek ellentétbe a vallási törvényekkel (*sar, saria*).¹⁹ Az államszervezéssel felmerülő politikai, társadalmi és gazdasági problémák kezelésére szükségessé váltak olyan köztekintéllyel bíró tudós emberek, akik képesek voltak a Koránt a megváltozott viszonyoknak megfelelően értelmezni, valamint Mohamed és társai tetteiből, egyes ügyekben kinyilvánított állásfoglalásaiból megoldási javaslatokat kidolgozni. Ez az igény teremtette meg a jogi iskolákat, melyek közül a legkorábbi Abu Hanifa (megh. 767) alapította a 8. század második harmadában.²⁰ Ibn Khaldún (1332–1406) arab történelemfilozófus így írt a hanafitákról *al-Mukaddima* című művében: „[Abu Hanifa] gyengének nyilvánította a hagyományt, ha racionális érv szólt ellene döntő módon.”²¹ A hanafiták felfogása a fenn-

¹⁶ Emin Aysan: *Kıbrıs Seferi (1570–1571)*. Ankara, 1971, 167. s.

¹⁷ Ágoston Gábor: Az oszmán és az európai diplomácia a kölcsönösség felé vezető úton. In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Hanák Péter főszerk., Nagy Mariann szerk. Pécs, 1997, 84.; Korán 8:61. In: uo. 129.

¹⁸ Dag Tessore: *A háború misztikája*. Budapest, 2004, 102–107.

¹⁹ Maróth Miklós: *Islám és politikaelmélet*. Budapest, 2013, 22.

²⁰ További iszlám jogi iskolák még a málikiták, akik a hanafitáknál sokkal inkább támaszkodnak a hagyományokra, a sáfíták, akik megpróbálták egyensúlyba hozni a két korábbi irányzatot: egyaránt igyekeztek mérsékelni az egyéni vélemény (hanafiták) és a hagyomány (málikiták) túlzásait, és a hangsúlyt a közmegegyezésre helyezték. A négy kanonikus vallásjogi iskola közül a hanbaliták jöttek létre a legkésőbb (a 9. század első felében), és az összes irányzat közül ők ragaszkodtak a legszélsőségesebben a hagyományokhoz. A jogi iskolákról bővebben lásd Carole Hillenbrand: *Az iszlám. Új történeti bevezetés*. Budapest, 2016, 121–123.

²¹ Ibn Khaldún: *Bevezetés a történelembe. (al-Muqaddima)*. Simon Róbert közreadásában. Budapest, 1995, 462. Ibn Khaldún életéről és munkásságáról magyar nyelven is elérhető monográfia: Simon Róbert: *Ibn Khaldún. Történelemtudomány és birodalmiság*. Budapest, 1999.

álló gyakorlat iránti türelmességük, valamint a józan ítéletre és analógiákra támaszkodó állásfoglalásaik révén hamar elterjedtté vált. Ibn Khaldún kiemelte, hogy saját korában az irakiak és mellettük minden nem-arab országban élő muszlim ezt a jogi iskolát követte Indiától Transzoxánián át Kínáig.²² Mindezek után nem meglepő, hogy a szintén nem arab eredetű oszmánok is ehhez az irányzathoz csatlakoztak. A hanafita jogi iskola elsősorban a vitás jogi kérdések (*al-hiláfiját*) felismerésében és elemzésében járt élen, amellyel kapcsolatban gazdag vitairódat-mat alkotott. Ez az egyébként rendkívül rugalmas irányzat a háborút csak abban az esetben tartotta jogosnak, ha a hitetlenek ellenségesen viselkednek az iszlám közösséggel szemben: „*harcoljatok a pogányok ellen valamennyien, amiképp ők is harcolnak ellenetek valamennyien [...]. Ha azonban fölthagynak (és megtérnek), szűnjön meg az ellenségeskedés, kivéve az istentelenek ellen!*”²³ Az államszervezéssel és terjeszkedéssel járó egyre bonyolultabbá váló viszonyokat jól példázza az, hogy az iszlám jogtudósok a *dár al-iszlám* („az iszlám földje”) és a *dár al-harb* („a háború földje”) mellé bevezették a *dár al-szulh* („a béke földje”) fogalmát is azokra a nem-muszlim területekre, amelyek elismerték a muszlim fennhatóságot és adót fizettek.²⁴ Békeszereződéseket a *dár al-harb* népeivel is lehetett kötni, amennyiben ezek az iszlám népét előnyökhöz juttatták. A békekötések legelfogadhatóbb indoka a muszlim fél ellenséggel szembeni alulmaradása, tehát gyengesége volt.²⁵ Emellett elsősorban a gazdasági (kereskedelmi) érdekeket vették figyelembe, amelyeknek a tartós háború sosem kedvezett, de ugyanígy az előnyök közé sorolták például a kölcsönös fogolycseréket is. A *dár al-harb* népével kötött egyezményeket azonban az iszlám világ (és annak 1517-től hivatalosan is a védnökeként tekinthető Oszmán Birodalom)²⁶ kezdettől fogva ideiglenesnek tekintette, ezért a békeszereződések is

²² Khaldún: i. m. 467–468.

²³ Ágoston: i. m. 84–85.; Korán, 9:36., 2:193. In: i. m. 134., 23. Istenteleneknek azokat tekintették, akik nem a könyvvallások követői, tehát nem voltak sem zsidók, sem keresztények (és értelemszerűen muszlimok sem), így semmiféle isteni kinyilatkoztatással nem rendelkeztek. Megtérítésük így haladéktalan feladat volt.

²⁴ Niall Christie: *Muslims and Crusaders: Christianity's Wars in the Middle East, 1095–1382, from the Islamic Sources*. London – New York, 2014, 11.

²⁵ Bassam Tibi: *Keresztes háború és dzsihád. Az iszlám és a keresztény világ*. Budapest, 1999, 70.

²⁶ I. Szelim 1517-ben megdöntötte a Mameluk Szultánátust, és átvette Mekka és Medina kulcsait. A kalifa cím felvételével tovább növelte presztízsét az iszlám világban: az inkább szimbolikus titulust az oszmán szultánok egészen 1924-ig megtartották. Az Oszmán-ház nem csupán a muszlim uralkodók felé kívánta legitimizálni hatalmát és jelezni főségét: a padisahi címet a császárral egyenrangúnak tartották, ezzel a ranggal azonban protokolláris megnyilvánulásaikban nemigen ruházták fel a keresztény államfőket: a Habsburg-uralkodó csupán király (*kral*), a velencei dózse pedig úr (*beg*) volt. Az oszmán szultánok legitimizációs törekvéseire és címeire lásd Suraiya Faroqhi: *Die Legitimation der Osmanensultane: Zur Beziehung von Religion, Kunst und Politik im 16. und 17. Jahrhundert. Zeitschrift für Türkeistudien*, 1989. Nr. 2. 49–67.; Hasan Çolak: *Fasilis, Tekfur and Kayser: Disdain, Negligence and Appropriation of Byzantine Imperial Titulature in the Ottoman World*. In: Marios Hadjianastasis (ed.): *Frontiers of the Ottoman Imagination: Studies in Honour*

mindig meghatározott időre szóltak, amellyel elfogadta a pillanatnyi erőviszonyokat, de mégsem mondott le végleg az elveszett területekről.²⁷ A hanafita jogi iskola képviselői a nem-muszlimokkal köthető átmeneti békeszerződések időtartamát nem szabták meg, így egy-egy ilyen „ideiglenes” megállapodás elvben bármeddig tarthatott, vagy meghosszabbítható volt. Emellett úgy vélték, a szerződéseket lejártukig tiszteletben kell tartani.²⁸ Az iszlám történelmi jogára való hivatkozással visszakövetelni az elveszett területeket tehát egyértelműen vallási formulának számított. Az oszmán hódításokat a vallás mellett a sajátosan nomád szemléletmódjuk is támogatta, például pusztán azáltal dár al-iszlámmá válhatott egy régió, hogy a padisah lova lábával érintette a földjét.²⁹

Az oszmán szultánok az iszlám hitet a szent háborúval (*dzsihad*) védték és terjesztették, bár ez utóbbi tevékenység sosem vált igazán dominánssá, tekintve, hogy a nem-muszlim alattvalók jóval magasabb adót fizettek igazhitű társaiknál, így a tömeges hittérítéshez egyszerűen nem fűződött gazdasági érdekük.³⁰ A dzsihadot azonban kiválóan fel lehetett használni politikai céljaikra, legyen szó akár terület-

of Rhoads Murphy. Leiden – Boston, 2015, 5–29. Online is elérhető: http://www.academia.edu/9656306/Tekfur_fasiliyus_and_kayser_Disdain_negligence_and_appropriation_of_Byzantine_imperial_titlature_in_the_Ottoman_world (Utolsó letöltés időpontja: 2017. 08. 11.)

²⁷ F. Molnár Mónika: *Az Oszmán és a Habsburg Birodalom közti határ kijelölése a karlócai békét követően (1699–1701)*. Doktori disszertáció. Történelemtudományi Doktori Iskola, Az Oszmán Birodalom, a magyarországi török hódoltság és a Török Köztársaság története program. Budapest, 2008, 10. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/fmolnar/phdmolnar.pdf> Az Oszmán Birodalom békéhez való viszonyulásáról lásd még A. Yuri Yurdusev: *Ottoman Conceptions of War and Peace in the Classical Period*. In: Sohail H. Hashmi (ed.): *Just Wars, Holy Wars and Jihads. Christian, Jewish, and Muslim Encounters and Exchanges*. Oxford – New York, 2012, 190–204.; Papp Sándor: *The System of Autonomous Muslim and Christian Communities*. In: Gábor Kármán – Lovro Kunčević (eds.): *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Century*. Leyden – Boston, 2013, 389–392.

²⁸ Az átmeneti békék időtartamára vonatkozóan a többi jogtudós között sincs egységes álláspont. Tibi: i. m. 70.

²⁹ „Mert az uralkodók szokásai és törvényei között régtől fogva megszokott és ismert dolog, hogy ha egy országot valamely padisah lovának lába megtisztel és szerencsétlet, az az ország az övé.” Ibrahim pasa (1493–1536, nagyvezír: 1523–1536) 1530 decemberében írt levele I. Ferdinándhoz. Ezt, és a gondolatot többféle megfogalmazásban összegyűjtve idézi Fodor Pál: *Magyarország és a török hódítás*. Budapest, 1991, 144–145.

³⁰ A dzsihad helyes értelmezése a mai napig vita tárgya. Eredeti jelentése *törekvés*, ami önmagában még nem feltétlenül hordoz agresszíven térítő magatartást. Maróth Miklós fogalommeghatározása szerint a dzsihad szent háborúként történő meghatározása elsősorban a hívő önmagával és vallási tudatlanságával vívott harcára utal, míg a kis dzsihad az iszlám fegyveres védelme a támadókkal szemben. (Maróth: i. m. 147–148.) Hasonlóan vélekedik Carole Hillenbrand is, aki szerint az, hogy a nagy dzsihad a belső harcot jelenti, mutatja, miszerint az iszlámban sem a fegyveres küzdelem, hanem a spiritualizmus a magasabbrendű. (Hillenbrand: i. m. 221.) A szó ma is használatos jelentéstartalmát az iszlám terjeszkedése során nyerte el, amikor is annak hívei egyre nagyobb területeket foglaltak el, és tették muszlimmá azok lakosságát. Ibn Rusd (megh. 1126) hanafita jogtudós álláspontja szerint nyelvvel, szívvel, anyagiakkal, kézzel és karddal egyaránt lehet dzsihadot folytatni. (Kovács Nándor Erik: Miként érvényesült a muszlim jogi gondolkodás a magyarországi

szerzésről, akár a belső társadalmi feszültségek levezetéséről, hiszen a muszlim álláspont szerint ez jogos és igazságos háború, sőt egyenesen kötelesség.³¹ Ez az oka annak, hogy a 16. századi oszmán források a hadjáratokat elsősorban a muszlimok és a hitetlenek összecsapásának láttatják, tükrözve a hanafita irányzatnak a világot dár al-islámra és dár al-harbra felosztó szemléletét.³² A harcok egyúttal a muszlim közösségek összetartozását is erősítették: így volt ez a ciprusi hadjárat idején is, amikor a birodalmi parancsok tanúsága szerint a hátszországban maradt muszlimok előimádkozóik és prédikátoraik irányításával imádkoztak a győzelemért.³³ A dzsihád szükségességét tehát nem, csupán célpontját kellett megindokolni az egyébként meglehetősen harcos muszlim társadalomnak, még ha egyes gondolkodók – így Ibn Khaldún is – a hadviseléskor mérlegelésre intettek: „A háború ármány” – hivatkozik az *al-Mukaddimában* Mohamed szavaira, majd kifejti: a csatavállalás kockázatos dolog, „nem lehet biztosra venni a győzelmet akkor sem, ha minden eszköz, így a felszerelés és a [megfelelő] számú [katona] rendelkezésre áll. A győzelem és a felülkerekedés a szerencsétől és az alkalomtól függ.” Nézete szerint egyetlen külső tényező sem tudja felvenni a versenyt a „rejtett okokkal”, vagyis a cselvetéssel, az ármánnyal és az égi jelenségekkel. Utóbbiak közé a félelmet és a csüggedést sorolja.³⁴

Bassam Tibi úgy véli, az iszlám az arab beduinokat, később pedig a türk nomádokat is civilizálta, átminősítve a zsákmányszerző hadjáratokat (*ghaza*) dzsiháddá, tehát tulajdonképpen ideológiát tett a portyák mögé.³⁵ A magát expanzív terjeszkedésből fenntartó birodalomnak elemi szüksége volt a hódításokra, de ugyanígy fontos volt a szultánoknak is, akik ezzel tudták kivívni népük elismerését és tiszteletét.

török hódítások kezdetén [1521–1541]? *Keletkutatás*, 2012. ősz. 71.) Bassam Tibi a dzsihádra nézve árnyaltabb fogalommeghatározásokat javasol: a téritési célokkal indított harcokra a *futuha* (nyitás), a hitehagyással vádolt eretnekekkel vívott (pl. a szunniták és siiták közötti) háborúra a *ridda*, míg az azonos felekezettűek közötti belviszály megszüntetéséért vívott csatározásra a *fitna* szavak használatát tekinti helyénvalónak. Tibi: i. m. 121., 130.

³¹ Ibn Khaldún a jogsértő háborúk közé a rivalizálást és az agresszív ellenségeskedést, míg a jogos háborúk közé a dzsihádot és a lázadások legitim hatalom általi elfojtását sorolta. Ibn Khaldún: i. m. 289. Az Abdulláh ibn al-Mubarak (726–797) és Muhammad al-Bukhari (810–870) vallástudósok által összeállított hadiszgyűjtemények szerint a dzsihád kötelességszerű elvégzése mindjárt a napi ötszöri ima utána következik. Tibi: i. m. 58.

³² Kovács: i. m. 71.

³³ 1571. február 20-án például a szultán Damaszkusz és Aleppó kádijain keresztül utasította imádkozásra a térség lakosságát. 12 *Numaralı Mühimme Defteri* 978–979/1570–1572. *Özet-transkipsiyon ve indeks*. I. Ankara, 1996, 68–69. s., No. 51. 978. ramazán 25./ 1571. február 20.

³⁴ Khaldún: i. m. 289–299.

³⁵ Tibi: i. m. 121. Paul Wittek ghaza-teóriáját (Paul Wittek: *The Rise of the Ottoman Empire*. London, 1938.), miszerint a ghazákat a dzsiháddal azonosította, időközben többen cáfolták, kiderítve, hogy a korabeli oszmán krónikák egyaránt használták a kifejezést a vallási okból indított és a zsákmányszerző hadjáratra. L. például: Rudi Paul Lindner: *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*. Research Institute for Inner Asian Studies, Indiana University, Bloomington, 1983. 2–50. és Heath W. Lowry: *The Nature of the Early Ottoman State*. Albany. 2003.

Miután a muszlimok elvben alapos indok nélkül nem is kezdeményezhettek harcot békepartnereik ellen, a szultáni propaganda a keresztényekével összehasonlítva sokkal erőteljesebben igyekezett az ellenfélre háritani a hadjárat megindításának ódiúmat. Ebből a szempontból kézenfekvőbb volt a keresztények ellen háborúzni, hiszen a vallási ellentét önmagában is jó indokul szolgált, míg a szintén muszlim vallású siitákat előbb eretnekként kellett beállítani a szunnita közvélemény előtt, hogy utána hadjáratokat lehessen indítani ellenük. A perzsa sahhal vívott háborúk mellett a rivális anatóliai török fejedelemségekkel való csatározásokat is a dzsihád eszméjével próbálták igazolni az oszmán szultánok. Kemálpasazáde (más néven Ibn Kemál, 1468–1536) oszmán történetíró, jogtudós és sejhülszlám azzal indokolta az anatóliai török fejedelemségek leigázását, hogy azok közvetve a hitetleneket erősítették, amikor akadályozták az Oszmán-házat az ellenük való szent háborúban, mi több, adott esetben még szövetségre is léptek velük saját hittestvéreik ellen.³⁶ Ugyanez a vád a perzsákra is igaz volt: nem egyszer vették fel a sahok a diplomáciai kapcsolatot a keresztény királyokkal az oszmánok ellenében. Komoly összefogás azonban a leküzdhetetlennek bizonyuló távolságok miatt nem valósulhatott meg. A keleti hadműveletek ugyanakkor sohasem voltak olyan népszerűek a muszlim katonák körében, mint a nyugatiak, amiben a gyengébb ideológiai okok mellett a kisebb anyagi nyereség is közrejátszott. Mivel a ghazák minden vallási töltetük mellett elsősorban mégis zsákmányszerző hadjáratok maradtak, a szegényebb területeken, a rosszabb körülmények között való háborúskodás nem volt vonzó perspektíva az oszmán katonák számára.³⁷ Mindazonáltal a nyugati célpontoknak is megvoltak a maguk hátulütői, nevezetesen, hogy a hadjáratok nehezebbeknek

³⁶ Géza Dávid: Ottoman armies and warfare, 1453–1603. In: Suraiya N. Faroqi – Kate Fleet (eds.): *The Cambridge History of Turkey. Volume 2. The Ottoman Empire as a World Power. 1453–1603*. Cambridge, 2013, 277–278. Kemálpasazáde legnevesebb munkája a *Tevárih-i Ál-i Oszmán*, amely az oszmán történelmet tíz kötetben tárgyalja, és II. Bajezid szultán támogatásával készült.

³⁷ Egyes orientalisták az Oszmán Birodalom szerepét a keresztényekkel vívott háborúik kapcsán kifejezetten negatívan ítélik meg. Véleményük szerint a törökök felélesztették az európaiakban a fenyegetettség érzését, miközben a reneszánszban már lehetőség nyílt a kereszténység és az iszlám közeledésére, legalábbis kulturális és tudományos értelemben. Emellett kifejezetten ártalmasnak tekintik, hogy a későbbi századokban az európaiak az iszlámot az Oszmán Birodalommal azonosították, mivel az a korábbi államalakulatokhoz képest kulturálisan jóval kevesebbet tudott felmutatni. Francesco Gabrieli: Die Bedeutung des Islam für das westliche Europa. In: Francesco Gabrieli – Bryce Lyon et al. (eds.): *Mohammed und Karl der Große. Die Geburt des Abendlandes*. Stuttgart – Zürich, 1987, 174.; Tibi: i. m. 122. Valójában a reneszánsz idején sem szűntek meg a kereszties hadjáratok, így a két vallás közeledése illúziósnak tűnik. Az Oszmán Birodalom az egykori arab államszervezetek romjain az iszlám vezető nagyhatalmává nőtte ki magát, és évszázadokig meg tudta őrizni ebbéli pozícióját. Az iszlám világ az Oszmánok vezetése alatt megélt egyfajta európai nyitást, hiszen a hatalmi státusz megőrzése érdekében a birodalomban gyakran voltak nyugati mintára bekövetkezett reformok, amelyek minden területre (így a kultúrára is) hatottak. Nem véletlen, hogy a modernizációs kísérleteket és a más szemléletmódot nehezen viselő konzervatív muszlimok a bizánciak örököseként tekintett oszmánokat elfajzott keresztényből lett rossz muszlimoknak tartották, akiknek gyenge a hitük. Minderre lásd még Fodor Pál: *Szülejmán szultántól Jókai Mórig. Tanulmányok az oszmán-török hatalom szerkezetéről és a magyar-török érintkezésekről*. Budapest, 2014, 146.

ígérkeztek, mint Keleten: a hódítók keresztény földre lépve jobb erődítésrendszerrel és korszerűbben felszerelt seregekkel találták szemben magukat.

Ciprus esetében a muszlimok számára az ideológiai indoklás nem jelentett nehézséget. Az oszmánok számára az ideológia mellett a ciprióták támogatásának biztosítása is fontos volt a sikeres hadműveletek érdekében. A kívánt együttműködést az őslakosoknak küldött különféle ígéretekkel és fenyegetésekkel igyekeztek elérni. Így 1570. április 24-én Icsel bégjének közvetítésével az alábbi ajánlattal álltak elő: „Amikor Allah akaratából sikerül meghódítani [a szigetet], azok, akik nem hajlanak az ellenség felé, s nem segítik azt, [és] bizonyossá válik, hogy őszintén Boldogságos Küszöböm irányába fordulnak, a birtokukban lévő tímárjukkal³⁸, házukkal és más vagyontárgyaikkal mentesek maradnak, semmit nem vesznek el tőlük, nem lesz megengedve, hogy bárki is bántsa és zaklassa őket. Csupán megművelt földjeik után a seriat szerinti tizedet kell megadniuk. Ám, ha nem engedelmessékednek a Magas Udvarnak, [hanem] az ellenséget pénzzel vagy személyesen segítik és támogatják, [akkor] – miután a dicső és nagy Allah kegyelméből a hódítást véghezvittük – az ellenséget segítő és a hozzájuk pártoló személyek semmiféle oltalomban nem részesülnek, s minden bizonnyal ők maguk megöletnek, gyerekeik és hitveiseik rabok lesznek, vagyonuk és javaik zsákmányul esnek és felpredáltatnak.”³⁹ Az erődemonstrálással vegyes ígéretés jól beleillik abba a jelenségbe, amelyet Fodor Pál „balkáni szindrómának” nevez: a balkáni térségben ugyanis a törökök terjeszkedése és ezzel párhuzamosan tett ígéreteik gyakran fordították szembe a jobbágyokat uraikkal. A bosnyák király már 1461-ben az alábbiakat írta az oszmán módszerről a pápának: „A törökök nagyon barátságosak a paraszttal szemben. Az ígérik, hogy minden paraszt, aki csatlakozik hozzájuk, szabad lesz. A korlátolt paraszti ész nem veszi észre az ámítást, és úgy véli, ez a szabadság örökké fog tartani.”⁴⁰ Ugyanezt a stratégiát alkalmazták Magyarországon is: mindaddig, amíg uralmukat meg nem szilárdították, partnerként tekintettek rájuk, ahogy ez Szerémi leírásából is kitűnik: „[...] a szegény parasztok nagyon tódultak a török császárhoz Baranya és Somogy vidékéről s így más parasztok is, mindegyiküknek adott levelet a kezükbe és nagyon buzdította őket a törökök császára, hogy ne meneküljön el egy se, hanem maradjon békében a birtokán. Mondja Szelim Zoltán [Szülejmán] császár a magyar parasztoknak – hogyan kormányoztatnak benneteket a magyar nemesek és mágnások. – Hogy ezt a félpogányok hallották, felajánlották magukat a császárnak és mindegyik elkezdte vádolni urát különféle igazságtalan intézkedések és törvényellenes kormányzásuk miatt.”⁴¹

³⁸ A szpáhiknak (török hűbéres lovaskatonák) részére kiutalt, 20 ezer akcsét meg nem haladó éves jövedelmet hozó katonai szolgálati birtok.

³⁹ 12 Numarah... 17. s., No. c19. 977. zilkáde 18./1570. április 24. Saját fordításomban.

⁴⁰ Fodor Pál: Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma” legendája. A török a 15–16. századi magyar közvéleményben. *Történelmi Szemle*, 1997. 1. sz. 35.

⁴¹ Szerémi György: *Magyarország romlásáról*. Budapest, 1961, 275.

A fentiek alapján tehát megállapítható, hogy Ebusszuúd fetvéja a jogos háborúra vonatkozó minden fontosabb ismertet felsorakoztatott a ciprusi hadjárat indoklásában. Maga a tény, hogy szükségesnek látták a velenceiek ellen indítandó háborút ideológiailag is ilyen alaposan megokolni, mutatja, hogy a küzdelmek során a vezetők számítottak a vallásos buzgalomból fakadó igyekezetre.

Ami az ellenfelet illeti, Velence az oszmánok álláspontját sosem fogadta el, és azt hangoztatta, az oszmánok ok nélkül, egyoldalúan bontották fel a békét. Ezen érvelése fontos részét képezte az európai hatalmakhoz intézett segítségkérő felhívásának.⁴² A hadüzenet láttán megpróbált minden eshetőségre felkészülni: nagy hévvel fegyverkezett, szövetségeseket keresett, ugyanakkor – kereskedelmi érdekeire való tekintettel – mindvégig szoros diplomáciai kapcsolatban maradt Isztambullal is. Bár a Signoria megsegítésére V. Pius pápa és II. Fülöp spanyol király végül összefogott, az 1571-ben általuk életre hívott Szent Liga is kevésnek bizonyult ahhoz, hogy megakadályozzák Ciprus török meghódítását.

ANIKÓ SCHMIDT

THE MUSLIM JUSTIFICATION OF THE CYPRUS CAMPAIGN (1570—1573)

In 1570 sent Sultan Selim II an ultimatum to Venice: either they hand over Cyprus to the Ottomans or they will take it by force. By then, peace had been held between the two states for 30 years, however the Republic's fortifications had become obsolete and its military administration had become disorganized. Venice therefore seemed as an ideal opponent for the Ottomans, moreover the acquisition of the strategically important island also offered significant military and commercial advantages. However, the Sultan had to seek a religiously acceptable explanation for the unilateral termination of peace from the Sheikh ul-Islam. The fetva of Ebussuud Efendi has enumerated all important criteria (the historical law of the Islam; the justification of peace cancellation with the defaulter infidels) about the motivation of the Cypriot campaign. Venice, of course, never accepted the Ottoman viewpoint, and stated — even in the call for help to the European powers — that the Ottomans without any reason, unilaterally broke the peace.

⁴² Özlem Kumrular: *Yeni Belgeler Işığında Osmanlı–Habsburg Düellosu*. İstanbul, 2011, 86. s.

A PÁPAI HADSEREG FELVONULÁSA A MAGYARORSZÁGI HADSZÍNTÉRRE 1595-BEN Egy kora újkori példa a szállítás nehézségeire*

Gianfrancesco Aldobrandini pápai generális 1595. június 4-én Rómában a Santa Maria Maggiore templom előtti ünnepélyes zászlóbontással indult első magyarországi hadjáratára a török ellen.¹ A pápai hadsereg létszámát nem ismerjük pontosan, Florio Banfi két forrás alapján 9528 gyalogosról és 933 lovasról számol be.² Massimo Carlo Giannini nem levéltári forrásra hivatkozva 7600 gyalogosban és 260 lovasban jelöli meg a létszámot.³ Ez az adat valószínűleg a Vatikáni Titkos Levéltár Fondo Borghese 96 F kötetének iratain alapul. Ezekből kiderül, hogy a létszám július 21-én 7123 gyalogosra és 260 lovasra rúgott, akikből 6335 gyalogost addigra már be is hajóztak. De még vártak további csapatokat, ugyanis a behajózott létszám egy része nem pápai, hanem egyéb zsoldos volt, illetve nem érkezett még meg a fentebbi időpontig maga Aldobrandini generális kb. 200 fős lovas kíséretével.

Ezek a számok tehát egyrészt messze elmaradnak a Banfi által közölt táblázat számaitól, amelyhez még hozzá kell számítanunk egy Federico di Sangiorgio által vezetett, 1700 főre rúgó kontingenst, másrészt nem illenek össze az alább közlendő levél és az ugyanakkor született feljegyzés adatai sem. A többszörös eltérésnek több oka is lehet. Elképzelhető, hogy a katonák egy része még behajózásra várt, de a levélben nem tüntették fel külön ezt a részét a legénységnek; továbbá lehet, hogy gyalog indultak el, éppen a szállító bárkák hiánya miatt, végül pedig az is lehetséges, hogy a június 16-án Rómából elindult 10 461 fő egy része megbetegedett és nem tudott tovább vonulni, vagy egyszerűen megszökött, vagy már eleve a hadiszemlén nem a valós létszámot jelentették le a parancsnokok.⁴ Ezért a hadse-

* Kutatásaimat az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport támogatta.

¹ Valójában két zászlót kapott, az egyik az egyház, a másik a pápa (Aldobrandini) zászlaja volt. *La legazione di Roma, di Paolo Paruta. 1592–1595. Volume III. A cura di Fulin, Rinaldo – Stefani, Federico. Venezia, 1887, 162. (A továbbiakban: Paruta III.)*

² Florio Banfi: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. *Hadttörténelmi Közlemények*, 1939. 40. sz. 18–20. Paolo Paruta római velencei követ szerint összesen 14 ezer embert akartak felfogadni. *Paruta III: i. m.* 155. A hadfogadáshoz lásd még Giampiero Brunelli: *La santa impresa. Le crociate del papa in Ungheria (1595–1601)*. Roma, 2018, 55–56, 59–62.

³ Massimo Carlo Giannini: *L'oro e la tiara. la costruzione dello spazio fiscale italiano della Santa Sede (1560–1620)*. Bologna, 2003, 241.

⁴ A mustrát Bolzanóban, illetve Hallban tartották, ami felvetette a fentebb jelzett problémát. Paruta követ ezzel összhangban fejezte ki kétségeit, hogy legalábbis a katonák java részének Rómából Bolzanóba még tisztjeik nélkül, tehát nem szoros hadrendben kellett elvonulniuk. További prob-

reg létszámát, legalábbis amennyi a tiroli Hallon keresztül átvonult, a július 21-én jelentett létszám alapján 6500 – 7500 fő közé tehetjük. Ez egyébként nagyjából megfelel a később a levelezésben felbukkanó nyolcezeres létszámnak, ennyire számítottak ugyanis 1595 után, illetve később is a császári udvarban a pápaságtól.

A sereget, bár ez volt az elsődleges cél, nem kizárólag a pápai állam területéről toborozták, mivel szép számmal találunk rekrutákat a Milánói Spanyol Kormányzóság területéről is. Ezen egységeket értelemszerűen hozzá kell számolnunk ehhez a számhoz, így viszont nagyjából azt a létszámot kapjuk, amely Banfi munkájában szerepel. Vagyis a bő kétezer fős lemorzsolódást a milánói egységekkel sikerült pótolni. Megjegyzendő, hogy Paolo Paruta római velencei követ jelentése szerint a pápa eredetileg egy 14 ezer fős gyalogosból és 650 lovasból álló hadsereg felállítását vette tervbe, ami a követ szerint nehezen lett volna kivitelezhető, figyelembe véve az emberhiányt. Ez magyarázza, hogy bár a pápai állam területéről akarták az egész hadsereget toborozni, Aldobrandini indulása után még tett egy nagyobb toborzó körutat a „szomszédba”, Marche-ba és Romagnába, hogy feltöltsse a létszámkereteket.⁵ Ez a művelet nem lehetett túlságosan sikeres, amire az mutat, hogy északon, a Milánói Spanyol Kormányzóság területén a tervezett kétezer helyett végül háromezer embert fogadtak fel,⁶ amint az alább közlendő levélből kiderül.⁷ Úgy tűnik tehát, hogy a követnek lett igaza, ugyanis ha a milánóiakat is ide számítjuk, akikből szintén a követ szerint eredetileg kétezret akartak megfogadni, végül a tervezett keretnek bő 2/3-át sikerült kiállítani.⁸

A pápai sereg tehát több kontingensből tevődött össze: voltak, akik egyenesen Rómából vagy a város környékéről indultak, másokat távolabbi tartományokból és városokból, például Perugiában toboroztak, és volt egy milánói kontingens.⁹ Bár nagyon számítottak rá mind Rómában, mind Prágában, a háborúban nem vett

lémát jelentett, ahogy a követ jelentésében olvassuk, hogy a felfogadott társaság java része újonc, illetve nincstelen földönfutó, sőt köztörvényes bűnöző volt – akiknek amnesztiát, illetve javaik visszaszerzését ígérték –, és akikkel már Rómában is voltak fegyelmezési gondok. *Paruta* III. i. m. 163. A velencei követ egyik júliusi jelentésében be is számolt a csapatok egy részének zendüléséről. Uo. 184–185.

⁵ *Paruta* III. i. m. 163. A pápai állam hadfogadási rendszeréről lásd alaposan Brunelli: i. m. 49–51.

⁶ A végső létszám 2700. Brunelli: i. m. 72.

⁷ A levél adatai alapján ugyanakkor magasabb szám jön ki, mivel a már behajózott 6335 fő mellé még vártak háromezer embert Milánóból, valamint 1600 gyalogost, 5 zászlóaljnyi egyéb gyalogságot, 250 lovast, valamint Aldobrandini 200 fős lovas kíséretét. Ez további 5–6 ezer embert jelentett, a végső szám tehát 12 ezer főre jönne ki. Csakhogy nem tudjuk, hogy pontosan mekkora volt a pápai csapatokkal egy időben behajózott egyéb olasz kontingensek létszáma.

⁸ *Paruta* III. i. m. 155–156., 164., 169.

⁹ A milánói gyalogos kontingensről lásd még *Paruta* III. i. m. 156., és Bagi Zoltán: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek*. Budapest, 2011, 374.

részt a Velencei Köztársaság, amely kényszerrel ügyelt arra, hogy még a látszatát is elkerülje a beavatkozásnak.¹⁰

Rómából a következő útvonalon vonultak fel a csapatok a magyarországi hadszíntérre: a régi római kori via Flaminia Narniig, majd Serravalle del Chienti, Tolentino, Macerata és Recanati érintésével Anconába. Ott behajóztak, majd Riminiben kiszálltak. Onnan a via Emilia érintésével Bolognán és Modenán át Mirandoláig vonultak. Az út itáliai részének utolsó szakaszai Ostiglia, Rovereto, Trento, Egna, Bolzano és Bressanone települések voltak. Ezután következett a Brenner-hágó, Steinbach, végül Hall.¹¹ Itt már rendelkezésre állt egy vízi út először az Innen, Brunau im Inn – Passau, majd innen már a Dunán Krems an der Donaun keresztül Bécsig, majd onnan tovább Pozsony térségébe.¹²

Elvileg lehetséges volt egy másik útvonal is Grác irányában, szintén részben velencei területen keresztül, egy magas hegyek által övezett hosszú és meglehetősen szűk keresztmetszetű szárazföldi folyosón, majd a stájerországi nem kevésbé hegyes terepszakaszon. Ez az útvonal rövidebb lett volna, Aldobrandini 1601-es harmadik hadjáratát a rendelkezésre álló idő szűkössége miatt pontosan ezen az útvonalon vezette, de ez alkalommal és két évvel később, 1597-ben is a hagyományos útvonal mellett döntött. Ennek oka nyilvánvalóan az volt, hogy a pápai hadsereget mindkét esetben az ország központi területén, Buda környékén akarták bevetni. 1601-ben eleve a mellékhadszíntérnek számító Dráva vidéken, Kanizsa ellen indultak a hadműveletek.¹³ Ezt pedig délnyugat felől könnyebb és gyorsabb volt elérni. Az alább közölt iratok fontos adatokat szolgáltatnak arra nézve, hogy hol voltak ennek az útvonalnak a főbb megállóhelyei. Velence távolmaradása ellenére azért annyit sikerült elérni, hogy igénybe vehették átvonulás céljából Velence

¹⁰ Ennek egyik érdekes és jellemző epizódjáról Tommaso Contarini velencei követ számolt be. 1595. május 2-ai jelentésében említést tett egy Giovanni Battista Barbaro nevű velencei származású alfi-eréről, azaz mai rangban zászlósról, akit hasztalan próbált lebeszélni, hogy részt vegyen a török elleni magyarországi harcokban. (Archivio di Stato di Venezia Senato, Germania, filza 23, fol. 94r.) A jelentős irodalmi pályát befutó és a török elleni háborúval több *discorsó*ban is foglalkozó Paruta jelentéseiben igen szkeptikusan nyilatkozott a háborúról. Ez azonban részben betudható védekező magatartásnak is, mivel a Köztársaságot mind a pápa, mind a császár a velencei követek, valamint sajátjaik útján arra nógatták, hogy lépjenek be a háborúba. A velencei politikához lásd Jan Paul Niederkorn: *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolf II. (1593–1606)*. Wien, 1993, 256–385.

¹¹ Paruta III. i. m. 184, Brunelli: i. m. 65.

¹² A pápai csapatok októberi felállítását terciók és kompániák szerint és pontos létszámmal lásd Andrea da Mosto: *Ordinamenti militari delle soldatesche dello stato romano nel secolo XVI*. In: *Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 1904. 6. sz. 102.

¹³ Florio Banfi: Gianfrancesco Aldobrandini magyarországi hadivállalatai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1940. 41. sz. 213–228; Bagi Zoltán Péter. „Egy kudarc okai. Kanizsa 1601. évi ostroma”. *Aetas* 2013. 28. sz. 5–30, Kanász Viktor: Kanizsa 1601-es ostromának itáliai forrásairól és emlékeiről. *Castrum. A Castrum bene Egyesület folyóirata* 2019. 22. sz. 79–92. Brunelli: i. m. 124–152.

szárazföldi területét észak felé, Trento irányában, a Verona és a Garda-tó közti területen húzódó útvonalon, ahogyan a többi olasz fejedelemség, a mantovai,¹⁴ illetve a milánói csapatok tették az előző, 1594. évben.¹⁵ Ha ezt nem engedték volna, gyakorlatilag lehetetlenné vált volna az átjutás, mivel az egész régió, természetesen az összes útvonalával egyetemben, a Köztársaság birtokában volt. Paruta követ egyik jelentéséből az is kiderül, hogy a kiterjedt velencei területen, a Terrafermán, amely meglehetősen hosszan kiterjedt észak–déli irányban, két megállót terveztek.¹⁶

A pápai csapatok július folyamán érkeztek Hallba, hogy ott behajózzanak: a műveletet a felső-ausztriai kormányzat felügyelte, amely II. Rudolf császárnak írt, alább olvasható levelében vázolta a logisztikai kérdést.¹⁷ Az egyik fő problémát a rendelkezésre álló hajók száma jelentette; pontosabban az aggodalmak forrása az volt, hogy nem lesz elegendő szállítótér, amikor a pápai hadsereg többi része Hallba ér. Ezért előre látván a nehézségeket, Brunauba, illetve Passauba küldtek egy megbízottat, hogy ott vásároljon, aki azonban nem talált elég használható állapotban lévő, ráadásul az áradás miatt legalább három hétre volt szükség ahhoz, hogy Hallba vontassák őket, jöllehet szükséghelyzetben igen sok vontatóló bevetésével ezt a távot 16 nap alatt is meg lehet tenni. A levélből azonban érződik, hogy ezt rendkívüli esetként tartják számon, a szükséges idő ennek inkább a dupláját veszi igénybe.

A levélből az is kiderül, hogy a csapatok Krems an der Donauban, illetve Bécsben szállnak ki a hajókról. A több mint 500 km-nyi víziutat a folyón felfelé

¹⁴ Ehhez lásd Vincenzo Gonzaga mantovai herceg hadinaplóját. Paolo Bertelli: *I Gonzaga e l'Impero: storia di nobiltà e di dipinti*. In: *Atti della Accademia roveretana degli Agiati* 256 (2006). Ser. VIII. Vol. VI. 93–149. A forrásra Bagi Zoltán hívta fel a figyelmemet.

¹⁵ Ezt valószínűsíti a velencei Colleggio protokollumának 1594. május 24-én kelt bejegyzése: ebben kérték a ferrarai, milánói, mantovai csapatok átengedését Magyarország irányába a veronai úton császári területre, azzal a megjegyzéssel, hogy tegyék lehetővé az ellátásukat is, cserébe mindent fizetnek. Archivio di Stato di Venezia (a továbbiakban: ASVe) Colleggio, Esp. Princ., filza 8, s. f. Ugyanezt lásd a következő évben (1595. júl. 24.), amikor Aderbale Manerio mantovai követ szabad átvonulást kért ura, a mantovai herceg számára. Uo. A protokollumokban nem találtam nyomát annak, hogy odafelé tárgyalták volna a pápai csapatok átengedésének kérdését. Ennek valószínű oka, hogy ezt nem a Colleggio tárgyalta, hanem magasabb szinten történt az egyeztetés a pápai nunciatúra és talán a Szenátus vagy valamelyik egyéb velencei hivatal, pl. a Tízek Tanácsa közbeiktatásával. Arra viszont van adat, hogy a velencei kormányzat utasította római követét, jelezze a pápának, miszerint minden segítséget, köztük orvosi ellátást is, megad az átvonuló csapatoknak. Paruta III. i. m. 185. Visszafelé ugyanakkor találtam adatot egy ilyen áthaladási kérelemre. Giovanni Battista del Monte 1596. január 3-ai kihallgatásán kért engedélyt a sebesült és beteg katonák szabad áthaladására. ASVe Colleggio, Esp. Princ., regg. 11, fol. 166r–167r. A pápa csapatok átvonulásáról lásd még Paruta III. i. m. 145.

¹⁶ Paruta III. i. m. 162.

¹⁷ Lásd az 1. sz. iratot. A logisztikával kapcsolatban lásd még *Pápai csapatok Magyarországon (1595–1597, 1601)*, (Collectanea Vaticana Hungariae I/) kiad. Kruppa Tamás, Budapest–Róma 2019, n. 1–3. sz.

vontatva Hallig viszonylag gyorsan kellett megtenni. A levélből sajnos azt már nem tudjuk meg, hogy vajon a felszerelés, illetve az ellátmány is a kérdéses 86 hajóra került-e, vagy másképpen oldották meg a szállítást; arra a problémára azonban éles fényt vet, hogy a magyarországi harctérre felvonuló pápai és egyéb katonaság nagymértékben függött a vízi szállító eszközöktől. Vagyis ennek a fajta szállításmódnak nemcsak előnyei voltak az olcsóság, a biztonság, de főleg a nagy volumenű szállító kapacitás miatt, ami folyón lefelé segítette a császári, az egész Kárpát-medencére vonatkozóan pedig felfelé akadályozta az oszmán hadsereget egészen Bécsig, hanem hátrányai is. Sajnos nem ismerek kutatásokat arra nézve, hogy az erdőkben igen gazdag ausztriai területeken miért okozott problémát megfelelő mennyiségű szállítóhajó rendelkezésre bocsátása a harcoló katonaság számára, a levélből mindenesetre kiderül, hogy egy egész régiót érintő problémáról van szó.

A legnagyobb gondot azonban nem is annyira az okozta, hogy a hajók egy része még nem ért vissza, és még csak nem is az, hogy nehéz volt eladó bárkákat találni a kis volumenű kereskedelmi forgalom miatt, hanem a szállításhoz nélkülözhetetlen hajósok hiánya. Akik elmentek a már említett kontingenssel, még nem értek vissza, és tartottak attól, hogy egy részük vissza se fog térni, megfelelő embereket pedig nemcsak a környéken, hanem sem Tirolban, sem a szintén közeli Bajorországban nem találtak. Hogy érzékeltessék a probléma nagyságát, a levélírók készítették egy gyors számvetést: e szerint július 20-ig összesen 6335-en jelentek meg, akiket 86 hajóval szállítottak el. Még további 1–6 ezer főnyi, gyalogos és lovas elszállítására van kapacitásuk, a hajókhoz azonban nincsenek hajósok, tehát nem fognak tudni elindulni, ha addig nem küldik vissza őket.¹⁸ És akkor ebbe még bele kellett kalkulálni azt is, hogy az addig igénybe vett hajók egy része tönkremegy vagy legalábbis javításra fog szorulni.

Úgy tűnik tehát, hogy a Habsburg-, illetve a tartományi kormányzat számára nem állt rendelkezésre olyan arzenál, beleértve a személyi állományt is, amely például mind az oszmán, mind a velencei hajóhad számára biztosította a megfelelő eszközöket akár egy folyamatos tengeri háború számára. Az oszmán birodalomra vonatkozóan például éppen a tizenöt éves háborút megelőző évekből ismerünk nagyon fontos adatokat arra vonatkozóan, hogy a rossz állapotban lévő hajóhad feljavítása és a hiányzó gályák pótlása érdekében a birodalom tartományaira különböző mértékű kvótákat vetettek ki. Az erdélyi fejedelemségtől például ebben az időben a hajótesthez szükséges szurkot, illetve a vitorlákhoz szükséges kötélzetet, illetve ennek alapanyagát kezdték el követelni.¹⁹ Ausztria nem volt tengeri hatalom, még

¹⁸Lásd a 2. sz. iratot.

¹⁹Erről legutóbb az oszmanisztika eredményeit felhasználva a szakirodalommal együtt lásd Kruppa Tamás: *A kereszt, a sas és a sárkányfog. Törökellenes ligatervék és küzdelmek a Báthory-korszakban (1578–1597)*. Budapest – Róma, 2014, /Collectanea Vaticana Hungariae I./, 278–281. A gyakorlat nem volt ismeretlen éppen a pápaság területén sem, ahol V. Sixtus óta Anconában állomásozó 10 gályából álló pápai flotta fenntartására 1589 óta szedték a *tassa delle galaret*. Ezt az 1594–1595-

annyira sem, mint az egyébként a tengeri hatalomnak szintén nem számító oszmán. De nem volt sokkal jobb a helyzet a szárazföldi szállítókapacitás esetében sem. Bagi Zoltán kutatásai rávilágítanak arra, hogy a szállításhoz szükséges szekerek egy részét uradalmakból, városokból, kolostorokból rekvirálták.²⁰ A pápai hadsereg az ellátmány és a csapatok eljuttatásához szükséges szállítóeszközöket a jelek szerint a túlterhelt és kapacitáshiánnyal küzdő császári ellátószervezettől várta.²¹ Nem találtam azonban eddig adatokat nemhogy a személyzetre, de még arra nézve sem, hogy vajon ezek a rekvirálások biztosították-e a hiányzó szekereket, és ha nem, akkor azokat hol és milyen módon pótolták.

*

A közölt két forrás érzékletesen világít rá arra, hogy mekkora nehézségeket kellett leküzdeni ahhoz, hogy egy komplett hadsereget több mint ezer kilométerre eljuttassanak a harctérre, ráadásul úgy, hogy a legkönnyebb és gyorsabb vízi útvonalat, amelynek járhatóságát az árvizek akadályozták, a távolság több mint felén nem is vehették igénybe. Ugyanakkor jelzi VIII. Kelemen pápa elszántságát és határozott politikai akarátát, valamint a két együtt harcoló hatalom, a pápai és a császári adminisztráció rugalmasságát, hogy ennek a kihívásnak végül három alkalommal is sikerült megfelelni.

Dokumentumok

1.

A felső-ausztriai tartományi kormányzat II. Rudolf császárnak

Innsbruck, 1595. július 21.

Megkapták parancsát, hogy a pápai katonaság elszállítására vásároljanak 70 hajót. Ezek beszerzése azonban nehézségekbe ütközik, amint azt korábbi levelükben már jelezték, amelyet azután írtak, hogy a pápai biztos jelenlétében összeszámolták a rendelkezésre álló bárkákat. A probléma megoldása érdekében egy megbízottat Salzburgba, Brunauba és Passaubá küldtek, hogy hajókat vásároljon. Küldésüket megnehezíti az áradás, ezért több hétre van szükség ezek Hallba szállításához.

ös pénzügyi évre is kivetették, és úgy tűnik, hogy nem a hajóhad számára. Giannini szerint ez az egyik újítás volt pénzügyi téren, mivel ezt az adót a pápai tizedek közé sorolták be, amelynek egy jelentős hányadát a török elleni háború céljára fordították. Giannini: i. m. 196. Ennek azonban a bárkaépítésben bajosan csapódhattak le az eredményei, már csak a nagy távolság miatt sem.

²⁰ Bagi: i. m. 93–94.

²¹ Az itáliai vonulás folyamán szekerenként 25 fővel számolt az adminisztráció. Brunelli: i. m. 66.

Nehézségeket okoz a megvásárolható hajók hiánya is, amely kérdésben Vilmos bajor herceg segítséget ígért. Ha a hajók Hallba érnek, a katonaság szállítása elől elhárulnak az akadályok. Augusztus elejére várják a háromezer fős milánói kontingenst. Amiből egy további probléma származik, tudniillik, hogy nem áll rendelkezésre kellő számú tapasztalt, az Innt ismerő hajós, mivel ezek eltávoztak az olasz katonasággal. Egy ekkora hajóhad ellátásához sem Tirolban, sem Bajorországban nem találni elég embert. Ezért kénytelenek megvárni, hogy visszaérjenek. Arra kéri, haladéktalanul adjon parancsot, hogy amint a katonaság Kremsben vagy más helyen partot ér, azonnal küldjék vissza Hallba a hajós személyzetet. Salzburgba és Bajorországba levelek mentek hajósok felfogadása ügyében, de eddig eredménytelenül.

Összesen 86 hajóval 6335 gyalogost és egy kevés lovast szállítottak el. A hajók beszerzése a virágzó kereskedelem miatt is nehézkes. Annyi áll most rendelkezésre, amennyivel 1–6 ezer főt be tudnának hajózni, ha lennének, akik elvinnék őket. Ascanio Sforza alkapitány és Raitenau salzburgi érsek mindent megtesznek a sikeres lebonyolítás érdekében.

Tegnap befutott Flaminio Delfino 250 lovassal és 5 zászlóalj gyalogossal. Ma 1600 gyalogos érkezett, holnapra várják Aldobrandini málháját, 27-ére pedig személyesen öt körülbelül kétszáz lovassal. Minden rendben menne, ha elegendő számú hajós állna rendelkezésre. Kéri, tájékoztassa őket, hogy a generális Bécsbe vagy Prágába akar-e menni.

Illustrissime, Clementissime, Serenissime Domine

Accepimus nudiustertius vesperi Caesareae Vestrae Maiestatis a proprio ejus cursore literas 17° huius mensis datas, e quibus clementissimum mandatum, de acquirendis adhuc septuaginta navigiis, pro pontificio Italo milite expediendo humilime cognovimus. Qua propter nos jam observantissime declaramus, quod videlicet in hoc transitu nihil magis est nobis cordi, quam qua ratione supradictus miles quam commodissime ditiones Caesareae Vestrae Maiestatis excedere posset. Nam ex humilimis nostris proximis litteris, Caesarea Vestra Maiestas procul dubio clementissime cognovit, quam notabilia gravamina huic regioni tam diuturno transitu oboriantur, ut silentio praeteream sumptus Caesareae Vestrae Maiestati qui hac ex Camera exponuntur. Utrum vero res haec septuaginta istis navigiis expediri possit, et utrum tot desint nobis, est incompertum. Nam a die 11° huius, quo litteras dedimus facta est computatio continua Hallae omnium navium praesente pontificii militis commissario,²² et considerantes numerum tam equitu, quam peditem, arbitrati tamen sumus, quod miles (qui iam in regione degit) facile hisce poterit expediti, quare etiam non tantopere, ut antea, ursit numerum augeri navium. Sed per se coniungens milites et equites rem cupit promovere. Res tamen hoc requirit, et expedit etiam, ut potius navium sit aliqua copia, quam defectus. Quare

²² Girolamo Matteucci, az egyik pápai hadbiztos.

non intermisimus ante dies decem, praesentem nostrum pabuli magistrum Casparum comitem mittere Salisburgam, Prunnoviam, imo Passavium²³ usque pro acquirendis navigis. Sed res in incerto est exposita. Aquarum enim est inundatio, magna, ac propterea adverso flumine navigare est difficultas maxima. Praeterea possibile non est, citius quam intra 3 hebdomadas Prunovia Halam attingere, sicuti ex proxime emptis navigiis (quibus defectum utcunque resarcivimus) compertum habemus, nam maxima instante necessitate Halam pertigerunt, in itinere decem et sex dies persistentes quamvis in iis attrahendis plurimi equi laborarent. Praeterea Prunoviae nullas amplius, iis exceptis quas emimus, reperimus idoneas, quare expectandum nobis est, si forte supradictus pabuli magister in fluvio Halce aliquas acquireret, quae tamen secundo flumine Prunnoviam usque ducuntur et hinc ad nos pertrahuntur. Passavium majori adhuc intervallo a nobis distat, quare eo faciendam computationem e re esse non duximus. Quid? Quod, in Superiori Bavaria nihil tale quid reperire liceat, etsi quid adesset, illustrissimus princeps Vuielhelmus in Bavaria libentissime nobis impertiretur, necin ullo nobis deesset. Arbitramur nihilominus, ut supra judicavimus, quod si quidem Prunnaviae emptae naves iam Hallam appulerunt, miles, tam eques, quam pedes, qui in his partibus versatur, his poterit facile expediri. Nec quantum in nobis est putamus cavalariam aliam domini de Aldobrandino ducis generalis venturam adeo cito, saltem quod forte sub initium Augusti 3000 militum e Mediolanensi²⁴ slado et aliquot venturieri (de quibus tamen nihil certi nobis constat) sint venturi, pro quibus erunt naves, quas pabuli magister in flumine Halce alibique cõemerit, (si tamen appulerint) usui. Sed clementissime imperator nova et valde onerosa oritur difficultas, quod videlicet nautas, maxime magistros navium, qui fluminis Oenis aliquam haberent experientiam habere non possumus. Et hic defectus inde oritur, quod cum nautae nostri Italico cum milite descenderunt, inferius detinentur, nec statim nobis remittuntur, vel saltem remitti nolunt, ut sequentibus navibus iterum usui esse possent. Impossibile enim est tantum nautarum in Tyroli et Bavaria reperiri numerum, qui sufficiat pro tota armada transportanda. Accedit, quod pauci sint probe experti et nautae probati. Aeque tamen esset, ita rem instituire, ut divina gratia affulgente omne periculum praecaveretur, milesque extreme perditioni haud exponeretur. Quare ut et huic malo remedium adhibeatur, nam postriduum defectum nautarum patiemur, modo(?) interim desiderati nautae (qui a primo adhuc trajecta absentes sunt) in has partes iterum redierint, extrema cogente necessitate humilime Vestram rogamus Caesaream Maiestatem dignetur absque mora, per proprium celerem cursorem Viennae, Cremsii²⁵ et aliis in locis clementissime ac severe praecipere, ut si forte miles Cremsi vel aliis in locis

²³ Salzburg, Brunau, Passau.

²⁴ Milánó.

²⁵ Krems an der Donau.

detineretur, nostri nautae statim et absque omni mora nobis Hallam remitterentur, nec ipsi eis ultra uterentur. Nautisque gravi sub paena mandare, ne diutius moram trahant. Et si contingat eos recta Viennam pergere, ne tamen nautae ibi detineantur, nec ulterius mittantur, multo minusque ut a Caesarea Vestra Maiestate delegatis ibi detineantur. Absentes enim nautae semper spatio dierum navem Vienna (citius autem adhuc Gremisio) Hallam reverti, et sic cum navis, denuo descendere possunt. Idem hoc per cursorem proprium humilime significare et ob mutationem rogare volui, si forte cursor Caesarea Vestrae Maiestatis interim non advenisset. Et quamvis omni in loco Bavariae et Saliburgae scriptis nautus quaesierimus, eosque ante triduum expectaverimus, tamen extra omnem nostram opinionem nullas adhuc advenit. Misimus nihilominus et nos Cremsium velocem unam et in omnem eventum Viennam, ut nautae facilius ad nos redire compelluntur. Sed quoniam certi nihil inde sperare possumus, denuo, ut et in posterum, humilime Caesaream Vestram Maiestatem oro, dignetur huic mederi malo. Addo ut et Caesarea Vestra Maiestas notitiam aliquam huius rei habeat, quales et quot naves milite et equis onustae Halla solverint, quod pedite onustae 44, equis vero 34 bonis vero 4. Et sic in universum 86. Et statim secuti sunt 6335 pedites paucique equites, tenore adjacentis scripti, qui sub initium huius mensis Halla sunt expediti. Hinc Caesarea Vestra Maiestas conicere clementissime poterit, debitae diligentiae nihil esse intermissum, nam omnes hae naves ab exteris ad nos transportatae sunt, cum in his partibus navium commertia minime vigeant, nec etiam haberi possint vel acquiri. Et reperiuntur adhuc naves, quibus equi 1000 et 6000 pedites contenturi possent, in vi defectus nautarum obstaret. Reticendum etiam non est, quod vice capitaneus Sforza,²⁶ cum domino archiepiscopo Matheverio²⁷ operam suam strenue locarit, multumque sudarit, nec ullam oportunitatem neglexerit, quin et ipse oravit humillimam eique inclinationem, quam in expediendo hoc milite gerit, ut Caesarea Vestra Maiestas referemus. Quantum militis Hallae adhuc supersit, Caesaream Vestram Maiestatem celare noluimus. Heri enim domini Flaminii Delphini capitaneus aulae²⁸ cum ducentis et quinquaginta aliquot equitibus, et quinque signis (quorum duo scilicet hastatorum, reliqua archibusiorum) Hallam est ingressus. Insignis miles, optimos habens equos. Iste miles cum signis aliorum tribus cras Deo favente naves conscendet. Hodie etiam 1600 peditum, triaque signa, quorum viribus nulli hactenus fuerunt pares, e Hallis in naves sunt locati. Crastina luce dominus generalis capitanei 15 muli, centumque e comitatu equi, ipseque generalis vigesimo septimo huius mensis die 3 qui est dominicus cum ducentis, plus minus praecipuis tamen, media ex parte hastatis, aliis vero archibu-

²⁶ Ascanio Sforza alkapitány.

²⁷ Nem világos, kire gondolnak. A területileg illetékes Wolf Dietrich von Raitenau (1587–1612) salzburgi érsek volt.

²⁸ Flaminio Delfino kapitány, a pápai lovasság egyik főtisztje.

sitis, equitibus praecipuisque aliis dominis huc appulsu nis expectatur. Omnipotens Deus suam largiatur gratiam, ut omnes bene expediantur, nec diu hic detineantur, de qua re sane non dubitarem, nisi defectus nautarum aliquantum nos terreret. Quandiu vero dominus generalis Hallae sit commoraturus, nobis haud constat, id saltem coniciere licet, quod non Pragam sed Viennam versus secundo flumine iter sit institurus. Haec Caesarea Vestra Maiestas iuxta ad nos clementissimus missum proximum mandatum celare nequaquam debuimus. Quare nos etiam Imperiali Vestrae gratiae atque clementiae humillime commendamus. Datum Oeniponti 21 Iulii anno 1595.

Caesareae Vestrae Maiestatis
humillimus atque obedientissimus

N.²⁹ praeses, regens, cameraeque consiliarius Superioris Austriae

Jelzet: Archivio Segreto Vaticano, Fondo Borghese III, vol. 96F, vol. 133v – másolat.

2.

Feljegyzés II. Rudolf császár számára a pápai csapatok létszámáról

Áttekintés a július 1. és 20-a között Hallba megérkezett és mustrára jelentkezett pápai csapatok létszámáról és tisztjeiről. 20-án megérkezett a mantovai kontingens Carlo Rossi parancsnoksága alatt. Ugyanezen a napon jött meg a pápai lovasság is, amelyből két zászlóaljat lándzsával, három zászlóaljat arkebúzzal szereltek fel.

Catalogus totius militiae Ithalicae cuius pedites et equites anno 1595 Halam in Tyroli sitam advenerunt, et hinc navibus in Hungariam per aquas delati sunt

Primum

Pedites. Primo die Iulii anni 95 duo vexilla peditum advenerunt quorum ductores nominantur Franciscus Antonius Schalamonte cavaliere et dominus Fabius Gallus ambo vexilla in lustratione et delectu praestantes continere invecta sunt.

Quinto Iulii iterum duo vexilla peditum 339 viros advenerunt. Horum ductores sunt colonellus Pietrus Symoni da Thesa, et Hector Gratianus Perugia ambo vexit.

²⁹ Valószínűleg a másolás során maradtak le az aláírások, illetve helyettesítették a neveket egy „N” betűvel. Mivel a levél a felső-ausztriai kormányzat nevében íródott, ezért adtam meg így a levélíró nevét a címzésben. A tartomány helytartója (*Landeshauptman*) ekkor Hans Jacob Löbl, Freiherr von Greinburg, a *Landesoberst* Weikart Freyherr von Pollheim volt. A felső-ausztriai kamara ekkor tudomásom szerint külön nem, hanem összevontan működött az alsó-ausztriaival, amelynek elnöke Ludwig von Hoyos volt.

In lustratione et delectu item fortes continent, qui 7 Julii hinc discesserunt 394 viros.

Sexto Julii advenerunt tria vexilla peditum cum capitaneis, Lazaro de Magona, Julio Bassa cavaliere de Malta et Flaminio de Frusculono, horum trium etiam viri inventi sunt, praestantes et numero 567 qui omnes 8 Julii sunt profecti.

Septimo Julii advenerunt quatuor vexilla peditum quorum primi capitaneus Ambrosius Grassus de Muntenova, secundi comes Rizardus de Pepolli, tertii Caspar Rucherius, postremi Sylvius Albergatti. In quorum etiam lustrat et delectu praestantes numerati sunt viri. 736 quoque 9 Julii illinc navigarunt.

Octavo item Julii advenerunt duo vexilla peditum quae capitaneos habent, Versinginum Tomasinum cavaliere di Malta, et Raphaelem Torelli da Vanno, viros vero praestantes 289. Qui 10 Julii hinc discesserunt.

Nono Julii advenerunt tria vexilla peditum Primi est capitaneus Julius Salvi di Rossino, secundi Visazoni, et tertii Cyprianus Anci dei cavaliere de Malta, quae tria vexilla item ex fortibus numerati 567 viris constant. Discesserunt 11 Julii.

Rursus 10 Julii advenerunt 2 vexilla peditum horum capitanei nominantur Marcus Antonius Fanturi, et Alexander Desso cavaliere di Malta. Haec item fortes viros 394 habent. Qui 12 Julii hinc discesserunt.

Undecimo Julii duo iterum vexilla peditum advenerunt cum capitaneis Friderico Guzo, et Camilio Nelli, quorum etiam fortes viri 332 numerati 13 Julii discesserunt.

Duodecimo Julii advenerunt quatuor vexilla peditum quorum capitanei recensentur, primi Lucius Otiwel, secundi Vincho Vinci, alii colonellus Viviano cavaliere di Malta, quarti Carolus Leonzelli de Spoleto. Horum in delectu praestantes viri 717 numerati scilicet qui 14 Julii discessi.

Decimo 3to Julii advenerunt rursum quatuor vexilla peditum cum capitaneis Sforza Nerri da Rimini, Ludovico Savino da Ferma, colonello Spiriti Spirit da Viterbo et Hostilio Carafa da Valetre. In horum lustratione fortes viri numero 557, inventi 15 Julii hinc discessi.

Decimo quarto Julii tria peditum vexilla advenerunt, quorum primi capitaneus colonellus Zuanni Sarzi de Fana, Aherius Caelius Parisanus de Aschuli, postremi Baptista dell Salle de Aravena est, quorum trium praestantes 515 viri in delectu numerati. Hinc 16 Julii naves conscenderunt.

Decimo 5to Julii advenerunt peditum vexilla tria. Cum capitaneis Amicho Amicii de Maurut, et Ambrosio Adamo de Fecino. In quorum lustratione praestantes numerati 392 viri inventi. Hinc 17 Julii profecti sunt.

Decimo sexto duo advenerunt vexilla peditum cum capitaneis Francisco Bruencors da Fams, et Julio Gualtieri de Fierontino. Haec in lustratione inventa sunt fortes viros 325 continere, qui 18 Julii illinc discesserunt.

Decimo 7to advenit vexillum unum cum capitaneo Celzi(!) Celzi Romano, quod in lustratione fortes 147 viros habere repertum, illinc 19 Julii navigavit.

Decimo 9° advenerunt peditum vexilla tria, quae capitaneos habent Giovanni Battistam de Rendena, Hieronymum Fuschoni da Ravenna, et capitaneum de la

compagnia Aschanigno Sforza. Et viros 607 praestantes, qui omnes hinc 21 Julii discessere.

Postremo Julii 20 advenerunt duo peditum vexilla, quorum capitanei sunt Fridericus Moroneus de Forma, et Vizentius Rosata. Haec continent in delectu lustratos praestantes 245 viros, qui item Julii hinc discesserunt.

Pedites mox dunt secutae equitum turmae

Equites. Quarum prima fuit Mantuana, quae anno 95 20 initio Julii Halam pervenit, cum 3 cornetti vestita coloribus rubro, flavo, et puniceo, omnes tres archibusieri, tota ex fortibus viris constat. Eius generalis est signor Carolus di Rossi comes de Santsegundo capitaneus, Rosa de Mantua, et Piero de Tasal. Omnes eodem Julii illinc discesserunt.

Hoc praedicto 20 Julii advenit Romanus equitatus, cuius duo cornetti vestiti fuere caeruleo, duo cornetti albo, et unquam cornetti rubro. Sub hoc continentur duo vexilla lanceas gestantium, et tria vexilla archibusierorum. Eique capitaneus domine Dominus Flaminus, Telsinus Romanus habet duo cornetti, unum lanceatorum, alterum archibusierorum, colore caeruleo ambo vestiti, aliorum 3um cornetti capitanei vocantur, Zuanni Paulo da Spello, Doder Dardes de Casalnovo, et Vincenzo Parisan de Aschuli. Hic equitatus omnis in lustratione probatus ob fortitudinem, Julii hinc discessit equorum, summa 260.

Jelzet: Archivio Segreto Vaticano, Fondo Borghese III, vol. 96F, fol. 132–133r – másolat.

TAMÁS KRUPPA

THE DEPLOYMENT OF THE PAPAL ARMY TO THE HUNGARIAN THEATRE IN 1595 An example of transport difficulties from the early modern period

The paper presents a less researched side of the Papacy's role in the Long Turkish War. In 1595 Pope Clement VIII decided to send an army of 10 000 men to the Hungarian theater under the command of Gianfrancesco Aldobrandini because of the fall of Győr. This meant a major challenge for the Papal administration and the Camera Apostolica. As the Papal army wanted to be deployed in the central area

of the Hungarian Kingdom, they used the traditional northern way from the possible two routes. Through Austria, the troops and equipment were transported by river from Hall to Vienna. However, there was a problem with the lack of adequate number of transport vehicle and staff, which the Austrian authorities should have provided. Thus, they coped the task with great difficulty. The published documents provide detailed and accurate information regarding the number and structure of the Papal Army.

„...GYÜMÖLCSE PENIG SEMMI NEM VOLT” Esterházy Miklós véleménye 1642. február 28-án a szőnyi béke(tervezet) pontjairól*

Bevezetés

A 19–20. század fordulóját követően háttérbe szoruló forráskiadási hagyomány az utóbbi évtizedekben ismételen az előtérbe került. Bár a történeti békekutatás, ezen belül is a Habsburg–oszmán békeszerződésekre fókuszáló kutatás szintén nem új keletű a történettudományban, az elmúlt időszakban ugyancsak lendületet vett.¹ Jelen forrásközlő tanulmány e két irányzatot ötvözi. Céloom, hogy az 1642. évi szőnyi békealkudozás időszakából származó, eddig kiadatlan magyar nyelvű forrást közreadva adalékot szolgáltatassak a kora újkori diplomáciatörténet e jelentős eseményéhez, és így jobban megismerjük annak történetét.

A közlemény bevezető tanulmányában először számot adok a béketárgyalás historiográfiájáról és forrásadottságáról, majd röviden vázolom mind a Habsburg Monarchia, mind az Oszmán Birodalom aktuálpolitikai helyzetét a békekötést megelőző időszakban. Ezután ismertetem a béketárgyalás előzményeit, menetét, elhelyezve az események folyamatában a közlésre szánt iratot, valamint bemutatva keletkezésének körülményeit. Ezt követően térek ki a forrásközlés során mérvadónak tekintett kiadási szabályzat fontosabb, a szöveg szempontjából releváns formai és tartalmi elemeire. Végül a publikáció utolsó részében közlöm az úgynevezett második szőnyi béke tárgyalása során keletkezett forrást.

* A tanulmány az MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport munkája keretében jött létre. A kutatást a TUDFO/47138-1/2019-ITM iktatószámú FIKP program támogatta (Szegedi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Kiválósági Központ, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport). Köszönet illeti Tóth Sándor Lászlót (SZTE BTK) és Szabados Jánost (MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport) a tanulmány elkészítése során nyújtott segítségért.

¹ Martin Espenhorst (Hg.): *Frieden durch Sprache? Studien zum kommunikativen Umgang mit Konflikten und Konfliktlösungen*. Göttingen, 2012; Martin Espenhorst – Heinz Durchhardt (Hg.): *Frieden übersetzen in der Vormoderne. Translationsleistungen in Diplomatie, Medien und Wissenschaft*. Göttingen, 2012; Arno Strohmeyer: *Trendek és perspektívák a kora újkori diplomáciatörténetben: A konstantinápolyi Habsburg diplomaták esete*. (Ford. Kármán Gábor). *Történelmi Szemle*, 2017. 2. sz. 177–198. Az MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport legfőbb célkitűzése, hogy kiadja a középkori Magyar Királyság, majd a közép-európai hatalmi játszmákban részben a helyére kerülő Habsburg Monarchia békekötéseit eredeti nyelveken (latin, oszmán-török, magyar, német) és angol fordításban.

A 17. századi Habsburg–oszmán békekötések sorába illeszkedő, 1642. évi szőnyi békének mindmáig egyetlen monografikus feldolgozása a 19. század végén látott napvilágot Majláth Béla tollából.² A történész ebben bemutatta a béke megkötésének körülményeit, és egy terjedelmes, összesen 116 okmányt magába foglaló okmánytárat is publikált. A témával kapcsolatos vizsgálódások alapjának tekintendő munkán kívül nem csak a 19–20. század kutatói járultak hozzá egy-egy forráskiadással³ a béke történetének megismeréséhez, az elmúlt években több kutatás eredménye is megjelent.⁴ Jóllehet az idézett kiadások széleskörű belföldi és külföldi forrásbázist használtak fel, a releváns forrásanyagok között további jelentős, nyomtatásban meg nem jelent dokumentumok lelhetők fel, amelyek hozzájárulnak egyéb részkérdések megvilágításához.⁵

Történeti áttekintés

A 17. század első felében a Habsburg–oszmán diplomáciai kapcsolatok alakulásában meghatározónak számító 1606-os zsitvatoroki békeszerződés⁶ a két fél között papíron békés viszonyt teremtett, valójában azonban mind a két oldal részéről folyamatosak voltak a béke megsértését eredményező katonai akciók, portyák és a

² Majláth Béla: *Az 1642-ik évi szőnyi békekötés története*. Budapest, 1885.

³ Ráth Károly: Gróf Esterházy Miklós nádor levelei. *Magyar Történelmi Tár*, 1. sor. 8. köt. 1861. 3–208.; Ludwig Fekete: *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy*. Budapest, 1932; *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Szerk. Jedlicska Pál. Budapest, 1910; Hiller István: *Palatin Nikolaus Esterházy: Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625–1645*. Esterházy-Studien. Wien – Köln – Weimar, 1992.

⁴ Tusor Péter: „Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak”. Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez (1635–1665). Budapest, 2015; J. Újváry Zsuzsanna: Nemzeti identitás és a törökkel megtartandó béke kérdése a 17. század első felében. Esterházy Miklós 1641. évi Opiniója. In: *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Szerk. Ács Pál – Székely Júlia. Budapest, 2012, 383–397.

⁵ A teljesség igénye nélkül megemlíendő többek között: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL), Kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, E 174 (Archivum familiae Esterházy); MNL OL, Esterházy család hercegi ágának levéltára, P 123 (Esterházy Miklós nádor); Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban: EPL), Archivum Saeculare (a továbbiakban: AS), Acta Radicalia (a továbbiakban: AR), Classis V.; Slovenský Národný Archív, Esterházy cseszneka líniá. Nové usporiadanie. (Esterházy család cseszneki ágának levéltára. Új rendezés).

⁶ Az 1606. évi zsitvatoroki béke történetére összefoglalóan lásd Karl Nehring: Magyarország és a zsitvatoroki szerződés. *Századok*, 1986. 1. sz. 3–50.; Papp Sándor: A zsitvatoroki békéhez vezető út. Egy állítólagos Habsburg ígéret hátteréhez. In: „Frigy és békesség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke. A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulójára. VIII. Debrecen, 2006, 267–298.; Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*. Budapest, 2014.

falvak hódoltatása.⁷ A „háborús békeévek” jellemezték ezt az időszakot annak ellenére is, hogy a két fél a viszonyuk rendezésére 1615–1616-ban Bécsben,⁸ 1618-ban Komáromban,⁹ 1625-ben (Hidas)gyarmaton,¹⁰ míg 1627-ben Szőnyben¹¹ kötött megállapodást.¹² Mindezek mellett mindkét birodalom helyzetét alapvetően határozták meg az időközben bekövetkezett kül- és belpolitikai változások.

A Habsburg Monarchia erejét leginkább az elhúzódó harmincéves háború (1618–1648) kötötte le. A háború úgynevezett francia szakaszában, 1637 februárjában hunyt el II. Ferdinánd (1619–1637) német-római császár, cseh és magyar király, akit a trónon fia, a háborúban is tapasztalatot szerzett III. Ferdinánd (1608–1657) követett.¹³ Az uralkodóváltás ugyan felcsillantotta a reményt a hadakozás lezárására, erre mégis csaknem tíz évvel később került sor. A gazdaságilag egyre jobban kimerülő Habsburg Monarchia így érthető módon igyekezett elkerülni a nyílt fegyveres konfliktust az oszmánokkal is.

A komoly belső gondokkal is küzdő¹⁴ Oszmán Birodalom helyzetét tovább nehezítette, hogy az 1630-as évek közepén újfent felvette a harcot a szafavida Perzsiával. A 16. századba visszanyúló, folyton kiújuló viszályt véglegesen az 1639 tavaszán megkötött zuhabi béke zárta le, amelynek következtében Bagdad és

⁷ A kártételekre lásd Illik Péter: *Török dúlás a Dunántúlon. Török kártételek a nyugat-dunántúli hódoltsági peremvidéken a 17. század első felében*. PhD-értekezés, 2009; Uő: *Minden nap háború: a magyar királyságbeli török kártételek anatómiája (1627–1642)*. Budapest, 2013.

⁸ Salamon Ferencz: *Két magyar diplomata a tizenhetedik századból*. Pest, 1867, 265–273.

⁹ Uo. 274–278.

¹⁰ Jászay Pál: *A gyarmati béke*. Tudománytár. Értekezések. 1837, 39–75.; Gévy Anton (szerk.): *Az 1625-diki május 26-dikán költ gyarmati békekötés cikkelyei, deákul, magyarul és törökül*. Wien, 1837.

¹¹ Az 1627. évi szőnyi béke történetére lásd Gévy (szerk.): i. m.; Jászay: i. m. 167–274.; *Galántai gróf Eszterházy Miklós. Magyarország nádora*. 2. köt. (1623–1626). Szerk. Salamon Ferencz – Szalay László. Pest, 1866; Salamon: i. m.; legújabban: Brandl Gergely – Göncöl Csaba – Juhász Krisztina – Marton Gellért Ernő – Szabados János: *Válogatott források az 1627. évi szőnyi békekötés történetéhez*. *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlémények*. Budapest, 2017, 151–203.; Brandl Gergely – Göncöl Csaba – Juhász Krisztina – Marton Gellért Ernő – Szabados János: *Kommunikáció és híráramlás. A Habsburg-oldal tárgyalási stratégiája az 1627. évi szőnyi békekötés során*. *Aetas*, 2018. 4. sz. 108–124.; Brandl Gergely – Göncöl Csaba – Juhász Krisztina – Marton Gellért Ernő – Szabados János: *Kommunikation und Nachrichtenaustausch während des Friedensprozesses von Szőny (1627) Im Spiegel der Verhandlungsstrategien der Habsburger*. *Chronica*, 2019. (Megjelenés alatt.)

¹² Az említett békék a Habsburg–oszmán békekötések – kronológiai és módszertani szempontból – negyedik csoportjába (1606–1664) sorolhatók. Papp Sándor: *Az Oszmán Birodalom, a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia kapcsolattörténete a békekötések tükrében* (Vázlat és adatbázis). *Aetas*, 2018. 4. sz. 86–99.

¹³ Mark Hengerer: *Kaiser Ferdinand III. (1608–1657) Eine Biographie*. Wien – Köln – Weimar, 2012, 125.

¹⁴ Kerekes Dóra: *Tradicionális birodalom – modern birodalom. Az Oszmán Birodalom a 17. század első felében*. *Aetas*, 2008. 4. sz. 140–157.

Mezopotámia egyaránt oszmán kézbe került.¹⁵ Csaknem egy évvel később a birodalom élén 1623 óta uralkodó IV. Murád (1612–1640) elhunyt, és őt öccse, I. Ibrahim (1640–1648) oszmán szultán követte a trónon. Az uralkodóváltás hírére hozó török követ III. Ferdinánd császárhoz járult 1640. május 1-jén, és jelezte Ibrahim szultán nevében hajlandóságukat a béke megőrzésére.¹⁶

Ennek eredményeképpen 1641. március 17-én indult Izdenczy András internuncius követsége a Portára. Küldetésének célja egyrészt az új uralkodó üdvözlése, másrészt az volt, hogy tárgyaljon a további béke lehetőségeiről.¹⁷ Az internuncius követjárása eredményesnek mondható, hiszen a Porta ígéretet tett a béke fenntartására. Ezt követően vette kezdetét az újabb Habsburg–oszmán béketárgyalás hosszú hónapokat igénylő előkészítő munkája, amelyben a Magyar Királyság nádora fontos szerepet vállalt. A 17. században is a legfőbb rendi hivatalnak számító nádori tisztséget¹⁸ 1625-től galántai gróf Esterházy Miklós (1583–1645)¹⁹ töltötte be, akit II. Ferdinánd már az 1627. évi szőnyi béke idején az előzetes egyezkedések, majd az alkudozás vezetésére teljhatalommal ruházott fel.²⁰ A második szőnyi béke kapcsán, az előkészületeket illetően a nádornak része volt többek között Izdenczy András követutasításának elkészítésében, a tárgyalást megelőzően az egyezkedések kiindulási pontját képező okiratok és kárjegyzékek összegyűjtésében. Emellett összeállította a leendő tanácskozás minden részletére kiterjedő véleményét is, sőt 1641. december végén III. Ferdinánd jóváhagyását kérte, hogy Semptére utazhasson, ahol a tárgyalás helyszíne és a békebiztosok közelében lehetett.²¹

¹⁵ Hans Robert Römer: The Safavid Period. In: *The Cambridge History of Iran*. Eds. Peter Jackson – Laurence Lockhart. Vol. 6. The Timurid and Safavid Period. Cambridge, 2006, 285.

¹⁶ Majláth: i. m. 11.

¹⁷ Missziójáról való részletes beszámolóját lásd Uo. 171–188.

¹⁸ A nádori intézmény 1606-os és 1608-as változásaival és szerepével kapcsolatban lásd *Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000–1895*. Szerk. Márkus Dezső. Budapest, 1900, 11.; Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, 2011, 392., 405–406.; Lauter Éva: „Modus observandus...”. A 17. századi magyar nádorválasztások rendje. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban*. Szerk. Horn Ildikó – G. Etényi Nóra. Budapest, 2008, 189.

¹⁹ Esterházy Miklós életére és pályafutására lásd *Esterházy Miklós munkái*. Szerk. Toldy Ferenc. Pest, 1852; Salamon Ferencz – Szalay László (szerk.): *Galántai gróf Eszterházy Miklós. Magyarország nádora*. 1. köt. (1582–1622). Pest, 1863; *Galántai gróf Eszterházy Miklós II.*; Salamon Ferencz – Szalay László (szerk.): *Galántai gróf Eszterházy Miklós. Magyarország nádora*. 3. köt. (1626–1629) Pest, 1866; Csapodi Csaba: *Esterházy Miklós nádor 1585–1645*. Budapest, 1942; Hajnal István: *Esterházy Miklós nádor lemondása: székfoglaló értekezés*. Budapest, 1929; Hajnal István: *Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka*. Budapest, 1930; Péter Katalin: *Esterházy Miklós*. Budapest, 1985; Pálffy Géza: Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése. *Századok*, 2009. 4. sz. 853–882.; Hiller: i. m.

²⁰ Esterházy Miklós szerepére az 1627. évi szőnyi békealkudozása során lásd Brandl – Göncöl – Juhász – Marton – Szabados: *Kommunikáció és híráramlás...* i. m.

²¹ Majláth: i. m. 19., 61–62., 72., 231–260., 276–277.; J. Újváry: i. m.

A Szőny mezején folytatott alkudozás 1642. január 13-án indult meg a Habsburg és az oszmán tárgyalóbiztosok részvételével.²² Az alább közreadott forrás a tárgyalás második, intenzívebb és előrelépést mutató szakaszában (1642. február 18. és 1642. március 23. között) keletkezett, amikor már mindkét fél az egyre elhúzódó egyezkedés mielőbbi befejezését sürgette. A császári oldal küldöttei 1642. február végén foglalták össze a tárgyalási alapnak szánt békeszerződés tervezetét kilenc pontban, amelyet a kirendelt Habsburg biztosok egyéb jelentéseikkel és okmányokkal együtt megküldtek Esterházy Miklós nádor részére. A tervezet szövegét latin nyelven publikálta és magyar nyelvű összefoglalását közreadta Majláth Béla a már idézett munkájában,²³ azonban a nádor erre adott válasza (véleménye) mindeddig nem jelent meg kiadásban. Az iratot az Esztergomi Prímási Levéltár őrzi, amely mellett egyéb, a békekötéshez kapcsolódó dokumentum lelhető fel, mintegy jelezve a mindenkori esztergomi érsek kiemelt politikai tevékenységét is. A hat oldal terjedelmű, 1642. február 28-án, Semptéről keltezett irat tisztázatnak, legfeljebb kisebb hibákat, javításokat tartalmazó fogalmazványnak tűnik.²⁴

Az alább közlendő szöveg értelmezéséhez segítségemre volt Esterházy Miklós ugyanezen időpontban és helyen kelt (Sempte, 1642. február 28.), öccséhez, Esterházy Dánielhez (1585–1654) intézett levele is.²⁵ Az alább közölt dokumentum ugyanis nem tartalmazza írójának aláírását, ugyanakkor a szöveg tartalma, nyelvezete és stílusa mellett a keltezése – az említett levél ismeretében – is egyértelműen alátámasztja Esterházy Miklós szerzőségét.²⁶ Az irat keletkezési körülményeinek rekonstruálásakor kiderül, hogy miután Esterházy nádorhoz megérkeztek – való-

²² III. Ferdinánd császár részéről Gerhard Questenberg báró (1586–1646), az Udvari Haditanács alelnöke, Lippay György (1600–1666) egri püspök (1633–1666) és királyi kancellár, Esterházy Dániel (1585–1654) főnemes, Szunyogh Gáspár (1639–1644) szendrői kapitány és Mikulics Tamás 1631–1649) királyi személynök képviseltette magát. Oszmán részről Oszmán aga kapudzsi basi kapott felhatalmazást a tárgyalásokra, aki mellé Mehmed budai efendi és tímár defterdár, Musztafa esztergomi alaj bég, Musztafa egri lovas kapitány és Musztafa kanizsai aga csatlakoztak. Majláth: i. m. 71, 77. Vö. Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA), Urkundenreihe, Türkische Urkunden 8 No. 16.

²³ Majláth: i. m. 105–106., 367–370.

²⁴ Esztergomi Prímási Levéltár (a továbbiakban: EPL), Archivum Saeculare, Acta radicalia (a továbbiakban: AS AR), Classis V. Nr. 431. pag. 1–6.

²⁵ Esterházy Miklós és Esterházy Dániel a békealkudozás alatt intenzív levelezést folytatott egymással. A levélkorpusz elemzése kapcsán kitűnik, hogy az a hivatalos és a magánlevelezés mezsgyéjén mozog, valamint értékes információkat tartalmaz mind a tárgyalásra, mind kettejük kapcsolatára, továbbá családi és egyéb ügyekre vonatkozóan is. A levelezés elemzésére: Juhász Krisztina: *A második szőnyi béke margójára. Adalékok az 1642. évi szőnyi békekötés történetéhez*. Előadás. Hétköznapi az oszmán uralom idején; egyén és közösség viszonya. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2018. május 24–25.; Uő: Esterházy Dániel és Esterházy Miklós levelei az 1642. évi szőnyi békekötés idején. *Lymbus*, 2019. 175–204.

²⁶ Esterházy Miklós ugyanezen a napon (1642. február 28.) Semptéről küldött levelet öccsének, Esterházy Dánielnek, a béketárgyalásra rendelt egyik biztosnak. (Majláth: i. m. 370–371.)

színüleg február 27-én – a biztosok Komáromból küldött jelentései és a béketervezet, azokat Lósy I. Imre (1576–1642) esztergomi érsek²⁷ kérésére hozzá, Nagyszombatba kellett megküldenie. Amint az érsek visszajuttatta az arra adott válaszát a nádorhoz, Esterházy Miklósnak a saját véleményével együtt kellett volna visszaküldenie azokat a Komáromban tartózkodó Habsburg megbízottak részére. Ám a nádor hiába várta az érsek véleményét, saját opiniójának lejegyzése idejéig az ugyanis nem érkezett meg. Ennek hátterében – vélekedése szerint – talán Lósy I. Imre elutazása állhatott. Mivel Esterházyinak a fennálló körülmények között nem állt rendelkezésére sok idő a béketervezet véleményezésére, írása így csak magyar nyelven született meg. Úgy tűnik, annak elküldésével nem is várta meg az érsek opiniójának beérkezését.²⁸ Mindenesetre mindez egyúttal bepillantást enged a Habsburg-oldal részéről a béketárgyalás mechanizmusába, és jól mutatja Esterházy Miklós nádornak és Lósy I. Imre esztergomi érseknek a szerepét a béketárgyalás folyamatában.

Az alább közölt dokumentumban Esterházy Miklós nádor a béketervezet mind a kilenc pontját illetően világosan kifejtette a véleményét, ahogyan azt egyébként az alkudozás előkészítő, majd tárgyaló fázisában több alkalommal is megtette.²⁹ Ezúttal ugyancsak hosszan elemezte az egyik kulcsfontosságú kérdéskört, ami a korábbi békeszerződések (1615–1616. évi bécsi, 1627. évi szőnyi békék) időtartamára és érvényére vonatkozik (1. artikulus). Kiemelendő a nádor azon meglátása, miszerint bár az 1627. évi szőnyi béke 25 évre kötött, a szerződés ratifikációját nem tekinti megtörténtnek, sőt a béke érvényességi idejével kapcsolatos, későbbi egyeztetés vonatkozásában megjegyzi, hogy „csak abban maradt az dolog”.³⁰ Gondolatmenete alapján a megkötendő béke érvényének idejét 20 évben látja ideálisnak.

A nádor által jegyzett irat érinti továbbá a hódolt falvak állapotát (2. artikulus), a horvát határszélen felépített várak helyzetét (3. artikulus), Vác visszaadásának kérdését (4. artikulus), a foglyok és a hódolt falvak nemeseinek ügyeit (5. artikulus), valamint a vallásüggyel (7. artikulus) és a Portára küldendő internunciussal (8. artikulus) kapcsolatos témákat. A béketervezet hatodik, a portyázók és a béke megsértőire vonatkozó ponton visszautal a nádor a korábbi békeszerződésekre, ahol szintén hasonló módon intézkedtek az említett ügyekben, és ezeket mintegy értékelve, megállapítja, hogy „gyümölcse penig semmi nem volt”.³¹ Az 1642. március 19-én aláírt szőnyi béke első pontja valóban a nádor által is javasolt 20 évben

²⁷ Lósy I. Imre esztergomi érsek (1637–1642) életére összefoglalóan lásd Tusor Péter: Lósy I. Imre. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. Beke Margit. Budapest, 2003, 291–296.

²⁸ EPL AS AR Classis V. Nr. 431. pag. 1–6.; Majláth: i. m. 370–371.

²⁹ Majláth: i. m. 231–260. Ennek, az 1641. november 11-i véleménynek az alapjául szolgált az, amelyet J. Újváry Zsuzsanna elemzett a tanulmányában (J. Újváry: i. m.).

³⁰ EPL AS AR Classis V. Nr. 431. pag. 1–6.

³¹ EPL AS AR Classis V. Nr. 431. pag. 1–6.

határozta meg a béke időtartamát, ugyanakkor több kérdés (pl. hódolt falvak, Vác átadásának ügye stb.) megoldását végül az alkudozásokat követően felállítandó külön biztosságokra (commissio) bízta.³²

A kiadás általános elvei

A magyar nyelvű szövegek közlésére, bár több szabályzat is készült, konszenzus máig nem alakult ki.³³ Így a magyar nyelvű forrás közreadása a *Levéltári Közlemények* által előírtak, valamint az MTA-SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport által meghatározott elvek szerint történt. Ennek megfelelően a forrásszöveg részben modernizált, hangalakkövető átíratát adom közre. A szöveg központozása (vesszők, pontok, stb.) az értelemnek és a ma érvényes helyesírási szabályoknak megfelelően történt, akárcsak a szavak egybe- és különírása. Az átírás során a gördülékeny olvasat és értelmezés érdekében az eredeti dokumentumokban előforduló elválasztások nincsenek jelölve. Az egyértelmű rövidítések külön jelzés nélkül kerültek feloldásra. A kis- és nagybetűk használata során a következetességre törekedve és a ma érvényes helyesírási szabályokhoz igazodva, nagykezdőbetű csak a mondat elején és a tulajdonneveknél fordul elő. A személynevek, földrajzi helyek és a helynévből képzett melléknevek betűhív átírásban kerültek közlésre, modernizálás a ragok esetében történt. A különleges karakterek minden esetben hangértéknek és a modern nyelvtani szabályoknak megfelelően lettek feloldva. A latin nyelvű szövegrészek, kifejezések esetében a humanista latin általános szabályait tekintetem mérvadónak, ugyanakkor a ragok esetében modernizálás figyelhető meg. Az irat sérülése miatt nem olvasható, illetve a szövegátíró által megfejthetetlen szövegrészeket szögletes zárójelbe tettük. Abban az esetben, amikor a szövegben egyértelmű, hogy a szóból véletlenül maradtak ki betűk, a szöveg értelmének és a ma érvényes helyesírási szabályoknak megfelelően azokat pótoltuk, és szintén szögletes zárójelbe tettük.

³² ÖStA HHStA Urkundenreihe, Türkische Urkunden 8 No. 16.

³³ Erre összefoglalóan lásd Bak Borbála: A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. Ajánlás a magyar nyelvű források közreadásához. FONS, 2000. 1. sz. 91–137. Az újabb magyar nyelvű forrásközlési elvekre lásd még Tusor: „*Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak*”... LI–LIV.

Dokumentum

Esterházy Miklós véleménye a Habsburg tárgyalóbiztosok számára

Sempte, 1642. február 28.

[1. p.] Memoriale circa puncta seu articulos recenter per dominos comissarios ad pacem turcicam ordinatos transmissus.³⁴

Hogy amaz kútban vetett Hollos Margitnak ne mondassam,³⁵ ám ottan higgyük el Dasquir úrnak,³⁶ hogy az hol az Szeóni pacificatióban³⁷ placeret³⁸ vagyon mind az deákban és mind az magyarban, sőt az maga olasz fordításában is, legyen placet³⁹ az törökben, de bizony most⁴⁰ mutatott az szeoniben⁴¹ küldött akkori resolutio⁴² is, az mikor erről volt az kérdés. És mást Puchon uram⁴³ relatio[ja]⁴⁴ is, az ki nyilván mondja, hogy minekutána megtért volna Constantinapolból,⁴⁵ Budára küldték volna eleiben a plenipotentiát,⁴⁶ s ott is találták volt, hogy erről az 25 esztendőnek prolongatiójáról⁴⁷ tractáljon⁴⁸ az Portán, de mivel immár öneki módja nem

³⁴ „Memoriale circa puncta seu articulos recenter per dominos comissarios ad pacem turcicam ordinatos transmissus.” (lat.) = „Emlékirat a pontokról vagy cikkelyekről, amely a hivatalos követ urak által a török békéhez átadatott.”

³⁵ Talán egy korabeli szófordulat lehet.

³⁶ Michel d’Asquier (1598–1664): a keleti nyelvek udvari főtölmácsa 1625 és 1664 között. Vö. Hamilton Alastair: Michel d’Asquier, Imperial Interpreter and Bibliophile. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 2009. 237–241.

³⁷ Tudniillik az 1627. évi szőnyi békeszerződésben.

³⁸ Utalás az 1627. évi szőnyi béke alábbi mondatára: „Placeret quidem dominis commissariis, ut haec sancta pax viginti quinque annorum spacio in parte utriusque potentissimorum imperatorum duraret etc.” (lat.) = „Ügy tetszene a biztos uraknak, hogy ezt a szent békét huszonöt éven át mindkét hatalmas császár részéről tartana”. Vö. Gévyay: Az 1627-diki... 6–7.

³⁹ Placeo (lat.) = jónak lát, tetszik.

⁴⁰ Értsd: mást. Az oszmán-török nyelvű szövegben „placuit = tetszett” szó szerepel.

⁴¹ Szőny (ma: Komárom városrésze, Magyarország).

⁴² Resolutio (lat.) = határozat, döntés.

⁴³ Johann Rudolf Graf von Puchheim 1634-ben járt Konstantinápolyban követként részben a fennálló határviták miatt. Spuler Bertold: Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739). Teil. 3. Listen der in Konstantinopel anwesenden Gesandten bis in die Mitte des 18. Jahrhunderts. *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. Neue Folge*, Band XI., Heft III/IV, 1935, 313–366.

⁴⁴ Relatio (lat.) = beszámoló, jelentés.

⁴⁵ Konstantinápoly (ma: İstanbul, Törökország).

⁴⁶ Plenipotentia (lat.) = teljhatalom, ill. felhatalmazás.

⁴⁷ Prolongatio (lat.) = meghosszabbítás.

⁴⁸ Tracto (lat.) = tárgyal, megbeszél.

volt, hogy visszamenjen Constantinapoliba, csak abban maradt az dolog. Nilván emlékezem arról is, hogy maga is, Dasquir uram én előttem s szegény kardinál uram⁴⁹ előtt nilván mondotta és erősítette, hogy nincs semmi soliditása⁵⁰ annak az 25 esztendőről való végezésnek, az kiről szegény megholt császár urunk⁵¹ mi köt-tönk⁵² ellenlétében szegény kardinál urammal nem keveset is tanácskozott ezen fogyatkozásról az akkori titok tanáccsal,⁵³ jelen lévén az hadakozó tanács⁵⁴ is, meg-ésmerték, s helben hatták ezt a fogyatkozást. Az commissiók⁵⁵ szorgalmazásában is ezt nízttük inkább, de ha másképpen vagy, én igen örömost hallom. Noha bizony dolog, hogy az Dasquir uram egyszer való declaratiója⁵⁶ ellen az mostani ellenkező declaratióján kívől, kit csak ő is mond, én többet kívánnék. Mindazáltal, mivel nem erősítik az dolgot az törökek is, alkalmatlan törednű[n]k nekünk is rajta, hanem his praesuppositis⁵⁷ az mostani confirmált articulusokban,⁵⁸ ha már jobban nem lehet is, mégis ezek okurálnak.⁵⁹ [2. p.] Circa primum articulum non satis declaratur in articulos Szőnensi,⁶⁰ az holott az bechi pacificatióban⁶¹ akkor még kilenc esztendő volt fönn, hogy ha az kirül⁶² az kilenc esztendő kövül,⁶³ az ki már végezésben volt, végeztek volt huszonöt esztendőt, avagy az kövül,⁶⁴ mert egyébaránt nem tizenegy, hanem húsz esztendő volna az velek való békességben hátra, kikre, ha vélnénk, hogy szükségünk vagy, talán jó volna hozzá adni, sin minus,⁶⁵ abban marathat.

⁴⁹ Pázmány Péter (1570–1637): esztergomi érsek (1616–1637). Bitskey István: Pázmány Péter. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. Beke Margit. Budapest, 2003, 284–291.

⁵⁰ Soliditas (lat.) = tartósság, szilárdság.

⁵¹ II. Ferdinánd (1578–1637): német-római császár, cseh és magyar király.

⁵² Értsd: kettőnk.

⁵³ Titkos Tanács (*Geheimer Rat*). Az intézmény kialakulására és működésére lásd Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Budapest, 1946, 19–20., 52–53.

⁵⁴ Udvari Haditanács (*Hofkriegsrat*). Az intézmény kialakulására és működésére lásd Pálffy Géza: *A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról*. Az Udvari Haditanács XVI–XVII. századi iratai. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2006. 2. sz. 538–559.

⁵⁵ Commisso (lat.) = bizottság.

⁵⁶ Declaratio (lat.) = kinyilvánítás, megnyilatkozás.

⁵⁷ His prae suppositis (lat.) = miután ezek feltételezhetők.

⁵⁸ Confirmált articulusokban (lat.) = megerősített cikkelyekben.

⁵⁹ Occurro (lat.) = mutatkozik, feltűnik.

⁶⁰ Circa primum articulum non satis declaratur in articulos Szőnensi (lat.) = Az első törvénycikk nem elég nyilvánvaló a szőnyi békében.

⁶¹ Utalás az 1615–1616-os bécsi békeszerződésre.

⁶² Utána áthúzza: „hogi”.

⁶³ Értsd: kívül.

⁶⁴ Értsd: kívül.

⁶⁵ Sin minus (lat.) = ha pedig nem.

Másodszor, ugyanezen első articulusban vagyon ilyen *consideratio*⁶⁶ is, hogy valami nagyobb *declaratió*t kellene ide tenni, hogy *verbi gratia*⁶⁷ ne erumpáljanak⁶⁸ akármi rész *praetensió*jok⁶⁹ mellett, mint eddig se falukra, se végházak alá, hanem *petita satisfactio*⁷⁰ kire oly embert is kellene nevezni, az ki *cum plenaria auctoritate et facultate*⁷¹ hozzá nyúlhatna azokhoz, az kik valamit az békesség ellen cselekesznek, azont tartván meg az ő részekről is.

Az második articulusban vagyon ilyen *consideratió*m, és az is volt volna az én *opinió*m, amint azelőtt is megírtam volt, hogy *commissió*ja nem haladott volna azoknak az kérdésben való faluknak. Állapatjuk, kiket úgy látom, hogy ők *plausibilis acceptáltan*⁷², most *occassió*t⁷³ vehetnek az *similia ulter finis quoque patrand*⁷⁴,⁷⁴ hanem csak *cum illa protestatione*⁷⁵ hogy ezeket vagy *recuperáljuk*⁷⁶ vagy elpusztítjuk, hogy ne hízzanak ők vele. Abban kellett volna hadni, de talán ez késő már, mivel belebocsátkozott ökegyelmek az dologban, és *acceptálta*⁷⁷ az *commissió*t. Jóllehet, mivel ím azon szegénységről még újabb *difficultást*⁷⁸ moneáltak,⁷⁹ és képtelen adójokat nem [3. p.] akarják szállítani, talán ezzel az alkalmatossággal *reintegrálhatnánk*⁸⁰ a dolgot, és mondanánk azt önekik, hogy ezen holdolt falukról⁸¹ semmit sem akarunk végezni. Ám maradjanak csak úgy, és én abban vagyok az vélekedésben, hogy sem ők azokat veszekedetek alá veszik, tudván, hogy kezünk vagyon rajtok, inkább adatnak valamit, és leteszik az tovább való *praetensió*jokat is, az melyet latról beszélnek most, hogy az ő lajstromokban be vagyon írva ho[...].⁸² Egyébaránt is nyereségünk nekünk abban a *commissió*ban nincsen, mert ha békét hagyunk azoknak az faluknak, békességben lesznek ők is, és így arra nézve nem szükség az a *commissio*. Az mellet penig, kárt ilyent látunk benne, hogy az *commissió*ig, kinek *terminusa*⁸³ sincs, meglesznek kezeink kötve, és ad mini-

⁶⁶ *Consideratio* (lat.) = meggondolás, megfontolás.

⁶⁷ *Verbi gratia* (lat.) = példa kedvéért.

⁶⁸ *Erumpo* (lat.) = kitör, támad.

⁶⁹ *Praetensio* (lat.) = követelés, igény, szándék.

⁷⁰ *Petita satisfactio* (lat.) = törvényes elégtétellel.

⁷¹ *Cum plenaria auctoritate et facultate* (lat.) = teljes jogkörrel és felhatalmazással.

⁷² *Plausibilis acceptáltan* (lat.) = kedvük szerint elfogadtak.

⁷³ *Occasio* (lat.) = alkalom.

⁷⁴ *Similia ulter finis quoque patrand* (lat.) = a határ túloldalán is hasonlókat kössenek.

⁷⁵ *Cum illa protestatione* (lat.) = azzal a tiltakozással.

⁷⁶ *Recupero* (lat.) = (újra) megszerez, visszanyer, visszafoglal.

⁷⁷ *Accepto* (lat.) = elfogad.

⁷⁸ *Difficulta* (lat.) = nehézség.

⁷⁹ *Moneo* (lat.) = jelez.

⁸⁰ *Redintegro* (lat.) = megújít, helyreállít.

⁸¹ Értsd: hódolt falvak.

⁸² Az irat sérülése miatt a szó vége hiányzik.

⁸³ *Terminus* (lat.) = határidő, időpont.

mus⁸⁴ addig ugyan végezéssel adjuk azokat az falukot nekik, és az alatt is ugyanazont fogja művelni, meglátja kegyelmetek, az mit eddig: Kapdozni fog az praetendált⁸⁵ falukon is, és az mint most, hogy semmit vissza nem akar azokban adni, amot⁸⁶ elfoglalt, úgy azután is.

Másik dolog ugyanezen articulusban, az mint mondtam, sine certo termino⁸⁷ vagy az commissio végezése, ezért még új internuntius⁸⁸ kell az portára küldeni, ha be akarjuk állatni, és ott kell szorgalmazni, és napja nem lévén, szabad ott vele, amég halasztják, és interim iustus patitur,⁸⁹ mi kötélben leszünk. Az mi penég azon szegénységnek adójok, neki képtelen auctio⁹⁰ az és elviselhetetlen iga, és az hol az ő részekre száz forintot adnak, ott alig annak⁹¹ egy csizmát és papucsot vagy két-három forintot erre a részre. Ha azért ebben szállítani nem akarnak, mivelhogy ennek nagyobb része inkább vagy az mi kezünk alatt, hogy sem az ő kezek alatt, kívánjuk azt [4. p.] tőlök, és cum comminatione⁹² fenítsük meg, hogy ha nem akarják szállítani adajokat, mind annit veszünk mi is rajtok, az mennit ők és állják, ha állhatják, hol nem inkább kívánjuk elpusztulásokat.

Azonban mindazonáltal, ha ebben az punctban non dabit regressus,⁹³ ottan csak legyen terminusa a commissióak, és neveztessék meg, ki által és mint, hol institutassék⁹⁴ azon commissio, egyébaránt, nem hogy extricálnánk⁹⁵ ezekből magunkot, de inkább intricáljuk.⁹⁶ Az 3dik articulusban nincs semmi oly consideratióm egyéb, hanem annak a tot Orsagi⁹⁷ commissiónak is terminust kellenék hadni, és delegálnának tempestive⁹⁸ ők is arra való embereket, hogy azért is ne kellenék újonban se a portát, se a vezért szorgalmazni.

⁸⁴ Ad minimus (lat.) = legalább.

⁸⁵ Értsd: követelt. *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár.* X. Szerk. Szabó T. Attila. Budapest – Kolozsvár, 2000, 926.

⁸⁶ Értsd: amit.

⁸⁷ Sine certo termino (lat.) = meghatározott idő nélkül.

⁸⁸ Értsd: internuncius, követ.

⁸⁹ Interim iustus patitur (lat.) = míg a becsületes szenved.

⁹⁰ Auctio (lat.) = gyarapítás, gyarapodás.

⁹¹ Értsd: adnak.

⁹² Cum comminatione (lat.) = fenyegetéssel.

⁹³ Helyesen: non dabit regressus (lat.) = nem lesz visszatérés.

⁹⁴ Institut (lat.) = intéz, létesít, kezd.

⁹⁵ Extrico (lat.) = kibont.

⁹⁶ Értsd: beleárt. *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár.* V. Szerk. Szabó T. Attila. Budapest – Kolozsvár, 1993, 734.

⁹⁷ Értsd: Tótország, vagyis Szlavónia, ma Horvátország része.

⁹⁸ Tempestivus (lat.) = alkalmas időben.

Circa 4 punctum⁹⁹, az én vékony ítéletem szerint, az Vaczról¹⁰⁰ való kívánságból ki kellenék az a periodust¹⁰¹ hadni, posteaquam satisfacturi sui set pro dominis in Bolond Var illatis,¹⁰² mert az csak új disputatióra¹⁰³ való materia,¹⁰⁴ noha nem tracta, hanem fegyver kell ahhoz.

Az ötödik articulusban is meglátja kegyelmetek, hogy nagy difficultás fog lenni, mert ők azt állatjok,¹⁰⁵ hogy akárkié legyen is az föld, de elég az, hogy az ő birtoka alatt legyen. Megkívánja tőlök, hogy fizessenek nekik, az kit véghez is vitt már, és valamely nemes ember nem holdolt nekik holdolt falun, azt ők nem szenvedik, holott még az vitézlő néptől is mindenütt maguk az végházban lakván dézsmát kíván. Az kit én eddig együtt is, másutt is sok dologgal oltalmaztam és tartok tőle, hogy végezésben is fogja kívánni lenni, állatván azt is, hogy sok új nemes embert csináltunk [5. p.] innét, kit ő ellenek nem cselekedhettünk volna.

Talán jobb volna azért, ha az panasz mellet az előbbeni articulusoknak ereiben vennénk csak ezt is be és hallgatnánk felőle, mert nehezen hiszem, hogy erre is condescendáljanak¹⁰⁶ az törökök. Jóllehet javallanám, ha még lehetne, azt az hatodik articulust, ami illeti ratione excursionum,¹⁰⁷ írék feljebb ar[ról], és talán az békességnek megtartását nézi az is, és összevethetnénk az elsővel. Mindazáltal, az őkegyelmének jó tetszése rajta, de ilyen végezés máshon is volt, gyömölcse pedig semmi nem volt.

Az 7dik articulus tetszik mindenképpen, de legtöbb akadék az török között az katolikusoknak az ő kalendáriuma miatt legyen, kiben sem haszna, sem kára az töröknek. Jó volna talán elvégezni velek, hogy mi az tollálni¹⁰⁸ akarjuk és legalább ők se tartsanak ellent benne.

Az 8dik articulus jó volna, ha az török acceptálná, mert mind az commissióra és mind az mostani végezéseknek confirmatiójára¹⁰⁹ ösztöne volna az törököknek az, hogy az solennis legatio tum demum¹¹⁰ legyen meg, az mikor ezek meg lesznek. Ha erre reá menne az török, kit én nehezen hiszek, és kíváltképpen, ha még azt a

⁹⁹Circa 4 punctum (lat.) = a negyedik ponthoz.

¹⁰⁰Vác (Magyarország).

¹⁰¹Periodus (lat.) = időtartam.

¹⁰²Posteaquam satisfacturi sui set pro dominis in Bolond Var illatis (lat.) = miután elégtételt adtak a Bolondvárba behurcolt urak miatt.

¹⁰³Helyesen: disputatio (lat.) = vita.

¹⁰⁴Materia (lat.) = anyag.

¹⁰⁵Értsd: állítják.

¹⁰⁶Értsd: beegyezzenek.

¹⁰⁷Ratione excursionum (lat.) = a portyázás dolgát.

¹⁰⁸Tollo (lat.) = elhárít.

¹⁰⁹Confirmatio (lat.) = megerősítés, elismerés. Utána áthúzza: néze.

¹¹⁰Solennis Legatio tum demum (lat.) = az ünnepélyes követség ezután végre.

clausulát¹¹¹ is oda tehetnénk, hogy az commissio iuxta priores cum ipsis factas pacificationis¹¹² menjen végben, igen jó dolognak tartanám, mert addig őfelsége sem tartoznék az főkövetnek beküldésével, még nem ők az commissiót instituálnák,¹¹³ kit egyébaránt igen kíván most a török.¹¹⁴ [6. p.] Azon legationak¹¹⁵ mivolta alatt, talán valamit az faluk végezete dolgában is facilitálna¹¹⁶ az török, és így jónak mondom, praesertim cum praemissa clausula,¹¹⁷ ha effectuálhatja¹¹⁸ kegyelmek ezt az articulust is.

Ezeket pedig az articulusokat nekem kilenc órakor hozták ide, és mindjárt az onnét komaromból¹¹⁹ küldött levelekkel együtt sietve küldöttem nagi szombatban¹²⁰ érsek uramnak.¹²¹ Ma viszont ím, még kilenc óráig vártam resolútióját őkegyelmének, hogy opiniókat együtt küldhessem fel, de még eddig sem jöve semmi válaszom. És úgy ítélem, talán somolianra¹²² kezdett őkegyelme menni Erdődi Gabor¹²³ uramhoz és így magam, noha gondolkodással nyúlék ez kis írásomhoz, mindazáltal meg kellett cselekednem az kegyelmek requisitiójára.¹²⁴ Amenniben enni distractiója¹²⁵ között, és távult értvén csak az dolgot hozzá érkeztem, mint-hogy úgy kívánta kegyelmek is, hogy ne kézleltessem tetszésemet. Azonban, ha mi válaszom leszen érsek uramtól, késedelem nélkül megküldöm azt is kegyelmednek raptim.¹²⁶ Sempte¹²⁷ 28. Februarii 1642.

Jelzet: Esztergomi Prímási Levéltár, Archivum Saeculare, Acta Radicalia, Classis V. Nr. 431. pag. 1–6.

¹¹¹Clausula (lat.) = záradék, bevégzés.

¹¹²Commissio iuxta priores cum ipsis factas pacificationis (lat.) = a commissio a velük való korábbi békében végzetek szerint.

¹¹³Instituo (lat.) = elrendel.

¹¹⁴Utána áthúzva: „és [...] ionak mondom”.

¹¹⁵Legatio (lat.) = követség.

¹¹⁶Facio (lat.) = elősegít, előmozdít.

¹¹⁷Praesertim cum praemissa clausula (lat.) = kiváltképpen az előreküldött záradékkal.

¹¹⁸Efficio (lat.) = fogatosít, eszközöl.

¹¹⁹Komárom (Magyarország).

¹²⁰Nagyszombat (ma: Trnava, Szlovákia).

¹²¹Lósy I. Imre (1576–1642) esztergomi érsek (1637–1642). Vö. *Esztergomi érsekek 1001–2003...* 291–296.

¹²²Szomolány (ma: Smolenice, Szlovákia).

¹²³Erdődi Gábor 1642-től királyi főajtónálló. Vö. Tusor: i. m. 7.

¹²⁴Requisitio (lat.) = kérelmezés, követelés.

¹²⁵Distractio (lat.) = vizály, egyenetlenség.

¹²⁶Raptim (lat.) = sietve, sebtében.

¹²⁷Sempte (ma: Šintava, Szlovákia).

**„...AND ITS FRUIT WAS NOTHING”
Miklós Esterházy’s Opinion about the Points
of the Peace Treaty of Szőny on 28 February 1642**

The source publication provides a new addition to the history of the Habsburg-Ottoman peace treaty in 1642, also known as the second Peace Treaty of Szőny, by publishing a six-page, text written in Hungarian. The peace talks in Szőny started on 12 January 1642 with the participation of the Habsburg and Ottoman negotiators. At the end of February 1642, in the second, more intensive phase of negotiation, the delegates of the imperial party summarized the draft peace treaty for negotiation as nine points, what were sent to Miklós Esterházy, the Palatine of the Hungarian Kingdom, along with other documents. The published source is the Miklós Esterházy’s opinion (28 February 1642, Sempte), wherein he composes a detailed, clear opinion about the all nine points of the draft peace. This includes among other things the condition of the villages under Ottoman rule, the return of Vác, the situation of the prisoners, the religious matters and the duration of the peace, etc.

DEÁK ANTAL JELLEMZÉSEI AZ ORSZÁGGYŰLÉSEK RÉSZTVEVŐIRŐL, 1825–1833

Deák Antal országgyűlési levelei

Amikor a magyar országgyűlés képviselőházának 1893. január 21-ei ülése a ház könyvtári bizottságának beszerzésekre vonatkozó előterjesztését tárgyalta, Ugron Gábor képviselő arra tett határozati javaslatot, utasítsák a bizottságot, hogy „*a régi magyar törvényhozások forrásmunkáit eredetiben vagy másolatban a képviselőház részére beszerezni méltóztassék*”.¹ A hozzászólók, köztük Bánffy Dezső báró, a képviselőház – és egyben a könyvtári bizottság – elnöke egyöntetűen támogatták az indítványt, és azt közfelkiáltással elfogadták. Bánffy azt is jelezte hozzászólásában, hogy a könyvtári bizottság már korábban is szerzett be hasonló kéziratokat, köztük a régi országgyűlések és kerületi ülések jegyzőkönyveit és iratait.² E megbízás alapján készült el a könyvtári bizottság előterjesztése a „*régibb országgyűlésekre vonatkozó iratoknak összegyűjtése és kiadása iránt*”, melyet a képviselőház 1893. december 15-én tűzött napirendjére. A képviselőház határozata rövid vita és kisebb módosítások után kimondta, hogy az 1861 előtti „*országgyűléseknek vitái és a vonatkozó iratok rendszeresen egybegyűjtessenek; amennyiben eredetiben meg nem szerezhetők, lemásoltassanak*”.³ Ez a határozat alapozta meg és tette rendszeressé a parlament könyvtárában a magyar országgyűlés dokumentumainak kéziratos és nyomtatott művekre egyaránt kiterjedő gyűjtését.⁴ A könyvtári bizottság fenti előterjesztése felsorolta mindazokat a nyomtatványokat és kéziratokat, amelyeket a bizottság, illetve az országgyűlés könyvtára 1892. január elseje óta beszerzett. Ezek között az utolsó tétel az alábbi volt: „*Deák Antal levelei. Bizalmas országgyűlési tudósítások Pozsonyból 1825–1832-ig sógorához és testvéréhez, Deák Ferenchez (90 levél eredeti kéziratban)*”.⁵

¹ *Képviselőházi napló* 1892. VIII. köt. 23. Vö. Villám Judit: Múlt és jelen országgyűléseinek dokumentumai – az Országgyűlési Könyvtár Magyar Parlamenti Gyűjteménye. *Aetas*, 2016. 1. sz. 187. A tanulmány szakmai átnézéséért és tanácsaiért Völgyesi Orsolyának tartozom köszönettel!

² *Képviselőházi napló* 1892. VIII. köt. 23–25.

³ *Képviselőházi napló* 1892. XV. köt. 316–318.; *Képviselőházi irományok* 1892. XVI. köt. 48–52. (536. sz. Budapesten, 1893. december 9-én.) Vö. Villám: i. m. 187–188.

⁴ Villám: i. m. 188.

⁵ *Képviselőházi irományok* 1892. XVI. köt. 50.

Hogyan kerültek Deák Antal levelei a könyvtár birtokába? Írójuk, aki 1810-től alszolgabíró, 1817-től 1821-ig pedig főszolgabíró volt Zala megye Kapornaki járásában, majd 1828-tól 1831-ig a vármegye első alispáni tisztségét töltötte be, Zala országgyűlési követeként vett részt az 1825–1827., 1830. és 1832–1836. évi pozsonyi diétán (előbb második, 1830-tól első követként).⁶ Deák Antal ez idő alatt többkevesebb rendszerességgel tájékoztatta öccsét az országgyűlésen történetekről, e leveleket azonban Deák Ferenc, amint közismert – egyetlen, sógoruknál maradt példány kivételével – a többi neki szóló levéllel együtt idős korában elégette.⁷ Azok a baráti, bizalmas levelek azonban, amelyeket Deák Antal a sógorának (a húga, Deák Klára férjének), Oszterhueber Józsefnek írt Pozsonyból, szinte hiánytalanul fennmaradtak.

A művelt, jogot végzett Oszterhueber József Pusztaszentlászlón élt földbirtokosként, emellett pedig ügyvéd, uradalmi ügyész, Zala vármegye táblabírája (1848–1849-ben a megye helyettes alispánja, később a Zalamegyei Gazdasági Egyesület alapítója) volt.⁸ Oszterhueber József kérésére 1868. augusztus 10-én engedélyezte az uralkodó, hogy a kérelmező, valamint testvérei és azok leszármazottai – anyai ági ősök iránti tiszteletből – felvegyék és használhassák a Tarányi nevet, illetve a nyírlaki előnevet.⁹ Mivel Tarányi-Oszterhueber Józsefnek nem volt gyermeke, 1869. január 10-én bekövetkezett halála után csak testvére, Mihály leszármazottai vitték tovább a Tarányi nevet. A pusztaszentlászlói birtokot és kúriát, benne Tarányi-Oszterhueber József családi iratait, köztük Deák Ferenc és Antal leveleit a Sümegen, 1837. december 18-án született Tarányi-Oszterhueber Ferenc, a familia birtokrészeinek egyesítője és a nyírlaki kastély átépíttetője örökölte, aki 1895. november 20-án hitbizományt alapított, mely a sójtöri Deák-birtokokat is magában foglalta.¹⁰ Mivel tudjuk, hogy Tarányi Ferenc 1905-ben, majd 1916-ban a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta családi iratainak egy részét – köztük a Deák-testvérek több iratát –,¹¹ feltehetőleg tőle kaphatta ajándékba, vagy vásá-

⁶ *Zala megye archontológiája 1138–2000.* Szerk. Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. /Zalai Gyűjtemény 50./ 397.

⁷ *Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822–1875.* Szerk. Váczy János. Budapest, 1890. [Előszó 3.]

⁸ Életrajzi adatait lásd: Molnár András: *A fiatal Deák Ferenc. A felkészülés és a zalai pályakezdet évei 1803–1833.* Budapest, 2003, 61–63.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 19, Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára, Királyi könyvek, 68. köt. 409.6291/1868. sz.

¹⁰ Miklósi-Sikes Csaba: *Kőbe vésett történelem. A sümegi városi temetők története és sírjelei 1950-ig.* Sümeg, 2002, 41.

¹¹ MNL OL P 651, Tarányi-Oszterhueber család iratai, 1634–1899. A Nemzeti Múzeum növedéki naplójára, illetve leltári számára hivatkozik: <https://lnyr.eleveltar.hu/mnlquery/detail.aspx?ID=4664>. (Utolsó letöltés: 2018. október 1.)

rolhatta meg 1892-ben a parlament könyvtára is Deák Antal döntő részben országgyűlési vonatkozású leveleit.¹²

Az országgyűlés könyvtárában egyenként palliumba rakták, időrendbe rendezték, jegyzékelték és a *Magyar történeti forrásanyag* IV. fasciculusaként helyezték el ezeket a saját kezű kéziratokat. A *Deák Antal országgyűlési levelei* elnevezésű iratcsomó gépelt iratjegyzéke az 1825–1827. évi országgyűlés idejéből 48, 1830-ból 16, míg 1832–1833-ból 18 darab eredeti levelet tartalmaz. (Az 1825–1827. évek terjedelme 338, az 1830-asoké 138, az 1832–1833. éviéké 135 oldal.) Közéjük soroltak be időrendben két, 1828-ban Kehidán és Pesten, valamint négy, 1839 és 1842 között Kehidán keltezett levelet (10–10 oldal terjedelemben), a csomó végére pedig három keltezetlen (ugyancsak 10 oldal terjedelmű) kéziratmellékletet. Az eredeti levelek és egykorú mellékleteik terjedelme így összességében 641 kéziratoldalt tett ki. A könyvtárban a 20. század elején (vagy valamikor a század első felében) megkezdték Deák Antal országgyűlési leveleinek feldolgozását, illetve kiadásra való előkészítését is – egy részüket teljes terjedelemben, kézírással lemásolták, palliumaikra pedig tartalmi kivonatokat, vázlatokat írtak –, ám kiadásukra mindmáig (sem egyenként, sem összegyűjtve) nem került sor.¹³

Három neves szerző azonban részben így is feldolgozta és többé-kevésbé hasznosította e leveleket. Eötvös Károly ügyvéd, az ismert liberális politikus, országgyűlési képviselő, író és publicista Deák Ferenc halálát követően, 1876-tól több alkalommal (leginkább 1886–1887-ben, később 1903–1904-ben) hírlapi cikkeket és hosszabb-rövidebb esszéket jelentetett meg a haza bölcséről és hozzátartozóiról, majd 1905-ben ezeket az írásait összegyűjtve és összefésülve, a *Deák Ferenc és családja* című kétkötetes művében adta közre.¹⁴ Eötvös e könyvének első kötetében a forrásai között említette Deák Antal 1825-től 1833-ig a sógorához, Oszterhueber Józsefhez írt, tartalmas és hosszú leveleit (melyeknek száma többre ment száznál), a másodikban pedig ezt írta róluk: „Sógorához intézett levelei közül megmaradt

¹² Deák Ferenc Oszterhueber Józsefhez, a pozsonyi diétáról írt leveleitől ugyanakkor nem vált meg Tarányi-Oszterhueber Ferenc, így kerülhettek azok később az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Levelestárába (a továbbiakban: OSZK Kt. Levelestár). E leveleket közli: *Deák Ferenc országgyűlési levelei 1833–1834*. Sajtó alá rend. Sándor Pál. Zalaegerszeg, 1997.

¹³ Országgyűlési Könyvtár Magyar Parlamenti Gyűjtemény, Deák Antal levelei: [bizalmas országgyűlési tudósítások Pozsonyból 1825–1832-ig sógorához (Tarányi-Oszterhueber Józsefhez) és testvéréhez Deák Ferenchez] / Deák Antal. - Pozsony: szerző, 1825–1833. - 4 doboz (138 levél); 41x26 cm. - (Magyar történeti forrásanyag; 4. fasciculus.) Leltári száma: OGY: 918.747:1–4. (A továbbiakban: OGYK MPGY Deák Antal levelei.) Ezúton is köszönetet mondok az Országgyűlési Könyvtár munkatársainak, Markója Szilárd igazgatónak és Villám Judit osztályvezetőnek azért, hogy felhívták figyelmemet a mindeddig lappangó, a kutatók által elveszítettnek hitt levelekre, és lehetővé tették azok feldolgozását.

¹⁴ Eötvös Károly: *Deák Ferenc és családja*. Budapest, 1905, 1–2. kötet.

talán hetven darab. Alig egy-kettő híjával tartalmaz és hosszú levelek.”¹⁵ Eötvös nemcsak a levelek számáról közölt ellentmondásos adatokat, sajnos azt sem árulta el, hogy azokat hol tanulmányozta, illetve jegyzetelte ki: még 1892 előtt az örökös, Tarányi Ferenc tulajdonában, vagy 1892 után, már a képviselőház könyvtárában? Mindenesetre ez utóbbit látszik alátámasztani, hogy a könyv kifejezetten Deák Antalról szóló fejezeteit csak a mű megjelenését megelőző évben, 1904-ben tette közzé az *Egyetértés* és a *Pesti Hírlap* hasábjain.¹⁶ Eötvös a Deák családról írt művének második kötetében számos alkalommal használta fel Deák Antal leveleinek egyes részleteit, illetve adatait. Ezek között 16 levélből közölt – azok pontos dátumát megadva – szó szerinti vagy csaknem szó szerinti, hosszabb-rövidebb idézeteket. (1826-ból négy, 1827-ből egy, 1830-ból öt, 1832-ből egy, végül 1833-ból öt levélből idézett, többnyire egy-egy, négy esetben két-két alkalommal.)¹⁷ Eötvös Károly kéziratgyűjteményében, a könyv megírásához felhasznált jegyzetek között megtalálhatók Deák Antal leveleinek részletei, illetve kivonatai is, azonban e kéziratokból sem derül ki a levelek tulajdonosa vagy őrzési helye.¹⁸

Nem hivatkozott e levelek lelőhelyére Ferenczi Zoltán könyvtáros, az ismert pozitivist irodalomtörténész, a kolozsvári egyetemi könyvtár vezetője (1899-től a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója és egyetemi magántanár) sem, aki a Magyar Tudományos Akadémia 1897. évi pályázati felhívására készítette el Deák Ferenc mindmáig legrészletesebb életrajzát, mely az Akadémia kiadásában 1904-ben jelent meg.¹⁹ A Deák Antal leveleit már biztosan a képviselőház könyvtárában tanulmányozó szerző Deák Ferenc gyermekkoráról szólva röviden utalt rá, hogy Deák Antal országgyűlési szerepéről „becses levelei maradtak ránk”, művének ötödik fejezetében pedig Deák Antal több, 1832/1833-ban Pozsonyban kelt levelét is hasznosította, megjegyezve, hogy „különösen sógorához ez országgyűlésről írt levelei tanúskodnak gondolkozása irányáról”. Ferenczi az országgyűlési tárgyalások első hónapjainak összefoglalásához és Deák Antal követségről való lemondásának bemutatásához használta fel ezeket a leveleket, közülük szó szerint is idézve az 1833. február 3-án, 10-én és 17-én keltezetteket.²⁰

¹⁵ Uo. 1. köt. 15., 2. köt. 132–133.

¹⁶ Eötvös Károly: Deák Antal napidíja. *Egyetértés*, 1904. október 2. (272. sz.) 1. (Vö. Eötvös: *Deák Ferenc és családja...* 2. köt. 181–187.); uő: Költő volt-e Deák Antal? *Pesti Hírlap*, 1904. november 9. (310. sz.) 1–3.; november 10. (311. sz.) 1–3. (Vö. Eötvös: *Deák Ferenc és családja...* 2. köt. 194–209.); uő: Deák Antal nem fogad el udvari kitüntetést. *Pesti Hírlap*, 1904. december 22. (353. sz.) 1–3.; december 23. (354. sz.) 1–3. (Vö. Eötvös: *Deák Ferenc és családja...* 2. köt. 216–231.)

¹⁷ Eötvös: *Deák Ferenc és családja...* 2. köt. 109–110., 117–118., 140–142., 144–145., 155–156., 182–184., 203–207., 222–223., 229–230., 235., 237–238., 241., 244–246.

¹⁸ OSZK Kt. Fol. Hung. 1385. Eötvös Károly vegyes jegyzetei, ff. 113–121.

¹⁹ Ferenczi Zoltán: *Deák élete*. 1–3. kötet. Budapest, 1904.

²⁰ Uo. 1. köt. 18., 76–83.

A magyar történettudomány egyik klasszikusa, Marczali Henrik történétíró, egyetemi tanár és a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja is kutatta e leveleket, amint az életrajzi visszaemlékezéséből kiderül: „*A hazai történetre nézve sok elsőrangú kiadatlan anyagot gyűjtöttem. [...] A képviselőház könyvtárában találtam Deák Antal, Ferenc bátyja leveleit sógorához, Oszterhuberhez (!) 1825–33-ból.*”²¹ Marczali e kutatásából nem született tudományos publikáció, csupán két kevésbé ismert – gyakorlatilag elfeledett – hírlapi cikk. Az első, valamivel hosszabb terjedelmű írást 1910 karácsonyán tette közzé a *Pester Lloyd* hasábjain, *Anton Deáks Reichstagsbriefe* címmel. A német nyelvű cikkből kiderül, hogy Marczali 1901-ben, a képviselőház akkori elnöke, Apponyi Albert gróf engedélyével használhatta az országgyűlés könyvtárában található leveleket. Marczali írása rövid áttekintést adott Deák Antal országgyűlési leveleiről, méltatta azok történeti forrásértékét, és szemezgetve belőlük, kivonatossan vagy szó szerinti idézet formájában több levél jellemző, fontos részletét is közzétette (németre fordítva).²² Részben ugyanezek, részben pedig további levélidézetek jelentek meg Marczali másik, *A magyar politikai élet egy táblabíró leveleiben* című cikkében, mely két évtizeddel később, 1929-ben látott napvilágot a *Budapesti Hírlap* karácsonyi számában. „*Már a régi képviselőház könyvtárában, hová hosszú éveken át szabad volt bejáratom, találtam Deák Ferenc testvérbátyjának, Antalnak leveleit sógorához, Osterhuber (!) Józsefhez [...]. E levelek elsősorban politikaiak és országgyűlési tudósítások, de sok bennök a személyes vonatkozás, és nem hiányzanak az általános szempontok sem, melyek bevilágítást engednek az író egész lényébe. A diéta pontos, lelkiismeretes leírása mellett a családi, gazdasági ügyek is érvényre jutnak, sőt, még külföldi eseményekről is találunk tudósításokat*” – értékelte a neves történétíró a leveleket cikkének bevezetőjében.²³

Rajtuk kívül kézbe vehette még Deák Antal Oszterhueber Józsefnek címzett leveleit, vagy azok egy részét dr. Fára József is, aki 1917-től 1938-ig Zala vármegye, attól kezdve 1950-ig Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főlevéltárnoka volt. A történész diplomával és történettudományi doktori fokozattal rendelkező szakember hivatali teendői mellett levéltári alapkutatásokat folytatott, és több tudományos munkát, valamint számos ismeretterjesztő hírlapi cikket tett közzé Zala megye (elsősorban reformkori) történetéről. E kutatásai során kerülhetett hozzá, illetve rekedhetett nála Deák Antal Pozsonyban, 1830. december 6-án kelt – máskülönben az országgyűlési levelek gyűjteményében található – hosszú levelének töredéke

²¹ Marczali Henrik: Emlékeim (9). Akadémia és egyetemi tanárság. *Nyugat*, 1929. 18. sz. 364–368.

²² Heinrich Marczali: Anton Deáks Reichstagsbriefe. (1825–1833.) *Pester Lloyd*, 1910. december 25. 66–69.

²³ Marczali Henrik: A magyar politikai élet egy táblabíró leveleiben. *Budapesti Hírlap*, 1929. december 25. (294. sz.) 58–60.

(utolsó lapja), mely a főlevéltáros hagyatékában maradt fenn, annak ellenére, hogy nem született belőle publikáció.²⁴

A *Pesti Hírlap*ban, 1934 decemberének végén jelent meg viszont egy ismeretlen („s. l.” monogramú) szerző *A Deák-család „langyos” újesztendeje százegy év előtt* című cikke, mely Deák Antalnak a sógorához Kehidáról, 1834. január 2-án írt, a „parlamenti múzeumban őrzött” kiadatlan leveléből tett közzé részletet.²⁵ E levél eredetije – mely napjainkban az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Levelestárában található – nem volt része Deák Antal országgyűlési leveleinek (azt nem tartalmazza a levelek jegyzéke sem), ezért is került, talán Deák Ferenc tárgyi relikviáival együtt, az országgyűlés múzeumába.²⁶ Az Országos Széchényi Könyvtár két további levelet is őriz Deák Antaltól; ezek egyike az országgyűlési levelek közt található, Pozsonyban, 1825. november 17-én kelt levelének másnap reggel írt kétoldalas toldaléka.²⁷

Deák Antal annak idején – valószínűleg a két világháború között – jegyzékbe vett, illetve Eötvös Károly és Marczali Henrik által hivatkozott kiadatlan és túlnyomó többségében feldolgozatlan országgyűlési levelei hiánytalanul fennmaradtak és ma is rendelkezésre állnak az Országgyűlési Könyvtár Magyar Parlamenti Gyűjteményében. A levelek tartalmát illetően azzal kell kiegészíteni Marczali helytálló ismertetését, hogy Deák Antal elsősorban az egyes országgyűlési tárgyak vitáiban előkerült érvekre koncentrálni számolt be heti rendszerességgel a tárgyalások menetéről. Az alsótábla kerületi és országos ülésein, valamint a főrendi üléseken elhangzott, illetve a két tábla üzenetváltásaiban testet öltött vitákat többnyire a szembenálló felek álláspontjának összegzésével mutatta be, az egyes vitapartnerek személyével és felszólalásával kevésbé foglalkozott. Alkalmanként azonban kitért az országgyűlés egyes résztvevőinek (megyei követeknek, mágnásoknak, prelátusoknak és kormányzati tisztségviselőknek) jellemzéseire is; tanulmányom a továbbiakban ezeket dolgozza fel, illetve adja közre.

²⁴ MNL OL P 2259, Fára József iratai, 4. doboz, Deák Antal levele Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1830. december 6. [Töredék, 13–14.] Fára publikációinak teljességre törekvő bibliográfiáját közli: *Fára József főlevéltárnok emlékezete*. Szerk. Erős Krisztina. Zalaegerszeg, 2013, /Zalai Gyűjtemény 73./ 135–140.

²⁵ [s. l.]: *A Deák-család „langyos” újesztendeje százegy év előtt*. *Pesti Hírlap*, 1934. december 30. (294. sz.) 16. A levél részletét ettől eltérő, korrigált olvasattal idézi: Molnár András: *A reformkor tűzforró nyara*. *Zalai Hírlap*, 2014. július 12. (161. sz.) 11.

²⁶ OSZK Kt. Levelestár. Deák Antal levele Oszterhueber Józsefhez, Kehida, 1834. január 2. Gépelt másolata: MNL OL R 22, Deák Ferencsel kapcsolatos iratok, 2. cs. 8. tétel.

²⁷ OSZK Kt. Levelestár. Deák Antal levelei Oszterhueber Józsefhez, [Pozsony, 1825.] november 18. (tévesen 1833-ra datálva), Kehida, 1841. június 9.

Jellemzések az országgyűlések résztvevőiről

A pozsonyi diétára 1825 szeptemberében Zala vármegye második követeként érkező, és ott saját költségén jelenlévő Deák Antalt a császári titkosrendőrség utólag erősen mérsékelt ellenzékiként jellemezte, aki ritkán beszélt nyilvánosan, és annak ellenére, hogy kevés befolyása volt az országgyűlési tárgyalások menetére, mégis közmegebecsülésnek örvendett.²⁸ „*Mi collegáinkkal jó harmóniába vagyunk, és azon részhez csatoltuk magunkat, amely a haza javára dolgozik*” – írta Deák Antal a saját, valamint zalai követtársa, Szegedy Ferenc cs. kir. kamarás, volt megyei első alispán országgyűlési tevékenységéről alig egy hónappal a diéta megnyitása után.²⁹ Amikor 1825 novemberében egy latin nyelvű paszkvillus terjedt el Pozsonyban, mely Zalát, illetve annak követeit az „ultra alkotmányos” vármegyék közé sorolta, Deák Antal így hártotta el e titulust: „*ez már nem igaz, mert habár hevesebben kelünk is talán ki némely tárgyban, de azért új jussokat mi nem kívántunk; vajha a régieket tudjuk megőrizni és tartani!*”³⁰

Deák Antal 1825 októberében azzal magyarázta a titkosrendőrség által is szóvá tett kevés megnyilatkozását, miszerint arra ritkán kínálkozik alkalom, mivel az „öregebb urak”, akik már négy-öt diétán is részt vettek, szokás szerint először szólalnak fel, és úgy kimerítik a tárgyat, hogy ahhoz már nehezen lehet hozzátenni érdemi érveket. A költői vénával rendelkező, az 1820-as évek elején történelmi regéket író zalai követ az idősebb, tapasztaltabb társai közül a *Felső Magyarországi Minerva* című folyóirat alapítóját, a nyelvújítóként, költőként és Kazinczy Ferenc barátjaként ismert Dessewffy József grófot, Szabolcs (korábban Sáros, majd Zemplén) vármegye követét³¹ tartotta legtöbbre: „*Az egész diaetán azon sok régi diaetalisták³² közül, akik itt most számosan megjelentek, gróf Dessewffy az, aki az elsőséget érdemli; mind előadása igen szép, mind tudománya bő, mind moderatiója³³ is igen nagy, nem haragszik, ha ellentmondanak is neki; az egy hibája, hogy olykor poetai tűzétől elragadtatva messzebb vág, mint a tárgy kívánja. Hanem notarius³⁴ nem a legjobb, még eddig egy munkája sem állott meg; és valóban, ezeknek híjával vagyunk, mert noha négyet választottak a statusok,³⁵ de egyik sem meríti ki jól az értelmet.*”³⁶

²⁸ Molnár: *A fiatal Deák Ferenc...* 198.

²⁹ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1825. október 9. (4.)

³⁰ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1825. november 17. (7.)

³¹ Pálmány Béla: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848.* Budapest, 2011. 1. köt. 881–883.

³² Értsd: országgyűlési követek.

³³ Önuralma, türelme.

³⁴ Kerületi ülések jegyzője.

³⁵ Rendek.

³⁶ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1825. október 9. (4–5.)

Deák Antal a sógorához intézett, 1825. október 17-ei levelében több régi követet is jellemzett röviden.³⁷ Dessewffyre visszatérve, azt jegyezte meg róla, hogy „*mint afféle literátor,*³⁸ *igen sokat phantaséroz,*³⁹ *nem lehet megtagadni bő tudományát, de igen sokszor nem oda alkalmaztatja, ahová kell.*” Felsőbüki Nagy Pál táblabíróról, Sopron vármegye követéről, az ellenzék egyik országgyűlési vezéregyéniségéről⁴⁰ korábban már bővebben írt az öccsének, ezért itt csak azt az észrevételt tette róla, hogy „*oly hertelen ész, mint amellyel ő bír, a természetnek csak egy igen különös ajándéka, és noha argumentumai*⁴¹ *nem legnyomósabbak, sőt némelyek igen könnyen el is dönthetők, de az a hamar belátás, mellyel ő minden ember előadását mindjárt felfogja, egy ritkaság.*” Péchy Imre hétszemélynököt, Pest-Pilis-Solt vármegye kormányhű követét⁴² „*egy igazi nagy tapasztalású és valóban tudományos, kivált a diaetális dolgokban jártos tisztas öregúr*”-nak találta, a beregi alispánt és követet, a később határozottan ellenzékivé lett Perényi Zsigmond bárót⁴³ pedig úgy látta, hogy az „szinte tudós és gyönyörű előadású ember”, ám hozzátette, miszerint „*mind a ketten a hazafiúság köntösébe oly finoman be tudják hálózni az aulicismust,*⁴⁴ *hogy az ember csak csudálkozik, hová vág a sanda mészáros;*⁴⁵ *ezek már megismertették magokat, őrizkedünk tőlök, mint a farka csóváló agyáros ebtől.*” Idősebb Balogh Jánost, Bars vármegye ellenzéki követét⁴⁶ akként jellemezte, hogy „*egy reális, a maga principiumiban*⁴⁷ *állandó és tiszta érzésű öregember, de kellemetlen orgánuma és rendetlen előadása van, construálni*⁴⁸ *sem igen tud jól, azonban meg lehet őtet érteni s szívére építeni is*”, míg Szatmár vármegye alispánjáról és követéről, az aulikus Isaák Sámuel királyi tanácsosról⁴⁹ az alábbiakat írta: „*sokat beszél, s majd úgyszólván mindég beszél; ennél csodálnunk kell, hogy lehet semmit oly hosszan mondani; annyira martiroz*⁵⁰ *bennünket beszédjével, hogy már félünk tőle, mihelest felkel, mert míg vége van beszédjének, már az elején talán maga*

³⁷ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1825. október 17. (12–14.)

³⁸ Irodalmár, tollforgató.

³⁹ Fantáziál, álmodozik.

⁴⁰ Pálmány: i. m. 1. köt. 909–913.

⁴¹ Érvei.

⁴² Pálmány: i. m. 1. köt. 1079–1080.

⁴³ Uo. 220–221.

⁴⁴ Udvarhúiséget, a bécsi udvar konzervatív politikájának támogatását.

⁴⁵ A régi szólás szerint a „sanda mészáros” nem oda üt, ahova néz, illetve másfelé néz, és másfelé vág.

⁴⁶ Pálmány: i. m. 1. köt. 803–804.

⁴⁷ Elveiben, alapelveiben.

⁴⁸ Beszédet szerkeszteni.

⁴⁹ Pálmány: i. m. 1. köt. 955–956.

⁵⁰ Gyötör, szenvedtet.

sem tudja; nem is látszanak ötet hallgatni, resultatuma⁵¹ is beszédjének többnyire aulicismus.”⁵²

Deák Antal már egy korábbi levelében megjegyezte Némethszeghy István királyi tanácsosról, Moson vármegye kezdetben udvarhű, később mérsékelt ellenzéki alispánjáról és követéről,⁵³ miszerint „egy elmés gondolat” kering róla a diétán, „mely tulajdon nevéből van véve, úgy, mint: »Németh szegi a magyar törvényt«”,⁵⁴ itt viszont csak röviden jellemezte: „úgy az udvarhoz hajlik, hogy talán maga a király sem kívánna többet, mint ez”.⁵⁵

A kormánypárt feltétlen híve volt a követársai által szolgalelkű besúgónak és hazaárulónak tartott Kajdacsy Antal, baranyai másodalispán és követ,⁵⁶ akiről Deák Antal azt írta 1825. október 17-ei levelében, hogy az ellenzékiek kevésbé tartanak tőle, mert „eszével sem ér oda, ahová a többi, de comissió⁵⁷ alatt is lévén, tart talán attól, amit távolról értésére adtak, hogy kibőffentik bibéjét, ha sokat erőlködik.”⁵⁸ Deák Antal a régi követek jellemzésének sorát Zmeskál Józseffel, Árva vármegye korábbi másodalispánjával és követével⁵⁹ zárta, de csak annyit jegyzett meg róla, hogy „aligha praeses⁶⁰ nem akar lenni, úgy látszik minden előadásából”. Az újabb, fiatalabb követek között „több jó érzésű embert” talált, ám róluk még kevés benyomása volt, és korainak találta véleményt alkotni, ezért csupán általánosság-

⁵¹ Eredménye, következménye.

⁵² Deák Antal másfél évvel később arról tudósította sógorát, hogy a „maga hosszas és unalmas előadásairól ismeretes” szatmári követ végképpen eltávozott az országgyűlésről. OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1827. február 1. (6.)

⁵³ Pálmány: i. m. 1. köt. 1049–1050.

⁵⁴ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1825. október 9. (4.)

⁵⁵ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1825. október 17. (12–13.)

⁵⁶ Pálmány: i. m. 1. köt. 972.

⁵⁷ Vizsgálat, eljárás.

⁵⁸ Amikor Kajdacsy a következő diétán, az 1830. december 2-ára virradó éjjelen egy pozsonyi örömlány karjai között lelte halálát (gutaütés következtében), Deák Antal a következőket írta a kormányhűségének jutalmául helytartótanácsi tanácsossá kinevezett baranyai követről: „Halála tökéletesen megegyezett életének folyásával abban, hogy mindenkor a legfajultabb kurafi lévén, lelkét is egy kurva mellett adta ki, s ugyanez vette észre legelsőben is halálát, költötte fel annak cselédjeit a meghűlni kezdő tetemnek öltöztetésére. Nem kevés becstelenség mind a helytartótanácsnak, mind a communale corpusnak is oly tagot számálhatni körében, ki 50 esztendő agg éltében kurva mellett költözik a halandóknak a világon túli lakásokra.” (OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez. Pozsony, 1830. december 6. 3.)

⁵⁹ Pálmány: i. m. 1. köt. 1234.

⁶⁰ Elölülő, elnök. Nem tudjuk, hogy Zmeskál József hol kívánt elnökölni; mindenesetre az 1820-as évek második felében és az 1830-as évek elején az Eperjesen működő Tiszán-inneni Kerületi Tábla bírāja (ülnöke) volt.

ban jellemezte őket: „még eddig a nógrádi, nyitrai, borsodi, szepesi, abaúji, somogyi, zempléni, gömöri, vasi, soproni, honti, bihari, szabolcsi követek⁶¹ mind tiszta érzéssel bírnak; a publicum előtt mi is megnyertük magunk viseletével azt a renomét, hogy a jó hazafiak közé tartozunk, de a többi vármegyék nem igen alkalmaztatják magokat az igazi patriótákhoz. A veszprémiek és győriek⁶² is hozzánk vagynak csatolva, hanem Moson, Esztergom, Fejér, Tolna, Baranya,⁶³ úgy, mint túl a Dunaiak közül *nec tantum valent, quantum valere possent*;⁶⁴ Komárom⁶⁵ is eddig jó.”⁶⁶

Mivel az alsótábla országos (plenáris) ülésein kulcsszerepe volt az ott elnöklő királyi személynek, a Királyi Tábla elnökének, Deák Antal mindvégig kiemelt figyelmet szentelt az e tisztséget betöltő személyeknek. Az 1825–1827. évi országgyűlés kezdetén Szögyény Zsigmond királyi személynök (latinul: *personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenens*), Pest vármegye főispáni helytartója elnökölt az alsótábla ülésein.⁶⁷ Deák Antal az első hetek tapasztalatai után elégedett volt Szögyénnyel: „A *personalis* úgy viseli magát, amint csak egy ilyen táblánál magát viselni kell egy praesesnek; igen szép előadása van, semmit sem vitat felesleg, mindent a statusok kívánságára hágy, úgy, hogy ha ezután is ilyen mérsékléssel fogja előlülését

⁶¹ Nógrád vármegye követei: Gyurcsányi Gábor másodalispán és Prónay János első aljegyző; Nyitrai: Uzovics János másodalispán és Babóthy Imre táblabíró; Borsodé: Vay Ábrahám cs. kir. kamarás, első alispán és Ragályi Tamás táblabíró; Szepesé: Almássy Lajos első alispán és Csáky Sándor gróf, cs. kir. kamarás, táblabíró; Abaújé: Vitéz János táblabíró és Comáromy István másodalispán; Somogyé: Somssich Pongrácz első alispán és Czindery László táblabíró; Zempléni: Schmidegg Ferenc gróf, cs. kir. kamarás, táblabíró és Szemere István kir. tanácsos, első alispán; Gömöré: Máriássy István kir. tanácsos, első alispán és Szent-Miklós József táblabíró; Vasé: Skerlecz József cs. kir. kamarás, táblabíró és Niczky János első alispán; Soproné: Niczky József első alispán és Felsőbüki Nagy Pál táblabíró; Honté: Gudits János táblabíró és Majthényi Antal táblabíró; Biharé: Sombory Imre másodalispán és Miskolczy István cs. kir. kamarás, táblabíró; Szabolcsé: Dessewffy József gróf, táblabíró és Bónis Sámuel főszolgabíró. (Pálmány: i. m. 2. köt. 2241–2244.)

⁶² Veszprém vármegye követei: Rohonczy János kir. tanácsos, táblabíró és Bezerédy György főjegyző; Győré: Bezerédy Ignác másodalispán és Kolosváry Miklós táblabíró. (Pálmány: i. m. 2. köt. 2242.)

⁶³ Moson vármegye követei: Némethszeghy István kir. tanácsos, első alispán és Torkos Mihály főjegyző; Esztergomé: Huszár Imre másodalispán és Lippay Ferenc főadószedő; Fejéré: Marich István Dávid cs. kir. kamarás, első alispán és Végh Ferenc főjegyző; Tolnaé: Döry Vince másodalispán és Nedeczky Ferenc táblabíró; Baranyaé: Kajdacsy Antal másodalispán és Répás Lipót táblabíró. (Pálmány: i. m. 2. köt. 2242.)

⁶⁴ Nem tesznek annyit, mint amennyit tehetnének. (A fordításért Bilkei Irénnek tartozom köszönettel.)

⁶⁵ Komárom vármegye követei: Ghyczy Ferenc első alispán és Pázmándy Dénes táblabíró. (Pálmány: i. m. 2. köt. 2241.)

⁶⁶ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1825. október 17. (12–14.)

⁶⁷ Pálmány: i. m. 1. köt. 668–669.

vezetni, a leggarázdább indulat sem forrhat fel ellene.”⁶⁸ Miután az országgyűlés kezdeti vitái erősen megviselték az amúgy is gyenge egészségu személynököt, alig három hónappal később az a hír járta Pozsonyban, hogy Szögyény nagybeteg, vérhányásban fekszik, és ha meggyógyul, akkor sem fog többé elnökölni. Távollétében Ghyczy Péter alnádor látta el ideiglenesen az alsótábla elnöki teendőit. Róla ekkor az alábbiakat írta Deák Antal: „jó emberséges ember, de egy praesidiumra⁶⁹ szükséges tehetségektől szörnyű távol van szegény; se magát ki nem tudja magyarázni, mert nem jutnak-e eszébe a szavak, vagy eszméletlen is azokkal, de hol egyik, hol másik ablegatus⁷⁰ kölcsönöz neki szót a szájába, hogy ki tudjon vesződni a dűlőre, se rendet sem tud tartani; baj lesz, ha ő talál végig a gyűlés praesese lenni.”⁷¹ December 29-én leváltották tisztségéből és alkancellárrá nevezték ki a betegeskedő Szögyényt, az új királyi személynök pedig a Királyi Tábla személynöki ítélőmestere, Mailáth György udvari kancelláriai tanácsos lett.⁷² E hírekről értesülve írta Deák Antal 1826. január 2-án, miszerint minden órában várják az új személynököt, hogy minél előbb megjöjjön és fenntartsa a rendet, mert Ghyczy Péter gyenge elnöklése alatt akkora zaj van az üléseken, „mintha csapszék volna ott”.⁷³ Mailáth Györgyöt január 9-én iktatták be királyi személynöki tisztségébe a Királyi Táblán, másnap pedig „egy szép magyarsággal készült beszéddel kezdette el” elnöklését az alsótábla országos ülésén. „Milyen ember legyen, vagy miképpen viselje magát és praesidiumát az új personalis? Első egy-két ülésben igaz ítéletet hozni lehetetlen, mert ha mindjárt indulatos ember volna is, bizonyosan még most természete ellen is mérsékelné magát; de közönségesen azt beszélük felőle, kik közelebbről isméri, hogy igen moderatus⁷⁴ ember, s valóban, eddig moderatióval is viselte magát”⁷⁵ – írta róla Deák Antal két héttel később.⁷⁶

Ami a főnemeselek országgyűlési szerepét illeti, Deák Antal a diéta kezdetén, 1825 szeptemberében rosszalta, hogy a Tisza melléki vármegyékből kilenc mágánást küldtek követnek.⁷⁷ „...ez az én principiumom⁷⁸ szerént nem helyesen történt

⁶⁸ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1825. szeptember 26. (4.)

⁶⁹ Elnökségre, elnöklésre.

⁷⁰ Országgyűlési követ.

⁷¹ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1825. december 25. (10.)

⁷² Pálmány: i. m. 1. köt. 661., 669.

⁷³ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1826. január 2. (6.)

⁷⁴ Mértéktartó, türelmes.

⁷⁵ Értsd: uralkodott magán, türtőztette magát.

⁷⁶ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1826. január 16. (2–3.)

⁷⁷ Schmidegg Ferenc gróf Zemplén, Vécsey Miklós báró Szatmár, Dessewffy József gróf Szabolcs, Csáky Sándor gróf Szepes, Orczy Lőrinc báró Heves-Külső Szolnok, Perényi Zsigmond báró Bereg, Andrassy György gróf Torna, Perényi Gábor báró Ugocsa, végül Sztójka Imre báró Máramaros vármegye követe volt. (Pálmány: i. m. 2. köt. 2243–2244.)

⁷⁸ Elvem.

– vélte Deák Antal –, *mert ha a mágnások jó hazafiak, a felsőtáblánál sokkal több hasznot tehetnének, mint az alsónál, ahol úgyszólván sok derék ember megjelenik; ha pedig rossz hazafiak, kár volt elküldeni őket, mert a nemesekből talán jobbakat küldhettek volna.*⁷⁹ Többször idézett, 1825. október 17-ei levelében – a megyei követek bemutatása után – a felsőtábla néhány kiemelkedő személyiségét is jellemezte, elsősorban az országos sérelmek vitája során játszott szerepük alapján. A sort Vas vármegye korábbi főispáni helyettesével és királyi biztosával, Cziráky Antal gróf, királyi tárnokmesterrel⁸⁰ kezdte: *„Czirák, mint a mostani mágnások között egy, a legtudósb ember, legnagyobb befolyással van a dolgokba; mikor a commissariusok⁸¹ felől volt a kérdés, a bárány bőre alatt lappangó róka egy rövid beszédet tartott a maga mentiségére, állítván, hogy ő vérző szívvel teljesítette a reábízott biztosi foglalatosságot, és a constitutiót,⁸² mint igaz hazafi, két kézzel öleli, s könnyezve leült, hogy szánakodást gerjesszen maga eránt; de kisütötte csak fél óra múlva is, hogy micsoda fullánkot rejt álnok kebelébe, mert mikor a dicasterialis⁸³ tisztviselőknek a constitutióra leendő megesküvéséről, és jelesen a rossz tanácsadók-ról jött elő a cikkely, azt mondotta, hogy ha a tanácsos a királynak megmondja a kívánságának törvénytelenességét, már hitének eleget tett, és lelkiismeretében megnyughatik, azután pedig köteles teljesíteni mindent, amit csak a király parancsol.*” Deák Antal a főpapok közül Vurum József nagyváradi latin szertartású püspököt és Szepessy Ignác báró erdélyi püspököt „valóságos törvényrontó, rossz hazafiak”-nak látta, Gyulay Ignác grófot, a horvát szlavón dalmát bánt viszont „jó érzéssel bíró ember”-nek találta. Sajátos jellemzést írt Abaúj vármegye főispánjáról, idősebb Eötvös Ignác báró, királyi főpohárnok-mesterről, aki korábban királyi biztosként élen járt a vármegyék rendi ellenállásának letörésében: *„Jeges volt báró Eötvöst nézni, aki széken összezsugorodva, aláhajtott fővel, mint egy deliquens,⁸⁴ úgy ült; nekem szinte úgy tetszett ez az ember, mint azon tanuló oskolás deák, aki az examen⁸⁵ alatt nem tudván materiáját,⁸⁶ csak úgy bugdácsol [!] tanuló társai között, hogy professora észre ne vegye és ne provocalja;⁸⁷ félt ökegyelme is, hogy provocalják talán, mert az egész szállában⁸⁸ minden szem őré, mint egy renomatus,⁸⁹ rosszlelkű*

⁷⁹ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszerhueber Józsefhez, Pozsony, 1825. szeptember 14. (4.)

⁸⁰ Pálmány: i. m. 1. köt. 146–147.

⁸¹ Az 1820-as évek elején az ellenzéki vármegyék rendi ellenállását letörő királyi biztosok.

⁸² Alkotmányt.

⁸³ Kormányzati.

⁸⁴ Delikvens, bűnös.

⁸⁵ Vizsga.

⁸⁶ Tananyagát.

⁸⁷ Kihívja, felhívja.

⁸⁸ Értsd: teremben.

⁸⁹ Feltételezett jelentése: tekintélyét veszített, vagy rossz hírű.

emberre vala függesztve.” Deák Antal azzal zárta a főrendek bemutatását, hogy a felsőtábla – tapasztalata szerint – szinte csak az ott elnöklő nádorból, József Habsburg főhercegből áll, „mert akármit mondjon is valaki, akárhogy fejezze is ki magát, csak a palatinus⁹⁰ vélekedése áll, annak senki sem mer ellen szólni.”⁹¹

1825 szeptemberétől újoncként vett részt a pozsonyi diétán a harmincas éveinek elején járó huszártiszt, a tekintélyes Sopron és Somogy megyei uradalmakkal rendelkező Széchenyi István gróf, aki emellett a szentgyörgyvári és a pölöskei uradalom tulajdonosaként az egyik legjelentősebb zalai földbirtokosnak számított.⁹² Noha Széchenyi egyik naplóbejegyzéséből tudjuk, miszerint két évvel korábban Zalában is méltatlankodtak, hogy nem jelent meg a törvénytelen királyi rendeletek végrehajtását visszautasító megyegyűléseken,⁹³ Deák Antal, aki maga is szerepet játszott a zalai rendi ellenállásban, nem neheztelt rá ezért, sőt, miután az országgyűlés első heteiben közelebről megismerte az alsótábla üléseit is rendszeresen látogató – ám egyéves jövedelmének nevezetes felajánlását majd csak később, november 3-án megtevő – grófot, kivételesen jó véleménnyel volt róla: „Széchenyi Pista egy circust, egy sessiót⁹⁴ el nem hágy; ő volt legelső a mágnások tábláján, aki magyarul szólott, megkövetvén őhercegségét, a palatinust, hogy katona létére deákul nem tud, hanem anyanyelvén szól, s azt gondolja, hogy a statusok nunciama⁹⁵ maradjon úgy, amint van. Elhiheted, hogy vivátoztunk⁹⁶ neki, de nem állott meg szava, elég kár. Gróf Károlyival⁹⁷ egy nagy quartélyt⁹⁸ vettek fel, s ott mindég nyilván való társaság van; az ablegatusok⁹⁹ szoktak ott pipázni, discurálni,¹⁰⁰ mulatni; minden nap leg-

⁹⁰Nádor.

⁹¹OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1825. október 17. (7–9.)

⁹²Tilkovszky Loránt: Széchenyi István Zala megyei uradalmi. In: *Gazdaságtörténeti tanulmányok*. Szerk. Kapiller Imre. Zalaegerszeg, 1993. /Zalai Gyűjtemény 34./ 115–164.; Kaposi Zoltán: Széchenyi István gróf Zala megyei uradalmi (1814–1860). In: *Széchenyi és Zala. Tudományos emlékülés Széchenyi István gróf születésének 225. évfordulója tiszteletére*. Szerk. Kiss Gábor. Zalaegerszeg, 2018, 35–57.

⁹³Gróf Széchenyi István naplói. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Viszota Gyula. Budapest, 1926, 2. köt. 323. Vö. Széchenyi István: *Napló*. Válogatta, szerkesztette Oltványi Ambrus. 2. kiad. Budapest, 1982, 291. Vö. Molnár András: Széchenyi István gróf és a zalai ellenzék. In: *Széchenyi és Zala...* 81.

⁹⁴Egy kerületi ülést, egy országos ülést.

⁹⁵A rendek üzenete.

⁹⁶Éljeneztünk.

⁹⁷Károlyi György gróf (1802–1877), kilépett cs. kir. százados, mérsékelt ellenzéki politikus, Széchenyi barátja, első vállalkozásainak egyik legfontosabb támogatója. Az ő pozsonyi szállásán jött létre a kaszinó elődje. Vö. Fónagy Zoltán: Széchenyi, a barát. *Történelmi Szemle*, 2010. 4. sz. 531.

⁹⁸Szállást, lakást.

⁹⁹Követek.

¹⁰⁰Kedélyesen beszélgetni, társalogni.

alább 100 pipa van nála töltve.¹⁰¹ Én is megszólíttattam az oda való járásra, el is megyek, mihelest reáérek; derék fi, csak így maradjon mindég, igaz hazafit táplál benne a haza. De NB:¹⁰² az ő társaságába csak csupa liberális emberek járnak.”¹⁰³

Deák Antal 1825 szeptemberében találkozott először Illésházy István gróf királyi étekgófogómasterrel, akit a császári titkosrendőrség az ellenzék bálványának, illetve befolyásos vezetőjének tartott,¹⁰⁴ és rövid együttlétük alatt „egy igen derék, magyar szívű embernek” ismerte meg.¹⁰⁵ Pozitív véleménye a későbbiekben sem változott meg a grófról, aki a főrendi táblán többnyire az alsótábla feliratait támogatta. „Ez az ember egy igazi, tiszta érzésű hazafi, akit fényes hivatalja sem tudott eddig megváltoztatni” – jellemezte Illésházyt az 1825. december 31-ei főrendi ülést követően.¹⁰⁶ Deák Antal a főméltóságok közül nagyra becsülte Brunszvik József gróf országbíró, Nógrád vármegye főispánját is. Brunszvik 1827. február 27-én Pozsonyban, az országgyűlés idején bekövetkezett halála kapcsán írta a sógorának: „az ország nagyon sajnálja őtet, mert egy minden tekintetben tökéletes, jó magyar szívű embert és jó hazafiúi érzésű polgárt veszített el benne a haza.”¹⁰⁷

A soron következő rövid, 1830. szeptember 8-ától december 20-áig tartó pozsonyi országgyűlésre immár Zala vármegye első alispánjaként és első követeként érkező Deák Antal köztisztetletet vívott ki magának, amikor a diéta kezdetekor visszautasította a kormányzat lekenyerezési kísérletét, a neki kéretlenül adományozott udvari tanácsosi címet. Zala második követe ekkor Kerkapoly István, a megye Tapolcai járásának főszolgabírója, a Balaton-felvidék protestáns nemességének szószólója volt,¹⁰⁸ akiről – jöllehet hozzá hasonlóan az ellenzék oldalán állt – alig ejtett szót leveleiben. Noha Deák Antal általában nem rokonszenvezett a protestánsokkal, és Kerkapoly személye sem állt közel hozzá, 1830 decemberében mégis védelmébe vette követtársát, amikor egy, az országgyűlés jegyzőkönyvébe iktatott – szerinte ártalmatlan – kijelentése miatt Zalában a megye követutasításával ellentétesnek és hazafiatlannak ítélték Kerkapoly állásfoglalását. (Kerkapoly az

¹⁰¹ A császári titkosrendőrség besúgójelentései szerint Széchenyi a pozsonyi Séta téren, az Erdődy grófi palotában bérelt helyiségeket 1825 őszén az országgyűlési klub számára, melybe rangkülönbség nélkül meghívta a diéta résztvevőit, és ott vagy száz töltött pipával várta őket. Vö. Takáts Sándor: Széchenyi István gróf reuniója és az Akadémia alapítása. In: uő: *Kémvilág Magyarországon*. Budapest, [1932.] I. köt. 79.

¹⁰² Nota bene: jegyezd meg!

¹⁰³ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1825. október 17. (14.) Széchenyire vonatkozó részletét közli: Marczali: *A magyar politikai élet...* 59.

¹⁰⁴ Palmány: i. m. 1. köt. 153.

¹⁰⁵ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1825. szeptember 26. (1.)

¹⁰⁶ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1826. január 2. (2–3.)

¹⁰⁷ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1827. március 5. (5.)

¹⁰⁸ Molnár: *A fiatal Deák Ferenc...* 208–213.

1830. október 5-ei országos ülésen József főherceg nádornak a magyar nyelv terjesztésében szerzett érdemeit méltatta, s azokra való tekintettel a nemzet óhaját fejezte ki, hogy a nádori tisztséget a jövőben mindenkor a Habsburg-ház egyik tagja töltsse be.)¹⁰⁹ „Megtudván Kerkapoly úr ezen, ellene fakasztott rossz véleményyt, sokkal jobban szívére veszi, minthogy csak megnyugtadni is lehetne őtet, mert mikor az egész országgyűlése alatt hazafiságot mutatott, egy ilyes, hazafiúságtalan tettet képzelni benne, valóságosan méltatlan és igazságtalan vádnak veszi, s azt hiszi, hogy talán egyedül személye ellen való idegenkedés okozza némely irigyeinél ezen rossz vélekedésnek terjedését” – írta Deák Antal a sógorának, kérve, hogy csillapítsa le a követtársával szembeni indulatokat.¹¹⁰

1830 novemberében az a hír terjedt el Pozsonyban, hogy Somogy vármegye főispáni székébe jelölték Batthyány Imre grófot, Zala főispáni helyettesét, aki 1824 márciusától közmegelégedésre viselte e tisztséget.¹¹¹ Deák Antalt komoly aggodalommal töltötte el a – később alaptalannak bizonyuló – híresztelés: „Én igazán szívből sajnálnám elvesztét, mert ővele ki is lehet jönni, amúgy is már megszoktam kormányát; vajha csak addig is maradna nálunk, míg én viceispán maradok, mert megvallom igazán, nem szeretnék valamely új, s kivált olyan embernek, kihez nem húz szívem, erőltetett tisztelkedéseket tenni, ezek különben sem vonásai természetnek; annyiival nehezebben esne, ha egy, az én geniusommal¹¹² meg nem egyező heterogeneus¹¹³ embernek praesidiuma¹¹⁴ alatt kellene még azon hátralévő egynéhány holnapot szolgálnom;¹¹⁵ pedig nagyon beszélük kineveztetését, arról azonban, ki lenne nálunk helyette, senki még gyanakodni sem tud.”¹¹⁶

Osztérhueber József már 1830 szeptemberének végén szorgalmazta, hogy sógora bővebben írjon neki követtársainak magaviseletéről. Ezt Deák Antal október 1-jén több okból is lehetetlennek, illetve korainak tartotta: a koronázási hitlevél ügyén kívül még nem kerültek napirendre más, érdemi tárgyak, eddig inkább csak a közismerten bőbeszédű követek szólaltak fel, ezért társainak többségéről egyelőre

¹⁰⁹Felséges Első Ferentz austriai császár, Magyar- és Csehország koronás királyától Posony szabad királyi városába 1830-ik esztendőben, Szent Mihály havának 8-ik napjára rendeltetett magyar országgyűlésének jegyzőkönyve. Posonyban, 1830, 73.

¹¹⁰OGYK MPGY Deák Antal levelei. Osztérhueber Józsefhez, Pozsony, 1830. december 6. (2–3.)

¹¹¹Batthyány Imre gróf és a zalai ellenzék viszonyáról lásd bővebben: Béres Katalin: A Batthyányak és Zala vármegye kapcsolata a reformkorban és 1848–1849-ben. In: *Pártvezér, miniszterelnök, vértanú. Tudományos emlékülés a 200 éve született Batthyány Lajos miniszterelnök tiszteletére*. Szerk. Molnár András. Budapest – Zalaegerszeg, 2008, 81–93.

¹¹²Szellememmel.

¹¹³Másfajta, egymással össze nem férő.

¹¹⁴Elnöksége.

¹¹⁵Deák Antal 1828. június 8-ától 1831. június 20-áig töltötte be Zala vármegye első alispáni tisztségét.

¹¹⁶OGYK MPGY Deák Antal levelei. Osztérhueber Józsefhez, Pozsony, 1830. november 29. (6–7.)

nem tud ítéletet alkotni, a hitlevél vitájában pedig a számukra előírt utasításokhoz tartották magukat a követek, így annak során sem lehetett megismerni a „valódi, igazán érző hazafiúságot”. Deák Antal ugyan ígéretet tett, hogy ha majd később, „a velősebb dolgok közben jobban ki fog a szeg a zsákból tetszeni”, akkor ő is előáll kritikájával, erre azonban ritkán került sor ezen az országgyűlésen.¹¹⁷

Deák Antalnak 1830 őszén Pozsonyban az Ispotály utcában volt a szállása, Ebergényi Benedek, Vas vármegye ellenzéki követe, valamint a mérsékelt ellenzéknek számító beregi követ, Lónyay János¹¹⁸ szállásának szomszédságában. A zalai követ mindkettejünkkel szoros barátságot ápolt, velük volt együtt legtöbbször, sokszor szabadidejüket is együtt töltötték. Ebergényit a sógora is jól ismerte, ezért róla nem írt, Lónyayt pedig „egy szinte ahhoz hasonló derék, pedans,¹¹⁹ jó characterű ember”-ként jellemezte, megemlítve, hogy a beregi követ néhány évvel korábban, Balatonfüreden időzve, bejárta Zala megye nagy részét, és megismerkedett Csány Lászlóval s annak testvérével is, akikre szívesen emlékszik.¹²⁰

Felsőbüki Nagy Pál soproni követ ezen az országgyűlésen is az ellenzék egyik vezérszónokaként lépett fel, azonban több kérdésben már a kormány álláspontjához közeledett; kompromisszumos megoldást javasolt például az udvar által leglényegesebbnek tartott újoncfelajánlás (a császári hadsereg létszámának kiegészítése) ügyében.¹²¹ Deák Antaltól távol állt Felsőbüki habitusa, melyről az alábbiakat írta sógorának 1830. november 1-jén: „Nem hallgathatom el Nagy Pál úrnak a katonaiállásban tartandó módról már több ízben szokott eloquentiájával¹²² tett heves előadását, melyből megítélheted az ő excentricus¹²³ ideait, és inkább theoreticus¹²⁴ s minden helyes logikai combinatio¹²⁵ nélkül való, mint practicus¹²⁶ és jól összeűzőtt és fontolt gondolkozása módját. Nagy tűzzel proponált¹²⁷ ő már néhányszor ...”¹²⁸

¹¹⁷ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1830. október 1. (8.)

¹¹⁸ Pálmány: i. m. 1. köt. 894–895., 1014–1015.

¹¹⁹ Itt: pontos, rendszerető.

¹²⁰ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1830. október 7. (12.) Lónyay János 1826 augusztusában járt Balatonfüreden, illetve Zala megyében. Erről szóló, Csány Lászlóhoz írt, Tuzséron, 1826. szeptember 7-én kelt levelét közli: Csány László reformkori iratai 1817–1848. Sajtó alá rend. Molnár András. Zalaegerszeg, 2009. /Zalai Gyűjtemény 66./ 163–165.

¹²¹ Pálmány: i. m. 1. köt. 909–913.; Melkovics Tamás: Felsőbüki Nagy Pál. Élete, politikai pályafutása és közéleti szerepvállalásának jelentősége. Vasszilvágy, 2013, 100–111.

¹²² Ékesszólásával.

¹²³ Különcködő, hóbortos, eredetieskedő.

¹²⁴ Elméleti.

¹²⁵ Összeállítás, társítás.

¹²⁶ Gyakorlati.

¹²⁷ Indítványozott, terjesztett elő.

¹²⁸ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1830. november 1. (8.)

Egyik levelében Deák Antal is megemlékezett ellenzéki követársai, a borsodi Ragályi Tamás és a trencsényi Borsiczky István¹²⁹ között a koronázási hitlevél vitájában történt – más forrásból már ismert – afférról.¹³⁰ Amikor a kerületi jegyzővé választott Borsiczky az 1830. szeptember 21-ei kerületi ülésen felolvasta a hitlevél ügyében a főrendekhez intézendő üzenet általa készített tervezetét, az ellen Ragályi, „egyébaránt Borsickynak kedves barátja a legilletlenebb és valóban sértő kifejezésekkel kelt ki, s azt nyilatkoztatta ki, hogy az egészen haszonvehetetlen s még corrigálni¹³¹ sem lehet. Ezt Borsiczky nagyon szívére vette, és méltán, mert barátjától a legnagyobb hibák mellett is illendőbb kémélést érdemlett, s azonnal a tollat letette, a notariatust resignalta,¹³² s emellett Ragályinak ellensége lett. Többeknek unszolására azonban a békességet ismét magok között megtették, a tollat mindazonáltal kezébe többet nem vette, és így notariusnak közös akarattal, vagy, hogy igazában kifejezzem magamat, közös gyűlölségből, mivel Borsiczkynak több jó barátja látszott lenni, Ragályi választatott csak azért is, hogy az ő nuntiumjának¹³³ és notariusi munkáinak hasonlót lehessen tenni.”¹³⁴

Az országgyűlés előrehaladásával elégedetlen Deák Antal 1830 novemberének elején a kerületi ülések jegyzőinek „szerfelett való gyengeség”-ét látta a késlekedés egyik fő okának. E tisztséget akkor a fent említett Ragályi Tamás mellett Ghyczy Rafael főjegyző, Komárom vármegye ellenzéki követe töltötte be.¹³⁵ „Ragályi már letette a tollat, most Ghyczy, Komárom vármegyei követre szállott az által, ki egy igen derék, emberséges ember, de az országnak tolla még jobban inog kezében, mint az előbbeninek, nem fog úgy a tentája, mint azt mi általjában kívánnánk” – dohogott Deák Antal, hozzátéve, hogy a november 4-ei kerületi ülésen elvetették a Ghyczy által fogalmazott beadványt, és helyette három tervezetet is készítettek, amelyeket majd egybe próbálnak gyúrni.¹³⁶

Zala vármegye 1832. november 5-ei közgyűlésén harmadszorra is a megye követévé választották a tisztségtől vonakodó, változó egészségű Deák Antalt, aki – miután 1831 júniusában megvált első alispáni székétől – csak azzal a feltétellel vállalta el a követi megbízatást, hogy leköszönhessen arról, ha egészsége rosszabbra fordul. Az ifjúkora óta gyomorbetegséggel küszködő, s e bajára az 1825–1827. és

¹²⁹ Pálmány: i. m. 1. köt. 846–847., 1113–1116.

¹³⁰ Ragályi Gedeon erről szóló levelét idézi: Völgyesi Orsolya: A rendek és a koronázási hitlevél vitája az 1830. évi országgyűlésen. In: *Egy elfeledett koronázás a reformkorban. Az utolsó pozsonyi uralkodókoronázás 1830 őszén.* Szerk. Soós István. Budapest, 2017, 27–28.

¹³¹ Kijavítani, helyesbíteni.

¹³² Lemondott a kerületi jegyzői tisztségéről.

¹³³ Üzenet-tervezeteinek.

¹³⁴ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1830. október 7. (11.)

¹³⁵ Pálmány: i. m. 1. köt. 930., 1113–1116.

¹³⁶ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1830. november 4. (2.)

1830. évi diéta idején is többször panaszkodó zalai követ alig két hónappal az országgyűlés megnyitása után, 1833. február 24-én – döntően a számára kedvezőtlené változott politikai légkör következtében – megírta lemondó nyilatkozatát. Helyette április 15-én az öccsét, Deák Ferencet választották Zala követévé, aki két héttel később, április 29-én váltotta bátyját a pozsonyi diétán.¹³⁷

Deák Antal 1832 novemberében, még kehidai otthonában értesült róla, hogy Somogy megye első követévé Czindery László első alispánt, második követté pedig Somssich Miklós táblabíróvá választották.¹³⁸ Jóllehet mindketten az ellenzékhez tartoztak, Deák Antal megütközött azon, hogy Somssich – aki az 1830-as diétán az opposíció egyik vezéralakja volt – elvállalta a megbízatást: „*A múlt országgyűlésén a rang meg volt változva, és most azért kívánták a statusok ezen rendet így állapítani, hogy Somssich Miklósban egy nemesebb büszkeséget képzelvén, minthogy az a talyigáról leszállítva második követnek menjen, tőle meg akartak szabadulni; ő azonban, nem tudni, mi célból (vagy talán mégis gyaníthatni), a degradatióval*¹³⁹ *nem törődven, a második követséget is elvállalta; o tempora, o mores!*”¹⁴⁰

Deák Antal újabb, a korábbiaknál rövidebb pozsonyi tartózkodása idején is megkülönböztetett figyelmet szentelt sógorához intézett leveleiben az alsótábla országos ülésein elnöklő királyi személynök személyének, illetve tevékenységének. Mérey Sándor, az előző év decemberében kinevezett új személynök¹⁴¹ 1832. december 14-én mutatkozott be elnökként az alsótábla országos ülésén. Deák Antal első benyomásai kedvezőek voltak róla: „*a personalis egy valóban lelkes, szintúgy mint ékes és válogatott szavakkal készült magyar beszéddel idvezlette az egybegyűlt rendeket. Amint annak első meghallására felőle ítéletet hozni lehet, minden eddig és ily alkalmakkor tartatni szokott köszöntő beszédekét felülmúlt az; egyébaránt ezen úrnak első maga alkalmaztatása olyan, amelybe gáncsot keresni vagy találni lehetetlen; a legnyájasabb leereszkedéssel s majdnem barátságos indulattal fogadott mindenkit, s ha mind előlülői tulajdonit, mind társalkodási módját azon mértékben folytatja, melyben kezdette, úgy ő bizonyosan a rendek köztiszteletét megnyerendi.*”¹⁴² Néhány héttel később, az 1833. január 10-ei országos üléstől kezdődően viszont már kifejezetten ellenséges volt a személynök és a rendek viszonya, s az utóbbiak ellehetetlenítették az elnök munkáját. Mérey január 10-én az országgyűlési újság és napló, illetve a tárgyalások nyilvánossága ügyében tett meg gondolat-

¹³⁷ Molnár: *A fiatal Deák Ferenc...* 254–273.

¹³⁸ Pálmány: i. m. 1. köt. 183–185., 1148–1150.

¹³⁹ Lefokozással.

¹⁴⁰ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Kehida, 1832. november 10. (2.) Az idézet végén a latin nyelvű, Cicerótól származó szállóige: „*Ó idők, ó, erkölcsök*”, illetve „*Milyen idők, milyen erkölcsök*”!

¹⁴¹ Pálmány: i. m. 1. köt. 663–664.

¹⁴² OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1832. december 23. (1.)

lan kijelentéseivel ingerelte fel az ellenzékét.¹⁴³ Deák Antal rosszállással számolt be róla, hogy a tanácskozások nagyon zajosak és lármások voltak, mert a rendek mind személyében, mind hivatalában támadták a január 10-ei vitában súlyos vereséget szenvedett, tekintélyét veszített személynököt: „... *nem a Majláth van az előlülői széken, kinek mind tudománybéli tehetségeit, mind előlülői ügyességét, mind személyes tekintetét is még csak távolról sem bírja mostani előlülönk annyira, hogy vagy ő nem fogja mostani helyét megtarthatni, vagy ha csakugyan meghagyatik is itt, a tárgyak siettetése, a tanácskozások méltósága, s a közjó bizonyos kárral járó hátramaradást szenved; felette sok személyes ellenségei vagynak, kik minduntalan ellene törő kifakadással vegyítik előladásaikat [...]. [...] Personalisunk minden auctoritását*¹⁴⁴ *elvesztvén, azt többet visszanyerni sohasem lesz képes; reászabadították magukat követeink, s úgy hiszem, nem is lehet már ezen helytelenségtől őket visszatartóztatni; mi lesz a következése, mi, kiket a haza java közelebből érdekel, s dolgot hidegebb vérrrel szoktuk ítélni, búsán várjuk.*”¹⁴⁵

Az elnöklésre alkalmatlannak bizonyuló Mérey bukását leginkább a Tagen János nagyprépost, a nagyváradai káptalan követe körül kialakult bonyodalom, illetve annak erélytelen kezelése idézte elő. Az 1833. február 21-ei országos ülésen nagy felzúdulást váltott ki, hogy Tagen a vallásbeli üzenet vitájában meghazudtolta Bihar vármegye ellenzéki követe, Beöthy Ödön állítását, aki megyéje követutasítására támaszkodva cáfolta, hogy nem történnek kényszerítések a katolikus hitre való nevelés ügyében. Mérey az ingerültségtől megrettenve feloszlatta, illetve elnapolta az ülést, nem engedte felszólalni az elégtételt követelő Beöthyt. A másnapi országos ülésen Beöthy és ellenzéki követársai büntetőeljárást kezdeményeztek Tagen ellen, akit az ülésterem elhagyására kényszerítettek, miközben hevesen támadták a személynököt is.¹⁴⁶ Deák Antal szerint a rendek „*a legkeserűbb szemrehányással illeték*” és „*heveskedett indulattal s goromba kifejezésekkel vádolták*” a személynököt, ami az előző diétán, Mailáth György elnöksége alatt nem fordulhatott volna elő: „*Majláthnak mert volna valaki az ő jussaiba vágva csak távolról is ilyen sértő szemrehányásokat tenni, úgy hiszem, majd megérezte volna a goromba emberrel magas helyheztetésének tekintetét.*” Ekkor már a zalai követ sem tagadta Mérey alkalmatlanságát: „*van is különbség a két praeses*¹⁴⁷ *között, mégpedig minden részben nagy különbség: a mostani praesesünk már kiejtette a gyeplőt kezéből, ragadják azt már*

¹⁴³ Kossuth Lajos: *Országgyűlési tudósítások*. I. kötet. 1832. december 17. – 1833. augusztus 4. Budapest, 1948. /Kossuth Lajos Összes Munkái I./ 90–93.; Kölcsey Ferenc: *Országgyűlési napló*. Sajtó alá rend. Völgyesi Orsolya. Budapest, 2000, 46–47.; Pálmány: i. m. 1. köt. 664.

¹⁴⁴ Tekintélyét, befolyását, hatalmát.

¹⁴⁵ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1833. január 13. (3–5.)

¹⁴⁶ Kossuth: i. m. I. köt. 174–179.; Kölcsey: *Országgyűlési napló* 92–94.; Pálmány: i. m. 1. köt. 664., 778.

¹⁴⁷ Elnök.

*ezentúl, amerre ragadni akarják, s ő nem elég erős ott megállapodni, ahol akar, noha különben elég, sőt talán feleslegesen is popularis*¹⁴⁸ *ember, s mindent a statusok kedvére kíván hagyni és tenni, de éppen ez nem vezet célhoz; egy ilyen összebomlott akaratú, sok különbféle gondolkozású emberekből összeállott quodlibet*¹⁴⁹ *társaságot, mint a mienk, autoritással*¹⁵⁰ *és okos szigorúsággal kell kormányozni, úgy érettetik el hamarább a cél, melynek elérésére ugyan az össze hivatott*”.¹⁵¹

1833 márciusának elején már Deák Antalnak is az volt a véleménye, hogy Mérey személynök minden ékesszólása ellenére „gyenge [elnök], s minden popularitása mellett is nem a maga helyén van, s egy szóval nem oda való, ahol áll és ül.”¹⁵² A zalai követ március folyamán többször említette leveleiben, hogy a személynök Bécsbe utazott, s ott is maradt a szívbaját gyógyíttatni – amiből sokan arra következtettek, hogy többé már nem fog elnökölni –,¹⁵³ végül április 21-én azt az értesülését osztotta meg sógorával, hogy Méreyt a Helytartótanács tartományi biztosságok igazgatójává nevezték ki, „excellenciás” titulust kapott, fizetését pedig megemelték 2000 pengőforinttal, „s így csak úr marad mégis, ha a praesidiumból”¹⁵⁴ kimarták is.”¹⁵⁵

1833. január 28. és február 2. között, hat egymást követő ülésnapon Deák Antal (valamint Szepes megye követe, az idős Almássy Lajos) elnökölt az országgyűlés alsótáblájának kerületi ülésein.¹⁵⁶ Deák Antal olyan határozottan, rendet és fegyelmet tartva, logikus, áttekinthető tárgyalási szisztémát követve vezette a kerületi üléseket, hogy elnöki tevékenységével még a reformok kérdésében vele szembekeverülő liberális szatmári követ, Kölcsey Ferenc elismerését, tiszteletét is kivívta.¹⁵⁷ Kölcsey ekkor jegyezte fel róla országgyűlési naplójában a jól ismert sorokat: „csendes komolyságú, próbát állott characterű férfiú; s éppen az, ki múlt országgyűlésen az udvartól önként ajánlott tanácsos címet el nem fogadá. Ez különben a Werbőczy által kijegyzett natio”¹⁵⁸ *embere, s a nagy néptömegre kedvező pillantatot nem vetett, de előttem mégis igen becses.*”¹⁵⁹

¹⁴⁸Népszerű.

¹⁴⁹Egyveleg, mindenféle.

¹⁵⁰Tekintéllyel.

¹⁵¹OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1833. február 24. (6–7.)

¹⁵²OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1833. március 3. (5.)

¹⁵³OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1833. március 10. (6.), 1833. március 17. (1–2.), 1833. március 31. (8.)

¹⁵⁴Elnökségből, elnöklésből.

¹⁵⁵OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1833. április 21. (4.)

¹⁵⁶Molnár: *A fiatal Deák Ferenc...* 265.

¹⁵⁷Kölcsey: *Országgyűlési napló...* 87.

¹⁵⁸Értsd: rendi, nemesi nemzet.

¹⁵⁹Kölcsey: *Országgyűlési napló...* 79.

Kölcseyt az alsótábla 1832. december 22-ei kerületi ülésén nevezték ki a négy kerületi jegyző egyikévé,¹⁶⁰ akiknek feladata az alsótábla uralkodóhoz intézendő felirati javaslatainak, illetve a főrendekhez küldendő üzeneteinek megfogalmazása volt. A szatmári követ 1832 decemberének végén, 1833 januárjának elején három ilyen, hivatalos országgyűlési irományt fogalmazott meg magyarul, kettőt pedig latin nyelven (a magyar nyelv használata, illetve az országgyűlés Pestre helyezése ügyében).¹⁶¹ Kölcsey tervezetei a január 5-ei kerületi ülésen kerültek napirendre, ahol – saját megfogalmazása szerint – rájuk „omlott a kritikának zápora”, míg végül nagy láрма, zúgás és több-kevesebb kiigazítás után valamennyit elfogadták.¹⁶² A „magyar haza által dicsérve tisztelt tudós” javaslatainak kritikusai közé tartozott Deák Antal is, aki másnap a következőket írta sógorának az általuk korábban csak költőként ismert Kölcsey tervezeteiről: *„Ha ezen munkákat elkészítve látnád, tudván azt, hogy Kölcsey tollából folytak, vagy azt nem hinnéd, hogy ezek csakugyan általa tetettek fel, vagy arról kételkednél, hogy Kölcseynek költői munkái az ő elmeszüleményi legyenek. Már két országgyűlésen volt szerencsém lenni, de oly silány és lelketlen munkák még egy kerületi jegyző által sem készültek; a deák¹⁶³ fordítás pedig éppen a még jövődő századra mutat, melyben alkalmasint a jó deák nyelvhez értő embert lámpással fogják utóink keresni. Elhiszem, hogy nem volt éppen költői vénájában, amidőn tollat ragadott kezébe, csak az kár, hogy az országgyűlésének nincsen ideje az ő vénájának felbuzdulására várni; így van, mikor valaki eránt vakbuzgósággal viseltetik az ember, s nem ismervén minden oldalról tehetségét, csak azért, mivel ő az, oly pályára juttatja, melyen kifáradt tüdővel a célhoz futni nem képes; sokat vesztett a közvélekedésben.”*¹⁶⁴ Deák Antal nem részletezte Kölcsey tervezeteinek vitáját, csupán annyit jegyzett meg arról, hogy *„egy rossz nadrágból sokkal nehezebb jót csinálni, mint a még szabatlan posztból alkalmas újat készíteni; [a három javaslat] olyan tehát, amilyen, de a közbizalomnak éppen meg nem felelő.”*¹⁶⁵

Kölcsey az 1833. február 5-ei kerületi ülésen olvasta fel az általa – követtársai unszolására – készített újabb, az uralkodó Magyarországon való lakásáról szóló felirattervezetet, melyet először örömmel fogadtak, azután részben mégis megváltoztattak, majd átdolgozásra adtak vissza neki.¹⁶⁶ Deák Antal az alábbiakat írta sógo-

¹⁶⁰ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1832. december 23. (9.)

¹⁶¹ Ezeket a tervezeteket, illetve azok többféle változatát közli: Kölcsey Ferenc: *Országgyűlési dokumentumok*. Sajtó alá rend. Völgyesi Orsolya. Budapest, 2011, 411–430. (Keletkezésükről lásd: Uo. 889–894.)

¹⁶² Kölcsey: *Országgyűlési napló*... 37–38.

¹⁶³ Latin nyelvű.

¹⁶⁴ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1833. január 6. (1–2.)

¹⁶⁵ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1833. január 6. (3.)

¹⁶⁶ Kölcsey: *Országgyűlési dokumentumok*... 464–477., 910–911.

rának Kölcsey tervezetének fogadtatásáról: „Hite sorosi¹⁶⁷ hangos éljen kiáltással fogadták az általa történt elolvasatást, annak megmutatására, hogy az mely jó, mely helyes és kérdést nem szenvedő munka legyen; mi azonban nem hagyván magunkat a vivát¹⁶⁸ kiáltással megszedíteni, annyira összevissza corrigáltuk,¹⁶⁹ hogy az általa legszebbnek tartott flosculusokat¹⁷⁰ kitöröltetvén, előbbi formájából egészen kivettük, s az előbbeninél jobbá változtattuk. Ekkor újra tapasztaltam, hogy ő csak literator,¹⁷¹ és semmit se kevesebbet, mint diplomaticus;¹⁷² tapasztaltam azt is, hogy nagyon maga meghitt ember, haragszik, ha feltételeit igazgatják, pedig haszontalan a mérge, mert akárminek is tartja magát, itt sokkal külön emberek vannak nálánál, s bizonyosan olyanok, kiktől minden kérdésen kívül tanulhat, s szüksége is van arra, ha országgyűlési követ akar lenni.”¹⁷³ Kölcsey átdolgozott felirattervezetét 1833. március 9-én vitatta meg és fogadta el az alsótábla országos ülése, ám Deák Antal továbbra is lesújtó véleménnyel volt róla: „...felvetetett tehát elsőben az ifjú királynak magyar hazánkban leendő lakása végett Kölcsey által fel-tett nagyon silány magyar, s szegény Cicerónak¹⁷⁴ öszvepofozásával készült deák repraesentatióknak,¹⁷⁵ de ezen már a circulusokban¹⁷⁶ sem lehetvén jól faragni, az országos ülésben is legkevesebbet fel nem akadtunk rajta.”¹⁷⁷

Deák Antal nem állt egyedül e véleményével; hasonlóak voltak öccse, az országgyűlésre 1833 áprilisának végén, bátyját felváltva érkező Deák Ferenc első benyomásai is a – később egyik legközelebbi barátjává váló – szatmári követről. Amikor Kölcsey a május 21-ei kerületi ülésen beszédet mondott a vallás ügyében,¹⁷⁸ Deák Ferenc a következőket írta róla sógorának: Kölcsey „inkább költői melegséggel, mint diplomaticai¹⁷⁹ fontossággal szólt; tudom, hogy Klári¹⁸⁰ Kölcseyt, mint költőt

¹⁶⁷ Értsd: a protestánsok.

¹⁶⁸ Éljen.

¹⁶⁹ Kijavítottuk, helyesbítettük.

¹⁷⁰ Szóvirágokat, jeles mondásokat.

¹⁷¹ Irodalmár, tollforgató.

¹⁷² Közjogi ismeretekkel rendelkező személy.

¹⁷³ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1833. február 10. (3.)

¹⁷⁴ Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106–43): római író, filozófus és politikus, az ókori latin nyelvű irodalom egyik klasszikusa, a római szónoklás legnagyobb mestere.

¹⁷⁵ Latin nyelvű felirati javaslatunk.

¹⁷⁶ Kerületi üléseken.

¹⁷⁷ OGYK MPGY Deák Antal levelei. Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1833. március 10. (6.)

¹⁷⁸ Kölcsey beszédét két változatban is közli: Kölcsey: *Országgyűlési dokumentumok...* 150–151.

¹⁷⁹ Közjogi.

¹⁸⁰ Deák Klára (1793–1859): Deák Ferenc nővére, Oszterhueber József felesége.

szereti, megküldöm ezen beszédjét; olvasni nem kellemetlen, noha Pázmándy¹⁸¹ azt súgta fülembe, midőn Kölcsey leült, hogy a beszéd helyes, de az izenetben¹⁸² nem sok hasznát lehet venni.”¹⁸³ Deák Ferenc hat nappal később Kölcsey június 4-én, a kerületi ülésben a vallás ügyében mondott újabb beszédét¹⁸⁴ küldte meg nővérének, hasonló minősítéssel: „gondolat sok helyes van benne, de nem országgyűlési fontosságú; a nyelv azonban tiszta és ékes”.¹⁸⁵

*

Összegzőként megállapítható, hogy Deák Antal országgyűlési levelei, melyekhez hasonló egykorú levelet – különösen az 1825–1827. és 1830. évi pozsonyi diétáról – keveset ismerünk, hasznos, informatív adalékokkal támasztják alá vagy egészítik ki az egyes országgyűlések szereplőire vonatkozó eddigi ismereteinket. Sógorával s egyben bizalmas barátjával őszintén közölt megfigyelései és értesülései – más forrásokkal összehasonlítva – megbízhatónak, hitelesnek bizonyulnak. Deák Antal a rendi alkotmányt védő, tekintélytisztelő, mérsékelt ellenzéki szemszögéből ítélte meg az alsótáblán helyet foglaló követek, a főrendi tábla világi és egyházi tagjai, valamint a kormányzati tisztségviselők jellemét és tevékenységét; legfontosabb, állandó mércéje a jó, igaz, valódi, tiszta érzésű hazafiság volt. Nemcsak politikai ellenfeleit illette kritikával, hanem esetenként ellenzéki követársait is, ugyanakkor a vele elvileg szembenállók táborában is képes volt méltányolni az elismerésre méltó személyiségeket és érdemeket.

¹⁸¹ Pázmándy Dénes, idősebb (1781–1854): táblabíró, Komárom vármegye ellenzéki követe. (Pálmány: i. m. 1. köt. 1074–1076.)

¹⁸² Tudniillik a vallás tárgyában a főrendekhez intézendő üzenetben.

¹⁸³ OSZK Kt. Levelestár, Deák Ferenc levele Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1833. május 31. Közli: Deák Ferenc országgyűlési levelei... 24. Idézi: Völgyesi Orsolya: Egy költő a rendi országgyűlésen. Kölcsey Ferenc politikusi kapcsolatrendszerének kialakulása az 1832–36-os diétán. In: uő: *Írók, szerepek, stratégiák*. Budapest, 2010, 53.

¹⁸⁴ Közli: Kölcsey: *Országgyűlési dokumentumok*... 158–159.

¹⁸⁵ OSZK Kt. Levelestár, Deák Ferenc levele Oszterhueber Józsefhez, Pozsony, 1833. június 6. Közli: Deák Ferenc országgyűlési levelei... 28–29. Idézi: Völgyesi: *Egy költő a rendi országgyűlésen*... 53.

ANTAL DEÁK'S PORTRAYALS OF THE PARTICIPANTS OF THE DIETS BETWEEN 1825—1833

The older brother of Ferenc Deák, Antal Deák — *iudex nobilium*, then deputy lieutenant — participated at the Diets of 1825—1827, 1830 and 1832—1836 in Pressburg as the envoy of Zala County, where he weekly wrote friendly, confidential letters to his brother-in-law, József Oszterhueber, who lived in Pusztaszentlászló. In these unpublished letters he depicted many interesting facts about the daily life of the participants of the diet; gave detailed reports about the negotiation process; summarized the most important debates; and also portrayed some of participants of these negotiations. Our paper elaborates and publishes the latter, the characteristics of some actors of the diet (envoys, aristocrats and governmental officials); and outlines the fate and the historiography of Antal Deák's letters.

„AZ ISKOLA A NÉPÉ LETT!”¹

Iskolaállamosítás Baranya vármegyében (1948–1950)

„A közoktatás demokratikus átszervezése második honfoglalás.”²
Kéthly Anna

A magyar kormány második világháborút követő iskolapolitikai, oktatásirányítási hozzáállását, illetve annak három év alatt bekövetkezett száznolcva fokos fordulatát az alábbiakban érzékelhetjük. Bereczky Albert református lelkész, gróf Teleki Géza, az Ideiglenes Nemzeti Kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere idején politikai államtitkár, egyben a miniszter állandó helyettese, 1945-ben még ezt írta: „Olyan történelmi értékeink az egyházi iskolák, amikre vigyáznunk kell, mint a szemünk fényére.” Kifejtette, hogy nem csak történelmi és elvi okok állnak a felekezeti iskolák fenntartásának szükségességében, hanem anyagi okok is. Úgy vélte, hogy az a helyes út, ha az állam fokozottan támogatja az egyházakat iskoláik fenntartásában. Az államnak és az iskolának is ez a jobb.³ A „fordulat évében”, 1948-ban⁴ azonban már a hatalom birtokába jutott baloldali politikai erők nem túrték tovább az iskolai oktatás és nevelés vallási-világnézeti pluralizmusát. Az 1948-as retorika szerint az addig fennálló „népellenes iskolarendszert a demokráciának természetesen el kell tüntetni”.⁵

Az államhatalom felekezeteket ellehetetlenítő, a társadalomban betöltött szerepüket minimálisra csökkentő tevékenysége már 1945-ben megkezdődött. A földreform következtében az egyházak elvesztették azokat a földbirtokaikat, melyek az iskolafenntartás költségeinek nagyobb részét fedezték. Mivel az elvett földekért kárpótlást nem kaptak, a felekezeti iskolák a növekvő államsegélyek révén egyre kiszolgáltatottabb helyzetbe kerültek az őket ellenőrző, felügyelő államtól. Mégis „felvették a kesztyűt”. A két fél között az iskolákért vívott háború főbb küzdelmei a különböző fenntartású (községi, felekezeti) iskolák kötelező együttműködése, a

¹ A szülői értekezletek vezérfonala. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BaML), Sásdi Állami Általános Iskola iratai (a továbbiakban: VIII. 282.), Iktatott iratok, 64/1948.

² Köznevelés, 1945. 1–2. sz. 2.

³ Köznevelés, 1945. 8. sz. 1–3.

⁴ Június 12-én a Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesült, és az MDP (Magyar Dolgozók Pártja) nevet vette fel, az új párt vezetője Rákosi Mátyás lett.

⁵ A szülői értekezletek vezérfonala. MNL BaML VIII. 282. Iktatott iratok, 64/1948.

hittan fakultatív tantárggyá tétele, a latin mint „urizáló” nyelv eltörlése, az egységes állami tankönyvek bevezetése kapcsán bontakoztak ki. Az egyházak egységes ellenállása és széles társadalmi támogatottságuk láttán az állam többször is visszavonulót fűjt, látszólagosan engedett terveiből. Az ún. „kékcédulás” választásokat követően ugyanakkor a „letisztult politikai helyzet” lehetővé tette a szovjet hadsereg támogatását is maga mögött tudó Magyar Kommunista Párt számára, hogy beindítsa a minden ellenzéki magatartást eltaposó gőzhengert. A felszínen az egyházakkal megegyezni kívánó szerepben tetszelgő kormányzat valójában saját akaratát kényszerítette rá a „tárgyalópartnereire”. Elsődleges célja a Magyar Köztársaság, és legfőbb vívmányainak (földreform, államosítások) elismertetése volt az egyházakkal. Az egyeztetések a sajtópropagandával párhuzamosan 1948 februárjától indultak meg. A háttérben – a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban (VKM), pártgyűléseken – azonban már sorra készültek az iskolák államosításával kapcsolatos tervezetek, javaslatok. A kormánypropaganda az iskolákban felmerült nehézségeket a felekezetek nyakába varrta. Hirdették és sulykolták, hogy az egyház palástja mögött megbúvó reakció meg akarja akadályozni a paraszt- és munkásszármazású gyermekek kulturális felemelkedését, a falusi népesség szellemi elmaradottságának felszámolását.

A katolikus egyház – az államosítás főként őket érintette, lévén a felekezeti iskolák nagyobb része katolikus fenntartású volt⁶ – válaszlépésként többek között a templomokban védte meg állásait, illetve a papok lakosság körében kifejtett térítő-felvilágosító munkájára támaszkodott.⁷ Iskoláikba rendre érkeztek az egyházi főhatóságok levelei, rendeletei, utasításai. A Miasszonyunk női kanonokrend pécsi polgári leányiskolájának iratanyagában olvashatjuk Mindszenty József bíboros hercegrímás 1948. május 8-án kiadott rendeletét, amelyben közölte a Katolikus Tanügyi Főigazgatóság hatáskörébe tartozó valamennyi iskola igazgatójával, hogy a tanári testületek tagjai az egyházi iskolák államosításának kérdésével foglalkozó gyűléseken vagy az Egyház jogait súlyosan sértő tevékenységekben nem vehetnek részt.⁸ A Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége (KSZVSZ) 1948. Úrnapján⁹ kelt levelében tájékoztatta a szülőtestvéreket azokról a szükségesnek látott és megtett lépésekről, melyeket a katolikus iskolák államosítása kérdésének napirendről tör-

⁶ Egy 1948. szeptemberi tanfelügyelői statisztikai kimutatás adatai alapján Baranya vármegyében az általános és népiskolák 63%-a római katolikus volt az államosítást megelőzően. MNL BaML, Baranya vármegye és Pécs város Tanfelügyelőségének iratai (a továbbiakban: VI. 502.), Tanfelügyelői statisztikai kimutatások, 3929/1948.

⁷ Erről természetesen jegyzőkönyvek, feljegyzések készültek. Például az MDP megyei bizottságának címzett *Jelentés a klerikális reakció mesterkedéséről* az MDP németbolyi körzeti titkárságáról érkezett jelentés. MNL BaML, MDP Baranya Megyei Bizottsága iratai (a továbbiakban: XXXV. 36. 2. 60.), Az iskolák államosításának követelése a mohácsi járásban, 1948.

⁸ MNL BaML, Miasszonyunk Rend (R. K.) Polgári Leányiskolája iratai (a továbbiakban: VIII. 102.), Iktatott iratok, 396/1947–1948.

⁹ 1948. május 27.

ténő levétele érdekében foganatosítottak. „Szövetségünk kereteiben tömörült katolikus szülő társadalom megmozdulása mutatja, hogy szülőtestvéreink milyen ropant felelősséggel érzik a hitvallásos iskolák melletti kiállás nagy kötelességét.” A szervezet kötelességeként fogalmazták meg, hogy a katolikus szülőket és a szövetség hatósugarába vonható helyi katolikus társadalmat állandó felvilágosítással tájékoztassák a kérdés mindenkori állapotáról, és erősítsék a kitartó küzdelem folytatására. Megjegyzi a tájékoztató, hogy a hitvallásos iskolák fennállása és fenntartása ellen folytatott hírverés nem válogatós az eszközeiben, a hétmillió katolikus véleményének kifejtésére azonban a KSZVSZ-nek „semminémű rádió és sajtó lehetősége nincs”. Kérték a katolikus szülőtestvéreket, hogy támogassák a katolikus nevelőket a kísértésekkel, meggyőzni igyekvésekkel és erőszakos fogásokkal szemben.¹⁰

Az iskolák államosítását a nyilvánosság előtt Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter 1948. május 15-i sajtótájékoztatóján jelentette be.¹¹ Ekkor tudatta, hogy a felekezeti iskolák pedagógusait állami státuszba veszik át, felemelik bérüket, valamint kiemelte, hogy a kötelező hitoktatást megmarad. Elhangzott: „a legnagyobb megértést fogjuk tanúsítani a történelmi tradícióval rendelkező szerzetesi iskolák, kollégiumok felekezeti jellegének megőrzésére vonatkozóan.”

Ekkortól felgyorsultak az események. A hónap második felében megyeszerte az iskolaállamosítást követelő gyűléseket kellett szervezni. A községekben népgyűlésekre, rendkívüli képviselő-testületi ülésekre, pártok, népi szervek (Nemzeti Bizottság, DÉFOSZ,¹² UFOSZ,¹³ FÉKOSZ¹⁴ stb.) gyűléseire került sor. Az egyes községek pedagógusai, valamint a gyári munkások is az államosítás mellett foglaltak állást. Ezeken a gyűléseken egyéb követelések is megfogalmazódtak. Példaként említem, hogy Komló, Mánfa, Budafa, Mecsekfalu, Mecsekjános, Mecsekpölöske, Liget, Magyarszék, Magyaregregy, Kárász, Vékény, Szászvár, Császa, Máza, Váralja, Nagymányok községek pedagógusai aktívgyűléseiken az egyes egyházi funkcionáriusok által a gyerekekkel, szülőkkel, és tanítókkal szemben alkalmazott „terrorisztikus módszerek” megszüntetését sürgették. A Sopiana Gépgyár és Vasöntőde szellemi és fizikai dolgozói az iskolák államosításán túl egyenesen Mindszenty József hercegprímásnak az egyház éléről való eltávolítását követelték. A sásdi járásban megdöbbentő módon az egyes községek (Komló, Pécsbudafa, Mánfa, Mecsekfalu, Mecsekpölöske, Liget) katolikus lakói tiltakoztak „a klerikális reakció nép- és nemzetellenes magatartása, valamint a felekezeti iskolák demokráciaellenes tanítási és oktatási módszere ellen”.¹⁵ A lakosság „meggyőzése” sikeres volt tehát.

¹⁰ MNL BaML, Miasszonyunk Rend Pécsi Rendháza iratai (a továbbiakban: XII. 8. 18. tétel), Iktatott iratok. 40/1948.

¹¹ *Dunántúli Napló*, 1948. 111. sz. 1.

¹² DÉFOSZ = Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége

¹³ UFOSZ = Újonnan Földrehoz Juttatottak Országos Szövetsége

¹⁴ FÉKOSZ = Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetsége

¹⁵ MNL BaML XXXV. 36. 2. 60. Az iskolák államosításának követelése a sásdi járásban, 1948.

1948. június 13-án (tehát még az államosítási törvény megszületése előtt) kormányrendelet született a nem állami kézben lévő óvodák, iskolák és a velük összefüggésben lévő tanulóotthonok épületeinek, berendezéseinek, felszerelésének, és az intézmények fenntartását szolgáló egyéb vagyonok zár alá vétele tárgyában. Az intézkedés az 1948. január 1-i leltár szerinti állapot fenntartását mondta ki. A leltárban feltüntetett vagyontárgyakat ezt követően elidegeníteni nem lehetett. A rendelet megszegése egy évig terjedő fogház, vagy öt évig terjedő börtönbüntetést vonhatott maga után. Amennyiben az intézetek 1948. január 1-i leltárral nem rendelkeztek, úgy azt sürgősen el kellett készíteni.¹⁶

1948. június 16-án végül az Országgyűlés elfogadta az 1948. évi XXXIII. törvénycikket, amely kimondta, hogy a nem állami iskolák és a velük összefüggő tanulóotthonok, kisdédóvodák fenntartását – a kizárólag egyházi célokat szolgáló tanintézetek (hittudományi főiskola, diakónus- és diakonisszaképző stb.) kivételével – az állam veszi át, ezen intézmények tanítóit, tanárait és óvónőit pedig állami alkalmazottakká minősítik át. A törvény 3. §-a szerint az állami fenntartás alá kerülő intézmények épülete, berendezése, felszerelése és a fenntartásukat szolgáló egyéb vagyona (tanítói föld, lakás, stb.), közművelődési célvagyonként állami tulajdonba került.¹⁷ A 8000/1948. VKM számú végrehajtási rendelet szerint a törvény rendelkezése alá esett a VKM felügyelete alatt álló vallásfelekezeti, községi, társulati (egyesületi), érdekeltségi és magán jogakadémia, polgári iskolai tanárképző főiskola, gimnázium, tanító-, tanítónő-, óvónőképző intézet, líceum, polgári iskola, általános iskola és népiskola, valamint gyógypedagógiai intézet, hacsak a kormány kivételt nem állapított meg. A törvény azokra a tanulóotthonokra is vonatkozott, amelyekben a tanulók többsége általános vagy középiskolába járt. Az állam nem vette át a kizárólag egyházi célokat szolgáló tanintézeteket és a keresztényi szeretet gyakorlására létesített intézményeket (pl. szeretetotthon, árvaház, nevelőintézet). Az állam használatába kellett adni az iskola vagy tanulóotthon épületét, illetőleg az iskolát/tanulóotthont magába foglaló épületnek az iskola/tanulóotthon céljára szolgáló részét, telkét, gyakorlóterületét, mintagazdaságát, sportpályáját, sporttelepét.

Ha az állami tulajdonba került épületet vagy helyiséget nem pusztán tanítás céljára, hanem más célra is (istentisztelet, lelkészi hivatal, egyházközségi ülésterem, ifjúsági egyesületi ülésterem stb.) használták, ezt a használatot az addigi módon továbbra is biztosítani kellett mindaddig, amíg egyéb elhelyezésről gondoskodás nem történik.

Nem tartoztak az iskolai és tanulóotthoni felszerelés alá a kegyeleti célokat szolgáló képek, szobrok vagy egyéb emléktárgyak (pl. szentképek, vallási tárgyú szobrok). Ez utóbbiakat az iskolafenntartó jogosult volt elvinni. Ugyanez vonatkozott az alkalmazottak és tanulók magántulajdonaira, az egyházi célokat szolgáló helyi-

¹⁶ 6500/1948. Korm. számú rendelet. MNL BaML, Pécs város polgármesterének iratai (a továbbiakban: IV. 1407. c.), VII. (Jogügyi) ügyosztály iratai, VII-18-42134/1948.

¹⁷ Köznevelés, 1948. 12. sz. melléklet, 4.

ségek berendezéseire, illetve a nem iskolai célt szolgáló gyűjteményre vagy könyvtárra, stb. Az 1948. július 1-jén megjelent rendelet rendelkezéseit 1948. június 16-ig visszamenőleg kellett alkalmazni.¹⁸

Az államosítási törvénnyel kapcsolatos közhangulat felmérésére, illetve befolyásolására bizalmas rendelet mondta ki, hogy augusztus 29., 30. vagy 31-én valamennyi iskolában szülői értekezletet kell tartani. Ezeken tájékoztatni kellett a széles közvéleményt „a népi demokráciánk életében végbement arról a sorsdöntő és történelmi eseményről, amit az 1948. évi XXXIII. tc. jelent az egész magyar nép számára.” A szülői értekezleten tisztázni kellett, miszerint nem a magyar kormányon és felelős szervein múlott, hogy a volt felekezeti iskolákban a szerzetesek és az apácák a következő iskolai évben nem tanítanak. A minisztérium kiváló tanárok és tanítók áthelyezésével biztosította a volt szerzetesi iskolákban is a tanítás megindulását. Az oktatás színvonalát illetően a rendelet kihangsúlyozta az új, színvonalas, olcsó, szakszerű és minden tanuló számára egységes tankönyvek jelentőségét. Az értekezlet anyagát minden iskola számára külön megküldte a minisztérium. Az igazgatók kötelesek voltak e vezérfonal szerint megtartani a szülői értekezleteket, melyek időpontját közölni kellett a tankerületi főigazgatóval, a tanfelügyelővel, a közigazgatási hatóságokkal, a népi szervekkel (NB,¹⁹ MPSZSZ,²⁰ MNDSZ,²¹ UFOSZ, FÉKOSZ) és a pártokkal (!) is, hogy azok is képviseltethessék magukat. Kiemelten figyelték az államosított szerzetesi iskolákban tartandó szülői értekezleteket. Megfigyelők lehettek a hivatali beosztottakon kívül a megbízható és erre a szolgálatra alkalmas pedagógusok is, akiknek a megfigyelésekről jelentést kellett írniuk.²²

Az értekezleten a szülőket biztosítani kellett arról, hogy a hitoktatás az államosított iskolákban továbbra is kötelező lesz, a kereszt változatlanul az iskolák termeiben marad, a felekezeti tanítókat az állam kivétel nélkül átveszi. Ismertetni kellett, hogy pár nappal a törvény megszavazása után az állam és a társadalmi szervezetek hozzáláttak az iskolák újjáépítéséhez, a berendezések és felszerelések kiegészítéséhez. A *Dolgozók az iskoláért* mozgalom célja az volt, hogy a tanév szeptemberben minden iskolában meginduljon. Ezt a munkát száz év mulasztásának jóvátételeként kellett feltüntetni. Igaztalanul „elmaradt” azonban a tanítás-oktatás problémáinak kifejtése során az a tény, hogy a második világháború pusztításai, de főként a katonai igénybevétel következtében az iskolaépületek súlyos károkat szenvedtek. Az iskolák felszerelése, bútorai, könyvtári könyvei és szertári anyagai, az irattárak egy része tönkrement, elveszett. A legsúlyosabb háborús károk Baranya vármegyében a Dráva menti településeket érintették. Volt község, ahol az egyházi épületek 100%-a elpusztult.²³ A

¹⁸ *Köznevelés*, 1948. 13. sz. 118–120.

¹⁹ NB = Nemzeti Bizottság

²⁰ MPSZSZ = Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete

²¹ MNDSZ = Magyar Nők Demokratikus Szövetsége

²² MNL BaML, VI. 502. Iktatott iratok. 3467/1948.

²³ Bernics Ferenc: *Közoktatás és tanügyigazgatás Baranya megyében 1945–1985*. Pécs, 1989, 43.

drávaszabolcsi, drávapalkonyai új iskola, a drávacsehi régi iskola épülete a hadműveletek során olyan súlyos károkat szenvedett, hogy azokat használni nem lehetett, ez utóbbi az 1945. márciusi harcokban összedőlt.²⁴ A helyzetet súlyosbította, hogy több iskolában tüzelőhiány miatt szünetelt az oktatás. Jelentős volt a tanítóhiány.²⁵ A Baranya vármegyét kiemelten érintő, a magyarországi német kitelepítések, a felvidéki magyar, valamint a csángó és a bukovinai székely betelepítések következtében az iskolaköteles tanulók és a tanítók száma, vallási megoszlása még 1948-ban is változott. Ezenkívül nem esett szó az egyházaktól 1945-ben kárpótlás nélkül elvett földbirtokokról sem, melyek bevételei a felekezeti iskolák fenntartásának és fejlesztésének költségeit is részben fedezték volna.

Ami a sajtóban folyamatosan beharangozott (valójában meg nem történt) meg egyezéseket illeti, hosszú, meggyőzéssel és fenyegetésekkel tarkított tárgyalásokat követően a Magyar Köztársaság kormánya és a magyarországi református egyház zsinati tanácsa az állam és egyház közötti viszony kérdésének „mindkét részről óhajtott békességes és helyes rendezése céljából” 1948. október 7-én megállapodást kötött. Ez kimondta, hogy a Magyar Köztársaság kormánya elismeri és biztosítja a vallásgyakorlás teljes szabadságát. A 3. § értelmében a kormány *„megengedi, hogy az egyház mindenütt, ahol szüksége mutatkozik, az állami iskolák tantermeit és egyéb erre alkalmas helyiségeit is a tanítás szabályszerű idején kívül az iskolai hatósággal való megegyezés szerint és az átengedés folytán esetleg felmerült károk megtérítési kötelezettsége mellett istentiszteletek, vasárnapi iskola, bibliaórák, énekkari és egyéb vallásos és egyházi összejövetelek és gyűlések céljára, díjmentesen használhassa mindaddig, amíg az egyházközségek e célra szolgáló más épületekről gondoskodni tudnak.”* Az egyezmény 7. § c) pontja szerint a kántortanítói javadalomnak a kántori feladatokért járó földilletménye az egyház tulajdonában maradt. Az e) pontban pedig az állam hozzájárult ahhoz, hogy a legerősebb történelmi hagyományokkal rendelkező református kollégiumok (a sárospataki, debreceni, pápai), illetve a budapesti Lónyai utcai református gimnázium továbbra is egyházi iskolák maradjanak.²⁶ Az evangélikus egyház zsinata – szintén komoly nyomás hatására – december 14-én kötötte meg a fenti szöveggel megegyező tartalmú megállapodást. A felekezet a budapesti VII. kerületi evangélikus gimnáziumot és a IV. kerületi Deák téri evangélikus leánygimnáziumot tarthatta meg.²⁷ A „mindent vagy semmit” elvet valló Mindszenty hercegprímás vezette katolikus egyházzal, bár informális tárgyalásokat folytatott az államhatalommal, megegyezés nem született. Ha az egyes egyházak egymástól eltérő stratégiáját nézzük, megállapíthatjuk, hogy a korabeli kommunista hatalom beren-

²⁴ MNL BaML VI. 502. Iktatott iratok, 1106/1945.

²⁵ Az 1946. április 1-i adatok szerint Baranya vármegye 761 tanítója közül 84 hadifogoly volt, 7 Nyugatra távozott, és 47 tanító nem kapta meg a tanítás megkezdéséhez szükséges leigazolását. *Köznevelés*, 1946. 12. sz. 3.

²⁶ *Magyar Közlöny Hivatalos Lap*, 1948. 227. sz. 2–3.

²⁷ *Magyar Közlöny Hivatalos Lap*, 1948. 276. sz. 2–3.

dezkedése és mindent maga alá gyűrni igyekvő uralkodása csak a megsemmisítés válfajai között hagyott választást.²⁸ A végeredmény ugyanaz volt.

Az államosítás gyakorlati szakaszába lépve, az 1948. augusztus 31-én kelt VKM-rendelet mondta ki, hogy az intézmények igazgatói, illetve vezetői mint felelős számadók a vezetésük alatt álló intézmények ingó- és ingatlanvagyonának nyilvántartását a lehető leghamarabb készítsék el. Erre a feladatra háromtagú bizottságokat kellett alakítani. A törzskönyv és nyilvántartás egy-egy példányát okmányokkal együtt, egy-egy példányát pedig okmányok nélkül a VKM Elnöki D. ügyosztályához kellett felterjeszteni. A beszerzendő, elkészítendő okmányok a következők voltak: az ingatlan telekkönyvi kivonata, kataszteri birtokíve, helyszínrajza, a fő- és melléképületek alaprajzai, a főépület homlokzatraja, az ingatlan részletes leírása, a telek, a fő- és melléképületek, beépített művek becsértékét és évi hasznóértékét igazoló helyhatósági bizonylat, az ingatlanok megszerzésére vonatkozó szerződések, juttatások hiteles másolatai.²⁹

Az államosítás lebonyolításának végső teendőit a 2700/1949. eln. számú és 1223-Á/4/1949. III. VKM számú rendelettel kiküldött kéttagú államosítási bizottságok intézték. Szabó Károly tankerületi főigazgató, egyben a Megyei Iskola Bizottság (MIB) elnökének 1949. december 28-án kelt tájékoztató jelentéséből a következő információkhoz juthatunk. A kéttagú államosítási bizottságok 1949. november 28-án kezdték meg érdemi munkájukat Baranya vármegyében. December 13-ig csak egy bizottság működött, melynek tagjai dr. Cserdi Ferenc tanügyi segédtitkár és Orsós László gimnáziumi tanár voltak. Ezt követően két bizottság folytatta a munkát: az I. számú bizottság tagjai Orsós László és Kresz József állami tanító, a II. bizottság tagjai dr. Cserdi Ferenc és Szilágyi Géza állami tanító voltak. A végzett munkát a MIB felülbírálhatta. 1949. december 28-ig a bizottságok összesen 55 épületet, 8 épületrészt (tantermet), 114 kataszteri hold 534 négyszögöl földet vettek állami tulajdonba. A jelentés megjegyzi: földingatlan azért került viszonylag kis mennyiségben állami tulajdonba, mert a tárgyalás alá vont iskolák nagy része református jellegű volt, és a szétválaszthatatlan kántortanítói földek az egyezmény értelmében egyházi tulajdonban maradtak. A munkálatok rendjét zavaró problémák csak kis számban történtek. Nehézséget jelentett az a körülmény, hogy a siklói járásbíróság mint telekkönyvi hatóság a kért telekkönyvi kivonatokat sok esetben csak késve, vagy egyáltalán nem küldte meg. Ilyen esetekben a nem mindig pontos kataszteri birtokívek alapján kellett határozni. Politikai

²⁸ Bár Balogh Margit a katolikus egyházon belüli két út, a Mindszenty József bíboros („[ellen]állva”), illetve Czapik Gyula egri érsek („térdre ereszkedve”) kapcsán fogalmazta meg a fenti megállapítást, úgy gondolom, a megfogalmazás találó az egyes egyházak eltérő útjára is. Balogh Margit: Kötélhúzás a kulisszák mögött. Czapik Gyula egri érsek tárgyalásai 1948-ban. In: *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948*. Szerk. Szabó Csaba – Szigeti László. A Lénárd Ödön Közhazsnú Alapítvány évkönyve, 2008, Budapest, 2008, 99.

²⁹ *Köznevelés*, 1948. 17. sz. 154. 10 932/1948. VKM rendelet. Baranya megye iskoláinak összegyűjtött anyagát lásd: MNL BaML Baranya megyei iskolák államosításával kapcsolatos iratok (XV. 67.).

vonalon súlyosabb nehézség nem mutatkozott. A volt iskolafenntartók magatartását jellemzően említi meg a jelentés Molnár József görcsönyi plébános nyilatkozatát, miszerint az eljárás már befejezett tényeket rögzít. Vejtiben olyan rémhírek előzték meg a bizottság megérkezését, melyek szerint január 1-től az istentisztelet tilos lesz. A református lelkészt „izgékony embernek” említi. A református lakosság általában a tantermek vallásos célból való további átengedésének engedélyezését kérte. A reggeli iskolai áhítatok megszüntetését azonban minden különösebb észrevétel nélkül tudomásul vették. A jelentés szerint a református presbitériumokban politikailag megbízhatatlan elemek befolyását állapították meg (Kisszentmártonban például az egyik hangadó presbiter előzetesen csendőr volt), ami annak is tulajdonítható – említi a beszámoló –, hogy a kulákok jelentékeny része református. Az irat ismerteti, hogy a katolikus plébánosok a jegyzőkönyvek aláírását általában azzal a hivatkozással tagadták meg, hogy egyházi főhatóságuk részéről a jegyzőkönyv aláírására nincs felhatalmazásuk. Akadtak kivételek is: Márigyűdön a plébános a jegyzőkönyvet minden nehézség nélkül aláírta, Kisdéren a helyettes községi bíró vonatkozott az aláírással, végül a bizottság figyelmeztetésére és a plébános rábeszélésére aláírta. A felmerült problémák megoldásánál a bizottságok higgadtan, de határozottan jártak el. Erre is látunk példát: Sámodon, mikor a bizottság a tanulók részére rendezett reggeli iskolai könyörgések további megtartásához nem járult hozzá, a presbitérium egyik tagja megjegyezte: *„úgy látszik, már a vallást is ki akarják tiltani az iskolából.”* A bizottság azonban felvilágosította a jelenlévőket arról, hogy a szabad vallásgyakorlatot az alkotmány biztosítja, és az állam az egyházak iránti előzékenységeinek a megegyezések megkötésével adta tanújelét. A fenti intézkedés azt a célt szolgálja csupán – hangzott el –, hogy el lehessen kerülni minden félreértést az iskola jellegét illetően. A bizottságok kezdetben figyelembe vették az addig fennállt általános szokást, valamint a református községek közhangulatát, és hozzájárultak, hogy a volt református iskoláknál a tanterem heti egy alkalommal vallásos est, december, január, február hónapokban pedig istentisztelet céljára a tanítási időn kívül felhasználható legyen. A bizottság ilyen irányú döntéseit azonban a MIB csak olyan községek esetén hagyta jóvá, amelyekben nem volt református templom.³⁰ A párttitkárok tevékenységével nem volt megelégedve a tankerületi főigazgató. Problémaként említette, hogy egyes községekben (Kórós, Kisszentmárton, Besence) nincs helyi párttitkár. Általában a helyi párttitkárok tárgyalásokon való passzív hozzáállását sérelmezte a jelentés. A főigazgató javasolta a reakció részéről történő hangulatkeltés ellensúlyozására a lakosság felvilágosítását a bizottságok munkájával kapcsolatban. Ajánlotta, hogy a helyi párttitkárok mutassanak rá a hangulatkeltések mögött húzódó „kulák érdekekre”. Megjegyezte, hogy aktívabb közreműködést csak a diószviszlói, beremendi és a vajszlói párttitkár tanúsított. Nem volt megoldott mindenhol az iskolaépület kérdése. Kovácshidán és Baranyahídvégen a református lel-

³⁰ A későbbiekben látni fogjuk, hogy a fenti ügyben a kéttagú bizottságok a MIB állásfoglalásának megfelelően, szigorúban jártak el.

kész lakásában folyt az oktatás. Itt a bizottság az iskolának ideiglenesen más helyiségben történő elhelyezését és az ötéves terv keretében új iskolaépület létesítését javasolta. Adorjason, Tésenfán, Márfán, Túronyban, Besencén, Lúzsokon és Csarnótán az iskola tanterme továbbra is a lelkészi lakással közös telken volt elhelyezve, amely állapotot meg kellett szüntetni. A jelentés szerint a római katolikus plébánosok a bizottság munkáját általában az egyházlátogatási jegyzőkönyvek latin nyelvű szövegének téves magyarázatával akarták befolyásolni.³¹

A kéttagú bizottságok működéséről a levéltárakban megtalálható államosítási jegyzőkönyvek, heti jelentések és tankerületi főigazgatói iratok tanúskodnak. Ezek szerint a két bizottsági tagon kívül a volt fenntartó képviselője, illetve az új igazgató volt jelen a jegyzőkönyv elkészítésekor, de előfordult, hogy a népi szervek, vagy a pártok is képviseltették magukat. A gyakorlatban a bizottságok a döntés során a javadalmi jegyzőkönyveket vették alapul. Ha ebben a természetbeni lakás és a földjavadalom kántori javadalomként volt feltüntetve, nem államosították. Ha viszont szét nem választható kántortanítói javadalomnak minősült, akkor a természetbeni lakást tanítói lakásnak fogták fel és államosították, a földjavadalmak esetében pedig kétféle eljárást alkalmaztak: a katolikusoknál államosították, a protestánsoknál pedig – hivatkozva az állam és a magyarországi protestáns egyházak között létrejött egyezményekre – teljes egészében vagy részben meghagyták az illető egyházközség tulajdonában. A kéttagú államosítási bizottságok sablon szerint készítették el a jegyzőkönyveket a következő pontok szerint: a jelen lévők felsorolását a tárgyalás alá vonandó ingatlanok (iskolai, iskolai és egyházi célt is, vagy csak egyházi célt szolgáló épületek, helyiségek, tanítói, kántori, kántortanítói természetbeni lakások, altiszti, harangozói lakások, iskolai, kántori, illetve kántortanítói célt szolgáló földek) műszaki leírása követte. Ezután az épületekkel és földekkel, majd pedig az ingóságokkal kapcsolatos döntés következett. Az ötödik pontban lehetett felsorolni a vegyes rendelkezéseket és határozatokat (mint például az iskola udvarán található harangtornyokkal kapcsolatos döntések, az iskolaépületben található harmónium államosítása, az iskolaépület egyházi célokra való további igénybevétele, a tantermekben található oltárok, kegytárgyak ügye), majd a volt iskolafenntartó tehette meg észrevételeit, kérelmét, panaszát. A legutolsó pont a jegyzőkönyvhöz csatolt mellékletek felsorolását tartalmazta.

A kéttagú államosítási bizottsági jegyzőkönyveket a MIB záradékával ellátva a tankerületi igazgató terjesztette fel a VKM-hez. A véghatározatot a VKM Elnöki III. Ügyosztálya hozta meg, melyről a tankerületi főigazgatót (később Baranya Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának IX. Oktatási és Népművelési osztályát), a volt iskolafenntartót, az állami általános iskola igazgatóját és az illetékes járásbírószéket mint telekkönyvi hatóságot értesítette. A volt iskolafenntartónak a határozat kézhezvételét követő 15 napon belül kellett benyújtania észrevételeit a tankerületi főigazgatóhoz.

³¹ MNL BaML XXXV. 36. 2. 60. Az iskolák államosításával kapcsolatos iratok. Az Államosítási Bizottság munkájáról jelentés, 1949.

Volt eset, amikor már az államosítási bizottság jelenlétében panaszt tett a volt iskolafenntartó képviselője. Ezt jegyzőkönyvbe is vették. Következzék egy részlet a patai (1950-től patapoklosi), 1950. március 21-én felvett államosítási jegyzőkönyvből: „Megállapítja a bizottság, hogy az iskola tantermét a ref. egyházközség egész éven keresztül hetenként egyszer vallásos esték céljára, ezen kívül november, december, január és február hónapban minden közönséges vasárnap és a ref. egyház istentiszteleti rendtartása szerint ünneppé nyilvánított napokon egyházi célokra igénybevette. Tekintve, hogy a magyar népköztársaság és a magyarországi ref. egyház között létrejött megegyezés szerint az iskola tanterme egyházi célokra csak addig vehető igénybe, míg az egyházi célokra megfelelő más alkalmas helyiség a községben nincs, mivel pedig Patán ref. templom van, a bizottság nem járulhat hozzá, hogy az iskola tantermét a ref. egyház istentiszteleti célokra is tovább igénybe vegye.” A volt iskolafenntartó képviselőjében Szántó László református lelkész kijelentette, hogy az állam és a magyarországi református egyház között létrejött megegyezés értelmében az iskola tantermét az egyház az addigi mértékben és módon továbbra is igénybe veheti, attól függetlenül, hogy a községben van-e templom vagy sem. A bibliaórák és a vallásos összejövetelek céljára ugyanis a templom nem volt megfelelő. A végső határozat nem a lelkész álláspontja szerint döntött. A másik vitás pont az ingó vagyonok államosítása körül bontakozott ki. Az iskola tantermében volt ugyanis elhelyezve a református egyház tulajdonát képező harmónium, melyet az 1947–1948. iskolai évben az iskola tanítója az iskolai zeneoktatás céljára is igénybe vett, így az államosítási bizottság azt, mint közös egyházi és iskolai célt is szolgáló vagyontárgyat állami tulajdonba vette. Hozzájárult a bizottság azonban ahhoz, hogy a harmóniumot a református egyházközség az addigi mértékben és módon továbbra is igénybe vegye.³²

Az államosítási bizottságok rendes heti jelentései forrásértéküket tekintve talán még érdekesebbek, hiszen a különböző községekben elvégzett munka során összegyűjtött tényeket, tapasztalatokat (köztük a lakosság politikai magatartását) is megismerhetjük belőlük. Az I. sz. bizottság 1950. január 10. és január 15. között 13 „objektumot” látogatott meg.³³ Ami a felmerült problémákat illeti, a jegyzőkönyv megemlíti, hogy Katádfát leszámítva, valamennyi református iskolánál kérték a tanterem vallásos célokra való átengedését, a közös használatban volt harmóniumok egyházi tulajdonban való meghagyását. A bizottság ezeket a kívánságokat a MIB korábbi állásfoglalására tekintettel elutasította.³⁴ Becefán a harmónium kegy-

³² A Patai volt református iskola államosítási jegyzőkönyve. MNL BaML, Baranya Megyei Tanács V.B. Művelődésügyi Osztályának iratai (a továbbiakban: XXIII. 13.), Iskolák államosítása, 1215-10-428/50. A jegyzőkönyv forrásbemutatóját lásd: Vargháné Szántó Ágnes: Baranyai protestáns iskolák 1849 és 1950 között. In: *Forrásaink a reformációról. Dokumentumok az MNL Baranya Megyei Levéltárából*. Szerk. Borsy Judit. Budapest, 2018, 205–208.

³³ Az I. számú államosítási bizottság rendes heti jelentése. MNL BaML XXIII. 13. 1215- ikt. sz. nélkül/1950.

³⁴ Később, a református egyház kérelmére megtartott vegyesbizottsági tárgyalás határozatának folyományaképp az állami tulajdonba vett harmónium Rózsafán visszakerült a református egyház tulajdonába. MNL BaML XXIII. 13. 1215-10-555. II/51.

tárgy jellegét kívánta bizonyítani – sikertelenül – a lelkész. A volt római katolikus iskolánál a jegyzőkönyv aláírását általában megtagadták. A szentdienesi volt római katolikus iskolánál a *ludi magisteri* minősítésre történt hivatkozás.³⁵

Az 1950. január 14-én kelt levelében a vallás- és közoktatásügyi miniszter elégedetlenségének adott hangot az államosítási bizottságok működését illetően: megjegyezte, hogy vannak olyan hivatalok, amelyek vezetői és bizottságai nem tanulmányozták át kellő mértékben és nem követik maradéktalanul az utasításokat. Megemlítette, hogy egyes tankerületekben nem működött megfelelő számú bizottság, holott a miniszter több ízben is hangsúlyozta, hogy legalább annyi államosítási bizottságot kell beállítani, ahányszor ötven olyan iskolai, óvodai és tanulóotthoni egység van a tankerületben, ahová ki kell szállni. Kiemelte, hogy egyes tankerületekben már 1949. december közepére elvégezték az államosítási munkálatok 50%-át, míg másutt ekkor még el sem kezdték a munkát. A munkában résztvevők motiváltságát fokozandó, a jó munkát végző bizottságoknak – munkájuk arányában – többletteljesítmény juttatását helyezte kilátásba.³⁶

Baranya megyében lassan haladt a munka. A Pécsi Tankerületi Főigazgató egyik jelentésében beszámolt arról, hogy 1950. január 15-ig a tankerületben működő két államosítási bizottság 116 egységet dolgozott fel, feldolgozatlan volt még 318. A tankerületben felmerült problémák: igen sok iskolánál merült fel telekkönyvi és más jogi természetű nehézség, ami miatt szükséges, hogy a bizottság egyik tagja olyan személy legyen, akinek megfelelő helyismerete, illetve a felmerülő nehezebb kérdések megoldására is alkalmas tanügyiigazgatási gyakorlata van. Ilyen személyekből azonban a tankerületben hiány mutatkozott. Politikai tekintetben a bizottság működése többnyire zavartalanul folyt. „A közhangulat általában úgy

³⁵ A Szentdienesen (1949-től Szentdénés) 1950. január 12-én készült jegyzőkönyv szerint Csokonay Béla plébános a volt iskolafenntartó képviselőjében a *Visita Canonica* azon megállapítását emelte ki, hogy az iskolánál az oktatás ellátására *ludi magister* (szerinte kántortanító) volt alkalmazásban, a tanítói lakás így kántortanítói lakás lévén, mentesül az államosítástól. A földjavadalom a fent említett *Visita Canonica* szerint kántortanítói föld volt, így csak a fele, a tanítói javadalomrész államosítható. A bizottság azonban a legutóbbi érvényben volt javadalmazási jegyzőkönyvet vette alapul, mely szerint a javadalmi földek szétválaszthatatlan kántortanítói javadalomnak minősültek, így – mivel nem volt a római katolikus egyház és az állam között megegyezés – a javadalmi földeket államosították. A kántortanítói természetbeni lakásokat a törvény értelmében pedig mindenhol államosították. (MNL BaML XXIII. 13. 1215-10-315.) A Mecsekjánosiban felvett jegyzőkönyvben a volt iskolafenntartó képviselőjében megjelent Palotai János plébános szerint az 1810-ben felvett *Canonica Visitatio*-ban említett *ludi magister* kántort jelentett, nem tanítót, tehát az államosított ingatlanokat a római katolikus egyház tulajdonában kell hagyni. A kérés a VKM elutasította. (MNL BaML XXIII. 13. 1215-10-335.) A kisherendi volt római katolikus iskola fenntartójától beérkezett észrevételekről a II. számú államosítási bizottság a következőket állapította meg: „Tudvalévő, hogy már a rómaiaknál az alapfokú tanítás megjelölésére a »ludus« szó volt használatos, így a Ludi Magister nyilvánvalóan az alapfokú tanítás mesterét, tehát elemi iskolai tanítót jelentett és nem a játéknak és orgonajátéknak a mesterét, ahogyan ezt jelenleg az egyház fordítani kívánja.” MNL BaML XXIII. 13. 1215-10-229.

³⁶ MNL BaML, Pécsi Tankerületi Főigazgatóság iratai (a továbbiakban: MNL BaML VI. 501.) a., 2360-19-1/1950.

tekinti a bizottsági határozatokat, mint [...] befejezett tények jogi rögzítését. Különösebb érdeklődés a falusi közvélemény részéről általában csak abban az irányban mutatkozik, hogy nyernek-e iskolai helyiségek egyházi célból való használatra átengedést, vagy sem.” A bizottságok csak olyan helyeken engedték ezt meg, ahol a használat engedélyezését kérő felekezetnek más istentiszteleti hely nem állt rendelkezésre.³⁷

A bizottságok Baranya megyében 1950 nyarán fejezték be munkájukat. Az iskolák államosítása, „köszönhetően” a fentebb ismertetett alapos előkészítésnek, propagandának, zökkenőkkel ugyan, de határozottan, gördülékenyen valósult meg. A tervgazdálkodásra való áttérés, az iparosítás előtérbe kerülése, a termelőeszközök állami tulajdonba vételének bővítése, a gazdasági élet centralizációja kapcsán az államnak elemi érdeke volt, hogy közvetlen befolyása legyen az iskolákra. Ezt tekintve az iskolák államosítása egy logikus oktatásirányítási reform volt, ami leegyszerűsítette az iskolák igazgatását.³⁸ Több évtized távlatából azonban világosan látható, hogy a Rákosi-rendszer türelmet nem tanúsítva, az iskolaügyet összekapcsolva az egyházakkal való leszámolással, két legyet ütött egy csapásra. Megszabadult a kommunista eszmerendszerrel szembeszálló felekezetekkel, és egy számára megfelelő ideológiával felfegyverzett új ifjúság kinevelését indíthatta meg.

ÁGNES VARGHÁNÉ SZÁNTÓ

“THE SCHOOL HAS ACQUIRED BY THE PEOPLE!” Nationalization of schools in Baranya county (1948—1950)

On June 16, 1948, the Parliament passed the law, which meant that the maintenance of non public schools and related student homes, nurseries would be taken over by the state and the teachers of these institutions would become public employees. The buildings, furnishings, equipment and other assets of maintenance of these institutions became the property of the state. The nationalization of schools was one of the most significant episode of the ultimate reckoning by the state against the churches. The growing power and aggression of the state had acquired the school system, which is the shaping-influential field for the members of the society. On the other hand, the schools were mostly church owned, so the nationalisation of these institutions meant the reduction of the social role of the churches. In my paper I review the antecedents and the process of the nationalisation.

³⁷ MNL BaML VI. 501. a. 2360-19-2/1950.

³⁸ Balogh: i.m. 98.

AZ UKRÁN NÉPKÖZTÁRSASÁG BUDAPESTI DIPLOMÁCIAI KÉPVISELETÉNEK TÖRTÉNETE, 1919–1924

Ukrajna első budapesti diplomáciai képviseletének létrejötte az 1918 decemberében – Pavel Szkoropadszkij hetmanátusának megdöntésével – megalakuló Ukrán Népköztársaság kormányához, a Direktóriumhoz kötődik. A Direktórium, amely programjában függetlenséget hirdetett, az egyik legfontosabb politikai céljának tekintette, hogy Európa első világháború utáni új geopolitikai viszonyai között nemzetközi elismerést nyerjen, és nemzetközi támogatást szerezzen a bolsevikok elleni küzdelméhez. Az ennek nyomán kialakuló külképviseleti hálózat szervei a rendkívüli diplomáciai missziók lettek.

A magyarországi rendkívüli diplomáciai misszió élére két jelölt jött számításba. Mindketten szociáldemokraták voltak: az eredetileg orvosi végzettségű galíciai politikus, az osztrák parlament volt képviselője, Roman Jaroszevics, illetve az Ukrán Népköztársaság volt romániai követe, Mikola Galagan. 1919. január 9-én a Direktórium végül az utóbbi jelölését hagyta jóvá. Galagannak már volt némi diplomáciai tapasztalata, igaz, a korábbi diplomáciai tevékenysége nem mondható túl eredményesnek: az Ukrán Katonai Főbizottság tagjaként és az Ukrán Központi Rada képviselőjeként 1917 decemberében ő vezette az Ukrán Népköztársaság hivatalos delegációját, amely a Kubán és Don vidékének autonóm képződményeit egyesítő Délkeleti Szövetséggel tárgyalt egy oroszországi föderális kormány létrehozásáról.¹ Diplomáciai karrierjének következő szakasza jóval bonyolultabb és felelősségteljesebb volt. Az Ukrán Központi Rada elnökének, Mihajlo Grusevszkijnek az ajánlatát elfogadva, a független Ukrajna első bukaresti követe lett.² Annak ellenére, hogy nagyon kevés időt töltött ezen a poszton, Galagan mégis mindent megtett annak érdekében, hogy Románia elismerje Ukrajnát. Ugyanakkor azt követően, hogy Szkoropadszkij hetman kormánya 1918. április 29-én hatalomra került, pártjának az új kormányba lépő tagjai úgy döntöttek, hogy ne folytassa a diplomáciai szolgálatot, így már májusban le kellett mondania a követi tisztségről. Miután hazatért, a Népegészségügyi Minisztérium titkárságának vezetésével bízták meg.

Volodimir Csehivszkijnek, a Minisztertanács elnökének és külügyminiszternek azon javaslatára, hogy vállalja el a londoni diplomáciai misszió vezetését, egy viccel

¹ Lásd Веденеев Дмитро: Нашадок славного роду. Дипломат Микола Галаган. In: *Україна дипломатична: Науковий щорічник*. Вип. IV. Київ, 2004, 674.

² Галаган Микола: *З моїх споминів*. Ч. III–IV. Львів, 1930, Ч. III. 171.; Ч. IV. 18.

felelt. Állítólag azt mondta, hogy „*ha már külföld, akkor leginkább Budapestre menne, hogy ott nézze meg, hogyan kell forradalmat csinálni*”.³ 1919. január 16-án tudta meg, hogy a Direktórium már határozatot is hozott budapesti kinevezéséről. Galagan az elvek talaján álló és a nemzeti eszméhez hű diplomataként becsületesen és kompromisszumok nélkül végezte el a rá bízott feladatot, tudatában volt annak, hogy Ukrajnáért vállal felelősséget.

Így az akkor 37 éves Mikola Galaganra hárult az a feladat, hogy nem sokkal az Osztrák–Magyar Monarchia szétesése és a Magyar Népköztársaság 1918. november 16-i kikiáltása után kiépítse az ukrán–magyar diplomáciai kapcsolatokat. A misszió legfontosabb feladata abban állt, hogy elérje, Magyarország ismerje el Ukrajna állami függetlenségét.

Az Ukrán Népköztársaság diplomáciai missziója 1919. január 24-én kezdte meg működését azáltal, hogy Galagan közleményt adott ki arra vonatkozóan, hogy „*a Direktórium 139. számú telefonogramjának megfelelően az Ukrán Népköztársaság rendkívüli diplomáciai képviselőtének fejeként megkezdte tevékenységét*.”⁴ A Direktórium 1919. január 24-i határozatát a misszió létrehozásáról csak január 26-án fogadták el, az *Ukrán Népköztársaság Közlönyében* pedig február 7-én tették közzé.⁵ A misszió létszámát hét főben szabták meg (a misszióvezető, egy tanácsos, két megbízott hivatalnok, két attasé, egy titkár). A misszió létrehozását sürgette az a ténylegesen fenyegető veszély, hogy a bolsevikok elfoglalják Kijevet.

A követnek csak nagyon korlátozott lehetőségei voltak arra, hogy befolyásolja a misszió személyi összetételét. A budapesti ukrán képviselő munkatársaként az egyik jelölt Mihajlo Puhta közgazdászprofesszor volt. Őt végül nem nevezték ki, noha a követnek nagyon imponált a személye. A követségi tanácsosi tisztségre olyasvalakit szántak, aki az Ukrán Népköztársaság nyugati körzetét képviseli. Erre a posztra végül az ismert csernyigovi ügyvéd, Ilja Shrag fiát, Mikola Shragot nevezték ki. Az ifjabb Shrag jelöltsége érdekében lobbizott Arnold Margolin külügyminiszter-helyettes is, aki az idősebb Shrag kollégája és az Ukrán Szocialista Föderalista Pártban a párttársa volt. Fiatal kora ellenére az ifjabb Shrag már komoly tapasztalatokat szerzett a politikai, társadalmi életben. Ő vezette az ukrán szocialista forradalmárok pártja orgánumának, a *Borotba* („Harc”) című lapnak a szerkesztőbizottságát, tagja volt a csernyigovi körzet parasztküldöttei tanácsának, részt vett az autonóm Ukrajna alkotmánytervezetének kidolgozására létrehozott állandó bizottság munkájában, illetve az Ukrán Központi Rada Elnökségének tagjaként és Grusevskij helyetteseként is tapasztalatokat szerzett. Shragnak már volt bizonyos diplomáciai tapasztalata is: a Központi Rada 1918. április 27-én kelt uta-

³ Уо. Ч. III. 105.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (Ukrajna Kormányzati és Igazgatási Szerveinek Központi Állami Levéltára, a továbbiakban: ЦДАВО України), ф. 3518, оп. 1, спр. 7, арк. 1.

⁵ Вісник УНР, 1919. 4. sz. 1.

sítása értelmében ő vezette az Ukrán Népköztársaság svájci delegációját, amelynek Spanyolországba, Olaszországba és Franciaországba kellett volna elutaznia, hogy felvegye a diplomáciai kapcsolatokat. A delegáció azonban ezt idő hiányában már nem tudta megtenni.⁶

Shrag tanácsosként azt a megbízatást kapta Budapesten, hogy vezesse a misszió titkárságát és vigye a jogi, illetve konzuli ügyeket.⁷ Attasénak az ismert költőt, Olekszandr Kandibát (álneven: Olekszandr Olesz) és Timis Jackevicset nevezeték ki, továbbá a követségre delegálták még a kiváló nyelvtudással bíró, félig francia Olekszij Klort, a külügyminisztérium munkatársát, aki korábban Galagannal együtt dolgozott a bukaresti diplomáciai képviseleten. A többi tisztséget a Nyugat-Ukrajnai Népköztársaság képviselői számára hagyták meg abból a megfontolásból, hogy a diplomáciai képviselet összetétele is tükrözze a két állam egységét. A misszió kinevezett tagjai közül senki nem tudott magyarul, ezért a külügyminisztérium abban reménykedett, hogy a még betöltetlen posztokra találnak magyarul tudó munkatársat.

Galagan az elutazása előtt, január 22-én egyeztetett a Nyugat-Ukrajnai Népköztársaság külügyi államtitkárának helyettesével, Lonhin Cehelszkijjal, aki azért érkezett Kijevbe, hogy részt vegyen a Nyugat-Ukrajnai Népköztársaság és az Ukrán Népköztársaság egyesülését kimondó ünnepi népgyűlésen. A misszióvezető remélte, hogy fontos kérdéseket tisztázhat a budapesti képviselet működésével kapcsolatban, de csak annyit tudott meg, hogy Budapesten lesz képviselte a Nyugat-Ukrajnai Népköztársaságnak is; ezért azt tanácsolták neki, hogy találja meg a közös nyelvet az 1919 januárjának elején a székhelyét Sztanyiszlavivbe áthelyező Nyugat-Ukrajnai Népköztársaság kormányával.

E kormány, amelyet Jevgen Petruszevics vezetett, 1918 decemberében kezdett aktív külpolitikai tevékenységbe, amikor a lengyel csapatok nyomására ideiglenesen Lvivből Ternopilba költözött. Ekkor szervezték meg a Külügyi Államtitkárságot, aminek az élén a még 1918. november 9-én kinevezett Vaszil Panejko állt, ekkor kezdődött meg a diplomáciai képviseletek megnyitása, mindenekelőtt a szomszédos országokban, amelyekben a Nyugat-Ukrajnai Népköztársaságnak nyilvánvaló érdekei voltak. Az államalakulat bécsi képviseletének vezetésével Mikola Vaszilkót, az 1917–1918. évi breszti béketárgyalások résztvevőjét, az osztrák Reichstag és a bukovinai tartományi szejm szenátorát bízták meg. Vaszilkó az Ukrán Nemzeti Rada egyik társalapítója is volt.⁸ A prágai és budapesti képviselők kinevezésére azután került sor, hogy Petruszevics megbeszéléseket folytatott Tomáš Masaryk csehszlovák elnökkel és Károlyi Mihállyal, a Magyar Népköztársaság

⁶ В. І. Головченко: Шраг Микола Ілліч. In: *Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т.* Редколлеція: Л. В. Губерський (голова) et al. Київ, 2004, Т. 1. 747.

⁷ ЦДАВО України, ф. 3518, оп. 1, спр. 1, арк. 24–29.

⁸ В. І. Головченко: Василько Микола Миколайович. In: *Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т.* Редколлеція: Л. В. Губерський (голова) et al. Київ, 2004, Т. 1. 171–172.

elnökével. Annak ellenére, hogy Csehszlovákia benyújtotta igényét Kárpátalja területére, a Nyugat-Ukrajnai Népköztársaság kormánya abban reménykedett, hogy a csehek megsegítik a Lengyelországgal szembeni háborúban, és együtt tud majd működni Magyarországgal Románia ellenében.

Már 1918 decemberében Prágába készült az ismert bukovinai politikus, az Ukrán Felszabadítási Szövetség egyik vezető tagja, Sztjepan Szmál-Sztoczkij, a Bécsi Egyetem szláv filológiai doktora és hosszú ideig (1911–1918 között) a bécsi Osztrák Államtanács küldötte.⁹ Csehelszkij javaslata alapján a budapesti galíciai képviselőlet vezetésével a Galíciai Ukrán Hadsereg atamánját, Jaroszlav Biberovics századost bízták meg, aki korábban az osztrák–magyar hadseregben szolgált. Biberovics 1918 novemberétől a volt Osztrák–Magyar Monarchia területén, Olaszországban és a balkáni országokban rekedt ukrán hadifoglyok hazaszállításának szervezésével foglalkozott a magyar fővárosban. Az Ukrán Rada utasításának megfelelően kapcsolatba lépett a magyar kormánnyal, és egy ukrán önkéntes egységet szervezett meg. Petrusevics budapesti látogatásának eredményeként Biberovicsot hivatalosan is elismerte a magyar kormány a Nyugat-Ukrajnai Népköztársaság diplomáciai képviselőjeként. Miután Galagan egyeztetett Csehelszkijel, azt a javaslatot tette, hogy a galíciai misszió egész Ukrajnát képviselje Magyarországon, de az Ukrán Népköztársaság Külügyminisztériumában ezt elutasították. A missziók egyesítésére vonatkozó elképzelés ugyanakkor a galíciai kormánnyal való megállapodást feltételezett.¹⁰ Ezért az Ukrán Népköztársaság magyarországi rendkívüli képviselőletének útja Sztanyiszlavivon keresztül vezetett Budapestre.

A misszió személyzete úgy indult el állomáshelyére, hogy meg sem várta, hogy a magyar kormány hivatalosan is beleegyezzen az akkreditálásába, ami egyenértékű lett volna az Ukrán Népköztársaság elismerésével. Budapestre Shrag és Klor kíséretében érkezett meg Galagan. Kandiba még Kijevben tartózkodott ekkor, Jackevics másodtitkár pedig még egyáltalán nem állt munkába.

A képviselőlet tagjai csak 1919. január 30-án, fűtetlen vagonokban eltöltött másfél napos kényszerű várakozást és kockázatos galíciai utazást követően jutottak el a Nyugat-Ukrajnai Népköztársaság székhelyére. Itt Galagan és Shrag ellátogattak Petrusevicshez, akivel véglegesen megegyeztek abban, hogy egyesítik a két budapesti missziót, az egységes külképviselet apparátusába kooptálják a galíciai misszió tagjait, Biberovicsot tanácsosként. A misszió elhelyezése körüli kérdés megoldásában az egyik legbefolyásosabb magyar szociáldemokrata politikus, Garami Ernő kereskedelemügyi miniszter, illetve egy Pintér Miksa nevű, az ukrainai Szkvirből származó kereskedő segített, utóbbi azért, mert érdekében állt, hogy kereskedelmi kapcsolatokat létesítsen a sztanyiszlavivi kormánnyal.

⁹ В. І. Головченко: Смаль-Стоцький Степан Йосипович. Ін: *Українська дипломатична енциклопедія. У 2-х т*; Редколлеція: Л. В. Губерський (голова) et al. Київ, 2004, Т. 2. 484.

¹⁰ М. Галаган: і. м. 109.

Február 10-én az ukrán diplomaták megérkeztek a magyar fővárosba, ahol a Dunapalota Szállóban vettek ki szobákat. Galagan első feladata az volt, hogy végrehajtsa kormánya és külügyminisztériuma határozatát a Nyugat-Ukrajnai Népköztársaság már egy hónapja Budapesten működő képviseletének és az Ukrán Népköztársaság új missziójának egyesítéséről. Mivel nehézséget látott abban, hogy még egy tanácsosi posztot létesítsenek a misszió apparátusában, azt javasolta Biberovicsnak, hogy foglalja el az üresen álló titkári posztot. Utóbbi ezt visszautasította arra hivatkozva, hogy őt a tanácsosi tisztségre nevezték ki. Ennek ellenére formálisan mégis létrejött a két képviselet egyesítése.

Az első (nem hivatalos) viziteket Galagan a szociáldemokratáknál tette: Garami Ernő kereskedelemügyi miniszternél és Várnai Dánielnél, a *Népszava* szerkesztőjénél. Az első találkozó, amelyre február 12-én került sor, azt a célt szolgálta, hogy elérje legalább a szociáldemokraták támogatását. Február 13-án a misszióvezető ellátogatott a külügyminisztériumba, ahol átnyújtotta gróf Csáky Imre miniszter-helyettes számára a megbízólevelét. Galagan ígéretet kapott arra nézve, hogy minden diplomáciai exterritoriális jogot biztosítanak a misszió számára, igaz, a független Ukrán Népköztársaság *de jure* elismerését a magyar diplomata nem ígérte meg.¹¹ Február 14-én Galagan a Polgári Radikális Párt vezetőjével, Jászi Oszkárral találkozott, aki korábban tárca nélküli nemzetiségi miniszter volt még Károlyi Mihály kormányában. A találkozó alapján úgy tűnt Galagan számára, hogy Jászi megértően fog viszonyulni az ukrán külképviselet törekvéseihez.

Károlyi Mihály köztársasági elnök február 22-én fogadta Galagant és Biberovicsot. A találkozó a Budavári Palotában jött létre, és a rendkívül ünnepélyes külsőségek ellenére meglehetősen súlyos kérdések kerültek szóba. Így többek között annak veszélye, hogy a bolsevik mozgalom az egykori cári Oroszország határain túl is meg fog erősödni. Megerősítést nyert továbbá magyar részről az az igény, hogy az ukrán kormány ismerje el: Kárpátalja Magyarország integráns része. Szó volt egy Romániával szembeni ukrán–magyar közös fellépés lehetőségéről is. Galagan kijelentette, hogy az oroszországi bolsevikok támadásai sértik a népek önrendelkezésének elvét, ami ellentétben áll a Károlyi Mihály által is tisztelt Woodrow Wilson amerikai elnök nézeteivel. Az ukrán követ kifejtette a Direktórium hivatalos álláspontját arra vonatkozóan, hogy a kárpátaljai ukránok számára lehetővé kellene tenni, miszerint egy referendum keretében nyilváníthassák ki önrendelkezési jogukat, ami megfelelne a wilsoni 14 pontnak. Galagan elismerte, hogy Románia tekintetében Magyarország és az Ukrán Népköztársaság érdekei megegyeznek. Ahogy a követ később konstatálta: „*Így indultak a diplomáciai kapcsolataink a magyar kormánnyal.*”¹²

¹¹ О. І. Галенко – Є. Є. Камінський – М. В. Кірсенко et al.: *Нариси з історії дипломатії України*. Під ред. В. А. Смоля. Київ, 2001, 346.

¹² М. Галаган: і. м. 109.

Az ukrán diplomaták kapcsolatba léptek a budapesti diplomáciai testület tagjaival és az ukrán kulturális élet képviselőivel. Egyezséget kötöttek a budapesti osztályokkal, Hans Knobloch báróval arra vonatkozóan, hogy osztrák részről ausztriai beutazóvizumot biztosítanak az ukrán misszió által kiadott útlevéllel rendelkező polgárok számára. Hasznosnak bizonyult a találkozói Hiador Sztripszky ukrán tudóssal, aki a Károlyi-kormányban Ruszka Krajna iskolaügyi biztosa volt. Márciusban Galagan már Sztripszky kíséretében látogatta meg Szabó Oresztet, Ruszka Krajna kormánybiztosát, ezen a találkozón nyilvánvalóvá vált, hogy utóbbi szigorúan tartotta magát a hivatalos magyar állásponthoz, miszerint Kárpátalja Magyarország integráns része.

Annak érdekében, hogy „megismertessék a magyar közvéleménnyel az ukrán kérdést, és elnyerjék a magyarok szimpátiáját”, még 1919 februárjában létrehozták a képviselői sajtóirodáját.¹³ A sajtóreferensi posztra az orosz hadsereg egykori hadnagyát, a belorusz származású Pavlo Hodarkevicset nevezték ki, aki jól beszélt magyarul és más idegen nyelveken. A sajtóiroda feladatául szabták, hogy szemlélje a magyar sajtót, informálja a magyar közvéleményt az Ukrajnában zajló eseményekről, illetve ezzel kapcsolatban hozzon létre egy önálló orgánumot; ezt a lapot végül Budapesten adták ki *Die Ukraine* címmel.

Olekszandr Kandiba február 23-án érkezett Budapestre. Galagan azzal bízta meg őt, hogy létesítsen kapcsolatot magyar írókkal, költőkkel és újságírókkal, amely feladatot kiválóan teljesítette. Március 21-én, a proletárdiktatúra kikiáltásának napján, az attasé négynapos szabadságra utazott Bécsbe, ahonnan április 23-ig nem tért vissza. Emiatt április 1-jén felmentették tisztségéből. A misszió összetételében más változások is történtek. Kandiba mellett Klor is elhagyta a képviselői és Vinnyicába utazott, ahol a kormány rendelkezési állományába került. Így Biberovics javaslatára a lemergi ukrán gimnázium tanárát, Ivan Fliuntot nevezték ki Budapestre attasénak, a képviselői új hivatali alkalmazottja pedig a ljubavicsi középiskola végzőse, Ivan Sztasziv lett. Mindkettejük kinevezését május 1-jén hagyták jóvá. A felszabaduló tisztségek kiváltása költségtakarékos megoldásnak bizonyult, hiszen a képviselői anyagi helyzete nem volt túl kedvező.

A Tanácsköztársaság kikiáltása ellenére a misszió vezetője úgy döntött, hogy a megváltozott politikai körülmények között is folytatják tevékenységüket, azzal a meggyőződéssel, hogy „kötelességünk tenni a dolgunkat minden körülmények között”.¹⁴

A misszió élén álló Galagan legfontosabb feladatának azt tekintette, hogy a magyar tanácskormány közvetítésével tűzszünetet hozzon létre az Ukrán Népköztársaság és Szovjet-Oroszország között. Az első látogatását a Kun Béla által vezetett Külügyi Népbiztosságba tette. A követ számított a népbiztosság propagandaügyi igazgatóságának vezetője, Poór Ernő közreműködésére, akivel meglehető-

¹³ ЦДАВО України, ф. 3518, оп. 1, спр. 29, арк. 156.

¹⁴ М. Галаган: і. т. 166.

sen szokatlan körülmények között sikerült megismerkednie. A március 23-ról 24-re virradó éjszaka ugyanis a Dunapalota Szállóban, mindennemű diplomáciai immunitást felrúgva, megpróbálták letartóztatni és kirabolni Galagant. Az erről készített jelentésében Galagan megjegyezte, hogy *„a letartóztatás egyik indoka az volt, hogy a független Ukrán Népköztársaság nem létezik, a másik pedig az, hogy a burzsoá ukrán kormány képviselője vagyok, amely hadban áll Szovjet-Oroszországgal.”*¹⁵ Az egyik éjszakai hivatlan látogató Mihajlovicsként mutatkozott be, és az „orosz ügyekért felelős” népbiztosnak adta ki magát; politikai jellegű kérdéseket szegezett Galagannak, a misszió pénzét és dokumentumait követelve. A követnek sikerült megsemmisítenie a legfontosabb iratokat. Miután kézhez kapott 600 000 koronát, Mihajlovics nem zaklatta tovább a követet. Mindvégig azt hangoztatta, hogy csak politikai jellegű látogatást tesz a külképviseleten. Lezáratta a misszió titkárságát, és arra kötelezte Galagant, hogy egy napig ne hagyja el a képviselet helyiségét. Mint később kiderült, hasonló módon „látogatták meg” Biberovicsot is, elvettek tőle kétmillió koronát, átkutatták Shrag szobáját. Miután a kifosztott ukrán misszió képviselői több alkalommal is kitartóan hívták a Külügyi Népbiztosságot, másnap Poór Ernő személyesen vitte el nekik az elkobzott pénzt, igaz, a teljes összegből hiányzott 228 700 korona.

A szállodában lezajlott incidens végül oda vezetett, hogy Galagan személyesen látogatott el Kun Bélához. *„Egész Magyarország legnépszerűbb politikusával”*¹⁶ ugyanott találkozott, ahol egy hónappal korábban még Károlyi Mihály fogadta, a Budavári Palotában, amely akkor nagyon elhanyagolt és nyomasztó benyomást tett a követre. A megbeszélések feszülten zajlottak, figyelembe véve, hogy az ukrán képviselet helyzete meglehetősen képlékenyvé vált az új körülmények között. A népbiztos kifejtette abbéli véleményét, miszerint Szovjet-Oroszországnak nem áll érdekében, hogy békét kössön a „burzsoá Direktóriummal”, mivel már megalakult Szovjet-Ukrajna. Galagan egyrészt azzal érvelt, nem ismeri el, hogy egy ország a saját államberendezkedési elveit egy másikra erőltesse, másrészt pedig a Direktórium igyekezett szavatolni a dolgozó tömegek jogait a munkástanácsok megszervezése révén. Mindez azonban nem befolyásolta Kun Béla álláspontját. Ennek a találkozásnak alighanem az egyetlen eredménye az lett, hogy megegyeztek abban, miszerint Kun Béla találkozni fog a baloldali nézeteket valló Volodimir Vinnyicsenkóval, a Direktórium egykori fejével. Galagan őt ajánlotta Kun Béla figyelmébe azon kívánságára, hogy találkozhasson *„az ukrán önállóság képviselőjével, aki a szovjet rendszer híve”*.¹⁷

A Kun Béla és Vinnyicsenko közötti találkozó hamarosan létre is jött. Vinnyicsenkót a követ mellett az ismert könyvkiadó, Jurij Tiscsenko kísérte el a találkozóra, akivel Vinnyicsenko együtt érkezett Bécsből. A magyar kommunisták

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 3518, оп. 1, спр. 1, арк. 57–63.

¹⁶ Ez Galagan megfogalmazása Kun Béláról. Lásd M. Галаган: i. m. 176.

¹⁷ Uo.

abban reménykedtek, hogy Vinnyicsenko közvetítésével katonai segítséget kaphatnak az orosz bolsevikoktól, illetve Ukrajnában is hatalomra juttathatják az ukrán kommunistákat, cserébe azt ígérve, hogy „elsimítják Ukrajna konfliktusát” Oroszországgal. Vinnyicsenko Galagannal együtt megfogalmazta az ukrán–magyar közeledés feltételeit. Az első követelésük az volt, hogy Magyarország ismerje el az új államalakulatot, az Ukrán Tanácsköztársaságot az ukrán etnikai határoknak megfelelően, beleértve Galícia ukrán lakosságú körzeteit Lvivvel a Szan folyó mentén, valamint a volt Osztrák–Magyar Monarchia más ukrán lakosságú területeit. Kikötötték azt is, hogy mik lehetnek a feltételei annak, hogy az egyik állam csapatai a másik területén tartózkodjanak, milyen legyen a kormány összetétele, milyen pénzügyi segítséget kell nyújtani az ország megvédéshez a külső és belső ellenségek ellen. A Moszkvába küldött jegyzékre Hrisztyian Rakovszkijtől, az Ukrán Szocialista Tanácsköztársaság külügyi népbiztosától kaptak választ, aki elvetette, hogy bárminemű tárgyalást folytassanak Vinnyicsenkóval mint „a burzsoá ideológia képviselőjével”. Ez minden reményt szertefoszlatozott arra nézve, hogy magyar részről elfogadják a feltételeket, és csak megerősítette Kun Béla elképzelését a Szovjet-Oroszország és Szovjet-Ukrajna közötti kapcsolatok szükségességéről. Galagan részvétele ezeken a tárgyalásokon szerepet játszott abban, hogy a főként a lengyel és a francia sajtó által sugallt „bolsevik követ” imázsa alakuljon ki róla.

A Magyar Tanácsköztársaság fennállása idején a követség tovább működött. Azt hangoztatva, hogy a képviselet egyik fő feladata az állampolgáraik jogainak és érdekeinek védelme, Galagan elérte, hogy az ukrán útlevéllel rendelkező személyek a Magyar Tanácsköztársaság állampolgáira vonatkozó kötelezettségek alól mentesüljenek. Ezt a „győzelmet” az is megalapozta, hogy a szovjet-orosz kormány és a magyar tanácskormány közötti megállapodás értelmében ezeknek az országoknak a polgárai, amennyiben a másik ország területén tartózkodtak, többletjogokkal rendelkeztek, ugyanakkor különleges kötelezettségeket is róhattak rájuk. Ezért az orosz állampolgárokat kényszermunka is fenyegethette, vagy katonai szolgálatra kötelezhették őket a magyar vörös hadseregben.

A misszió másik fontos feladata „az ukrán ügy propagandája” volt, ami a Magyarországi Tanácsköztársaság fennállása idején csak egy ukrán kommunista napilap álcája alatt működhetett. A létrehozandó lap szerkesztőségéhez csatlakozott Mikita Sapoval is, a Központi Rada és a Kis Rada egykori tagja, egykori posta- és táviróügyi miniszter, az Ukrán Nemzeti Szövetség elnöke (1918. november 14. – 1919. január), aki egykoron a földművelésügyi miniszteri tisztséget is betöltötte Csehovszkij kormányában. Sapoval a bolsevikok elől menekült Galíciába, ahonnan 1919 februárjában volt kénytelen távozni a Nyugat-Ukrajnai Népköztársaság kormányával kialakult ellentétei miatt. Az „ukrán kommunista csoport” lapja, a *Krasznaja Ukraina* („Vörös Ukrajna”) című hetilap első száma 1919. május 24-én jelent meg. Kulcsfontossággal bírt a hetilap negyedik száma. Az abban publikált *Kaland vagy tragédia?* és a *Megértés útja* című cikkek súrlódáshoz vezettek a szovjet körökkel, s végül a szerkesztők megbüntetését és a munkától való eltiltását von-

ták maguk után. A lap csak kéthetes kényszerszünet után jelenhetett meg ismét. Így az ukrán követ még a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakában is igyekezett tájékoztatni a magyar közvéleményt Ukrajna problémáiról.

Ugyanezt a célt szolgálta az az elképzelés, hogy egy társaságot hozzanak létre a Magyarországon élő ukrán lakosság kulturális, művelődési lehetőségeinek szélesítése, illetve nemzeti öntudatának erősítése érdekében. Kidolgozták a *Proszvita Orosz-Ukrán Társaság* alapszabályát, amelynek tagja lett az összes Budapesten élő ismert ukrán személy: Avgusztin Stefan, Hiador Sztripszky, Jevgen Pidgaeckij, Volodimir Szikevics és mások. Ugyanakkor azon túl, hogy sor került az alakuló ülésre az ukrán külképviselet helyiségében, a társaság érdemi tevékenységet nem fejtett ki, – nyilvánvaló, hogy a magyarországi tanács hatalom idején nem mutatkozott erre reális perspektíva.

Mindennél jóval produktívabb volt Galagan találkozója Bonkáló Sándorral, a Budapesti Egyetem professzorával. A kárpátaljai Rahón született ismert irodalomtörténész, történész, néprajzkutató és fordító vezette Magyarország akkori egyetlen ukrán és orosz nyelvi és irodalmi tanszékét. A tanszék megnyitásának jelentőségét a tudós nemcsak abban látta, hogy azon belül oktatási tevékenység folyhat, hanem abban is, hogy ott tudományos kutatást folytathatnak a dialektológia, néprajz, kulturológia terén. A diplomáták olyan kiadványokat adományoztak neki, amelyek segíthették a tanszék munkáját az ukrán nyelvtan tanítása terén, illetve az „ukrán ügyre” vonatkozóan szolgáltatattak újabb információkkal, tudományos szakmunkákkal azonban nem tudták megajándékozni a tanszékét.

Nyár közepére a misszió helyzete egyre nyugtalanítóbbá vált. Az Ukrán Népköztársaság külképviseleti vezetőinek értekezletét 1919. június 18–22. között tartották Bécsben Volodimir Temnickij külügyminiszter elnöklete alatt. Az értekezleten megerősítést nyert, hogy a Direktórium alapvető külpolitikai célkitűzése az „ukrán földek” egysége és állami függetlensége. Ugyanakkor Galagant nem hívták meg az értekezletre, ami arra készítette őt, hogy személyes levéllel forduljon a miniszterhez. Ahogy Temnickij később elmondta, az értekezletet nem tervezték előre, azt rendkívüli jelleggel hívták össze a Nyugat-Ukrajnai Népköztársaság párizsi békekonferencián résztvevő delegációja tanácsosának, Sztyepan Tomasevszkij bécsi tartózkodása miatt. Mivel a miniszter beleegyezett, hogy fogadja Galagant, utóbbi 1919. július 1-jén Bécsbe utazott, hogy „személyesen számoljon be a miniszternek a misszió tevékenységéről”.¹⁸ A Temnickijjal folytatott megbeszélés során egyeztették a misszió összetételének megváltoztatására vonatkozó kérdéseket is. Éppen abban az időben, július folyamán tűnt el Budapesten két személy, akiket „Rakovszkij követeként” vagy „Szovjet-Ukrajna követeként” emlegettek. Azt sem lehetett kizárni, hogy meggyilkolták őket. Mindez csak erősítette a helyi hatóságok gyanakvását az ukrán külképviselettel szemben. Galaganhoz olyan híresztelések is eljutottak, melyek szerint lehetséges, hogy támadást intéznek a követség ellen, és

¹⁸ ЦДАВО України, ф. 3518, оп. 1, спр. 7, арк. 5 зв.

meg akarják gyilkolni a követet. Több interjút is adott ezért a magyar sajtóban, garantálva, hogy nincs köze a már említett személyek eltűnéséhez. Egyre nehezebbé vált a követség fenntartása is: a négy főből álló apparátus fenntartására havonként 10 700 koronát kívántak fordítani, beleértve a bérköltségeket, a kiküldetési költségeket és a lakbért is.¹⁹ Ezek az anyagi eszközök azonban júliusban nem érkeztek meg a misszióhoz, amit Galagan jelentett is a külügyminisztériumnak.

Budapesten tovább működött a galíciai képviselet is. Abban bízva, hogy a Magyar Tanácsköztársaság kitart addig, „amíg nem jön létre összeköttetés Galícián keresztül Oroszországgal”,²⁰ Kun Béla felajánlotta Biberovicsnak, hogy közvetít a Nyugat-Ukrajnai Népköztársaság és Szovjet-Oroszország kormánya közötti tárgyalásokon, valamint javasolta, hogy Kelet-Galícia és Magyarország létesítsen kereskedelmi kapcsolatot. A nyugat-ukrajnai kormány államtitkársága azonban elutasította ezt a javaslatot. Az ukrán–lengyel front súlyos helyzete és az Antant várható reakciója miatt elutasították azt is, hogy segítséget nyújtsanak Bóhm Vilmosnak, a magyar csapatok parancsnokának a Románia elleni harcban.²¹ Ugyanakkor számos tényező, például az, hogy kölcsönösen nem tettek engedményt egymásnak, az egymástól eltérő külpolitikai prioritások, a lengyel–ukrán front súlyos helyzete és a magyarországi hatalmváltás csökkentették Biberovics missziójának presztízsét. A misszió eszközeit és vagyonát május 8-án osztották fel, a „galíciai pártfogóság” két helyiséget kapott az Akadémia utca 17. számú épületben.

Augusztus 1-jén, mint ismeretes, hatalmváltás történt Magyarországon. Az úgynevezett szakszervezeti kormánynak több olyan tagja is lett, akit az ukrán diplomaták jól ismertek: Garami Ernő, Garbai Sándor és Ágoston Péter külügyminiszter. Utóbbi augusztus 4-én fogadta Galagant. Figyelmesen meghallgatta, de kételyeit fejezte ki kormánya jövőjével kapcsolatban. Jövendőlése beteljesedett: augusztus 6-án a kormány megbukott.

Ebben az időben nevezték ki követségi titkárnak Mikita Sapovalt, aki november 2-áig töltötte be ezt a tisztséget. Augusztus 7-én alakult meg Friedrich István kormánya, így az állandó magyarországi kormányváltások is hátráltatták az ukrán–magyar kapcsolatok kibontakozását. Azzal, hogy a román csapatok elfoglalták Budapestet, az ukrán külképviselet helyzete is súlyosbodott: a szigorú cenzúra meghonosításával egyidőben betiltották a misszió sajtóirodájának *Die Ukraine* című közleményét is, akadályozták a katonai egészségügyi szolgálat ellátását, korlátozták a budapesti és a bukaresti ukrán külképviselet közötti információáramlást. E kérdések megoldására Galagan egyeztetést kezdeményezett Constantin Diamandyval, a román kormány budapesti főmegbízottjával, ami sikerrel járt. Az információs elszí-

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 3518, оп. 1, спр. 1, арк. 24–29.

²⁰ А. И. Пушкиш: *Внешняя политика Венгрии. Ноябрь 1918 – апрель 1927 г.* Москва, 1981, 83.

²¹ Олександр Павлюк: *Зовнішня політика ЗУНР.* In: *Київська старовина*, 1997. 3–4. sz. 119.; Олександр Павлюк: *ЗУНР і політика Угорщини.* In: *Україна в минулому*. Вип. VII. Київ, 1995, 39.

geteltséget megszüntették, a sajtóiroda működését engedélyezték (igaz, annak közleménye jelentős késéssel jelenhetett csak meg, és nem tartalmazhatott olyan sajtóanyagot, amely „szemben állt Románia érdekeivel, kritizálta az Antantot, vagy ellenségesen viszonyult a lengyelekhez”),²² a hadifoglyok számára engedélyezték, hogy a románok által elfoglalt területen áthaladjanak. A Diamandyval kötött egyezség értelmében Budapesten újra megjelenhetett a *Die Ukraine* című német nyelvű napilap, és külön brosúraként adták ki magyar nyelven Sulgin Sándor munkáját.²³

Biberovics szeptemberben átadta az 1919 áprilisára datált megbízólevelét a magyar külügyminiszternek, és ezzel végérvényesen bizonyosságot nyert, hogy a két ukrainai képviselő önállóan fog működni. Galagan úgy vélte, hogy ez árt az ukrán földek állami egységét hangoztató eszme külföldi reprezentációja szempontjából, ezért Somssich József külügyminiszter hozzá intézett megkeresésére hangsúlyozta, hogy csak egyetlen ukrán külképviseletnek, az Ukrán Népköztársaság rendkívüli diplomáciai képviseletének illetékessége jogszerű.

Az Ukrán Népköztársaság 1919. novemberi veresége²⁴ után a budapesti diplomáciai képviselő helyzete súlyosbodott. Galagan utasítást kapott a misszió létszámának csökkentésére először négy főre (november 5-én), majd nemsokára három főre (november 15-én), továbbá az alkalmazottak fizetéseinek csökkentésére (a misszióvezető fizetését 50%-kal, az alkalmazottakét 15–35%-kal).²⁵ Ugyanakkor az osztrák sajtóban olyan cikkek jelentek meg, amelyek Galagant azzal vádolták, hogy együttműködött a magyar tanácskormánnyal. 1919. november 15-én a „misszió diszkreditálásában érdekelt körök” tevékenységének ellensúlyozására az ukrán diplomaták ünnepélyes fogadalmat tettek, hogy hűségesen szolgálni fogják Ukrajna népét és az általa létrehozott Ukrán Népköztársaságot, illetve annak legfelsőbb hatalmi szerveit. A Direktórium még október 13-án hozott törvényt arról, hogy az állami alkalmazottaknak ünnepélyes esküt kell tenniük. E törvény végrehajtása a külképviseleteken a lassú információáramlás miatt jelentősen elhúzódott. Az a nap, amelyen a budapesti képviselő tagjai ünnepélyes eskütételt tettek, jelentős eseményként vonult be az Ukrán Népköztársaságnak a Direktórium időszaka alatti

²² ЦДАВО України, ф. 3518, оп. 1, спр. 1, арк. 90.

²³ Sulgin Sándor: *Ukrán problémák. (A néprajzi kérdés, a nemzeti művelődés, a gazdasági élet, a népköztársaság.)* Fordította és előszóval ellátta: Berinkey Dénes. Budapest, 1920.

²⁴ 1919. augusztus 31-én az Anton Gyenyikin vezette fehérgárdista csapatok (Dél-Oroszországi Fegyveres Erők) elfoglalták Kijevet. A Direktórium tagjai elmenekültek onnan, a Szimon Petljura vezette ukrán erőket pedig 1919 októberében megsemmisítették. 1919. november 6-án Zjatkovci település vasútállomásán kötötte meg Miron Tarnavszkij, a Nyugat-Ukrainai Népköztársaság fegyveres erejének, a galíciai hadseregnek a főparancsnoka a fegyverszüneti egyezményt Gyenyikin hadseregének képviselőjével. Az ukrán történetírás ezt a dátumot tekinti az Ukrán Népköztársaság története végének.

²⁵ Elsősorban a pénzügyi nehézségek miatt zárt be a szófiai követség, és szüntették meg tevékenységüket a görögországi, a dániai, az egyesült államokbeli, a lettországi és a kaukázusi missziók, továbbá a rigai, a batumi és a bakui konzulátusok.

történetébe. A Direktórium tagjainak és az Ukrán Népköztársaság kormánya tagjainak együttes ülésén döntést hoztak Fedir Shvec és Andrij Makarenko megbízatásának megszüntetéséről, akik ezt követően külföldre távoztak. A „Köztársaság ügyeinek vitelét” a Direktórium vezetőjére, Szimon Petljura főatamánra ruházták.²⁶ A következő napon Petruszevszkij elhagyta Kamenyec-Podolszkt. Közeledett az Ukrán Népköztársaság és a Nyugat-Ukrajnai Népköztársaság végleges szakításának ideje. Ezt egy „minden követhet és misszióvezetőhöz” intézett decemberi felhívás váltotta ki, amelynek értelmében ellenőrizni kellett, hogy „a galíciai munkatársak mennyire lojálisak a kormányhoz, illetve mennyire veszik semmibe annak politikai intézkedéseit.” A felhívásban kimondták, hogy az ilyen munkatársakat a követek személyes felügyelete alá kell helyezni.²⁷ Ennek a felhívásnak azonban a budapesti misszió tevékenysége szempontjából nem volt aktualitása. Továbbra is a misszió állományában dolgozhatott a galíciai származású Sztasziv és Fliunt.

A Tanácsköztársaság bukása utáni időszak a sorozatos kormányváltások időszaka volt Magyarországon. Galagan úgy vélte, hogy „az összes kormány, amely a szovjet kormányzat bukása után alakult, nemcsak jól, hanem egyenesen barátságosan viszonyult hozzánk.”²⁸ Mindeközben a misszió anyagi helyzete egyre inkább romlott. Galagan személyesen utazott Bécsbe, hogy 250 800 koronát igényeljen a misszió négyhavi költségeire, de ezt a próbálkozását nem koronázta siker, mint ahogy számos levele is válasz nélkül maradt.

1920 áprilisának végén, mivel az ukrán fronton érezhetően súlyosbodott a helyzet, a külföldi sajtóban különféle híresztelések röppentek fel arról, hogy Józef Piłsudski marsall és Szimon Petljura főatamán, a Direktórium vezetője titkos egyezményt kötöttek egymással. Galagan álláspontja az volt, hogy az Ukrán Népköztársaság egyezsége a Rzecz Pospolităval ellentmond Ukrajna szuverenitása és egysége elvének. Májusban Bécsbe utazott a diplomáciai képviseltek nem hivatalos értekezletére, hogy ellenőrizze ennek az információnak a hitelességét. A követek nézetei az egyezménnyel kapcsolatban végletesen ellentétesek voltak. A többség úgy vélte, hogy az felér egy „politikai és diplomáciai sikerrel”, amely reménykeltő a tekintetben, hogy Lengyelország katonai segítséget nyújt Ukrajnának. Mások úgy vélték, hogy az egyezmény előnytelen a Lengyelországnak tett jelentős területi és gazdasági engedmények miatt. Galagan azok közé tartozott, akik nem számítottak arra, hogy az egyezmény megvalósítása pozitív eredményre vezet majd. A nem hivatalos értekezlet egy határozatot hozott arról, hogy Konsztantyin Macievicset, a bukaresti ukrán rendkívüli diplomáciai képviselőt vezetőjét, Olekszandr Sulgint, az Ukrán Népköztársaság egykori külügyminiszterét és szófiai követét, illetve a Népszövetség első genfi ülésén résztvevő ukrán delegáció vezetőjét (a többség képviselőjében), továbbá Galagant (a kisebbség képviselőjében)

²⁶ Довідник з історії України. За заг. ред: І. Підкови, Р. Шуста. Київ, 2001, 211.

²⁷ ЦДАВО України, ф. 3518, оп. 1, спр. 7, арк. 6.

²⁸ М. Галаган: і. т. 229.

letében) Varsóba küldik azzal a céllal, hogy derítsék ki, mi volt az egyezmény pontos tartalma (mivel csak a politikai konvenció 1. pontja volt publikus), és melyek az ukrán kormány politikájának jövőbeni irányai. Galagan Leonyid Mihajlivnak, a londoni ukrán rendkívüli diplomáciai képviselő tanácsosának segítségével betekinthezt az Ukrán Népköztársaság és Lengyelország által kötött varsói egyezmény dokumentumaiba. Az egyezmény szövegét elolvasva saját álláspontjának helyességét látta igazolni; megerősítette azon meggyőződését, hogy az egyezmény előnytelen Ukrajna számára. Az egyezmény életbe léptetése ugyanis 162 ezer km² területől fosztotta volna meg Ukrajnát, 9 millió ukrán vált volna hontalanná, átengedte volna Varsónak a katonai alakulatok és a vasútvonal feletti irányítási jogokat, valamint helyreállította volna a lengyel földbirtokosok jogait.²⁹

Zsmerinkában, ahol ideiglenesen berendezkedett a Direktórium, Galagan találkozott Andrij Nyikovszkij külügyminiszterrel és Petljurával. Az elsővel folytatott megbeszélés nem ébresztett kételyeket benne: az ukrán külpolitika kurzusa szorosan összeforrt Lengyelországgal, Ukrajna legfőbb szövetségével. Petljura sokkal jobban érdeklődött a budapesti misszió ügyei iránt, mint a szaktárca vezetője. Ugyanakkor Galagan hiába reménykedett abban, hogy a főatamánál, az egykori párttársával nyílt párbeszédet folytathat. Erre a megbeszélésre ugyanis Macievics jelenlétében került sor, aki teljes mellszélességgel támogatta az egyezményt, ezért Galagan semmi újat nem tudott meg. Ilyen körülmények között még az is megfordult Galagan fejében, hogy befejezi diplomáciai pályafutását.

Galagan 1920 augusztusában hivatalos meghívást kapott Bécsbe, a követi értekezletre, amelyen a kormánypolitika új irányvonalát és a külképviseletek ezzel kapcsolatos feladatait kívánták megvitatni. A tanácskozássra 1920. augusztus 18–20-án került sor Nyikovszkij külügyminiszter elnökelete alatt. Mivel Galagan nem változtatott az álláspontján a Lengyelországgal való szoros együttműködésre irányuló új kormányzati kurzus kapcsán, beadta lemondását. A kormány 1920. augusztus 26-ra datált válasza csak szeptember 3-án érkezett Budapestre. A válaszban a következők álltak: „Az Ukrán Népköztársaság kormánya nevében őszintén köszönjük azt az óriási munkát, amit Hazánk javára végzett ezen nehéz időkben.”³⁰ Az Ukrán Népköztársaság hivatalos diplomáciai képviselőjeként az utolsó utasítást 1920. szeptember 10-én adta ki Galagan, ebben a misszió összes munkatársának őszinte köszönetét fejezte ki segítségükért és együttműködési készségükért, az Ukrajna és az ukrán nép javára tett szolgálatukért.³¹

Galagant hivatalosan csak szeptember 28-án mentették fel. Az átadás-átvétellel kapcsolatos feladatok elvégzése Volodimir Szuhoveckijre, a misszió titkárára hárult. A misszió több mint két hónapig vezető nélkül maradt.³² Noha a titkár, az

²⁹ Д. В. Веденеев: *Становлення зовнішньополітичної служби України (1917–1920 рр.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 1994, 111.

³⁰ М. Галаган: і. т. 294.

³¹ ЦДАВО України, ф. 3518, оп. 1, спр. 7, арк. 15 зв.

attasé és a sajtóreferens továbbra is a helyén maradt és folytatta munkáját, a misszió rendkívül súlyos anyagi nehézségei ellehetetlenítették a sajtóiroda működését; a sajtóreferensnek azon túl, hogy még a fizetését sem kapta meg, arra sem volt lehetősége, hogy a magyar lapokat beszerezze. Szuhoveckij rendszeresen megküldte a külügyminisztériumnak a szükséges beszámolókat, más állami szerveket is ellátott a missziót érintő információval, miközben nem kapott fizetést és saját pénzéből fizette ki a képviselő által számára bérelt lakást. 1920. december 1-től a misszió apparátusának összetételét megváltoztatták. Összesen három tisztviselő felvételét tervezték (vezető, titkár és egy hivatalnok), a képviselő fenntartására a fizetések mellett a következő kiadási tételeket határozták meg: titkársági költségkeret, előre nem látható gazdálkodási kiadások, lakhatási kiadások (összesen havi 69 000 korona összegben). Majdnem ugyanabban az időben szüntette be működését a nyugat-ukrajnai diplomáciai képviselő Budapestén, az 1920. december 31-i hatályú likvidációról november 29-én született meg a döntés.

Nem volt könnyű új vezetőt találni a budapesti képviselő élére. 1920 augusztusában megvonták a közép- és kelet-európai hadifogoly-missziók megbízatását, és az ukrán hadifoglyok ellátásával és hazaszállításával kapcsolatos teendőket a külügyminisztérium kompetenciájába utalták. Ez volt a jogalap arra, hogy Szikevics ezredesnek ajánlják fel a budapesti misszióvezetői tisztséget. (Ettől függetlenül a saját jelöltségét vetette fel Ljucij Kobiljanszkij, az orvostudományok doktora, a katonai misszió volt főorvosa.³² Közvetlenül Nyikovszkij miniszterhez fordult azzal a kéréssel, hogy „legalább Finnországba” nevezzék ki. Megkeresését „reménytelen helyzetével” indokolta, azt írta, hogy a családja éhezik, mivel nincs munkája Budapestén.) A misszió új összetételének kialakításában meghatározó szerepet játszott a már említett Mikola Vaszilko, az Ukrán Népköztársaság svájci misszióvezetője, aki 1921 áprilisától rendkívüli meghatalmazottként, miniszteri rangban dolgozott. Nyikovszkij őt bízta meg azzal, hogy ideiglenes jelleggel adja át a misszió vezetését Kobiljanszkijnak.

Így 1920. december 4-től 9-ig az Ukrán Népköztársaság budapesti rendkívüli képviselőjét ideiglenes ügyvivőként Ljucij Kobiljanszkij vezette. Kinevezésére úgy került sor, hogy Nyikovszkij és Vaszilko táviratváltása időben elcsúszott, és Kobiljanszkij kinevezése időben megelőzte Szikevicsét. Előbbi kinevezése tisztán formális jelleggel bírt. Az új misszióvezető jogköre mindössze arra korlátozódott, hogy átvegye az ügyeket és a misszió vagyonát Szuhoveckijtól, és néhány személyt kinevezzen. A Vaszilkóval kötött megállapodás alapján ismét a képviselőre nyert kinevezést Ivan Sztasziv, a misszió korábbi tisztviselője. A misszió titkára Danyilo

³² ЦДАВО України, ф. 3518, оп. 1, спр. 95, арк. 26.

³³ Kobiljanszkij a hadifogoly-segélyezési misszió főorvosa volt 1920. február 28-tól július 31-ig. Már rendelkezett némi diplomáciai tapasztalattal: korábban a törökországi ukrán képviselőn dolgozott, és Galagan visszaemlékezése szerint a budapesti ukrán rendkívüli diplomáciai képviselő vezetői tisztségét szerette volna elnyerni.

Lalkov lett, aki addig a hadifogoly-segélyezési misszió titkári feladatait látta el. A képviselet továbbra is nagyon nehéz anyagi körülmények között működött, ami arra késztette az apparátusát, hogy új helyiséget keressen a misszió elhelyezése céljából (a novemberi 6000 koronás tartozást kiegyenlítették). A misszió titkárságának ideiglenes címe a Teréz körút 39. szám alatti Hotel Britannica 208. szobája lett, ahol korábban a hadifogoly-misszió hivatali helyisége volt.

December 9-én korrigálták a fent említett hibát, és az Ukrán Népköztársaság budapesti rendkívüli diplomáciai képviseletének vezetőjévé egy régi kijevi család sarját, Volodomir Szikevicset, az akkor már 50 éves tapasztalt katonatisztet nevezték ki. Szikevics még 1919 elején érkezett Budapestre abból a célból, hogy segítséget nyújtson az ukrán származású hadifoglyok gondozásában. Ettől az időtől kezdve szorosan együttműködött Galagannal. A hadifogoly-segélyezési misszió, később az Ukrán Vörös kereszt kirendeltségének kötelékében dolgozott a már említett Ljucij Kobiljanszkij, Osztap Gamerszkij főhadnagy, az átmeneti szálláshelyként is szolgáló ún. „regisztrációs pont” parancsnoka, Natalija Szikevics titkárné, a misszióvezető lánya és Mikola Ogorodnyik zászlós. A budapesti ukrán rendkívüli diplomáciai képviseleten Szikevics stábjának tagja lett még tanácsosként Kobiljanszkij és a már szintén említett Lalkov, ideiglenesen megbízott titkárként. Egy ideig még a misszió apparátusát gyarapította Sztasziv is. Vagyis elmondható, hogy a diplomáciai képviselet teljes apparátusát az Ukrán Vörös kereszt kirendeltségének munkatársaival töltötték fel, ami jelentős mértékben meghatározta tevékenységének jövőbeni irányait. Ez nem állt ellentétben a hadifogoly-segélyezési misszió likvidálását kimondó 1920. augusztus 11-i rendelettel, melynek értelmében a hadifogoly-missziók vagyont és eszközeit egyes országokban át kellett adni a diplomáciai képviselet számára, a hadifogoly-missziók tisztviselői pedig a diplomáciai képviseletek külső munkatársai lettek.³⁴ Ennek megfelelően a diplomáciai képviselet kérésén belül hozták létre az Ukrán Vörös kereszt részlegét, amelynek munkatársai Gamerszkij és Natalija Szikevics lettek.

A hadifogoly-misszió egykori munkatársai ennek megfelelően folytathatták korábbi tevékenységüket, annak köszönhetően, hogy a „regisztrációs pont” fenntartásának anyagi feltételei javultak: az Ukrán Vörös kereszt Központjától 46 ezer korona összegű dotációban, míg a magyar kormánytól 250 ezer korona segélyben részesült. A regisztrációs pont 1920. november 1-től a Hernád utca 3. sz. alatti épületben, majd ezt követően a Keleti pályaudvar melletti barakkokban működött. A Nemzetközi Vörös kereszt Bizottságának 1921. január 17-i budapesti ülésén megvitatták annak kérdését, miként lehetne pártfogolni *„a különféle nemzetiségű hajlék nélküli asszonyokat és gyermekeket, továbbá az internáltakat”*. Az ülésen elhangzott, hogy az ukrán hadifogoly-misszió *„energikusan és rendszeresen”* foglalkozik honfitársainak hazajuttatásával a szülőföldjükre.³⁵ 1921. február 21-én

³⁴ ЦДАВО України, ф. 3518, оп. 1, спр. 40, арк. 16.

³⁵ ЦДАВО України, ф. 3518, оп. 1, спр. 49, арк. 2.

Ogorodnyik Piliscsabára utazott, hogy kiderítse, hány ukrán állampolgárságú személy tartózkodik az ottani internálótáborban.³⁶ Mivel azonban nem rendelkezett a magyar belügyminisztérium külön látogatási engedélyével, nem tudott kapcsolatba lépni a hadifoglyokkal, és nem sikerült megismernie a táborban uralkodó körülményeket sem. Igaz, a táborparancsnokság előzékenységének köszönhetően sikerült bizonyos információk birtokába jutnia. Az ukrán diplomáciai képviselőt a humanitárius munkájának köszönhetően folyamatosan igyekezett figyelemmel kísérni az internálótáborokban lévő ukrán nemzetiségű hadifoglyok morális állapotát. Ezekben a táborokban jótékonyági akciók látszatát keltve, a bolsevik agitátorok is rendszeresen „kimutatták a foguk fehérjét”. Az ukrán misszió munkatársai lehetőségeikhez mérten igyekeztek semlegesíteni a tevékenységüket.

Az anyagi nehézségek és a kedvezőtlen politikai helyzet ellenére az ukrán diplomaták külföldön megpróbálták figyelmet fordítani minden egyes ukrán nemzetiségű személyre, igyekeztek védelemben és szakszerű segítségben részesíteni őket. Az akkor már a lengyelországi Tarnóban működő kormány megbízásából a külképviseletek munkatársai segíteni próbáltak az ukrán mérnökök és szakemberek elhelyezésében is azon külföldi országokban, amelyek elismerték a diplomáikat. Igaz, az előzetes tapasztalatok nem adtak okot az optimizmusra. Szikevics arról jelentett a külügyminisztériumnak, hogy Magyarország területén, az ország feldarabolása miatt még azok sem találnak maguknak munkát, akik korábban a végzettségüknek megfelelően dolgoztak.

A budapesti képviselő rendszeresen informálta a külügyminisztériumot Magyarország nemzetközi és belpolitikai helyzetéről. Mivel a sajtóiroda tevékenységét a működéséhez szükséges eszközök hiánya miatt leállították, a misszió információátadási képessége jelentős mértékben szűkült, és különféle szemlélő anyagok elkészítésére korlátozódott. Szikevics rendszeresen küldött ilyen anyagokat és sajtószemléket a külügyminisztériumnak.

Galagantól eltérően, aki mindig is az elvi politizálás talaján állt, a parancsok végrehajtását magára nézve kötelező érvényűnek tekintő hivatásos katonatiszt, Szikevics, mindig is tartotta magát a Direktórium által megszabott külpolitikai prioritásokhoz. Többek között különös figyelmet szentelt az ukrán–lengyel kapcsolatok fejlesztésére, azt hangoztatva, hogy a Rzecz Pospolita budapesti követségével „jó és baráti kapcsolatokat” kell fenntartani. Mindezek ellenére nem sikerült elérnie, hogy a budapesti lengyel konzuli szervek zökkenőmentesen biztosítsák a vízumok kiadását az ukrán honosságú személyeknek.

Ukrán részről a minél szélesebb elismertség érdekében a nemzetközi közösséghez fordultak. A Népszövetség azonban negatív választ adott az Ukrán Népköztársaság kormányának azon kérésére, hogy Ukrajna belépessen a világ-szervezetbe. Erre reagálva, 1920 decemberében az Ukrán Népköztársaság Külügyminisztériuma igyekezett erősíteni az Ukrajnával kapcsolatos felvilágosító

³⁶ ЦДАВО України, ф. 3518, оп. 1, спр. 49, арк. 3 зв.

munkát külföldön. Ezért kormányzati részről kezdeményezték, hogy az összes kormányzati, politikai, társadalmi, kulturális és más szervezetek közösen hajtsanak végre egy akciót annak érdekében, hogy a Népszövetség elismerje Ukrainát mint szuverén államot. Ehhez az akcióhoz csatlakozott a budapesti diplomáciai képviselet is. 1921 márciusában a misszió kezdeményezte, hogy a Magyarországon élő ukránok is forduljanak egy felhívással a Népszövetség Tanácsához, melyben kéri, hogy az ismerje el Ukrainát szuverén államként és vegye fel a Népszövetségbe. Ezen csoport létrehozásából a budapesti diplomaták aktívan kivették részüket. Az erre vonatkozó jegyzéket a misszió tanácsosa, egyúttal ennek a kezdeményező csoportnak a titkára készítette el, annak ismeretében, hogy a Népszövetség a béke-előkészítés hatékony intézménye. A misszió ezirányú lépéseit a külügyminisztérium is támogatta. A minisztérium azt ajánlotta a külképviseleteknek, hogy vegyenek részt ilyen kezdeményezésekben, s az vezérelje őket, hogy *„minden lehetséges eszközzel segítsék a Haza elismertetését és azokat a törekvéseket, amelyek arra irányulnak, hogy a Népszövetség egyenrangú tagja lehessen.”*³⁷ Ezek az akciók összhangban álltak Petljura álláspontjával is, aki maga is arra törekedett, hogy aktivizálja az ukrán politikai erőket. Felhívta a politikai szereplőket és intézményeket, hogy minden lehetséges eszközzel vegyenek részt a kiáltványok, memorandumok, jegyzékek kidolgozásában azon célból, hogy az ukrán eszme minél nagyobb visszhangra találjon a nemzetközi porondon. 1921. október 20–23-án Budapesten szervezték meg az Ukrán Népszövetségi Ligák Uniója Főtanácsának ülését. Az Ukrán Népszövetségi Ligát még 1920-ban hozták létre, a diplomáciai képviseletek segítségével pedig az európai fővárosokban igyekeztek megalapítani annak fiáléit. (A legaktívabb a bukaresti fiálé volt, ezért a társaság rendes üléseit Bukarestben tartotta, ugyanakkor a Főtanács ülését Budapestre helyezték ki.)

Szikevics misszióvezetői időszaka egybeesett a Horthy-rendszer hatalmi konszolidációjának kezdeteivel. A magyar kormányzó a bolsevizmus ellenségeként feltétel nélkül minden lehetséges diplomáciai privilégiumot megadott a „nem bolsevik” Ukrajna képviselőinek. A misszió ugyanazokat a diplomáciai privilégiumokat kapta meg, mint az összes többi, Budapestre akkreditált külképviselet.

1922-ben Szikevics számos politikust és diplomatát látogatott meg: Horthy kormányzót, a pápai nunciust, Bethlen István miniszterelnököt, elment Gaál Gasztonhoz, a Nemzetgyűlés elnökéhez, a különféle budapesti külképviseletek vezetőihez, illetve a nemzetközi és a magyar Vörös Kereszt képviselőihez.³⁸ Január 27-én Huszár Károly meghívta Szikevicset és Kobiljanszkijt egy „hatalmas ünnepi bálra”, amelyen Horthy, József főherceg, Bethlen és számos más neves politikus is részt vett. Január 28-án a misszió vezetője és annak tagjai Csernoch János hercegprímás, esztergomi érsek meghívására részt vettek azon a gyászmisén, amit az érsek XV. Benedek pápa tiszteletére celebrált a budavári Mátyás templomban. Az a tény,

³⁷ ЦДАВО України, ф. 4211, оп. 1, спр. 19, арк. 52.

³⁸ ЦДАВО України, ф. 3518, оп. 1, спр. 68, арк. 3.

hogyan a diplomáciai képviselőt tagjait meghívták az állami protokolláris eseményekre, arról tanúskodik, hogy elismerték a hivatalosságát, illetve a magyar kormánytényezők láttak perspektívát a magyar–ukrán kapcsolatokban a közeljövőt illetően. Ehhez „Szikevics tábornok diplomáciai érzéke” is hozzájárult.³⁹ Az ukrán követ érdemeit kollégái is elismerték, észrevehető tiszteletnek örvendett az ukrán tisztviselők körében. 1922 augusztusában Szikevicset vezérőrnaggyá léptették elő.

Mindezek ellenére a képviselő anyagi helyzete egyre súlyosbodott, ezért egy idő után a Teréz körúti épületből a Margit rakpart 53. szám alatti házba kellett átköltöztetni azt. Ez volt az ukrán képviselő utolsó bejegyzett címe. Nemsokára Szikevicsre hárult az a feladat, hogy részt vegyen Petljura főatamán titkos budapesti átutazásának megszervezésében. Petljura Sztepan Mogila álnéven érkezett a magyar fővárosba, ahol a misszió sajtóirodájának vezetőjeként dolgozott rövid ideig. Ez a rövid időszak mély nyomokat hagyott Szikevics emlékezetében a Direktórium karizmatikus vezetőjéről.

Az a tény, hogy 1924 első napjaiban Szikevics megtette a hagyományos újévi protokolláris viziteket az államfőhöz, József főherceghez, a pápai nunciushoz és más hivatalosságokhoz, nem érezte még annak előszelét sem, hogy a misszió hamarosan működésének végéhez közeledik. A magyar kormány 1924. április 2-án közölte Szikeviccsel a döntését, mely szerint „politikai nézetei miatt” a budapesti ukrán diplomáciai képviselőnek be kell szüntetnie működését. A következő napon ukrán részről meg is kezdték a képviselő felszámolását, rendezték az irattárát. A budapesti ukrán diplomáciai képviselő az Ukrán Népköztársaság utolsó külképviseleteinek egyikeként szüntette be a tevékenységét.

*

Az első budapesti ukrán diplomáciai képviselő (1919–1924) mindkét ország szempontjából rendkívül bonyolult történelmi körülmények között jött létre és működött. A politikai és gazdasági labilitás, illetve a területi integritás problémái mindkét ország belső politikai és társadalmi életét meghatározták. Ugyanakkor az ukrán–magyar kapcsolatokat a 20. század elején nem terhelték meg sem a korabeli viszonyok, sem a történelmi múlt. A gyakori kormányváltások és külpolitikai irányváltások ellenére a jószomszédi kapcsolatok hagyománya maradt az ukrán–magyar viszony axiómája. Ehhez erejükhez és kompetenciájukhoz mérten hozzájárultak Ukrajna első budapesti követei, Mikola Galagan (1919. január – 1920. augusztus) és Volodimir Szikevics (1920. december – 1924. április) is. A sors nekik szánta, hogy utat nyissanak az ukrán–magyar diplomáciai kapcsolatok előtt.

Oroszról fordította és szerkesztette: Seres Attila

³⁹ Ювілейна пам'ятка з нагоди п'ятидесятої річниці військової служби та двадцятилітньої праці для української державності його ексценції генерал-хорунжого Володимира Сікевича. Вінніпег, 1938, 10.

IRINA MATIASH

HISTORY OF THE DIPLOMATIC REPRESENTATION OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC IN BUDAPEST 1919—1924

The study gives an insight into the international activities of the autonomous Ukrainian state existed *de jure* from 20 November 1917 to 6 November 1919, presenting the history of the extraordinary Ukrainian diplomatic mission in Budapest. The Representation of the Ukrainian People's Republic in Budapest was established between January 24 and February 7, 1919, and was officially in operation in the Hungarian capital until April 2, 1924. The study points out that, with the exception of one incident during the Hungarian Soviet Republic, the Exteriority of the Ukrainian foreign mission was assured by all political governments, even though the Hungarian People's Republic was not legally recognized by the Hungarian government. The diplomatic missions were headed by two diplomats: Mikola Galagan and Volodimir Sikevich. The operation of the Ukrainian mission consisted mainly of supplying prisoners of war in Ukraine, cultural diplomacy and propagandistic activities.

FESTSCHRIFT ZOMBORI ISTVÁN 70. SZÜLETÉSNAPIJÁRA

Laborator assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése.

Szerk. Somorjai Ádám OSB – Somorjai Gabi. MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Levéltár Országos
Levéltára, Budapest, 2019, 460 o.*

Minden recensens rémálma a tanulmánykötetek ismertetése, és ebben a nemszeretem műfajban is kitüntetett hely illeti meg az emlékkönyveket. Egy húsz-harminc vagy még több szerző ugyanannyi írásából álló könyvet tisztességesen bemutatni szinte lehetetlen, hiszen a sértődés veszélye nélkül aligha hagyhatunk ki valakit. Ezért jó esetben is csak egy stilizált-bővített tartalomjegyzéket nyújthat a kötet bemutatója, ami pedig sem a szerzőnek, sem az olvasónak nem jelent különösebb szellemi kalandot. Az emlékkönyv annyiból is nehezített pálya, hogy ezeket a tisztelgő íráscsokrokat legjobb esetben is csak az ünnepelt személye tartja össze.

A Zombori István 70. születésnapjára összeállított, 37 írást, egy köszöntőt, egy interjút és egy bibliográfiát tartalmazó kötet bemutatójának mégiscsak a rendelkezésre áll egy menekülési útvonal: rendhagyó ismertetésemben az ünnepelt személyén, egyháztörténeti munkásságán keresztül mutatom be a kötetet. Nem sorolom fel tehát a szerzőket és az írások címeit, ami már önmagában is fullasztó és érdektelen lenne, és abban a tekintetben is problémás, hogy a recensens maga is szerzője a kötetnek. A kötetet inkább egyfajta tükörnek fogom fel, amelyben Zombori István, a *laborator assiduus* tevékenységének legfontosabb csomópontjait ismerhetjük fel. A címválasztás, amely a szerkesztő, Somorjai Ádám bencés szerzetes és egyháztörténész leleménye, valódi telitalálat. Az *assiduus* latin melléknév szótári jelentése állhatatos, tevékeny, ernyedetlen. A szó az *assideo*, *adsideo* ige származéka, ennek első jelentése: mellette ül; ebből jönnek a további értelmezések: szüntelenül foglalkozik, segít, pártol, ostromol. Aki ismeri Zombori Istvánt, valaha is dolgozott vele, annak teljesen nyilvánvaló, hogy ennél találóbb jelzőt az ünnepeltre aligha találunk. Zombori István ugyanis 1990-ben, fiatal, de már nem kezdő muzeológusként odaült, vagy inkább odaállt, lecövekelt az egyháztörténelem mellé, és azóta is ott van: szüntelenül foglalkozik vele, segít, pártol, és ha kell, akkor ostromol.

Ennek az *assiduitas*nak, kitartó buzgóságnak az eredményei mennyiségileg is rendkívül imponálóak. Zombori István 1991-ben vette át az 1988-ban létrehozott Magyar Egyháztörténeti Vázlatok szerkesztését, ebben az évben indította el a *METEM* (Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége) Könyvek sorozatot, amelyet több egyéb sorozat és sorozaton kívüli kiadvány követett. A kötet

* Az ismertetés a 2019. április 4-én, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában tartott születésnap-i köszöntőn és könyvbemutatón elhangzott előadás szerkesztett változata.

ünnepi bemutatójára Somorjai Ádám által összeállított húszoldalas katalógusból, amely az itt ismertetett kötet melléklete, a Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát védnöksége alatt és Zombori István operatív irányításával működő METEM munkájának számszerű eredményei is összesíthetők. Az elmúlt három évtizedben összesen mintegy 300 tételnyi, 100 000 oldalhoz közelítő publikáció-tömeg látott napvilágot, ebből 91 a *METEM Könyvek*, 10 az *Ecclesia Sancta*, 9 (illetve a részkötetekkel együtt 12) az *Egyházlátogatási Jegyzőkönyvek* sorozatokban, sorozaton kívül pedig 100 kötet felett. Végül ne feledjük a kiindulópontot, a 30 évfolyamnyi, különböző címváltozatokkal megjelenő *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* című évkönyvet/folyóiratot.

Ennek a minden szempontból úttörő és gigantikus vállalkozásnak a súlyát és értékét akkor tudjuk igazán megérteni, ha elhelyezzük abban a historiográfiai környezetben, amelyben megszületett. A METEM, miként neve is mutatja, eredetileg egy egyháztörténeti enciklopédia összeállítására vállalkozó munkaközösségként indult 1988. augusztus 28-án, a Központi Szeminárium dísztermében tartott alakuló ülésén. A hazai és az emigrációban élő egyháztörténészeket összefogni hivatott szervezet célkitűzését, a *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique* sorozatot mintául vevő magyar egyháztörténeti enciklopédia összeállítását viszonylag hamar feladta, ugyanakkor lényegében a rendszerváltás utáni első jelentős, komoly publikációs tevékenységet kifejtő egyháztörténeti munkaközösséggé vált. Ne feledjük: az 1990-es években még messze voltunk a pályázatok által szervezett tudománypolitikai környezettől, így ez a munkaközösség sem a hazai és nemzetközi pályázatok finanszírozásával létrejött, klasszikus kutatócsoportként működött, hanem a *Gründerzeit* kihívásaihoz alkalmazkodó ernyőszervezetként, amely alkotókat és műhelyeket terelt egy publikációs fedél alá. Ezzel a klasszikus értelemben vett liberális felfogásával nagyon széles körnek biztosított megjelenési lehetőséget egy, a publikációs fórumokat tekintve a mainál sokkal szűkösebb időszakban. A METEM ennek köszönhetően egyházak, kutatási témák, korszakok és főleg generációk találkozási pontja lett. A folyóirat hasábjain és a könyvsorozatokban publikáló szerzők között megtaláljuk az 1990-es években már klasszikusnak számító hazai és emigrációban élő paptörténészeket vagy az egyetemek egyháztörténeti témákkal is foglalkozó nagynevű professzorait éppúgy, mint a rendszerváltást középgenerációként megélő kollégákat, illetve az akkori, majd későbbi fiatalokat. A *Vázlatok* és a kötetek szerzőinek névsorán végigtekintve megállapíthatjuk, hogy lényegében nincsen olyan, egyháztörténelemmel (is) foglalkozó kutató Magyarországon, az esztergomi érsektől és a mára fogalomká vált professzoroktól kezdve a pályán megkapaszkodni nem tudó doktoranduszokig, aki a METEM keretein belül ne publikált volna.

Meglátásom szerint a METEM, illetve egyszemélyi működtetője és munkása, Zombori István tevékenységének legnagyobb érdeme, hogy jelentős mértékben hozzájárult az egyháztörténelem önálló diszciplínaként való emancipációjához. Az 1989-es politikai és ezzel együtt beköszöntő tudománypolitikai váltás után jelentős

részen a METEM-nek, ennek a széles kapukat kitaró publikációs fórumnak köszönhető, hogy az egyháztörténelem kilépett a szemináriumok falai közül és az egyházmegyei papi névtárak, a sematizmusok oldalairól, és rövid idő alatt az egyházak politika-, társadalom- és kultúrtörténeti kapcsolódási pontjaira összpontosító, önálló történeti tudományterületté válhatott.

Ennek az állhatatos tevékenységnek, *assiduus labornak* a tükre a Zombori István 70. születésnapjára összeállított köszöntő kötet. A 39 szerző írásán és a Miklós Péter által készített életútinterjún keresztül rálátást nyerhetünk részben a magyar egyháztörténetírás fejlődési ívére, részben pedig Zombori István munkásságának legfontosabb csomópontjaira: a Szegedről Rómaig terjedő tájékozódásra, illetve a középkori szerzetességtől a kommunista titkosszolgálatokig húzódó tematikai horizontra. A kötet ugyanakkor nemcsak három évtized munkálkodásának mérlege, hanem egy 2019-ben készített pillanatfelvétel is, amely a szerzők, generációk és tematikai súlypontok tekintetében a jelen állapot hű tükre. Ez a nyilvánvaló magyarázata, hogy a METEM történetében fontos szerepet játszó alkotók közül sokan hiányoznak.

Az alapítási korszak nagy öregjei közül alig néhányan vannak már közöttünk, az alkotóképesek száma pedig még kevesebb, éppen ezért olvastam nagy örömmel Adriányi Gábor és Rosdy Pál írásait a kötetben. A régi közpgeneráció tagjai szép számmal képviselik magukat, a szerzők több mint negyedrésze tartozik ebbe a csoportba, ami az ügy melletti kitartás szép bizonyítéka. A legnépesebb csoport, számításaim szerint a szerzők 40%-a, a régi, vagyis rendszerváltáskori fiatalok közül kerül ki, akiknek indulásában a METEM által kínált publikációs fórum, illetve a sokkal korlátozottabb pályázati lehetőségek között a *Historia Ecclesiastica Hungarica* (HEH) Alapítvány kutatási ösztöndíjai komoly segítséget jelentettek. Nagyon fontos ugyanakkor az utánpótlás kérdése, hiszen a tudományterület jövőjét egyedül a fiatal munkatársak csatlakozása biztosíthatja. Ezért is különösen örömdetes, hogy a METEM generációs jellemzői és a teljesen megváltozott pályázati környezet ellenére mégis nyolc fiatal kolléga érezte úgy, hogy kötődik ehhez az intézményhez és Zombori István személyéhez, és megtisztelte írásával a kötetet. A széles életkori spektrum jelentőségét nem lehet túlhangsúlyozni, hiszen éppen ez bizonyítja, hogy nem egy generációs vállalkozásról, zárt klubról, hanem a magyar egyháztörténetírásnak a jövő iránt elkötelezett, nyitott fórumáról van szó.

Hasonlóan érdekes folyamatosságokat és változásokat regisztrálhatunk, ha összehasonlítjuk a METEM folyóiratának és kiadványainak, illetve az emlékkönyvnek a tematikai megoszlását. A Zombori István által kiadott *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* és a kötetek egyik tematikai súlypontja az egyháztörténeti kutatások tradíciói miatt a középkor volt. Az 1990-es évek egyháztörténettel is foglalkozó professzorainak, paptörténészeinek és a már elhunyt tudósoknak a munkái javarészt középkori történelmünket kutatták. A kora újkori kutatások igazából az 1990-es években erősödtek meg, nem függetlenül az 1945 előtti kutatástörténeti előzményektől és a modern, elsősorban német és francia szakirodalom hatásától,

illetve a megnyíló római és bécsi levéltári kutatások lehetőségétől. A 19. századra vonatkozóan az egyháztörténeti érdeklődés mindig is viszonylag csekélyebb mértékű volt, hiszen magát a korszakot és ezért kutatását is erősebben meghatározta a nemzeti ébredés és a szekularizáció.

A METEM kiadványaiban a 20. századra vonatkozó nyitottság az évek folyamán folyamatosan erősödött, a Horthy-kor mellett egyre inkább meghatározó kutatási területté vált a kommunista diktatúra korának egyháztörténete. Az elmúlt évek folyóirat-számainak és kiadványainak a levéltári anyagok kutathatóvá válása miatt egyik legfontosabb témája az egyházak és az állambiztonság, a Mindszenty-kérdés és a diktatúra egyházüldözésének története lett. A METEM hitvallásának egyik legfontosabb eleme a felekezeti köziség volt, az alapítók miatti katolikus túlsúly ellenére valamennyi protestáns felekezet, a kisegyházak és a zsidóság kutatói is minden akadály nélkül publikációs lehetőséget kaptak. A METEM kiadványstratégiájában az egyháztörténet diszciplináris meghatározása kezdettől fogva igen nyitott, az egyház és intézményeinek múltja szervesen illeszkedett a köztörténetbe. Ennek kétségtelen előnye, hogy így a vállalkozás nagyon széles kutatói kört tudott megszólítani, és ezzel együtt a kiadványok a „gettósodás” veszélyét is elkerülték.

A köszöntő kötet írásainak széles spektruma híven tükrözi ezt a szemléletmódot, egyúttal jelzi az egyháztörténeti kutatások tematikai formálódásának irányait, vagy még inkább a METEM-hez kötődő szakembergárda összetételének változásait. Az elmúlt két évtizedben számos új középkorász-műhely megalakulásának lehettünk tanúi, az egyetemeken és a kutatóintézetekben sorra alakultak a kutatócsoportok, amelyek középkori történelmünknek az egyházi intézményekkel szinte mindig összefüggő kérdéseit vizsgálják. A pályázati feltételek miatt önálló publikációs fórumokat kialakító, jórészt a fiatal generációhoz tartozó kutatókból álló munkaközösségeknek a METEM-hez nyilván már nem volt kapcsolatuk, ezzel és a régi középkorász-gárda kihalásával magyarázhatjuk, hogy a Magyar Királyság történetének első fél évezredét mindössze két írás képviseli a kötetben. A kora újkorra vonatkozó kutatómunka fellendülését viszont jól reprezentálja a korszakról szóló kilenc írás. Különösen is figyelemre méltó, hogy ezek a tanulmányok (akárcsak az egyik középkori dolgozat) részben római források alapján készültek, vagy a magyar egyház római kapcsolódási pontjaira hívják fel a figyelmet, utalva ezzel nemcsak a historiográfiai fejlődésre, hanem az ünnepektől erős római kötődéseire is. Emellett örömdetes tény, hogy a kora újkor századai közül a korábbi kutatásokban meglehetősen elhanyagolt 18. század is hangsúlyosan jelen van a kötetben. Szintén ígéretes változás, hogy a magyar (különösen katolikus) egyháztörténetírás által jórészt fehér foltnak számító 19. század is felzárkózott a népszerűbb korok mellé, ennek a fellendülésnek a jegyében a kötet hét dolgozatot közöl e század egyháztörténetéről. Végül az elmúlt évtizedek fejlődésének legszembetűnőbb sajátossága a 20. századi és különösen az 1945 utáni egyháztörténelem iránti érdeklődés megnövekedése, amelyet a könyv írásai is híven visszaigazolnak: a

tanulmányok háromötöde tárgyalja történelmünk utolsó századát, kereken egyharmada pedig az 1945 utáni korszakot.

A METEM és az ünnepelt tematikai nyitottságára és sokszínűségére az ünneplő kötet dolgozatai is reflektálnak. Az egyháztörténeti tematikából elsősorban Zombori István szülővárosa és mindmáig egyetlen lakóhelye, Szeged múltjával, illetve az ünnepelt számára kiemelten fontos határon túli magyarsággal foglalkozó írások lépnek ki. A könyv egésze pontosan mutatja a METEM által tudatosan választott ökümenikus szemléletmódot, hiszen a katolikus egyházról szóló tanulmányok mellett szerepelnek az evangélikus, református és zsidó felekezetekkel kapcsolatos dolgozatok is. Az ünnepelt érdeklődését néhány nagyobb súllyal megjelenő témakör reprezentálja: a nagy személyiségeket (mint Prohászka Ottokárt, Glattfelder Gyulát, Mindszenty Józsefet, Márton Áront és Esterházy Jánost) és a szerzetesrendek (ciszterciek, ferencesek, domonkosok, jezsuiták) múltját bemutató írások, illetve a kommunizmus korának egyházüldözését tárgyaló és az állambiztonsági forrásokon alapuló dolgozatok viszonylag nagy száma.

A 31 esztendő METEM egy évvel idősebb, mint a magyar demokrácia, és 28 éve egyenlő Zombori Istvánnal. Hivatását nagyszerűen teljesítette, hiszen jelentős mértékben hozzájárult a negyven esztendőn át tiltott, majd túrt egyháztörténelem feltámadásához, régi és új művek megjelenéséhez és ezzel közkinccsé válásához. Egy évforduló, születésnap mindig alkalom a visszatekintésre és a számvetésre. A majd három évtized mérlege talán azzal vonható meg a leginkább, ha elismerjük: a rendszerváltás utáni három évtized magyar historiográfiáját a METEM és Zombori István nélkül nem lehet megírni. Ha valakire, hát az ünnepeltre igaz a mondás: valóban kevesebben lennénk nélküle. A METEM egykori és mai munkatársai, a kötet szerzői csak remélni tudják, hogy a közös munka még hosszú időn át folytatódni fog.

Molnár Antal

A FRAKNÓI KORONÁZÁSI ZÁSZLÓK HISTÓRIÁJA

Pálffy, Géza: *Die Krönungsfahnen in der Esterházy Schatzkammer auf Burg Forchtenstein. Die Geschichte der Krönungsfahnen der Länder der Stephanskronen vom Spätmittelalter bis Anfang des 20. Jahrhunderts.* Jahrgang 2018, Esterházy Privatstiftung, Eisenstadt, 2018 /Mitteilungen aus der Sammlung Privatstiftung Esterhazy – Band 10./, 226 o.

Az Esterházy Magánalapítvány 2014-ben bocsátotta útjára az Ausztriában található és az alapítvány kezelésében álló Esterházy Gyűjtemények történelmével, kiemelkedő darabjaival foglalkozó értékes *Közlemények az Esterházy Magánalapítvány Gyűjteményéből* című kiadványsorozatát. A kötetek tematikus sorozatokban

látnak napvilágot: a gyűjtemények restaurálása, a történelem, had-, művészet-, építészet-, udvari kultúra- és zenetörténeti tárgyú munkák mellett önálló sorozatban jelennek meg az Esterházy-kincstár (*Schatzkammer*) múltjára, jelenére, tárgycsoportjaira vagy egyes darabjaira fókuszáló tanulmányok.

Pálffy Géza a fraknoi kincstárban őrzött koronázási zászlók történelmét, a politikai reprezentációban betöltött jelentőségüket és az Esterházy család tagjainak, valamint a kora újkori magyar–horvát elit tagjainak a zászlókkal kapcsolatos szerepét mutatja be e gazdagon illusztrált, izgalmas, szép kötetben. A kiadványt különlegessé teszi, hogy az összefoglalók révén hat nyelven (a német mellett angolul, magyarul, horvátul, oroszul és szlovákul) szól az olvasóhoz, így a Szent István koronájának egykori országaiban élők közül sokakhoz saját anyanyelvükön is eljuthat e különleges történelmi szerepű és szimbolikájú tárgyak tudományos igényű bemutatása. A kiadvány szerzőjének régóta tudatos törekvése az együttműködés előmozdítása a kora újkori történeti kutatások különböző közép-európai országokban élő művelői között; jelen kiadvány szép eredménye ennek, hiszen nem csupán a szöveg jelent meg különböző nyelveken, hanem a hagyományos magyar történelmi felfogástól eltérő, pl. a magyar–horvát állam kapcsolatát horvát szempontból (is) értelmező történelemszemléletet képviselő/bemutató megjegyzések is helyet kaptak benne.

A szerző koronázási zászlókra vonatkozó kutatásai szorosan kapcsolódnak a 2012 óta a „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport vezetőjeként koordinált széleskörű kutatási projekthez, amely az 1526 és 1916 közötti magyar uralkodókoronázások, a koronázási országgyűlések és a Szent Korona történetének kutatására irányul, számos társtudomány művelőinek interdiszciplináris bevonásával. A kötetben összefoglalt eredmények fontosságát és különlegességét többek között az adja, hogy az Esterházy-kincstár gazdag anyagának e 2009-ben restaurált darabjai egyszerre szimbolizálják a 17. században országos jelentőségű főrangú családdá emelkedett Esterházyak főúri reprezentációját és a Mohács után az ország határain kívülre került, a koronázások alkalmával virtuálisan életre kelt magyar uralkodói udvar politikai-hatalmi reprezentációját is. Ily módon e zászlók nem csak család(történet)i ereklyék, hanem egykori szerepüknél fogva különleges szimbólumai a magyar(–horvát) politikai elit alkotmányos, a történeti folytonosság jelképeinek használatát igénylő gondolkodásának, illetve az összetett közép-európai Habsburg Monarchiát vezető dinasztia politikai-hatalmi felfogásának. Míg az Esterházy család és a többi főrangú familia fiatal tagjai számára a koronázási menetben való részvétel önmagában a királyság elitjébe való tartozást, jövőendőbeli országos méltóságok várományosainak státusát jelentette, addig a dinasztikus reprezentáció szempontjából a zászlók a koronázási ceremónián a többi országzászlóval együtt nyertek értelmet. Együtt jelenítették meg ugyanis azokat a területeket, amelyek a magyar rendi és a Habsburg dinasztikus felfogás jegyében a középkori Magyar Királyság részeként (ténylegesen vagy egykor) a magyar uralkodók fennhatósága alatt álltak.

A kötet első tíz fejezete német nyelven tárgyal részletesen több, a legrégebbi, fraknói kincstárban fennmaradt koronázási zászlók mellett, illetve kapcsán körüljárt témát: a bevezető fejezet a késő középkori magyar uralkodói titulaturában megjelenő társországok, valamint igénycímeik bemutatása után a kutatás célját és jelentőségét emeli ki. A közép-európai történeti és művészettörténeti kutatás által eddig teljesen elhanyagolt tárgyak, a fraknói Esterházy-kincstár koronázási zászlóinak vizsgálata egyrészt a kincstár történetét és annak létrehozói, illetve birtokosai pályáját segítenek megismerni. Másrészt a zászlók hagyományának, jelképeinek politika-, illetve ceremóniatörténeti és heraldikai szempontú kutatása a kora újkori közép-európai reprezentációtörténeti kutatások számára is jelentős új eredményeket hoz. A koronázási zászlók 15–17. századi szerepének vizsgálata elválaszthatatlan a magyar uralkodók koronázásainak történetétől; a koronázási zászlókra vonatkozó legkorábbi adatok részben éppen azokból a forrásokból ismertek, amelyek a koronázások történetének (is) jelentős forrásai.

A 16. századi uralkodókoronázásokon felvonultatott országzászlókra vonatkozó adatok ismertetése után tér rá a kötet annak a három, 17. századi magyar uralkodókoronázásnak az ismertetésére, amelyek során az Esterházyak egy-egy tagja zászlóvivőként vett részt a ceremóniában. A kincstárban fennmaradt három koronázási zászló közül a legrégebbi, az Esterházy Miklós által II. Ferdinánd 1618. júliusi pozsonyi koronázása alkalmával vitt – a magyar címet, tehát a Magyar Királyságot szimbolizáló – zászló egyúttal a legrégebbi ilyen zászló, amely egyáltalán fennmaradt. A könyvben is részletesen bemutatott koronázási ordó alapján pontosan rekonstruálható, hogy az Esterházy által vitt zászló mellett kik vitték a többi koronázási zászlót.

IV. Ferdinánd 1647. évi koronázásakor Miklós nádor másodszülött fia, a tragikusan fiatalon, a török ellen vívott vezekényi csatában (1652. augusztus 26.) három unokatestvérével együtt hősi halált halt László gróf vitte Horvátország zászlaját. E zászló egyúttal a legrégebbi fennmaradt horvát nemzeti zászló, az Esterházy-kincstárnak e darabja tehát az egyik legjelentősebb horvát nemzeti szimbólum legkorábbi ismert példája is. A kincstár harmadik koronázási zászlója a Szerbia címerét ábrázoló koronázási zászló, amelyet I. Lipót 1655. június végi koronázási ceremóniáján a későbbi nádor, Esterházy Pál vitt a menetben. A korabeli gyakorlat szerint a zászlókat a zászlóvivők megtarthatták, így kerülhettek a fraknói várba, majd maradhattak ott fenn. A kötet az írott források kimerítő bemutatása mellett a ceremóniák legszebb képi ábrázolásait is közli, az említett koronázások mellett például III. Ferdinánd 1625. évi soproni, vagy Mária Terézia 1741. évi pozsonyi koronázásáról is közöl illusztrációt. A képeknek köszönhetően az olvasó a különleges, koronázásokhoz kapcsolódó tárgyi emlékeken kívül a fraknói kincstár helyiségeibe is bepillantást nyer.

Különlegesen érdekes fejezete a könyvnek az 1916. évi, utolsó magyar királykoronázásról szóló rész, amelyben megismerhetjük, hogy IV. Károly koronázási szertartásának megtervezéséhez a ceremónia előkészítésekor elővették a kora újkori

ordókat (elsősorban az 1618. évi zászlósort) és a szertartás menetének kialakítása-kor azt figyelembe vették. A kötet bemutatja, hogy Csánki Dezső (1857–1933), az Országos Levéltár akkori vezetője, a jeles középkorász, II. Ferdinánd koronázási ordóját felhasználva javasolta a 17. századi rajzok alapján a koronázási zászlók I. világháború alatti elkészítését.

A kötet illusztrációja rendkívül gazdag, számos metszet, térképek és fotók ragadják magával az olvasót. Függelékében értékes adattár található, amely közli az 1490 és 1916 közötti magyar uralkodókoronázások zászlóvivőinek neveit, ezt követik a térképek, amelyek között szerepel a Magyar Királyság 15. századi, a Habsburg Monarchia 16. század második felében birtokolt területeit, valamint a három részre szakadt Magyarország 16–17. századi viszonyait ábrázoló térkép is. A kötetet gazdag bibliográfia zárja: a szakirodalom és a felhasznált nyomtatott forráskiadások mellett a kutatás során feltárt források őrzőhelyeinek felsorolása is itt található, 4 ország 11 levéltára, múzeuma, valamint tudományos intézménye. Összegzőképpen elmondható, hogy a hatnyelvű kötet megjelenésével – itthon is hasznosítható tudományos eredményein kívül – a nemzetközi tudományosság egy kiváló szakkönyvet nyert, amely az eddig ismeretlen koronázási zászlók bemutatásán kívül a késő középkortól a Habsburg Monarchia felbomlásáig segít megérteni a Magyar Királyság és társországai viszonyát, heraldikai jelképeit, mindezt a magyar uralkodókoronázások hatalmi-politikai reprezentációjának kontextusában.

Martí Tibor

MONUMENTÁLIS KATASZTER AZ „OSZTRÁK” TÖRTÉNELEMRŐL

Michael Hochedlinger – Martin Krenn – Simon Peter Terzer (Hg.): *Verzeichnis der Familienarchive und persönlichen Schriftennachlässe zur österreichischen Geschichte 1500–2000*. Wien – Köln – Weimar, Böhlau, 2018 /Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreich Band 116. Erscheint zugleich als Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs – Sonderband 14./, 1106 o.

Adattárat kézbe venni mindig is nagyszerű érzés: különösen akkor, ha alapos munkáról van szó. A körütekintően és megfelelően elkészített adattárakat a nagy könyvtárak és a szakkönyvtárak polcain rendszeresen forgatják a felhasználók. Pontosan azért lapozzák fel őket, hogy első kézből szerezzenek megbízható információt egy-egy kutatás megkezdése előtt, vagy a közben felmerülő kérdéseknél. Egy-egy levéltári segédlet, esetleg iratanyag-ismertető vagy éppen egy adattár nem feltétlenül rövidtávon hasznosul. Sőt, azt tapasztalhatjuk, hogy a legtöbb esetben egy jól megalkotott kötetet akár évtizedek (kis túlzással, de előfordul, hogy évszá-

zadok) múlva is kézbe vesznek. Éppen ezért jelen ismertető írójának is meggyőződése, hogy – bármennyire fáradságos is – érdemes adattárakba, ismertető leltárakba vagy éppen kutatási segédletekbe erőt fektetni. Az energia bőven megtérül, hiszen akár több generáció is hasznosítani tudja majd a kötetekben rejlő információkat.

A most ismertetésre kerülő kötet nem kevesebbet ígér, minthogy az egyes családi levéltárakat és személyi hagyatékokat veszi számba az „osztrák” történelemből az 1500 és 2000 közötti időszakot tekintve. Valójában azonban az egykori Habsburg Monarchia minden egykori tartománya valamiképpen szóba kerül: Belgiumtól Itálián át Magyarorszáig, Erdélyig és Galíciáig, és természetesen a „magot” képező osztrák és cseh tartományok. A címlapnak kiválasztott kép kapcsán is megjelenik ez a kettősség, hiszen a térképen (*Übersichtskarte der in der Österr.-Ungar. Monarchie bestehenden wichtigeren Archive*) a Duna-medence látható, a mai Alsó- és Felső-Ausztriával, valamint Morvaországgal. A kötetben ennek ellenére természetesen magyar, de lengyel, vagy éppen erdélyi, itáliai és délszláv történeti családok is helyet kaptak. A súlypont a családi levéltárakat tekintve egyébként érthető módon az osztrák (és a cseh) arisztokrácia.

Nincs kétségünk afelől, hogy az érdeklődők ezt a munkát egész Közép-Európában – leginkább az egykori Habsburg Monarchia területén – rendszeresen fel fogják ütni, és a benne lévő információkat hasznosítani fogják. Az adattár elkészítésének szükségességét az indokolta, hogy Ausztriában – mivel az országban nem volt kommunista államberendezkedés, ezzel párhuzamosan nem történt meg a magániratok állami kezelésbe vétele – mind a mai napig igen jelentős mennyiségű és kiemelt történeti értékkel bíró levéltár és hagyatékok van magánkézben. A családokat, illetve a tulajdonosokat semmilyen jogszabály nem köti, hogyan bánnak az őrizetükben lévő iratokkal. Bár egyes levéltárakat védetté nyilvánítottak Ausztria területén, ám ez a tény csak minimális – jelen ismertetésben nem részletezendő – jogosítványt ad a levéltári hivatal (*Archivamt*) funkcióját is ellátó Osztrák Állami Levéltár (*Österreichisches Staatsarchiv*) kezébe. Nem kötelezhetőek állagmegóvásukra, de kutathatóvá tételükre sem. A sokszor ismeretlen helyen lappangó iratanyagok számba vétele – a tulajdonosok elzárkózó magatartása miatt – korlátokba ütközött és ütközik mind a mai napig. Hátráltatta a munkát az is, amikor, bár a hagyatékok valamilyen gyűjteménybe (közgyűjteménybe, egyházi gyűjteménybe vagy világi alapítványi őrizetbe) került, ám ott a bekerült anyagokat formai alapon szétválogatták, és azokat a különböző részlegekbe (levéltár, könyvtár, kéziratár, dokumentációs központ) osztották be. A kötet célja ugyanis nemcsak a családi levéltárak és hagyatékok, illetve azok őrzőhelyeinek pusztá felsorolása volt, hanem a szerzők rövid leírásokat adva orientálják is a kutatókat. A felhasználók értesülhetnek az őrző intézményről, továbbá a családi levéltár jelenlegi őrzési helyéről, a kutathatóságát segítő jegyzékekről, szakirodalomról, illetve információkat kapnak az iratok (sokszor csak becsült) terjedelméről, évköréről. Elsősorban az állami közgyűjteményekben lévő irategyüttesek esetében olvasható bővebb tartalmi leírás, esetleg a levél-

tár/hagyaték őrzési történetének leírása. A tájékozódást sok esetben segíti egy-egy rövid életrajz. (Ez, mondjuk, olyan esetekben hasznos, amikor a felhasználó egyáltalán nem tudja elhelyezni a személyt a történeti múltban. Jelen sorok írója is igen sok alkalommal jár így, csak egy szemléletes példa: Henriette von Schirach esete, aki Adolf Hitler fényképészenek, Heinrich Hoffmannnak volt a lánya, és hagyatéka a Bajor Állami Levéltárban, Münchenben található. 843. o.)

A kötet összeállítói is tisztában voltak azzal, hogy egy ilyen vállalkozásba nem férhet bele mindenki, azaz lesznek, akiket kihagynak a névsorból. A tudatos válogatás előre meghatározott kritériumok szerint történt, és így is 5000 (!) lexikonszerű bejegyzés alkotja a monumentális vállalkozás eredményeként publikált kötetet. A munka nem akart levéltárkataszter lenni, és nem is törekedett arra, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia összes családi levéltárát és irathagyatékát felsorolja. Fő célja az volt, hogy azok a családok és személyek kerüljenek bele, akik – a megfogalmazás szerint – *„történelmi jelentőségűek”* voltak. Nekik tehát Ausztria, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia politikai-közigazgatási, katonai, (történet)tudományi és/vagy társadalmi és gazdasági életében kellett szerepet betölteniük. (14–15. o.)

A szerkesztők is tudatában voltak annak, hogy nemcsak saját szempontrendszerük miatt maradtak ki bizonyos családok, személyek a gyűjtésből. Az egyes őrző intézményekben dolgozó „kollégák” hozzáállása, segítőkészsége alapvetően szabott határt a teljességnek. A kötet szerkesztője, Michael Hochedlinger a munka bevezetőjében erősen „odaszólt” azoknak, akik sem az első, 2011. évi, sem a második, 2013. évi adatgyűjtési kérdőívekre nem reagáltak érdemben. Elsősorban az ausztriai egyházi levéltárak felé intézte ezt a – meglehetősen lesújtó – kritikát, ahol pár esetben mindenféle adatgyűjtési törekvésük eredménytelen maradt (20. o.) Az természetesen már az adott munkatársak lelkiismeretességének függvénye, hogy milyen szintű és mélységű adatközléssel segítik a gyűjtőmunkát – ezt az emberi tulajdonságból és hozzáállásból fakadó egyenetlenséget a szerkesztők is elismerik.

Az adattár lényege, hogy világos felépítésű és befogadható legyen, valamint olyan információkat adjon közre, amelyeket olykor csak hosszú és fáradságos munkával lehet a kutatóknak kideríteni. Az egyes szócikkek felépítése egyértelmű, nem ad többet a szükséges alapadatoknál. A kapcsolatfelvételhez, a tájékozódáshoz éppen elegendő információt közölnek a szerkesztők, ami alapján az esetek túlnyomó részében a felkészült kutató el tudja dönteni, hogy érdemes-e az őrző intézményhez, illetve a tulajdonoshoz fordulnia.

Ha a kötet magyar vonatkozásait nézzük, az nekünk, magyar felhasználóknak sok tekintetben ismert adatokat tartalmaz. Ám például a Burgenland területén jelenleg is birtokos, egykori magyar(országi) arisztokrata családok magánkézben lévő iratanyagaira is felhívja a figyelmet. Így értesülünk többek között a Batthyány család Németújváron (Güssing), a Draskovich család szintén Németújváron, vagy éppen az Erdődy család Monyorókeréken (Eberau) őrzött uradalmi és olykor köztörténeti jelentőségű dokumentumokat is tartalmazó levéltárainról, gyűjteményeiről. Magyar szempontból szintén jelentős eredménynek számít az is, hogy a magyar

területen is jelentős szerepet játszott családok (pl. az Oszmán Birodalom ellen viselt háborúk során egyes katona vagy diplomata családtagok, vagy az Osztrák–Magyar Monarchia közös minisztériumaiban pozíciót betöltő hivatalnokok) gyűjteményeire és hagyatékaira is figyelmet fordítottak. Ugyancsak érdekes tapasztalat, hogy pl. a 16–19. században magas birodalmi pozíciókba felkapaszkodó Fürstenberg családnak Ausztriában és a németországi Baden-Württemberg tartományban is van egy-egy, több ezer iratfolyóméterre rúgó levéltári anyaga, mindamellett, hogy a Cseh Nemzeti Levéltár is őriz tőlük egy jelentősebb iratmennységet. Ugyanez a széttagoltság látható pl. a Pálffy család esetében is, akiknek az Osztrák Állami Levéltárban, a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban, a Sankt Pölten-i Alsó-Ausztriai Tartományi Levéltárban, továbbá Marchegg városában (utóbbi helyen sok 20. századi fontos családi dokumentummal) is van családi levéltáruk. És ez csak két kiragadott példa a sok értékes és nagyon hasznos információ közül!

Michael Hochedlingert, az Osztrák Állami Levéltár levéltárosát nagy tisztelet és kalapemelés illeti. A magyarhoz képest széttagolt és decentralizált osztrák levéltárügy és közgyűjteményi viszonyok terén egy teljességre törekvő katasztert adott – szerkesztőtársaival együtt – az érdeklődő felhasználók kezébe. Külön kiemelendő, hogy munkatársaival tudatosan nem állt meg a mai Ausztria határainál, hanem bátran és eredményesen nyitott az egykori Habsburg Monarchia utódállamai felé is. Némi irigységgel jegyzi meg, hogy Magyarországon, Csehországban, Szlovákiában és a többi államban mennyivel jobb, akár online is elérhető és böngészhető jegyzékek állnak rendelkezésre, illetve segítőkész kollégák támogatták adatgyűjtésüket. (21. o.)

Bárdolatlan dolog lenne egy ekkora vállalkozás eredményeit a legkisebb kritikával is illetni. Jelen sorok írója nem is igazán tudna negatív megjegyzést írni a vállalkozásról és annak kivitelezéséről. A következő megjegyzés inkább csak egy jövőben elérendő vágyat tükröz. A kötet felépítése a családok és személyek betűrendjét követi, ugyanakkor más típusú kérdésfelvetéshez már erőteljes további használat szükséges. Ha például szeretnénk megtudni, hogy Kolozsváron vagy Ljubljanában, esetleg Breslauban vagy Linzben milyen gyűjteményeket tartottak a szerkesztők kiemelendőnek, akkor csak hosszas keresgélés után állítható össze egy lista. Igaz ugyanakkor, hogy mindez az adott intézmény honlapja felkeresésével vagy a bőségesen megadott szakirodalom használatával is kiváltható. Egy 1106 oldalas, nagyméretű kötetben valóban nem értek volna el további, a használatot könnyítő összesítő táblázatok, így egy ilyen böngészéshez – már ha egyszer lesz ilyen – az online verzió használata lesz szükséges.

Oross András

EGY REFORMKORI ZALAI LIBERÁLIS KÖZNEMES PÁLYAFUTÁSA KAPCSOLATAI TÜKRÉBEN

*Csány László és kortársai. Tudományos emlékülés Csány László születésének
225. évfordulója tiszteletére. Szerk. Kiss Gábor – Molnár András.*

Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, Zalaegerszeg, 2017, 229 o.

Régi adósságot pótol e vékony kötet, hiszen olyan történelmi személyiséget állít a középpontba, akinek a munkásságát szinte csupán a szűkebb történelmi szakma tartja számon, jóllehet – amint azt e kiadvány is bizonyítja – viszonylag rövidre szabott élete során rendkívül áldozatos tevékenységet folytatott hazájáért. Csány László nem vált az első vonalba tartozó reformkori magyar politikusok (képzeletbeli) panteonjának részévé, nem alakult ki körülötte valódi kultusz: nevét egy szakgimnázium, illetve egy mérnöki díj viseli, s a rá vonatkozó történelmi forrásközlések, feldolgozások száma sem túlságosan magas. A szóban forgó tanulmánygyűjtemény azonban rávilágít arra, hogy Csány helye bizonyos értelemben ott van a legjelentősebb nemzetformáló személyiségek között. Sokféle szerepben próbálhatta ki magát: volt katona, gazdálkodott a birtokain, aktív vármegyei politizálást folytatva rövid idő alatt az ellenzék egyik fő erősségévé vált. A reformkor vége felé írt hírlapi cikkeket, 1848-ban királyi biztосként, 1849-ben erdélyi kormánybiztосként, illetve közlekedési miniszterként tevékenykedett, a világosi fegyverletételt követően pedig mások számára példát mutatva az önkényuralom mártírjává vált.

Ahogy az a kötet főcíme is jelzi, az egyén és környezete viszonya alkotja azt a vezérfonalat, amelyre felfűzve sorakoznak az egyes tanulmányok, illetve forrásközlések. Csány életét és pályafutását tehát az 1848–49-es nemzedék néhány fontos politikusával, illetve hadvezérével fenntartott kapcsolatának tükrében értelmezték és láttatták a szerzők. Előjáróban elmondható, hogy többé-kevésbé szoros barátság fűzte őt jó néhány ellenzéki vezetőhöz (noha a felek viszonya nem volt mindig mentes a feszültségektől), másokkal csak munkakapcsolatot alakított ki, ennek ellenére olyan személy képe rajzolódik ki az írásokból, aki a legfontosabb cél, a haza üdvéért való munkálkodás érdekében nyitott volt a kompromisszumokra és a nézetkülönbségek tolerálására.

Molnár András Csány és a legjelentősebb reformkori zalai politikus együttműködését elemzi a *Csány László és Deák Ferenc a zalai reformellenzék élén, 1832–1847* című tanulmányában. A szerző mindkét személy esetében kiemeli a hazaszeretetet és a közügyek iránti felelősségérzetet, írásában kettejük útjának kezdődő elválását dokumentálja az 1840-es évek elejére vonatkozóan. Béres Katalin *Csány László és Kossuth Lajos kapcsolata a reformkorban*, illetve Solymosi József *Csány László és Kossuth Lajos 1848–1849-ben* címet viselő írása két, egymással szorosan összefüggő korszakot idéz fel. Béres Katalin hangsúlyozza a két férfi külső és belső hasonlóságait, ám regisztrálja azt a fontos különbséget, miszerint Csány a reformkorban megmaradt a vármegyei politizálás szintjén, Kossuth pedig kilépett az

országos szintérre. Solymosi József a forradalmi időszakról szólva kimutatja Csáynak a Kossuth iránti egyre erősödő lojalitását, majd 1849 augusztusától a kapcsolat megromlását.

Kemény Krisztián írásával (*Csány László és Mészáros Lázár kapcsolata a reformkorban, illetve 1848–49-ben*) kezdődik a Csány és a katonai vezetés néhány tagjának viszonyát tárgyaló tanulmányok sora. Kemény Krisztián a Csány és Mészáros pályáivében fellelhető párhuzamok felsorakoztatását követően kettejük kapcsolatának ambivalens mivoltát dokumentálja. Szerinte a barátságuk gyorsan kialakult, amit elősegítettek az azonos életcélok, a hasonló pályafutás, habitus, kötelességtudat, és noha Mészáros inkább Széchenyi István híve volt, míg Csány Kossuthé, a cél érdekében képesek voltak tolerálni a nézetkülönbségeket, mély barátságot azonban nem tudtak kialakítani.

Kedves Gyula a Csány és Perczel Mór közötti szoros barátságról értekezik közleményében. A kölcsönös rokonszenvet egyrészt a hasonló jellemvonásokból (szenvédegyesség, a megalkuvásra való képtelenség), másrészt a politikai nézetazonosságukból eredezteti. Hermann Róbert *A magyar Cato és az „áruló” – Csány László és Görgei Artúr* címet viselő tanulmányában azt követhetjük nyomon, hogyan alakult a két férfi mindössze 1848 őszétől datálódó viszonya: a Csálynál jóval fiatalabb hadvezér kezdetől fogva tiszteletet érzett politikustársa iránt, aki-nek a bizalma ugyan megrendült iránta 1849 elején, de a Szemere-kormányban együtt tudtak működni, s Görgei a fegyverletételt követően igyekezett megmenteni társa életét.

Még rövidebb ideig, mindössze néhány hónapig tartott Csáynak József Bemmel való ismeretsége. Kovács István írásában (*Csány László és József Bem. Erdély főkormánybiztosának és a hadsereg főparancsnokának kapcsolata*) rámutat arra a körülményre, hogy az 1849 januárjában főkormánybiztossá kinevezett zalai politikusnak a lengyel tábornok iránti érzelmei meglehetősen széles skálán mozogtak, ambivalens hozzáállását mindig Bem aktuális sikerei vagy kudarcai alakították. Pelyach István *Csány László és Szemere Bertalan. A „lángkeblű hazafi” és az „örök második” szűkre szabott kapcsolata* című tanulmánya két, egymással ugyan-csak változékony jellegű viszonyban álló férfi pályájának azon szakaszát mutatja be, amelyben közösen kellett (volna) dolgozniuk a szabadságharc ügyéért. Pelyach István megállapításai szerint munkakapcsolatnál valószínűleg nem alakulhatott ki több a két politikus csupán bő egy évig tartó ismeretsége során, s közeledésüket 1849 nyarától nemcsak Szemere folyamatosan éreztetett tekintélyelvűsége, mellő-zöttségérzete akadályozta, hanem az is, hogy a Kossuth és Görgei közötti hatalmi ellentét során Csány a hadvezér mellé állt, míg Szemere ezt helytelenítve megpróbált a két pólus között lavírozni. Megemlítendő még, hogy két forrásközlés is helyet kapott a tanulmányok között a kötetben (mindegyikük Hermann Róbert nevéhez fűződik). Kovács István írása után találhatjuk meg Bem Csányhoz szóló leveleit, a kiadványt pedig Szemere Csáynak küldött levelei és utasításai zárják.

A kötet közleményei felvillantják a korabeli (közneemesi) politizálás lehetőségeit, korlátait, elképzeléseit, a vármegyei élet színteréről az országos politizálás porondjára lépők eszmevilágát, s jól illusztrálják a *bene possessionati* pályáíveinek egy lehetséges kifutását, nem mellesleg azt, hogyan és mekkora sikerrel működhetek együtt a klasszikus vármegyei közéletben szocializálódott, illetve a katonáskodást hivatásnak választó személyek. A tanulmányok egyúttal egy olyan személyiségről is képet adnak, aki legfontosabb feladatának a köz és a haza érdekében végzett tevékenységet tekintette, és sem a testi betegségek, sem a számára időnként hátrányt, nehézséget jelentő emberi kapcsolatai nem hátráltatták őt ebben.

Noha a „nagy emberek” történeteire figyelő és körülöttük kultuszt kialakító történetírás kevesebb figyelmet szentelt például Csány Lászlónak, mint Deák Ferencnek vagy Kossuth Lajosnak, a fentebb tárgyalt publikációk azt tanúsítják, hogy Csány a maga szerepeiben hatásait tekintve eddig alig felmért eredményeket produkált, így az első vonalbeli aktorokkal azonos szinten helyezhetjük el őt. Mindamelllett a tanulmányokból megismerhetjük a jellemét is: kitartását, elvhűségét, kompromisszumkészségét, a mártírhál vállalásának képességét. Ha mindezt mérlegre tesszük, azt mondhatjuk, ez a kötet hívebben szól Csányról, mint egy művi és kiüresedett hőskultusz. S remélhetőleg ösztönzést is ad a kutatások folytatására, hasonlóan igényes előadások, publikációk elkészítésére.

Bodnár Krisztián

A PROLETÁRDIKTATÚRA EZER ARCA FORRÁSKIADVÁNY A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKÁBÓL

Proletárdiktatúra alulnézetben. Válogatott levéltári dokumentumok a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakából. „És rendszeresítettnek az összes ballépések”. Az iratokat válogatta, jegyzetekkel ellátta és a bevezetőt írta: Csonka Laura – Fiziker Róbert. L'Harmattan Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, 2019, 371 o.

A Magyar Nemzeti Levéltár vezetősége még 2016 folyamán arról határozott, hogy a közelgő centenáriumra való tekintettel a Magyarországi Tanácsköztársaság történetére vonatkozóan hiánypótló dokumentumkötettel jelentkezik. A forrásgyűjtemény megjelenésében a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és a húsz megyei tagintézmény is közreműködött, így a helyi iratanyagokért felelős referensekre várt a munka előkészítő fázisa. Ily módon 2017 őszétől már előzetesen szűrte, a készülő kiadvány igényeinek megfelelően válogatott dokumentumok várták az áldozatos munkát magukra vállaló szerkesztőket, akik az ezt követő időszakban

egyenként fel is keresték az adott levéltárakat. A sajátos forrásadottságok miatt mindössze a Veszprém Megyei Levéltár esett ki a dokumentumokat összegyűjtő körútból.

Figyelemreméltóan újszerű a Csonka Laura és Fiziker Róbert által szerkesztett kötet válogatási szempontrendszere. A két szerkesztő a forrásanyag megszürésénél arra törekedett, hogy olyan dokumentumokat adjon közre, amelyek a Magyarországi Tanácsköztársaság intézkedéseit és az erre adott különböző társadalmi reakciókat helyezik előtérbe, tehát az eseményeket úgymond az „átlagember” szemével világítják meg. Ennek köszönhetően a különböző beadványok, panaszok és kérelmek nagy számban állták ki a válogatás próbáját, ami egyértelműen újdonságként hat a korszakot érintő korábbi forráskiadványokhoz képest. A főcímben is erre utalva, valóban „alulnézetben” mutatják be az olvasó számára a proletárdiktatúra sokszínű, némiképp kaotikus jegyeket is magán hordozó eseményeit, jelenségeit. A közölt szövegek a válogatás módszere folytán együttesen tartalmaznak hadtörténeti, egyháztörténeti, gazdaság- és természetesen társadalomtörténeti adatokat is. A forrásszövegekben középpontba került az új politikai rendszerhez való viszonyulás kérdése is. Különösen érdekes a 138. számmal közölt, 1919. június 29-én keletkezett irat, mely – a magyar történelmi emlékezetben amúgy is igencsak speciális helyet elfoglaló – budapesti házbizalmiak egy csoportjának indítványát adja közre, mégpedig a Vörös Őrség kiegészítő szervéül való megszervezésének tárgyában. A forrás keletkezésének időpontja is beszédes: nem sokkal az úgynevezett június 24-i budapesti ellenforradalom után vetették papírra, és a proletárdiktatúra ellenségeivel szemben való hatékony fellépés, az önkéntes szolgálatra való jelentkezés okán született meg.

A válogatás szempontjainál hangsúlyosan esett latba az időhatár kérdése is. A klasszikusan a Magyarországi Tanácsköztársaság történetével kapcsolatban értelmezett 1919. március 21. és augusztus 1. közötti időintervallumot a szerkesztők csak két esetben lépték át, a közlésre került 1. és az utolsó, a 200. dokumentum esetében. Az egységesnek tűnő kronológiai képet némileg árnyalva érdemes megjegyezni, hogy a Vix-jegyzék átadásának sokszerű következményeképp lemondott Berinkey-kormányt követő, a Garbai Sándor és Kun Béla által a fővárosban 1919. március 21-én kikiáltott Magyarországi Tanácsköztársaság időpontja az országos hatalomátvétel aktusát rögzítette. A recenszens szűkebb érdeklődési körét adó Somogy megyei fejlemények időrendi sorrendje – csak a példának okáért – kissé más képet mutat: az egyes járási központokban már február folyamán átvették a hatalmat a szociáldemokratákból álló munkástanácsok, míg a megyeszékhelyen már március 10. napján, némiképp puccsszerűen átvette a Direktórium a kormányrudat. A Somogy megyei Direktórium a hatalmat pedig csak augusztus 7-én adta át a Peidl-kormány kinevezettjének.¹ A dokumentumok megadott válogatási szempontjai mellett is érdemes lett volna – mintegy a Magyarországi Tanács-

¹ A Somogy megyei Direktórium történetéhez lásd Kávássy Sándor: *Latinca Sándor*. Budapest, 1973.

köztársaság történetének lezárásaként, a következményekre utalva, és természetes módon a Magyar Nemzeti Levéltár forrásadottságait mindenképpen szem előtt tartva – akár a jogi felelősségre vonás,² akár az erőszakos megtorlás, vagyis a fehérterror kapcsán is egy-egy forrást bevalogatni a dokumentumok sorába.

A szerkesztői előszót követő, *A Magyarországi Tanácsköztársaság, 2019. Emlékezet és diskurzus* című bevezető tanulmány – formabontó módon – szerencsésen ötvözi az alapos, a kutatástörténet nagyobb csomópontjait felvázoló historiográfiai áttekintést és az emlékeztörténeti összefoglalás elemeit is. A Magyarországi Tanácsköztársaság kutatástörténetének vázlatos bemutatása során azonban kézenfekvő lett volna a kronológiai sorrendet figyelembe venni, hiszen még akár az egymással párhuzamosan, akár az egy időszíkbán is alkotó szerzők esetében is megállapítható az időbeni elsőbbség. A magyarországi proletárdiktatúrára vonatkozó szakirodalom két, minden bizonnyal legnagyobb hatású szerzőjének, Hajdu Tibornak és Romsics Ignácnak a témát érintő munkássága érthetően nagyobb terjedelmű bemutatása előtt érdemes lett volna a két világháború közötti időszakban megjelent munkákkal kezdeni az összefoglalást. Megérte volna – még a műfaj sajátos, lakonikus jellegét is szem előtt tartva – a bevezető tanulmány 47. lábjegyzetében a soknemzetiségű ország feldarabolásához vezető okok között – az 1918 és 1920 közötti eseményeken túl – megemlíteni például a nemzetiségi kérdés problematikáját, valamint az első világháborús vereség tényét is.

A bevezető tanulmányban nagyobb szerepet kaphatott volna a hazai történeti emlékezetben is kiemelt, vitás szerepet játszó, a Magyarországi Tanácsköztársaság uralmához kötött politikai erőszakhullám, a vörösteror és az azt követő fehérterror kérdése, a kötet tematikáját tekintve elsősorban inkább az előbbire fókuszálva. Az említett szempont már csak azért is lényeges lett volna, mert a Magyarországi Tanácsköztársaság történetének megítélésében, a különböző narrációk vitájában is kiemelt szerepet játszó jelenségről van szó. A terror szegmenseit érintve ráadásul a közelmúltban új kutatási eredmények is gazdagították a hazai szakirodalmat. Jelen esetben, a sorból némiképp önkényesen kiemelve, Bödők Gergely írásaira gondolunk a vörösteror legismertebb reprezentánsaiként számontartott Lenin-fiúk személyi állományának származási megoszlásával kapcsolatos, a két világháború közötti sztereotip, antiszemita megközelítéssel szembeni megállapításai kapcsán.³

² A népbiztosok 1920. évi peréről a kiadvány egyik szerkesztője, Csonka Laura is írt. Lásd például Csonka Laura: *A Magyarországi Tanácsköztársaság utáni számonkérés: az 1920-as népbiztos-per. Modern Magyarország*. Az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Doktori Programjának Folyóirata, 2014. 17. sz. 46–62.

³ Bödők Gergely elsősorban a Lenin-fiúk legénységét vette több szempontot is érintve (életkor, foglalkozás, születési helyszín, vallás), statisztikai alapon górcső alá. A meglévő, szórt adatok alapján, a beazonosítható személyek alapján arra jutott, hogy az általa vizsgált terrorcsapat(ok) legénységének 57%-a volt római katolikus vallású, míg csak 21% izraelita. Bödők Gergely: *A „proletárforradalom hűségese katonái” vagy „közönséges haramiák”? Kik voltak a „Lenin-fiúk”? Múltunk.*

A kronologikus sorrendben közreadott, tematikusan is sokszínűen válogatott mintegy 200 dokumentumot a szerkesztők pontos, a további tájékozódást segítő, a szakirodalom legújabb eredményeit is messzemenően figyelembe vevő jegyzetapparátussal látták el. A kiadvány sorai közötti eligazodást pontos hely- és névmutató segíti. A névmutató esetében némiképp zavarólag hat, hogy a források összegyűjtésében segédkezet nyújtó levéltárosok, valamint a már elkészült kézirat 2019 áprilisában tartott vitáján résztvevő történészek⁴ együtt szerepelnek a forrásanyagban szereplő személyekkel. Szerencsés módon a forrásközlések nyelvezetén a kiadás munkálatai során nem változtattak, így azok hűen képezik le a korszak szóhasználatát. A szerkesztők által mind a bevezető fejezetek, mind pedig a jegyzetapparátus elkészítése során felhasznált jelentős számú szakirodalmi tételt érdemes lett volna a kötet végén, összegző módon is szerepeltetni az olvasó könnyebb tájékozódása végett.

A kötet külön erénye, hogy tárgymutatóval is rendelkezik, amely nemcsak a jövő kutatói számára lesz hasznos segédlet, hanem mintegy ki is jelölheti az új kutatási irányokat, témaköröket. Szinte minden tárgyszó mögé odailleszthető az a szükségszerű megállapítás, hogy további alapkutatások szükségesek, ahogy azt egyébként a szerkesztők is megjegyzik a bevezető tanulmányban. A Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltásának és egyben bukásának 100. évfordulóját követően mindenképpen időszerű felvetés, hogy a proletárdiktatúra történetét illetően (sem) rendelkezünk alapos, modern, monografikus igényű feldolgozással. Egy ilyen monográfia megírását pedig további, elsősorban levéltári alapkutatásoknak kell megelőzniük.⁵ A magyarországi proletárdiktatúra sokszínű jelenségeinek megértéséhez, összegzéséhez vezető további kutatómunka egyik hatékony segédkönyve lehet a most megjelent kötet. A Magyar Nemzeti Levéltár e fontos dokumentumkötetének egyik nagy erénye lehet a jövőt illetően, hogy további levéltári kutatómunkára is sarkallhatja a történészeket. A recenzens reményei szerint a centenáriumi időszakát jellemző (általában a jelentősnek mondható és a „kerek évfordulók” kapcsán általánosan tapasztalt) kutatói kedv, szakirodalmi pezsgés, valamint a 20.

Politikatörténeti folyóirat, 2016. 1. sz. 122–159. Megjegyzendő, hogy a jövőben hasonló módszertant követő kutatások szükségesek, a szórt forrásadottságokat szem előtt tartva, a vidéki – így például a Fabik Károly vezette, illetve a közvetlenül Latinca Sándor parancsnoksága alá tartozó és a nevét is viselő – terrorcsoportokkal kapcsolatban is.

⁴ A teljesség igényével, név szerint említve a kézirat vitáján résztvevőket: Ablonczy Balázs, Apor Péter, Bödök Gergely, Csunderlik Péter, Hatos Pál, Paksa Rudolf és Vörös Boldizsár. Vörös Boldizsár nevét a szerkesztők külön is kiemelték az előszó lapjain, a források közlésének kérdésében adott alapos, hasznos és segítő szándékú megjegyzéseirért.

⁵ Érdemes megjegyezni, hogy a centenáriumi évben megjelent egyik legnagyobb hatású és módszertani újdonságot is hozó kötet is – a témaválasztásból adódóan – már részben kiadott forrásanyagra, elsősorban bulvár jellegű, propagandacélból született szövegtestekre támaszkodik. Lásd Csunderlik Péter: *A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig”. A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában*. Budapest, 2019.

századi magyar történelem eseményei iránt mindig fogékony sajtó részéről tapasztalható érdeklődés nem fog a jövőben sem lankadni. A centenáriumi év szakmai vitái, közleményei azt jelzik, hogy érdemes a fővárosi jelenségek vizsgálata mellett a sokszor egyedi vonásokat mutató regionális történeteket is górcső alá venni. A *Proletárdiktatúra alulnézetben...* című könyv nemcsak kiváló segédlet, hanem minden szempontból igényes kiadvány, ugyanakkor izgalmas olvasmány is lehet a korszak iránt érdeklődők számára.

Farkas Péter

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK SZOLGÁLATÁBAN?

Diplomácia – Hírszerzés – Állambiztonság. Szerk. Andreides Gábor – M. Madarász Anita – Soós Viktor Attila. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2018, 573 o.

A Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) és az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara 2017. október 12–13-án tudományos konferenciát rendezett „*Kinek a szolgálatában? Diplomácia és állambiztonság*” címmel. A rendezvény előkészítésében a NEB külügyi munkacsoportja vett részt, és a tanácskozáson arra keresték a választ, hogy 1945 és 1990 között „*mit jelentett a diplomácia és állambiztonság összefonódása Magyarországon, hogyan működtek együtt, kik ellen léptek fel, kiket akartak elhárítani, és kiket akartak együttműködésre bírni*”. A konferencián nyolc tudományos intézet huszonhét kutatója tartott előadást, ezek írott változatát tartalmazza az alig egy évvel később megjelent tanulmánykötet (az időközben máshol megjelent tanulmányokat leszámítva), a szerzők neveinek alfabetikus sorrendjében.

A könyv Hankiss Ágnes bevezető előadásával kezdődik. A *Hírszerzés és rendszerváltás az amerikai magyar rezidentúrán* című tanulmány az 1988 és 1989 közötti időszakot vizsgálja. Óhatatlanul is felmerül a kérdés, hogy egy valóban nagyon érdekes és különleges kapcsolat történetének epizódja megfelel-e egy általános bevezető követelményeinek. Meglátásom szerint egy univerzális, a nemzetközi kapcsolatok változásainak elemzésére vonatkozó összefoglaló vagy egy szerkesztői bevezető megfelelőbb keretet adott volna a rendkívül színes és változatos tanulmányok értelmezéséhez. A Sáringer János kiváló, elsődlegesen a magyar Külügyminisztérium hivataltörténetét elemző tanulmányában megfogalmazott, de csak félig-meddig kifejtett gondolatok ehhez megfelelő kiindulási alapot jelenthettek volna, de a szerkesztői bevezető vagy/és általános bevezető elhagyása miatt markáns hiányérzete támad az olvasónak. Úgy gondolom, hogy a hidegháborút nem lehet egységes időszakként értelmezni, abban konfliktusos és megegyezést

kereső szakaszok egyaránt voltak, amit a folyamatos (ideológiai alapú) propagandaháború kísért, és az eltérő percepciók is alapvetően meghatározták a Kelet és a Nyugat kapcsolatainak megítélését, a valóság és a valóságnak hitt tények értékelését. A hidegháborús korszak nemzetközi kapcsolatainak értelmezése megérné akár egy önálló kötetet megjelentetését is, ahol a nemzetközi kapcsolatok összes tudományterületének művelői (politológia és geopolitika, nemzetközi jog, közgazdaság, történelem) kifejthetnék álláspontjukat a hidegháború történetével kapcsolatban.

Andreides Gábor Száll József életútját mutatja be, disszidálásának okait és körülményeit elemzi magyar levéltári, illetve olasz internetes és svájci levéltári források alapján. Véggöveketetésében a nyugati titkosszolgálatok játszmáját helyezi előtérbe, de figyelmét elkerülte (és így nem is hivatkozik rá) M. Szebeni Géza által a Corvinus Egyetem *Grotius* internetes honlapján megjelent személyes hangvételű húszoldalas tanulmány (szerzője aktív diplomataként élte át az eseményeket), amely a titkosszolgálati vonal mellett a korrupciós tényezőt is hangsúlyozza. Értékelésem szerint Száll József a magyar diplomácia egyik legjobban felkészült, ám gátlástalan alakja volt, akinek szerepét és tevékenységét a nyugati és a szovjet titkosszolgálatok levéltári iratainak feltárásával lehetne pontosabban megrajzolni. E tekintetben a szerzőnek hamarosan megjelenő, Száll Józsefre vonatkozó életrajzi kötete meghatározó lehet.*

Bank Barbara az egykori recski internáltak és az állambiztonság kapcsolatát vizsgálja. A tanulmányból jól látható, hogy a „kapcsolat” az egykori elitáltak és a szolgálatok között megmaradt, a rendszer számára ugyanis alapvető fontosságú volt, hogy az egykori internáltak életútját, tevékenységét azok haláláig (és a rendszerváltozásig) kövesse.

Baráth Magdolna a hírszerzők diplomáciai fedésben végzett tevékenységét elemzi az 1948 és 1990 közötti időszakban, és kiváló összefoglalását adja a témának, tanulmánya alpműként értékelhető. Borvendég Zsuzsanna a magyar hírszerzés és a technológiai transzfer kérdését elemzi, rámutatva arra, hogy a magyar hírszerzés fontos szerepet játszott a modern technológia megszerzésében, és jól érzékelteti azt a különleges szerepet, amelyet Magyarország ezen a területen „kompországként” játszott. Egyetérthetünk a szerzővel abban, hogy „a téma további kutatásokat érdemel, megismerése hozzá fog járulni a Kádár-rendszer mind teljesebb megismeréséhez.” Az alapos kutatásokra épülő tanulmány megerősíti azon véleményünket, miszerint a rendszer stabilitásának megőrzése szempontjából rendkívül fontos nyugati kapcsolatok nagyobb rugalmasságot kényszerítettek ki a budapesti vezetés részéről. Ugyanakkor a Mitterrand elnök levéltárában az 1982-es budapesti úttal kapcsolatban található feljegyzésekből azt is láthatjuk, hogy a nyugati orszá-

* A kötet időközben megjelent. Andreides Gábor: *Egy megbízható elvtárs. Száll József útja az MKP-tól a P2-ig*. Budapest, 2019, 334 o.

gok (pl. Franciaország) szempontjából ez egyben a pozíciószerzés egyik eszközét is jelentette, s (utólag már tudjuk) hosszú távon a rendszer összeomlásához vezetett.

Erdős Kristóf tanulmánya a magyar állampolgárok Ausztriából Magyarországra történő, 1945 és 1947 közötti repatriálásának kérdéseivel foglalkozik a külügy és a politikai ellenőrzés szemszögéből. Fejérdy András írása a hírszerzés és a diplomácia szoros kapcsolatát mutatja be. A levéltári források alapján a szerző jól érzékelteti, hogy a magyar–szentszéki közeledés milyen bonyolult diplomáciai–hírszerzői kontextusban értelmezhető, mekkora szerepe van az információnak és a dezinformációnak, illetve ezek politikai–diplomáciai szempontok szerinti felhasználásának. A tanulmány révén bepillantunk a diplomáciai alkudozás hátterébe, az eltérő érdekcsoportok közötti versengésbe, és megérthetjük a szentszéki keleti nyitási politika motivációit. Fejérdy Gergely tanulmánya Rüll Tamás életén keresztül mutatja be a francia hírszerzés és a magyar kémelhárítás küzdelmét az ötvenes évek elején. Rüll Tamás élete és tevékenysége a későbbi francia családja előtt is ismeretlen maradt. A szerző érdeme, hogy a magyar levéltári források mellett a család tulajdonában meglévő iratokat is felhasználta, de feltételezhetjük, hogy a még nem kutatható francia és szentszéki levéltári iratok felhasználásával árnyaltabb kép rajzolódik ki.

Fiziker Róbert tanulmánya ismét Ausztriába kalauzol minket, az enyhén humoros, de egyben olvasmányos munka egyszerre enged bepillantást az Ausztriában tevékenykedő titkosszolgálatok világába és a magyar–osztrák tudományos kapcsolatokba. A hidegháború alatt Bécs szerepe kiemelkedő volt, mivel a Kelet és a Nyugat találkozásánál számos nemzetközi intézmény székhelyeként is szolgált, miközben nemzetközi tárgyalások (gondoljunk a diplomáciai és konzuli jogokat szabályozó bécsi megbeszélésekre) is zajlottak az egykori császárvárosban. Fiziker Róbert munkája egy már korábban elkezdett, de terjedelmi okok miatt eddig ki nem dolgozott kutatási témára alapozódik, és a könyv egyik „legérettebb” tanulmányának tekinthető.

Germuska Pál a magyar hírszerzés és az Európai Gazdasági Közösség kapcsolatát mutatja be, elsődlegesen a hatvanas évek végétől a nyolcvanas évek közepéig, *„mert ebben a periódusban volt a legintenzívebb az EGK irányában végzett titkosszolgálati tevékenység”*. A nagyon alapos forrásbázisra és szakirodalomra épülő tanulmány alapmunkaként értékelhető.

Hornyák Máté az egyházi vezetők diplomáciai tevékenységét elemzi az 1949 és 1956 közötti időszakban. Számunkra különösen kiemelkedő Péter János személyének értékelése, a keleti rendszer nyugati elfogadtatásának érdekében végzett tevékenysége. Azt az eddigi kutatásainkból tudjuk, hogy Péter János 1965-ös párizsi útja fontos állomást jelentett a Kádár-rendszer nyugati elfogadtatásának folyamatában. A szerző tanulmányából megismerhetjük a magyar protestáns püspök életútjának korai szakaszát, amikor a nyugati protestáns kapcsolatok szoros ellenőrzés alatt voltak (Rákosi–Gerő–Moszkva), és Péter János külpolitikai tevékenységét is meghatározták. Ebben az esetben is a külföldi titkosszolgálat(ok) levéltáraiban találhatunk

válaszokat, és egyetérthetünk a szerző azon értékelésével, miszerint Péter János „... *a mai napig a múlt század egyik legellentmondásosabb református püspökévé vált*”. Ivánfi Miklós a magyar béke-előkészítés és diplomácia, illetve a csehszlovák kémkedés összefüggéseit elemzi. Ebben a tanulmányban is megjelenik Péter János személye, akinek motivációit ebben az esetben is sejtelmes homály fedi. A szerző megglátása szerint a béketárgyalások menetét és eredményét érdemben nem befolyásolta a kirobbant kémkedési ügy, és a szereplők sorsának bemutatása jól érzékelteti azt, hogy az 1945 és 1948/49 közötti, rövid polgári demokratikus időszak után mindenkinek az életét a kiépülő kommunista diktatúra határozta meg.

Kávássy János Előd dolgozata a kötet egyik legizgalmasabb tanulmánya. A „*tükrök és trükkök*” jól érzékeltetik a valóság észlelése és értelmezése/felhasználása közötti eltéréseket, a percepciók, a vágyott világ és a valóság közötti eltéréseket, továbbá az 1989/90 után megmaradt nyitott kérdéseket. Kecskés D. Gusztáv tanulmánya az országimázs-kísérlet ellentmondásait mutatja be, és a Kádár-rendszer emigrációs politikáját elemzi. A korábban készített értékeléseket továbbgondolva (Békés Csaba, Földes György), a magyar külpolitika sikereként értékeli az 1957 és az 1962 közötti történéseket.

Krajcsír Lukács dolgozata némileg eltér a többi tanulmánytól, mivel a csehszlovák diplomácia és a hírszerzés, illetve a keleti országok által támogatott szélsőbaloldali terrorizmus összefüggéseit vizsgálja a kubai kapcsolaton keresztül. A kommunista csehszlovák vezetés és a nemzetközi terrorizmus kapcsolata óhatatlanul is ráirányítja a figyelmünket arra, hogy a keleti blokk országai számára az ideológiai háború mellett fontos volt a valódi, titkosszolgálati eszközökkel folytatott háború is. E tekintetben érdemes elgondolkozni a magyarok szerepéről is (pl. a Carlos számára nyújtott menedékről és a lyoni vonaton elkövetett merénylet összefüggéseiről).

M. Madarász Anita a British Council 1955 és 1956 közötti magyarországi helyzetét elemzi. Láthatjuk, hogy a nyugati országok elsődleges célja az volt, hogy a keleti blokk országait a kultúrdiplomácia eszközeivel fokozatosan visszatérítsék a nyugati gyökerekhez. A magyar forradalom kirobbanása, a szenvedélyek és indulatok hevessége alapvetően átrendezte az erőviszonyokat. A szerző Macher Anikó értékelését veszi át akkor, amikor megállapítja, hogy a forradalom kirobbanása a legtöbb nyugati elemzőt meglepte, és alapvetően meghatározta a nyugati országok és Magyarország kulturális kapcsolatainak alakulását.

Mező Gábor tanulmánya a külpolitikai tudósítók és a kádári hírszerzés kapcsolatát mutatja be, vagyis a kommunista állambiztonság és a sajtó sajátos együttműködését ismerteti. Az egyes szereplők által utólag eufemisztikusan „örzö kutya-ként” is értékelt szerep valójában nem jelentett mást, mint a rendszer kiszolgálását, az önálló magyar út elutasítását.

Ötvös István írása a magyar titkosszolgálati vezetők közötti hatalmi harc megértését segíti. A tanulmányból láthatjuk, hogy a magyar állam szervei presztízsharcot folytattak egymással anélkül, hogy felismerték volna küzdelmük tragikus következményeit.

Rác János Magyarország percepcióját vizsgálja az angolszász világban a hidegháború időszakában. Ehhez a módszertani alapot Glant Tibornak az 1956-os magyar eseményekre vonatkozó sajtóelemzése jelenti. A szerző 1945-től vizsgálja a Magyarországgal foglalkozó híreket, és felteszi a kérdést (bár választ nem ad rá): *„Az adatok mégis láthatóvá teszik az érdeklődés fokát. S talán ezeknek az ismeretében át kell értékelnünk Magyarországot sokak által többnek vélt hidegháborús szerepét és fontosságát.”*

Sáringner János a magyar Külügyminisztérium működését elemzi, s rögtön a dolgozat elején felveti a kérdést, hogy Magyarország nemzetközi kapcsolatai tekintetében 1945 januárja és 1956 szeptembere között beszélhetünk-e külpolitikáról, vagy inkább a „külsőkapcsolatok” kifejezéssel lehet leírni hazánk akkori nemzetközi kapcsolatait. A dolgozat azt az ellentmondásos és bonyolult időszakot mutatja be, amikor a diplomácia gyakorlatilag teljesen alárendelődött a politikai akaratoknak, a minisztériumi tisztviselők szerepe a végrehajtásra korlátozódott, ami az 1945 előtti helyzethez képest lényeges változást jelentett.

Soós Viktor Attila tanulmánya egy már 2015-ben megjelent írás továbbgondolása, amely egyben az Szentszék és Magyarország 1945 és 1990 közötti kapcsolatainak egy szeletét, az 1960-as és 70-es évek történetét kívánja feldolgozni. Sz. Kovács Éva *Törökországi levelek* című tanulmányát a *Betekintőben* 2015-ben megjelent forrásközlésre alapozva jelentette meg, és egy harmincéves, diplomáciai fedésű állambiztonsági karriert mutat be. Szilágyi Gábor a nyugati kommunista pártok anyagi támogatását elemzi, és az ún. „guruló dollárok” rendszerét vizsgálja, de végső megállapítása szerint a *„...teljes, koherens kép egyelőre (megfelelő forrásbázis híján) nem alakítható ki”*.

Vági Attila diplomáciatörténeti tanulmánya az 1989-es magyar határnyitás összefüggéseit elemzi. A tanulmánykötet utolsó írásaként Vörös Géza Sinor Dénes orientalista életét mutatja be, és azt elemzi, hogy egy neves tudós miként kényszerült arra, hogy szakmai karrierje érdekében az állambiztonsággal együttműködjön, valamint bemutatja azt is, hogy a hatóság emberei hogyan látták és értékelték a tevékenységét.

A NEB külügyi munkacsoportja által készített tanulmánykötet összességében hiánypótló munkaként értékelhető. Sajnálhatjuk azonban, hogy szerkesztői bevezető nem készült, így az eltérő időszakokkal foglalkozó tanulmányokat nem helyezték keretbe. Fontosnak tartanám a lábjegyzetek egységesítését is (pl. Kávássy János a magyar forrásokat a többi tanulmánytól eltérően és nem megfelelően hivatkozza). A tanulmányok végén egy rövid, angol nyelvű összefoglaló a könyv értékét növelte volna, valamint érdeklődéssel olvastuk volna a szerzők rövid életrajzát, ami révén jól lehetett volna érzékeltetni a teljesnek korántsem tekinthető szerzőgárda sokszínűségét, valamint azt, hogy hol és kik foglalkoznak a hidegháború történetével.

Garadnai Zoltán

AZ AMERIKAI MINDSZENTY-DOKUMENTUMOK KÉT REPERTÓRIUMA

The Cardinal Mindszenty Documents in American Archives. A Repertory of the six Budapest Mindszenty Boxes – Mindszenty bíboros budapesti amerikai követségi tartózkodásának dokumentumai. Repertórium. Ed. by Adam Somorjai. Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Pannonhalma, 2012 /*The Cardinal Joseph Mindszenty Papers, Subsidia 1./*, 288 o.¹

Duty Log – Cardinal Mindszenty in the American Legation at Budapest 1956–71 – Az ügyeletes tiszt kézikönyve – Mindszenty bíboros az amerikai követségén. Ed. by Ádám Somorjai. Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Pannonhalma, 2018 /*The Cardinal Joseph Mindszenty Papers, Subsidia 2./*, 212 o.

A levéltári segédleteket belső tartalmuk, jól kezelhető adattáruk teszik nélkülözhetlenné mind a levéltárosok, mind a történészek számára. E két szerény megjelenésű, puha kötésű, sorozatba illeszkedő segédlet minden szempontból kiválóan megfelel valamennyi további kutatási és válogatási igénynek. A hozzáértő szakember elképesztő mennyiségű és igen jól rendezett adatot olvashat ki belőlük. Megemeljük a kalapunkat azon személyek lelkes és bizonyára fárasztó munkája előtt, akik az iratokat a levéltárakban fellelték, szükség esetén a titkosításuk feloldását kérelmezték, majd gondosan lefényképezték, legépezték, és végül a visszakereshető kódokkal ellátták. Mindkét kötet a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár kiadványa, mert ennek állományába kerültek be a Washingtonban készült dokumentum-másolatok.

Nem szemelvényekről vagy valamilyen szempontból végzett válogatásokról van szó. A teljes, akár „budapestinek”² is nevezhető Mindszenty-levéltár bontakozik ki előttünk. Melyik évben pontosan hány dokumentum született? Melyik diplomata volt a kiadmányozójuk? Hány alkalommal és pontosan mikor érkezett a bécsi vagy a belgrádi amerikai nagykövetségről diplomáciai távirat, jelentés a budapesti kollégákhoz? Ki és mikor készített jelentést pl. Jancsó Líviával, a Mindszenty-émlék-iratok legépelőjével kapcsolatban?³ Milyen orvosok és mikor kezelték a menedék 15 éve alatt Mindszenty bíborost? Az ilyen és hasonló kérdésekre a két segédletben hamar fellapozható a kutató további munkájához szükséges adat.

De vegyük a dolgokat sorjában!

¹ Digitális változatát lásd a Magyar Elektronikus Könyvtárban: <http://mek.oszk.hu/13800/13850/13850.pdf> (Utolsó letöltés ideje: 2019. október 22.)

² Lásd az 5. jegyzetet.

³ 1971. július 21-én készült vele kapcsolatban emlékeztető. Jancsó Lívia 1956. március 1-jétől állt a követségen alkalmazásban mint fordító. A menedék november 4-i kezdete után ő gépelte le Mindszenty bíboros kézírásával a tőle megkapott emlékiratokat.

1. A *Repertórium* angol nyelvű bevezetőjében a szerző azonnal tisztázza, hogy a gyűjtemény azokat a dokumentumokat veszi figyelembe, amelyeket eredetileg 1956–1971 között a budapesti amerikai követségen⁴ őriztek meg.⁵ Ez összesen hat levéltári dobozt („boxot”) jelent. A segédlet elsőként az őrzési egységek sorrendjében, tehát időrendben hozza a dokumentumok fényképezési számát. Igen hasznos a kutató számára az, hogy az adatsorokban a kötet azt is jelzi, mely iratok jelentek meg már a szerző, illetve mások korábbi publikációiban.⁶ A *Repertórium* nem mulasztja el megadni a korabeli újságkivágások listáját sem,⁷ illetve statisztikát nyújt a dokumentumokról. Figyelemreméltó, hogy a *Msgr. Sabo file*⁸ tartalma külön kigyűjtésben jelenik meg. Annak a gyakorlati hasznát pedig, hogy a dokumentumok szerzői és címtettjei névmutatóban kerülnek felsorolásra, szinte lehetetlen felbecsülni. Ugyanakkor kritikai megjegyzéseim is ezzel kapcsolatosak: a névmutatóban számos olyan rövidítésre bukkantam, amelyek feloldása nem található a kötet 6–8. oldalán szereplő rövidítések között.⁹ Helytelennek tartom továbbá, hogy a rövidítések között a szerző nem tesz különbséget a *State Department* olyan szervezeti egységei között, mint a *Bureau* és az *Office*, és mind a kettőt *Hivatalnak* felelteti meg.¹⁰ Nézetem szerint az utóbbi helyes magyar megfelelője: „Ügyosztály”.¹¹

⁴ A követség 1966. november 28-án nagykövetségi rangra emelkedett.

⁵ Ezek elnevezése: „*Mindszenty Files*”, de ismeretesek „*Cardinal Files*” és „*His Eminence Files*” néven is. A szerző számos anyag másolatát más helyen, pl. a State Department Central Foreign Policy Files („CF”, vagy „CFB”) között is fellelte. Ennek oka az, hogy a beérkező táviratokat a különböző címzettek számára Washingtonban sokszorosították, majd ezeken a helyeken is archiválták. A további fellelt példányokat a szerző minden egyes dokumentum esetében jelzi.

⁶ A feldolgozottság mértékéről a megjelenés időpontjáig, tehát 2012-ig táblázatos kimutatást is közöl.

⁷ Ismeretes, hogy az amerikai nagykövetség, mint minden külképviselet a világon, napi szintű sajtófigyelést és elemzést folytatott. A Magyar Népköztársaság irányított sajtójában a *Népszabadság*got tekintették azon orgánumnak, amely a kormány hivatalos álláspontját közölte. Ebben különös figyelemmel követték azt, hogy érkezik-e valamilyen üzenet Mindszenty bíborossal kapcsolatban.

⁸ Mons. John Sabo (1905–1991): másodgenerációs amerikai, aki ötven esztendeig South Bendben (Indiana állam) a Magyarok Nagyasszonya templomot igazgatta (1930–1980), pápai káplán, apostoli protonotárius, 1968-tól az Amerikai Magyar Katolikus Liga elnöke. Az amerikai forrásokban egyszer Sabo, máskor Szabo. Mindszenty őt saját, esztergomi főegyházmegyes papjának tartotta. (Egy másik John Szabo valóban az esztergomi főegyházmegye papjaként került, de nem Indianába, hanem Floridába. Utóbbi megírta emlékiratait: „*I was in prison with Cardinal Mindszenty*” címmel [„Együtt voltam a börtönben Mindszenty bíborossal”). Ez még nem jelent meg magyar fordításban.) Sabo Mindszentyvel első alkalommal 1947-ben találkozott a hercegprímás kanadai útja után. A bíboros fő kapcsolattartója volt 15 éven át, Mindszenty amerikai követségi tartózkodása idején.

⁹ Pl. „D”, ami vélhetően diplomatát jelent, „A” adminisztratív munkatárs? Az olvasó előtt rejtély marad a „WE” is, amely a State Departmentben az Európai Ügyek Hivatalán (EUR) belül a „Nyugat-Európai Ügyek Ügyosztályát” jelenti.

¹⁰ 7. lap.

¹¹ A Department korabeli és mai belső szerkezetéről lásd Deák András Miklós – Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: *Menedékben. Amerikai diplomaták Mindszenty bíborosról 1957–1970.* Budapest, 2019, 757–762.

2. Az ügyeletes tiszt kézikönyve a külképviseleti ügyeletet a követség épületében napi váltásban adó amerikai diplomaták számára gyűjti egy csokorba a Mindszenty bíborossal kapcsolatos alapinformációkat.¹² A kötet első részében megtalálhatóak családtagjai és gyóntatója adatai. A menedék idején a cél az volt, hogy szükség esetén az ügyeletes gyorsan tudjon intézkedni. Kit kell értesítenie például vészhelyzetben? Kit hívjon fel a magyar külügyminisztériumban? A kétnyelvű segédlet – mely együtt használandó a sorozat fenti első kötetével – fő része kronológiai sorrendben közli a konkrét iratok keletkezési dátumát, lényegre utaló címet ad nekik, és jelzi a szöveg jellegét (távirat vagy például emlékeztető).¹³ A praktikus szerkesztés okán az eredeti angol nyelvű és a magyarra fordított iratok adatai egymás mellett jelennek meg a páros, illetve páratlan oldalakon, és ezzel lehetővé teszik a „tükrös” böngészést. Felettébb hasznos, hogy az emlékiratokkal kapcsolatos 1962–1968 közötti dokumentumokról a kutató külön tematikus listát kap (42–43. lapok). A kötet függeléke az 1963–1968 közötti időszakból nyolc izgalmas diplomáciai dokumentumot közöl angol nyelven.¹⁴ A Zinner Tibor által lektorált karcsú kötetet a szakirodalom alapos listája zárja, illetve a rövidítések jegyzéke egészíti ki.

A recenzens maga is nagy haszonnal forgatta a fenti két segédletet, amelyek hasznossága és praktikus volta a korábbi szakirodalom kritikai tanulmányozásához, illetve a jövő kutatásaihoz minden kétségen felül áll. Az elkövetkezőkben a budapesti követségi periódus Mindszenty-kutatásai ezekből indulhatnak ki, és hozzájuk kell vissza-visszatérniük újabb és újabb ihletért.

Deák András Miklós

„IMPERILIZMUS...”

Kommunista kiskirályok. Szerk. Majtényi György – Mikó Zsuzsanna
– Szabó Csaba. Libri Kiadó, Budapest, 2019, 408 o.

Szokatlan, de egyáltalán nem példa nélküli, hogy egy tudományos munka recenziója egy könnyed műfaj, mégpedig a kabaré felidézésével veszi kezdetét. Az illetén

¹² Az eredeti *notice-book* 96 oldalas, és a National Archives, College Park, Marylandben lelhető fel. (9. lap.) Vö. Deák – Somorjai – Zinner: *Menedékben...* 93–158.

¹³ Az első dokumentum dátuma 1957. január 9., az utolsóé pedig 1971. augusztus 31.

¹⁴ Pl. 1963-ból utasításokat arra nézve, mi a teendő, ha Mindszenty bíboros el akarná hagyni a követség épületét. Vagy pl. azt az 1964-ben készült útmutatót és annak 1968-ban felülvizsgált változatát, amely életveszélyes állapota vagy elhalálása esetére készült a State Departmentben. Lásd Deák András Miklós – Somorjai Ádám OSB: Két amerikai diplomáciai dokumentum az idősödő Mindszenty bíboros esetében várható és életveszéllyel fenyegető helyzetek kezeléséről. *ArchivNet*, 2018. 5. sz. <http://www.archivnet.hu/ket-amerikai-diplomaciai-dokumentum-az-idosodo-mindszenty-biboros-eseteben-varhato-es-életveszéllyel>

történi kezdés oka esetünkben egyértelműnek tűnik: a tanulmánykötetet fellapozókban már az olvasás elején, de legkésőbb az első tanulmány megkezdésekor felmerülhet Markos György, Nádas György és Boncz Géza 1990-ben készített nagysikerű *Czinege a bokorban* című jelenete. Egészen pontosan az a pillanat, amikor az akkor már nyugállományba vonult egykori nagyhatalmú honvédelmi miniszter (Nádas György) a következőket mondja az őt kérdező újságírónak (Markos György): „Böndörös elvtárs (Boncz Géza) alezredesi rangban van nálunk, hát ugye egy olyan ember, aki ugye a háznak a dolgait végzi [...] ő, ez az ember [...] nagy dolgait..., apróbbakat is, nem köll ugye annyira most úgy elereszteni itten, hogy mi hogy volt, meg... hát volt.”

A Majtényi György, Mikó Zsuzsanna és Szabó Csaba szerkesztésében 2019 februárjában, a Libri Kiadó gondozásában megjelent *Kommunista kiskirályok* című kötet igen alapos, részletes és remekül dokumentált tanulmányai is bizonyítják, hogy a fentiekben elhangzottak igazak, hiszen ezekben az évtizedekben itt valóban „tényleg minden volt”. A szocialista korszak elitjének, a hatalom birtokosainak visszaélései, lakás- és nyaralóügyei, fényűző életvitele, luxusvillái, vadászatai (akár autókból is) és halálos vadászbalesetek. Réműlt döbbenetet kiváltó lövöldözések, teljesen részeg szervezőtitkárok mindenki által tudott túlkapásai, bántalmazások és erőszak, akár hölgyekkel szemben is. Az olvasó a kötet lapjait olvasva szembesül a munkásörök fegyveres fenyegetőzéseivel (ha a gyerek rossz jegyet kapott az iskolában), az agresszivitással és mindazon személyiségbeli torzulásokkal, amelyek nagymértékben befolyásolták a kötet szereplőinek sorsát. Az ital, az egészen gyakori, súlyos alkoholizmus szinte mindegyik tanulmány által felidézett történetben kiemelt helyet foglal el. A hatalmas tivornyákról, pénzügyi visszaélésekről, machinációkról a szerzők többsége egyaránt említést tesz munkájában. Az MDP, majd az MSZMP kiskirályai, munkásör-hatalmasságok, tanácsi vezetők kemény alkoholmámorban szinte bárhol képesek voltak erőszakoskodni a civil lakossággal, de olykor saját elvtársaikkal is. Az ilyen eseteknek nem ritkán szemtanúi is voltak, akik később az esetekről felvett vizsgálati jegyzőkönyvek tanúsága szerint „kárörvendően szemlélték, hogy a kommunisták vesznek”.

A visszaéléseket, pénzügyi szabálytalanságokat, az olykor súlyos sérülésekkel járó atrocitásokat ezek a kommunista kiskirályok helyi és megyei vezetők segítségével, a szinte áttekinthetetlen kapcsolati háló használatával, ahogyan csak lehetséges volt, igyekeztek eltussolni. Ez azonban már a hatvanas években sem volt mindig lehetséges. Az országos pártlap, a *Népszabadság* különösen kirívó esetekben már a hatvanas években tudósított a kiskirályok ügyeiről, a szigorúan felügyelt és irányított nyilvánosság eszközeivel ugyan, de foglalkozott az esetekkel. A nyolcvanas évekre azonban már filmek is készülhettek az érzékeny témában. Fábry Zoltán 1983-ban készítette el utolsó, *Gyertek el a névnapomra* című filmjét, amelynek alapjául Karinthy Ferenc *Házszentelő* című drámája szolgált. Idézzük is fel, hogy miről is szólt ez az alkotás?

Magyarország egyik városában egy prэшázat átalakítva a *vállalatigazgató* nyaralót építtet, amelynek avatására barátait, helyi hatalmasságokat invitál. A házszentelőn a vállalatigazgató mellett megjelenik a *trösztigazgató*, a *külkereskedelmi osztályvezető*, a város lapjának *főszerkesztője*, a tanács *első titkára* – a könyv tanulmányaiból megismert kommunista kiskirályok. A mulatozást azonban váratlan esemény zavarja meg mikor megérkezik a *gyárigazgató* lánya és vőlegénye. A *gyárigazgató* nem nézi jó szemmel a hosszú hajú egyetemistát, nem örül, mikor a fiatalok bejelentik, hogy együtt akarnak élni. Szó szót követ, heves vita támad apa és udvarló között, amelynek hevében a *gyárigazgató* a házigazda vadászpuskájával lelövi a fiatalembert. A férfi nem hal meg, de súlyos sérüléseket szenved. A bírósági tárgyaláson az eseménynél jelen lévő barátok vallomásai alapján a házigazdát enyhén, de gondatlan veszélyeztetés miatt mégis csak elmarasztalják. Az ügy akár itt véget is érhetne, azonban a megyei lap egyik újságírónöje nyomozni kezd a számára nem teljesen „kerek” történet miatt. Ekkor kezd szembesülni mindazzal, ami a hetvenes évek kádári Magyarországra – jelen kötet által tárgyalt eseteire is – jellemző volt: a hatalmi összefonódásokkal és összejátszásokkal, a súlyos fenyegetésekkel, az eltussolásokkal, az egymásnak nyújtott kisebb-nagyobb segítségekkel és kölcsönös szívességekkel.

A kötet „főszereplői” döntően nem magasan kvalifikált emberek. Többségében alacsony iskolai végzettségűek voltak, akik természetesen politikai és szakmai képzéseken részt vettek ugyan, de felsőfokú végzettséggel, sőt alkalomadtán érettségivel sem mindig rendelkeztek. E tekintetben talán érthető is jelen írás címében olvasható „imperilizmus” szó, amelynek helyes és érthető kimondása – az idézett kabaré szerint – Böndörös elvtárs feladata volt. Ennek a munka nehézségét mi sem mutatja jobban – továbbra is a három évtizedes kabaréjelenetet hívva segítségül –, hogy a „Nicaragua” szót példának okáért „a Kis Dezső őrnagy tudta a legjobban kimondani”.

A kötet tanulmányai pontos látlelettel szolgálnak a kommunista Magyarország belső hatalmi mechanizmusáról. Tizenhét különböző életút, és mégis nagyon hasonló sors és életpálya. Lényegi különbség ugyanis nem sok van a „Párt kohójában” honvédelmi miniszterre „acélozódott” egykori kovácssegéd, a Kisköre közéletében személygépkocsiból fácánra vadászó munkásörparancsnok, vagy a súlyos alkoholizmussal küszködő tatabányai, várpalotai, zalaegerszegi titkárok között. Összességében ugyanez elmondható a Somogyi Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság vezérigazgatójáról („vörös báró”) vagy kollégájáról, a Mátraaljai Szénbányák Vállalat vezetőjéről. Az 1945 után berendezkedő új (kommunista) rendszer (régij) emberei voltak ők, a feltörekvő politikai elit tagjai, akiknek jelentős hatalmat biztosított az állampárt. Sokukról nagyon hamar kiderült, hogy életvitelük nem kizárólag a jóérzésű embereket zavarja, de az úgynevezett „szocialista erkölccsel” is teljes mértékben összeegyeztethetetlen. Abban, de csak abban az esetben, ha a viselkedési anomáliákat és kilengéseket már nem lehetett eltussolni, pártbüntetést kaptak, sokszor fizikai munkára vezényelték őket, ám nem egyszer az is előfordult, hogy ezeket a büntetéseket néhány év múlva törölték.

A személyiségrajzokat olvasva több közös tulajdonság is feltűnik: a mentális labilitás, robbanékonyság, súlyos alkoholbetegség és az ezzel gyakran együtt járó erőszakra való hajlam. Korruptió, rendszeres juttatások (birka, liba, lőtt vad, takarmány) a város vezetőinek, vezető funkcionáriusoknak. Mindenki tudott mindenről, a folyamatnak gátat vetni azonban nehezen lehetett. Nem egy, nem két szocialista élettörténetben azonos motívum a „bűnszövetségben elkövetett és különösen nagy kárt okozó csalás, sikkasztás és hűtlen kezelés”, amelyért több vezetőt végül szabadságvesztésre ítélték. A vezető pozíció elnyerésének egyik szükséges és elengedhetetlen feltétele a politikai megbízhatóság, a szigorú és mindent fölülíró lojalitás volt. Később a szakértelem is fontossá vált, bár a „kupeckedő, üzérkedő, spekuláló” téveszelnököket, akik „rendszerellenes elemeket” alkalmaztak, ráadásul a „stiklik” elfedését ügyesen a pozitív sajtókommunikáció erősítette, nem tolerálták. A tanulmánykötet legérdekesebb írása a nyolcvanas évek rendőrbetörőinek ügyével, a betöréssorozatokat irányító rendőrök és sorkatonák hálózatának összefonódásával foglalkozik. Nagy port kavart az eset mind a közvéleményben, mind szakmai berkekben, mert az elkövetők (koordinálók) ígéretes szakmai jövő előtt álló fiatal rendőrtisztek, valamint sorkatonai szolgálatukat töltő, büntetett előéletű fiatalok (végrehajtok) voltak. Különös érdekessége volt az ügynek, hogy a rendőrtisztek egyikének édesapja az államvédelem területén magas pozícióban lévő vezető volt.

Az írások – amelyeknek szerzői az ország számos tudományos műhelyében, egyetemén és levéltárában kutató történészek, történész-kriminológusok, levéltárosok – két tekintetben (történeti és pszichológiai szempontból) mindenképpen alapvető segítséggel lesznek a korszak kutatói, valamint az érdeklődők számára. Egyrészt részletesen bemutatják, elemzik a kommunista rendszer káderpolitikáját, a helyi, járási, megyei és országos politikai összefonódásokat, hatalmi machinációkat. Másodszorban pedig kitűnően érzékeltetik mindazon személyiségtorzulásokat, a morális gátak leomlását, a deviáns viselkedés kialakulását, amelyek a hatalom birtoklásával, a kontroll csökkenésével és az önkontroll elvesztésével jártak együtt.

Andreides Gábor

EGY ALFÖLDI MEZŐVÁROS A 20. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

Kiskunhalas története 4. Tanulmányok Kiskunhalasról a 20. század második feléből. Szerk. Ö. Kovács József – Szakál Aurél. Kiskunhalas Város Önkormányzata – Halasi Múzeum Alapítvány – Thorma János Múzeum, Kiskunhalas, 2019, 608 o. (16 színes képpel)

A rendszerváltozás utáni években indult el az a könyvsorozat, amely a mostani, negyedik kötettel vált teljessé. Ez Kiskunhalas történetének négykötetes feldolgozása, mindegyik többszerzős tanulmánykötet. Az első 2000-ben jelent meg, és a kezdetektől a török kor végéig tekinti át a város történetét. A második kötet Kiskunhalas 18–19. századi történelméből közöl tanulmányokat, míg a harmadik a 19. század közepétől a 20. század közepéig tartó korszakot tárgyalja. A sorozathoz szervesen kapcsolódik a 2002-ben megjelent *Kiskunhalas almanach*, amely egy városismertető könyv az ezredfordulós Kiskunhalasról. Az első három kötet viszonylag rövid idő alatt, gyors egymásutánban jelent meg, a negyedike azonban több mint tíz évet kellett várni. A szerkesztők és a kiadó kitartása azonban meghozta eredményét, és megjelenhetett a sorozatzáró kötet is. Ennek jelentősége azért is nagy, mert kevés város mondhatja el magáról, hogy ilyen alapossággal feldolgozta történeti múltját.

A könyv azt a kort, a 20. század második felét tárgyalja, amely talán a legjobban érdekli a ma emberét, hiszen időben a legközelebb van hozzánk, és sokan személyesen átélték, megélték ezeket az évtizedeket. A történetírás nehézségét is ez adja, hiszen többen többféleképpen emlékeznek a múltra és máshogyan értékelik az eseményeket. A szerkesztők ezt az utószóban úgy fogalmazták meg, hogy „*a mindenkori jelenkortörténet egy jégpályához hasonlítható, könnyen elcsúszhatunk.*” A szerzők az egyes korszakok és témák szakértőiként a történeti forrásokra, életinterjúkra támaszkodva próbálnak hiteles képet adni az 1945 és 2000 közötti fél évszázadról. Tárgyalják és elemzik a korszakot meghatározó legfontosabb eseményeket, így az 1945-ös földosztást, a koalíciós korszak (félig) szabad választásait, a szovjetizálás folyamatát és az 1956-os forradalmat. A Kádár-korszakot tematikus egységekben láttatják, így írnak a korszak társadalomtörténetéről, gazdaságtörténetéről, az oktatásügyről, a művelődésügyről, a vallási életéről és a városkép változásairól. Az utolsó fejezetek az 1990-es, újra szabad választásokról és az azt követő 90-es évekről szólnak.

Az első írás Kiskunhalas második világháborús áldozataira emlékezik. A szerző, Végső István, aki több tanulmányában is foglalkozik ezzel a korszakkal, több mint 1300 elhunyt vagy eltűnt személy adatait gyűjtötte össze. A rendszerváltozás óta újabb adatbázisok nyíltak meg, és ez adta a lehetőséget arra, hogy bővüljön, illetve pontosításra kerüljön az áldozatok szomorúan hosszú listája. A következő – és még két másik – tanulmányt is Végső István jegyzi. Az 1945-ös földosztás régóta jogos igényeket elégített ki, és a korszak egyik legfontosabb eseménye volt. Azonban pár

év múlva Halason is megindult a szovjet típusú szövetkezetek szervezése, amely alapvető változásokat hozott a mezőgazdaságban.

Az 1945-ös és 1947-es – sokáig utolsó szabad – választásokról Szabó Róbert ír. Kiskunhalason is az országos tendenciához hasonló módon folyt le a szovjetizálás folyamata, melyet megint csak Végső István helytörténész jóvoltából ismerhetünk meg. A felgyülemlett feszültségek, az elégedetlenség miatt Kiskunhalason is kitört a forradalom. Az események egyik főszereplője Nagy Szeder István kisgazda politikus volt, akinek a kezdeményezésére – az országban egyedülálló módon – választásokat tartottak a városban, melyet elsöprő fölényrel a Független Kisgazdapárt nyert meg. A visszarendeződés után őt és társait is letartóztatták. A rendszerváltozást követően Nagy Szedert díszpolgári címmel tüntették ki, halála után pedig szobrot kapott a várostól.

Kiskunhalas társadalomtörténetét Alabán Péter dolgozza fel adatgazdagon, számos táblázatot közölve. Részletesen bemutatja a mezőgazdaság kollektivizálását követő gazdasági és társadalmi változásokat. Az írott forrásokat jól kiegészítik, illetve azok hiányát pótolják az életút-interjúk. Gszelmann Ádám a töle megszokott alapossággal tárgyalja az oktatásügy helyzetét Halason, kitérve valamennyi iskolatípusra. Ezzel teszi teljessé a város oktatásügyének történetét, mivel az előző kötetben is ő írta meg ezt a témát. Miheller Hajnalka jegyzi az *Egyesületi élet Kiskunhalason* című fejezetet. A fogalmi keretek tisztázása után vizsgálja az egyesületeket mint a civil társadalom kiteljesedését. Előzményként áttekinti az 1945 előtti egyesületi múltat, majd bemutatja a szocialista korszak közművelődési intézményeit. A vallási életéről írt tanulmány szerzője, Sinka Ildikó a kevés forrásanyag kiegészítése céljából interjúkat készített vallásos emberekkel. Az érdekes tanulmányból kiderül, hogy a deklaráltan ateista államhatalommal szemben a hívők hogyan tudták gyakorolni vallásukat. Kitér a szerző az egyházak vagyoni helyzetére és a hitoktatás nehézségeire is.

Kiskunhalas gazdaságtörténetét az országos gazdaságpolitika határozta meg. Ennek főbb állomásai: az államosítások, a mezőgazdaság kollektivizálása, az új gazdasági mechanizmus, a vidék iparosítása, majd a rendszerváltozás utáni privatizáció. Ezt a sok változással és átalakulással járó folyamatot ismerteti írásában Végső István. A kiskunhalasi városszerkezet változásairól ad képet Szűcs Károly. Az ismert művészettörténésznek ez a posztumusz munkája alapos és részletes városfejlődési tanulmány, melyet épület-kronológia is kiegészít. Az 1990-es, első szabad választásról ír Komáromi Szilárd. A résztvevő hitelességével dokumentálja a rendszerváltozás kiskunhalasi történetét. Az ő nemzedékének azt jelentette a rendszerváltozás, amit az apáknak az '56-os forradalom, a nagyapáknak a második világháború – vagyis a legfontosabb politikai esemény az életükben. Így szinte kötelességének érezte megörökíteni mindazt, amit átélt akkoriban. Chris Hann, a neves szociálintropológus, a hallei Max Planck Intézet professzora a külföldi szemével láttatja a kilencvenes éveket Kiskunhalason. Valójában ő nem is igazán számít külföldinek, hiszen a '70-es évektől kezdve számos alkalommal járt Magyar-

országon és tanulmányozta a „létező szocializmust” a Kiskunhalashoz közeli Tázlárán. E kötetbeli írása árnyalja a kialakult képet a városról.

A könyv utolsó tanulmányában Szakál Aurél foglalja össze a várostörténeti szempontból fontos eseményeket a rendszerváltástól az ezredfordulóig, kronologikus sorrendben. Fontos képeket közöl, például az 1956-os megemlékezések plakátját 1989 októberéből vagy a szovjet csapatkivonás képeit 1989 áprilisából. A könyvnek egyébként is erőssége a gazdag képanyag. Több mint 200 fekete-fehér fénykép és a képmellékletben 16 színes kép teszi még szemléletesebbé a korszakot. A képek közt vannak a korszakra jellemző május elsejei felvonulások képei, a halasi református presbitérium és a katolikus egyháztanács csoportképei, nagyon sok iskolai osztálykép és tantestületi csoportkép, képek a termelészövetkezetekről és ipari vállalatokról. A színes képek között találjuk többek között Berényi Lajos, az 1956. október 27-i sortűz egyik szemtanújának festményét a tragikus eseményről és egy sztahanovista kitüntetését is.

Valamennyi tanulmányhoz készült jegyzetapparátus és irodalomjegyzék. A szerkesztés nagy munkáját Ö. Kovács József, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgató-helyettese, egyetemi oktató és Szakál Aurél, a Thorma János Múzeum igazgatója végezték.

Összességében elmondható, hogy fontos és értékes kiadvány született, amely meghatározza a kiskunhalasi helytörténetírás további fejlődését. A könyv megjelentetéséért köszönet illeti a kiadókat (Kiskunhalas Város Önkormányzata, Thorma János Múzeum, Halasi Múzeum Alapítvány), az igényes nyomdai kivitelezés pedig a szegedi Generál Nyomda munkáját dicséri. A könyv kapható többek között a kiskunhalasi múzeumban, és remélhetőleg mihamarabb elérhető lesz az interneten is, ahogyan az előző kötetek is olvashatók a *Hungaricana* közgyűjteményi portálon.

Mészáros László

PÁRIZSBÓL SZERETETTEL? EGY MAGYAR NAGYKÖVET NAPLÓJA

Trócsányi László: *Párizsi napló, avagy ami a nagyköveti jelentésekből kimaradt...*
2010. július – 2014. június. Századvég Kiadó, [Budapest,] 2018, 407 o.

Naplóírásról szinte azóta beszélhetünk, amióta az ember megtanulta írásban is kifejezni érzéseit, gondolatait, és ezen keresztül is nyomot kíván(t) hagyni maga után. A naplóvezetés kapcsán elsődlegesen az irodalmi művekre gondolunk, hiszen számos magyar író fogalmazta meg belső szükségletből fakadóan őszinte gondolatait a magyar valóságról, a kisebbségi létről vagy az emigrációról, illetve a politikai rendszerről és a pályatársakról. Ezek a naplók elsődlegesen az íróasztal fiókjának készül-

tek, így a szerzők őszinte és leplezetlen véleményét olvashatjuk – hosszú évtizedek elmúltával – a kortárs viszonyokról, miközben egyfajta időutazás résztvevőinek érezhetjük magunkat. Vannak olyan naplók is, amelyeknek szerzői nem játszottak fontos és meghatározó szerepet a történelemben, de szemtanúként írták le élményeiket, tapasztalataikat, így ezek az írások utólag már elsődleges forrásnak tekinthetők. Gondoljunk a holokauszt idején történeteket (pl. Anna Frank naplója) vagy az 1956-os forradalom eseményeit felidéző, az elmúlt években megjelent naplókra. Az első világháború és a történelmi Magyarország szétbomlásának százéves emlékezete is egyre több napló, személyes feljegyzés, visszaemlékezés megjelenését teszi lehetővé, és így segít bennünket abban, hogy a korszak viszonyait jobban megértsük.

Külön kategóriát jelentenek a politikusok, közéleti szereplők naplói, visszaemlékezései. Charles de Gaulle-ról például tudjuk, hogy gyerekkorától kezdve folyamatosan írt naplót. A család megőrizte ezeket a feljegyzéseket, és a francia történészek ennek köszönhetően tudták megírni a francia államférfi ifjúkorát, szellemi ébredését, az első világháború előtti és alatti intellektuális kibontakozását.

A történész számára a levéltári iratok mellett a napló is elsődleges (primer) forrásnak számít, mivel olyan mozaikkockát jelent, amelynek segítségével a múlt eseményeit rekonstruálni lehet, és így jól elhatárolható az úgynevezett másodlagos forrásoktól, vagyis az utólag megírt visszaemlékezésektől, az események utólagos leírásától. A forrástani szempontú meghatározás azért fontos számunkra, mert ennek segítségével tudjuk elhelyezni Trócsányi László könyvét: ez az írás a vállaltan szubjektív megközelítés ellenére is elsődleges forrásként értékelhető, hiszen a szerző az eseményeknek egyszerre volt (és ma is) aktív cselekvője (aktora) és tanúja.

A történészi szempontú forráskritika lehetősége egyelőre még nem adott, mivel a 2010 és 2014 közötti magyar–francia kapcsolatok eseményeire vonatkozó magyarországi és franciaországi iratok még nem kutathatók, így a forráskritikai szempontú elemzést még nem tudjuk elvégezni. Ennek hiányában az újságcikkek, a publikált elemzések és a nyilvános adatok teszik lehetővé azt, hogy a kétoldalú kapcsolatok ezen rövid, de turbulens időszakának eseményeit megírjuk. Ebből a szempontból nézve Trócsányi professzor könyve kiemelkedő jelentőségű, mert az első olyan munka, amely a kétoldalú kapcsolatok ezen időszakával foglalkozik.

A kötethez Martonyi János egykori külügyminiszter és pályatárs írt előszót, aki személyes érzéseit megosztva ajánlja a könyvet az olvasóknak. A külügyminiszter-jogászprofesszor gondolataival egyetértve valóban nem könnyű a francia–magyar kapcsolatok résztvevőinek helyzete, különösen azoké, akik aktív szerepet töltenek be a kétoldalú kapcsolatok alakításában. A két ország kapcsolatait a 20. században számos konfliktus terhelte, és az előítéletek, eltérő percepciók még napjainkban is hatással vannak egymás megítélésére; a rendszerváltozás rövid, kegyelmi időszakát leszámítva a kapcsolatokra (főképpen francia részről) inkább a távolságtartás volt jellemző, s ez figyelhető meg napjainkban is. Magyarország 2004-es uniós csatlakozása óta az Európa jövőjére vonatkozó magyar és francia elképzelések sok szempontból éles kontrasztban vannak, gondoljunk például az Európa keresztény gyö-

kereinek megítélésében meglévő eltérésekre. Nehezíti a közös nyelv megtalálását az is, hogy francia részről (leszámítva néhány valóban kiváló szakembert) nem ismerik igazán a magyar történelmet, a kelet-közép-európai népek sajátos és különleges világát, ami nélkül azonban nem lehet megérteni az európai történelmet sem. A franciák ezért alapvetően előítélettel viszonyulnak Magyarországhoz (ám sokszor nagyon meglepődnek, ha közelebbről is megismernek minket). A 2010 utáni időszakban kiéleződtek az ellentétek, s az erősödő ideológiai-világnézeti különbségek rányomták bélyegüket a két ország kapcsolatainak alakulására, amit a francia média – sokszor a valós tényeket elferdítő vagy figyelembe sem vevő – szerepe is erősített.

Trócsányi professzor számára egyszerre jelentett szakmai kihívást és a nemzete iránti elkötelezettség kifejezését az, hogy a nagyköveti missziót elvállalta, s a „biztos és kényelmes” professzori/alkotmánybírói székből a párizsi diplomáciai boszorkánkonyha kellős közepébe került. Nagykövetként és személyes elköteleződéséből következően feladata a fogadó országban – a diplomáciai jognak megfelelően – a küldő ország képviselője volt. Legfontosabb céljának ugyanakkor azt tartotta, hogy a fogadó ország életében minél aktívabban részt vegyen, és így pozitív irányba befolyásolja a Magyarországról alkotott képet. Nagykövetként őszintén vallotta, hogy a két ország érdekei a legtöbb kérdésben alapvetően megegyeznek, és mindent megtett azért, hogy a vitákat konstruktív szellemben rendezzék, illetve keressek azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek a Rajnán túli és a Lajtán inneni világot az európai keretekben összekötik.

A hat fejezetre osztott könyv Trócsányi professzor rövid, a jelenlegi francia viszonyok megértését segítő bevezetőjével kezdődik. Ebben a részben a szerző röviden ismerteti a francia állam vezetésének főbb jellemzőit, Franciaország és az Európai Unió kapcsolatának sajátosságait, valamint Franciaország európai integrációs folyamatban betöltött szerepét. Ugyancsak rövid összefoglalását olvashatjuk a francia–magyar kapcsolatok aktuális helyzetének is.

Abban mindenképp egyetérthetünk a szerzővel, hogy az „átlag francia” nem igazán ismeri Magyarországot, és kevés, inkább negatív történelmi kapcsolatról beszélhetünk a két ország között. Ezzel is magyarázható, hogy nagyköveti szolgálatának egyik legfontosabb célja az volt, hogy ezeket az előítéleteket oldja, és a konfliktusokat rendezze egy olyan időszakban, amikor a két ország viszonyát elvi-ideológiai alapú viták határozták meg.

Az első komoly vitapontot az Alaptörvény megítélése jelentette, aminek kapcsán a magyar kormány álláspontját a diplomata és a jogászprofesszor eszköztárának együttes felhasználásával kellett képviselni. A második vitatémát az Európai Unió jövőjére vonatkozó kérdések szolgáltatták, ami a nemzetállamok és az integráció dilemmái, illetve a demokrácia tartalmi kérdései körül zajlottak. A harmadik, kardinális kérdést a migráció jelentette, s bár e tekintetben az igazi ellentétek csak 2015 után csúcsosodtak ki – és vezetnek napjaink konfliktusaihoz is –, a migráció megítélésével kapcsolatos nézeteltérések már korábban is megvoltak. A negyedik

vitapont a kétoldalú kapcsolatok megítélése, illetve a magyar jogállammal kapcsolatos francia és magyar értékelés közötti eltérések körül fogalmazódtak meg.

A könyv kronológiai rendben ismerteti a nagykövet párizsi működését. Olvasmányosan, fesztelen stílusban, ugyanakkor tényszerűen ismerhetjük meg egy magyar misszióvezető párizsi tevékenységét, a külképviseleti munka bonyolult összefüggéseit, a magyar diplomaták mindennapjait. Trócsányi professzor mindazonáltal nem ír üdvtörténetet, hiszen tisztában van azzal, hogy a diplomáciai feladatok elvégzése csapatmunkát igényel, és jól képzett, egymással együttműködni képes „csapattagok” nélkül nem lehet hatékony munkát végezni, így a szolgálata alatt vele együtt dolgozó kollégák munkáját is értékeli. Négyéves tevékenységének mérlegét ugyanakkor történeti szempontból még nem lehet megvonni, hiszen a megbeszélésekről készült francia és magyar feljegyzések még nem kutathatók, de joggal feltételezzük, hogy Magyarországnak több barátja lett, mint korábban volt, vagy legalábbis nagyobb empátia mutatkozik a magyar álláspont iránt.

A kötet tudományos értékét növeli a végén található szakirodalmi jegyzék, amely azonban nem kizárólag tájékoztató jelleggel került a könyvbe. A szerző lábjegyzetekben, valamint a könyvön belüli kiemelt részekben kommentálja a legfontosabb eseményeket, azokhoz magyarázatot fűz, s így teszi könnyebbé az olvasó számára az események megértését. A kötetet ezért nemcsak a témával foglalkozó szakemberek, hanem a szélesebb olvasóközönség is bátran, élvezettel forgathatja, annál is inkább, mert egy olvasmányos, könnyed – mondhatni franciás – eleganciával megírt munkát tart a kezében. Úgy vélem, nem hiányozhat házi könyvtárunkból, mindenkinek csak ajánlani tudom.

Garadnai Zoltán

A MAGYARORSZÁGI ÉS OSMÁN-TÖRÖK KAPCSOLATOK ÉVSZÁZADAI

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'dan Günümüze Türk-Macar İlişkileri. Török-magyar kapcsolatok az Oszmán Birodalomtól napjainkig a levéltári dokumentumok tükrében. Szerk. Schmidt Anikó – Sz. Simon Éva
– Mümin Yıldıztaş. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2016, 534 o. (CD-melléklettel)¹

A magyarországi történeti kútforrásainak és ismertetésének megkezdésével egy időben, a 19. század során Szalay László, Szilády Áron, Velics Antal és Kammerer Ernő, valamint Karácson Imre munkássága nyomán megindult az osz-

¹ Recenzióban a törökországi intézmények, illetve a kortárs személyek neveit a modern török helyesírás szerint, a további török kifejezéseket kiejtés szerinti fonetikus átírásban használtam.

mán hódoltság okmányainak alapos tanulmányozása.² A huszadik század elején Fekete Lajosnak (1891–1969) a magyarországi, illetve az oszmán-török területen található dokumentumok kutatását érintő munkássága³ nem csupán hazai, hanem nemzetközi szinten is iskolateremtő fontossággal bírt. Fekete Lajos professzort a török kormány az oszmán kori levéltári anyag rendszerezési elveinek kidolgozásával bízta meg,⁴ utakat nyitva a két ország levéltári gyűjteményei közti párbeszéd irányába. Fekete Lajos tanítványai, illetve az őt követő kutatói nemzedékek sora Törökországban⁵ és Magyarországon őrzött dokumentumok forráskiadványait adták közre. A Magyar Nemzeti Levéltár az oszmán történettudomány számára gazdag forrásanyaggal rendelkezik: állománya nem csupán a 16–17. századi oszmán hódoltság dokumentumait, de az azt követő időszakok jelentős mennyiségű és fontosságú irat-, terv- és fotógyűjteményét⁶ tartalmazza. Az általunk ismertetett kötet egyik célja e gazdag anyag bemutatása tudományos, illetve ismeretterjesztő módon. A széles időintervallumra kiterjedő és sokrétű témát bemutató iratanyag egyúttal az oszmán-török és magyar kapcsolatok történetéről is átfogó képet nyújt – folytatva és gazdagítva a 2009-ben, Törökországban megrendezett kiállítás,⁷ valamint a témában megjelent katalógus által teremtett hagyományt.⁸ E kötet szé-

² Az oszmán történeti kútfők feltárásának történetéről lásd a szóbanforgó kötet egyik szerkesztőjének könyvét: Sz. Simon Éva: *A hódoltságon kívüli „hódoltság”. Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében*. Budapest, 2014, 15.

³ Dávid Géza: *A Bibliography of the Works of Professor Lajos Fekete. Acta orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2001. 4. sz. 403–410.

⁴ A megbízás előzményének tekinthető, a Török Köztársaság kikiáltását egy évvel követően, 1924-ben kelt dokumentumot a recenzió tárgyát képező kötet közli a 464–467. oldalakon. Az eredeti irat a törökországi Oszmán Levéltárban található: T. C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HR. İM. 117/56.

⁵ Dávid Géza – Fodor Pál: *„Az ország ügye mindenek előtt való”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552)*. Budapest, 2005 /História könyvtár. Okmánytárak, 1./; Dávid Géza – Fodor Pál: *„Ez az ügy fölöttébb fontos”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1559–1560, 1564–1565)*. Budapest, 2009 /História könyvtár. Okmánytárak, 6./.

⁶ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára által őrzött Festetics családi hagyatékban található, 19. század végi oszmán fotóalbumról a kötet egyik szerkesztőjének írása: Schmidt Anikó: *Az oszmán fényképezészet hajnalán*. A Festeticsek Abdullah-albuma.

http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/az_oszman_fenykepeszet_hajnalan (A letöltés ideje: 2019. január 30.)

⁷ A magyar–török kapcsolatok történetét bemutató kiállítás a Török Nagy Nemzetgyűlés Nemzeti Paloták Elnöksége (*TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı*) rendezésében valósult meg abból az alkalomból, hogy Pécs és Isztambul egy időben töltötte be az Európai Kulturális Fővárosi tiszteket. A kiállítást a késő oszmán, az európai historizmus és a klasszikus oszmán építészet elemeit ötvöző uralkodói palota üveg pavilonjában, az isztambuli Dolmabahçe Palota Dzsamli Kösk Művészeti Galériájában (*Dolmabahçe Sarayı Camlı Köşk Sanat Galerisi*) lehetett megtekinteni 2009. május 3. és július 5. között.

⁸ T. Cengiz Göncü (szerk.): *Türk–Macar Tarihi İlişkilerden Kesitler. Fejezetek a török–magyar kapcsolatok történetéből*. Isztambul, 2009.

lesebb forrásanyag közreadásával, a magyarországi és törökországi levéltári iratok tükrében teszi mindezt.

A könyv előszavában Uğur Ünal, a Török Köztársaság Állami Levéltárának Főigazgatója a szigetvári hadjárat 450. évfordulóját jelöli meg a nagyszabású kiadási munka alkalmaként. A jubileum kapcsán az intézmény a Magyar Nemzeti Levéltárral közösen tűzte ki célul a török és a magyar nép kapcsolatát az Oszmán Birodalom időszakától napjainkig bemutató kiadvány elkészítését. Mikó Zsuzsanna, a Magyar Nemzeti Levéltár akkori főigazgatója előszavában kifejtette, hogy a kötet a források közreadásával nem csupán a hódoltság időszaka jelentősebb történelmi fordulópontjaiba, hanem hétköznapijainak történéseibe is betekintést kíván nyújtani.

A közreadott 162 dokumentum tehát az oszmán hódoltság időszakának főbb történéseit hivatott alátámasztani, egyúttal a hétköznapiokról kialakult képet árnyalni. A dokumentumok közül 112 a Török Köztársaság két jelentős levéltárából, a Topkapı Palota Múzeum Archivumából,⁹ illetve az Oszmán Levéltárból, 50 pedig a Magyar Nemzeti Levéltárból származik: utóbbi esetében az Országos Levéltár anyaga mellett öt megyei tagintézmény releváns iratai is bekerültek a kiadványba. A dokumentumok részben a kötet oldalain nyomtatva, teljes terjedelmükben viszont a könyvhöz tartozó CD- mellékletben, digitális formában kutathatók. Az oszmán nyelven kelt dokumentumok mai török nyelvre átírva, törökül és magyarul, két hasábra osztva olvashatók.¹⁰ Az egyes iratok értelmezését lábjegyzetes magyarázatok segítik.

A dokumentumkötet bevezetőjében Fodor Pál turkológus-történész, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont főigazgatója, illetve Fodor Gábor, turkológus-történész, az Isztambuli Magyar Intézet igazgatója tekinti át a török–magyar közös történelem főbb szakaszait és jelentősebb fordulópontjait az eurázsiai sztyeppe török népeinek történetétől napjainkig, háttérrel adva az egymást időrendben követő dokumentumok történeti összefüggésben való elhelyezéséhez.

Az iratok első, 86 dokumentumból álló csoportja a szélesebb közönség által leginkább ismert oszmán hódoltság alatti Magyarország ügyeivel kapcsolatos: a mohácsi csatától kezdve a 17. századig – kiegészülve négy jelentős forrással, melyek Hunyadi Jánoshoz, valamint Mátyás, illetve II. Lajos magyar királyokhoz köthetők. A hódoltsági iratok betekintést nyújtanak a jelentősebb diplomáciai levelezésekbe, szintúgy a kettős uralom alatt álló területen folyó harcok, illetve a rendfenntartás mindennapos körülményeibe a panaszlevelek, parancsok, a birodalmi adminisztráció egyes területeire vonatkozó utasítások révén. Az oszmán

⁹ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi.

¹⁰ Az írások fordítását kiváló szakértők végezték. Oszmán–törökről magyarra fordította Hegyi Klára, Schmidt Anikó és Szepesiné Simon Éva; németről magyarra: Tuza Csilla; latinról magyarra: Sölch Miklós és Tuza Csilla.

birodalmi szervezet történeti kutatása mellett az oszmán építészettörténet iránt érdeklődők is találhatnak fontos információkat akár a Szülejmán szultán türbéjével kapcsolatos 1577. évi parancs (124–126. o.), akár a számos oszmán építészeti objektumot felsoroló, 1578 körülre datálható okirat (128–141. o.) tanulmányozása során. Különleges forrás Abdi vajda 1571-ben, a lepantói csata¹¹ évében kelt magyar nyelvű levele, amely kiváló betekintési lehetőséget ad a korszak hétköznapi magyar–oszmán viszonyaiba (90–92. o.).

A hódoltság időszakát követően az ebből a szempontból talán kevésbé ismert 18. század történetét követhetjük nyomon, mely korszak kulturális és politikai kölcsönhatásai nyomán változott az oszmánokról élő korabeli kép. A bevezető – akár csak az ebben a részben közreadott 13 dokumentum – kitér az Oszmán Birodalom területén menedékben részesült Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos személyes példáira. Olvashatjuk Izmit kádjának és Kodzsaeli kormányzójának Thököly Imre lakhatási ügyében 1701-ben kelt parancsát (274–275. o.), a hozzávetőlegesen 1717-re keltezhető, II. Rákóczi Ferenc kancelláriájáról küldött titkosírással levelet (276–277. o.), vagy éppen Kossuth Lajos 1851-re datálható levelét I. Abdul-Medzsid szultánhoz (354–359. o.).

A 19–20. századi, egyre intenzívebbé váló kontaktusok történetét, a kulturális kölcsönhatás pozitív alakulását és a két állam értelmisége közti szívélyes viszonyt 29 dokumentum mutatja be. Ezek közt olvasható az 1877-ben kelt írás, melyben a Nagy Szulejmán által Buda elfoglalásakor Isztambulba szállított Corvinákat II. Abdul-Hamid szultán a Pesti Egyetemnek ajándékozta (382–384. o.).

A századfordulót a 20. század kezdetének politikai és diplomáciai kapcsolata, valamint a két nemzet szellemi identitáskeresésének időszaka követi, minderről 29 dokumentum vall. A 20. század eleji magyar kultúrdiplomácia jelentős külföldi intézményéről szól Hekler Antalnak, a konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgatójának 1917-es beszámolója az intézet felállításáról (442–444. o.). A két világháború közötti jelentős magyar diplomáciai eseményt rögzíti a Török Köztársaság 1923. évi kikiáltását hamarosan követő, 1924-es irat a Magyarország és Törökország közötti barátsági szerződésről (456–458. o.), illetve az a dokumentum, amely Daruváry Géza külügyminiszternek a törökországi Magyar Királyi Követség felállításáról szóló utasítását tartalmazza (460–463. o.).

A vasfüggöny lehullásával és a magyarországi rendszerváltás bekövetkeztével újabb lendületet nyert kétoldalú diplomáciai kapcsolat történetét illusztrálja a kötetet záró hat dokumentum, köztük a Törökország és Magyarország kormányai

¹¹ Schmidt Anikó: Egy elszigetelt győzelem: Lepanto, 1571. *Keletkutatás*, 2010. tavasz, 77–93.; Uő: „A legjobb alkalom, mit a századok láttak.” A lepantói csata emlékezete William Shakespeare és Miguel de Cervantes munkásságában. *Keletkutatás*, 2018. ősz, 51–62.; Uő: „A legjobb alkalom, mit a századok láttak”. *Az Oszmán Birodalom a ciprusi hadjárat idején (1570–1573)*. Doktori disszertáció. ELTE Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola. Budapest, 2017, 157–223. Online megtekinthető: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/38436> (A letöltés ideje: 2019. szeptember 7.)

közötti tudományos és műszaki együttműködési megállapodás jóváhagyásáról szóló irat (486–487. o.).

A kötet magyar–török szakmai együttműködés eredményeként született.¹² A dokumentumok, bár szűkebb értelemben a magyar–török kapcsolatok történetét mutatják be, ennél nagyobb történeti jelentőséggel bírnak. Tanulmányozásuk ugyanis lehetőséget nyújt mind a szakmai közönség, mind pedig a szélesebb nyilvánosság számára az évszázadok során nagy változásokon átment törökségek első kézből való megismeréséhez.

Kovács Máté Gergő

¹² Felelős kiadók: Uğur Ünal, az Állami Levéltár főigazgatója és Mikó Zsuzsanna, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója. Felelős vezetők: Sebahattin Bayram, főigazgató-helyettes, Muhammet Ahmet Tokdemir, osztályvezető, Állami Levéltárak Főigazgatója, illetve Dr. Rácz György, Magyar Nemzeti Levéltár főigazgató-helyettese. Szerkesztők: Schmidt Anikó, Szepesiné Simon Éva, Mümin Yıldıztaş, valamint Vahdettin Atik, Ali Çoşkun, Kemal Gurulkan, Yılmaz Karaca, Ersin Kırca, Resuk Köse, Ahmet Özkılınç, Abdullah Sivridağ, Numan Yekeler. Közreműködők: Selim Ümit, Enes Demir, Balogh János, Borsy Judit, Bubik Gyöngyi, Cseh Géza, Fiziker Róbert, Klettner Csilla, Kovács Melinda, Künstlerné Virág Éva, Németh György, Ólmosi Zoltán, Szendiné Orvos Erzsébet, Varga Ildikó, Völgyesi Zoltán. Fotók: İsa Aksoy, Czikkelyné Nagy Erika, Lajos Ádám. A kötet nyomdai munkálatai Isztambulban készültek, egyúttal elérhető a Török Állami Levéltár honlapján: https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/146_Osmanlidan_gunumuze_turk_macar_iliskileri.compressed.pdf (A letöltés ideje: 2019. január 30.)

DÍJAZOTTAK

2018

Március első napját az Országos Levéltár „születésnapjának” is szokták tekinteni, 1756-ban ugyanis ezen a napon adta ki gróf Batthyány Lajos nádor az *Archivum Regni* címet viselő instrukcióját Csintó Imrének, a levéltár másnap kinevezett első hivatalnokának. Erre emlékezve alapította meg a díjat 1995-ben Lakos János, az Országos Levéltár akkori főigazgatója. 2018-ban Künstlerné Virág Éva, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magánlevéltárak és Gyűjtemények Főosztályának főlevéltárosa kapta meg a rangos elismerést. A díjat dr. habil. Szabó Csaba, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója adta át 2018. március 1-én.

Künstlerné Virág Éva

Künstlerné Virág Éva történelem–latin szakos középiskolai tanárként végzett Szegeden. A Magyar Országos Levéltárba 1991-ben a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárból került. 1997-től tanácsos, 2008-tól pedig főtanácsos címet viselt.

A Magánlevéltárak és Gyűjtemények Főosztálya szerény, csendes, de egyik meghatározó és megbízható „húzóembere”. Latin felsőfokú nyelvtudása pótolhatatlan. 1995–2011 között gyakorlatilag egyedül gondozta a Családi levéltárakat (egy időben a Károlyi család levéltárát is ideértve), amelyekben a nagyobb családi levéltárakon kívül, mint pl. az Esterházy hercegi és grófi, Festetich, Batthyány, Csáky, Széchenyi, számtalan kisebb levéltár és fond található. A mintegy 3000 iratfolyóméter anyag rendkívül széles körű ismereteket követel. Künstlerné Virág Évának a magas színvonalú és meglehetősen nagyszámú családtörténeti tájékoztatáson túl a hagyományos levéltári feladatokra is marad ideje, amit az évek alatt készített számos jegyzék is bizonyít. A családi levéltárak iratanyagát kiválóan ismeri, a kutatók tájékoztatása terén kiemelkedik a szaktudása.

Gratulálunk a díjazottnak!

2019

2019-ben a Pro Archivó Regni-díjat hosszú időn át végzett kiemelkedő munkájáért Konrád Aranka könyvtáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Könyvtárának vezetője kapta. Az elismerést dr. habil. Szabó Csaba, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója adta át.

Konrád Aranka

Konrád Aranka 2007-től vezette a Magyar Országos Levéltár, 2012-től pedig 2019-es nyugdíjazásáig a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Könyvtárát. 2009 és 2012 között az ő irányítása alatt ment végbe a teljes könyvtári állomány elektronikus könyvtári adatbázisban (Corvina-katalógus) történő rögzítése és az elektronikus kölcsönzés bevezetése. Vezetése alatt készült el az új gyűjtőköri szabályzat és indult el a könyvtár hírlevele.

2012-ben, a Magyar Nemzeti Levéltár megalakulásakor a könyvtár kapta feladatul a megyei levéltári könyvtárak munkájának koordinálását. Ennek eredményeként a megyei levéltári könyvtárak által használt hat különböző rendszerből egységesen a Corvina-katalógus rendszerébe kerültek az elektronikusan állományba vett kötetek, valamint elkezdődött az elektronikus katalógizálás azokban a könyvtárakban is, ahol eddig csak cédulakatalógus épült. A szakmai szempontból is sikeres rendszer további fejlesztéseket tesz lehetővé, és országos szinten könnyíti a levéltárosok hozzáférését a könyvtári állományhoz. Ennek a munkának a napi szervezése, irányítása Konrád Aranka feladata volt, amit nagy hozzáértéssel végzett.

Konrád Aranka mind a Magyar Országos Levéltárban, mind pedig a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában hozzáértéssel és nagy szaktudással segítette elő a könyvtár működését és fejlődését.

Gratulálunk a díjazottnak!

KOVÁCSNÉ ÉLTES ÉVA (1962–2018)

Megrendülve búcsúzunk Kovácsné Éltés Éva kolléganőnkől, aki 56 éves korában hagyott itt minket.

Kovácsné Éltés Éva harmincnégy évet dolgozott az Országos Levéltár könyvtárában. Mindig nagy szeretettel gondozta a könyveket, és segítőkészen teljesítette a kutatók és a levéltári dolgozók könyvtári kéréseit.

Budapesten született 1962. április 28-án, de a Balaton-felvidéken, Kővágóörsön nőtt fel. Veszprémben érettségizett 1980-ban, majd a Bajai Tanítóképző Főiskolán szerzett könyvtár szakos végzettséget 1984-ben. Ezután az Országos Levéltár Bécsi kapu téri szakkönyvtárában dolgozott élete végéig. Legfontosabb feladatát a könyvek nyilvántartása és feldolgozása képezte, de tevékeny részt vállalt a többi könyvtárosi feladat teljesítésében is.

Hosszan tartó, súlyos betegség után hunyt el.

DR. SIMON ISTVÁN (1960–2019)

2019. április 4-én hosszan tartó, súlyos betegség után elhunyt Dr. Simon István, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára főlevéltárosa, tanácsosa.

Simon István 1960. szeptember 2-án született Budapesten. Érettségi után egyéves könyvtárkezelői tanfolyamot végzett. A Vendéglátóipari Főiskola Kereskedelmi Karán tett rövid kitérő után az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem szakos középiskolai tanári oklevelet 1993-ban. Doktori (PhD) értekezését a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán védte meg 2007-ben.

1981-től 1993-ig az ELTE Egyetemi Könyvtárában dolgozott. 1993–1994-ben a Szily Kálmán Ipari Szakközépiskolában, majd a Radnai Béla Közgazdasági Szakközépiskolában tanított.

1994-től 2019-ig a Magyar Országos Levéltár, majd a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára munkatársaként mindvégig az MSZMP-iratok referense volt. A referenciájához tartozó iratanyag alapos ismerője volt, részt vett annak feldolgozó munkálataiban, több segédlet elkészítésében és az iratok digitalizálásában. A hozzá forduló kollégáknak és kutatóknak mindig örömmel segített. Történészként számos kötet, tanulmány, forrásközlés fűződik a nevéhez. Fő kutatási területe a magyar és a nemzetközi szociáldemokrácia 1945 utáni története volt. Szeretett lakóközössége, Budajenő helytörténetét is kutatta.

Szűkebb levéltári közössége, az 1945 utáni Politikai Kormánysszervek és Pártiratok Főosztálya, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár régebbi és jelenlegi dolgozói mellett szeretettel emlékeznek rá más levéltárakban, könyvtárakban dolgozó kollégái, történésztársai és kutatótársai is.

Emlékét kegyelettel megőrizzük!

DR. SZABÓ ERZSÉBET
(1943–2018)

Hőiesen viselt súlyos betegség után 2018. július 5-én elhunyt Dr. Szabó Erzsébet, a Magyar Országos Levéltár nyugalmazott főlevéltárosa.

Dr. Szabó Erzsébet 1943-ban Bánhidán született, 1966-ban a Pécsi Tanárképző Főiskolán magyar–történelem–orosz szakon végzett. 1970-ben az ELTE Bölcsészettudományi Karán a történelem kiegészítő szakot végezte el, 1981-ben ugyanitt védte meg bölcsészdoktori értekezését. 1982-ig pedagógus volt, majd 1982 szeptemberétől kezdett dolgozni az Új Magyar Központi Levéltár levéltárosaként. 1984-től a Magyar Országos Levéltár nemzetközi referenseként folytatta munkáját. 2001. évi nyugdíjazásáig a gazdasági vállalatok referense, majd az információs iroda munkatársa volt.

Fájó szívvel búcsúzunk tőle.

RÖVIDÍTÉSEK

BME = Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem; BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet; ELTE BTK = Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar; FTI = Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete; KE RRMK = Kaposvári Egyetem Rippl-Rónai Művészeti Kar; KKI = Külügyi és Külgazdasági Intézet; MNL = Magyar Nemzeti Levéltár; MNL BaML = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára; MNL BAZML = Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára; MNL KEML = Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára; MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára; MNL PML = Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára; MNL SML = Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára; MNL ZML = Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára; MTA = Magyar Tudományos Akadémia; NEB = Nemzeti Emlékezet Bizottsága; NKE KEK = Nemzeti Közzolgálati Egyetem Közép-Európa Kutatóintézet; PPKE BTK = Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar; SZTE = Szegedi Tudományegyetem; SZTE ÁOK = Szegedi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar; SZTE BTK = Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar; SZTE BTK ÚNKP = Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Új Nemzeti Kiválósági Program

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK

Kiadványinformációk

Kiadványtulajdonos: A Magyar Országos Levéltár (1923–1946, 1968–2011, 2012–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára), közben a Levéltárak Országos Központja (1954–1967)

Első évfolyam: 1923

Megjelenés: Évi négy füzet két kötetben (1923, 1929–1933), egy kötetben (1924–1928, 1934–1935), évi egy kötet (1936–1939, 1946, 1954–1961, 1983, 1987, 1990–2003, 2008–2010, 2012–), összevont évfolyamok (1940/1941, 1942/1945, 1973/1974, 1977/1978, 1980/1981); évi két szám (1962–1972, 1975–1976, 1979, 1982, 1984–1986, 1988–1989, 2004–2007, 2011)

A megjelenés szünetelt 1947–1953 között.

Kiadó: 1954–1995 között az Akadémiai Kiadó, korábban és utóbb a Magyar Országos Levéltár, 2012-től a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Előfizetés, korábbi számok: Előfizetés és a korábbi számok megvásárlásával kapcsolatban érdeklődjön az lk@mol.gov.hu vagy az l.balogh.beni@mnlgov.hu e-mail címen

Az 1923–2016 közötti évfolyamok, valamint az 1923–2004 közötti Mutatók digitalizált változatai a világhálón is elérhetőek:

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_kozlemenyek/

A magyar történelemben a nyolcas számjeggyel végződő évek érdekes módon igencsak gazdagok sorsfordító eseményekben, gondoljunk csak néhány példára, így 938-ra (a kalandozások során elszenvedett vereség), 1038 (Szent István halála), 1568 (tordai országgyűlés, drinápolyi béke), 1688 (Nándorfehérvár bevétele), 1848, 1868 (horvát–magyar kiegyezés), 1908 (a Nyugat indulása) és a Nyolcak festőművész-csoportosulása is megemlíthető, még ha ez utóbbi nem is évszámot jelent. Ez lehet az egyik értelme a nyolcasok számbavételének: mi a fontos a 21. század második évtizedének végén 1918, 1938, 1948, 1968 eseményeiből?

Pók Attila

Magyarországon 1918. november közepén még csak a forradalmi szocialisták anarchista értelmiségének szűk csoportjai voltak fogékonyak a világforradalmi illúzióra, de hamarosan a szociáldemokrata vezetés sorait is kezdte megbontani a marxista eszkatológia azonnali megvalósítását ígérő bolsevik politika. Ez a fejlemény aztán a következő hónapokban végzetesen kisíklatta a magyar köztársaság vereségben fogant baloldali pillanatát. „Holt-tenger” lett, ahogy Illyés Gyula máig aktuálisan megírta a Kora tavasz kezdő oldalain.

Hatos Pál

Az 1968-ra és a „nagy generáció” történeteire épülő, már az 1980-as évektől használt forradalmi elbeszélésmódnak fontos szerepe volt a generációs identitás megteremtésében. A szocialista propaganda számára ráadásul fontos volt, hogy magát jobbnak ábrázzolja, mint a kapitalizmust, ahol „bezzeg a fiatalok” rendre összetűznek a rendőrséggel. [...] A nyolcvanas években 1956-ról tabu volt beszélni, az 1960-as évek ifjúsági lázadásáról nem, mivel azzal a hatvanas évekbeli desztalinizációt lehetett megjeleníteni. Így már az 1980-as években megkezdődött a „nagy generációról” szóló elbeszélés megteremtése, ami egyúttal alkalmas volt arra, hogy a Kádár-korszak kezdete ne csupán az „elnyomás” és a „közömbösség”, hanem a társadalom tagjainak önálló cselekményei vagy a szolidaritás történeteiként is elmesélhetővé váljék.

Horváth Sándor